

**SHRI SIDDHA HEMACHANDRA
SHABDÂNUSHÂSHANAM.**

(SANSKRIT GRAMMAR)

With Glossary By
SHRI HEMACHANDRÂCHÂRYA.

Edited with
Appendices, Notes, Variants & Introduction,
By
MUNI HEMÂNSHUVIJAYA
Nyâya-Sâhitya-Tîrth.

PUBLISHED BY
SHETH ÂNANDJI KÂLYANJI
Zaverivâd, AHMEDÂBÂD

500 Copies
Price Rs 4-8-0

PRINTED BY
VADILAL BAPULAL SHÂH
MANAGER JAIN ADVOCATE PRESS
Ghee Kântâ AHMEDABAD

स्वोपज्ञलघुवृत्तिसंवलितं

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनम् ।

(समाध्यात्मिके संस्कृतव्याकरणम्)

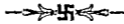
सर्वज्ञकल्पश्रीहेमचन्द्राचार्यः ।

परिशिष्टपाठान्तरप्रस्तावनादिभिः समलङ्कृत्य

सम्पादकः—

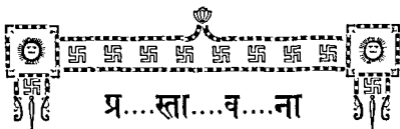
मुनिहिमांशुविजयः, न्यायकाव्यतीर्थः ।

श्रीआनन्दजीकल्याणजीपेठीकार्यवाहकैः प्रकाशितम् ।

धर्मसं. १३. महावीरस. २४६१. विक्रमस. १९९१.

मूल्यं रूप्यकं सार्धचतुष्कम् ४-८-०

व्याकरणे किल चिरकालादद्यावधि निरवद्या प्रीतिर्विद्यते
विद्यावताम् । व्याकरणं हि न केवलं भाषापरि-
च्छेदरुमेव, किन्त्वदं शास्त्रं स्वर्गापवर्गप्रदमपीति
पण्डितमण्डली मन्यते, अतोऽस्य भूयिष्ठा प्रतिष्ठा
प्रचुरः प्रचारश्च विबुधैर्व्यधायि । वैदिकाश्च वेदस्य प्रधानमङ्ग-
मामनन्तीदम् ।

एतत्तु सुस्पष्टं यद् 'वाचां व्यवहारः कर्त्तव्यस्तर्हि वाक्शुद्धि-
विधायकं व्याकरणमवश्यमध्येतव्यम्' अन्यथा लोकेऽनर्थोत्पत्तिरु-
पहासश्च स्याद्, अतः परःशतैः पण्डितैर्वाङ्मलप्रक्षालनाय भूयांसो
व्याकरणग्रन्थाश्चक्रिरे ।

१. नाकमिष्टमुखं यान्ति सुयुक्तैर्द्ववाग्रथैः । पाणिनीयदर्शनम् । विविक्तानामसाधुत्वनिर्मुक्तानां शब्दानां प्रयुक्तेः सम्प्रज्ञानलक्षणा सिद्धिर्भवति । ... तद्द्वारेण च नि.धेयसं परमिति । द्वैमसृहन्त्यासः । १ । १ । २ । पृ. १० ।
२. आत्तर्त्तं ब्रह्मणस्तस्य तपतामुत्तम तप । प्रथमं छन्दसामङ्गमाहुर्व्याकरणं बुधा ॥ वाङ्मयपदीये १ । ११ ।
३. वाणीप्रयोगरूपो हि व्यरहारोऽन दृश्यते । तस्माद् वाणीप्रयोगस्य साधि व्याकरणं पटेत् ॥ अस्माभि गिद्धान्तरलिङ्गाप्रस्तावनाया व्याकरणस्य महत्त्वं निपुणं लिङ्गिन्-मतो नात्र पुनर्लिङ्ग्यते ।

सिद्धहेमचन्द्रव्याकरणम् ।

अथ नैकान् पुस्तकान् आलोच्य पाठकानां पुरस्तादुपढौक्यमान-
हेमव्याकरणविषये वयमत्र किञ्चिद्भिरिष्यामः ।

वैक्रमद्वादशशताब्द्यां चौलुक्यवंशोत्पन्नः सिद्धराजजयसिंह-
नामा प्रतापी गूर्जेरभूपालो बभूव । यत्रोवर्म-
उत्पत्तिः । नामानं मालवदेशस्य राजानं स विजिग्ये ।

यदा सिद्धराजः पाटणाऽऽख्यं स्वनगरं प्राप
तदा विजयिनं तं नैके बुधास्तुष्टुवुः । श्रीहेमचन्द्रनामा जैनाचार्यस्तदानीं
बुधानामप्रगण्योऽभूत् । सोऽपि “ भूमि कामगवि... ” इत्याद्यनवप्रपद्य-
तस्तस्मै आशिषं ददौ । तन्नव्यभव्यकाव्यगुणेन चमस्कृतो विद्योत्तेजको
भूपो हेमचन्द्राचार्येऽतितरां भक्तिं बभार । तदाप्रभृति स स्वहर्म्येऽ-
सकृदाचार्यमामन्त्रयामास ।

उज्जयनीग्रन्थभाण्डागारत आगतपुस्तकेष्वन्यतमं भोजेन राज्ञा
कृतं ‘ सरस्वतीकण्ठाभरणं ’ व्याकरणमेकदा सिद्धराजो ददर्श, तेन
विद्वद्योऽभिलाषिणो मालवशत्रोस्तस्य चेतस्यपि नूतनं व्याकरणमु-
त्पादयितुं स्पृहाऽऽविर्भूता ।

किञ्च तदानीं गूर्जरे कलापस्य-कातन्त्रस्य प्रचुरः प्रचार आ-
सीत्; परन्तु तेन छात्राणां सम्पूर्णा समीचीना च व्युत्पत्तिर्नैव जायते
स्म । शाकटायनपाणिनीयादीन्यपि लक्षणानि हिष्ट्वदुःश्रवत्यादि-
हेतुभिर्वैरस्यभाजनानि बभूवुः; तेन सर्वाङ्गपूर्णमपि सरलं सुध्रवं नवं
व्याकरणं राज्ञा लोकैश्चाकाङ्क्ष्यत ।

१. प्रभाचन्द्रसूक्तप्रभावकचरित्रगतहेमचन्द्रसूचिचरित्रे ७०-१११ पद्यान्तं
विस्तरात् प्रस्तुतव्याकरणविषयोहेतोऽस्ति । ग्रन्थचिन्तामणौ तु समाग्रादस्ति ।
“ भूमि कामगवि ” इतिपद्यं हेमव्याकरणप्रशस्तौ दद्यते, सा चात्र द्वितीये
परिशिष्टे सम्पादिताऽस्ति ।

‘ इत्थमेकतो भोजराजकीर्तिजित्वरीं कीर्त्तिमवाप्तुं स्पृहा, अप-
रतश्च सम्पूर्णसरलसुन्दरव्याकरणन्यूनतामपाकर्त्तुमीहा ’ इति रजः-
सत्त्वगुणं कारणद्वयं नूतनव्याकरणकारणे गूर्जरेन्द्रं प्रेरयामास ।

राजा नव्यव्याकरणनिर्माणस्वरूपामात्मीयामिच्छां गूर्जरविदुषा-
मग्रे निवेदयामास । एतत्कार्यनिर्वाहे क्षमं हेमचन्द्राचार्यमेव सर्वे बुधाः
सूचितवन्तः । ततो राजा भक्तिभराद् हेमचन्द्रसूरिं नवीनव्याकरण-
करणे प्रार्थयाञ्चक्रे । आजन्म साहित्यनिर्माणैकव्रतेन व्रतीन्द्रहेमचन्द्रेण
सिद्धराजेन्द्रस्याऽभ्यर्थना सानन्दमङ्गीचक्रे, तेन राजा तुतोप ।

कश्मीरादिदेशतो राजाऽऽज्ञया तत्प्रधानपुरुषैर्व्याकरणपुस्तका-
न्यानीयाचार्याय समर्पितानि । विद्वद्भ्यो हेमचन्द्राचार्योऽप्रतिभया
स्वया प्रतिभया सर्वाङ्गपूर्णं तूर्णं सरलसुश्रवं नवं व्याकरणं व्यररचत् ।

प्रस्तुतं शब्दानुशासनं (व्याकरणं) सिद्धराजाऽभ्यर्थनया हेम-
चन्द्रेण विरचितं तस्माद् एतस्य ‘सिद्धहेमच-
न्द्रशब्दानुशासनम्’ इति नामधेयं दत्तम् ।

अत्र हेमव्याकरणेऽष्टौ अध्यायाः सन्ति । प्रत्येकाध्यायं चत्वारः
पादा विद्यन्ते, तेन सम्पिण्डिताः पादा
मानम् । ३२ भवन्ति । तेषु ४६८५ सूत्राणि,
उणादीनां च १००६ सूत्राणि सन्ति ।

सर्वेषां सूत्राणां सङ्ख्या तु ५६९१ भवति । एतेषु सप्ताध्यायपर्यन्तं
संस्कृतभाषाव्याकरणमस्ति । अष्टमाध्याये चैतरभाषाणां विशते ।
संस्कृतव्याकरणसूत्राणां मङ्ख्या ३५६६, प्राकृतादिव्याकरणानां
चाष्टमाध्याये सूत्रगणना १११९ विशते ।

१ ऋषिः प्राचीनग्रन्थी एतन्निध—“ सिद्धराजेन पारितन्यात् ‘सिद्धम्’
हेमचन्द्रेण एतत्त्वाद् ‘हेमचन्द्रम्’ ” Systems of Sanskrit
Grammar P. 75.

तत्र प्रत्येकाध्यायं सूत्रसङ्ख्या निम्नलिखिता वर्तते—

अध्याये ।	हैमसूत्राणि ।	अध्याये ।	हैमसूत्राणि ।
प्रथमे	२४१	पञ्चमे	४९८
द्वितीये	४६०	षष्ठे	६९२
तृतीये	५२१	सप्तमे	६७३
चतुर्थे	४८१	अष्टमे	१११९

एतेषु षष्ठसप्तमाष्टमाध्याया बृहत्तराः सन्ति । पञ्चाध्यायेषु यावती सूत्रसङ्ख्याऽस्ति ततोऽयधिका अवशिष्टेषु त्रिष्यध्यायेषु विद्यते । कारणमत्र कृत्-तद्धित-प्राकृतादिषड्भाषाव्याकरणाऽऽख्यानि महान्ति प्रकरणानि सन्ति । यतोऽत्र बहुविपयतया बहु वचक्यं भवति प्रतिव्याकरणम् । सूत्र-गणपाठोपेतवृत्ति-धातुपाठ-उणादि-लिङ्गानु-शासनेत्यार्यानि व्याकरणस्य पञ्चाप्यङ्गानि हैमव्याकरणे एकाकिनैव हैमचन्द्राचार्येण कृतानि । एषां सूत्राणां तादृशी रचना कृता येन पुनर्वाचिकादीनामावश्यकता नोत्पद्येत । एषामङ्गानां टीका बृहज्ज्यास-श्राप्यनेनैव कर्त्रा चक्रिरे तेनास्य सम्पूर्णता प्रकटीभवति । सर्वं हैमचन्द्राचार्येण १२५००० सपाक्षुलक्षश्लोकात्मकमेतद् व्याकरण-द्व-मकारीतिप्रबन्धचिन्तामणिकारेण लिखितम् ।

श्रीहैमचन्द्राचार्यो न केवलं संस्कृतभाषाव्याकरणमेवाऽत्र चकार, किन्तु सप्तसु अध्यायेषु सम्पूर्णं संस्कृतभाषा-व्याकरणं विरचय्य, अष्टमेऽध्याये प्राकृत-शौरसेनी-मागधी-पैशाची-चूलिकापै-शाची-अपभ्रंश इतिषण्णां शिष्टसाहित्यभा-षात्वेन प्रख्यातिं प्राप्तानां भाषाणां व्याकरणानि रचयामासेति समेषां

विदुषामतिप्रमोदावहमस्ति । देशभाषाणां जनन्या अपभ्रंशभाषाया विशदं व्याकरणं 'देशीनाममाला' चेतिद्वयं तु न हेमचन्द्रादन्यः कश्चित् प्राचीनोऽर्वाचीनो वा विद्वान् निबद्धवानिति सम्प्रति मनीषिणो मन्यन्ते ।

यथा किल पाणिनिना महर्षिणा लौकिकव्याकरणाद् अनन्तरं वैदिकसाहित्यपरिच्छेदाय प्रान्ते वैदिकप्रक्रिया व्याचक्रे; तथा हेमचन्द्रेण महर्षिणाऽष्टमाध्याये जैनागमव्युत्पत्तये समासाद् आर्ष-भाषा यथाप्रयोगं व्याचक्रे । अत्र पुस्तके तु अस्माभिः संस्कृत-भाषायाः साधकाः सप्तैव अध्यायाः सम्पादिताः । प्राकृतादिभाषा-साधकोऽष्टमोऽध्यायस्तु परैरसकृत् सम्पादितः सुलभश्च वर्ततेऽतो नात्र संपादितः । दिदृक्षुभिरन्यतो द्रष्टव्यः ।

यथा किल पाणिनीयसूत्रसिद्धिमुद्दिश्य रामचरितापरनाम भट्टि-
काव्यं निष्पन्नं; तथाऽऽचार्यहेमचन्द्रेण स्व-

व्याकरणस्य
काव्यद्वयम् ।

व्याकरणसूत्रसिद्धये सरलललितं काव्यद्वयं
निर्मायि । सप्ताध्यायसूत्राणां सिद्धयर्थं
'संस्कृतद्वयाश्रयकाव्यम्' अष्टमाध्याय-

प्राकृतादिभाषासाधनार्थं च 'प्राकृतद्वयाश्रयकाव्यं (कुमारपालचरि-
तम्) इतिनामकं काव्यद्वयं हेमचन्द्रिरेव चक्रिवान् । अत्र भट्टि-
काव्यादप्ययं विशेषो यत् क्रमशोऽविकलहेमव्याकरणसूत्रप्रयोगाः

१ अयं देशशब्दानां कोशः । 'रत्नावली' इत्यस्यैव नामान्तरमस्ति (दे० ना-८-७७) । अयं ग्रन्थ सृष्टि पं. मुरलीधरेणैव निर्मातृत्वमहाशयेन सम्पादितः, प्रकाशितश्च ईस्वीसन् १९३१ वर्षे कलकत्ता राजकीयविद्यालयेन ।

२ जैनमूलसूत्राणां भाषाया आर्ष-अर्थमागधी-ऋषिभाषितेत्यादीनि नामानि सन्ति ।

३ जर्मनीयपं० विश्वल (Dr. R. Pischel) इतिमहाशयेन, तथा P. L. Vaidya पण्डितेनाऽयमष्टमाध्यायः सम्पादितः ।

प्रशस्तिः । रचनासमयः]

काव्यद्वयेऽत्र निबद्धाः, आ मूलराजात् कुमारपालपर्यन्तं चौलुक्यवंश-
भूपालानां विस्तरादितिवृत्तं च वर्णितमतो द्वयाश्रयकाव्यमिति कथ्यते ।

अस्य व्याकरणस्य जयसिंहाख्यगूर्जरराजप्रार्थनया तदुत्तपुस्त-
कादिसाधनसाहाय्येन निर्माणात् व्याकर-
णकारः श्रीहेमाचार्यः प्रतिपादान्तमेकैकेन
पद्येन; पश्चिमपादान्ते च चतुर्भिः पद्यैः

प्रशस्तिः ।

क्रमशः सप्तानां चौलुक्यभूपानां प्रशस्ति रचयामास ।

मालवेशं विजित्य स्वराजधानीनगरमागमनाऽनन्तरं गूर्जरेशि-
तुर्हेमचन्द्रेण समं समागमोऽजनि । तदन-
न्तरमाचार्यहेमचन्द्रेण प्रस्तुतं व्याकरणं
निर्मायीतीदं तु सर्वेऽपि निर्विवादं मन्यन्ते ।

रचनासमयः ।

गूर्जरेशितुः स नगरप्रवेशस्तु विक्रमस० ११९३ वर्षात् पूर्वं संजात
इति सम्भाव्यते । तत्पश्चात् श्रीहेमचन्द्रसूरिणा व्याकरणमारब्धम् ।

प्रबन्धचिन्तामणिमतेनैकवर्षात्मकः कालः सपादलक्षश्लोकमि-
तस्यास्य हैमव्याकरणस्य निर्माणे व्यतीतः । इयं च गणना हैमन्यास-
श्लोकगणनासहितैव भवितव्या, अन्यथा नेदृशी संख्या सभवति ।

हैमसूत्रस्य १।१।२६ हैमन्यासे च स्वोपज्ञालङ्कारचूडामणेः
(काव्यानुशासनस्य) उद्देशोऽस्ति, तेन हैमन्यासात् पूर्वमेव हैमा-
लङ्कारचूडामणेर्निर्माणं जातमिति निश्चितम् । अलङ्कारचूडामणिश्च

१ संस्कृतद्वयाश्रयकाव्यं विशतिसर्गात्मकं, प्राकृतं चाष्टसर्गात्मकमस्ति । प्रथमं गोर्वा-
णवाण्या; द्वितीयं च प्राकृतादिपडभाषाकाव्यैर्हैमम् । व्याकरणमितिह,सधेनिज्ञाधार-
वत्त्वादनयोर्द्वयाश्रयविशेषणमन्वर्थमस्ति । एतत् काव्यद्वयमपि Bombay Sans-
krit and Prakrit Series इतिनाम्न्या चंवरैराज्यसस्यया प्रशशितम् ।

२ अस्या प्रशस्ते. कानिचित् पद्यानि प्रबन्धचिन्तामणाबुद्धतानि गन्ति ।

३ प्र० चि० सिद्धराजप्रबन्धे पृ० ६० ।

४ “ यदाह स्वोपज्ञालङ्कारचूडामणौ-“ वत्रादिवैशिश्ट्यादर्धस्यापि मुग्या-
मुख्यात्मनो व्यञ्जकत्वम्” । हैमचन्द्रन्यासः, पृ ३५. प. भगवान्दामसम्पादितः ।

हेमचन्द्राचार्येण व्याकरणरचनाऽनन्तरं निर्मायीति हेमाचार्य एव तत्रोल्लेखे, तस्माद् 'पूर्वं हेमाचार्यः सूत्रवृत्त्याद्यात्मकं व्याकरणमूलपञ्चाङ्गभागं विक्रमसं० ११९३ वर्षे व्यररचत्, न्यासादीन् टीकाग्रन्थांस्तु पश्चाद् जग्रन्थ' इत्यस्माकं मतमस्ति । प्रबन्धचिन्तामणिलिखितैरुवर्षात्मकः कालो व्याकरणमूलपञ्चाङ्ग-निर्माणस्थैव सभवति । जर्मनदेशीयबुद्धराख्यः पण्डितः (DR G. BUHLER) अस्य हैमव्याकरणस्य निर्माणे वर्षत्रयमितं काल कल्पते, स च कालो वि० स० ११९७ कल्प्यते तेन ।

हेमचन्द्राचार्यात् प्राग्जैनेन्द्रशाकटायनबुद्धिसागरादीनि जैनानि, पाणिनीयादीनि चाऽजैनानि व्याकरणानि तुलना । विद्यन्ते स्म । पूर्वग्रन्थस्य प्रतिच्छाया न्यूनाधिक्यरूपेणोत्तरग्रन्थेषु प्रायः पतति । व्याकरणे तु गोरवं दोषत्वेन मतम्, शब्दसाधका नियमाः प्रयोगाश्च सर्वत्र सदा च समाना एव प्रायेण स्युस्तः सर्वव्याकरणेषु प्रतिविम्ब विशेषेण सभवि । अत्र मूलसूत्रेषु शाकटायनकृताना सूत्राणा विशेषेण प्रति-

१ " शब्दानुशासनेऽस्माभि साध्यो वाचो विवेचिता ।

तासामिदानीं काव्यत्व यथावदनुशिष्यते ॥ २ ॥ "

हैमकाव्यानुशासनं पृ० २ ।

२ The Life of Jain monk Hemchandra (हेमचन्द्राचार्यचरित्रे) इस्वीसन् १८८९ वर जर्मनीभाषाया लिखिते ।

३ अय जेनाचार्य आसीत् । एतत्कालव्याकरणस्य रचनागमय प्रो० काशी नाथराजुभापाठश्रमतेन वि० स० ८५० अस्ति । स्वसूत्रोपरि तेनैव शाकटायनन अमोघवृत्तिर्विरचिता । अस्य चैतत्वादिविषये प्रो० गुस्तावओपर्ट (P Gust v Oppert) इतिविदुषा इस्वारन् १८९३ वर्षे निबन्धो लिखिते ।

ध्योर्लघुप्रयत्नतर शाकटायनस्य " (पा० ८-३-१८) इति पाणिनि लिखितद्वयमागर्थो भिन्नोऽर्वाचीनथ वेद ।

च्छाया प्रतिभाति, हैमवृहद्वृत्तौ च अमोघवृत्तेः कश्चित् साम्यं दृष्टि-
पथमवतरति । विद्वत्तोपायात्र किञ्चिद् दर्शयते—

पृष्ठाङ्कः।	हैमव्याकरणसूत्रम् ।	शाकटायनसूत्रम् ।
१३०	वणेमनस्तृत्तौ । ३ । १ । ६ ।	वणेमन श्रद्धोच्छेदे ।
१३१	नित्यं हस्ते पाणौ उद्वाहे । ३ । १ । १५ ।	नित्यं हस्ते पाणौ स्वीकृतौ ।
१३१	प्राध्वं वन्धे । ३ । १ । १६ ।	प्राध्व वन्धे ।
१३५	पारेमध्येऽप्रेऽन्त यष्टा वा । ३ । १ । ३० ।	पारेमध्येऽन्त यष्टा वा ।
१९०	क्रियाऽर्धो धातु । ३ । ३ । ३ ।	क्रियाऽर्धो धातु ।
१९०	न प्रादिरप्रत्यय । ३ । ३ । ४ ।	प्रादिर्नाप्रत्यये ।
४०८	दर्भकृष्णामिशर्मरणशरद्वत्शुनरात् आ प्रायणव्राह्मणप्राप्यगण्यसिष्ठभागववा- त्स्ये । ६ । १ । ५७ ।	शरद्वच्छुनकरणाशिशर्मकृष्ण दर्भात् शृगुवत्सप्तमिष्ठत्रयग- णनाह्मणाप्रायणे ।

हैमवृहद्वृत्तिः ।

८ आमिशर्मायणो वार्यगण्य, आमिशर्मि
रन्य । ६ । १ । ५७ ।

अमोघवृत्तिः ।

आमिशर्मायणो वार्यगण्य,
आमिशर्मिरन्य । ७ । ४ । ३६ ।

हैमलघुवृत्तिः ।

४०८ आमिशर्मायणो वार्यगण्य । ६ । १ । ५७ ।

लोकप्रयोगानुगामिनी भाषा भवति विकसति च, ततः

एतसमयपर्यन्तं यावान् सस्कृतादिभाषाणां
विकासः । विकासोऽजनि तावन्तमत्र श्रीहैमचन्द्रा-

चार्यः सर्वं सूत्रयामास । सूत्रोद्देशपूर्वकमत्र किञ्चिद् निदर्शयते—

पाणिनीयसूत्रम् ।	जैनेन्द्रसूत्रम् ।	शाकटायनसूत्रम् ।	हैमसूत्रम् ।
पारेमध्ये यष्टा वा ।	पारेमध्ये तवा वा ।	पारेमध्येऽन्त यष्टा वा ।	पारेमध्येऽप्रेऽन्त यष्टा वा ।
दिवसशृथिव्याम् ।	दिवथ ।		दिवसदित्र शृथि व्या वा ।
अलंकृत्..... ।	अलंकृत्..... ।		भ्रात्रि-अलंकृत् .।

‘ व्याकरणसूत्रतत्प्रत्ययसञ्ज्ञा बाहुलकाद् दुर्वोधा दुःश्रवाश्च
भवन्ति, तेन लोकासस्मादुद्विजन्ते ’ इति
संज्ञा । विचार्याऽऽचार्यहेमचन्द्रेणाऽत्र व्याकरणे सूत्र-

प्रत्ययसञ्ज्ञानां शीघ्रसुबोधत्वं सुश्रवत्वं च सम्पादितम् । विदुषां
प्रतीत्यर्थं दिग्दर्शनं क्रियतेऽत्र—

पाणिनीये । हैमचन्द्रीये ।

अच् । स्वरः ।
हल् । व्यञ्जनम् ।
प्रकृतिभावः । अमन्धिः ।
रर् । अघोषः ।
विभाषा । नया ।
एच् । घोषः ।
मुः । मिः ।
औट् । औ ।
टाप् । आप् ।
टीप् । टी ।

पाणिनीये । हैमचन्द्रीये ।

टच् । अत् ।
ढक् । एयण् ।
डूक् । एरण् ।
फक् । आयग् ।
छः । ईयः ।
टर् । इण् ।
झिः । अन्ति ।
महिष् । मति ।
गिन् । गिह् ।
ण्वुल् । णवः ।
ढः । ण्यः ।

गृह्णन्तेः प्रयत्नेऽप्राथम्यात् इदं हैमव्याकरणं निष्पन्नमतोऽस्य

पूर्येणन्तरं रामा राजहमिनि तन्म समा-

हैमव्याकरणम् रोष्य मोक्ष्यं निजहम्यमानीय संपृग् च

प्रचारः । तत्रैव स्थापितम् । साप्रयमह्यैः सुजल-

स्मिर्भेः (३००) अत्र प्रतिनिधीपुनरानि

(वैरीति भाषायां) भिन्नानि । अत्रयद्गर्हिद्गदिषु द्वात्रिंशदशमपरेषु

राजाऽस्य भूयान् प्रसारभक्ते । पश्मीपन्धनाण्डागरेऽस्य प्रतिनिधी-

पुस्तकानां विंशतिः (२०) प्रेषिताः । स्वाधीनप्रदेशेषु हैमव्याकरणमेवाध्यापयितुमाज्ञा राज्ञा प्रसारिता । अष्टव्याकरणवेदी काकलाख्यो प्रख्यातो वैयाकरणो हैमव्याकरणाध्यापकत्वेन नियुक्तः । परीक्ष्य च हैमव्याकरणपाठिभ्योऽसकृत् पुरस्कारा राज्ञा दीयन्ते स्म । अनेन व्याकरणेन गूर्जरस्य राजा प्रजाश्च गौरवं भेनिरे ।

एवं श्रीहेमचन्द्रजीवनकाल एवास्य प्रचारः सर्वत्र सम्पन्नः । हैमचन्द्राचार्यनिर्वाणपञ्चादद्यावधि सहस्रशः पाठिभिरेतत् पठितम् । ग्रन्थकारैः स्वग्रन्थेषु प्रमाणितम् । कविभिः तुष्टुवे । बुधैर्वहुमेने । इदं हैमव्याकरणमुद्दिश्य नैकैर्वैयाकरणैरनेके व्याकरणग्रन्था रचयाञ्चक्रिरे । साम्प्रतमपि कलकत्ताराजकीयमहाविद्यालयपरीक्षायामन्यत्र चेदं पाठ्यते ।

आचार्यहेमचन्द्रस्य प्रतिभा सर्वतोव्यापिन्यासीत्, प्रस्तुतव्याकरणस्य च सर्वाङ्गपूर्णकरणे राज्ञा आचार्यस्य च मनोरथो बभूवातोऽन्यान्यपि व्याकरणानि निपुणं विलोक्य स्वप्रतिभया यथाहं तेषां वैशिष्ट्यं सजगामाचार्यः । स्वव्याकरणस्य चूहेद्वृत्तौ स्वोपज्ञवृहन्न्यासे

१ प्रभावस्वरिन्ने हैमचन्द्रस्वरिचित्रम् ।

२ सारस्वतीयचन्द्रसीतीयटीका-त्रैविद्यगोष्ठी-वाचस्पत्यप्रशोत्तराध्ययनसमलम्ब्य मीयटीका-स्याद्गमजरी-वाग्मटालङ्कार-हीरसौभाग्य-विजयप्रशस्ति-तिलगमजरीटीकाप्रश्नोत्तरेषु ।

३ भ्रात ! सञ्जु पाणिनिप्रलपितं, कातन्त्रकन्था वृथा ।

मा कार्षी कटु आकट्यावनवच, शूद्रेण चान्द्रेण किम् ? ।

क कण्ठाभरणादिभिर्बठरयत्वात्मानमन्यैरपि

धूयन्ते यदि तावदर्धमपुरा श्रीसिद्धहेमोक्तयः ॥

—ग्रन्थचिन्तामणि पृ. ९१ ।

४. हैमव्याकरणन्यास-टीकादि-न्यायसंग्रह-क्रियारत्नसमुच्चय-हैमकौमुदी-(चन्द्र-प्रभा)-हैमलघुप्रक्रिया-हैमप्रक्रिया-सिद्धगारस्वतादय पञ्चाशत्तोऽप्यधिक्य ग्रन्था हैमव्याकरणोपरि निष्पन्नाः ।

५. Pro. S. K. Bejvalkar.

च महर्षिणा हेमचन्द्रेण बहूनि वैदिकबौद्धजैनग्रन्थ-ग्रन्थकाराणां मतानि नामानि चोल्लिखितानि, बहूनां मतानां कालिदासादिप्रयोगाणां चाऽऽलोचना चक्रे । सूत्रवृत्त्यादिषु च यथाऽऽसं गौरवदोषस्त्यक्तः ।

अत्र मुद्रिता 'लघुवृत्तिः' सूत्रकर्त्रा हेमचन्द्रर्षिणैव विरचिता ।

अस्य प्रमाणं पदसहस्रश्लोकसङ्ख्यमुच्यते ।

लघुवृत्तिः । बृहद्बृत्ताविवाऽत्राऽपि समस्तानि हैमभूत्राणि

समासतः प्रयोगपुरस्सरं सरलभाषयाऽऽचा-

र्येण व्याख्यातानि । बृहद्बृत्तिरचनाऽनन्तरं समासात् तत्सारांशभूताया अस्या लघुवृत्तेः साधारणलोकबोधार्थं निर्माणं कृतम्, तेन सिद्धराज-जयसिंहस्य मृत्योः (वि. सं. ११९९) प्रागेवेयं लघुवृत्तिरपि पूर्तिं प्राप्तेति सम्भाव्यते । अष्टमाध्याये प्राकृतादिभाषार्थं तु वृत्तिद्वयं हेमसूरिणा न कृतमिति संभाव्यते, यतस्तत्प्रान्ते ".....स्वोपज्ञ-शब्दानुशासनवृत्तावष्टमस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः समाप्तः " (पृ. १७६ प्रो. पी. एल. वैद्यसम्पादितावृत्तिः) वृत्तेर्विशेषणं किमपि न दृश्यते, मुद्रिता अष्टमाध्यायवृत्तिश्च सप्ताध्यायलघुवृत्तेः सकाशात् विस्तीर्णा विशदप्रभूतोदाहरणा चास्ति । किञ्च तत्प्रान्ते " समाप्ता चेयं सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनवृत्तिः प्रकाशिकानामेति " (पृ० १७६) इति लिखितमस्ति । ' तत्रप्रकाशिका ' च बृहद्बृत्तेर्नामास्तीतिपण्डितभगवान्दाससम्पादितहैमन्यासाद् ज्ञायतेऽतो निर्विशेषणात् अष्टमाध्याये तु एकैव वृत्तिर्हेमचन्द्राचार्येण कृतेति सम्भाव्यतेऽस्माभिः ।

इयं लघुवृत्तिः सप्ताध्यायेषु हेमचन्द्राचार्येणैव कृता इत्यथमर्थस्तु सर्वस्यापि निश्चित ण्य । अस्याः प्रतिपादपुरणे सूरिरेवमुद्दिलेख-

१ गूर्जरविद्वद्गणं श्रीकेशवलालध्रुवार्यो विद्वान् यत्किं यद् ' अष्टमाध्यायेऽपि हेमचन्द्रायं वृत्तिद्वयं गम्याध्यते, या च मुद्रिता वृत्तिः ; सा लघुरस्ति, अष्टमाध्यायबृहद्बृत्तिपुस्तकं सम्भातभाण्टागारेऽस्तीति ध्रुयते ' इति ।

“ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्वो-
पज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ.....”

अल्पीयसा समेणन श्रमेण च संस्कृतव्याकरणस्य समासाद्
निपुणं स्फुटमामूलं ज्ञानमवाप्तुमिच्छतामिर्यं
आधुनिका ग्रन्थाः । श्रीहेमचन्द्राचार्यकृता स्वोपज्ञलघुवृत्तिरतीवो-
पयुक्ता, विस्तरवोधार्थं च बृहद्बृत्तिरुपयुक्ता,
नापरे हैमव्याकरणस्य वृत्त्यादिग्रन्थाः । साम्प्रतं केचन पङ्कवग्राहि-
पाण्डित्येनात्यल्पपरिश्रमेण च पण्डितप्राप्यां कीर्त्तिमवाप्तुं मिथ्याला-
लसया हैमसूत्रोपरिष्टान्नवा वृत्तीरकार्षुः, परन्तु सावधानं समालोचि-
तासु तासु हैमचन्द्रवृत्तिगताः प्राविण्यसारल्यगाम्भीर्यगुणा नैव
दरीदृश्यन्ते । सर्वत्र पर्यायशब्दमात्रात्, केपाञ्चित् च प्रसिद्धानु-
पयुक्तोदाहरणरूपानां भेदाद् हैमवृत्तिद्वये पिष्ट एव पदार्थः तासु
पिप्यते; नूतनविशिष्टावश्यकार्थस्तु न समर्थ्यते, तेन तादृशवृत्त्या-
दिग्रन्था न विद्वयोग्या न च छात्रोपभोग्या भवन्ति, प्रत्युत तैर्वृथैव
वत ! धनहानिः वेलाक्षयश्च प्रजायते, न च तादृग्ग्रन्थकारैर्वैयाकरणस्य
यशोऽप्यवाप्यते इति दृष्ट्वा दूयते सोपहाममस्मन्मानसम् । अस्ति
चेत् वैयाकरणत्वं स्वरिम्न तदा हैमवृत्त्याद्युपरि हैमसूत्रवृत्त्याद्यर्थ-
साधकपोषकाऽऽलोचकाऽऽटीकादिष्पणवार्त्तिकादिग्रन्थाः सरलसुन्दरार्थ-
वत्या भाषयाऽवश्यं लेखनीयाः, येन स्वकीया कीर्त्तिः; परोपकारः;
साहित्यसौहित्यं चेत्यग्निलं संपद्येतेति मामकं विनम्रं मतमस्ति ।

श्रीहेमचन्द्राचार्यः ।

अस्य सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनस्य कर्ता श्रीहेमचन्द्रमूरि-
राचार्याणां धुर्यः; धीमतां धौरेयः, वाग्मिनां वरेण्यः; पण्डितमण्डल-
मण्डनं चाऽऽसीत् । अनेन व्याकरणस्येव काव्यस्य, काव्यस्येव
छन्दसः, छन्दस इव न्यायस्य, न्यायस्येवाऽध्यात्मस्य ज्ञानस्य,

अध्यात्मस्येव कोशानामनुशासनं चक्रे । एकक एवायमाचार्य अनेका-
चार्यसाध्यं कार्यजातं चक्रिवान्, अत एवैनं प्राज्ञाः ' कलिकाल-
सर्वज्ञम् ' आम्नायिसुः ।

अस्य सीमातिलङ्घिनी प्रतिभा, महान् ग्रन्थराशिः, पवित्रं
चरित्रम्, धैर्यैर्दार्यपुरस्सरं कार्यं महीयसामपि चेतस्विनां चतांसि
चमत्करोति ।

एतस्याचार्यस्य चरित्रविषये व्याकरणादिसाहित्यविषये च वि-
स्तृतात् सप्रमाणं लेखितुमस्मत्सविधे समुदार साधनं विद्यते, परन्तु
गौरवाद् विभ्यङ्गिरस्माभिर्वत जन्मादिसमयोद्देशमेव विलिख्यात्
तुष्यते, प्राप्तेऽवसरेऽन्यदा विस्तृताह्लित्तिष्यते ।

श्रीहेमचन्द्रसूरेर्विक्रमस० ११४५ कार्तिकीपूर्णिमायां जन्म,
११५० माघशु० १४ साधुदीक्षा, ११६६ वैशाखतृतीयायाम्
आचार्यपदम्, १२२९ वैक्रमे वर्षे च निर्वाणमभूत् ।

आचार्यधुर्यस्यास्य श्रीरामचन्द्रादयः शिष्या अपि विशिष्ट-
ग्रन्थकाराः, शिष्टमान्या मान्यचरित्रकीर्त्तयश्च बभूवुरिति विदाङ्करोतु
कोविदावलि ।

सम्पादनम् ।

अयं ग्रन्थः पुरा श्रीयशोविजयग्रन्थमालया प्राप्त्यं निन्ये ।
परन्तु तत्राऽऽवृत्तौ मूलग्रन्थ एव मुद्रितः, परिशिष्टप्रस्तावनात्रिषयानु-
प्रमादि तत्र किमपि वैशिष्ट्यं नामीन् । गीतकीर्त्तिश्रीविजयधर्मगुरि-
पादाना प्रयासेन तेषा भक्तः श्रीमतीशचन्द्रविद्याभूषणनामा मत्तान्
पण्डितो राजकीयकलकत्तामहाविद्यालये Calcutta University
सरष्टःपरीक्षाया मे० जैनव्याकरणपरीक्षां नियोन्य तत्रैतं ग्रन्थं
मध्यमायां नियोजितवान् । प्रभूतप्रचारादस्यानुपलब्धिर्जाता ।

विद्याप्रचारोद्यतानप्रद्यमतिभिर्व्यक्तव्यमृतत्वलेग्नशक्तिभाग्भिः
 पूज्यश्रीविद्याविजयैरस्य पुनःप्रकाशनाथं अमदावादनगरस्थ-
 श्रीआनन्दजीकल्याणजीसभाकार्यवाहका उपदिष्टास्तैरुपदेशः प्रमा-
 णीकृतः । ततः पूज्यैरस्य नूतनपद्धत्या सम्पादनं महामादिष्टम् ।
 अनुग्रहेण समं मया तेषामादेशः स्वीकृतः ।

अत्र मूलपाठस्तु पूर्वप्रकाशितपुस्तकादेव गृहीतः । तत्र यो यः
 पाठोऽशुद्धोऽसम्यक्श्च प्रतिभातोऽस्माकं स स हेमचन्द्रवृत्तिवृत्त-
 न्यासलघुवृत्तिहस्तलिखितप्रत्यादीनां ग्रन्थानां पर्यालोचनया शोधितः ।
 फापि तत्पार्श्वे एव () इतिचिह्नान्तरं अस्मन्मतिकल्पितः
 शुद्धपाठोऽलेखि । शीघ्रबोधार्थं मन्धिविघटनं समासेऽसमासेऽपि
 च यथावश्यकं विचक्षानोऽकारि । बालबोधार्थं सरलं ' बाल-
 टिप्पणं ' समासतो यथावश्यकं मया कृतम् । एवमन्यदपि यद्
 यथावश्यकं प्रतिभातं तत् तद् व्यधायि । शिष्टछात्राणां तुष्टयेऽत्र
 मत्परिशिष्टानि योजितानि ।

खेडानगरादयत्तहस्तलिखितप्रतिद्वयात् पाठान्तराणि गृहीत्वाऽत्र
 तुर्ये परिशिष्टे सम्पादितानि । तयोरेकं पुस्तकं ४९ पत्रात्मकमस्ति
 तत्प्रान्ते च " हीररत्नसूरिशिष्यलब्धिरत्नमिद्विरत्नपठनार्थम् " इति
 लिखितमस्ति । द्वितीयं चाष्टपत्रात्मकं मञ्जुलाक्षरमस्ति, तस्मात्
 कलावतां लाभाय तदेकपत्रमथ यन्त्रात् प्रतिलिपी (ब्लॉक)
 कारिता, सा चात्र पुस्तके नियोजिता । द्वयोः प्रत्योः क्रमशः
 ' क ' ' ख ' इति सङ्के निर्धारिते स्तः । एतद् द्वयमपि कविराजो-
 दयरत्नोत्तरपरम्पराशिष्यभाग्यरत्नयतिर्महं प्रदत्तवान् एतदर्थं तस्मै
 धन्यवाद् वितरामि । अत्र समग्रे ग्रन्थे मया ये ग्रन्था उपयुक्तास्त-
 त्पूर्वप्रकाशकानामनुग्रहं मन्ये । विषयानुक्रमकारिणं विद्वद्वर्यं श्रीराम-
 गोपालाचार्यं च बहुमन्ये ।

भारतीयमुद्रणालयेषु अक्षरयोजका प्रायेण असंस्कृतज्ञाः प्रमा-
दिनश्च भवन्ति । तेषामनुग्रहात् प्रयत्नशीलेनाऽपि विदुषा सम्पादिते
संस्कृतग्रन्थे वत सुलभा अशुद्धयः स्युरिति खेदावहमस्ति । मयाऽस्य
नैककृत्वः प्रुफसंज्ञानि पत्राणि शोधितानि । प्रस्तुतपुस्तकसम्पादने
परिशिष्टादिघटने चात्र वर्षत्रयमस्वीकृतापरमुख्यकार्येण मया साव-
धानं भूयान् प्रयासः सेवितस्तथापि मानवयोग्यानि स्वल्पान्यत्र
दृष्टिमार्गमागच्छेयुरतदा क्षमापरैः क्षन्तव्यः सूचयितव्यश्चाऽयं जनः ।

विविधपथा समुपयुक्तमिमं ग्रन्थमवधारयन्तु धीधनाः, पठन्तु
पाठयन्तु च पाठकाः, विमृशन्तु विमर्शकाः, प्रेक्षन्तां प्रेक्षावन्तस्तेन
च सकला अपि सफल्यन्तु कर्तृ-सम्पादक-प्रकाशकपरिश्रममिति ।

ग्रन्थेऽत्र बुद्धिदोषाद्वा दृष्टिदोषात् त्वरादितः ।
स्वलितं दृश्यते यत् चेत्, तच्छोध्यं धीधनैर्जनैः ॥

निवेदकः—

हिमांशुविजयः

(अनेकान्ती)

विषयाणामनुक्रमः

विषयः ।	पुटाङ्कः ।	विषयः ।	पुटाङ्कः ।
प्रस्तावनायाम् ।		गतिराज्ञाविधि ...	... १२९
सिद्धहेमचन्द्रव्याकरणालोचना ..	५	समासप्रकरणम् ..	... १३२
श्रीहेमचन्द्राचार्य ...	... १५	समासे विभक्तिलुब्धिविधि ...	... १६४
सम्पादनम् ...	... १६	अलुब्धसमासविधि .	
विषयानुक्रम ...	.. १९	समासाश्रयविधि ..	... १६९
परिशिष्टेषु ।		आख्यातप्रकरणम् ।	
1 हैमसूत्रानुक्रम ...	... १	वृद्धिगुणसंज्ञाविधि ...	... १९०
2 प्रशस्ति ..	... ७५	आख्यातप्रत्ययविधि ...	... १९१
3 टिप्पणगतग्रन्थग्रन्थकार ...	... ८०	आत्मनेपदरस्मैपदविधि ...	... १९४
4 पाठान्तराणि ...	... ८१	स्वार्थिकाऽऽयादिप्रत्ययविधि ...	... २१३
5 लघुवृत्तिविशिष्टवाक्यानि .	... ९२	यङ्विधि ...	... २१४
6 लघुवृत्तिविशिष्टशब्दकोश .	... १००	णिच्विधि ...	... २१६
7 हैमव्याकरणोपयुक्तकारिका .	... ११०	इच्छार्थसन्विधि ..	... २१७
मूलग्रन्थे ।		नामधातुप्रत्ययविधि ...	
सज्ञाविधि ..	... १	आम्प्रत्ययविधि .	... २२१
स्वरसंधि ...	... ९	अद्यतन्या सिच-सक्-ञादिविधि	... २२४
असन्धिविधि ...	... १३	भावकर्मणोर्निच्विधि ...	... २२६
व्यञ्जनसंधि ..	... १६	” शिति क्यविधि ..	... २२७
पङ्क्तिविधि ...	... २८	” भ्वादिभ्यः शवादिप्रत्ययविधि	... २२८
कारकप्रकरणम् ...	... ६५	निन्यादिविधि ..	... २३०
पत्वविधि ...	... ८९	परोशादौ द्वित्वविधि .	... २३३
णत्वविधि ...	... १००	” एन्त्वविधि ...	... २३६
स्त्रीप्रत्ययविधि ...	... १०९	” धात्वादेशः ...	... २३८
		यञोर् वृद्धिविधि. ...	... २४५

सध्यक्षराणामाकारविधि	२५३	कर्तरि कृद्विधि	३०२
नकारादिलुग्विधि	२६१	विभक्त्यर्था	३४१
कल्यादेस्तस्य नत्वविधि	२६४	क्त्वारणमादिविधि	३८९
क्तस्य नत्वनिषेध	२६७		
हेर्लुगादिविधि	..	तद्धितप्रकरणम् ।	
गुणवृद्धिनिषेध	२७५	अपत्यार्थप्रत्ययविधि	४००
वृद्धिविधिप्रतिषेध	२८०	रक्ताथप्रत्ययविधि	४२३
सिञ्ज्वविधि	२८४	शेषार्थप्रत्ययावधि	४४४
सकादिलुग्विधि	२८६	इक्ष्-यप्रत्ययविधि	४७५
आदन्तस्य एत्वादिविधि	२८७	इय धिञ्कार	५०६
वौ इवविधि	२९२	भावमर्थप्रत्यया	५१०
क्यान इत्वादावधि	२९०	क्षत्र यथप्रत्यया	५१५
स्सद्विधि	३०९	स्वायकप्रत्यया	५४५
नान्तविधि	३१०	समासन्ता	५७२
		तद्धित वृद्ध्यादिविधि	५९०
वृत्प्रकरणम् ।		द्विरुक्तविधि	००
कर्तृवृत्त्यप्रत्यया	३१५	भुतविधि	८०७
क्तप्रत्ययावधि	३१६	पारभयाप्रकरणम्	०९
भावादौ वृत्त्यावाध	३१७	गुद्विपनम्	६१७

श्रीसिद्धहेमशब्दानुशासने

। प रि शि ष्टा नि ।

संग्राहकः-
अनेकान्ती.

श्रीहेमचन्द्रः कविकालिदासं
सर्वज्ञकल्पः कविचक्रवर्ती ।
योगे च पातञ्जलयोगसूत्रं
ज्ञानात् मुनीन्द्रोऽप्यधरीचकार ॥

प्रथमं परिशिष्टम् ।

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनसूत्राणाम्-

अकारादिवर्णानुक्रमः ।

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
अइउवर्ण-देः । १ २ । ४१ ॥
अं अः--सर्गो । १ । १ । ९ ॥
अं अः २ क-ट् । १ । १ । ६ ॥
अंशं हारिणि । ७ । १ । १८२ ॥
अंशादृतोः । ७ । ४ । १४ ॥
अः सपत्न्याः । ७ । १ । १९ ॥
अः सृजिदृशो । ४ । ४ । ११ ॥
अः स्थान्नः । ६ । १ । २२ ॥
अरुखाद्य-वा । २ । ३ । ८० ॥
अकट्विनोश्च रञ्जेः । ४ । २ । ५० ॥
अकट्टू-ये । ७ । ४ । ६९ ॥
अकमेरुकस्य । २ । २ । ९३ ॥
अकल्पात् सूत्रात् । ६ । २ । १२० ॥
अकालेऽव्ययीभावे । ३ । २ । १४६ ॥
अफेन क्रीडाजीये । ३ । १ । ८७ ॥
अरुणिवेऽध्वर्युऋतोः । ३ । १ । ३० ॥
अक्ष्णोऽप्राण्यङ्गे । ७ । ३ । ८५ ॥
अगारान्तादिकः । ६ । ४ । ७५ ॥
अगिलाद्रिलगिल० । ३ । २ । १५ ॥
अग्निचित्या । ५ । १ । ३७ ॥
अग्नेश्वेः । ५ । १ । १६४ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
अग्रहानुपदेशे० । ३ । १ । ५ ॥
अघञ्स्वयवल-र्वी । ४ । ४ । २ ॥
अघोषे प्र-टः । १ । ३ । ५० ॥
अघोषे शिटः । ४ । १ । ४५ ॥
अडप्रतिस्त-म्भः । २ । ३ । ४१ ॥
अङ्गे द्विह्नो-र्वात् । ४ । १ । ३४ ॥
अङ्गान्निरसने णिङ् । ३ । ४ । ८ ॥
अङ्स्थाच्छत्रादेरञ् । ६ । ४ । ६० ॥
अच् । ५ । १ । ४९ ॥
अचः । १ । ४ । ६९ ॥
अचि । ३ । ४ । १५ ॥
अचित्ताडदेशकालात् । ६ । ३ । २०६ ॥
अचित्ते टक् । ५ । १ । ८३ ॥
अच्च् मा-श्च । २ । १ । १०४ ॥
अजातेः पञ्चम्याः । ५ । १ । ७० ॥
अजातेः शीले । ५ । १ । ५४ ॥
अजातेर्नृ-वा । ७ । ३ । ३९ ॥
अजादिभ्यो घेनोः । ३ । १ । ३४ ॥
अजादेः । २ । ४ । १६ ॥
अज्ञाने ज्ञः पृष्ठी । २ । २ । ८० ॥
अञ्चः । २ । ४ । ३ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 अश्वोऽनर्चयाम् । ४।२.४६॥
 अञ्जनादीनां गिरौ । ३।२।७७॥
 अब्रुवर्ग-तः । १ । ३ । ३३ ॥
 अब्रुवर्गात्-न् । १ । २ । ४० ॥
 अट्यतिस्त्र-र्णोः । ३।४।१०॥
 अद्भवातोरा-ङ्गा । ४।४।२९॥
 अणञ्जेक-ताम् । २।४।२०॥
 अणि । ७ । ४ । ५२ ॥
 अणिकर्म णिक्-तो । ३।३।८८॥
 अणिगि प्राणिक० । ३।३।१०७॥
 अतः । ४ । ३ । ८२ ॥
 अतः कृकमि-स्य । २।३।५॥
 अतः प्रत्ययाल्लुक् । ४।२।८५॥
 अतः शित्युत् । ४ । २ । ८९॥
 अतः स्यमोऽम् । १।४।५७॥
 अत आः-ये । १ । ४ । १ ॥
 अत इब् । ६ । १ । ३१ ॥
 अतमवादे-यर् । ७।३।११॥
 अतिरतिक्रमे च । ३।१।४५॥
 अतोऽति रोरुः । १।३।२०॥
 अतोऽनेकस्वरात् । ७।२।६॥
 अतो म आने । ४।४।११४॥
 भतोरिधद् । ७ । १ । ३६ ? ॥
 अतोऽहस्य । २ । ३ । ७३ ॥
 भत्र च । ७ । १ । ४९ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 अदथाद् । ४ । ४ । ९० ॥
 अदसोऽकत्रायनणोः । ३ २।३३॥
 अदसो दः सेस्तु ङौ । २।१।४३॥
 अदिकृस्त्रियां० । ७।१।१०७॥
 अदीर्घात्-ने । १ । ३ । ३२ ॥
 अदुरुपसर्गा-नेः । २।३।७७॥
 अदूरे एनः । ७ । २ । १२२ ॥
 अदृश्याधिके । ३ । २ । १४५॥
 अदेतः-क् । १ । ४ । ४४ ॥
 अदेवासुरादिभ्यो० । ६।३।१६४॥
 अदेशकालादध्या० । ६।४।७६॥
 अदोऽनन्नात् । ५।१।१५०॥
 अदो मुमी । १ । २ । २० ॥
 अदोरायनिः० । ६।१।११३॥
 अदोर्नदीमा-न्नः । ६।१।६७॥
 अद्यतनी । ५ । २ । ४ ॥
 अद्यतनी-महि । ३।३।११॥
 अद्यतन्यां वा-ने । ४।४।२२॥
 अद्यर्थाच्चाधारे । ५ । १ । १२ ॥
 अद्यञ्जनात् स-लम् । ३।२।१८॥
 अद्व्यञ्जने । २ । १ । ३० ॥
 अधण-सः । १ । १ । ३२ ॥
 अधरापराच्चात् । ७।२।११८ ॥
 अधर्मसन्नत्रि-याः । ६।२।१२१॥
 अधभतुर्थात् तथोर्धः । २।१।७०॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 अधातुवि-म । १ । १ । २७ ॥
 अधातुद्वितः । २ । ४ । २ ॥
 अधिकं तत्सं-डः । ७ । १ । २५४ ॥
 अधिकेन भूयसस्ते । २ । २ । ११ ॥
 अधीष्टौ । ५ । ४ । ३२ ॥
 अघेः प्रसङ्गे । ३ । ३ । ७७ ॥
 अघेः शीङ्स्थासं । १ । २ । २० ॥
 अघेराह्वे । ७ । १ । १८७ ॥
 अध्यात्मादिभ्य इकण । ६ । ३ । ७८ ॥
 अध्वानं येनौ । ७ । १ । १०३ ॥
 अनः । ७ । ३ । ८८ ॥
 अनक् । २ । १ । ३६ ॥
 अनजिरादि-तौ । ३ । २ । ७८ ॥
 अनञः क्त्वो यप् । ३ । २ । १२४ ॥
 अनञो मूलात् । २ । ४ । ७८ ॥
 अनह । ७ । ३ । १२४ ॥
 अनहुहः सौ । १ । ४ । ७२ ॥
 अनतोऽन्तोदात्मने । ४ । २ । ११४ ॥
 अनतो लुप् । १ । ४ । ५९ ॥
 अनतो लुप् । ३ । २ । ६ ॥
 अनत्यन्ते । ७ । ३ । १४ ।
 अनद्यतने द्विः । ७ । २ । १०१ ॥
 अनद्यतने श्वस्तनी । १ । ३ । ५ ॥
 अनद्यतने ह्यस्तनी । २ । ॥
 अननोः सनः । ३ । ३ । ७० ॥
 अनन्तः प-यः । १ । १ । ३८ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 अनपत्ये । ७ । ४ । ५५ ॥
 अनरे वा । ६ । ३ । ३१ ॥
 अनवर्णा नामी । १ । १ । ६ ॥
 अनाइमाहो-छः । १ । ३ । २८ ॥
 अनाच्छादजा-वा । २ । ४ । ४७ ॥
 अनातो नश्चान्त-स्याः । १ । ६ । ९ ॥
 अनादेशादे-तः । ४ । १ । २४ ॥
 अनाम्यद्विः प्लुप् । ६ । ४ । १४ ॥
 अनामस्वरे नोन्तः । १ । ४ । ६४ ॥
 अनार्पे वृद्ध-प्यः । १ । ४ । ७८ ॥
 अनिदम्यणपत्रादेः । ६ । १ । ५ ॥
 अनियो-वे । १ । २ । १६ ॥
 अनोनाड-तः । ७ । ४ । ६६ ॥
 अनुकम्पा-त्योः । ७ । ३ । ३४ ॥
 अनुगलम् । ७ । १ । १०२ ॥
 अनुनासिके च द । ४ । १ । १०८ ॥
 अनुपदं षट् । ७ । १ । ९६ ॥
 अनुपद्यन्वेषा । ७ । १ । १७० ॥
 अनुपसर्गाः क्षीवोः । ४ । २ । ८० ॥
 अनुब्राह्मणादिन् । ६ । २ । २३ ॥
 अनुशक्तिरुदीनाम् । ७ । ४ । ७ ॥
 अनेकवर्णः मर्षस्याः । ७ । १ । ७० ॥
 अनोः कमित्ति । ७ । १ । ८८ ॥
 अनोः कर्मण्यमति । ३ । ३ । ८१ ॥
 अनोऽन्थे ये । ७ । ४ । ५१ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 अनोर्जनेर्हः । ५ । १ । १६८॥
 अनोर्देशे उप् । ३ । २ । ११०॥
 अनो वा । २ । ४ । ११ ॥
 अनोऽस्य । २ । १ । १०८ ॥
 अन्तःपूर्वादिक्कण् । ६ । ३ । ३७॥
 अन्तर्द्धिः । ५ । ३ । ८९ ॥
 अन्तर्बहि-न्नः । ७ । ३ । ३२२॥
 अन्तो नो लुक् । ४ । २ । ९४ ॥
 अन्यत्यटादेराः । ३ । २ । १५२॥
 अन्यर्थवृकथ-कात् । ५ । ४ । ५०॥
 अन्यस्य । ४ । १ । ८॥
 अन्यो घो-न् । १ । १ । १४॥
 अन्वाङ्परः । ३ । ३ । ३४॥
 अन् स्वरे । ३ । २ । १२९॥
 अपः । १ । ४ । ८८ ॥
 अपचितः । ४ । ४ । ७७ ॥
 अपञ्चमा-ट् । १ । १ । ११॥
 अपण्ये जीवने । ७ । १ । ११०॥
 अपस्फुरः । ३ । ३ । ३० ॥
 अपाच्चतुष्पा-र्थे । ४ । ४ । ९५॥
 अपाघार्याश्चः क्तौ । ४ । २ । ६६॥
 अपायेऽवधिरपादा० । २ । २ । २९॥
 अपील्लादेर्वहे । ३ । २ । ८९॥
 अपोऽद् भे । २ । १ । ४ ॥
 अपोनपादपा-तः । ६ । २ । १०५॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 अपो यत्र वा । ६ । २ । ५६॥
 अपो ययोनिमतिचरे । ३ । २ । २८॥
 अप्रत्यादावमाधुना । २ । २ । १०१॥
 अप्रयोगीत् । १ । १ । ३७ ॥
 अप्राणिनि । ७ । ३ । ११२॥
 अप्राणिपश्वादेः । ३ । १ । ३६॥
 अब्राह्मणात् । ६ । १ । १४१॥
 अभक्ष्याच्छादने वा० । ६ । २ । ४६॥
 अभिनिष्कामति० । ६ । ३ । २०२॥
 अभिनिष्ठानः । २ । ३ । २४॥
 अभिव्याप्तौ-विन् । ५ । ३ । ९०॥
 अमेरीश्च वा । ७ । १ । १८९॥
 अभ्यमिन्नमीयश्च । ७ । १ । १०४॥
 अभ्यमभ्यसः । २ । १ । १८॥
 अभ्रादिभ्यः । ७ । २ । ४६ ॥
 अभ्वादे-सौ । १ । ४ । ९० ॥
 अमद्रस्य दिशः । ७ । ४ । १६॥
 अमव्ययीभाव-म्याः । ३ । २ । २१॥
 अमा त्वामा । २ । १ । २४ ॥
 अमाव्ययात्त्वयन् च । ३ । ४ । २३॥
 अमृर्धगस्तका-भे । ३ । २ । २० ॥
 अमोऽकर्म्यमिचमः । ४ । २ । २६॥
 अमोऽधिकृत्य ग्रन्थे । ६ । ३ । १०८॥
 अमोऽन्तावोधसः । ६ । ३ । ७४॥
 अमो मः । २ । १ । १६ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 अयज्ञे खः । ५ । ३ । ६८ ॥
 अयदि श्रद्धा-नवा । १।४।२३ ॥
 अयदि स्मृ-न्तो । ५ । २ । १९ ॥
 अयमियं पुं-सौ । २।१। ३८ ॥
 अयि रः । ४ । १ । ६ ॥
 अरण्यात् पधि-रे । ६ । ३ । १९ ॥
 अरीहणादेरकण् । ६।१।८३ ॥
 अरुर्मनश्च-च्चौ । ७।२। २७ ॥
 अरोः सुपि रः । १। ३ । ५७ ॥
 अङ्गै च । १ । ४ । ३९ ॥
 अर्तिरीन्लीही-पुः । ४।२।२१ ॥
 अर्थपदपदोत्तर-ण्ठात् । ६।४।३७ ॥
 अर्थार्थान्ता-त् । ७ । २ । ८ ॥
 अर्धपूर्वपदः पूरणः । १।१।४२ ।
 अर्थात् परि-देः । ७।४।२० ॥
 अर्थात् पलकं—त् । ६।४।१३४ ॥
 अर्थाद् यः । ६ । ३ । ६९ ॥
 अर्हतस्तो न्त् च । ७।१।६१ ॥
 अर्हम् । १ । १ । १ ॥
 अर्हं तृच् । ५ । ४ । ३७ ॥
 अर्होऽच् । ५ । १ । ९ ॥
 अलाब्धाश्च-सि । ७ । १ । ८४ ॥
 अलुपि वा । २ । ३ । १९ ॥
 अल्पघ्नोः कन् वा । १।१।३३ ॥
 अल्पे । ३ । २ । १३६ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 अवः स्वपः । २ । ३ । ५७ ॥
 अवक्रये । ६ । ४ । ५३ ॥
 अवययात् तयद् । ७ । १ । १५ ॥
 अवर्णभो-धिः । १ । ३ । २२ ॥
 अवर्णस्या-साम् । १ । ४ । १५ ॥
 अवर्णस्ये-रल् । १ । २ । ६ ॥
 अवर्णादश्रो-ङ्ग्योः । १।१।१५ ॥
 अवर्णवर्णस्य । ७ । ४ । ६८ ॥
 अवर्मणो-त्ये । ७ । ४ । ५९ ॥
 अवहृसासंज्ञोः । ५।१।६३ ॥
 अवाचाश्रयो-रे । २।३।४२ ॥
 अवात् । ५ । ३ । ६७ ॥
 अवात् । ५ । ३ । ६२ ॥
 अवात् कुटा -त्ते । ७।१।२६ ॥
 अवात् तृस्तृभ्याम् । ५।३।३३ ॥
 अविति वा । ४ । १ । ७५ ॥
 अविस्पोशा-रेः । ४।१।२३ ॥
 अविदूरेऽभेः । ४ । ४ । ६४ ॥
 अविश्रिते । ५ । २ । १४ ॥
 अविशेषणे-टः । १।१।२२ ॥
 अवृद्धाद्दोर्नया । ६।१।१० ॥
 अवृद्धेर्गृह्णति गर्धे । ६।४।३४ ॥
 अवेः संघा-टम् । ७।१।३० ॥
 अवेर्दुग्धे-सम् । ६।१। ६ ॥
 अवो दाधो दा । ३ । ३ । ५ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 अव्यक्तानु-श्च । ७।२।१८५॥
 अव्यजात् थ्यप् । ७ । १ । ३८ ॥
 अव्ययम् । ३ । १ । २१ ॥
 अव्ययं प्रवृ-भिः । ३।१।४८॥
 अव्ययस्य । ३ । २ । ७ ॥
 अव्ययस्य कोऽद् च । ७।३।३१॥
 अव्याप्यस्य मुचे० । ४।१।१९॥
 अशवि ते वा । ३ । ४ । ८ ॥
 अशित्यस्सन् -टि । ४।३।७७॥
 अशिरसोऽशोर्षश्च । ७।२।७॥
 अशिशोः । २ । ४ । ८ ॥
 अश्च वाऽमावा० । ६।३।१०४॥
 अश्वैकादेः । ७ । १ । ५ ॥
 अश्वत्थादेरिकण् । ६।२।९७॥
 अश्रद्धामर्षे-पि । ५।४।१५॥
 अश्ववडवपू-राः । ३।१।१३१॥
 अश्वदेः । ६ । १ । ४९ ॥
 अपहक्षा-नः । ७।१।१०६॥
 अपष्टीवृती-र्थं । ३।२।११९॥
 अष्ट और्ज-सोः । १।४।५३॥
 असंभस्त्राजिनैरु० । २।४।५७॥
 असंयोगादोः । ८ । २ । ८६ ॥
 असकृत् संभ्रमे । ७।४।७२॥
 असत्काण्ड-त् । २।४।५६॥
 असत्त्वागद० । २।२।१००॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 असत्त्वे ङसेः । ३।२।१०॥
 असदिवापूत्रम् । २।१।२५॥
 असमानलोपे-ङे । ४।१।६३॥
 असरूपोप-क्तेः । ५।१।१६॥
 असहनञ्चि-भ्यः । २।४।३८॥
 असुको वाकि । २।१।४४॥
 असुर्योग्राद् इशः । ५।१।१०६॥
 असोडसिबृ-टाम् । २।३।४८॥
 अम् च लौल्ये । ४।३।११५॥
 अस्तपोमाया-चिन् । ७।२।४७॥
 अस्तिब्रुवोर्भूवचाव० । ४।४।११॥
 अस्तेः सि-ति । ४।३।७३॥
 अस्त्रीशुद्रे-वा । ७।४।१०१॥
 अस्थूलाच्च नसः । ७।३।१६१॥
 अस्पष्टाव-वा । १ । ३ । २५ ॥
 अस्मिन् । ७ । ३ । २ ॥
 अस्य ड्यां लुक् । २।४।८६॥
 अस्यादेराः परोक्षार्यां । ४।१।६८॥
 अस्याऽयत्त-नाम् । २।४।१११॥
 अस्वर्यंभुमोऽव् । ७।४।७०॥
 अस्वस्थगुणैः । ३ । १ । ८७ ॥
 अहन्यश्चमस्य-ति । ४।१।१०७॥
 अहरादिभ्योऽञ् । ६।२।८७॥
 अहीयन्तो-ने । ७ । २ । ८८ ॥
 अद्गः । २ । १ । ७४ ॥

म्रमम् । सूत्राङ्कः।
 अद्दः । ७ । ३ । ११६ ॥
 अद्दा ग-नत्र । ७ । १ । ८५ ॥
 आ अमृशसोऽता । १ । ४ । ७८ ॥
 आः खनिसनिजन । ४ । १ । ६० ॥
 आकालिक न्ते । ६ । ४ । १०८ ॥
 आख्यातर्युपयोगे । २ । २ । ७३ ॥
 आगुणावन्यादेः । १ । १ । ८८ ॥
 आग्रहायण्यश्व-कण् । ६ । २ । ९९ ॥
 आङः । ८ । ८ । १०० ॥
 आङः नीडमुप । ५ । २ । ५१ ॥
 आङः शीले । ५ । १ । ९६ ॥
 आङल्पे । ३ । १ । ८६ ॥
 आडावर्गौ । २ । २ । ७० ॥
 आडो ज्योतिरुद्रमे । ३ । ३ । ५० ॥
 आडोऽन्धधसाः । १ । १ । ९३ ॥
 आडो यमहनः-च । ३ । ३ । ८६ ॥
 आडो यि । ८ । ८ । १०८ ॥
 आडो युद्धे । ५ । ३ । ८३ ॥
 आडो रूप्योः । ५ । ३ । ८० ॥
 आ च हौ । ८ । २ । १०१ ॥
 आत् । २ । ८ । १०८ ॥
 आत् तेः कृञ्चौ । १ । ३ । ५३ ॥
 आतामातेआधाद्रिः । १ । २ । १०१ ॥
 आ तुमोऽत्या-त् । ५ । १ । ११ ॥
 आतो होऽह्वात्रामः । ५ । १ । ७६ ॥
 आतो नेन्द्र-स्य । ७ । १ । २९ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 आतो ण्व ओ । १ । १ । १२० ॥
 आत्मनः पूरणे । ३ । २ । १४ ॥
 आत्रेयाद् भारद्वाजे । ६ । १ । ५२ ॥
 आत्संध्यक्षरस्य । ८ । २ । १ ॥
 आथर्वणिका-च । ६ । ३ । १६७ ॥
 आद्रितः । ८ । ४ । ७१ ॥
 आदेश्छन्दसः प्रजा । ६ । २ । ११० ॥
 आत्रद्वितीय-पाः । १ । १ । १३ ॥
 आयात् । ६ । १ । २९ ॥
 आघादिभ्यः । ७ । २ । ८४ ॥
 आर्घ्योऽश एकस्वरः । १ । १ । १० ॥
 आ ह्रन्हे । २ । २ । ३९ ॥
 आ ङेरः । २ । १ । ८१ ॥
 आगाराचोप-रे । ३ । १ । २४ ॥
 आभारात् । १ । १ । ३७ ॥
 आभारात् । ५ । ८ । ६८ ॥
 आत्रिक्यानुप्रर्व्ये । ७ । १ । ७५ ॥
 आनायो जालम् । ५ । ३ । ३६ ॥
 आनुलोम्भेऽन्वचा । ५ । ४ । ८८ ॥
 आपत्यस्य क्यञ्च्योः । २ । १ । ९१ ॥
 आपो ङितां-याम् । १ । ४ । १७ ॥
 आपवदम् । ७ । १ । ९५ ॥
 आवात्रे । ७ । ८ । ८६ ॥
 आभिजनात् । ६ । ३ । १०१ ॥
 आम आकम् । २ । १ । २० ॥
 आमः कृगः । ३ । ३ । ७० ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
आमन्तात्वाय्येत्नावय । ४।३।८५॥	
आमन्त्र्ये । २।२।३२॥	
आमयाहीर्षश्च । ७।२।४८॥	
आमो नाम् वा । १।४।३१॥	
आयस्थानात् । ६।३।१५३॥	
आ यात् । ७।२।२॥	
आयुधादिभ्यो-देः । ५।१।९४॥	
आयुधादीयश्च । ६।४।१८॥	
आरम्भे । ५।१।१०।	
आरादर्थः । २।२।७८॥	
आ रायो व्यञ्जने । २।१।५॥	
आर्यसत्रियाद्वा । २।४।६६॥	
आशिपि तु-तद् । ४।२।११९॥	
आशिपि नाथः । ३।३।३६॥	
आशिपि हनः । ५।१।८०॥	
आशिपीणः । ४।३।१०७॥	
आशिष्यरुत् । ५।१।७०॥	
आशिष्याशीः षञ्च ०।२।४।३८॥	
आशीः क्वात्-सी ०।३।३।१३॥	
आशीराशा-गे । ३।२।१२०॥	
आश्वयुज्या अकञ्ज। ६।३।१९॥	
आसन्नः । ७।४।१२०॥	
आसन्नाद्गा-र्थे । ३।१।१२०।	
आसीनः । ४।४।११३॥	
आमृयु-मः । ५।१।२०॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
आस्तेयम् । ६।३।१३१॥	
आस्पष्टित्रज्यजः क्यपा १।३।९७॥	
आहावो निषानम् । ६।३।४४॥	
आहिताग्न्यादिषु । ३।१।१५३॥	
आही-दूरे । ७।०।१२०॥	
ईकण् । ६।४।१॥	
इकण्यथर्वग । ७।४।४९॥	
इकिञ्चित् स्वरूपार्थे । ५।३।१३६॥	
इको वा । ४।३।१६॥	
इङितः कर्त्तरि । ३।३।२२॥	
इङितो व्यञ्जना-त् । ५।२।४४।	
इङोऽपादाने-द्वा । ५।३।१९॥	
इचापुंसो-रे । २।४।१०७।	
इच्छार्थे कर्मणः सप्तमी । ५।४।८९॥	
इच्छार्थे सप्तमीषञ्च ०।५।४।२७।	
इच्यस्वरे दी-च । ३।२।७२॥	
इच् युद्धे । ७।३।७४॥	
इज इतः । २।४।७१॥	
इजः । ७।४।११॥	
इट इति । ४।३।७१॥	
इट सिजाशिपो-ने । ४।४।३६॥	
इहेत्पुसि-दुरु । ४।३।९४॥	
इणः । २।१।५१॥	
इणिकोर्गाः । ४।४।२३॥	
इणोऽन्त्रे । ५।३।७५॥	
इनावतो लृक् । ७।२।१४६॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 इतोऽक्त्यर्थात् । २ । ४ । ३२ ॥
 इतोऽतः कुतः । ७ । २ । १० ॥
 इतोऽनिजः । ६ । १ । ७२ ॥
 इदंकिमीत्कीः । ३ । २ । १५३ ॥
 इदंकिमो-स्य । ७ । १ । १४८ ॥
 इदमः । २ । १ । ३४ ॥
 इदमदसोऽक्येव । १ । ४ । ३ ॥
 इदुतोऽस्त्रे-त् । १ । ४ । २१ ॥
 इनः कच् । ७ । ३ । १७० ॥
 इन्डीस्वरे लुक् । १ । ४ । ७९ ॥
 इन्द्रियम् । ७ । १ । १७४ ॥
 इन्द्रे । १ । २ । ३० ॥
 इन्ध्यसंयोगा-द्धत् । ४ । ३ । २१ ॥
 इन्हन्-स्योः । १ । ४ । ८७ ॥
 इरंमदः । ५ । १ । १२७ ॥
 इर्दरिद्रः । ४ । २ । ९८ ॥
 इर्वृद्धिमत्यविष्णौ । ३ । २ । ४३ ॥
 इलथ देशे । ७ । २ । ३६ ॥
 इवर्णादि-लम् । १ । २ । २१ ॥
 इवृष-सनः । ४ । ४ । ४७ ॥
 इथ स्थादः । ४ । ३ । ४१ ॥
 इपोऽनिच्छायाम् । ५ । ३ । १२२ ॥
 इष्टादेः । ७ । १ । १६८ ॥
 इसासः शासोइव्या । ४ । ४ । ११८ ॥
 इसुमोर्धहुलम् । ७ । २ । १२८ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 ईः पौमवरुणेऽग्नेः । ३ । २ । ४२ ॥
 ईगितः । ३ । ३ । ९५ ॥
 ईडो वा । २ । १ । १०९ ॥
 ई च गणः । ४ । १ । ६७ ॥
 ईतोऽकञ् । ६ । ३ । ४१ ॥
 ईदूदे-नम् । १ । २ । ३४ ॥
 ईनञ् च । ६ । ४ । ११४ ॥
 ईनयो चाशब्दे । ६ । ३ । २९ ॥
 ईनेऽध्यात्मनोः । ७ । ४ । ४८ ॥
 ईनोऽहः क्रतौ । ६ । २ । २१ ॥
 ईयः । ७ । १ । २८ ॥
 ईयः स्वसुथ । ६ । १ । ८९ ॥
 ईयकारके । ३ । २ । २१ ॥
 ईयसोः । ७ । ३ । १७७ ॥
 ईर्व्यञ्जनेऽयपि । ४ । ३ । ९७ ॥
 ईशीढः-मोः । ४ । ४ । ८७ ॥
 ईश्चावर्ण-स्य । ४ । ३ । १११ ॥
 ईपद्गुणवचनैः । ३ । १ । ६४ ॥
 इरेवा । १ । २ । ३३ ॥
 उः पदान्तेऽनृत् । २ । १ । १८ ॥
 उरुणो लुक् । ७ । ४ । ५६ ॥
 उणादयः । ५ । २ । ९३ ॥
 उत और्विति व्य० । ४ । ३ । ५९ ॥
 उति शवर्हा-मे । ४ । ३ । २६ ॥
 उतोऽनडुचतुरो वः । १ । ४ । ८१ ॥

सूत्रम् ।	संज्ञाङ्कः ।
उतोऽप्राणिन-ऊङ् । २।४।७३॥	
उत्करादेरीयः । १।२।९१॥	
उत्कृष्टेऽनुपेन । २ । २ । ३९ ॥	
उत्तरादाहञ् । ६ । ३ । ५ ॥	
उत्थापनादेरीयः । ६।४।१०१ ॥	
उत्पातेन ज्ञाप्ये । २ । २ । ५९॥	
उत्सादेरञ् । ६ । १ । १९ ॥	
उत्स्वराद्यु-ञे । ३।३।२६॥	
उदः पचि-रेः । ५।२।२०॥	
उदः श्रेः । ५ । ३ । ५३ ॥	
उदः स्यास्तम्भः सः । १।३।४४॥	
उदकस्योदः पंपंयि० । ३।२।१०४॥	
उदग्रामाद्य-ञः । ६।३।२५॥	
उदङ्कोऽतोये । ५।३।३५॥	
उदच उदीच । २ । १ । १०३॥	
उदन्वानयो च । २।१।९७॥	
उदरे त्विरुणानूने । ७।१।१८१॥	
उदथरः गाप्यात् । ३।३।३१॥	
उदितः म्गन्तोन्तः । ६।४।९८३	
उदितगुर्भोर्भा-न्दे । ६।२।०॥	
उदुन्मोन्मनमि । ७।१।१००॥	
उदोऽनुधोऽं । ३ । ३ । ६० ॥	
उपमोपमर्मा । ४ । ३ । ५७ ॥	
उपप्रति । ६ । ३ । १०० ।	
उपप्यवाथिप्यो । ७।१।१३५॥	

सूत्रम् ।	संज्ञाङ्कः ।
उपपीडरुच-म्या । २।४।७५॥	
उपमानं सामान्यैः । ३।१।१०१॥	
उपमानसहित-सोः । २।४।७५॥	
उपमेयं व्याघ्रा-क्तौ । ३।१।१००॥	
उपसर्गस्यानि-ति । १।२।१९॥	
उपसर्गस्यायौ । २।१।१००॥	
उपसर्गात् । ७।३।१६०॥	
उपसर्गात् खञ्च० । ४।४।१०७॥	
उपसर्गात् मुग्-त्ये । २ । ३।३९ ।	
उपसर्गाद्ध्वनः । ७।३ । ७९॥	
उपसर्गादस्योहो वा । ३।३।२५॥	
उपसर्गादातः । ५।३।११० ॥	
उपसर्गादातो-श्यः । ५।१।५६॥	
उपसर्गाद्दो ह्रस्वः । ४।३।१०६॥	
उपसर्गाद्दिः क्रिः । २।३।६७॥	
उपसर्गाद्दि-व । २।२।१७	
उपसर्गाद्दि-शः । ५ । २।६५॥	
उपाजेऽन्वाजे । ३।१।१०॥	
उपाज्जानुनीचि-णः । ६।३।१३५॥	
उपान् । ३ । ३ । ५८ ॥	
उपान् कितो लयने । २।४।७०॥	
उपान् स्तुतौ । २।४।१००॥	
उपान् स्यः । ३ । ३ । ८३॥	
उपाङ्गुणमसाय-जे । ४।४।९०॥	
उपान्पथ्याममा-दं । ४।२।१०॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः
उपान्वध्याङ्गसः ।	२।२।२१॥
उपायाद्द्वस्वश्च ।	७।२।१७०॥
उपेनाधिकिनि ।	७।२।१०५ ॥
उप्ते ।	६।३।११८ ॥
उभयाद् घुम् च ।	७।२।९९॥
उभोर्णाद्वा ।	६।२।३७ ॥
उरसोऽग्रे ।	७।३।११४ ॥
उरसो याणौ ।	६।३।१९६॥
उवर्णयुगादेर्य ।	७।१।३०॥
उवर्णात् ।	४।८।५८ ॥
उवर्णादावश्यके ।	७।१।१९॥
उवर्णादिकण् ।	६।३।३९॥
उश्रोः ।	८।३।२ ॥
उपासोपमः ।	३।२।८६ ॥
उट्टमुखादयः ।	३।१।२३॥
उष्ट्रादकृष् ।	६।२।३६ ॥
उष्णात् ।	७।१।१८५ ॥
उष्णादिभ्यः कालात् ।	६।३।३३॥
ऊङ् ।	३।२।६७ ॥
ऊं चोञ् ।	१।२।३० ॥
ऊट्टा ।	१।२।१० ॥
उढायाम् ।	२।४।५१ ॥
ऊढितो वा ।	४।४।४२॥
ऊढ्यो णौ ।	४।२।४०॥
ऊन्नः ।	२।४।७।

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
ऊनार्थपूर्वाद्यैः ।	३।१।६७ ॥
ऊर्जो विन्द्-न्तः ।	७।२।२१॥
ऊर्णाहंशुभमो युस् ।	७।२।१७॥
ऊर्ध्वात् पृथुपः ।	५।४।७०॥
ऊर्वादिभ्यः कर्तुः ।	५।१।१३६॥
ऊर्वादिरिष्टा-स्य ।	७।२।११४॥
ऊर्वाद्यनु-तिः ।	३।१।२ ॥
ऊलृति-वा ।	१।२।२ ॥
ऊः शृद्धमः ।	८।४।२० ॥
ऊवपूः पथ्यपोऽत् ।	७।३।७६॥
ऊवसामर्ग्य-वम् ।	७।३।९७॥
ऊवृद्धिस्वरया० ।	६।३।१४४॥
ऊचः शसि ।	३।२।९७ ॥
ऊचि पादः-दे ।	७।४।१७॥
ऊणाद्धेतोः ।	२।२।७६ ॥
ऊणे प्र- ।	१।२।७ ॥
ऊत इरुण् ।	६।३।१५२॥
ऊतः ।	४।८।७९ ॥
ऊनः स्वरे वा ।	४।३।४३॥
ऊतां विनायो-न्ते ।	३।२।३७॥
ऊते वृ-से ।	१।२।८ ॥
ऊत द्वितीया च ।	७।२।११४॥
ऊतेर्डीयः ।	३।८।३ ॥
ऊनो दुर् ।	१।८।३७ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 ऋतोऽत् । ४ । १ । ३८ ।
 ऋतो रः-नि । १ । १ । २ ॥
 ऋतो र-ते । १ । २ । २६ ॥
 ऋतो रीः । ४ । ३ । १०९ ॥
 ऋतो वा तौ च । १ । २ । ४ ॥
 ऋतृपमृपकृश-सेह । ४ । ३ । २४ ॥
 ऋत्यारु-स्य । १ । २ । ९ ॥
 ऋत्वादिभ्योऽण् । ६ । ४ । १२५ ॥
 ऋत्विज्जिदिश्-गः । २ । १ । ६९ ॥
 ऋदुदितः । १ । ४ । ७० ।
 ऋदुदित्तरतम-श्च । ३ । २ । ६३ ॥
 ऋदुपान्त्याद-चः । ५ । १ । ४१ ॥
 ऋदुशनस्पु-र्डीः । १ । ४ । ८४ ॥
 ऋदृवर्णस्य । ४ । २ । ३७ ।
 ऋद्धनदीवंश्यस्य । ३ । २ । ५ ॥
 ऋध ईर्त् । ४ । १ । १७ ॥
 ऋन्नरादेरण् । ६ । ४ । ५१ ।
 ऋन्नित्यदितः । ७ । ३ । १७१ ॥
 ऋफिहादीनां । २ । ३ । १०४ ॥
 ऋमतां रीः । ४ । १ । ५५ ॥
 ऋर लृल-पु । २ । ३ । ९९ ॥
 ऋवर्णदृशोऽडि । ४ । ३ । ७ ॥
 ऋवर्णव्यञ्ज-घ्यण् । ५ । १ । १७ ॥
 ऋवर्णश्चपुर्णुगः किनः । ४ । ४ । ५७ ॥
 ऋवर्णा । ४ । ३ । ३६ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 ऋवर्णोवर्ण-लुक् । ७ । ४ । ७१ ॥
 ऋवर्णोवर्णा-च । ७ । ३ । ३७ ॥
 ऋवृव्येद इह । ४ । ४ । ८० ॥
 ऋव्यादेः कः । ६ । २ । १४ ॥
 ऋपभापा-ञ्यः । ७ । १ । ४६ ॥
 ऋपिनाम्नोः करणे । १ । २ । ८६ ॥
 ऋपितृण्यन्वककुरु० । ६ । १ । ६१ ॥
 ऋषेरध्याये । ६ । ३ । १४५ ॥
 ऋषो विश्वस्य मित्रे । ३ । २ । ७९ ॥
 ऋस्मिपृष्ठञ्जशौ-च्छः । ४ । ४ । ४८ ॥
 ऋहीघ्राघ्रा-र्वा । ४ । २ । ७६ ॥
 ऋतां किङ्तीर् । ४ । ४ । १६ ॥
 ऋदिच्छिस्तम्भ-वा । ३ । ४ । ६५ ॥
 ऋत्वादेरे-मः । ४ । २ । ६८ ॥
 ऋस्तयोः । १ । २ । ५ ॥
 लृत-वा । १ । २ । ३ ॥
 लृत्याल वा । १ । २ । ११ ॥
 लृदिद्घुतादि-स्म । ३ । ४ । ६४ ॥
 लृदन्ताः-नाः । १ । १ । ७ ॥
 ए ऐ ओ औ-रम् । १ । १ । ८ ॥

ग्रन्थम् ।	ग्रन्थाङ्कः ।	ग्रन्थम् ।	ग्रन्थाङ्कः ।
एः । १ । ४ । ७७ ॥		एकहुम्भोसि । १ । ४ । ४ ॥	
एकद्वित्रि-ताः । १ । १ । ५ ॥		एस्य । ७ । ४ । २२ ॥	
एकद्वित्रिह्रस्व । ३ । ३ । १८ ॥		एयेऽग्नायी । ३ । २ । ५२ ॥	
एकयाती कर्म-ये । ३ । ४ । ८६ ॥		एये जिष्मादिनः । ७ । ४ । ८७ ॥	
एकशालाया इफः । ७ । १ । १०० ॥		एयामीर्व्यग्रनेऽऽः । ६ । २ । ७ ॥	
एकस्वरात् । ६ । २ । ४८ ॥		एय्यन्यवर्ग-गे । ५ । ४ । ६ ॥	
एकस्वरादनु-तः । ६ । ४ । ५६ ॥		एय्यदृगेनः । २ । २ । ०४ ॥	
एकागारागौरि । ६ । ४ । ११८ ॥		ऐकार्थ्ये । ३ । २ । ८ ॥	
एकात्-स्य । ७ । २ । ११ ॥		ऐदीत्-ईः । १ । २ । १२ ॥	
एकादश षोडश । ३ । १० । १ ॥		ऐपमःपरु-र्ष । ७ । २ । १०० ॥	
एकादाकि-ये । ७ । ३ । ७ ॥		ऐयमोद्यःश्वमो वा । ६ । ३ । १० ॥	
एकादेः कर्मधारयान् । ७ । २ । ५८ ॥		ओज.सहो-ते । ६ । ४ । ७ ॥	
एकार्थं चानेकं च । ३ । १ । २२ ॥		ओजोभ्रःस-ष्टः । ३ । २ । १० ॥	
एकोपसर्गस्य च घे । ६ । २ । ३४ ॥		ओजोऽप्सरसः । ३ । ४ । ८ ॥	
एजेः । ५ । १ । ११८ ॥		ओत औः । १ । ४ । ७४ ॥	
एण्या एयन् । ६ । २ । ३८ ॥		ओतः श्ये । ६ । २ । ०३ ॥	
एतदश्च-से । १ । ३ । ४६ ॥		ओदन्तः । १ । २ । ३७ ॥	
एता शितः । ३ । ३ । १० ॥		ओदीनोऽवाङ् । १ । २ । १० ॥	
एत्यरुः । २ । ३ । २६ ॥		ओमः प्राग्म्ये । ७ । ४ । १६ ॥	
एत्यस्तेर्वृद्धिः । ६ । ४ । ३० ॥		ओमाटि । १ । २ । १८ ॥	
एदापः । १ । ४ । ४२ ॥		ओजन्तिन्धा-र्णे । ६ । १ । ६० ॥	
एदंतोऽयाप । १ । २ । २३ ॥		ओष्टयादुर् । ६ । ४ । ११ ॥	
एदोतः-लुरु । १ । २ । २७ ॥			
एदोदेश एयेयादी । ६ । १ । १० ॥			
एदोद्भ्यां-रः । १ । ३ । ५ ॥			

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 औता । १ । ४ । २० ॥
 औदन्ताः स्वराः । १ । १ । ४ ॥
 औरीः । १ । ४ । ५६ ॥
 कंशंभ्यां-भम् । ७ । २ । १८ ॥
 कंसार्थात् । ६ । ४ । ३५ ॥
 कंसोयात् ज्यः । ६ । २ । ४१ ॥
 ककुदम्या-म् । ७ । ३ । ६७ ॥
 कखोपान्त्य-दोः । ६ । ३ । ५९ ॥
 कगेवन्जनै-रञ्जः । ४ । २ । २५ ॥
 कङ्क्षञ् । ४ । १ । ४६ ॥
 कच्छाग्निवस्त्र-दात् । ६ । ३ । ६० ॥
 कच्छादेर्नृनृस्ये । ६ । ३ । ५५ ।
 कच्छवा डुरः । ७ । २ । ३९ ॥
 कटः । ७ । १ । १२४ ॥
 कटपूर्वात्प्राचः । ६ । ३ । ५८ ॥
 कटादिभ्यो वेदे लुङ् । ६ । ३ । १८३ ॥
 कटारादयः कर्म० । ३ । १ । ५८ ॥
 कणेमनस्तृप्ती । ३ । १ । ६ ॥
 कण्ठवादेस्तृतीयः । ४ । १ । ९ ॥
 कतरकतमौ-श्च । ३ । १ । ०९ ॥
 कन्निः । ३ । २ । १३३ ॥
 कन्यादेश्चपकञ् । ६ । ३ । ० ॥
 कयमित्यम् । ७ । २ । ०३ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 कथमि सप्तमो च वा । ५ । ४ । ३ ॥
 कथादेरिकण् । ७ । १ । २ ॥
 कदाकर्होर्नवा । ५ । ३ । ८ ॥
 कन्याया इकण् । ६ । ३ । २० ॥
 कन्यात्रिवेष्याः-च । ६ । १ । ६२ ॥
 कपिज्ञातेरेण् । ७ । १ । ६५ ॥
 कपिवोधा-से । ६ । १ । ४४ ॥
 कपेर्गोत्रि । २ । ३ । २९ ॥
 कवरमणि-देः । २ । ४ । ४२ ॥
 कमेर्णिङ् । ३ । ४ । २ ॥
 कम्बलान्नाम्नि । ७ । १ । ३४ ॥
 करणक्रियया क्वचित् । ३ । ४ । ९४ ॥
 करणं च । २ । २ । १९ ॥
 करणाद्यजो भूते । ५ । १ । ५८ ॥
 करणाधारे । ५ । ३ । १२९ ॥
 करणेभ्यः । ५ । ४ । ६४ ॥
 कर्कलोहि-च । ७ । १ । २२ ॥
 कर्णललाटात्कल् । ६ । ३ । ४१ ॥
 कर्णादेरायनिव् । ६ । २ । ९० ॥
 कर्णादिभूले जाडः । ७ । १ । ८८ ।
 कर्तरि । २ । २ । ८६ ॥
 कर्त्तरि । ९ । १ । ३ ॥
 कर्तयनदभ्यः शत्रु । ३ । ४ । ७२ ॥
 कर्तुः कियप्-द्वित् । ३ । ४ । २५ ॥
 कर्तुः सश । ५ । १ । १७ ॥
 कर्तुर्नीविपुल्या-रः । ३ । ४ । ६९ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
कर्तुर्णिन् । ५ । १ । १५३ ॥	
कर्तुर्व्याप्यं कर्म । २ । २ । ३॥	
कर्तृस्थामूर्ताप्यात् । ३ । ३ । ४० ॥	
कर्मजा तृचा च । ३ । १ । ८३ ॥	
कर्मणः संदिष्टे । ७ । २ । ६७ ॥	
कर्मणि । २ । २ । ४० ॥	
कर्मणि कृतः । २ । २ । ८३ ॥	
कर्मणोऽण् । ५ । १ । ७२ ॥	
कर्मणोऽण् । ५ । ३ । १४ ॥	
कर्मण्यन्यर्थे । ५ । १ । ६५ ॥	
कर्मवेपाद् यः । ६ । ४ । १०३ ॥	
कर्माभिप्रेयः संप्रदा० । २ । २ । २५ ॥	
कलापिकुथु-णः । ७ । ६ । २४ ॥	
कलाप्यश्वत्थ-कः । ६ । ३ । ११४ ॥	
कल्यणेश्वरेण् । ६ । १ । ७ ॥	
कल्याण्यादेरिन् चा० । ६ । १ । ७ ॥	
कवचिह-कण् । ६ । २ । १४ ॥	
कवर्गैकस्वरवति । २ । ३ । ७६ ॥	
कपः कृच्छ्रगहने । ४ । ४ । ६७ ॥	
कपोऽनिटः । ५ । ३ । ३ ॥	
कष्टकक्षकृच्छ्र-णे । ३ । ४ । ४१ ॥	
कसमा-र्थः । १ । १ । ४१ ॥	
कसोमात् टचण् । ६ । २ । १०७ ॥	
काकतालीयादयः । ७ । १ । १७ ॥	
काकत्रौ वोष्णे । ३ । २ । ३७ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
काकाद्यैः क्षेपे । ३ । १ । ९० ॥	
काक्षपथोः । ३ । २ । ३४ ॥	
काण्डाऽऽण्डभाण्डा० । ७ । २ । ३८ ॥	
काण्डात् प्रमा-त्रे । २ । ४ । २४ ॥	
कादिव्यञ्जनम् । १ । १ । १० ॥	
कामोक्तावकचित्ति । ५ । ४ । २६ ॥	
कारकं कृता । ३ । १ । ६८ ॥	
कारणम् । ५ । ३ । १२७ ॥	
कारिका स्थित्वादी । ३ । १ । ३ ॥	
कार्पापणा-वा । ६ । ४ । ३३ ॥	
कालः । ३ । १ । ६० ॥	
कालवेलासमये-रे । ५ । ४ । ३३ ॥	
कालस्यानहोरात्राणाम् । ५ । ४ । ७ ॥	
कालहेतु-गे । ७ । १ । १९३ ॥	
कालाजटाया-पे । ७ । १ । २३ ॥	
कालात् । ७ । ३ । १९ ॥	
कालात् तनतरतम० । ३ । २ । २४ ॥	
कालात् परि-रे । ६ । ४ । १०४ ॥	
कालाद् देये ऋणे । ६ । ३ । १३ ॥	
कालाद् भववत् । ६ । २ । ११ ॥	
कालाद् यः । ६ । ४ । १२६ ॥	
कालाध्वनोर्व्याप्ति । २ । २ । ४२ ॥	
कालाध्वभा-णाम् । २ । २ । २३ ॥	
काले कार्ये-वत् । ६ । ४ । ९८ ॥	
कालेन तृप्य-रे । ५ । ४ । ८२ ॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 कुपिरभेर्न्याप्ये-च । ३।४।७४।
 कुसीदादिकद् । ६।४।७५।
 कूलाद्दुद्बुजोद्धहः । ५।१।१२२।
 कूलाभकरी-पः । ५।१।११० ।।
 कृगः खनद्-णे । ५।१।१२५।
 कृगः प्रतियत्ने । २।२।१२।।
 कृगः श च वा । ५।३।१०० ।।
 कृगः सुपुण्य-त् । ५।१।१६२।
 कृगो नवा । ३।१।१०।।
 कृगो पि च । ४।२।८८।।
 कृगोऽव्ययेना-मौ । ५।४।८४ ।।
 कृग्रहो-वात् । ५।४।६१।।
 कृगतनादेरुः । ३।४।८३।।
 कृतचूतचूत-र्वा । ४।४।५० ।।
 कृताद्यैः २ । २ । ४७।।
 कृनास्मरणा-क्षा । ५।२।११।।
 कृति । ३ । १ । ७७ ।।
 कृते । ६ । ३ । १९२ ।।
 कृत्यतुल्या-स्या । ३।१।११४।।
 कृत्येऽपश्यमो लुक् । ३।२।१३८।।
 कृत्यस्य वा । २।२।८८।।
 कृत्सगति-पि । ७।४।११७।।
 कृयेनाव्ययेके । ३।१।९५।।
 कृपः श्वस्तन्याम । ३।३।४६।।
 कृपाहृदयादाहुः । ७।२।४२।।

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 कृभ्यस्तिभ्यां-त्विः । ७।२।१२६।।
 कृष्टपिमृजि-वा । ५।१।४२।।
 कृशाभक-दिन् । ६।३।१००।।
 कृशाभादेरीयण । ६।२।९३।।
 कृष्यादिभ्यो बलच् । ७।२।२७।।
 कृतः कीर्तिः । ४।४।१२३ ।।
 केरुयमिन्नपु-च । ७।४।२।।
 केदाराण्यश्च । ६।२।१३।।
 केवलमामरु-जात् । २।४।२९।।
 केवलस-रौः । १।४।२६ ।।
 केशाढः । ७ । २ । ४३ ।।
 केशाद्वा । ६ । २ । १८ ।।
 केशो वा । ३ । २ । १०२ ।।
 कोः कत् तत्पुरुषे । ३।२।१३० ।।
 कोटरमिश्ररु-णे । ३।२।७६।।
 कोऽप्यादेः । ७।२।७६ ।।
 कोपान्त्पाचाण् । ६।१।५६।।
 कोऽश्मादेः । ६ । ४ । ९७ ।।
 कौण्डिन्याग-च । ६।१।१२७ ।।
 कौपिञ्जलहास्तिप० । ६।३।१७१।।
 कौरव्यमाहृकामुरः । २।४।७०।।
 कौशेयम् । ६ । २ । ३९ ।।
 क्विञ्चि पि श्च । ४।३।१०५।।
 क्तं नवादिभिन्नैः । ३।१।१०५।।
 क्तक्तवृ । ५ । १ । १७४ ।।

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
क्तयोः । ४ । ४ । ४० ॥	
क्तयोरनुपसर्गस्य । ४ । १ । ९२ ॥	
क्तयोरसदाधारे । २ । २ । ९१ ॥	
क्ताः । ३ । १ । १५१ ॥	
क्ताच्च नाम्नि वा । २ । ४ । २८ ॥	
क्तात्तमवादे-न्ते । ७ । ३ । ५६ ॥	
क्तादल्पे । २ । ४ । ४५ ॥	
क्तादेशोऽपि । २ । १ । ६१ ॥	
क्तेऽपि गुरोर्व्यञ्जनात् । ५ । ३ । १०६ ॥	
क्तेन । ३ । १ । ९२ ॥	
क्तेनासत्त्वे । ३ । १ । ७४ ॥	
क्तेऽनिटश्चजोः-ति । ४ । १ । १११ ॥	
क्त्वा । ४ । ३ । २९ ॥	
क्त्वातुमम् । १ । १ । ३५ ॥	
क्त्वातुमम्-वे । ५ । १ । १३ ॥	
क्रः पलितासितात् । २ । ४ । ३७ ॥	
क्यः श्रिति । ३ । ४ । ७० ॥	
क्यङ् । ३ । ४ । २६ ॥	
क्यङ्मानिपित्-ते । ३ । २ । ९० ॥	
क्यरूपो नरा । ३ । ३ । ४३ ॥	
क्यनि । ४ । ३ । ११२ ॥	
क्यपडाशीर्ये । ४ । ३ । १० ॥	
क्यो वा । ४ । ३ । ८१ ॥	
क्यमः । ४ । ४ । ५४ ॥	
क्यमः चिन्व वा । ४ । १ । १०६ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
क्रमो दीर्घः परस्मै । ४ । २ । १०९ ॥	
क्रमोऽनुपसर्गात् । ३ । ३ । ४७ ॥	
क्रय्यः क्रयार्थे । ४ । ३ । ९१ ॥	
क्रव्यात् क्रव्या-दौ । ५ । १ । १५१ ॥	
क्रियातिपत्तिः-महि । ३ । ३ । १६ ॥	
क्रियामध्येऽध्व-च । २ । २ । ११० ॥	
क्रियायां क्रियार्था-न् । ५ । ३ । ३३ ॥	
क्रियार्थो धातुः । ३ । ३ । ३३ ॥	
क्रियाव्यशेषणात् । २ । २ । ४१ ॥	
क्रियाव्यतिहा-र्थे । ३ । ३ । २३ ॥	
क्रियाश्रयस्या-णम् । २ । २ । ३० ॥	
क्रियाहेतुः कारकम् । २ । २ । ११ ॥	
क्रीडोऽकृजने । ३ । ३ । ३३ ॥	
क्रीतात् करणादेः । २ । ४ । ४४ ॥	
कृत्संपदादिभ्यः क्विप् । ५ । ३ । ११४ ॥	
कृद् द्रुहे-मः । २ । २ । २७ ॥	
कृशस्तुनः-सि । १ । ४ । ९१ ॥	
क्रीशयोजन-मार्हे । ६ । ४ । ८६ ॥	
क्रीष्टृशलङ्कारेण च । ६ । १ । ६६ ॥	
क्रीष्ट्यादीनाम् । २ । ४ । ७९ ॥	
क्रीष्ट्यादेः । ३ । ४ । ७९ ॥	
क्रीष्माद् स्य । ७ । १ । ३० ॥	
क्रीष्मन्त्ये-वा । ३ । १ । १२८ ॥	
क्रीषे । २ । ४ । ९७ ॥	
क्रीषे क्तः । ५ । ३ । २३ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
ह्रीवे वा । २ । १ । ९३ ॥		क्षुश्रोः । ५ । ३ । ७१ ॥	
क्लेशादिभ्योऽपात् । ५ । १ । ८१ ॥		क्षेः क्षीः । ४ । ३ । ८९ ॥	
ककुत्रात्रेह । ७ । २ । ९३ ॥		क्षेः क्षी चाघ्यार्थं । ४ । २ । ७४ ॥	
कचित् । ५ । १ । १७१ ॥		क्षेत्रेऽन्य-यः । ७ । १ । १७२ ॥	
कचित् । ६ । २ । १४५ ॥		क्षेपातिप्र-याः । ७ । २ । ८५ ॥	
कचिचुर्यात् । ७ । ३ । ४४ ॥		क्षेपे च यच्चयत्रे । ५ । ४ । १८ ॥	
कचित् स्वार्थे । ७ । ३ । ७ ॥		क्षेपेऽपिजात्वो-ना । ५ । ४ । १२ ।	
कमुष्मती च । २ । १ । ०५ ॥		क्षेमप्रिय-स्वाण् । ५ । १ । ०५ ॥	
क्वि । ५ । १ । १४८ ॥		क्षैशुपिपचो-त्रम् । ४ । २ । ७८ ॥	
क्विष्पृत्तेरसृदियस्तौ । २ । १ । ५८ ॥		खनो ढडरेकेकवो । ५ । ३ । ३७ ॥	
क्रेहामात्रतसस्त्यच् । ६ । ३ । ६ ॥		खलादिभ्यो लिन् । ६ । २ । ७ ॥	
क्री । ४ । ४ । १२० ॥		खारीकाक-कच् । ६ । ४ । ४९ ।	
क्षेत्रादियः । ६ । १ । ९३ ।		खार्या वा । ७ । ३ । ०२ ।	
क्षम्यजच्यौ शक्तौ । ४ । ३ । ९० ॥		खित्तिखीती-रु । १ । ४ । ३६ ॥	
क्षिपरटः । ५ । २ । ६६ ॥		खित्यनव्यया-श्च । ३ । २ । ११ ॥	
क्षिमाशंसार्थ-म्यौ । ५ । ४ । ३ ॥		खेयमृपोद्यं । ५ । १ । ३८ ॥	
क्षियाशीःप्रैपे । ७ । ४ । २ ॥		खणम् चाभीक्ष्ये । ५ । ४ । ४८ ॥	
क्षीरादेयण् । ६ । २ । ४२ ॥		ख्यागि । १ । ३ । ५४ ॥	
क्षुत्तृङ्गर्धेऽशना-यमा । ४ । ३ । ११३ ॥		ख्याते दृश्ये । ५ । २ । ८ ॥	
क्षुद्रकमालवा-न्नि । ६ । २ । १ ॥		गच्छति पथिदूते । ६ । ३ । २०३ ॥	
क्षुद्राभ्य एरण् वा । ६ । १ । ८० ॥		गडदवादे-ये । २ । १ । ७७ ॥	
क्षुधक्लिशकूप-सः । ४ । ३ । ११ ॥		गड्वादिभ्यः । ३ । १ । ५६ ॥	
क्षुधवसस्तेषाम् । ४ । ४ । ४३ ॥		गणिकाया ण्यः । ६ । २ । १७ ॥	
क्षुब्धविरिब्ध-भौ । ४ । ४ । ७ ॥		गतिः । १ । १ । ३६ ॥	
क्षुभ्नादीनाम् । २ । ३ । ९६ ॥		गतिकारक-त्रौ । ३ । २ । ८५ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः
गतिक्वचन्य-पः । ३।१।४२॥	
गतिबोध-दाम् । २।२।१०७॥	
गते गम्वेऽध्व- वा । २।२।५॥	
गतेर्नवाऽनाप्ते । २।२।६३॥	
गतीं सेवः । २।३।६१॥	
गत्यर्थवदोऽच्छः । ३।१।८॥	
गत्यर्थाकर्मक-जेः । ५।१।११॥	
गत्यर्थात् कुटिले । ३।४।११॥	
गत्वरः । ५ । २ । ७८ ॥	
गन्धनावसे-गे । ३।३।७६॥	
गमहनजन-लुक् । ४।२।४४॥	
गमहनविदल-वा । ४।४।८३॥	
गमां कौ । ४ । २ । ५८ ॥	
गमिषद्यमच्छः । ४।२।१०६॥	
गमेः क्षान्ती । ३।३।५५॥	
गमोऽनात्मने । ४।४।५१॥	
गमो वा । ४।३।३७॥	
गम्भीर-वात् । ६।३।१३५॥	
गम्ययपः कर्माधारे । २।२।७४॥	
गम्यस्याप्ये । २।२।६२॥	
गर्गभार्गविका । ६।१।१३६॥	
गर्गद्विर्यन् । ६।१।४२॥	
गर्गोत्तरपदादीपः । ६।३।५७॥	
गर्भादमाणिनि । ७।१।१३०॥	
गर्भादिः । ३।१।१४४॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
गवि युक्ते । ३।२।७४॥	
गवियुधैः स्थिरस्य । २।३।२५॥	
गस्थकः । ५ । १ । ६६ ॥	
गहादिभ्यः । ६।३।६३॥	
गहोर्जः-। ४।१ । १०४०॥	
गाः परोक्षायाम् । ४।४।२६॥	
गात्रपुरुषात् स्नः । ५।४।५९॥	
गाथिविद्-नः । ७।४।५४॥	
गान्धारिसाल्वेया-। ६।१।११११॥	
गापापचो भाषे । ५।३।९५॥	
गापास्थासादा-कः । ४।३।९६॥	
गायोऽनुपसगात्तृक् । १।१।७४॥	
गिरिनदी-द्वा । ७।३।९०॥	
गिरिनद्यादीनाम् । २।३।६८॥	
गिरिरीयोऽस्त्राजीये । ६।३।२१९॥	
गुणाद्वाद्द्वेष्यम् । ७।३।९॥	
गुणाद्-नवा २ । २।७७॥	
गुणादिभ्यो यः । ७।२।५३॥	
गुणोऽरेदीत् । ३ । ३ । २ ॥	
गुर्वाभृषवि-यः । ३।४।१॥	
गुपतिजो-सन् । ३।४।२॥	
गुरायैकश्च । २ । २ । १२४॥	
गुरुनाम्यादे-र्णाः । ३।४।४८॥	
गृष्ट्यादेः । ६ । १ । ८४ ॥	
गृष्टेऽप्रीयो गणयश्च । ६।३।१७४॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 गृहोऽपरोक्षायं दीर्घः । ४।४।३४॥
 गृहोऽपरोक्षायं दीर्घः । ३।४।१२॥
 गृहे प्रहः । ५।१।५५ ॥
 गोः । ७।२।५० ॥
 गोः पुरीषे । ६।२।५०॥
 गोः स्वरे यः । ६।१।२७॥
 गोचरसंचर-पम् । ५।३।१३१॥
 गोण्यादेशेकण् । ७।१।१२१॥
 गोण्या मेये । २।४।१०३॥
 गोत्रक्षत्रिये-यः । ६।३।२०८॥
 गोत्रचरणा-मे । ७।१।७५॥
 गोत्रादङ्कवत् । ६।२।३४ ।
 गोत्रादङ्कवत् । ६।३।५५॥
 गोत्राददण्ड-प्ये । ६।३।६९॥
 गोत्रोक्षवत्सोकञ् । ६।२।१२॥
 गोत्रोत्तरपदात्-त्यात् । ६।१।१२॥
 गोदानादीनां-यै । ६।४।८१॥
 गोधाया दुष्टे णारश्च । ६।१।८१ ॥
 गोपुर्वादित इकण् । ७।२।५६॥
 गोमये वा । ६।३।५२॥
 गोऽम्बाम्ब-स्य । २।३।३०॥
 गोरथवातात्र-लम् । ६।२।२४॥
 गोर्नाम्बवोऽसौ । १।२।२८॥
 गोश्चान्ते-ह्यै । १।४।९६॥
 गोघ्रातेः शूनः । ७।३।१०॥
 गोघ्रादीनम् । ७।२।७ ।

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 गोस्तत्पुरुषात् । ७।३।१०५ ।
 गोहः स्वरे । ४।२।४२ ॥
 गौणात् सम-या । २।२।३३॥
 गौणो ड्यादिः । ७।४।१६॥
 गौरादिभ्योमुख्यान् । ०।२।४।१९॥
 गौष्ठीतैकी-चरात् । ६।३।२६ ॥
 ग्मिन् । ७।२।२५ ॥
 ग्रन्थान्ते । ३।२।१४७ ॥
 ग्रहः । ५।३।५५ ॥
 ग्रहगृहश्च सनः । ४।४।५९॥
 ग्रहणाद्वा । ७।१।१७७॥
 ग्रहत्रयश्चभस्जप्रच्छः । ४।१।८४॥
 ग्राह्यो णिन् । ५।१।५३॥
 ग्रामकौटात् तक्ष्णः । ७।३।१०९ ॥
 ग्रामजनवन्धु-तल् । ६।२।२८॥
 ग्रामराष्ट्रांशाद्-णौ । ६।३।७२॥
 ग्रामाग्रान्नियः । २।३।७१॥
 ग्रामादीनञ् च । ६।३।९॥
 ग्राम्याशिशुद्धि-यः । ३।१।१२७॥
 ग्रीवातोऽण् च । ६।३।३२॥
 ग्रीष्मवसन्ताद् वा । ६।३।१२० ॥
 ग्रीष्मावर-कञ् । ६।३।१५॥
 ग्री यङि । २।३।१०१॥
 ग्लाहाज्यः । ५।३।११८॥
 घञि भावकरणे । ४।२।५२॥
 घञ्घुपसर्ग-लम् । ३।२।८६॥
 घटादेर्ह्रस्वो-रे । ४।२।२४॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
यसेकस्वरा-सोः ।	१४।४।८२॥	ङ्याप्पृङ्ङः ।	६ । १ । ७०॥
यस्त्व सन-लि ।	१४।४।१७॥	चक्षो वाचि-ख्यांश्च ।	१४।४।४॥
यस्रवसः ।	२ । ३ । ३६ ॥	चजः कगम् ।	२।१।८६॥
घुटि ।	१ । ४ । ६८ ॥	चटकाण्णैरः-प ।	६।१।७९॥
घुषेरविशब्दे ।	४ । ४ । ६८ ॥	चट्ते स-ये ।	१।३।७॥
घोषदादेरकः ।	७।२।७४॥	चतस्राद्धम् ।	३।१।६६॥
घोषवति ।	१ । ३ । २१ ॥	चतुरः ।	७ । १ । १६३ ॥
घ्राध्मापाट्थे-शः ।	१५।१।५८॥	चतुर्थो ।	२ । २ । ५३ ॥
घ्राध्मोर्यङि ।	१४।३।९८ ॥	चतुर्थो प्रकृत्यो ।	३।१।७०॥
घ्यण्यावश्यके ।	१४।१।११५॥	चतुर्मासान्नाम्नि ।	६।३।१३३॥
ङ्सेश्चाद् ।	२ । १ । १९ ॥	चतुष्पाद् गर्भिण्या ।	३।१।११२
ङ्सोऽपत्ये ।	६।१।२८॥	चतुष्पाद्भ्य एयञ् ।	६।१।८३॥
ङस्युक्तं कृता ।	३।१।४९॥	चतुस्त्रेर्हा-सि ।	७।३।७४॥
ङिर्होः ।	१ । ४ । २५ ॥	चत्वारिंशदादौ वा ।	३।२।९३॥
ङिन्यदिति ।	१ । ४ । २३ ॥	चन्द्रयुक्तात्-क्ते ।	६।२।१६।
ङेः स्मिन् ।	१ । ४ । ८ ॥	चन्द्रायणं च चरति ।	६।४।८२॥
ङेङ्सा ते मे ।	२ । १ । २३॥	चरकमा-नञ् ।	७।१।३९॥
ङेङ्स्योर्याती ।	१ । ४ । ६ ॥	चरणस्य स्थेणो-दे ।	३।१।१३८॥
ङे पिवः पीप्य् ।	१४।१।३३॥	चरणादकम् ।	६।३।१६८॥
ङौ सासहिवाव-ति ।	५।२।३८॥	चरणाद्धर्मवन् ।	६।२ । २३ ॥
ङ्णोः कटा-वा ।	१ । ३ । १७ ॥	चरति ।	६ । ४ । ११॥
ङ्यः ।	३ । २ । ६४ ॥	चरफलाम् ।	४ । १ । ५३ ॥
ङ्यादीदूतः के ।	२।४।१०४॥	चराचरचला-या ।	१४।१।१३॥
ङ्यादेर्गीण-न्व्योः ।	२।४।९५॥		
ङ्यापो बहुलं नाम्नि ।	२।४।९९॥		

सत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 चरेराडस्त्वगुरौ । ५ । १ । ३१ ॥
 चरेष्टः । ५ । १ । १३८ ॥
 चर्मण्यञ् । ७ । १ । ४५ ॥
 चर्मवत्यन्त । २ । १ । ९६ ॥
 चर्मशुनः-चे । ७ । ४ । ६४ ॥
 चर्मिर्मि-रात् । ६ । १ । ११२ ॥
 चर्मोदरात्पूरेः । ५ । ४ । ५६ ॥
 चलन्नद्धार्थात् । १ । २ । ४३ ॥
 चल्याहारार्थेङ्-नः । ३ । ३ । १०८ ॥
 चवर्गद-रे । ७ । ३ । ९८ ॥
 चहणः शाठ्ये । ४ । २ । ३१ ॥
 चातुर्मास्यन्-च । ६ । ४ । ८५ ॥
 चादयोऽसत्त्वे । १ । १ । ३१ ॥
 चादिः-नाङ् । १ । २ । ३६ ॥
 चायः कीः । ४ । १ । ८६ ॥
 चार्थे द्वन्द्व-सहोक्तौ । ३ । १ । १७ ॥
 चाहवैवयोगे । २ । १ । २९ ॥
 चिविलदचक्रसम् । ४ । १ । ४ ॥
 चितिदेहा-देः । ५ । ३ । ७९ ॥
 चितीवार्थं । ७ । ४ । ९३ ॥
 चित्तेः कचि । ३ । २ । ३ ॥
 चित्ते वा । ४ । २ । ४१ ॥
 चित्रारेवनी-याम् । ६ । ३ । १०८ ॥
 चित्रे । ५ । ४ । १९ ॥
 चिरपहस-स्तनः । ६ । ३ । ८५ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 चिस्फुरोर्नवा । ४ । २ । २२ ॥
 चीवरात्परिधाजने । ३ । ४ । ४१ ॥
 चुरादिभ्यो णिच् । ३ । ४ । ७ ॥
 चूडादिभ्योऽण् । ६ । ४ । ११० ॥
 चूर्णमुद्रा-णौ । ६ । ४ । ७ ॥
 चेः किर्वा । ४ । १ । ३६ ॥
 चेलार्थात् वनोपेः । ५ । ४ । ५८ ॥
 चेत्रीकार्णिकी-द्वा । ६ । २ । १०० ॥
 चौरादेः । ७ । १ । ७३ ॥
 चो वचिच् । ३ । २ । ६० ॥
 च्यर्थं कर्त्राप्या-गः । ५ । ३ । १४० ॥
 च्यर्थं भशादेः स्तोः । ३ । ४ । २९ ॥
 छगलिनो जेयिन् । ६ । ३ । १८५ ॥
 छदिवलेरेयण् । ७ । १ । ४७ ॥
 छदेरिस्मन्त्रद् कौ । ४ । २ । ३३ ॥
 छन्दसो यः । ६ । ३ । १४७ ॥
 छन्दस्यः । ६ । ३ । १९७ ॥
 छन्दोगी-धे । ६ । ३ । १६६ ॥
 छन्दोऽधीते-वा । ७ । १ । १७३ ॥
 छन्दोनाम्नि । ५ । ३ । ७० ॥
 छाशोर्वा । ४ । ४ । १३३ ॥
 छेदादेर्नित्यम् । ६ । ४ । १८२ ॥
 जङ्गल-वा । ७ । ४ । २४ ॥
 जण्टपण्टात् । ६ । १ । ८२ ॥
 जनशो न्युपान्त्ये० । ४ । ३ । २३ ॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

जपजभदहृदश-शः । ४।१।५२॥
 जंपादीनां पौ वः । २।३।१०५॥
 जभः स्वरे । ४।४।१००॥
 जम्बा वा । ६।३।६०॥
 जयिनि नं । ६।३।१२२॥
 जरत्यादिभिः । ३।१।५५॥
 जरसो वा । १।४।६०॥
 जराया ज-च । ७।३।९३॥
 जराया ज-वा । २।१।३३॥
 जस इः । १।४।९॥
 जस्येदोत् । १।४।२२॥
 जस्विशे-न्त्ये । २।१।२६॥
 जागुः । ५।२।४८॥
 जागुः किति । ४।३।६॥
 जागुरश्च । ५।३।१०४॥
 जागुर्भिण्वि । ४।३।५२॥
 जागुपसमिन्त्येर्नवा । ३।४।४९॥
 जा ज्ञानोऽत्यादी । ४।२।१०४॥
 जातमहृद-यात् । ७।३।९५॥
 जातिकालमुच्चा-वा । ३।१।१५२॥
 जातिश्च णितद्धि-रे । ३।२।५१॥
 जातीयकार्थेऽच्येः । ३।२।७०॥
 जातुयद्यदायदौ स० । ५।४।१७॥
 जाने । ६।३।९८॥
 जानेः सम्पदा च । ७।२।१३१॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

जातेरयान्त-त् । २।४।५४॥
 जातेरीयःसामान्य० । ७।३।१३९॥
 जातौ । ७।४।५८॥
 जातौ राज्ञः । ६।१।९२॥
 जात्याख्यायां-वत् । २।२।१२१॥
 जायापतेश्चि-ति । ५।१।८४॥
 जायाया जानिः । ७।३।१६४॥
 जासनाट-याम् । २।२।१४॥
 जिघ्रतेरिः । ४।२।३८॥
 जिविपून्यो-ल्के । ५।१।४३॥
 जिहामूला-यः । ६॥१२७॥
 जीणदृक्षि-थः । ५।२।७२॥
 जीर्णगोमूत्रा-ले । ७।२।७७॥
 जीवन्तपर्वताद्वा । ६।१।९८॥
 जीविकोपनि-म्ये । ३।१।१७॥
 जीवितस्य सन् । ६।४।१७०॥
 जृभ्रमवम-वा । ४।१।२६॥
 जयश्चः क्त्वः । ४।४।४१॥
 जृपोऽहृः । ५।१।१७३॥
 जेर्गिः सत्परोक्षयोः । ४।१।३५॥
 ज्ञः । ३।३।८२॥
 ज्ञप्यापो झीपीय० । ४।१।१६॥
 ज्ञानेच्छार्थार्थी-न । ३।१।८६॥
 ज्ञानेच्छार्थार्थी-क्तः । १।२।९२॥
 झीप्माथेये । ३।३।६४॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 ज्ञोऽनुपसर्गात् । ३।३।९६॥
 ज्यश्च यपि । ४।१।७६॥
 ज्यायान् । ७।४।३६॥
 ज्याव्यधः विडन्ति । ४।१।८१॥
 ज्याव्येव्यधिव्यचि । ४।१।७१॥
 ज्योतिरायु-स्य । २।३।१७।
 ज्योतिषम् । ६।३।१९९॥
 ज्योत्स्नादिभ्योऽण् । ७।२।३४॥
 ज्वलद्बलद्बल-वा । ४।२।३२॥
 जिष्णमोर्वा । ५।४।१०६॥
 जिच् ते पद्-च । ३।४।६६॥
 जिणवि घन् । ४।३।१०१॥
 जिदापदिणिजोः । ६।१।१४०॥
 जिन्ति । ४।३।५० ।
 जिन्ति घात् । ४।३।१००॥
 टः पुंसि ना । १।४।२४॥
 टण् । ५।१।६७ ॥
 दस्तुल्यदिशि । ६।३।२१०
 दाडसोरिनस्यो । १।४।५॥
 दाडयोसि यः । २।१।७॥
 दादी स्वरे वा । १।४।९२॥
 दौस्यनः । २।१।३७ ॥
 दौस्येत् । १।४।१९ ॥
 द्धेघाशाछासो वा । ४।३।६७॥
 द्धेधेर्वा । ३।४।५९॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 द्वितोऽधुः । २।३।१८३
 डकश्चाष्टाच-णाम् । ६।४।८४॥
 डतरडतर्मा-श्च । ७।४।७६॥
 डतिष्णः-प् । १।४।५४ ॥
 डत्यतु संख्यावत् । १।१।३९॥
 डाच्यादौ । ७।२।१४९ ॥
 डाचलोहिता-पित् । ३।४।३०॥
 डित्यन्त्यस्वरादेः । २।१।१४॥
 डिद्वाण् । ६।२।१३६ ॥
 डिन् । ७।१।१४७ ॥
 दीयश्च्यैदितिःक्तयोः । ४।४।६१॥
 इनः सः-श्चः । १।३।१८॥
 इवितस्त्रिमङ्-तम् । ५।३।८४॥
 ङस्तङ्ङे । १।३।४२ ॥
 णकृचौ । ५।१।४८ ॥
 णश्च विशवसो-वा । ६।१।६५॥
 णपमसत्परे स्यादि । २।१।६०॥
 णस्वराघोषा-श्च । २।४।४॥
 णावज्ञाने गमुः । ४।४।२४॥
 णिञ् बहुलं-पु । ३।४।४२॥
 णिद्धान्त्यो णव् । ४।३।५८॥
 णिन् चात्रश्य-र्ष्ये । ५।४।३६॥
 णिवेत्स्यास-नः । १।३।१११॥
 णिध्निद्रुक्कुमः-ङ् । ३।४।५८॥
 णिस्तोरवाऽ-णि । २।३।३७॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 णिस्तुश्रयात्मने-त् । ३ । ४ । ९२ ॥
 णेरनिटि । ४ । ३ । ८३ ॥
 णेर्वा । २ । ३ । ८८ ॥
 णोऽन्नात् । ७ । १ । १० ॥
 णौ क्रीजीङः । ४ । २ । १० ॥
 णौ ङसनि । ४ । १ । ८८ ॥
 णौ दान्तशान्त-सम् । ४ । ४ । ७४ ॥
 णौ मृगरमणे । ४ । २ । ५१ ॥
 णौ सनूडे वा । ४ । ४ । २७ ॥
 ण्योऽतिथेः । ७ । १ । २४ ॥
 तः सौ सः । २ । १ । ४२ ॥
 तक्षः स्वार्थे वा । ३ । ४ । ७७ ॥
 ततः शिटः । १ । ३ । ३६ ॥
 तत आगते । ६ । ३ । १४९ ॥
 ततोऽस्याः । १ । ३ । ३४ ॥
 ततो ह-र्थः । १ । ३ । ३ ॥
 अत्पुरुषे कृति । ३ । २ । २० ॥
 तत्र । ७ ॥ १ । ५३ ॥
 तत्र कृतलब्ध-ते । ६ । ३ । १४९ ॥
 तत्र कमुकानौ-त् । ५ । २ । २ ॥
 तत्र घटते-ष्ठः । ७ । १ । ३७ ॥
 तत्र नियुक्ते । ६ । ४ । ७४ ॥
 तत्र साधी । ७ । १ । १५ ॥
 तत्रादायमि-त्रः । ३ । १ । २६ ॥
 तत्राधीने । ७ । २ । १३२ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 तत्राहोरात्रांशम् । ३ । १ । ९३ ॥
 तत्रोद्धृते पात्रेभ्यः । ६ । २ । १३८ ॥
 तत्साप्यानाप्या-श्च । ३ । ३ । २१ ॥
 तद् । ७ । १ । १५० ॥
 तदः सेः-र्थः । १ । ३ । ३ ॥
 तदन्तं पदम् । १ । १ । १० ॥
 तदत्राम्बित् । ६ । २ । ७० ॥
 तदत्रास्मै वा-यम् । ६ । ४ । ५४ ॥
 तदर्थाथिन । ३ । १ । ७२ ॥
 तदस्य पण्यम् । ६ । ४ । ५४ ॥
 तदस्य सं-तः । ७ । १ । ३८ ॥
 तदस्यास्त्य-तुः । १ । ७ । ११ ॥
 तद्धिनः स्वर-रे । ३ । २ । ५५ ॥
 तद्धितयस्वरेऽनाति । २ । ४ । १२ ॥
 तद्धिताकको-ख्याः । ३ । २ । ५४ ॥
 तद्धितोऽणादिः । ६ । १ । १ ॥
 तद्द्राद्युष्य-पि । २ । २ । ६६ ॥
 तद्यात्येभ्यः । ६ । ४ । ७७ ॥
 तद्धति धण । ७ । २ । १०८ ॥
 तद्वेद्यधीते । ६ । २ । १७ ॥
 तद्युक्ते हेतौ । २ । २ । १०० ॥
 तनः क्ये । ४ । २ । ६३ ॥
 तनुपुत्राणु-क्ते । ७ । ३ । २३ ॥
 तनो वा । ४ । १ । १०५ ॥
 तन्नादचि-ते । ७ । १ । १८३ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 तन्भ्यो वा-श्च । ४।३।६८॥
 तन्व्यधीण-तः । ५।१।६४॥
 तपः कर्त्रनुतापे च । ३।४।९१॥
 तपसः क्यन् । ३।४।३६॥
 तपैस्तपःकर्मकात् । ३।४।८५॥
 तप्तान्वाद्रहसः । ७।३।८१॥
 तमहति । ६।४।१७७॥
 तमिस्रार्णवज्योत्सनाः । ७।२।५२॥
 तं पचति द्रोणाद्वा । ६।४।१६१॥
 तं प्रत्यनो-लात् । ६।४।२८॥
 तं भाविभूते । ६।४।१०६॥
 तयोर्ध्वो-याम् । ७।४।१०३॥
 तयोः समू-ष्टु । ७।३।३॥
 तरात् । ६।४।९॥
 तरुणधान्य-त्वे । ३।१।१३३॥
 तत्र मम डसा । २।१।१५॥
 तवर्गस्य श्व-र्गो । १।३।६०॥
 तव्यानीयौ । ५।१।२७॥
 तसिः । ६।३।२११॥
 तस्मै भृता-च । ६।४।१०७॥
 तस्मै योगादेः शक्ते । ६।४।९४॥
 तस्मै हिते । ७।१।३५॥
 तस्य । ७।१।५४॥
 तस्य तुल्ये कः- । ७।१।१०८॥
 तस्य वापे । ६।४।१५१॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 तस्य व्याख्या-त् । ६।३।१४२॥
 तस्येदम् । ६।३।१६०॥
 तस्याहो-वत् । ७।१।५१॥
 तादर्थ्ये । २।२।५४॥
 ताभ्यां-वा-त् । २।४।१५॥
 तारकां वर्णका-त्वे । २।४।१३३॥
 तालाद्दनुपि । ६।२।३२॥
 तिकफितवादीं द्वन्द्वे । ६।१।१३१॥
 तिकादेरायनिञ्च । ६।१।१०७॥
 तिवकृतौ नाम्नि । ५।१।७१॥
 ति चोपान्त्या दुः । ४।१।५४॥
 तित्तिरिचर-यण् । ६।३।१८४॥
 तिरसस्तिर्यति । ३।२।१२४॥
 तिरसो वा । २।३।२२॥
 तिरोन्तर्धो । ३।१।९॥
 तिर्यचापवर्गे । ५।४।८५॥
 तिर्वा ष्टिवः । ४।१।४३॥
 तिलयवादनान्नि । ६।२।५२॥
 तिलादिभ्यः-लः । ७।१।१३६॥
 तिवां णवः परस्मै । ४।२।१७॥
 तिष्ठतेः । ४।२।३९॥
 तिष्ठद्ग्वि-यः । ३।१।३६॥
 तिप्यपुप्ययोर्भाणि । २।४।९०॥
 तीयं डिच्-वा । १।४।१४॥
 तीयशम्ब-चाच । ७।२।१३५॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 तीयाष्टोकण-चेत् । ७।२।१५३॥
 तुः । ४ । ४ । ५४ ॥
 तुदादेः शः । ३।४।८१॥
 तुभ्यं महं डया । २।१।१४॥
 तुमर्हादिच्छायां-नः । ३।४।२१॥
 तुमश्च मनःकामे । ३।२।१४०॥
 तुमोथ भा-त् । २ । २ । ६१ ॥
 तुरायणपा-ने । ६ । ४ । ९२॥
 तुल्यस्थाना-स्वः । १।१।१७॥
 तुल्याथैस्तृतीयाप० । २।२।११६॥
 तृदीवर्मत्या एयण् । ६।३।२१८॥
 तृष्णीकः । ६ । ४ । ६१ ॥
 तृष्णीकाम् । ७।३।३२॥
 तृष्णीमा । ५ । ४ । ८७ ॥
 तृणादेः सत् । ६।२।८१॥
 तृणे जाती । ३।२।१३२॥
 तृतीयस्य पञ्चमे । १।३।११॥
 तृतीया तन्कृतेः । ३।१।६५॥
 तृतीयान्तात्-गे । १।४।१३॥
 तृतीयायाम् । ३।१।८४॥
 तृतीयाल्पीयमः । २।२।१२२॥
 तृतीयोक्तं वा । ३।१।५०॥
 तृन्नुदन्ता-स्य । २।२।१०॥
 तृन् शीलधर्ममाधुषु । २।२।२७३
 तृमार्थपुष्पा-शा । ३।१।८५॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 तृपिर्घृषस्वपो नजिङ् । ५।२।८०॥
 तृस्वसृ-इ । १ । ४ । ३८ ॥
 तृहः श्नादीत् । ४।३।६२॥
 तृत्रपफलभजाम् । ४।१।२५॥
 तृते कृत्याः । ५ । १ । ४७ ॥
 तेन च्छन्नेरथे । ६।२।१३१॥
 तेन जित-त्सु । ६ । ४ । २॥
 तेन निर्वृत्ते च । ६।२।७१॥
 तेन प्रोक्ते । ६।३।१८१॥
 तेन वित्ते-णौ । ७।१।१७५॥
 तेन हस्ताद्यः । ६।४।१०१॥
 तेर्ग्रहादिभ्यः । ४।४।३३॥
 ते लुग्रा । ३ । २ । १०८॥
 तेषु देये । ६ । ४ । ९७ ॥
 तो वा । ७ । २ । १४८ ॥
 तौ माङ्ग्याक्रोशेषु । ५।२।२१॥
 तौ सुमो-स्त्री । १।३।१४॥
 तौ मिनस्त्रिकि । ४।२।६४॥
 त्यनयनप्रवचः । ४।१।११८॥
 त्यदादिः । ३ । १ । १२०॥
 त्यदादिः । ६ । १ । ७ ॥
 त्यदादेर्मयट् । ६।३।१५९॥
 त्यदाद्यन्यसमा-च । ६।१।१५२॥
 न्यदामेन-ने । २।१।३३॥
 त्यादिमर्षादिः-इत् । ७।३।२९॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
त्यादेः सा-न । ७।४।९१॥	
त्यादेश्च प्र-पप् । ७।३।१०॥	
त्यादौ क्षेपे । ३ । २ । १२६॥	
त्रने वा । ४ । ४ । ३ ॥	
त्रन्त्यस्वरादेः । ७।४।४३॥	
त्रपुजतोः षोऽन्तश्च । ६।२।३३॥	
त्रप् च । ७ । २ । ९२ ॥	
त्रसिगृधि-क्नुः । ५।२।३२५	
त्रिककुट्ट गिरौ । ७।३।१६८॥	
त्रिचतुरस्र-दौ । २।१।१॥	
त्रिंशद्विंशते-र्थं । ६।४।१२९॥	
त्रीणि त्रीण्यन्य-दि । ३।३।१७॥	
त्रेस्तु च । ७ । १ । १६६॥	
त्रेस्त्रयः । १ । ४ । ३४ ॥	
त्रशचात्वारिंशम् । ६।४।१७४॥	
त्वते गुणः । ३ । २ । ५९ ॥	
त्वमह-कः । २ । १ । १२ ॥	
त्वमी प्र-न् । २ । १ । ११ ॥	
त्वे । २ । ४ । १०० ॥	
त्वे वा । ६ । १ । २६ ॥	
थ	
थे वा । ४ । १ । २९ ॥	
थो न् । १ । ४ । ७८ ॥	
द	
दंशसञ्जः शवि । ४।२।४९॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
दंशेस्तृतीयया । ५।४।७३ ॥	
दंशेस्त्रः । ५ । २ । ९० ॥	
दक्षिणाकहड्जर-यो । ६।४।१८१॥	
दक्षिणापथा-त्यण् । ६।३।१३॥	
दक्षिणेर्मान्याधयोगो । ७।३।१४३॥	
दक्षिणोत्तराचातम् । ७।२।११७॥	
दगुकोशल-दिः । ६।१।१०८॥	
दण्डादेर्यः । ६।४।१७८॥	
दण्डिहस्ति-ने । ७।४।४५॥	
दत् । ४ । ४ । १० ॥	
दध्न इकण् । ६।२।१४३॥	
दध्यस्थि-न् । १ । ४ । ६३॥	
दध्युरःस-लेः । ७।३।१७२॥	
दन्तपादना-वा । २।१।१०१॥	
दन्तादुन्नतात् । ७।२।४०॥	
दम्भः । ४ । १ । २८ ॥	
दम्भो धिष्णीप् । ४।१।१८॥	
दयायास्कासः । ३।४।४७॥	
दरिद्रोऽद्यतन्यां वा । ४।३।७६॥	
दर्भकृष्णाग्निशर्म-त्स्यो । ६।१।५७॥	
दशनावोदै-थम् । ४।२।५४॥	
दशकादशादिकश्च । ६।४।३६॥	
दश्याङ्कः । ५ । १ । ७८ ॥	
दस्ति । ३ । २ । ८८ ॥	
दागोऽस्त्रास्यममारो । ३।३।५३॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
दाधेसिशद-रुः ।	१५१०३६ ॥
दाण्डाजिनि-कम् ।	१७११७१ ॥
दामः संपदा-च ।	१२२१५० ॥
दामन्यादेरीयः ।	१७३६७ ॥
दाम्नः ।	१० । ४ । १० ॥
दाश्वत्साह्वन्मीडवत् ।	१४११२५ ॥
दिकृपूर्वपदादनाम्नः ।	६३३२३ ॥
दिकृपूर्वात्सौ ।	६३३७१ ॥
दिकृशब्दात्तीर रः ।	३३११४० ॥
दिकृशब्दा-म्याः ।	१७२११३ ॥
दिग्यिक्तं संज्ञा दे ।	३११९८ ॥
दिगादिदेहांशाद्यः ।	६३३२०४ ॥
दितेश्चैयण वा ।	६११६९ ॥
दिद्युद्दृज्ज-पः ।	१५१०८३ ॥
दिव औः सौ ।	१२१११७ ॥
दिवम् दिवः-वा ।	३३१४५ ॥
दिवादेः इयः ।	३३४७० ॥
दिव द्यावा ।	३३१४४ ॥
दिशो रुद्र्या ले ।	३३१०५ ॥
दिस्योरीट् ।	४ । ४ । ८९ ॥
दीडः सनि वा ।	१०१६ ॥
दीपजनबुध-वा ।	३३४६७ ॥
दीप्तिज्ञानयत्न टः ।	३३३७८ ॥
दीप दीटः-रे ।	१४३१९३ ॥
दीर्घः ।	६ । ४ । १२७ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
दीर्घड्याव-सेः ।	११४४५ ॥
दीर्घमवोऽन्त्यम् ।	१४११०३ ॥
दीर्घश्चिचयङ्-च ।	१४३१०८ ॥
दीर्घोनाम्य-पूः ।	११४४७ ॥
दुःखात्प्रातिकूल्ये ।	१७२१४१ ॥
दुःस्वीपतः-खल् ।	१५३१३९ ॥
दुगोरू च ।	४ । ० । ७७ ॥
दुनादिकुर्वि-ज्यः ।	६१११९८ ॥
दुर्निन्दाकृच्छ्रे ।	३११४३ ॥
दुष्कुलादेयन्त्रा ।	६११९८ ॥
दुहृदिहलिह-कः ।	१४३३७४ ॥
दुहेर्दुघः ।	५ । १ । १४५ ॥
दूरादामन्त्य-नृत् ।	१७४१९९ ॥
दूरादेत्यः ।	६ । ३ । ४ ॥
दृगृदशवृक्षे ।	३३११५१ ॥
दृतिकुक्षि-यण् ।	६३१३० ॥
दृतिनायात्पशाधिः ।	१५११९७ ॥
दृन्पुनर्वर्षाभारैर्ध्रुवः ।	१२११५० ॥
दृवृगृस्तुजुपे-सः ।	१५११४० ॥
दृशः कनिष् ।	१५११६६ ॥
दृश्यभिवदोरात्मने ।	१२२१९ ॥
दृश्यर्थे शिन्नायाम् ।	१०१३० ॥
दृष्टे साम्नि नाम्नि ।	६२१३३ ॥
देये प्रा च ।	७ । ० । १३३ ॥
देर्दिगिः परोक्षायाम् ।	१४१३० ॥

म्रम । म्रमः ।
 देवता । ६ । २ । १०१ ॥
 देवतानामात्वादौ । ७ । ४ । २८ ॥
 देवतान्तात्तदर्थे । ७ । १२ । ११ ॥
 देवपथादिभ्यः । ७ । ११ । ११ ॥
 देववातादापः । ५ । १ । ९९ ॥
 देवप्रतादीन् हिन् । ६ । ४ । ८३ ॥
 देवात् तल् । ७ । २ । १६२ ॥
 देवाद्यञ्च च । ६ । १ । २१ ॥
 देवानांप्रियः । ३ । २ । ३४ ॥
 देवार्चामैत्री-स्थः । ३ । ३ । ६० ॥
 देविकाशि-वाः । ७ । ४ । ३१ ॥
 देशे । २ । ३ । ७० ॥
 देशेऽन्तरो-नः । २ । ३ । ९१ ॥
 दैर्घ्येऽनुः । ३ । १ । ३४ ॥
 दैव्यज्ञिशीचिष्ट-र्वा । २ । ४ । ८२ ॥
 दो मः स्यादौ । २ । १ । ३९ ॥
 दोरमाणिनः । ६ । २ । ४९ ॥
 दोरीयः । ६ । ३ । ३० ॥
 दोरेव प्राचः । ६ । ३ । ४० ॥
 दोसोमास्य इः । ४ । ४ । ११ ॥
 द्यावांपृथिवी-यौ । ६ । २ । १०८ ॥
 द्युतेरिः । ४ । १ । ४१ ॥
 द्युद्ध्योऽद्यत्न्याम् । ३ । ३ । ४४ ॥
 द्युद्रोमः । ७ । २ । ३७ ॥
 द्युप्रागपागु-यः । ६ । ३ । ८१ ॥

म्रम । म्रमः ।
 द्युमाष्टद्वर्षा-त् । ३ । २ । २७ ॥
 द्रमक्रमो यङः । ५ । २ । ४६ ॥
 द्रव्यवस्नात्केकम् । ६ । ४ । ६७ ॥
 द्रीञो वा । ६ । १ । ३९ ॥
 द्रेखणोऽप्राच्य० । ६ । १ । २३ ॥
 द्रोणाद्या । ६ । १ । ५९ ॥
 द्रोर्भज्ये । ७ । १ । १५ ॥
 द्रोर्वयः । ६ । २ । ४३ ॥
 द्रयादेस्तथा । ६ । १ । ३२ ॥
 द्यन्तं वा । ७ । ४ । ८२ ॥
 द्यन्धात् प्रायः । ६ । ३ । २० ॥
 द्यन्दादीयः । ६ । २ । ७ ॥
 द्यन्दाल्लित् । ७ । १ । ७४ ॥
 द्यन्दे वा । १ । ४ । ११ ॥
 द्ययोर्विभज्ये च तस् । ७ । ३ । ६१ ॥
 द्यारादेः । ७ । ४ । ६ ॥
 द्विः कानः-सः । १ । ३ । ११ ॥
 द्विगोः संशये च । ७ । १ । ४४ ॥
 द्विगोः समाहारात् । २ । ४ । २२ ॥
 द्विगोरनपत्ये-द्विः । ६ । १ । २४ ॥
 द्विगोरनद्वोऽट् । ७ । ३ । ९९ ॥
 द्विगोरीनः । ६ । ४ । १४० ॥
 द्विगोरीनेकटी वा । ६ । ४ । १६४ ॥
 द्वितीयतुर्य-र्वा । ४ । १ । ४२ ॥
 द्वितीयया । ५ । ४ । ७८ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
द्वितीया खट्वा क्षेपे ।३।१।५९॥		द्विस्वरादणः ।६।१।१०९॥	
द्वितीयात्स्वरादूर्ध्वम् ।७।३।४१॥		द्विस्वरादनद्याः ।६।१।७१॥	
द्वितीयायाः काम्यः ।३।४।२३॥		द्विहेतो-वा ।२।२।८७ ।	
द्वितीयापष्ठचावे० ।२।२।११७॥		द्वीपादनुसमुद्रं ण्यः ।६।३।६८ ॥	
द्वित्रिचतुरः सुच ।७।२।११०॥		द्वेस्तीयः । ७ । १ । १६५॥	
द्वित्रिचतुष्पृ-यः ।३।१।५६॥		द्वअन्तरनव-ईप् ।३।२।१०५॥	
द्वित्रिवहो-स्तात् ।६।४।१४४॥		द्वयादेर्गुणान्-यद् ।७।१।१५१॥	
द्वित्रिभ्यामयद् वा ।७।१।१५२ ।		द्वयुक्तोक्तजक्षपञ्चतः ।४।१।९३॥	
द्वित्रिस्वरौ-भ्यः ।२।३।६७॥		द्वयुक्तौपान्त्यस्य-रे ।४।३।१४॥	
द्वित्रेरायुपः ।७।३।१००॥		द्वयेकेषु-र्वा ।६।१।१३४॥	
द्वित्रेर्धमत्रेध वा ।७।२।१०७॥		द्वयेपञ्चत-स्य ।२।४।१०९॥	
द्वित्रेर्मूर्ध्नो वा ।७।३।१२७॥		धनगणाल्लब्धरि ।७।१।९॥	
द्वित्र्यष्टानां-हौ । ३ । २ । ९२॥		धनहिरण्ये कामे ।७।१।१७०॥	
द्वित्र्यादेर्याण वा ।६।४।१४७॥		धनादेः पत्युः ।६।१।१४॥	
द्वित्वे गोयुगः ।७।१।१३४॥		धनुर्दण्डत्सरु-हः ।५।१।१०२॥	
द्वित्वेऽधोऽध्युपारि ।२।२।३४ ।		धनुषो धन्वन् ।७।३।१५८ ।	
द्वित्वेऽप्यन्ते-वा ।२।३।८१॥		धर्मशील-त् । ७ । २ । ६९ ॥	
द्वित्वे वां नौ । २ । १ । २२ ॥		धर्माधर्माच्चरति ।६।४।४९॥	
द्वित्वे हः । ४ । १ । ८७ ॥		धर्मार्थादिषु ढ्ढे ।३।१।१५९ ।	
द्विदण्ड्यादिः ।७।३।७५॥		धवाद्योगा-त् ।२।४।५९॥	
द्विपदाद् धर्मादिन् ।७।३।१४१॥		धागः । ४ । ४ । १५ ॥	
द्विर्दातुः परोक्षाहे-वे ।४।१।१०॥		धागस्तथोश्च ।२।१।७८॥	
द्विपन्तपपरन्तर्षो ।५।१।१०८॥		धातोः कण्ठ्वादेर्यक् ।३।४।८॥	
द्विषो वातृशः ।७।२।८४॥		धातोः पू-च । ३ । १ । ११ ॥	
द्विस्वरब्रह्म-देः ।६।४।१५५॥		धानोः सम्बन्धे० ।५।४।४१॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 धातोर्नेकस्वरादाप् । ३।४।४६ ॥
 धातोर्विणो-ये । २।१।५० ॥
 धात्रो ५ । २ । ८१ ॥
 धान्येभ्य नञ् । ७।१।७९ ॥
 धाव्यापाव्यसा-से । ५।१।२४ ॥
 धारीङोऽकृन्धे कश् । ५।२।२५ ॥
 धारेर्धृ च । ५ । १ । ११३ ॥
 धुट्स्वृतीयः । २ । १ । ७६ ॥
 धुटां प्राक् । १ । ४ । ६६ ॥
 धुटो धुटि-वा । १।३।४८ ॥
 धुक्ह्रस्वा-योः । ४।३।७० ॥
 धुरोऽनङस्य । ७।३।७७ ॥
 धुरो यैयण् । ७ । १ । ३ ॥
 धूर्गोदितः । ४ । ४ । ३८ ॥
 धूर्गमीगोर्नः । ४ । २ । १८ ॥
 धृग्सुस्तोः परस्मै । ४।४।८ ॥
 घृमादेः । ६। ३ । ४६ ॥
 घृपशसः प्रगल्भे । ४।४।६६ ॥
 घेनोरनवः । ६ । २ । १५ ॥
 घेनोर्धव्यायाम् । ३।२।११८ ॥
 न । २ । २ । १८ ॥
 नं क्ये । १ । १ । २२ ॥
 नः शिञ्च् । १ । ३ । १९ ॥
 न कचि । २ । ४ । १०६ ॥
 न कर्त्तरि । ३ । १ । ८२ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 न कर्मणा ञिच् । ३।४।८८ ॥
 न कवतेर्षडः । ४ । १ । ४७ ॥
 न किमः क्षे । ७ । ३ । ७० ॥
 नशतुखादनान्नि । २।४।४० ॥
 नत्वादयः । ३ । २ । १२८ ॥
 न ख्यापूग्-श्च । २।३।९० ॥
 नगरात्कुत्सादाक्ष्ये । ६।३।४९ ॥
 नगरादगजे । ५।१।८७ ॥
 न गृणागृभरुचः । ३।४।१३ ॥
 नगोऽप्राणिनि वा । ३।२।२७ ॥
 नगरलित-कञी । ५।१।२२८ ॥
 न जनवधः । ४ । ३ । ५४ ॥
 नञ् । ३ । १ । ५१ ॥
 नवः क्षेत्रे-चेः । ७।४।२३ ॥
 नवत् । ३ । २ । १२५ ॥
 नवव्यया-डः । ७।३।२३ ॥
 न अस्वप्नादेः । ७।४।९ ॥
 नत्रोऽनिः शापे । ५।३।११७ ॥
 नत्रोर्थात् । ७ । ३ । १७४ ॥
 नञ्जतत्पुरुषात् । ७।३।७१ ॥
 नञ्जतत्पुरु-डेः । ७।१।५७ ॥
 नञ्बहो-णे । ७ । ३ । १३५ ॥
 नञ्मुदुर्भ्यः वी । ७।३।१३६ ॥
 नञ्मुव्युप-रः । ७।३।१३१ ॥
 नटान्त्रे ज्यः । ६।३।१६५ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 नडकुमुदवेतस-डित् । ६।२।७४॥
 नडशादाद् बलः । ६।२।७५॥
 नडादिभ्य आयनण् । ६।१।५३॥
 नडादेः कीयः । ६।२।९२॥
 न डोङ्गशीङ्-दः । ४।३।२७॥
 न णङ्ग्यमृद-ङ्गः । ५।२।४५ ॥
 न तमवादिः-भ्यः । ७।३।१३॥
 न त्तिकि दीर्घश्च । ४।२।९९॥
 न दधिषयआदिः । ३।१।१४५॥
 न दिस्वोः । ४।३।६१॥
 नदीदेशपुरां-नाम् । ३।१।१४२॥
 नदीभिर्नाम्नि । ३।१।२७॥
 नद्यादेरेयण् । ६।३।२॥
 नद्यां मनुः । ६।२।७२ ॥
 न द्वित्वे । ७।२।१४७ ॥
 न छिरद्रवय-त् । ६।२।६१॥
 न द्विस्वरा-तात् । ६।३।२९॥
 न नाट्टिदेत् । १।४।२७ ॥
 न नाम्नि । ७।३।१७६ ॥
 न नाम्येक-ऽमः । ३।२।९॥
 न नृपूजार्थध्वज० । ७।१।१००॥
 ननीं पृष्टोक्तौ-त् । १।२।१७॥
 नन्वादिभ्योऽनः । ५।१।५२॥
 नन्वोर्वा । ७।२।१८ ॥
 ननुंसकस्य निः । १।१।५२॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 ननुंसकाद् वा । ७।३।८९॥
 न पुंवन्रिषेधे । ३।२।७१॥
 न प्राग्जितीये स्वरे । ६।१।१३५॥
 न प्रादिरप्रत्ययः । ३।३।४॥
 न घदनं संयोगादिः । ४।१।१॥
 नमस्पुरसो-सः । २।३।१॥
 नमोवरिविश्वित्रङ्गो-र्यौ । ३।४।३७॥
 न यि तद्धिते । २।१।६५॥
 न राजन्य-के । २।४।९४॥
 न राजाचार्य-ष्णः । ७।१।३६॥
 न रात् स्वरे । १।३।३७ ॥
 नरिका मामिका । २।४।११०॥
 नरे । ३।२।८० ॥
 न यञ्चैर्गती । ४।१।११३ ।
 नयभ्यः-वा । १।४।१६॥
 न यमन्तसंयोगात् । २।१।१११॥
 नवपक्षाद्योऽ-न्ते । ६।४।७३॥
 न ययो य । १।१।७३॥
 नवा ऋणयमहसम्बन्धः । ५।३।४८॥
 नवाऽत्विन्द-वेः । ३।२।१७॥
 नवा गुणः-रित् । ७।४।८६॥
 नवाणः । ६।४।१४२ ॥
 नवादीन-भ्य । ७।२।६०॥
 नवाद्यानि शत्रु-पद्म । ३।३।१०॥
 नवापः । २।४।१०६ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 नवा परोक्षायाम् । ४।४।५॥
 नवा भावास्मभे । ४।४।५२॥
 नवा रोगातपे । ६।३।८२॥
 नवा शोणादेः । २ । ४।३।१॥
 नवा मुजर्थः काले । २।२।९६॥
 नवा स्वरे । २ । ३ । १०२॥
 न विशत्यादि-न्तः । ३।१।६९॥
 न वृद्धिश्वा-पे । ४।३।११॥
 नवद्वयः । ४ । ४ । ५५ ॥
 नवैकस्वराणाम् । ३।२।६६॥
 नशः शः । २।३।७८॥
 न शसदद-नः । ४।१।३०॥
 न शात् । १ । ३ । ६२ ॥
 न शिति । ४ । २ । २ ॥
 नशेर्नेश्च वाडि । ४।३।१०२ ॥
 नशो धुटि । ४ । ४ । १०९॥
 नशो वा । २ । १ । ५० ॥
 न श्विजागृशम्-तः । ४।३।४९॥
 न संधिः । १ । ३ । ५२ ॥
 न संधिडीयलुकि । ७।४।१११॥
 न सप्तमीन्द्रादि० । ३।१।१६५।
 न सर्वादिः । ११।४।१२।।
 नसस्य । २ । ३ । ६५ ॥
 न सामिवचने । ७।३।५७॥
 न स्वं-र्थे । १ । १ । २३ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 नमनसिका द्रो । ३।२।९९॥
 न स्सः । २ । ३ । ६९ ॥
 न हाको लुपि । ४।१।४९॥
 नहाहोर्धत्तौ । २ । १ । ८५ ॥
 नाडीघटीखरी-श्च । ५।१।१२०॥
 नाडीतन्त्रीभ्यांस्वाङ्गे । ७।३।१८०॥
 नाथः । २ । २ । १० ॥
 नानयतन-स्योः । ५।४।५॥
 नानावधारणे । ७।४।७४॥
 नान्यत् । २ । १ । २७ ॥
 नाप्पियादौ । ३।२।६३॥
 नाभेर्नभ-शात् । ७।१।३१॥
 नाभेर्नाम्नि । ७।३।१३४॥
 नामन्ये । २ । १ । ९२ ॥
 नाम नाम्नेकाभ्ये० । ३।१।१८॥
 नामरूप-यः । ७२।१५८॥
 नाम सिद्ध-ने । १ । १ । २१॥
 नामिनः काशे । ३।२।८७॥
 नामिनस्तयोः षः । २।३।८॥
 नामिनोऽकलिःलेः । ४।३।५१॥
 नामिनो गुणो-ति । ४।३।१॥
 नामिनोऽन्ति । ४।३।३३॥
 नामिनो लुम्बा । १।४।६१॥
 नाम्नः प्रथमं हौ । २।२।३१॥
 नाम्नः प्राग्-र्वा । ७।३।१२॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
नाम्ना ग्रहादिशः ।	५।४।८३॥
नाम्नि ।	२ । १ । ९५ ॥
नाम्नि ।	२ । ४ । १२ ॥
नाग्नि ३ ।	१ । ९४ ॥
नाम्नि ।	३ । २ । १६ ॥
नाम्नि ।	३ । २ । ७५ ॥
नाम्नि ।	३ । २ । १४४ ॥
नाम्नि ।	६ । ४ । १७२ ॥
नाम्नि कः ।	६ । २ । ५४ ॥
नाम्नि पुंसि च ।	५।३।१२१॥
नाग्नि मक्षिकादि०ः ।	६।३।१९३।
नाम्नि वा ।	१ । २ । १० ॥
नाम्नि शब्दोऽकृत्वा ।	६।३।१००॥
नाम्नो गमः-हः ।	५।१।१३१॥
नाम्नो द्विती-एम् ।	४।१।७॥
नाम्नो नोऽनङ्कः ।	२।१।९१॥
नाम्नो वदः ययत् चा ।	५।१।३५॥
नाम्न्युत्तम्पदस्य च ।	३।२।१०७
नाम्न्युत्तकात् ।	६।३।१२५॥
नाम्न्यन्मया-पि ।	२।३।१५॥
नाम्न्यादेरेव ने ।	२।३।८६॥
नाम्न्युपान्य-कः ।	५।१।५०॥
नारी मयो-थ ।	२।४।७६१
नारः ।	७ । ३ । १०४ ॥
नावादेशिः ।	७ । २ । ३ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
नाशिष्यगोवत्सद्वले ।	३।२।१४८॥
नासत्वात्लेषे ।	३।४।७॥
नामानति-ट्म् ।	७।१।१२७॥
नामिकोदरौ ष्ठाद् ।	२।४।३९॥
नास्तिका-कम् ।	६।४।६६॥
निसनिक्ष-वा ।	२ । ३ । ८४॥
निकृत्पाठस्य ।	३।१।१४०॥
निकृत्पाठेषु वसति ।	६।४।७७॥
निगवादेर्नाम्नि ।	५।१।६१॥
निशोद्वयसंघो-न्नम् ।	५।३।३६॥
नित्रां शित्येत् ।	४।१।५७॥
नित्यदिद्-स्वः ।	१।४।४३॥
नित्यमन्वादेशे ।	२।१।२१ ।
नित्यवैगस्य ।	३।१।१४१॥
नित्यं अत्रिनोऽण ।	७।३।५८॥
नित्यं णः पन्थ ६ ।	४।८९॥
नित्यं प्रतिनात्पे ।	३।१।३७॥
नित्यं हस्ते-हे ।	३।१।१५॥
नि दीर्घः ।	१ । ४ । ८९ ॥
निनयाः-न्ते ।	२ । ३ । २० ॥
निन्दिम-रात् ।	२।२।६८॥
नित्यं वृत्तनै-येः ।	३।१।१०० ।
नित्ये पाठत् ।	७ । ३ । ४ ॥
नित्ये द्याप्या-यः ।	५।१।१५९॥
निपुणेन चार्वाणाम् ।	२।२।१०३॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
निप्राद्युजः शक्ये । ४।१।१६॥		निष्कादेः स्यात् । ७।२।५७॥	
निप्रेभ्यो ष्नः । २ । २ । १५॥		निष्कुलान्नि-णे । ७।२।३९॥	
निमिल्यादिमेड-के । ५।४।४६॥		निष्कुपः । ४ । ४ । ३९ ।	
निमूलात्कपः । ५ । ४ । ६२ ॥		निष्पवाणिः । ७ । ३ । १८१ ॥	
निघ आम । १ । ४ । ५१ ॥		निष्फले तिला-जौ । ७।२।५४॥	
नियश्चानुपसर्गाद्या । ५।३।६०॥		निष्पा-नह्य । २ । ३ । ६६ ॥	
नियुक्तं दीयते । ६ । ४ । ७०॥		निसस्तपेऽनासेवा० । २।३।३५॥	
निरभेः प्लवः । ५ । ३ । २१ ॥		निसश्च श्रेयसः । ७।३।२२॥	
निरभ्यनोश्च-नि । २।३।५० ।		निसो गते । ६ । ३ । १८ ॥	
निर्गो देशे । ५ । १ । १३३ ॥		निहये शः । ३ । ३ । ६८ ॥	
निर्दुःसुवेः-तेः । २।३।५६॥		निदावशम्-स्रट् । ५।२।८८॥	
निर्दुर्वहि-राम । २ । ३ । ९ ॥		नीलोपीतादकम् । ६।२।४॥	
निर्दुःसोः-म्नाम् । २।३।३१॥		नीलात्पाण्यौषधयोः । २।४।२७॥	
निर्नेः स्फुरस्फुलोः । २।३।५३॥		नुमच्छः । ३ । ३ । ५४ ॥	
निर्वाणमवाते । ४।२।७९ ॥		नुजतिः । २ । ४ । ७२ ॥	
निर्विण्णः । २ । ३ । ८९ ॥		नुर्वा । १ । ४ । ४८ ॥	
निर्वृत्तेऽक्षश्रूतादेः । ६।४।२०॥		नृतेर्षडि । २ । ३ । ९५ ॥	
निर्वृत्त । ६ । ४ । १०५ ॥		नृत्खनृज्जः-ट् । ५।१।६५॥	
नि वा । १ । ४ । ८९ ॥		नृहेतुभ्यो-वा । ६।३।५६॥	
निवासाध्ररणेऽण् । ६।३।६५॥		नूनः-वा । १ । ३ । १० ॥	
निवासादूरभये-म्नि । ६।३।६९॥		तेन् सिद्धस्ये । ३।-१२९॥	
निविशः । ३ । ३ । २४ ॥		नेमार्थ-वा । १।४।१०॥	
निविस्वन्ववात् । ४ । ४ । ८ ॥		नेरिनिपिट-स्य । ७।१।२८॥	
निशापदीपात् । ६।३।८३॥		नेर्हमादापत-ग्यौ । २ । ३।७९॥	
निषेधेऽलंखलोः क्त्वा । ५।४।४४॥		निर्धुने । ६ । ३ । १७ ।	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
नेर्नङ्गदपठ-णः । ५ । ३ । २६ ॥	
नेर्नुः । ५ । ३ । ७४ ॥	
नेकम्बरस्य । ७ । ४ । ४४ ॥	
नेकार्थ्येऽक्रिये । २ । ३ । २ ॥	
नोऽङ्गादेः । ७ । २ । २९ ॥	
नोतः । ३ । ४ । १६ ॥	
नोऽपदस्य तद्धिते । ७ । ४ । ६१ ॥	
नोपसर्गात्-हा । २ । २ । २८ ॥	
नोपान्त्यवतः । २ । ४ । १३ ॥	
नोऽमशानो-रे । १ । ३ । ८ ॥	
नोभयोर्दंतोः । २ । २ । ८९ ॥	
नो मट् । ७ । १ । १५९ ॥	
नोर्ग्यदिभ्यः । २ । १ । ९९ ॥	
नो वृत्तजनस्या-नः । १ । २ । ४५ ॥	
नोर्द्विभ्ररादिकः । ६ । ३ । १० ॥	
नोर्विषेण-ध्वे । ७ । १ । २२ ॥	
नू चोपसः । ७ । १ । ३२ ॥	
न्यग्रोचस्य-म्य । ७ । ४ । ७ ॥	
न्यट्ट-यः । ४ । १ । १२ ॥	
न्यदोर्वा । ७ । ४ । ८ ॥	
न्यभ्युपरिर्वाभोन् । ५ । ३ । ४२ ॥	
न्यसन्तापे । ५ । ३ । ५६ ॥	
न्यादो नरा । ५ । ३ । २४ ॥	
न्यापदेरिष्य । ६ । २ । १८ ॥	
न्यापार्थान्तरे । ७ । १ । ३ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
न्यायावाया-रम् । १ । ३ । ३४ ॥	
न्युटो मः । ५ । ३ । ७२ ॥	
न्महतोः । १ । ४ । ८६ ॥	
पक्षाचोपमादेः । २ । ४ । ४३ ॥	
पक्षात्तिः । ७ । १ । ८९ ॥	
पक्षिमत्स्य-नि । ६ । ४ । ३१ ॥	
पचिदुहेः । ३ । ४ । ८७ ॥	
पञ्चसो वर्गः । १ । १ । २ ॥	
पञ्चतोऽन्यादे-दः । १ । ४ । ५८ ॥	
पञ्चदशद्वर्गे वा । ६ । ४ । १७५ ॥	
पञ्चमी-भामहैश्च । ३ । ३ । ८ ॥	
पञ्चमी भयाद्ये । ३ । १ । ७३ ॥	
पञ्चम्यपादाने । २ । २ । ६९ ॥	
पञ्चम्यपर्यहेतो । ५ । ३ । ११ ॥	
पञ्चम्याः कृय । १ । ४ । ५२ ॥	
पञ्चम्या न्यायाय । १ । ४ । ७७ ॥	
पञ्चम्या नि-स्य । ७ । ४ । १८८ ॥	
पञ्चमर-ये । ७ । १ । ४१ ॥	
पणसादमापायः । ६ । ४ । १४८ ॥	
पणेर्माने । ५ । ३ । ३० ॥	
पतिगजान्त-न् । ७ । १ । ६० ॥	
पतिगजान्त-लोः । २ । ४ । ३१ ॥	
पतिगर्भी गजान्त । १ । १ । ७९ ॥	
पत्नून् । २ । ४ । ४८ ॥	
पत्नून्वदिभ्यः । ६ । ३ । १७७ ॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 पथ इकट् । ६ । ४ । ८८ ॥
 पथः पन्थ च । ६ । ३ । १०३ ॥
 पथिन्मथिन्—सौ । १ । ४ । ७३ ।
 पथोऽकः । ६ । ३ । ९६ ॥
 पथ्यतिथि—यण । ७ । १ । १६ ॥
 पदः पादस्याज्या—न्ते । ३ । २ । ९५ ॥
 पदकल्पल—कात् । ६ । २ । १९ ।
 पदक्रमशिक्षा—कः । ६ । २ । २६ ॥
 पदरुजविश—घञ् । ५ । ३ । १६ ॥
 पदस्य । २ । १ । ८९ ॥
 पदस्यानिति वा । ७ । ४ । १२ ॥
 पदाद्युग्—त्वे । २ । १ । २१ ॥
 पदान्तरगम्ये वा । ३ । ३ । ९९ ॥
 पदान्ताट्ट—तेः । १ । ३ । ६३ ॥
 पदान्ते । २ । १ । ६४ ॥
 पदास्वैरिवा—ट्टः । ५ । १ । ४४ ॥
 पदिकः । ४ । १ । ३ ॥
 पदेऽन्तरेऽना—न्ते । २ । ३ । ९३ ॥
 पदेत्तरपदेभ्य इकः । ६ । २ । २५ ॥
 पद्धतेः । २ । ४ । ३३ ॥
 पन्थ्यादेरायनण । ६ । २ । ८९ ॥
 पयोद्घोर्यः । ६ । २ । ३५ ॥
 परः । ७ । ४ । ११६ ॥
 परःशतादिः । ३ । १ । ७५ ॥
 परजनराक्षोऽकीयः । ६ । ३ । ११ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 परतः स्त्री पुंवत्—इ । ३ । २ । ४९ ॥
 परदारादिभ्योगच्छ० । ६ । ४ । ३८ ॥
 परशब्द्याद्यलुक् च । ६ । २ । ४० ॥
 परश्वधाढ्याण् । ६ । ४ । ६३ ॥
 परस्त्रियाः प—र्ण्य । ६ । १ । ४० ॥
 परस्परान्पोन्येत—सि । ३ । २ । ११ ॥
 पराणि कानान—दम् । ३ । ३ । २० ॥
 परात्मभ्यां डेः । ३ । २ । १७ ॥
 परानोः कुगः । ३ । ३ । १० १ ॥
 परावरात्स्तात् । ७ । २ । १६ ॥
 परावराधमो—र्चः । ६ । ३ । ७३ ।
 परावरे । ५ । ४ । ४५ ॥
 परावेजैः । ३ । ३ । २८ ॥
 परिक्रयणे । २ । २ । ६७ ॥
 परिक्लेश्येन । ५ । ४ । ८० ॥
 परिखाऽस्य स्यात् । ७ । १ । ४८ ॥
 परिचारयोप—र्णौ । ५ । १ । २५ ॥
 परिणामि—र्थे । ७ । १ । ४४ ॥
 परिदैवने । ५ । ३ । ६ ॥
 परिनिवेः सेवः । २ । ३ । ४६ ॥
 परिपथात् । ६ । ४ । ३३ ॥
 परिपन्थात्तिष्ठति चा । ६ । ४ । ३२ ॥
 परिमाणा—ल्यात् । २ । ४ । २३ ॥
 परिमाणार्थ—चः । ५ । १ । १०९ ॥
 परिमुखादे—वात् । ६ । ३ । ३६ ॥

सत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 परिमुहायमा-ति । ३।३।९८॥
 परिव्यवात् त्रियः । ३।३।७॥
 परः । ७ । ३ । ५२ ॥
 परेः क्रमे । ५ । ३ । ७२ ॥
 परेः सृचरेयः । ५।३।१००॥
 परध्वः । ५ । ३ । ४० ॥
 परेर्धाङ्कयोगे । ७ । ३ । १०३ ॥
 परेर्देविमुहश्च । ५।२।६५॥
 पर्युते । ५ । ३ । ६३ ॥
 परेर्मुखपार्श्वत् । ६।४।२९॥
 परेर्मृपश्च । ३ । ३ । १०४ ॥
 पर वा । ५ । ४ । ८ ॥
 परोक्षा-महे । ३ । ३ । १० ॥
 परोक्षायां नवा । ४।४।१८॥
 परोक्षे । ५ । ७ । १२ ।
 परोषात् । ३ । ३ । ४९ ॥
 परोवरीण-णम् । ७।१।९०॥
 पर्णकृकणात्-जात् । ६।३।६ ॥
 पर्षदिरिक्त् । ६ । ४ । १० ॥
 पर्येर्वा । ५ । ३ । ११३ ॥
 पर्यनोग्रिमात् । ६ । ३ । १३८ ॥
 पर्यपाङ्ग-म्या । ३।१।३२॥
 पर्यपात् स्त्वदः । ४ । ३ । १०७ ॥
 पर्यपाभ्यां वज्ये । २।२।७१॥
 पर्यमेः सर्वोभये । ७।२।८३॥

सत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 पर्यायार्हणोत्पत्तौ । ५।३।१००॥
 पर्वतात् । ६ । ३ । ६० ॥
 पश्वा डवण । ६।२।२०॥
 पश्वादिरेण । ७।३।६६॥
 पर्षदो ण्य । ६ । ४ । ४७ ॥
 पर्षदो ण्यणौ । ७।१।१८॥
 पशुभ्य-पुः । ७ । १ । १३३ ॥
 पशुभ्यञ्जनानाम् । ३।१।१३०॥
 पश्चात्यनुपदात् । ६।४।४१॥
 पश्चादाग्रन्तौ-मः । ६।३।७५॥
 पश्चोऽपरस्य-ति । ७।२।१२४॥
 पश्यद्वाग्दि-ण्डे । ३।०।३०॥
 पाकरुर्णपर्ण-त् । २।४।२५॥
 पाठे धात्वादेर्णो न । ७।३।९७॥
 पाणिकरात् । ५ । १ । १०१ ॥
 पाणिगृहीतीति । ७।४।२०॥
 पाणियताडयो नि । ५।१।८९॥
 पाणिसमवाभ्यां सृजः । ५।१।१८॥
 पाण्णाहृति णश्च । ६।१।१०४॥
 पाण्डुकम्बलादिन् । ६।०।१३०॥
 पाण्डोडर्धण् । ६।१।११९॥
 पातेः । ४ । २ । १७ ॥
 पात्पादस्याह-देः । ७।३।१४८॥
 पात्राचिता-वा । ६।४।१६३॥
 पात्रात्तौ । ६ । ४ । १८० ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 पात्रेसमि-यः । ३ । १ । १९१ ॥
 पात्र्यशुद्रस्य । ३ । १ । १४३ ॥
 पादाद्योः । २ । १ । २८ ।
 पाद्याद्यैः । ७ । १ । २३ ॥
 पानस्य भावकरणे । २ । ३ । ६९ ॥
 पापहीयमानेन । ७ । २ । ८६ ॥
 पारावारं-च । ७ । १ । १०१ ॥
 पारावारादीनः । ६ । ३ । ६ ॥
 पारंमध्ये-वा । ३ । १ । ३० ॥
 पार्श्वदिभ्यः-ङः । ५ । १ । १३५ ॥
 पाशाच्छासा-यः । ४ । २ । २० ॥
 पाशादेश्च ल्यः । ६ । २ । ५ ॥
 पिता मात्रा वा । ३ । १ । २२ ॥
 पितुर्यो वा । ६ । ३ । १५१ ॥
 पितृमातुर्भ्य-रि । ६ । २ । ६२ ॥
 पिच्छिपद्-वात् । ७ । १ । १६० ॥
 पित्रोर्हामहद् । ६ । २ । ६३ ॥
 पिवैतिदाभूस्यः-द् । ४ । ३ । ६६ ॥
 पिष्टात् । ६ । २ । ५३ ॥
 पीलासाल्वा-द्वा । ६ । १ । ६८ ॥
 पील्वादेः-के । ७ । १ । ८७ ॥
 पुंनाम्नि घः । ५ । ३ । १३० ॥
 पुंन्त् कर्मधारये । ३ । २ । ५७ ॥
 पुंसः । २ । ३ । ३ ॥
 पुंसोः न् । १ । ४ । ७३ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 पुंस्त्रियोः-स । १ । १ । २९ ॥
 पुच्छात् । २ । ४ । ४१ ॥
 पुच्छादुत्परिच्यमने । ३ । ४ । ३० ॥
 पुञ्जनुपोऽनुजान्ये । ३ । २ । ३३ ॥
 पुत्रस्यादि-शे । १ । ३ । ३८ ॥
 पुत्राद्येयी । ६ । ४ । १५४ ॥
 पुत्रान्तात् । ६ । १ । १११ ॥
 पुत्रे । ३ । २ । ४० ॥
 पुत्रे वा । ३ । २ । ३१ ॥
 पुनरेकेषाम् । ४ । १ । ३० ॥
 पुनर्भूपुत्र-ञ्च । ६ । १ । ३९ ॥
 पुमनङ्-त्वे । ७ । ३ । ७३ ॥
 पुमोऽशि-रः । १ । १ । ३ । ९ ॥
 पुरंदरभमंदरौ । ५ । १ । ११४ ॥
 पुराणे कल्पे । ६ । ३ । १८७ ॥
 पुरायावतोर्वर्त्तमाना । ५ । ३ । ७ ॥
 पुरुमगधकलिङ्ग-दण् । ६ । १ । ११६ ॥
 पुरुषः स्त्रिया । ३ । १ । १२६ ॥
 पुरुषहृदपादसमासे । ७ । १ । ७० ॥
 पुरुषात् कृत-यञ् । ६ । २ । २९ ॥
 पुरुषाद्वा । २ । ४ । २५ ॥
 पुरुषायु-वय् । ७ । ३ । १२० ॥
 पुरुषे वा । ३ । २ । १३५ ॥
 पुरोऽग्रतोऽग्रे सतैः । ५ । १ । १४० ॥
 पुरोहाश-टौ । ६ । ३ । १४५ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
पुरो नः । ६ । ३ । ८६ ॥	
पुरोऽस्तमव्ययम् । ३ । १ । ७॥	
पुव इत्रो दैवते । ५ । २ । ८५ ॥	
पुष्करादेर्देशे । ७ । २ । ७० ॥	
पुष्यार्थाङ्गे पुनर्वसु । ३ । १ । १०९ ॥	
पुस्पो । ४ । ३ । ३ ।	
पूगादमुख्य-द्विः । ७ । ३ । ६० ॥	
पूङ्क्लिशिभ्यो नवा । ४ । ४ । ४५ ।	
पूङ्गये शान् । ५ । २ । २३ ॥	
पूजाचार्यक-यः । ३ । ३ । ३९ ॥	
पूजास्वतेः प्राक्त्वात् । ७ । ७० ॥	
पूतक्रतुवृषा-च । २ । ४ । ६० ॥	
पूदिव्यञ्चैर्ना-ने । ४ । २ । ७२ ॥	
पूरणाद्ग्रन्थ-स्य । ७ । १ । ७६ ॥	
पूरणाद्वयसि । ७ । २ । ६० ॥	
पूरणाद्दार्दिकः । ६ । ४ । ५९ ॥	
पूरणीभ्यस्तत्-प् । ७ । ३ । १३० ॥	
पूरणमासोऽण् । ७ । २ । ५५ ॥	
पूरणाद्वा । ७ । ३ । १६६ ॥	
पूर्वकालिक-ल्प् । ३ । १ । ९० ॥	
पूर्वपदस्या-गः । २ । ३ । ६४ ॥	
पूर्वपदस्य वा । ७ । ३ । ४५ ॥	
पूर्वप्रथमा-ये । ७ । ४ । ७७ ॥	
पूर्वमनेन-न् । ७ । १ । ६७ ।	
स्वरं । ४ । १ । ३७ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
पूर्वाग्निप्रथमे । ५ । ४ । ४९ ॥	
पूर्वात्कर्तुः । ५ । १ । ४१ ॥	
पूर्वापरम-रम् । ३ । १ । १०३ ॥	
पूर्वापरान-ना । ३ । १ । ५० ॥	
पूर्वापरान-गुस् । ७ । २ । ९८ ॥	
पूर्वाविराध-पाम् । ७ । २ । ११५ ॥	
पूर्वाङ्गा-नट् । ३ । ३ । ८७ ।	
पूर्वाङ्गा-क । ६ । ३ । १०० ।	
पूर्वोत्तर-वथ्नः । ७ । ३ । ११३ ।	
पृथग् नाना च । २ । २ । ११३ ॥	
पृथिवीमभ्यान्-स्य । ६ । ४ । १६६ ॥	
पृथिव्याञ्चाञ् । ६ । १ । १८ ॥	
पृथिवीसर्व-श्चाञ् । ६ । १ । १८ ॥	
पृथुमृदु- रः । ७ । ४ । ३९ ॥	
पृथ्वादेरिमन्वा । ७ । १ । ८ ॥	
पृषोदरादय । ३ । १०५ ॥	
पृष्ठाद्यः । ६ । २ । २ ॥	
पृष्ठमाहाहामिः । ४ । १ । ५८ ॥	
पृष्ठाक्षीपुत्रादेरीयः । ६ । २ । १०० ॥	
पृष्ठादेः । ६ । १ । १४ ॥	
पृष्ठापुत्रति-ति । ३ । १ । ११२ ॥	
पृष्ठादि वृद्धम् । २ । १ । २ ॥	
प्यायः पीः । ४ । १ । ९१ ॥	
प्रकारे जातीयम् । ७ । १ । ७० ॥	
प्रकारे था । ७ । २ । १०० ॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 प्रकृते मयद् । ७ । ३ । १ ॥
 प्रकृष्टे तमप् । ७ । ३ । ५ ॥
 प्रघणप्रघाणौ गृहार्थे । १ । ३ । ३५ ॥
 प्रचये नवा-स्य । ५ । ४ । ४३ ।
 प्रजाया अम् । ७ । ३ । ३७ ॥
 प्रज्ञादिभ्योऽण् । ७ । २ । ६५ ॥
 प्रज्ञापणोद-लौ । ७ । २ । २२ ॥
 प्रज्ञाश्रद्धा-र्णः । ७ । २ । ३३ ॥
 प्रणारयो नि-ते । ५ । १ । २३ ॥
 प्रतिजनादेशीनञ् । ७ । १ । २० ॥
 प्रतिज्ञायाम् । ३ । ३ । ६५ ॥
 प्रतिना पञ्चम्याः । ७ । २ । ८७ ॥
 प्रतिपन्थादिकश्च । ६ । ४ । ३९ ॥
 प्रतिपरोऽनो-वात् । ७ । ३ । ८७ ॥
 प्रतिश्रवण-णे । ७ । ४ । ९४ ॥
 प्रतेः । ४ । १ । ९८ ॥
 प्रतेः स्नातस्य सूत्रे । २ । ३ । २१ ॥
 प्रतेरुरसः सम्प्रत्याः । ७ । ३ । ८४ ॥
 प्रतेश्च क्ये । ४ । ४ । ९४ ॥
 प्रत्यनोर्गृणा-रि । २ । २ । ५७ ॥
 प्रत्यन्ववात्सामलोम्नः । ७ । ३ । ८२ ॥
 प्रत्यभ्यतेः सिपः । ३ । ३ । १०२ ॥
 प्रत्ययः -देः । ७ । ४ । ११० ॥
 प्रत्ययस्य । ७ । ५ । १०८ ॥
 प्रत्यये । २ । ३ । ६ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 प्रत्यये च । १ । ३ । २ ॥
 प्रत्याङः अ-नि । २ । २ । ५६ ॥
 प्रथमाद-लः । १ । ३ । ४ ॥
 प्रथमोक्तं प्राक् । ३ । १ । १४८ ॥
 प्रभवति । ६ । ३ । १५७ ॥
 प्रभृतादि-ति । ६ । ४ । ४३ ॥
 प्रभृत्यन्याथ-रैः । २ । २ । ७५ ॥
 प्रमाणसमासस्योः । ५ । ४ । ७६ ॥
 प्रमाणान्मात्रद् । ७ । १ । १४० ॥
 प्रमाणीसंख्याङ्कः । ७ । ३ । १२८ ।
 प्रयोक्तृत्व्यापारे णिर् । ३ । ४ । २० ।
 प्रयोजनम् । ६ । ४ । ११७ ॥
 प्रलम्भे गृथिवश्चः । ३ । ३ । ८९ ॥
 प्रवचनीयादयः । ५ । १ । ८ ॥
 प्रशस्यस्य अः । ७ । ४ । ३४ ॥
 प्रश्नाख्यानं वेज् । ५ । ३ । ११९ ॥
 प्रश्नार्चविचा-रः । ७ । ४ । १०२ ॥
 प्रश्ने च प्रतिपद्म् । ७ । ४ । ९८ ॥
 प्रच्छोऽग्रणे । २ । ३ । ३३ ॥
 प्रसमः स्त्यः स्तीः । ४ । १ । ९५ ॥
 प्रसितोत्सु-ढैः । २ । २ । ४९ ॥
 प्रस्तारसंस्थान-ति । ६ । ४ । ७९ ॥
 प्रस्थपुरवहान्त-त् । ६ । ३ । ४३ ॥
 प्रस्थैर्पे-ण । १ । २ । १४ ।
 प्रहरणम् । ६ । ४ । ६२ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
भरणात् । ३ । १ । १५४ ॥		प्रात्तश्च मो वा । ४।१।१९६ ॥	
प्रहरणात् क्रीडायां०। ६।२।१९६ ॥		प्रात्तुम्पतेर्गवि । ४।४।१९७ ॥	
प्राकारस्य व्यञ्जने । ३।२।१९९ ।		प्रात्पुराणे नश्च । ७।२।१९९ ॥	
प्राकाले । ५ । ४ । ४७ ॥		प्रात्यवपरि-न्तैः । ३।१।४७ ॥	
प्राक्त्वादगङ्गुलादेः । ७।१।५३ ॥		प्रात्स्रजोसिन् । ५।२।७१ ।	
प्राग्रनित्यात्कृष् । ७।३।२८ ।		प्रात् ख्रुद्रुस्तोः । ५।३।६७ ॥	
प्रागिनात् । २।१।४८ ॥		प्रादुरूपसर्गा-स्तेः । २ । ३।५८ ॥	
प्रागग्रामाणाम् । ७।४।१७ ॥		प्राद्दागस्त आ-क्त । ४।४ । ७ ॥	
प्राग्जितादण् । ६।१।१३ ॥		प्राद्रश्मिस्तुलास्र । २।३।५१ ॥	
प्राग्देशे । ६ । १ । १० ॥		प्राद्रहः । ३ । ३ । १०३ ॥	
प्राग्भस्ते-ञः । ६।१।१०९ ॥		प्राद्राहणस्यैवे । ७।४।२१ ॥	
प्राग्वत् । ३ । ३ । ७४ ॥		प्राध्वं वन्ने । ३।१।१६ ॥	
प्राग्गतः- स्तन् । ६।१।२५ ॥		प्राप्तापन्नौ-च । ३।१।६३ ॥	
प्राचां नगरस्य । ७।४।२६ ॥		प्रायोऽनोर्हय-वट् । ७।२।१५५ ॥	
प्राच्च यमयसः । ७।२।५२ ॥		प्रायोऽन्नम-मिन् । ७।१।१९४ ॥	
प्राच्येञोऽर्तोल्ब० । ६।१।१४३ ॥		प्रायो बहुस्वरादि० । ६।३।१४३ ॥	
प्राज्जश्च । ५ । १ । ७९ ॥		प्रायोऽव्ययस्य । ७।४।६५ ॥	
प्राणिजाति-दन्त्र । ७।१।६६ ॥		प्राङ्घ्रिप्सायाम् । १।३।१७ ॥	
प्राणिवृष्याङ्गाणाम् । ३।१।१३७ ॥		प्राष्टय इरुः । ६।३।९९ ॥	
प्राणिन उपमानात् । ७।३।१११ ॥		प्राष्टय षण्यः । ३ । ३ । ९२ ॥	
प्राणिनि भूते । ६।४।११२ ॥		प्रियः । ३ । १ । १५७ ॥	
प्राणिस्थादस्या-न् । ७।२।६० ॥		प्रियवनादूदः । १।१।१०७ ॥	
प्राण्यङ्गम्यत्वन्-च्यः । ७।१।३७ ।		प्रियमुर्वे-ष्टे । ७।४।८७ ॥	
प्राण्यङ्गाटानो लः । ७।२।२० ॥		प्रियमुत्वादा-र्ये । ७।२।१४० ॥	
प्राण्योपाधिच-च । ६।२।३१ ॥		प्रियस्थिर-न्दम् । ७।४।३८ ॥	

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

सुमृल्लोऽकः साधौ । ५।१।६९॥
 प्रेक्षादेरिन् । ६।२।८०॥
 प्रैवानुशावसरे--म्यौ । ५।४।२९॥
 प्रीक्तात् । ६।२।१२९॥
 प्रोपादारम्भे । ३।३।२१॥
 प्रोपोत्सं--जे । ७।४।७८॥
 प्रोष्ठभद्राज्जाते । ७।४।१३॥
 प्रेक्षादेरण् । ६।२।५९॥
 प्लुताढा । १।३।२०॥
 प्लुतोऽनितौ । १।२।१२॥
 प्लुपचादा-देः । ७।४।८१॥
 प्वादेर्ह्रस्वः । ४।२।१०५॥
 फलवर्हाच्चिनः । ७।२।१३॥
 फलस्य जातौ । ३।१।१३५॥
 फले । ६।२।५८॥
 फलगुनीप्रो-भे । २।२।१२३॥
 फलगुन्याष्टः । ६।३।१०६॥
 फेनोष्मवाप्प-ने । ३।४।३३॥
 वन्धे यत्रि नवा । ३।२।२३॥
 वन्धेर्नाम्नि । ५।४।६७॥
 वन्धौ बहुव्रीहौ । २।४।८४॥
 वलवातदन्त-लः । ७।२।१९॥
 वलवातादूलः । ७।१।११॥
 वलादेयः । ६।२।८६॥
 वलिस्थूले दृढः । ४।४।६९॥

सूत्रम् । -

सूत्राङ्कः ।

वक्त्रयादममासे । ६।१।२०॥
 वहिषष्टीकण् च । ६।१।१६॥
 बहुग-दे । १।१।१४०॥
 बहुलं लुप् । ३।४।१४॥
 बहुलम् । ५।१।१२॥
 बहुलमन्धेभ्यः । ६।३।१०९॥
 बहुलानुराधा-लुप् । ६।३।१०७।
 बहुविध्वक्-दः । ५।१।१२४॥
 बहुविधेभ्यः । ३।३।४५॥
 बहुव्रीहेः-टः । ७।३।१२५॥
 बहुष्वस्त्रियाम् । ६।१।१२४॥
 बहुष्वेरीः । ३।१-१।४९॥
 बहुस्वरपूर्वादिः । ६।६।६८॥
 बहुनां प्रश्ने-वा । ७।३।१४॥
 बहुर्दे । ७।३।७३॥
 बहुर्णीले भूय् । ७।४।४०॥
 बहुर्थासन्ने । ७।२।१२२।
 बहुलपार्था-पशम् । ७।२।१५०॥
 बाहान्तिक-डी । ७।४।३७॥
 बाहूर्वादेर्वलान् । ७।२।६६।
 बाह्वन्तक-म्नि । २।४।७४॥
 बाहादिभ्यो गोत्रे । ६।१।३२॥
 विडविरी-च । ७।१।१२९॥
 विदादेर्वृद्धे । ६।१।४१।
 विभेतेर्भीष् च । ३।३।९२॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
विल्वकीयादेरीयस्य । १०।४।१०३॥		भर्तुं इंध्यादेरण् । ६।३।८९॥	
ब्रह्मणः । ७ । ४ । ५७ ॥		भर्त्सने पर्यायेण । ७।४।१०॥	
ब्रह्मणस्त्वः । ७।१।७७।		भवने सिञ्जुषि । ४।३।१२॥	
ब्रह्मणो वदः ५।१।५६ ।		भवतोरिकुणोयसी । ६।३।३०॥	
ब्रह्मस्रुणवृ-प् । १०।१।१६१॥		भवत्वायु-र्थात् । ७।२।१०१॥	
ब्रह्मर्हस्ति-मः । ७।३।८३॥		भविष्यन्ती । ५ । ३ । ४ ॥	
ब्रह्मादिभ्यः । १ । १।८५॥		भविष्यन्ती-हे । १।३।१५॥	
ब्राह्मणमाण-यः । ६।२।१६॥		भवे । ६ । ३ । १०३ ॥	
ब्राह्मणान्छंषी । १।२।११॥		भव्यगंयजन्व-नरा । ५।१।३॥	
ब्राह्मणाद्या । ६।१।३५॥		भवादेरिक्त । ६।२।२४॥	
ब्राह्मणाद्गाम्नि । ७।१।१८४॥		भागवित्तिना-वा । ६।१।१०५॥	
ब्रुवः । ५ । १ । ५१ ॥		भाग्येकी । ६ । ४ । १६० ॥	
ब्रुगः पञ्चानां च । १।२।११८॥		भागिनि च-भिः । १०।३।७७।	
ब्रुतः पगदिः । १।३।६३॥		भागेऽष्टमाश्रयः । ७।१।२४॥	
भेक्ताणः । ७।१।१७॥		भाजगोण-शे । १०।४।३०।	
भक्तीदनाद्याणिकट । ६।४।७२॥		भाण्डान्समाचिती । ३।४।४०॥	
भसेहिमायाम । २ । २।६॥		भाद्रितो वा । १०।३।७७।	
भस्ये हितमस्मै । ६।४।६९॥		भाद्रितुः । ७ । ३ । १०३ ।	
भजनि । ६ । ३ । २०४ ॥		भारकर्मणोः । १।४।६८॥	
भजो रिण । ५ । १ । १४१ ॥		भावरशो-णः । १० । ११४॥	
भक्षिभामिमिदो पुरः । १०।३।७४॥		भावरचनाः । १० । १ । १५ ॥	
भक्षो वा । ४ । २ । ४८ ॥		भावाकर्षः । ५ । ३ । १८ ॥	
भद्रोऽज्ञान्तरणे । १।२।११६॥		भारान्मिः । ६ । ४ । २३ ॥	
भर्तान् भर्तने । ६।१।५१॥		भारे । ५ । ३ । १२२ ॥	
भर्तुं नृन्पश्यन्म । १।१।१६२॥		भारे वादि-—न । १०।१।१०॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 भावे त्वत् १७११५५॥
 भावेऽनुपसर्गात् १५१३४५॥
 भिक्षादेः । ६ । २ । १० ॥
 भिक्षादेः । ६ । २ । १० ॥
 भिक्षु सेनादायोत् १५११३९॥
 भित्तं शकलम् १४२१८१॥
 भिद्रादयः १५३१०८॥
 भियो नवा १४२१९९॥
 भियो रुक्कलुम्भ १५२१७६॥
 भिस ऐस् । १ । ४ । २ ॥
 भीमादयोऽपादाने १९१११४॥
 भीरुगानादयः । २३३३३॥
 भीषिभूषि—भ्यः १५३१०९॥
 भीहीभृहीस्तिवत् १३१४५०॥
 भुजन्युञ्जं—गे । ४११२०॥
 भुजिपत्या—ने १५३१२८॥
 भुजो भक्ष्ये । ४१११९७॥
 भुजोऽत्राणे । ३३३३७॥
 भुवो वः—न्योः । ४२१४३॥
 भुवोऽवज्ञाने वा १५३१६४॥
 भृङः प्राप्सौ णिङ् । ३१४१९॥
 भृजे. ण्युक् १५२१००॥
 भृत्प्रर्वं पचरद् १७२१७८॥
 भृत्प्रचाशंस्ये वा १५४१२॥
 भृत्ते । ७ । ४ । १० ॥
 भृत्तः संभृयो—च । ६१२३६॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 भृल्लुक् चेषणस्य १७४१४१॥
 भृश्रयदोऽल् १५३१२३॥
 भृपाक्रोधार्थ—नः १५२१४२॥
 भृपादरक्षेपे—त् १३११४॥
 भृपार्थसन्—त्र्यौ । ३१४१९३॥
 भृस्वपोरदुतौ १४११७०॥
 भृगो नाम्नि १५३१९८॥
 भृगोऽसंज्ञायाम् १५११४५॥
 भृग्वद्विरस्कु—त्रेः । ६१११२८॥
 भृज्जो भर्ज् । ४ । ४ । ६ ॥
 भृतिप्रत्य—कः १७४१४०॥
 भृत्तौ कर्मणः १५११०४॥
 भृत्तजितृ—म्नि १५१११२॥
 भृशाभीक्ष्ण्या—देः १७४१७३॥
 भृशाभीक्ष्ण्ये हि—टि १५४१४२॥
 भेषजादिभ्यष्टयण् १७२१६४॥
 भोगवद्रौरिमतोर्ना० । ३२१६५॥
 भोगोत्तर—नः १७११४०॥
 भोजसूतयोः—त्योः १२४१८१॥
 भौरिव्यैषु—स्तम् १६२१६८॥
 भ्राजभासभाप—नवा १४२१३६॥
 भ्राज्यलंकार—ण्युः १५२१२८॥
 भ्रातृव्यः । ६ । १ । ८८ ॥
 भ्रातुः स्तुतौ १७३१७०॥
 भ्रातृप्पुत्र—यः १२३११४॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
भ्रातृपुत्राः स्वसृ-भिः । ३।१।१२१॥		मनयवलपरं हे । १।३।१५॥	
भ्रातृग्नैरिन्वे । ३।२।११४॥		मनसश्चाज्ञायिनि । ३।२।१५॥	
भ्रासभ्लासभ्रम-र्वा । ३।४।७३॥		मनुर्नभो-ति । १।१।२४॥	
भ्रुवोऽच्च-टयोः । २।४।१०१॥		मनोरी च वा । २।४।६१॥	
भ्रुवो भ्रुव च । ६।१।७६॥		मनोर्याणी पथान्तः । ६।१।९४॥	
भ्रुशोः । २ । १ । ५३ ॥		मन्तस्य युवा-योः । २।१।१०॥	
भ्रादिभ्यो वा । ५।३।११५॥		मन्यौदनमस्तु-वा । ३।२।१०६॥	
भ्रादेर्दादिर्यः । २।१।८३॥		मन्दाल्पाच मेधा०।७।३।१३८॥	
भ्रादेर्नामिनो-ने । २।१।६३॥		मन्माब्जादेर्नास्ति । ७।२।६७॥	
सिद्धुकर्षसंराट्ठाण् । ६।४।९८॥		मन्यस्यानावा-ने । २।२।६४॥	
मण्यादिभ्यः । ७।२।४४॥		मन्याणिन् । ५।१।११ ॥	
मतमदस्य करणे । ७।१।१४॥		मन्वन्स्वनि-चित् । ५।१।१४७॥	
मत्स्यस्य यः । २।४।८७॥		मपूरव्यंसकेन्यादयः । ३।१।११६॥	
मथल्पः । ५।२।५३॥		मरुत्वर्णस्तः । ७।२।१५॥	
मद्रमद्रादपने । ७।२।१४४॥		मर्तादिभ्यो यः । ७।२।१५९॥	
मद्रादञ् । ६।३।२४॥		मलादीममथ । ७।२।१४॥	
मधुवभोग्रासि-के । ६।१।४३॥		मव्यविधिवि-न । ४।१।१००॥	
मध्य उत्क-रः । ६।३।७७॥		मव्यम्योः । ४।२।११३॥	
मध्याह्निनग्नेया० । ६।१।१०६॥		मन्तेः मः । ४।४।११०॥	
मध्यान्नाट्टुरी । ३।२।२१॥		महनः-राः । ३।२।६८॥	
मध्यान्मः । ६।३।७६॥		महभर्तादिरुण् । ७।१।४२॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 मांमस्यानङ्-वा । ३।२।१४१॥
 माङ्घ्यद्यतनी । ५।४।३९॥
 माणवः कुत्सायाम् । ६।१।९५॥
 मातमातृमातृके वा । २।४।८५॥
 मातरपितरं वा । ३।२।४७॥
 मातुर्मातः-न्त्ये । १।४।४०।
 मातुलाचार्यो-द्वा । २।४।६३॥
 मातृपितुः स्वसुः । २।३।१८॥
 मातृपित्रादेर्द्वयणीयणौ । ६।१।९०॥
 मात्रद् । ७ । १ । १४५॥
 माथोत्तरद्-ति । ६।४।४०॥
 मादुवर्णोऽनु । २।१।४७॥
 मानम् । ६ । ४ । १६९॥
 मानसं-मिन । ७।४।१९॥
 मानात् क्रोतवत् । ६।२।४४॥
 मानादसंभवे लुप् । ७।१।१४३॥
 माने । ५ । ३ । ८१ ॥
 माने कश्च । ७ । ३ । २६ ॥
 मारणतोषण-द्द्वय । ४।२।३०॥
 मालायाः श्लेषे । ७।२।६४॥
 मालेपीके-त्ते । २।४।१०२॥
 मावर्णान्तो-वः । २।१।९४॥
 माशब्दइत्यादिभ्यः । ६।४।४४॥
 मासनिशा-वा । २।१।१००॥
 मासवर्णभावानुपूर्वमां । ३।१।१६१॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 मासाद्वयसि यः । ६।४।११३॥
 मिप्रमीणोऽखलचलि। ४।२।८॥
 मिथ्याकृगोऽभ्यासे । ३।३।९३॥
 मिदः श्ये । ४ । ३ । ५ ॥
 मिमीमादामित्स्वरस्या। १।२०॥
 मुचादित्फट्फ-शे । ४।४।९९॥
 मुरतोऽनुनासिकस्य । ४।१।५१॥
 मुद्द्रुहणुहणिहो वा । २।१।८४॥
 मूर्तिनिचितात्रे घनः । ५।३।३७॥
 मूलविभुजादयः । ५।१।१४४॥
 मुल्यैः क्रीते । ६।४।१५०॥
 मृगक्षीरादिषु वा । ३।२।६२॥
 मृगयेच्छा याच्ना । ५।३।१०१॥
 मृजोऽस्य वृद्धिः । ४।३।४२॥
 मृदस्तिकः । ७।२।१७१॥
 मृयः क्षान्तौ । ४।३।२८॥
 मेघतिभया-स्वः । ५।१।१०६॥
 मेडो वा मित् । ४।३।८८॥
 मेघारयावरेः । ७।२।४१॥
 मोऽकमियमिरमि । ४।३।५५॥
 मो नोम्बोश्च । २।१।६७॥
 मोर्वा । २ । १ । ९ ॥
 मोऽवर्णस्य । २।१।४५॥
 मौदादिभ्यः । ६।३।१८२॥
 म्नां धुद्-न्ते । १।३।३९॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 श्रियतेरद्यत-च । ३।३।४२॥
 एचातः । ५।१।२८॥
 यः । ६ । ३ । १७६ ॥
 यः । ७ । १ । १ ॥
 यः सप्तम्याः । ४।२।१२२॥
 यद्भुतुरुस्तोर्वहुलम् । ४।३।६४॥
 यजसृज-पः । २।१।८७॥
 यजादिवचेः किति । ४।१।७९॥
 यजादिवशू-च्छ्रुत् । ४।१।७२॥
 यजिजपिदंशि-कः । ५।२।४७।
 यजिस्वपिरक्षि-नः । ५।३।८५॥
 यजेर्यज्ञाङ्गे । ४।१।११४॥
 यज्ञादियः । ६।४।१७०॥
 यज्ञानां दक्षिणायाम् । ६।४।९६॥
 यज्ञे महः । ५।३।६५॥
 यज्ञे ङ्यः । ६।३।११४॥
 यज्ञोऽश्या-देः । ६।१।१२५॥
 यच्चिचः । ६ । १ । ५४ ॥
 यज्ञो टापन् च वा । २।४।६७॥
 यः प्रतिनि-ना । २।२।७६॥
 यन्मर्ममन्त्रि-नः । ६।३।१२५॥
 यन्त्रविमः-र्वा । ७।१।१५०॥
 यन् निमन्यान् । ७।३।१०॥
 यन्नेतदो टापान्तिः । ७।१।१४९॥
 यपावपावाणः । ६।४।१००॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 यथाकामा-नि । ७।१।१००॥
 यथातथादीर्घ्योत्तरे । ५।४।६१॥
 यथाऽथा । ३ । १ । ४१ ॥
 यथामुख-स्मिन् । ७।१०३॥
 यद्भावोभावलक्षणमा२।२।१०६॥
 यद्भेदस्तद्भदाख्या । २।२।४६।
 यद्भीक्ष्णे राभीक्षी । २।२।५८।
 यवि । ४ । २ । ५६ ॥
 यपि चादो जम् । ४।४।१६॥
 यत्रविदति । ४।२७॥
 यमः सूचने । ४।३।३९॥
 यमः स्त्रीकारं । ३।३।५९॥
 यममद्गदोऽनुसम० । ५।१।३०॥
 यमिरमिनमिगमि० । ४।२।५५॥
 यमिरमिनम्या-भ । ४।४।८६॥
 यमोऽरग्नि-च । ४।२।२९॥
 यालवा भन्नस्याः । १।१।१५॥
 यत्रपर-यः । ७।१।८१॥
 यत्रपरनार-स्ते । २।४।६०॥
 यथोरमः । ६।३।२१२॥
 यन्नादेगमि । ६।१।१२५॥
 यन्तरे वा-ति । २।१।१०२॥
 पाथितामिन्यामन्त्र । ६।४।२२॥
 पात्रकादिभिः । ३।१।७८॥
 पादिसीविषय कय । ६।२।१२॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 याज्या दानर्चि १५११२६॥
 याम्युसोरियमियुसौ ४१२१२३॥
 यायावरः । ५ । २ । ८२ ॥
 यावतो विन्दजीवः १४५५॥
 यावदियत्वे । ३११३१॥
 यात्रादिभ्यः कः । ७३१५॥
 यिः सन्वैर्ष्यः । ११११११॥
 यि लुक् । ४१२१०२॥
 युजश्चकुञ्चो नो ङः । २११७१॥
 युजभुजभज--नः । ५१२१५०॥
 युजादेर्नवा । ३१४१८॥
 युजोऽसमासे । ११४१७१॥
 युदुद्रोः । ५ । ३ । ५९ ॥
 युपूद्रोर्घञ् । ५ । ३ । ५४ ॥
 युवणवृद्वञ--हः । ५१३१२८॥
 युववृद्धं त्सार्वं वा । ६११५॥
 युवा खलनि--नैः । ३११११३॥
 युवादरण् । ७११६७॥
 युष्मदस्मदोः । २११६॥
 युष्मदस्मदो--देः । ७१३१३०॥
 यूनिस्तिः । २ । ४ । ७७ ॥
 यूनि लुक् । ६ । १ । १३७ ॥
 यूनोऽङ्के । ७ । ४ । ५० ॥
 यूयं वयं जसा । २१११३॥
 ये नवा । ४ । २ । ६२ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 येयो चलुक् च । ७१११६४॥
 येऽवर्णे । ३ । २ । १०० ॥
 येयकवावसमासे वा । ६११९७॥
 योगकमभ्यां योक्त्वो । ६१४१९५॥
 योग्यतावीप्सा--श्ये । ३११४०॥
 योद्धमयोजनाद्युद्धे । ६१२११३॥
 योऽनेकम्बरस्य । २११५६॥
 योपान्त्या--नञ् । ७११७२ ।
 योऽक्षिति । ४१३१८०॥
 योवैयादेरञ् । ७१३६५॥
 य्यक्वे । १ । २ । २२ ॥
 य्वः पदान्तात्- दौत् । ७१४५॥
 य्वत् सकृत् । ४११०२॥
 य्ववर्णाल्लघ्वादेः । ७११६९॥
 य्वोः प्यव्यञ्जने० । ४१४१२१॥
 रः कखप--x पी । ११३१५॥
 रः पदान्ते-- । ११३१५३॥
 रक्तानित्यवर्णयोः । ७१३१८॥
 रक्षदुञ्छतोः । ६१४१३०॥
 रङ्कोः प्राणिनि वा । ६१३१५॥
 रजःफलेमलाद्ग्राहः । ५१११०८॥
 रथवदे । ३ । २ । १३१ ॥
 रथात्सादेश्च वोद्ग्रे । ६१३१७५॥
 रदादमूर्च्छम--च । ४१२१६५॥
 रथ इति त्-च । ४१४१०१॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
रभलभशक—मिः ।४।१।२१ ॥	
ग्भोऽपरोक्षाशवि ।४।४।१०२ ॥	
रम्यादिभ्यः—रि ।५।३।१२६ ॥	
रपृवर्णाच्चो—रे ।२।३।६३ ॥	
रहस्यमर्षा—गे ।७।४।८३ ॥	
रागाट्टो रक्ते ।६।२।१ ॥	
राजघः । ५ । १ । ८८ ॥	
राजदन्तादिषु ।३।१।१४९ ॥	
राजन्यादिभ्योऽकञ् ।६।२।६६ ॥	
राजन्वान् सुराङ्गि ।२।१।९८ ॥	
राजन्सखेः ।७।३।१०६ ॥	
रात्रौ वसो—य ।५।२।६ ॥	
रात्र्यहःसं—र्वा ।३।४।११० ॥	
रात्मः । २ । १ । ९० ॥	
रादेकः । ७ । २ । १५७ ॥	
राधेर्वधे । ४ । १ । २२ ॥	
राल्लुक् । ४ । १ । ११० ॥	
राष्ट्रक्षत्रियात्—रञ् ।६।१।११४ ॥	
राष्ट्राख्याद्ब्रह्मणः ।७।३।१०७ ॥	
राष्ट्रादियः ।६।३।३ ॥	
राष्ट्रेऽनङ्गादिभ्यः ।६।२।६५ ॥	
राष्ट्रेभ्यः । ६ । ३ । ४४ ॥	
रिः शक्याशीर्ये ।४।३।११० ॥	
रिति । ३ । २ । ५८ ॥	
रिष्टाय ॥ ।७।२।८० ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
रिरौ च लुपि ।४।१।५६ ॥	
रुचिकृष्य—षु ।२।२।५५ ॥	
रुच्याव्यध्यवास्तव्यम् ।५।१।६ ॥	
रुजार्थस्या—रि ।२।२।१३ ॥	
रुत्तश्चकाच्छिद्यः ।४।४।८८ ॥	
रुद्विदमुप—च ।४।३।३२ ॥	
रुघः । ३ । ४ । ८९ ॥	
रुघां स्वराच्छनो—त्रा ।३।४।८२ ॥	
रुहः पः । ४ । २ । १४ ॥	
रुढावन्तःपुरादिकः ।६।३।१४० ॥	
रुपात्मशस्ताहतात् ।७।२।५४ ॥	
रुष्योत्तरपदारण्याण् ।६।३।२० ॥	
रेवतरो हिणाद्भोः ।४।२।६ ॥	
रेवत्यादेदिकण् ।६।१।८६ ॥	
रैवतिकादेरीयः ।६।३।७० ॥	
रोः काम्ये । २ । ३ । ७ ॥	
रोगात्मतीकारे ।७।२।८२ ॥	
रोषान्त्यात् । ६ । ३ । ४२ ॥	
रोमन्याद्ब्याप्या—णे ।३।४।३० ॥	
रोरूपसर्गात् । ५ । ३ । २२ ॥	
रो रे लुग—तः ।१।३।४१ ॥	
रोर्यः । १ । ३ । २६ ॥	
रोलुप्यरि । २ । १ । ७५ ॥	
रोऽश्मादेः ।६।२।७९ ॥	
रौम्यन्तात्—डः ।२।३।८० ॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 लीं वा । १ । ४ । ६७ ॥
 हीर्हस्व-वा । १ । ३ । ३१ ॥
 लक्षणवीप्ये ना । २ । २ । ३६ ॥
 लक्षणेनाभि-ल्ये । ३ । १ । ३३ ॥
 लक्ष्म्या अनः । ७ । २ । ३२ ॥
 लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः । ४ । १ । ६४ ॥
 लघोरुपान्त्यस्य । ४ । ३ । ४ ॥
 लघोर्यपि । ४ । ३ । ८६ ॥
 लघ्वक्षरार्स-कम् । १ । १ । १३० ।
 लङ्गिकम्प्यो-त्योः । ४ । २ । ४७ ॥
 लभः । ४ । ४ । १०३ ॥
 ललाट्यात-कः । ६ । १ । १२५ ॥
 लवणादः । ४ । ६ ॥
 लपतपदः । ५ । २ । ४१ ।
 लाक्षारोचनादिकणा । ६ । २ । २ ॥
 लिप्स्यसिद्धौ । ५ । ३ । ० ॥
 लिम्पकिन्दः । ५ । १ । ६० ॥
 लियो नोऽन्तः-वे । ४ । २ । १५ ॥
 लि ली । १ । ३ । ६५ ॥
 लिहादिभ्यः । ५ । १ । ५० ॥
 लीङ्गलिनो -पि । ३ । ३ । ९० ॥
 लीङ्गलिनोर्वा । ४ । २ । ९ ॥
 लुक् । १ । ३ । १३ ॥
 लुक्चामिनान्तात् । ७ । ३ । ३९ ॥
 लुक्चुत्तरपदस्य कमा । ७ । ३ । ३८ ॥

सूत्रम् सूत्राङ्कः ।
 लृगस्यादेत्यपदे । २ । १ । १३ ॥
 लृगातोनापः । २ । १ । १०७ ।
 लृप्यवृद्धेनत् । ७ । ४ । १२ ॥
 लृवञ्चैः । ७ । २ । १२३ ॥
 लृववहुलं पुष्पमूले । ६ । २ । ६७ ॥
 लृव्वाध्यायानुवाके । ७ । २ । ७२ ॥
 लृभ्यञ्चैर्विमोहार्थं । ४ । ४ । ४४ ॥
 लृष्य-तः । ५ । २ । ८७ ॥
 लृनविपातात् पशौ । ७ । ३ । २१ ॥
 लोकपृणम-स्तम् । ३ । २ । १३ ॥
 लोकज्ञाते-र्यं । ७ । ४ । ८४ ॥
 लोकसर्व-ने । ६ । ४ । १५ ॥
 लोकः । १ । १ । ३ ॥
 लोमपिच्छादेः शैलमा । ७ । २ । २८ ॥
 लोम्नोऽपत्येषु । ६ । १ । २३ ॥
 लो लः । ४ । २ । १६ ॥
 लोहितादिश-त् । २ । ४ । ६८ ॥
 लोहितान्मर्णौ । ७ । ३ । ७ ॥
 लंशादेर्भा-स्तु । ६ । ४ । १६ ॥
 लंश्यायो-वा । ६ । १ । ३ ॥
 लंश्येन पूर्वार्थं । ३ । १ । २९ ॥
 लचोऽशब्दनाम्नि । ४ । १ । १९ ॥
 लञ्चसध्वंस-नीः । ४ । १ । ५० ॥
 लट्कादिन् । ७ । १ । १९६ ॥
 लतण्डात् । ६ । १ । ४५ ॥
 लतस्याम् । १ । १ । ३४ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
वत्सशालाद्या ।	६।३।११॥
वत्सोक्षाश्व-पितृ ।	७।३।५१॥
वदन्नजलः ।	४ । ३ । ४८ ॥
वदोऽपात् ।	३ । १७ ॥
वन्याङ्पञ्चमस्य ।	४।२।६५॥
वमि वा ।	२ । ३ । ८३ ॥
वम्यविति वा ।	४।२।८७॥
वयःशक्तिशोले ।	५।२।२४॥
वयसि दन्त-तृ ।	७।३।१५१॥
वयस्यनन्त्ये ।	२।४।२१॥
वराहादेः कण् ।	६।२।९५॥
वरुणेन्द्र-न्तः ।	२।४।६२॥
वर्गान्तात् ।	६।३।१२८ ॥
वर्चस्कादिष्व यः ।	३।२।४८॥
वर्णद्वि-वा ।	७ । १ । ५९ ॥
वर्णाद्-णि ।	७ । २ । ६९ ॥
वर्णाविकञ् ।	६ । ३ । २१ ॥
वर्णाव्ययात्-रः ।	७।२।१५६॥
वर्तमाना-महे ।	३।३।६॥
वर्तवृत्तं ग्रन्थे ।	४।४।५॥
वत्स्यति गम्यादिः ।	५।३।१॥
वत्स्यति-ले ।	५ । ४ । २५ ॥
वर्मणाऽचक्रात् ।	६।१।३३॥
वयोपसर्गा-ये ।	५।१।३२॥
वर्षक्षर-जे ।	३ । २ । २६ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
वर्षविघ्नेऽर्वाद्ग्रहः ।	५।३।५०॥
वर्षकालेभ्यः ।	६।३।८०॥
वर्षादयः क्लीबे ।	५।३।२९॥
वर्षादश्च वा ।	६।४।१११॥
वलच्यपित्रादेः ।	३।२।८२॥
वलिवटि-र्भः ।	६।२।१६॥
वशेरयङि ।	४ । १ । ८३ ॥
वसानेर्वा ।	६ । २ । ६७ ॥
वसनात् ।	६ । ४ । १३८ ॥
वसुराटोः ।	३।२।८१॥
वस्तेरेयञ् ।	७।१।१२॥
वस्नात् ।	६ । ४ । १७ ॥
वृद्धति रथयु-त् ।	७।१।२॥
वृहाभ्राह्मिहः ।	५।१।१२३॥
वहीनरस्यैत् ।	७ । ४ । ४ ॥
वहेः प्रवेयः ।	२ । २ । ७ ॥
वहेस्तु रिश्वादिः ।	६।३।१८०॥
वहं करणे ।	५ । १ । ३४ ॥
वह्ल्यूर्दिपदि-नण् ।	६।३।१४॥
वाः शोषे ।	१ । ४ । ८२ ॥
वाऽकर्मणा-णौ ।	२।२।४॥
वाकाङ्क्षायाम् ।	५।२।१०॥
वाक्यस्य परिवर्जने ।	७।४।८८॥
वाक्रोगदैव्ये ।	४।२।७५॥
वा क्लीबे ।	२ । २ । ९२ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
वाक्षः । ३ । ४ । ७६ ॥	
वागन्तौ । ७।३।१४२॥	
वाग्रान्त-रात् । ७ । ३ । १९५ ॥	
वाच आलाटौ । ७।२।२४॥	
वाच इफण । ७।२।१६८॥	
वाचंयमो व्रते । ६।१।११५॥	
वाचस्पति-सम् । ३।२।३६॥	
वा जाते द्विः । ६।२।१३७॥	
वा ज्वलादि-र्णः । ६।१।१६५॥	
वाञ्जलेरलुकः । ७।३।१०१॥	
वाटाट्यात् । ५।३।१०३॥	
वाडवेयो वृषे । ६।१।८५॥	
वाणुमापात् । ७।१।८२॥	
वातपित्त-ने । ६।४।१६२॥	
वातातीसार-न्तः । ७।२।६१॥	
वा वृतीयायाः । ३।२।३॥	
वातोरिकः । ६।४।१३२॥	
वात्मने । ३ । ४ । ६३ ॥	
वात्यसंधिः । १ । २ । ३१ ॥	
वा दक्षिणात्-आः । ७।२।११९॥	
वादेश्च णकः । ६ । २ । ६७ ॥	
वाद्यतनीक्रिया-र्गीङ् । ४।४।२८॥	
वाद्यतनी पुरादौ । ५।२।१५॥	
वाद्यात् । ६ । १ । ११ ॥	
वादौ । २ । १ । ४६ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
वा द्विपातोऽनः पुम् । ४।२।११॥	
वाचारेऽमावास्या । ५।१।२१॥	
वा नाम्नि । १ । २ । २० ॥	
वा नाम्नि । ७।३।१५९॥	
वान्तिके । ३ । १ । १४७ ॥	
वान्तिमान्ति-पद् । ७।४।३१॥	
वान्यतः पुमान्-रे । १।४।६२॥	
वान्येन । ६ । १ । १३३ ॥	
वापगुरो णमि । ४।२।५॥	
वा परोक्षायङि । ४।१।९०॥	
वा पादः । २ । ४ । ६ ॥	
वाप्लोः । ४ । ३ । ८७ ॥	
वा बहुव्रीहः । २।४।१॥	
वाभिनिविशः । २।२।२२॥	
वाऽभ्यवाभ्याम् । ४।१।९९॥	
वामः । ४ । २ । ५७ ॥	
वामदेवाद्यः । ६।२।१३५॥	
वामाद्यदेरीनः । ७।१।४॥	
वामशसि । २ । १ । ५५ ॥	
वायनणायनिभोः । ६।१।१३८॥	
वा युष्मद-रुम् । ६।३।६७॥	
वाऽवृत्तपितृपत्तो यः । ६।२।१०९॥	
वारं कृत्वम् । ७ । २ । १०९॥	
वार्धाच्च । ७ । ३ । १०३ ॥	
वा लिप्सायाम् । ३।३।६१॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
वाल्पे । ७ । ३ । १४६ ॥	
वावाप्यो-पी । ३ । २ । १५६ ॥	
वा वेत्तेः क्वसुः । ५ । २ । २० ॥	
वा वेष्टचेष्टः । ४ । १ । ६६ ॥	
वाशिन आयनौ । ७ । ४ । ४६ ॥	
वाश्मनो विकारे । ७ । ४ । ६३ ॥	
वाश्वादीयः । ६ । २ । १९ ॥	
वाष्टन आः स्यादौ । १ । ४ । ५२ ॥	
वासुदेवाजुनादकः । ६ । ३ । २०७ ॥	
वा स्त्रीकृतौ । ४ । ३ । ४० ॥	
वाहनात् । ६ । ३ । १७८ ॥	
वाहर्पत्यादयः । १ । ३ । ५८ ॥	
वाहीकेषु ग्रामात् । ६ । ३ । ३६ ॥	
वाहीकेष्वब्राह्म-भ्यः । ७ । ३ । ६३ ॥	
वा हेतुसिद्धौ क्तः । ५ । ३ । २ ॥	
वाह्यपथ्युपकरणे । ६ । ३ । ७९ ॥	
वाह्याद्वाहनस्य । २ । ३ । ७२ ॥	
विंशतिकात् । ६ । ४ । १३९ ॥	
विंशते-ति । ७ । ४ । ६७ ॥	
विंशत्यादयः । ६ । ४ । ७३ ॥	
विंशत्यादेर्वा तमट् । ७ । १ । ९६ ॥	
विकर्णकुपीत-पे । ६ । १ । ७५ ॥	
विकर्णच्छगला-ये । ६ । १ । ६४ ॥	
विकारे । ६ । २ । ३० ॥	
विकुशमिपरेः-स्य । २ । ३ । २८ ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
विचारे पूर्वस्य । ७ । ४ । ९५ ॥	
विचाले च । ७ । २ । १०५ ॥	
विच्छो नङ् । ५ । ३ । ८६ ॥	
विजेरिट् । ४ । ३ । १८ ॥	
वित्तं धनप्रतोतम् । ४ । २ । ८२ ॥	
विद्दृग्भ्यः-णम् । ५ । ४ । ५४ ॥	
विद्यायोनिसम्ब० । ६ । ३ । १०० ॥	
विधिनिमन्त्रणा-ने । ५ । ४ । २८ ॥	
विध्यत्यनन्येन । ७ । १ । ८ ॥	
विनयादिभ्यः । ७ । २ । ६९ ॥	
विना ते तृतीया च । २ । २ । १५ ।	
विनिमेयश्रुतपणं-होः । २ । २ । १६ ।	
विन्द्रिच्छ् । ५ । २ । ३४ ॥	
विन्मतोर्णीष्ठे-लुप् । ७ । ४ । ३० ॥	
विपरिप्रात्सर्तः । ५ । २ । ५५ ॥	
विभक्तिय-भाः । १ । १ । ३३ ॥	
विभक्तिस-यम् । ३ । १ । ३० ॥	
विभाजयितृ-च । ६ । ४ । ५० ॥	
विमुक्तादेरेण । ७ । २ । ७३ ॥	
वियः प्रजने । ४ । २ । १३ ॥	
विरागाद्विरङ्गश्च । ६ । ४ । १८३ ॥	
विरामे वा । १ । ३ । ५१ ॥	
विरोधिनाम-स्वैः । ३ । १ । ३० ।	
विवयवीवधाढा । ६ । ४ । ५५ ॥	
वित्रादे वा । ३ । ३ । ८० ॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
विवादे द्वन्द्वदकल् । ६।३।१६३॥	
विशपतपद-क्ष्ये । ५।४।८१॥	
विशाखापा-ण्डे । ६।४।१२०॥	
विशिरुहि-दात् । ६।४।१२२॥	
विशोरणं वि-श्च । ३।१।९६॥	
विशोरणमन्तः । ७।४।११३॥	
विशोरणस-हो । ३।१।१५०॥	
विशोपाविव-श्रे । ५। १॥	
विश्वमेवा । ४।३।५६॥	
विष्वचो विषुश्च । ७।२।३१॥	
विसारिणो मत्स्ये । ७।३।५९॥	
वीष्मायाम् । ७।४।८०॥	
वीरुन्पग्रोर्धौ । ४।१।१२१॥	
वृकाष्टेण्यम् । ७।३।६४॥	
वृगो वस्त्रे । ५।३।५२॥	
वृजिमद्राद्देशात्कः । ६।३।३८॥	
वृत्तिसर्गज्ञापने । ३।३।४८॥	
वृत्तोऽपपाठोऽनुयोगे । ६।४।६७॥	
वृत्त्यन्तोऽसने । १।१।२५॥	
वृद्धस्त्रियाः-णश्च । ६।१।८७॥	
वृद्धस्य च ज्यः । ७।४।३५।	
वृद्धालूनि । ६।१।३०॥	
वृद्धिः स्वरंष्या-ते । ७।४।११॥	
वृद्धिरारैदौत् । ३।३।११॥	
वृद्धिर्यस्य स्व-दिः । ६।१।८॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
वृद्धेयः । ६।३।२८॥	
वृद्धोष्मनातन्मात्रभेदे । ३।१।१२४॥	
वृद्धिक्षिण्डुष्टि-कः । ५।२।७०॥	
वृद्धयः स्यसन्तोः । ३।३।४५॥	
वृन्दादारकः । ७।२।११॥	
वृन्दारकनागकुञ्जरैः । ३।१।१०८॥	
वृषाश्वान्मैथुनेस्सोऽ। ४।३।११४॥	
वृष्टिमान-वा । ५।४।५७॥	
वृत्तो नवाऽना-च । ४।४।३५॥	
वेः । २।३।५४॥	
वेः कृगः-शे । ३।३।८५॥	
वेः सुखग्रम् । ७।३।१६३॥	
वेः स्कदोऽक्तयोः । २।३।५१॥	
वेः स्त्रः । २।३।२३॥	
वेः स्वार्थे । ३।३।५०॥	
वेगे सर्तर्थाद् । ४।२।१०७॥	
वेटोऽपतः । ४।४।६२॥	
वेणुकादिभ्य ईयण् । ६।३।६६॥	
वेननादेर्जीविति । ६।४।१५॥	
वेत्तिच्छिद्भिदः कित् । ५।२।७५॥	
वेत्तः कित् । ३।४।५१॥	
वेत्तेर्नवा । ४।२।११६॥	
वेदसहस्रु-नाम् । ३।२।४१॥	
वेदूतोऽनव्य-दे । २।४।९८॥	
वेदेन्ब्राह्मणमर्चैव । ६।२।१३०॥	
वेपिवदनाश्च-नम् । ५।२।३॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
वेयुवोऽस्त्रियाः । १।४।३०॥		वोपात् । ३ । ३ । १०६ ॥	
वेरयः । ४ । १ । ७४ ॥		वोपादेरडाकौ च । ७।३।३६ ।	
वेरशब्दे प्रथने । ५।३।६९ ॥		वोमाभङ्गातिलात् । ७।१।८३ ॥	
वेर्दहः । ५ । २ । ६४ ॥		वोर्णुगः सेटि । ४ । ३। ४६ ॥	
वेर्वय् । ४ । ४ । १९ ॥		वोर्णोः । ४ । ३ । १९ ॥	
वेर्विचकत्य-नः । ५।२।५९ ॥		वोर्णोः । ४ । ३ । ६० ॥	
वेर्विस्तृते-टौ । ७।१।१२३ ॥		वोर्ध्वं द-सट् । ७।१।१४२ ॥	
वेश्च द्रोः । ५ । २ । ५४ ॥		वोर्ध्वात् । ७ । ३ । १५६ ॥	
वेष्ट्यादिभ्यः । ६ । ४ । ६५ ॥		वो विघ्नने जः । ४।२।१९ ॥	
वेसुसोऽपेक्षायाम् । २।३।११ ॥		वोशनसो-सौ । १।४।८० ॥	
वैकत्र द्वयोः । २ । २ । ८५ ॥		वोशीनरेषु । ६ । ३ । ३७ ॥	
वैकव्यञ्जने पूर्ये । ३।२।१०५ ॥		वौ वर्तिका । २।४।११० ॥	
वैकात् । ७ । ३ । ५५ ॥		वौ विष्करो वा । ४।४।९६ ॥	
वैकात्-रः । ७ । ३ । ५२ ॥		वौ व्यञ्जनादेः=खः । ४।३।२५ ॥	
वैकाद् ध्यमञ्च । ७।२।१०६ ॥		वौष्ठौतौ-से । १ । २ । १७ ॥	
वैर्ह्यः । ६ । ३ । १५८ ॥		व्यः । ४ । १ । ७७ ॥	
वैणे वणः । ५ । ३ । २७ ॥		व्यक्तवाचां सहोक्तौ । ३।३।७९ ॥	
वोतात् प्राक् । ५।४।११ ॥		व्यचोऽनसि । ४।१।८२ ॥	
वोत्तरपद-द्वः । २।३।७५ ॥		व्यञ्जनस्या-लुक् । ४।१।४४ ॥	
वोत्तरपदेऽर्थे । ७।२।१२५ ॥		व्यञ्जनस्यान्त ईः । ७।२।१२९ ॥	
वोत्तरात् । ७ । २ । १२१ ॥		व्यञ्जनाच्छ्रुनाहेरानः । ३।४।८० ॥	
वोदः । ५ । ३ । ६१ ॥		व्यञ्जनात्तद्धितस्य । २।४।८८ ॥	
वोदश्चितः । ६।२।१४४ ॥		व्यञ्जनात्प-वा । १।३।४७ ॥	
वोपकादेः । ६।१।१३० ॥		व्यञ्जनादेरेक-वा । ३।४।२ ॥	
वोपमानात् । ७ । ३ । १४७ ॥		व्यञ्जनायेर्नाभ्युपा० । २।३।८७ ॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 व्यञ्जनादेर्वो-तः । ४।३।४७।
 व्यञ्जनाद् घञ् । ५।३।१३२।
 व्यञ्जनाद्देः सश्च दः । ४।३।७८।
 व्यञ्जनानामनिटि । ४।३।४९।
 व्यञ्जनान्तस्था-ध्यः । ४।२।७१।
 व्यञ्जनेभ्य उपसिक्ते । ६।४।८॥
 व्यतिहारेऽनीहा-ञः । ५।३।१३६।
 व्यत्यये लुक्वा । १।३।२६॥
 व्यथजपमद्भ्यः । ५।३।४७।
 व्यपामेर्लपः । ५।२।६०॥
 व्ययोद्रोः करणे । ५।३।३८॥
 व्यवात्स्वनोऽशने । २।३।४३॥
 व्यस्तव्यत्यस्तात् । ६।३।७।
 व्यस्ताच्च क-कः । ६।४।२६॥
 व्यस्थवृणवि । ४।२।३॥
 व्याघ्राघ्न प्रा-सोः । ५।१।५७।
 व्याङ्गपरे रमः । ३।३।१०५॥
 व्यादिभ्यो णिकेकणौ । ६।३।३४।
 व्याप्तौ । ३।१।६१॥
 व्याप्तौ स्तात् । ७।२।१३०॥
 व्याप्याच्चेवात् । ५।४।७१॥
 व्याप्यादाधारे । ५।३।८८॥
 व्याप्ये क्तनः । २।२।९९॥
 व्याप्ये घुरके-च्यम् । ५।१।४।
 व्याप्ये द्विद्रो-याम् । २।२।२०॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 व्याश्रये सुतः । ७।२।८१॥
 व्यासवरुट-चाक् । ६।१।३८॥
 व्याहरति मृगे । ६।३।१२१॥
 व्युदः काकु-लुक् । ७।३।१६५॥
 व्युदस्तपः । ३।३।८७॥
 व्युपान्छीड । ५।३।७७।
 व्युष्टादिष्वण । ६।४।९९॥
 व्येस्यमोर्यङि । ४।१।८५॥
 व्योः । १।३।२३॥
 व्रताद्भ्रजितन्निवृत्त्योः । ३।४।४३॥
 व्रताभीक्ष्ये । ५।१।१५७॥
 व्रतादस्त्रियाम् । ७।३।६१॥
 व्रतादीनञ् । ६।४।१९॥
 व्रीहिशालेरेयण् । ७।१।८०॥
 व्रीहेः पुरोडाशे । ६।२।५१॥
 व्रीह्यर्थतुन्दा-श्च । ७।२।१।
 व्रीह्यादिभ्यस्तौ । ७।२।५॥
 शंसंस्वयं-डुः । ५।२।८४॥
 शंसिप्रत्ययात् । ५।३।१०५॥
 शकः कर्मणि । ४।४।७३॥
 शकघृषज्ञारभ-तुम् । ५।४।९०॥
 शकटादण् । ७।१।७॥
 शकलकर्दमाद्वा । ६।२।३॥
 शकलादेर्यञः । ६।३।२७।
 शकादिभ्यो द्रेलुप । ६।१।१२०॥
 शक्तिक्चित्-त् । ५।१।२९॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम्	सूत्राङ्कः ।
शकृत्स्तम्बाद्-गः । ५।१।१००॥		शम्या लः । ६।२।३४॥	
शकोऽजिज्ञासायाम् । ३।३।७३॥		शमसप्तकस्य ज्ये ४।२।१११॥	
शक्तार्थवपट्टनमः-मिः । २।२।६८॥		शपवासिवासे-त् १।३।२।२५॥	
शक्ताई कृत्याश्च । ५।४।३५॥		शरदः श्राद्धे कर्मणि ६।३।८१॥	
शक्तिपट्टेपीकण् । ६।४।६४॥		शरदर्भकूदी-जात् । ६।२।४७॥	
शक्तेः शस्त्रे । २।४।३४॥		शरदादेः । ७।३।९२॥	
शङ्कूत्तर-च । ६।४।९०॥		शर्करादेस्ण् । ७।१।११८॥	
शण्डिकादेर्ण्यः । ६।३।२१५॥		शर्कराया इक-ण्व । ६।२।७८॥	
शनद्ध्रात्तो । ६।२।१०४॥		शलालुनो वा । ६।४।५६॥	
शतपट्टेः पथ इकण् । ६।२।१२४॥		शपसे श-वा । १।३।६॥	
शतात्केव-कौ । ६।४।१३१॥		शसोता-सि । १।४।४९॥	
शतादिमासा-रात् । ७।१।१५७।		शसो नः । २।१।१७॥	
शताद्य । ६।४।१४५॥		शस्त्रजीवि-वा । ७।३।६२॥	
शत्रानशावे-स्थौ । ५।२।२०॥		शाक्यशा-त्रे । ७।१।७८॥	
शदिरगतौ शात् । ४।२।२३॥		शाकलादकन् च । ६।३।१७३॥	
शदेः शिति । ३।३।४१॥		शाकोप-थ । ७।२।३०॥	
शन्शब्दिशतेः । ७।१।१४६॥		शत्वादेर्यः । ७।१।११४॥	
शर उपलम्भने । ३।३।३५॥		शाणात् । ६।४।१४६॥	
शपभरद्वाजादात्रे । ६।१।१०॥		शान्दान्मान्वा मा-तः । ३।४।७॥	
शब्दनिष्कृत्योपधि० । ३।२।९८॥		शापे व्याप्यात् । ५।४।५२॥	
शब्दादेः कृती वा । ३।४।३५॥		शाब्दिकदाई-रुष । ६।४।४५॥	
शमष्टकात्-ण् । ५।२।४९॥		शालङ्क्यपौद्रिया-लि । ६।१।३७॥	
शमो दर्शने । ४।२।२८॥		शालीनकौ-नप् । ६।४।१८५॥	
शमो नाम्भ्यः । ५।१।१३४॥		शासम्हनः-हि । ४।२।८४॥	
शम्या हृती । ७।३।४८॥		शाम्पुत्रिदृशि-नः । ५।३।१४१॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
शास्त्रसूत्रवक्ति-रङ्	१३।४।६०॥	शीर्षच्छेदाद्यो वा ।	१।४।१८४॥
शिक्षादेश्वाणू ।	१।३।१४८॥	शीलम् ।	६।४।६९ ॥
शिखादिभ्य इन् ।	७।२।४४॥	शीलिकामि-णः ।	१।१।७३॥
शिखायाः ।	६।२।७६ ॥	शुक्रादियः ।	६।२।१०३॥
शिटः मथ-स्य ।	१।३।३५ ।	शुद्धाभ्यां भरद्वाजे ।	६।१।६३॥
शिट्यघोपात् ।	१।३।५५॥	शुण्डिकादेरण् ।	६।३।५४॥
शिट्याद्यस्य द्विती० ।	१।३।५९॥	शुनः ।	३।२।९० ॥
शिद्धेऽनुस्वारः ।	१।३।४०॥	शुनीस्तन-द्व्येः ।	५।३।१९॥
शिववित् ।	४।३।२० ॥	शुनो बन्धोदृत् ।	७।१।३३॥
शिरसः शीर्षन् ।	३।२।१०१॥	शुभादिभ्यः ।	६।१।७३ ॥
शिरीषादिककर्णौ ।	६।२।७७ ।	शुष्कचूर्ण-त्र ।	५।४।६० ।
शिरोऽधसः-क्ये ।	२।३।४॥	शूर्पाद्याञ् ।	६।४।१३७॥
शिर्षुद् ।	१।१।२८ ॥	शूलात्पाके ।	७।२।१४२॥
शिलाया एच ।	७।१।१३॥	शूलोखाद्यः ।	६।२।१४१ ॥
शिलालिपा त्रे ।	६।३।८९॥	शूङ्खल-मेः ।	७।१।१९१ ।
शिल्पे ।	६।४।५७ ॥	शूङ्गात् ।	७।२।१२ ॥
शिवादेरण् ।	६।१।६० ॥	शूकमगम-कण् ।	५।२।४०॥
शिश्नुकन्दा-यः ।	६।३।२००॥	शुब्दन्देराहः ।	५।२।३५ ॥
शीङ् एः शिति ।	४।६।१०४॥	शेषपुच्छला-नः ।	३।२।३५॥
शीङ्गो रत् ।	४।२।११५ ॥	शेषलाद्यादे-यात् ।	७।३।४३॥
शीङ्श्रद्धानिद्रा-लुः ।	५।२।३७॥	शेषात्परस्मै ।	३।३।१००॥
शीताच्च कारिणि ।	७।१।८६॥	शेषाद्वा ।	७।३।७५ ॥
शीतोष्णत्-हे ।	७।१।९२॥	शेषे ।	२।२।८१ ॥
शीतोष्णादुतौ ।	७।३।२० ॥	शेषे ।	६।३।१ ॥
शीर्षः स्वरं तद्धिते ।	३।२।१०३॥	शेषे भविष्यन्त्ययदौ ।	५।४।२०॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 शेवे लुक् । २ । १ । ८ ॥
 शोकापनुद-के । ५ । १ । ४३ ॥
 शोभमाने । ६ । ४ । १०२ ॥
 शो व्रते । ४ । ४ । १३ ॥
 शौनकादिभ्यो णिन् । ५ । ३ । १८६
 शौ वा । ४ । २ । ९५ ॥
 श्रश्वातः । ४ । २ । ९६ ॥
 श्रास्त्योर्लुक् । ४ । २ । ९० ॥
 श्यः शीर्द्रिवमूर्ति-र्शे । ४ । १ । ९७ ।
 श्यशवः । २ । १ । ११६ ॥
 श्यामलक्षणा-ष्टे । ६ । १ । ७४ ॥
 श्यावारोकाद्वा । ७ । ३ । १५३ ।
 श्येतैतहरित-नश्च । ४ । ३ । ६६ ॥
 श्येनंपाता-ता । ६ । २ । ११५ ॥
 श्रः शृतं हविः क्षीरे । ४ । १ । १०० ॥
 श्रन्धग्रन्थो नलुक्-च । ४ । १ । २७ ॥
 श्रपेः प्रयंत्रैक्ये । ४ । १ । १०१ ॥
 श्रवणाश्वत्थान्नामन्यः । ६ । २ । ८१ ॥
 श्रविष्ठापाठादीयण् । ६ । ३ । १०५ ॥
 श्राणामांसौ-वा । ६ । ४ । ७१ ॥
 श्राद्धमद्य-नौ । ७ । १ । १३९ ।
 श्रिवादिभिः । ३ । १ । ६२ ॥
 श्रुमन्छमी-यजू । ७ । ३ । ६८ ॥
 श्रुवोऽनाङ्गमेनेः । ३ । ३ । ७१ ॥
 श्रुसद्वसुभ्यः-वा । ५ । २ । १ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 श्रुसुद्रुमु-र्वा । ४ । १ । ६१ ॥
 श्रेण्यादिकृता-र्थे । ३ । १ । १०४ ॥
 श्रोत्रियादलुक् च । ७ । १ । ७१ ॥
 श्रोत्रौपधि-गे । ७ । २ । १६६ ॥
 श्रो वायुवर्णनिवृते । ५ । ३ । २० ॥
 श्रोतिकृषुधिवु-दम् । ४ । २ । १०८ ॥
 श्वादिभ्यः । ५ । ३ । ९२ ॥
 श्लाघद्गुस्था-ज्ये । २ । २ । ६० ॥
 श्लिषः । ३ । ४ । ५६ ॥
 श्लिषशीङ्-क्तः । ५ । १ । ९ ॥
 श्वगणाद्वा । ६ । ४ । १४ ॥
 श्वन्युग्म-उः । २ । १ । १०६ ।
 श्वपत्यमूत्र-सम् । ४ । ३ । १०३ ॥
 श्वधुरः श्वश्रुभ्यां वा । ३ । १ । १२३ ॥
 श्वशुराद्यः । ६ । १ । ९१ ॥
 श्वसजपवम-मः । ४ । ४ । ७५ ॥
 श्वसस्तादिः । ६ । ३ । ८४ ॥
 श्वसो वसीयसः । ७ । ३ । १२१ ॥
 श्वस्तनी ता-तास्महे । ३ । २ । १४ ॥
 श्वादिभ्योऽन् । ६ । २ । २६ ॥
 श्वादेरिति । ७ । ४ । १० ॥
 श्वेताश्वश्वतर-लुक् । ३ । ४ । ४५ ।
 श्वर्वा । ४ । १ । ८९ ॥
 पः सोऽष्ट्यै-क्तः । २ । ३ । ९८ ॥
 पद्कति-धट् । ७ । १ । १६२ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 पदस्ये पङ्गवः । ७ । १ । ३५ ॥
 पङ्क्वैक-रे । ७ । ३ । ४० ॥
 पढोः कः सि । १ । १ । ६२ ॥
 पण्मासादवयसि-कौ । ६ । ४ । १०८ ॥
 पण्मासाद्य-कण् । ६ । ४ । १५ ॥
 पठ्यादेर-देः । ७ । १ । ५८ ॥
 पष्ठत् । ७ । ३ । २५ ॥
 पष्ठी वानादरे । २ । २ । ०८ ॥
 पष्ठयत्नाच्छेपे । ३ । १ । ७६ ॥
 पष्ठ्याः क्षेपे । ३ । २ । ३० ॥
 पष्ठ्याः समूहे । ६ । २ । १ ।
 पष्ठ्या धर्म्ये । ६ । ४ । ५० ॥
 पष्ठयान्त्यस्य । ७ । ४ । ०६ ॥
 पष्ठ्या रूप्य-द् । ७ । २ । ८० ॥
 पात्वदे । २ । ३ । ९० ॥
 पाद्रिहन्-णि । २ । १ । १० ॥
 पावटाद्वा । २ । ४ । ६९ ॥
 पि तवर्गस्य । १ । ३ । ६४ ।
 पितोऽङ् । ५ । ३ । १७७ ॥
 प्ठिवृक्मन्वाचमः । ४ । २ । १० ॥
 प्ठिवृसिबोऽवा । ४ । २ । १२ ॥
 प्या पुत्रपत्योः-वे । २ । ४ । ८३ ॥
 सकशभ्याम् । ७ । ३ । ८६ ॥
 संख्यास-त्तौ । ३ । १ । ३८ ॥
 संख्याङ्कात्सूत्रे । ६ । २ । २८ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 संख्याढते-कः । ६ । ४ । ३० ॥
 संख्याता-त्रा । ७ । ३ । १७ ॥
 संख्यातिक-रत् । ७ । ३ । १९ ॥
 संख्यादेः पादा-च । ७ । २ । ५२ ॥
 संख्यादेर्गुणात् । ७ । २ । ३६ ॥
 संख्यादेर्हाय-सि । २ । ४ । ९ ॥
 संख्यादेश्वा-चः । ६ । ४ । ८० ॥
 संख्याधि-नि । ७ । ४ । १८ ॥
 संख्यानां ण्याम् । १ । ४ । ३३ ॥
 संख्याने । ३ । १ । १४६ ॥
 संख्यापाण्डू-भेः । ७ । ३ । ७८ ॥
 संख्यापूरणेढद् । ७ । १ । ५५ ॥
 संख्यायाः संघ-ठे । ६ । ४ । ७१ ॥
 संख्याया घा । ७ । २ । ०४ ॥
 संख्यायानदी-म् । ७ । ३ । ९१ ॥
 संख्याव्ययादङ्गुलेः । ७ । ३ । २४ ॥
 संख्या समासे । ३ । १ । ६३ ॥
 संख्या समाहारे । ३ । १ । २८ ॥
 संख्या समाहारे-यम् । ३ । १ । ९९ ॥
 संख्यासाय-त्रा । १ । ४ । ५० ॥
 संख्यासंभ-र्च । ६ । १ । ६६ ॥
 संख्याहर्दिवा-टः । ५ । १ । ०२ ॥
 संख्याकार्या-सम् । ७ । २ । ५१ ॥
 संगतेऽजर्थम् । ५ । १ । ५ ॥
 संघयोया-त्रः । १ । ३ । ७२ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्क ।
 संघेऽनुर्वे । ५ । ३ । ८० ॥
 संचाग्यकुण्ड-ती । ५ । १ । २१ ॥
 संज्ञा दुर्वा । ६ । १ । ६ ॥
 संन्यक्षरात्तेन । ७ । ३ । ४० ॥
 संनिवेः । ३ । ३ । ५७ ॥
 संनिवेरदेः । ४ । ४ । ६३ ॥
 संनिव्युपाद्यमः । ५ । ३ । २५ ॥
 संपरिव्यनुप्राद्धदः । ५ । २ । ५८ ॥
 संपरेः कृगः स्सद् । ४ । ४ । १९ ॥
 संपरेर्वा । ४ । १ । ७८ ॥
 संपतेरस्मृती । ३ । ३ । ६९ ॥
 संपदानाचान्य-यः । ५ । १ । १५ ॥
 संप्राज्ञा ज्ञी । ७ । ३ । १५५ ॥
 संप्राद्धसात् । ५ । २ । ६१ ॥
 संप्रोत्रेः सं-पे । ७ । १ । २५ ॥
 संबन्धिनां संबन्धे । ७ । ४ । १०१ ॥
 सभवद्वहरोत्तम । ६ । ४ । १६२ ॥
 संभावनेलमर्थ-वती । ५ । ४ । २० ॥
 संभावने सिद्धवत् । ५ । ४ । ४ ।
 संमत्यस्य-तः । ७ । ४ । ८९ ॥
 संमदममदौ हर्षे । ५ । ३ । ३३ ॥
 संयोगस्या-ह । २ । १ । ८८ ॥
 संयोगात् । २ । १ । ५० ॥
 संयोगादिनः । ७ । ४ । ५३ ॥
 संयोगाद्वृत । ४ । ४ । ३७ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 संयोगादुद्वर्तः । ४ । ३ । ९ ॥
 संयोगादेर्वा-प्येः । ४ । ३ । ५५ ॥
 संवत्सराप्र-च । ६ । ३ । ११६ ॥
 संवत्सरात्-णोः । ६ । ३ । ९० ॥
 संविप्राधात् । ३ । ३ । ६३ ॥
 संवेः सृजः । ५ । २ । ५७ ॥
 संशयं प्राप्ते ज्ञेये । ६ । ४ । ३१ ॥
 संसृष्टे । ६ । ४ । ५ ॥
 संस्कृते । ६ । ४ । ३ ॥
 संस्कृते भक्ष्ये । ६ । २ । १०० ॥
 संस्तोः । ५ । ३ । ६६ ॥
 सः सिजस्तोर्दिस्योः । ४ । ३ । ६५ ॥
 सवध्यस्यः स्वाङ्गे । ७ । ३ । १०६ ॥
 सखिवणिग्दृताद्यः । ७ । १ । ६३ ॥
 सख्यादेरेण्य । ६ । २ । ८८ ॥
 सरव्युस्तितोऽशत्रौ । ४ । १ । ३ ॥
 सजुपः । २ । १ । ७३ ॥
 सञ्जेर्वा । २ । ३ । ३८ ॥
 सति । ७ । २ । १० ॥
 सतीच्छार्थात् । ५ । ४ । २४ ॥
 सतीर्थ्यः । ६ । ४ । ७८ ॥
 सत्यामदास्तोः कारोः । ३ । २ । १२२ ॥
 सत्यादशपथे । ७ । २ । १४३ ॥
 सत्यार्थेर्दस्याः । ३ । ४ । ४४ ॥
 सत्सामीप्ये सद्गच्छा । ५ । ४ । १ ॥

मृत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 सदाधुने-हिं । ७ । २ । ९६ ॥
 सदोऽप्रनेः-देः । २ । ३ । ४४ ॥
 सद्योऽद्य-हिं । ७ । २ । ९७ ॥
 सनस्तत्रा वा । ४ । ३ । ६९ ॥
 सनि । ४ । २ । ६१ ॥
 सनोडश्च । ४ । ४ । २५ ॥
 सन्मिक्षाशंसेरुः । ५ । २ । ३३ ॥
 सन्महत्परमो-याम् । ३ । १ । १०७ ॥
 सन्यडश्च । ४ । १ । ३ ॥
 सन्यस्य । ४ । १ । ५९ ॥
 सपत्न्यादौ । २ । ४ । ५० ॥
 सपत्रनिष्पत्रा-ने । ७ । २ । ३८ ॥
 सपिण्डेव्यः स्थाना-द्वा । ६ । १ । ४ ॥
 सपूर्वात्-द्वा । २ । १ । ३२ ॥
 सपूर्वादिक्वण । ६ । ३ । ७० ॥
 सप्तमी-ईमहि । ३ । ३ । ७ ॥
 सप्तमीचा-णे । २ । २ । १०९ ॥
 सप्तमीचोर्ध्व-के । ५ । ३ । १२ ॥
 सप्तमीचो-के । ५ । ४ । ३० ॥
 सप्तमीद्विती-भ्यः । ७ । २ । ३४ ॥
 सप्तमीयदि । ५ । ४ । ३४ ॥
 सप्तमी शीण्डार्थः । ३ । १ । ८८ ॥
 सप्तम्यधिकरणे । २ । २ । ९६ ॥
 सप्तम्यर्थेऽङ्गि-त्तिः । ५ । ४ । ९ ॥
 सप्तम्याः । ५ । १ । १६९ ॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 सप्तम्याः । ७ । २ । ९४ ॥
 सप्तम्या आदिः । ७ । ४ । १४ ॥
 सप्तम्या पूर्वस्व । ७ । ४ । ०५ ॥
 सप्तम्या वा । ३ । २ । ४ ॥
 सप्तम्युताप्योवदि । ५ । ४ । २ ॥
 सत्रहचारी । ३ । २ । ५० ॥
 सप्तः क्षणोः । ३ । ३ । २९ ॥
 सप्तः ख्यः । ५ । १ । ७७ ॥
 सप्तः पृचैपञ्चरेः । ५ । २ । ५६ ॥
 सप्तजनिसन्निपद-णः । ५ । ३ । ९९ ॥
 सप्तत्यशाभिरः । ५ । २ । ६२ ॥
 सप्तनुव्यवाद्दुधः । ५ । २ । ६३ ॥
 सप्तयात् प्रातः । ६ । ४ । २४ ॥
 सप्तयाद्या-याम् । ७ । २ । ३७ ॥
 सप्तमर्थः पदविधिः । ७ । ४ । २२ ॥
 सप्तवान्वात्तमसः । ७ । ३ । ८० ॥
 सप्तस्ततहितेवा । ३ । २ । ३९ ॥
 सप्तस्वृतीयया । ३ । ३ । ३२ ॥
 सप्तसमीनुम् । ७ । १ । ०५ ॥
 सप्तानपूर्व-त् । ६ । ३ । ७९ ॥
 सप्तानस्य धर्मादिषु । ३ । २ । ४९ ॥
 सप्तानाद्मोतः । १ । ४ । ४६ ॥
 सप्तानानां धः । १ । २ । १ ॥
 सप्तानामर्थेऽङ्गः शेषः । ३ । १ । १८ ॥
 सप्तया नः । ६ । ४ । १०९ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
समासान्तः । ७ । ३ । ६९ ॥		सर्वजनाण्येनञौ । ७ । १ । १९ ॥	
समासेऽग्नेः स्तुतः । २ । ३ । १६ ॥		सर्वश्वा-यः । ३ । १ । ८० ॥	
समासेऽसमस्तस्य । २ । ३ । १३ ॥		सर्वाणा वा । ७ । १ । ४३ ॥	
समिणा सुगः । ५ । ३ । ९३ ॥		सर्वात्सहश्च । २ । १ । ११ ॥	
समिधआ-न्यण् । ६ । ३ । १६२ ॥		सर्वादयोऽस्यादौ । ३ । २ । ६ ॥	
समीपे । ३ । १ । ३५ ॥		सर्वाद्विष्वग्-ञौ । ३ । २ । २२ ॥	
समुदाङ्गोयमेरग्रन्ये । ३ । ३ । ९८ ॥		सर्वादेः प-ति । ७ । १ । २४ ॥	
समुदोऽजः पशौ । ५ । ३ । ३० ॥		सर्वादेः सर्वाः । २ । २ । १९ ॥	
समुद्रान्मृनावोः । ६ । ३ । ४८ ॥		सर्वादेः स्मै स्मातौ । १ । ४ । ७ ॥	
समृहार्थात्समेवते । ६ । ४ । ४६ ॥		सर्वादिङ्म पूर्वाः । १ । ४ । १८ ॥	
समोऽशोऽर्धे नवा । ३ । १ । १४ ॥		सर्वादेरिन् । ७ । २ । ५९ ॥	
समोगमृ-शः । २ । ३ । ८४ ॥		सर्वान्नमत्ति । ७ । १ । ९८ ॥	
समोगिरः । ३ । ३ । ६६ ॥		सर्वांश-यात् । ७ । ३ । ११८ ॥	
समोज्ञोऽ-वा । २ । २ । ५१ ॥		सर्वोभया-सा । २ । २ । ३५ ॥	
समो मुष्टौ । ५ । ३ । ५८ ॥		सलातुरादीयण् । ६ । ३ । १७ ॥	
समोवा । ५ । १ । ४६ ॥		सविशेषण-क्यम् । १ । १ । २६ ॥	
सम्राजः क्षत्रिये । ६ । १ । १० १ ॥		ससर्वपूर्वाङ्गिण् । ६ । २ । १७ ॥	
सम्राट् । १ । ३ । १६ ॥		सस्तः सि । ४ । ३ । ९२ ॥	
सयसितम्य । २ । ३ । ४७ ॥		सस्नौ प्रशस्ते । ७ । २ । ७२ ॥	
सरजसोप-वम् । ७ । ३ । ९४ ।		सस्मे ह्यस्ननीच । ५ । ४ । ४० ॥	
सरूपाद्द्रेः-वत् । ६ । ३ । २०९ ॥		सस्य शर्षी । १ । ३ । ६१ ॥	
सरोऽनो-म्नोः । ७ । ३ । १५ ॥		सस्या दुगुणात्-न्ते । ७ । १ । ७८ ॥	
सर्तः स्थिर-स्त्ये । ५ । ३ । १ ॥		सखि चक्रिदधि-मापा । ३९ ॥	
सर्त्यर्चिर्वा । ३ । ४ । ६१ ॥		सहराजम्यां-येः । ५ । १ । ६७ ॥	
सर्व चर्मण इनेनञौ । ६ । ३ । १९५ ॥		सहलृमेच्छ-देः । ४ । ४ । ४६ ॥	

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 सहस्रमः सधिसमि । ३।२।२३॥
 सहस्तेन । ३ । १ । २४ ॥
 सहस्रशत-दण । ६।४।१।६॥
 सहस्य सोऽन्यार्थे । ३।२।१४३॥
 सहाचुल्ययोगे । ७।३।१७८॥
 सहायाद्वा । ७ । १ । ६० ॥
 सहार्थे । २ । ० । ४५ ॥
 सहिवहे-स्य । १ । ३ । ४३ ॥
 साक्षादादिश्रव्यर्थे । ३।१।१४॥
 साक्षाद्द्रष्टा । ७।१।१७॥
 सातिहेतियुति-ति । ६।३।१४॥
 सादेः । २ । ४ । ४९ ॥
 सादेश्चातदः । ७ । १ । २५ ॥
 साधकतमं करणम् । २।२।२४॥
 साधुना । २ । ० । १०० ॥
 साधुपुण्यत्पन्यमाने । ६।३।११७॥
 साधौ । ५ । १ । १२५ ॥
 सामीप्येऽधो-रि । ७।४।७९॥
 सायंचिरं प्रा-यात् । ६।३।८८॥
 सायाहादयः । ३।१।५३॥
 सारवैश्वा-यम् । ७।४।३०॥
 साल्वात् तौ । ६।३।५४॥
 सल्वांशमत्य-दिजू । ६ । १ । १७॥
 सास्य वीर्णमासी । ६।२।९८॥
 साहिमातिवे-त् । ५।१।५०॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 सिकताशर्करात् । ७।२।३५॥
 सिचि-परस्मै-ति । ४।३।४४॥
 सिचोऽञ्जेः । ४ । ४ । ८४ ॥
 सिचो यडि । ० । ३ । ६० ॥
 सिञ्जतन्याम् । ३।४।५३॥
 सिजाशिषावात्मने । ४।३।३५॥
 सिञ्जितोऽधुवः । ४।-१०३॥
 सिद्धिः-त् । १ । १ । ० ॥
 सिद्धौ वृतीया । ०।२।४३॥
 सिध्मादि-भ्यः । ७।०।२१ ।
 सिध्यतेरज्ञाने । ४।२।११॥
 सिन्धुपकरात्काणी । ६।३।३०१॥
 सिन्धुवादेरञ् । ६।१।२१६॥
 सिंहायैः पूजायाम् । ३।१।८९॥
 सीतया संगते । ७।१।२७ ॥
 सुः पूजायाम् । ३।१।४४॥
 सुखादेः । ७ । ० । ६३ ॥
 सुखादेरनुभवे । ३ । ४ । ३४ ॥
 सुगदुर्गमाधारं । ६।१।१३०॥
 सुगः स्यसनि । २।३।६२॥
 सुग् द्विषार्थः-त्ये । ५।२।२६॥
 सुचो वा । २ । ३ । १० ॥
 सुञ्जार्थं सं-दिः । ३।१।१७॥
 सुतंगमादेरिष् । ६।२।८५ ।
 सुदुर्भ्यः । ४ । ४ । १०८ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।	सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
सुपन्थमादेर्ज्यः ।	६।२।८४॥	सेद् कयोः ।	१।४।८४॥
सुपृत्युत्सु-णे ।	७।३।१४४।	सेदनानिटा ।	३।१।१०६॥
सुपातसुभ-दम् ।	७।३।१०९॥	मेनाद्भसुद-नाम् ।	३।१।१३४॥
सुभ्रवादिभ्यः ।	७।३।१८२॥	सेमान्तका-च ।	६।१।१०२॥
सुर्यजोङ्घनिष् ।	५।१।१७२॥	सेनायावा ।	६।१।४।४८ ॥
सुयाम्नः सौत्री-नित्राद्वा ।	१।१०३॥	मेग्रीसे कर्मकर्तरि ।	४।२।७३॥
सुरा शीथोः विवः ।	६।१।७५॥	सेनिवासादस्य ।	६।३।२१३॥
सुवर्णकार्पापिणात् ।	६।४।१४३॥	सोदर्य समानोद ।	१।६।३।१२॥
सुसर्वाथीद्राष्टस्य ।	७।४।१५॥	सोत्रिवा ।	४।३।७२ ॥
सुसंख्यात् ।	७।३।१५० ॥	सोमात् सुगः ।	६।१।१६३॥
सुस्नातादि-ति ।	६।४।४२॥	सोरुः ।	२।१।७२ ॥
सुहरित वृण-त् ।	७।३।१४२॥	सोवालुकूच ।	३।४।२७॥
सुहृदुहृन्-त्रे ।	७।३।१५७॥	सोऽस्य ब्रह्म-तोः ।	६।४।११६॥
स्रक्त साम्नोरीयः ।	७।२।७१ ।	सोऽस्य भृनि-शम् ।	६।४।१६८ ।
स्रुतेः पञ्चम्याम् ।	४।३।१३॥	सोऽस्य मुख्यः ।	७।१।१९०॥
स्रत्राद्धारणे ।	५।१।१९३ ॥	सौनरेती ।	१।२।३८ ॥
स्रयत्याद्योदितः ।	४।२।७०॥	सौयामायनि-वा ।	६।१।१०६॥
स्रयगिस्त्ययो-च ।	२।४।८०॥	सौत्रीरेषु कूलात् ।	६।३।४७॥
स्र्याद्वेवतायां वा ।	२।४।६४॥	स्कन्द स्यन्दः ।	४।३।३०॥
स्रलहः प्रजनाक्षे ।	५।३।३१ ॥	स्कम्भ ।	२।३।५५ ॥
स्रस्यदोमरक् ।	५।२।७३॥	स्कृच्छ्रतो-याम् ।	४।३।८॥
स्रजः श्राद्धे-तथा ।	३।४।८५॥	स्त्रस्रभृ-याः ।	४।४।८१॥
स्रजिदृशिस्कृ-वः ।	४।४।७८॥	स्तम्बात् घ्नश्च ।	५।३।३० ।
स्रजीघनशप्द्वरम् ।	५।२।७७॥	स्तम्भु स्तुम्भ-च ।	३।४।७८॥
मेः स्दांचरर्वा ।	४।३।७९॥	स्ताद्यशितो-रिद् ।	४।४।३२॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्क

म्नुस्वञ्जथा-वा । २।३।४९॥
 स्तेनान्न लुक्चं । ७।१।६४॥
 स्तोकाल्प-णे । २।२।७९॥
 स्तोमेडद् । ६ । ४ । १२६ ॥
 स्याद्विभक्तिः । १।१।१९॥
 स्त्रियाः । २ । १ । ५४ ॥
 स्त्रियाः पुंसो-च्च । ७।३।९६॥
 स्त्रिया द्विर्ता-घा । १।४।२८॥
 स्त्रियांक्तिः । ५।३।९१॥
 स्त्रियां नाम्नि । ७।३।१५२।
 स्त्रियां नृतो-डोः । २।४।१॥
 स्त्रियां लुप् । ६।१।४६॥
 स्त्रियाम् । ४ । ० । ३ ॥
 स्त्रियाम् । ३।२।६९॥
 स्त्रीदूतः । १ । ४ । २९ ॥
 स्त्री पुंवच्च । ३ । १ । १०५ ॥
 स्त्री बहुष्यायनञ् । ६।१।४८॥
 स्थण्डिलात्-ती । ६।२।१३९॥
 स्थलादेमधुक् ण । ६।४।९१॥
 स्थाम्लाम्लापचि स्तुः । ५।२।३१॥
 स्यादिभ्यः कः । ७।३।८२॥
 स्थानान्तगो-लात् । ६।३।१०॥
 स्थानी वा वर्णविधौ । ७।४।१००॥
 स्थापास्नात्रः कः । ५।१।१४०॥

सूत्रम् ।

सूत्राङ्कः ।

स्थामजिना-प । ६।३।९३॥
 स्थामनिसेध-पि । ७।३।४०॥
 स्थूल दूर-नः । ७।४।४०॥
 स्वेशभास-रः । ५।२।८१॥
 स्थोवा । ५ । ३ । ९६।
 स्नाताद्वेदसमाप्तौ । ७।३।२०।
 स्नानस्य नाम्नि । २।३।२२॥
 स्तोः । ४ । ४ । ५२ ॥
 स्पर्धे । ७ । ४ । ११९ ॥
 स्पृश मुश कृप-वा । ३।४।५४॥
 स्पृशादि सपोवा । ४।४।११०॥
 स्पृशोऽनुदकात् । ५।१।१४०॥
 स्पृहेर्वाप्यं वा । २।२।२६॥
 स्फायु स्फात् । ४।२।२२।
 स्फाघः स्फीवा । ४।१।९४॥
 स्फुर स्फुलोर्घञि । ४।२।४४॥
 स्मिडः प्रयोक्तुः ० । ३।३।९१॥
 स्मत्यर्थे दयेशः । २।२।११॥
 स्मृदन्तरप्रथ रः । ४।१।६५॥
 स्मृदशः । ३ । ३ । ७२॥
 स्मेच वर्तमाना । ५।२।१६॥
 स्मे पञ्चमी । ५ । ४ । ३१ ॥
 स्म्यजसद्विस रः । ५।२।७९॥
 स्वदोजरे । ४ । ० । ५३ ॥
 स्यादावसंख्येयः । ३।१।११९॥

सूत्रम् । सूत्राङ्कः ।
 स्यादेरिषे । ७ । १ । ५२ ॥
 स्यादौ वः । २ । १ । ५७ ॥
 स्यौजस-दिः । १ । १ । १८ ।
 संस्रु ध्वंस्र-दः । २ । १ । ६८ ॥
 स्वन्नश्च । २ । ३ । ५५ ॥
 स्वर्धनवा । ४ । ३ । २० ॥
 स्वज्ञा जम-कात् । २ । ४ । १०८ ॥
 स्वतन्त्रः कर्ता । २ । २ । २ ।
 स्वपेयं ऋडच । ४ । १ । ८० ॥
 स्वपोणावुः । ४ । १ । ६२ ॥
 स्वयं सामी वोन । ३ । १ । ५८ ॥
 स्वर ग्रह दृश-वा । ३ । ४ । ६९ ॥
 स्वर दुहो वा । ३ । ४ । ९० ॥
 स्वरस्य परे-धौ । ७ । ४ । ११० ॥
 स्वर हनगमोः-टि । ४ । १ । १०४ ॥
 स्वराच्छौ । १ । ४ । ६५ ॥
 स्वरात् । २ । ३ । ८९ ॥
 स्वगद्योऽ-यम् । १ । १ । ३० ॥
 स्वरादुतो-रोः । २ । ४ । ३५ ॥
 स्वरादुसर्गात्-यः । ४ । ४ । ९ ॥
 स्वगदेर्द्वितीयः । २ । १ । ४ ॥
 स्वरादेस्तासु । ४ । ४ । ३१ ॥
 स्वरेऽतः । ४ । ३ । ७५ ॥
 स्वरेभ्यः । १ । ३ । ३० ॥
 स्वरेवा । १ । ३ । २४ ॥

सूत्रम् ।- सूत्राङ्कः ।
 स्वरेवाऽनक्षे । १ । २ । २९ ॥
 स्वर्ग स्वस्ति-पौ । ६ । ३ । २३ ॥
 स्वसृपत्पोर्वा । ३ । २ । ३८ ॥
 स्वस्नेहनार्था पः । ५ । ४ । ६५ ॥
 स्वाङ्गनश्चव्यर्थ-श्च । ५ । ४ । ८६ ॥
 स्वाङ्गान्-नि । ३ । २ । ५६ ॥
 स्वाङ्गादेरकृत-हेः । २ । ४ । ४६ ॥
 स्वाङ्गाद्विद्वदात्ते । ७ । २ । १० ॥
 स्वाङ्गेनाधुमेण । ५ । ४ । ७९ ॥
 स्वाङ्गेऽपु सवते । ७ । १ । १८० ॥
 स्वादेः श्नुः । ३ । ४ । ७५ ॥
 स्वाद्वर्थाददीर्घात् । ५ । ४ । ९३ ॥
 स्वान्मित्रीशे । ७ । २ । ४९ ॥
 स्वामि चिह्न-र्जे । ३ । २ । ८४ ॥
 स्वामि वैश्येऽर्थः । ५ । १ । ३३ ॥
 स्वामीश्वरा तैः । २ । २ । ९८ ॥
 स्वाम्येऽधि । ३ । १ । १३ ॥
 स्वार्थे । ४ । ४ । ६० ॥
 स्वव्येऽधिना । २ । २ । १०४ ॥
 स्वर-ग्याप । १ । २ । १९ ॥
 स्तटि समः । १ । ३ । १२ ॥
 हः काल व्रीहोः । ५ । १ । ६८ ॥
 हत्या भूयं भावे । ५ । १ । ३६ ॥
 हनः । २ । ३ । ८२ ॥
 हनः सिच । ४ । ३ । ३८ ॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
हनश्च समूलात् ।	५।४।६३॥
हनृतः स्यस्य ।	४।४।४९॥
हनो षि ।	२।३।९४॥
हनो घनीर्वधे ।	४।३।२९॥
हनो णिन् ।	५।१।१६०॥
हनोऽन्तर्यना-देशे ।	५।३।३४॥
हनो वध आ-जौ ।	४।४।२१॥
हनो वा वधू च ।	५।३।४६॥
हनो द्वो घनः ।	२।१।११२॥
हरत्युत्सङ्गादेः ।	६।४।२३॥
हरितादेरञः ।	६।१।५५॥
हलकोडाऽऽस्ये पुवः ।	५।२।८९।
हलसोरादिकण् ।	६।३।६१॥
हलसोरादिकण् ।	७।१।६॥
हलस्य कर्षे ।	७।१।२६॥
हवः शिति ।	४।१।१२॥
हविरन्न-वा ।	७।१।२९॥
हविष्यष्टनः कपाले ।	३।२।७३॥
हशश्वद्युगान्तः-च ।	५।१।१३॥
हशितो ना-सक् ।	३।४।५५॥
हस्तदन्त-तौ ।	७।२।६८॥
हस्तमाप्ये चेरस्तेये ।	५।३।७८॥
हस्तार्थाद्ग्रह-तः ।	५।४।६६।
हस्तिपुरुषाद्याण् ।	७।१।१४१॥
हस्तिबाहुकपा-क्तौ ।	५।१।८६॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
हाकः ।	४।२।१००॥
हाको हिः क्त्वि ।	४।४।१४॥
हान्तस्थाञ् जीर्भ्यांवा ।	२।१।८१॥
हायनान्तात् ।	७।१।६८॥
हितनाम्नो वा ।	७।४।६०॥
हितसुखाभ्याम् ।	२।२।६५॥
हितादिभिः ।	३।१।७१॥
हिमहनिकापिये पट् ।	३।२।९६॥
हिमादेलुः सहे ।	७।१।९०॥
हिसार्थादिकाप्यात् ।	५।४।७४॥
हीनात् स्वाङ्गादः ।	७।२।४५॥
हुधुटो हेयिः ।	४।२।८३॥
ह्रकोर्नवा ।	२।२।८॥
ह्रगो गतताच्छील्ये ।	३।३।३८॥
ह्रगो वयोऽनुद्यमे ।	५।१।९५॥
हृदयस्य-ण्ये ।	३।२।९४॥
हृद्भगसिन्धोः ।	७।४।२५॥
हृद्य पद्य तुल्य-र्म्यम् ।	७।१।११॥
हृषेः केशलोम-त्ते ।	४।४।७६॥
हेः मन्त्राख्याने ।	७।४।१७।
हेतुकर्तृकरणे-जे ।	२।२।४४॥
हेतुतच्छीला-त्त ।	५।१।१०३॥
हेतुसहाय्येऽनुना ।	२।२।३८॥
हेतौ सं-त्ते ।	३।४।१५३॥

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
हेत्वर्थस्तु-घ्राः । २।२।११८॥	
हेमन्ताद्वा तलुक् च । ६।३।९१॥	
हेमादिभ्योऽब् । ६।२।४५॥	
हेमार्थात् माने । ६।२।४२॥	
हेह्वेषामेव । ७।४।१००॥	
होत्राभ्य ईयः । ७।१।७६॥	
होत्राया ईयः । ७।२।१६३॥	
हो धुदपदान्ते । २।१।८२॥	
हौ दः । ४।१।३१॥	
ह्रस्वः । ४।१।३९॥	
ह्रस्वस्य गुणः । १।४।४१॥	
ह्रस्वस्य तः पित्कृति । ४।४।११३॥	

सूत्रम् ।	सूत्राङ्कः ।
ह्रस्वात् ङ्णो द्वे । १।३।२७॥	
ह्रस्वान्नाम्नस्ति । २।३।३४॥	
ह्रस्वापश्च । १।४।३२॥	
ह्रस्वे । ७।३।४६॥	
ह्रस्वोऽपदे वा । १।१।२२॥	
ह्यस्तनी-महि । ३।३।१९॥	
ह्यो गोदोहादी-स्य । ६।२।२५॥	
हादो हत्-श्च । ४।२।६७॥	
हः समाह्वया-म्नोः । ५।३।४१॥	
हः स्पर्धे । ३।३।५६॥	
हालिप्सिचः । ३।४।६२॥	
ह्रिणोरष्विति व्यौ । ४।३।१५॥	

इति श्रीसिद्धहेमचन्द्रसम्बदानुशासनपरिशिष्टेषु हेममूलसूत्राणाम्

अकरादिवर्णानुक्रमः समाप्तः ।

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनप्रशस्तिः ।

(2)

प्रस्तुतश्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनस्य निर्माणाऽऽचार्यश्रीहेमचन्द्र-
सूत्रिणाऽस्य व्याकरणस्य स्वोपज्ञवृद्धदृष्टेश्वरमभागे प्रशस्तिर्निबद्धा, तस्यां मूलराजत
आरभ्य सिद्धराजपर्यन्तं चौलुक्यगूर्जरभूमवलिरतिगभीरमनोज्ञस्य सरण्या
सुरिणा वर्णिता । तद् वर्णनमिति वृत्तकविदासमतचेतसामतीवोपयुक्त प्रमाद-
पर चास्तीतिहेतोरस्माभिर्मुद्रितवृद्धदृष्टित उद्धृत्यात्र परिशिष्टे सा प्रशस्तिः
प्रवाह्यते-संशोधकः ।

हरिरिव बलिवन्धकरस्त्रिशक्तियुवतः पिनाकपाणिरिव ।

कमलाऽऽश्रयश्च विधिरिव जयति श्रीमूलराजनृपः ॥ १ ॥

पूर्वभवदारगोपी—हरणस्मरणादिव ज्वलितमन्युः ।

श्रीमूलराजपुरुषो-त्तमोऽवधीद् दुर्मदाऽऽभीरान् ॥ २ ॥

चक्रे श्रीमूलराजेन नवः कोऽपि यशोऽर्णवः ।

परकीर्तिस्रवन्तीनां न प्रवेशमदत्त यः ॥ ३ ॥

सोत्कण्ठमङ्गलगतैः कचकर्पणैश्च

वक्राब्जसुम्बननखक्षतकर्मभिश्च ।

श्रीमूलराजहृतभूपतिभिर्विलेष्टुः

सङ्ख्येऽपि खेऽपि च शिवाश्च सुरस्त्रियथ ॥ ४ ॥

प्रावृद् जातेति हे ! भूपा मा स्म त्यजन काननम् ।

हरिः शैतेऽत्र न त्वेषो मूलराजमहीपतिः ॥ ५ ॥

मूलार्कः श्रूयते शास्त्र सर्वकल्याणकारणम् ।

अधुना मूलराजस्तु चित्रं लोकेषु गीयते ॥ ६ ॥

मूलराजासिधारायां निमग्ना ये महीभुजः ।

उन्मज्जन्तो विलोचयन्ते स्वर्गगद्गाजलेषु ते ॥ ७ ॥

श्रीमूलराजक्षितिपस्य बाहुर्विपत्तिं पूर्वाचलशृङ्गशोभाम् ।
संकोचयन् वैरिमुखाम्बुजानि यस्मिन्नयं स्फूर्जति चन्द्रहासः ॥८॥

असंख्या अपि चिरं दुःसहा वैरिभृताम् ।

चण्डाश्रामुण्डराजस्य प्रतापशिखिनः कणाः ॥ ९ ॥

श्रीमदल्लभराजस्य प्रतापः कोऽपि दुःसहः ।

प्रसरन् वैरिभूपेषु दीर्घनिद्रामकल्पयत् ॥ १० ॥

श्रीदुर्लभेशदुमणेः पादास्तुण्डुविरं न कैः ? ।

लुलद्धिर्मेदिनीपालैर्वालिलिखिल्यैरिवाप्रतः ॥ ११ ॥

प्रतापतपनः कोऽपि मौलराजेर्नवोऽभवत् ।

रिपुघ्नीमुखयन्त्रानां न सेहे यः किल श्रियम् ॥ १२ ॥

कुर्वन् कुन्तलशैथिल्यं मध्यदेशं निपीडयन् ।

अङ्गेषु विलसन् भूमेर्भर्ताऽभूद् भोमपार्थिवः । १३ ॥

श्रीभीमपृतनोत्खातरजोभिर्वैरिभूभुजाम् ।

अहो ! चित्रमवर्धन्त ललाटे जलविन्दवः ॥ १४ ॥

कर्णं च सिन्धुराजं च निर्जित्य युधि दुर्जयम् ।

श्रीभीमेनाधुना चक्रे महाभारतमन्यथा ॥ १५ ॥

दुर्योधनोर्वीपतिजैत्रवाहु-गृहीतचेदीशकरोऽश्रीर्णः ।

अनुग्रहीतुं पुनरिन्दुवंशं श्रीभीमदेवः किल भीम एव ॥ १६ ॥

अगणितपञ्चेषुवलः पुरुषोत्तमचित्तविस्मयं जनयन् ।

रामोल्लासनमूर्तिः श्रीकर्णः कर्ण इव जयति ॥ १७ ॥

अकृत्वासननिर्वन्धमभिस्त्वा पावनीं गतिम् ।

सिद्धराजः परपुरप्रवेशशितां ययौ ॥ १८ ॥

मात्रयाऽप्यधिकं किञ्चिन्न सहन्ते जिगीषवः ।

इतीव त्वं धरानाथ ! धारानाथमपाकृथाः ॥ १९ ॥

ध्रुवणाः क्षोणिभृतामनेरुकटका भग्नाऽथ धारा ततः

कुण्डः सिद्धपतेः कृपाण इति रे ! मा मंसत क्षत्रियाः ! ।

आरूढप्रबलप्रतापदहनः संप्राप्तधारधिरात्

पीत्वा मालवयोपिदश्रुसलिलं हन्ताऽयमेधिष्यते ॥२०॥

श्रीविक्रमादित्यनरेश्वरस्य त्वया न किञ्चित् प्रकृतं नरेन्द्र ! ।

यशारयहार्षीः प्रथमं समन्तात् क्षणादभाङ्गीरथ राजधानीम् ॥२१॥

मृदित्वा दोःकभृङ्गं समरभ्रुवि वैरिक्षितिभ्रुजां

भुजादण्डे दधुः कति न नवखण्डां वसुमतीम् ? ।

यदेवं साम्राज्ये विजयिनि वितृष्णेन मनसा

यशो योगीशानां पिवसि नृप ! तद् कस्य सदृशम् ? ॥२२॥

जयस्तम्भान् सीमन्वनुजलधिवेलं निहितवान्

वितानैर्ब्रह्माण्डं शुचिगुणगरिष्ठैः पिहितवान् ।

यशस्तेजोरूपैरलिपत जगन्त्यर्धघुसृणैः

कृतो यात्राऽऽनन्दो विरमति न किं सिद्धनृपतिः ? ॥२३॥

भूमिं कामगवि ! स्वगोमयसैरासिञ्च, रत्नाकरा !

मुक्तास्वस्तिरुमातनुध्वमुडुप ! त्वं पूर्णकुम्भीभव ।

धृत्वा कल्पतरोर्दलानि सरलैर्दिग्भारणास्तोरणा-

न्याधत् स्वकरैर्विजित्य जगतीं नन्वेति सिद्धाधिपः ॥२४॥

लब्धलक्षा विपक्षेषु विलक्षास्त्रपि मार्गणाः ।

तथाऽपि तव सिद्धेन्द्र ! दातेत्पुत्रितरं यशः ॥ २५॥

उत्साइसाइसवता भवता नरेन्द्र !

धारावतं किमपि तद्विषमं सिषेरे ।

यस्मात् फलं न खलु मालवमात्रमेव

श्रीपर्वतोऽपि तव कन्दुककेलिपात्रम् ॥ २६ ॥

अयमवनिपतीन्दो ! मालवेन्द्रावरोध-

स्तनकलशपवित्रां पत्रवल्लीं लुनातु ।

कथमखिलमहीभृन्मौलिमाणिक्यभेदे

घटयति पटिमानं भग्नधारस्तवासिः ? ॥ २७ ॥

क्षितिध्रुव ! भवदीयः क्षीरधारावलक्षै-

रिपुविजयशोभिः श्वेत एवासिदण्डः ।

किमुत कवलितैस्तैः कज्जलैर्मालवीनां

परिणतमहिमाऽसौ नीलिमानं विभर्ति ? ॥ २८ ॥

यद् दोर्मण्डलकुण्डलीकृतधनुर्दण्डेन सिद्धाधिप !

कीर्त वैरिकुलात् त्वया किल दलकुन्दावदातं यशः ।

भ्रान्त्वा त्रीणि जगन्ति खेदविवशं तद् मालवीनां व्यव-

दापाण्डौ स्तनमण्डले च धवले गण्डस्थले च स्थितिम् ॥ २९ ॥

द्विपत्पुरक्षोदविनोदहेतो-र्भवादवामस्य भवद्भुजस्य ।

अयं विशेषो भुवनैकवीर ! परं न यत्काममपाकरोति ॥ ३० ॥

ऊर्ध्वं स्वर्गनिकेतनादपि तले पातालमूलादपि

त्वत्कीर्त्तिर्भ्रमति क्षितेश्वरमणे ! पारे पयोवेरपि ।

तेनास्याः प्रमदास्वभावमुलभैरुच्चावचैश्चापलै-

स्ते वार्चयमवृत्तयोऽपि मुनयो मौनव्रतं त्याजिताः ॥ ३१ ॥

आसीद् विशां पतिरमुद्रचतुःसमुद्र-

मुद्राङ्कितक्षितिभरक्षमबाहुदण्डः ।

श्रीमूलराज इति दुर्धरवैरिकुम्भि-

कण्ठीरवः श्रुचिचुलुक्यकुलावतंसः ॥ ३२ ॥

तस्यान्वये समजनि प्रबलप्रताप-

तिग्मधृतिः क्षितिपतिर्जयसिंहदेवः ।

येन स्ववंशसवितर्यपरं सुधांशी
 श्रीसिद्धराज इति नाम निजं व्यलेखि ॥ ३३ ॥
 सम्यग् निषेच्य चतुरथतुरोऽप्युपायान्
 जित्वोपभुज्य च भुवं चतुरग्निकाञ्चीम् ।
 विद्याचतुष्टयविनीतमतिर्जिताऽऽत्मा
 काष्ठामवाप पुरुषार्थचतुष्टये यः ॥ ३४ ॥
 तेनातिविस्तृतदुरागमविषकीर्ण-
 शब्दानुशासनसमूहकदर्थितेन ।
 अभ्यर्थितो निरवमं विधिवद् व्यधत्
 शब्दानुशासनमिदं मुनिहेमचन्द्रः ॥ ३५ ॥

इति परिशिष्टेषु धीहेमचन्द्रसूचिद्व्या सिद्धहेम-

चन्द्रशब्दानुशासनप्रशस्तिः समाप्ता ।

॥ तृतीयं परिशिष्टम् ॥

॥ सिद्धहेमशब्दानुशासनलघुवृत्तौ ॥

टिप्पण्युल्लिखितग्रन्थग्रन्थकाराः ।

(अकारादिक्रमतः)

(3)

ग्रन्थकारनामधेयानि ।

आचार्यः (हेमचन्द्राचार्य)

उमास्वातिः ।

कालिदास ।

जयमङ्गलः ।

धनञ्जयः ।

न्यासकार ।

भट्टिकाव्यटीकाकारः ।

भास्कराचार्यः ।

मेघविजयोपाध्यायः ।

यशोविजयः ।

लीलावती ।

हेमचन्द्राचार्यः ।

हेमहंसगणिः ।

सिद्धहेमलघुन्यासकारः ।

ग्रन्थनामधेयानि ।

आचाराङ्गम् ।

उत्तररामचरित्रम् ।

किरातार्जुनीयम् ।

चन्द्रप्रभा ।

चान्द्रम् ।

तत्त्वार्थसूत्रम् ।

दशवैकालिकम् ।

न्यायसङ्ग्रहः ।

पाणिनीयम् ।

भट्टिः ।

महावीरगणितम् ।

रघुवंशः ।

वासवदत्ता

शामोनपार्श्वनाथस्तोत्रम् ।

सारस्वतम् ।

सिद्धान्तकौमुदी ।

सिद्धान्तचन्द्रिका ।

सिद्धान्तरत्निका

हेमः (कोषः) ।

हेमघातुपाठः ।

हेमवृहद्भृत्तिः ।

हेमलिङ्गानुशासनम् ।

चतुर्थं परिशिष्टम् ।

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनलघुवृत्तेः

पाठान्तराणि ।

(4)

प्राचीप्रतीचीसव्यासकीर्त्तिभिरनवशकियादियोतितदिर्मन्डलैः पूज्यगुरुदेवश्रीविन्द-
धर्मसूरिभिः सस्थापितधोयशोविजयनेनप्रमथमालाद्वितपुस्तकाधारेणाय प्रथम गन्पादित ।
तदनन्तरं खेटफदुर्गे (खेडा) गतवद्विरस्माभिस्तत्रत्यैकस्मात् यतिमहाशयात् श्रीगिद्ध-
हेमचन्द्रशब्दानुशासनलघुवृत्ते पद्याऽप्यायतिमरैवाऽऽदर्शत्रतिरुपलब्धा । द्वितीया च
पद्यमाध्यायप्रमाणऽपिगता । तत्र प्रतिद्वयमनुसृत्यास्माभिस्तत्रत्योपयुस्तानि पाद्यन्तगणि
संख्यापात्रं दीयन्ते।-संशोधकः ।

पृष्ठपर्युक्ती । मुद्रितपुस्तकपाठः ।

२-१० आ३ ई३ ऊ३ इत्यादि ।

२-२२ एतौ यथासद्व्य० ।

३-५ कादिर्वर्णो धुद् स्यात् ।

३-९ पञ्चसद्व्यापरिमाणो घर्ण ।

३-१६ कादिर्वर्णो ।

४-११ परस्परं स्वाः ।

६-१९ अद्रव्ये ।

९-३ तेन समानेन परेण ।

९-७ यालदर्यः ।

९-१० ऋता ऋकारः ।

९-१० ऋकारः ।

९-११ लृ लृकारः लृकारः ।

९-१५ पितृपभः, पक्षे ।

९-२२ षत् ओत् ।

९-२४ तयोदा ।

१०-३ दशार्णम् ।

‘क’-पुस्तकपाठः ।

आ३ ई३ ऊ३ ऋ३ लृ ३ इत्यादि ।

यथासंख्य० ।

कादिर्वर्णो ह्यपर्यन्तो धुद् स्यात् ।

पञ्चसंख्यापरिमाणः ।

गादिर्वर्णो ।

स्वाः ।

असत्त्वे अद्रव्ये ।

तेन परेण समानेन ।

यालदर्य इत्यादि ।

ऋकारः ।

ऋकारः ऋकारः ।

ऋ लृकारः ।

पितृपभः ।

ए ओ ।

तयोदा. गंगोदक सोदा ।

दशार्णम्, ऋणार्णम् ।

पृथक्कृती । मुद्रितपुस्तकपाठ ।

१०-८ समास इति किम् ? ।

१०-१३ ऋकारादौ ।

११-६ अक्षौहिणी सेना ।

१३-१९ परेऽसन्धिभावो० ।

१४-७ ईदूदेदिति किम् ? वृक्षावत्र ।

द्विवचनमिति किम् ?

कुमार्यत्र ।

१७-२४ इत्येव ? ।

१८-२ शसन्तस्यानुकरणम् ।

१८-६ शसन्तस्यानुकरणम्,
द्विरुक्तस्य कानः कानि ।

१९-१२ षट्श्चोतति ।

२३-४ धुटि वर्गे ।

२३-९ म्नाम् ।

२३-२१ सोढा ।

२४-४ स एष भरतो राजा ।

२४-६ ऽस्तदश्च परस्य सेव्यञ्जने
परे लुक् ।

२४-११ सवर्णे परे ।

२६-९ शचवर्गाभ्यां पटवर्गाभ्यां ।

३१-१७ पुंविषयाय (ष्टया० ।

३२-६ ङिदिति किम् ? ।

३३-२० धेनोः, धेनोः ।

३४-४ ऽसोर्इर स्यात् ।

३४-१४ मावुरामन्त्र्ये पुत्रे वर्त
मानस्य ।

३४-२२ सहकारः ।

३५-१७ लुप् ।

'क'-पुस्तकपाठः ।

०

ऋकारादौ चण परे ।

अक्षौहिणी ।

परे सन्ध्यभावो० ।

०

इति किम् ? ।

शसन्तस्य नृशब्दस्यानुकरणम् ।

शसन्तस्य द्विरुक्तस्य कानि

षट्श्चोतति, भवान् इत्योतति ।

धुइवर्गे ।

मतानान् ।

सोढा वोढा ।

स एष भरतो राजा सौपधो-

रनुरुध्यते ।

ऽस्तदश्च व्यञ्जने परे परस्य

सेर्लुक् ।

सवर्णे ।

श्चवर्गाभ्यां एवर्गाभ्यां ।

पुंविषये टाया० ।

ङितीति किम् ।

०

सोः स्थाने प्रत्येकं इर् स्यात् ।

आमन्त्र्ये पुत्रे वर्तमानस्य

मातृशब्दस्य ।

सह पत् ।

लुक् ।

पृ० प०	मुद्रितपुस्तकपाठः ।	'क'-पुस्तकपाठः ।
३९-३	०धुडन्तस्य ।	०धुडन्तस्य ।
३९-६	धुडन्तस्य ।	धुडन्तस्य ।
३९-१०	"	"
३९-११	नोन्तः ।	धुटि नोन्तः ।
३९-१५	धुडन्तस्य ।	धुडन्तस्य ।
३९-१८	पुमांसो, पुमांसः, प्रियपुमान् ।	०
४०-१९	घृत्तेऽशनसो नलुको सो परे वा स्याताम् ।	०घृत्तेः सो परे उशनसो नलुको वा स्याताम् ।
४१-१७	राजानः, राजानम् ।	०
४२-२	परयोर्दीर्घः ।	दीर्घः ।
४२-२२	स्वराद्दौ परे ।	स्वरे परे ।
६५-३	करोतीति कारकम् ।	०
६५-४	अनन्तरव्यापारस्य ।	०
६५-११	तत् त्रेधा ।	त्रिधा ।
६७-२	०पदविषयस्य ।	०पदस्य ।
६७-८	सर्पिषः सर्पिर्वा द्यते ।	सर्पिपो द्यते सर्पिर्द्यते ।
६७-१०	०तद्धृत्तेः ।	तदर्थस्य ।
६९-३	आवसति ।	आवसति वा ।
७०-१५	श्रीशमुञ्जयः ।	शमुञ्जयः ।
७१-१७	नाम्नः ।	०
७२-९	०जनकः ।	०जनकम् ।
७२-११	गिरिमन्वासिता ।	गिरिमन्ववासिता ।
७३-२	क्रोशेन क्रोशान्यां क्रोशैर्या प्राभृतमधीतम् ।	०
७३-१०	नानेन ।	न ह्यु ।
७३-२३	०स्तद्वतो० ।	०स्तद्वतोऽर्थवतो० ।
७५-५	युक्तालृतीया ।	युक्तालृतीया ।
७६-५	ज्ञाप्ये ।	ज्ञाप्ये ज्ञाप्यमाने प्रयोष्ये ।
७६-१३	शपते ।	शपते वा ।

पृष्ठपङ्क्ती । मुदितपुस्तकपाठः ।	'क'-पुस्तकपाठः ।
७७-११ न त्वा रतन मन्ये । करणा- श्रयणं किम् ? ।	०
७७-२० शर्म ।	०
७७-२४ प्रयोजनं ।	०
७८-१८ मेघः ।	देवः ।
७९-७ कर्माऽऽधारवाचिनः ।	कर्माधारवाचिभ्यां ।
८०-२१ उत्तराद्वा ।	उत्तरात् ।
८२-६ कृतां ।	०
८२-७ उदन्तः० क्वसु० आनः० ।	उदन्त० क्वसु० आन० ।
८२-१२ व्रजति ।	याति ।
८२-१३ त्वया ।	मया ।
८२-१५ यौ क्तक्तवत् तयोः ।	क्तक्तवत्वोः ।
८२-२० वा स्यात् ।	वा न स्यात् ।
८५-९ ०ऽध्वन एष ।	०ऽध्ववाचिनोऽध्वन एष ।
८६-२१ धर्मात् कुतः सुखम् ।	धर्माद्वा कुतः सौख्यम् ।
८७-१७ टाडसिद्धयमः ।	टाडसिद्धयम् ।
८९-१६ ०कर्णा० ।	०पर्णा० ।
८९-१८ यशस्कामः, पयस्कंसः	अयस्कामः, अयस्कंसः ।
८९-१९ अयस्कर्णा ।	अयस्पर्णा ।
९०-९ काम्ये ।	च परे काम्ये ।
९१-३ तस्मिन्नेकार्थं तुल्याधि करणे ।	तस्मिन्नेकाधिकरणे ।
९१-६ एकार्थं इति ।	एकार्थं इति ।
९२-२३ स्नातस्य सः ।	स्नातस्थस्य सस्य ।
९४-१६ स्थस्य सः ।	स्थस्य सः समासे ।
९६-३ अत्यष्टात् ।	प्रत्यष्टात् ।
९७-१७ वृषभस्यावष्टम्भः ।	वृषलस्यावष्टम्भः ।
९९-८ सुपमः, विपमः ।	०
१००-१९ नो ण् स्यात् ।	नो ण् स्यात्, संज्ञायाम् ।
१०१-११ ०गिरिनदी ।	०गिरिनदी । गिरिणितम्भं, गिरि- नितम्भम् ।

- पृ० प० । मुद्रितपाठ ।
- १०२-१७ प्रपञ्चानि ।
 १०२-२० नागमस्य स्यादेश्च ।
 १०३-१८ घातुपाठः ।
 १०४-३ परिपूर्वस्य ।
 १०४-८ प्राहण्यत ।
 १०५-३ स्वरादूत्तरस्य कृतस्य नो० ।
 १०५-१६ परस्य नो० ।
 १०५-२० ०विचारणार्थात् ।
 १०६-२ प्रभापना ।
 १०६ ३ प्रवेपनीयम् ।
 १०६-११ ०नाऽऽङ्घ्यतद्धिते ।
 १०७-१३ उपसर्गस्थस्य रस्या०
 १०७-२२ परिस्थस्य रो घादौ परे ।
 ११०-३ क्विपि पाद्...सा त्रिपात् ।
 ११०-१२ त्रिहायणी, चतुर्हायणी
 घडवा ।
 ११०-१३ चतुर्हायना ।
 ११२-११ ०परिमाणान्तात् ।
 ११३-२ नक्षत्रवृत्तिभ्यां ।
 ११३-१० ०पापापर० ।
 ११४-२० ०भरित० ।
 ११४-२३ भरिता ।
 ११५-११ बहुगुदा ।
 ११६-११ उपमान० ।
 ११९-१६ मनोरौ च ।
 १२०-४ ०द्वयवाचिनो० ।
 १२२-११ नाम्नोऽन्त्यस्य ।
 १२३-११ तत्पुरुषे समासे ।
 १२६-१० गङ्गमहः ।
 १२९-५ प्राद्विरुपसर्गः ।
 १२९-६ न परो न व्यवहितः ।

- 'क'—पाठः ।
- प्रपञ्चानि । प्रपञ्चानाम् ।
 नस्यादेः ।
 घातुः ।
 परिपूर्वस्य तु ।
 ०
 स्वरात् परस्य कृतो नो० ।
 परस्य कृतो नो० ।
 ०विचारार्थात् ।
 प्रभापना, प्रभापना ।
 प्रवेपणीय प्रवेपनीयम् ।
 ०नाङ्घ्यतद्धिते ।
 उपसर्गरस्या० ।
 परेषांदिषु परेषु रस्य ।
 पाद्...त्रिपात् ।
 द्विहायनी गौ ।
 द्विहायना ।
 परिमाणात् ।
 नक्षत्रवाचिभ्यां ।
 ०पापापर० ।
 ०भरत० ।
 भरत० ।
 पीनगुदा ।
 उपमा० ।
 मनोरौश्च ।
 ०द्वयवाचिनो० ।
 ०
 तत्पुरुषसमासे ।
 गङ्गमहः, गङ्गमहः ।
 प्राद्विगण उपसर्गः ।
 परो न व्यवहितो न ।

पृष्ठङ्कती ।	मुद्रितपाठः ।	'क'—पाठः ।
१३०-४	मा कारीत्यर्थः ।	मा कार्पीरित्यर्थः ।
१३०-९	गम्यमानायां ।	गम्यायां ।
१३ -१३	ग्राममधिकृत्वा ।	ग्राममधिकृत्य ।
१३ -१८	नित्यं ।	०
१३२-६	०सक्रमाऽभावे ।	०संज्ञाऽभावे ।
१३२-१५	द्विदशाः, द्वित्राः ।	द्विदशाः, द्विदश ।
१३३-१२	चैकार्थ्यं समानाधिकरणम् ।	चैकार्थ्यं समानाधिकरणम् ।
१३३-१९	०ऽपदार्थे ।	०ऽपदार्थेऽर्थे ।
१३३-२३	बहुव्रीहिः ।	बहुव्रीहिश्च ।
१३४-७	०ऽव्ययीभावः ।	०ऽव्ययीभावश्च ।
१३४-१३	सव्य कृतम् ।	कृतं युद्धं सव्यम् ।
१३४-१५	०मन्यपदार्थे ।	०मन्यार्थेऽर्थे ।
१३५-१०	वा स्यात् ।	वा स्युः ।
१३६ ६	समीपिवाचिनाम्ना ।	समीपवाचिनाम्ना ।
१४०-३	नाम्ना ।	नाम्ना सह ।
१४४-२०	कृष्णा सम्पन्नक्षीरा ।	कृष्णाः सम्पन्नक्षीरा ।
१४५-३	या ।	च या ।
१४६-७	न समस्यते ।	न समासः स्यात् ।
१४७-६	गम्यमानायाम् ।	गम्यायाम् ।
१४९-९	०दुर्दुरुटः (०रूढः ?) ।	०दुर्दुरुकः ।
१५०-२०	०परमोत्तमोत्कृष्टं ।	०परमोत्कृष्टं ।
१५०-२२	स्यात् ।	स्युः ।
१५२-३	समासः ।	सह समासः ।
१५२-७	०वलिनः ।	०वलिनः, युक्वलिना ।
१५४-२२	रूढस्त्रीवाचिना ।	रूढः स्त्रीवाचिना ।
१५५-३	स्त्रीपुंसौ ।	पुरुषयोर्वितौ ।
१५५-२१	पुनर्वसुः सहोक्तौ ।	पुनर्वसुपुष्यसहोक्तौ ।
१५६-११	त्रयोऽपि द्वन्द्वा० ।	त्रयो द्वन्द्वा० ।
१५७-३	स्त्रीद्वन्द्व...नित्यं स्यात् ।	द्वन्द्व ..स्यात् ।
१६१-५	द्वन्द्वेष्वप्राप्तप्राक्त्वं वा ।	द्वन्द्वे प्राप्तप्राक्त्वं वा ।
११६१-१०	अस्त्रशास्त्रम् ।	शस्त्रशास्त्रम् ।

श्लो सं० ।	मुद्रितपाठ ।	'क'—पाठ ।
१६३-७	इमे नराः ।	नराः ।
१६३-२०	निघेहि ।	घेहि ।
१६४-१४	लुग्धिधानात् ।	लुग्धिधानात् ।
१६५-४	उत्सेर्लुग्भावो ।	: लुग्भायो ।
१६५-१०	ट इति ।	प्राप्तं ट इति ।
१६५-२४	मनसावेदी ।	मनसावेदी ।
१६६-१०	प्राचां देशे ।	प्राचां देशानां ।
१६८-९	इन्द्रत्वयान्ते ।	इन्ते ।
१६८-१६	परे	०
१६८-२२	अकञ्चिपये ।	अकञ्चते ।
१६९-२	लुब् न ।	अलुप् ।
१६९-५	०लाङ्गूलकः ।	०लाङ्गूलः ।
१६९-११	विद्यया योन्या वा कृते सम्यन्धे ।	विद्यायोनिसम्यन्धे ।
१६९-१७	०सम्यन्धनिमित्ता० ।	।०सम्यन्धा० ।
१७२-१६	स्त्री ।	स्त्रियः ।
१७३-१	स्त्री ।	स्त्री अस्त्र्यर्थे
१७४-२१	मुवादिषु ।	मुवादिष्वेकार्थेषु ।
१७५-१५	तरादौ ।	तरादौ मुवादौ च ।
१७६-२	एकार्थे ।	एकार्थे ।
१७६-३	जातीयैकार्थे इति ।	जातीयैकार्थे इति ।
१८६-२	अकृताकाराद्यादेशा ।	कृतनादेशा ।
१८६-१६	रोहिपाठ्या ।	रोहिताठ्या ।
१८८-२	उत्तरपदे ।	अन्यार्थे उत्तरपदे ।
२००-७	अविद्यमानोपसर्गात् क्रमतेः ।	अतः ।
२००-११	०यन्धः ।	० यन्धः । वेति निवृत्तं ।
२०५-१	कृग आम घव प्राग् ।	करोत्तेगम घव पूर्वो० ।
२०५-३	विभयाञ्चकार ।	विभयाञ्चकार ।
२०६-१०	विवादरूपसहोक्त्यर्थात् ।	सहोक्ती विवादरूपायां ।
२०७-१९	वा । स्वेऽङ्गे ।	०

पृष्ठपन्ती । मुद्रितपाठ ।

क—पाठ ।

- २०९-२२ स्यात् ।
 २११-१४ क्षिप ।
 २१९-१४ चतुर्थीति ।
 २२०-१२ यथासद्व्य० ।
 २२१-१ परिधानार्जने ।
 २२९-२४ यथासंभवं ।
 २३१-३ दुग्धे ।
 २३१-७ कर्तरि ।
 २३१-१५ त्रिषु वा स्यात् ।
 २३४ १८ एव द्वि स्यात् ।
 २३७ ६ स्वरस्यै ।
 २३७ ११ स्वरस्यावि० ।
 २४० २ यज्ञादेर्विश्वचोश्च । प्र
 त्यामत्या ।
 २४६-२० चेकीत ।
 २०७ २१ नियमात् ।
 २३८-१ स्फीर्मा ।
 २४९-७ क्षीरं वा ।
 २०३-२० उपदायो
 २६३-१८ प्रजाय ।
 २६५ ११ जलम् ।
 २६७ १ शकलमिति किम् ? भिन्नम् ।
 २६८ ७ शिति अविति य उ , तन्नि
 मित्तस्य कृगोऽत उ स्यात् ।
 २८० १७ उपायस्त महास्त्रणि ।
 २८१-७ परस्मैपद इति ।
 २८३ २१ सुनोति ।
 २८४ १३ बहुल परादि स्यात्
 २८८-२१ क्षय पाप जेय मन ।
 २९७ १६ वरद्यतन्या क्रियातिपत्ति० ।

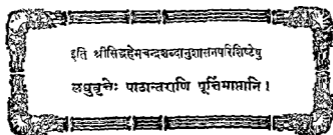
- स्यात् । गृध्रौ चाभिकांशायाम् ।
 त्रिषे ।
 चतुर्थीनिर्देश ।
 कृतावय यथासद्व्य० ।
 परिधानार्जने ।
 ०
 दुह्यते ।
 कर्मकर्तरि ।
 त्रिषु वा न स्यात् ।
 एवाशो द्वि स्यात् ।
 खरस्याऽत ए ।
 स्वरस्यातो वि० ।
 एपा । आसन्ना ।
 चेकीयते, चेकीत ।
 नियमात् प्राड. परस्य ।
 स्फी वा ।
 श्रुत क्षीर ।
 विषयनिर्देशाद् उपदायो ।
 प्रजायते प्रजन्यते । प्रजाय ।
 जल कृपात् ।
 भिन्नमन्यत ।
 कृगोऽस्य शित्यवित्यु स्यात् ।
 उपायस्तास्त्राणि ।
 परस्मै इति ।
 सुनोमि ।
 बहुल स्यात् , स च परादि स्यात् ।
 क्षय जेयम् ।
 वरद्यतनीक्रियातिपत्ति० ।

पृ० पं० ।	मुद्रितपाठः ।	'क'—पाठः ।
२०८-१५	वृ ऋतः परयोरात्मने- पद्विपये ।	घृद्भ्यां परयोरात्मनेपद्वि- पययोः ।
३०१-२१	सादेरिद्र ।	सादेरादिरिद्र ।
३०७-७	व्यञ्जनादेरिद्र ।	व्यञ्जनादेरादिरिद्र ।
३१०-५	स्सद् वाऽऽदिः स्यात् ।	स्सद् वा निपात्यते ।
३११-१३	न अन्तः ।	नोतः ।
३११-१७	स्तुतो गम्यायां न अन्तः ।	नोतः ।
३१२ ४	परस्य	परस्य लभः ।
३१३-१८	शास्तेगसोऽडि ।	शास्तेरंशस्यासोऽडि ।
३१४-३	व्यञ्जनादौ च ।	व्यञ्जनादौ कौ च ।
३२६-२१	ज्ञो दारूपाच्च ।	ज्ञादागञ्च ।
३२७-८	०रचित्तवति ।	०रचित्ते ।

पृष्ठपङ्क्ति । मुद्रितपुस्तकपाठः।	'कं'-पुस्तकपाठः ।	ख-पुस्तकपाठः ।
३२९-६ आङ्पूर्वाद् हृगोः।	धातोराङ्पूर्वात् हृगः।	आङ्पूर्वात् हृगः ।
३३१-१७ अभ्रङ्कपा ।		अभ्रङ्कयः ।
३३४-४ खश् स्यात् ।		खश्दीर्घाभावः स्यात् ।
३३५-१४ पार्श्वशयः ।	पार्श्वशयः, दिग्घसह शयः ।	पार्श्वशयः, दिग्घसह- शयः ।
३३५-१९ आधारात् ।		आधारार्थात् ।
३३५-२२		"
३३६-१६ कर्णेजपोऽतिप्रलः।		कर्णे जपः खलः।
३३९-१७ ०न्यर्थे ।		०न्यर्थेऽर्थे ।
३४३-६ ०विक्षेपादिना ।	व्याक्षेपादिना ।	०व्याक्षेपादिना ।
३४३-८ क० द्रा० हत० ।	०	०
३४३-२१ कंसं किल ।	कंसं ।	कंसं ।
३४६-१ भवि० विप्रयेथे ।	भविष्यत्यर्थे तु	
३४५-४ शत्रानशावेव ।		शत्रानशौ ।
३४६-१ शीलादिषु सदर्थाद् ।	शीलादिसदर्थाद् ।	शीलादिष्वर्थेषु सदर्थाद् ।
३४७-१९ ०नेमिः	०नेमि ।	
३४७-२० सदर्थाद् ।	सदर्थे ।	सत्यर्थे ।
३४९-२१ ०सदर्थाभ्या०।		०सदर्थादा० ।
३५०-१३ ०सदर्थात् ।		०सदर्थाभ्यां ।
३५०-१६ ०सदर्थादेभ्यः ।		०सदर्थेभ्य षभ्यः ।
३५४-३ क्विप् ।	क्विपः ।	क्विपः ।
३५५-१७ ईडः ।	ईडः ।	ईडः ।
३५७-१७ यो ।		यो भवतां ।
३५८-४ आगच्छति ।	आगच्छति...आग- मिष्यति ।	आगमिष्यति ।
३६२-३ निरन्तरम् ।		निरन्तरं तत्र ।
३६२-१० स्तम्भघनो ।		स्तम्भघना ।
३६५-३ शिष्यस्य ।	०	०
३७४ १ व्यतीहार० ।	व्यतीहार० ।	व्यतीहार० ।
३७४-१९ क्षणे।	०	०
३७७-११ करणाधारे ।		करणे ।
३७७-१९ परिवर्तते ।	परिवृत्तः ।	परिवृत्तिः ।
३८१-१५ क्रियातिपत्तो।	०	०

पुष्पश्रुती । मुद्रितपुस्तकपाठः ।
 ३८३-६ न श्रद्दधे ।
 ३८५-९ ०प्रवेदने ।
 ३९३-६ तस्यैव ।
 ३९३-१७ पुष्पाति ।...क्षीरपेषं ।
 ३९५-८ खेटयति ।
 ३९५-११ धातोः सम्यन्धे ।
 ३९५-१५ गृह्णाति । शेते ।

‘ख’-पुस्तकपाठः ।
 न श्रद्दधे न संभावयामि ।
 ०प्रवेदने ।
 तस्यैव धातोः ।
 पुष्पाति पुष्पति गोपति ।.....
 गोपेषं.. क्षीरपेषं पिनष्टि ।
 सादयति ।
 धातुभ्यः ।
 धाना गृह्णन्ति । शेते । नानाकृत्वा
 नानाकृत्य नानाकार शेते ।
 विनाकृत्वा विनाकृत्य विनाकारं
 गतः । द्विधाकृत्वा द्विधाकृत्य
 द्विधाकारमास्ते ।

इति श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनपरिशिष्टेषु
 लघुवृत्तेः पाठान्तराणि पूर्तिमाप्तानि ।

पञ्चमं परिशिष्टम् ।

श्रोसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनलघुवृत्तेः-

विशिष्टवाक्यानि ।

(5)

व्याकरण नाम समस्तधर्मवतामुपयुक्तमध्येतव्यशास्त्रं चास्तीति मनसि निर्धोयाऽस्यानुशासको जैनाचार्योऽपि सन् अस्मिन् लघुवृत्तिसनाथे सिद्धहेमचन्द्राख्ये व्याकरणे सूत्रप्रयोगसाधनार्थं सर्वधर्मवतामुपयुक्तानि प्रमोदकराण्येवोदाहरणान्युदाहर चेतसा दत्तवान् । कुत्रचित् प्राचीनपद्यवाक्यान्यप्युदाहर । तेषु यानि राज्य-समाज-धर्मोतिहास-तत्त्वज्ञान-ज्योतिर्वैद्यक-भूगोलकाव्यलोकोक्त्यादिदृष्टया महत्त्वोपतानि मनोहराणि च सन्ति तानि विशिष्टानि वाक्यान्यस्माभिः सगृह्यमान परिशिष्टे कोविदवृन्दविनोदार्थं दीयन्त ।—संशोधकः ।

वाक्यानि ।

सूत्राङ्कः ।

✓ सैप दाशरथी रामः सैप राजा युधिष्ठिरः । स एष भरतो राजा ।	१।३।४५।
धर्मस्ने स्वप् । धर्मो मे स्वप् ।	२।१।२३।
जना युष्मान् पातु धर्मः ।...साधो ! त्वां पातु तपः ।	२।१।२५।
मयैतत् सर्वमाख्यातं युष्माकं मुनिपुङ्गवाः । ।	२।१।२५।
जिनाः ! शरण्याः ! युष्मान् शरणं प्रपद्ये ।	२।१।२६।
साधो ! सुविहित ! वोऽथो शरणं प्रपद्ये ।	२।१।२६।
आचार्या युष्मान् शरण्याः शरणं प्रपद्ये ।	२।१।२६।

वाक्यानि ।	सूत्राङ्कः ।
आचार्या उपाध्याया युष्मान् शरणं प्रपद्ये ।	२।१।२६।
वीरो विश्वेश्वरो देवो युष्मार्कं कुलदेवता ।	
स एव नाथो भगवान् अस्मार्कं पापनाशनः ॥	२।१।२८।
ज्ञानं युष्मान् रक्षतु । ज्ञानं च शीलं च ते स्वम् ।	२।१।२९।
यूयं विनीतास्तद्वो गुरवो मानयन्ति ।	२।१।३१।
धनवांस्त्वमथो त्वा लोको मानयति ।	२।१।३१।
उद्दिष्टमेतदध्ययनमथो एनमनुजानीत ।	२।१।३३।
एतकं साधुमावदयकमध्यापय, अथ एनमेव सूत्राणि ।	२।१।३३।
क्रियाहेतुः कारकम् ।	२।२।१।
स्वतन्त्रः कर्त्ता ।	२।२।२।
कतुर्व्याप्यं कर्म ।	२।२।२।
साधकतमं करणम् ।	२।२।२।
कर्माभिप्रेयः सम्प्रदानम् ।	२।२।२।
अपायेऽवधिरपादानम् ।	२।२।२।
अधर्माञ्जुगुप्तते विरमति वा ।	२।२।२।
उपाध्यायादन्तर्धत्ते ।	
श्रुद्धाच्छरो जायते । हिमवतो गङ्गा प्रभवति ।	२।२।२।
बलभ्याः श्रीशत्रुञ्जयः पद् योजनानि ।	२।२।२।
माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्य आढ्यतराः ।	२।२।२।
क्रियाऽऽश्रयस्याऽऽधारोऽधिकरणम् ।	२।२।३०।
अन्तराऽन्तरेण च निषर्धं निलं च विदेहाः ।	२।२।३३।
जिनजन्मोत्सवमन्वागच्छन् सुराः ।	२।२।३८।
अनुसिद्धसेनं कवयः ।	२।२।३९।
उपोमास्वार्ति संग्रहीतारः ।	२।२।३९।
० मासैर्वा आवश्यकमधीतम् ।	२।२।४३।

वाक्यानि ।	सूत्राङ्कः ।
०क्रोशैर्वा प्राभृतमधीतम् ।	२।२।४३।
मासमधीत आचारो नानेन गृहीतः	२।२।४३।
पुष्येण पुष्ये वा पायसमश्नीयात् ।	२।२।४८।
वाताय कपिला विद्युद्, आतपायातिलोहिनी।	
पीता वर्षाय वित्तेया, दुर्भिक्षाय मित्ता भवेत् ।	२।२।५९।
उत्तरो विन्ध्यात् पारियात्रः ।	२।२।७४।
मातरि निपुणः साधुर्वा ।	२।२।१०३।
अधिमगधेषु श्रेणिकः, अधिश्रेणिके मगधाः ।	२।२।१०४।
गविधूमतः साङ्काश्यं चत्वारि योजनानि ।	२।२।१०७।
रुदतो लोकस्य रुदति लोके वा प्रात्राजीत् ।	२।२।१०८।
क्षत्रियो नृणां नृपु वा शूरः ।	२।२।१०९।
युधिष्ठिरः श्रेष्ठतमः कुरूर्णां कुरुपु वा ।	२।२।१०९।
इहस्थोऽयमिष्वासः क्रोशात् क्रोशे वा लक्ष्यं विध्यति ।	२।२।११०।
एको व्रीहिः सम्पन्नः सुभिक्षं करोति ।	२।२।१२१।
क्षीरपाणा उशीनराः ।	२।३।७०।
कालकृताऽवस्था वयः ।	२।४।२१।
परितः सर्वतो मानं परिमाणम् ।	२।४।२३।
भार्या अविधवा स्त्री ।	२।४।५३।
स्थितिर्मर्यादा वृत्तिर्वा ।	३।१।३।
दण्डैश्च दण्डैश्चाऽऽहत्य कृतं युद्धं गृहकोकिलाभ्याम् ।	३।१।२६।
हस्ते च हस्ते चाऽऽदाय सख्यं कृतम् ।	३।१।२६।
उन्मत्तगङ्गं देशः । तूष्णिगङ्गम् । शीघ्रगङ्गो देशः ।	३।१।२७।
विद्यया जन्मना वा एकसन्तानो वंशः, तत्रभवो वंश्यः ।	३।१।२९।

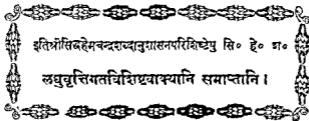
वाक्यानि ।	सूत्राः ।
एकमुनि व्याकरणस्य । सप्तशशि राज्यस्य ।	३११०९।
द्विमुनिकं व्याकरणम् ।	३१११०९।
अनुगङ्गं वाराणसी ।	३११११४।
विभक्त्यधः कारकम् ।	३१११२९।
असूर्यम्पश्या राजद्वाराः ।	३१११५१।
गवां कृष्णा सम्पन्नक्षीरा गणधरोक्तिः ।	३१११६६।
शब्दानुशासनं गुरोः-	३१११८४।
तीर्थकृतां षोडशः ।	३१११८५।
अष्टौ प्रवचनमातरः ।	३१११९९।
वैयाकरणस्वसूची ।	३१११००।
मीमांसकदुर्दुरुटः (०रुटः ?)... वैयाकरणश्रीरः	१३१११००।
ग्रामो ग्रामो रमणीयः ।	३११११७।
अभ्वर्युः—यजुर्वेदः । अर्काश्वमेधम् ।	३१११३९।
राजलभ्यो रक्षानिर्वेशः कारः ।	३१११९।
मुकुटे कार्पाषणः । समिधिमापरुः ।	३१११९९।
अन्यत्रिकीर्षितायाः त्रियाया अन्येन हरणं करणं क्रियान्वयतिहारः ।	३१३१२३।
जर्भी लोकीं सञ्चरसि ।	३१३१३०।
पैतृकमश्वा अनुहरन्ते । नद्यो राममनुहरति ।	३१३१३८।
नयते विद्वान् स्याद्वादे । मद्राः कारं विनयन्ते ।	३१३१३९।
वृत्तिरप्रतिबन्धः । सर्ग उरसाहः । तायनं स्फीतता ।	३१३१४८।
शास्त्रेऽस्य क्रमते बुद्धिः। मृत्राय क्रमते। क्रमन्तेऽस्मिन् योगाः ।	३१३१४८।

वाक्यानि ।	मूत्राङ्कः ।
मल्लो मल्लमाह्वयते ।	३।३।५६।
जिनेन्द्रमुपतिष्ठते । एन्द्र्या गार्हपत्यमुपतिष्ठते ।	३।३।६०।
मुक्तावुत्तिष्ठते ।	३।३।६२।
स्याद्वादं सङ्गिरते ।	३।३।६६।
विरुद्धो वादो विवादः । विप्रवदन्ते विप्रवदन्ति वा मौहूर्त्ताः ।	३।३।८०।
चिकित्सासुद्यच्छति ।	३।३।९८।
उज्जयिन्याः प्रस्थितो माहिष्मत्यां स्रयेमुद्गमयति ।	३।४।२०।
व्रत शास्त्रविहितो नियमः । पयो व्रतयति, सावधानं व्रतयति ।	३।४।४३।
अन्वयात्स पापः स्वरुमणा । अतापि पृथ्वी राज्ञा ।	३।४।९१।
निर्वाणो मुनिः ।	४।२।७९।
उपायंस्त महास्त्राणि ।	४।३।४०।
क्षयो व्याधिः । जयः शत्रुः । क्षेयं पापम् । जेयं मनः ।	४।३।९०।
उपस्कीये मद्रका लुनन्ति ।	४।४।९३।
उपलभ्या विद्या ।	४।४।१०५।
प्रवचनीयो गुरुः शास्त्रस्य । उपस्थानीयः शिष्यो गुरोः ।	५।१।८।
पापघातो यतिः ।	५।१।८३।
जायान्नो ब्राह्मणः । पतिघ्नी कन्या ।	५।१।८४।
नग्नं करोति द्यूतेन ।	५।१।१२९।
शम्भवोऽर्हन् । शङ्करी दीक्षा ।	५।१।१३४।
शोकापनोदो धर्माचार्यः ।	५।१।१४३।
अरुणत् सिद्धराजोऽवन्तीम् ।	५।२।८।
स्मरसि मित्र ! कश्मीरेषु वत्स्यामोऽवसामो वा ।	५।२।१०।
नाहं कलिङ्गान् जगाम ।	५।२।११।
धर्मं दिदेश तीर्थङ्करः ।	५।२।१२।

वाक्यानि ।	सूत्राङ्कः ।
अहन् कंसं किल वामुदेवः ।	५१२।१४।
तदाभाषिष्ट राघवः ।	५१२।१५।
वसन्तीह पुरा छात्राः । अथाऽऽह वर्णी ।	५१२।१६।
धारयन् आचाराद्गम , अधीयन् द्रुमपुष्पीयम् ।	५१२।२५।
बधूमूर्दां मुण्डयितारः श्राविष्टायनाः ।	५१२।२७।
पवित्रोऽर्हन् ।	५१२।८५।
पात्रप्रग्राहेण चरति पिण्डपातार्थी भिक्षुः।	५१३।५७।
संग्राहो मल्लस्य। संग्रहः शिष्यस्य ।	५१३।५८।
आकायमग्निं चिन्वीत ।	५१३।७९।
उपाध्यायश्चेदागच्छति एते तर्कमधीमहे ।	५१४।२।
यावज्जीवं भृशमन्नमदात् , ।	५१४।५।
येषं पौर्णमास्यतिक्रान्ता एतस्यां जिनमहः प्रावर्त्तिष्ट ।	५१४।५।
योऽयमध्वा अतिक्रान्त आ शत्रुञ्जयात् ;	
तस्य यद्वरं बलभ्यास्तत्र युक्तात् द्विरध्यैमदि ।	५१४।६।
योऽयमागामी संवत्सरस्तस्य यद्वरमाग्रहायण्या-	
स्तत्र जिनपूजां करिष्यामः ।	५१४।७।
जातु तत्रभवान् भूतानि दिनस्ति ? , धिग् गर्हामहे ।	५१४।१२।
व ये नाम तत्रभवान् मांसं भक्षयेत् , भक्षयति वा ? ;	
गर्हामहे , अन्याय्यमेतत् ।	५१४।१३।
यदि गुरुनुपासीत शास्वान्तं गच्छेत् ।	५१४।२५।
द्विसन्ध्यमावश्यकं कुर्यात् , करोतु ।	५१४।२८।
कालः पचति भूतानि ।	५१४।३३।
अनुष्टुब् मध्यमस्य प्रगायस्य ।	६१२।११०।
अष्टकाः पाणिनीयाः ।	६१२।१२८।
गौतमेन प्रोक्तं गौतमं ; तद्येत्थधीते वा गौतमः ।	६१२।१२९।

वाक्यानि ।	सूत्राङ्कः ।
कृठेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा कठाः	६।२।१३०।
ताण्डयेन प्रोक्तं ब्राह्मणं विदन्त्यधीयते वा ताण्डिनः ।	;
कौञ्चं साम ।	६।२।१३३।
औपगवकं साम ।	६।२।१३४।
शामदेव्यं साम ।	६।२।१३५।
चौरा हि नागरकाः, दक्षा हि नागरकाः ।	६।३।४९।
वाशिष्ठिकोऽध्यायः।.....वाशिष्ठी ऋक् ।	६।३।१४५।
भाद्रवाहवं शास्त्रम् ।	६।३।१८१।
शैलालिनो नटाः, पाराशरिणो भिक्षवः ।	६।३।१८९।
कृशाश्विनो नटाः, कर्मन्दिनो भिक्षवः ।	६।३।१९०।
पाणिनीयं शास्त्रम् ।	६।३।१९१।
शैवो ग्रन्थः । सिद्धसेनीयः स्तवः ।	६।३।१९२।
शिशुकन्दीयः, यमसंभीयो ग्रन्थः ।	६।३।२००।
जैनमहिकं देवागमनम् ।	६।४।११७।
आकालिकोऽनध्यायः ।	७।४।१२८।
सोमग्रहणिको भूमिकम्पः ।	६।४।१५३।
अच्छवाकीयं सूक्तम्, यज्ञायज्ञीयं साम ।	६।२।७१।
गर्दभाण्डीयोऽध्यायोऽनुवाको वा ।	७।२।७२।
देवा अर्जुनतोऽभवन्, रविः कर्णतोऽभवत् ।	७।२।८१।
मियं करोति साम, मुखं करोति पौषधव्रतम् ।	७।२।१४०।
अपूपमयं पर्व ।	७।३।२।
साङ्काश्यकैभ्यः पाटलिपुत्रका आदयतराः ।	७।३।६।
अनृचो माणवः। बह्वृचश्चरणः। अनृकं	७।३।१३५।
साम, बह्वृकं म्रतम् ।	
सुहृदयो मुनिः । दुर्हृदयो व्याधः ।	७।३।१२७।

वाक्यानि ।	सूत्राङ्कः ।
श्रापसं द्वादशाङ्गम् ।	७४३।
सौवरो ग्रन्थः ।	७४६।
न्यायोधमूलाः शालयः ।	७४७।
आग्नावैष्णवं सूक्तम् । .. द्वाह्यवजापत्यम् ।	७४२८।
मप्रशान्तरूपायाम्नेरूपप्लवर्जितम् ।	
उदुज्ज्वलं तपो यस्य संसंश्रयते तं जिनम् ॥	७४७८।
द्वन्द्वं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति ।	७४८३।
द्वन्द्वं रामलक्ष्मणौ ।	७४८४।
कोपेन दण्डाऽऽविष्क्रिया भर्त्सनम् ।	७४९०।
सिद्धान्तमध्येपीठः, तर्कं च तात् ॥	७४९२।
ओ३म्, ओम् वा ऋषभमृषभगामिनं प्रणमत ।	७४९६।
अभिवाद्ये गार्ग्योऽहं भोः!, कुशल्यसि गार्ग्य ?!।	७४९०।

षष्ठं परिशिष्टम् ।

श्रीसिद्धहेमचन्द्रव्याकरणलघुवृत्तेः—

विशिष्टशब्दकोशः ।

(6)

लघुवृत्तिसमलङ्कितेऽत्र शब्दानुगतेन पर तद्वत्संस्कृतसंज्ञानामनुशासन
विहितम् । पाणिनीयभाष्ये इवान् वैदिकसूत्रमन्त्रोपकरणकृषिकुलजात्यादि
वाचका अपि शब्दा उदारया धिया साधिता येनेद व्याकरणं सर्वधर्मवतामुपदुज्येत ।
उदाहृतसाधितशब्देषु य विशिष्टग्रन्थ-ग्रन्थकार- कवि-प्राचीन-वैदिकमुनिकृषि-
धर्मप्रवर्तक-सूक्त-मंत्र-शाखा-कुल-गोत्रापर्य-जाति-वश-देशराष्ट्र-नगरी ग्राम
पर्वत-नदीवर्षाधी-शस्त्रगणित-वैद्यक-ज्योतिषादिपिपयसा शब्दा अस्माभिरत्र
दृश्यान् सगृह्याऽकारादिषु च देवा निर्माय साक्षियेतिहासवेदिनामुपयोगार्थं
लिखन्ते । एकार्यक एकशब्दस्तत्पृष्ठाद्भव गौरवमित्या सकृदेव लिखित । भिन्नार्थक
रदशरन्दस्तत्पृष्ठाद्भवामवृद्धपि लिखित इति विद्वान्पुत्रानु कौविदा ।

—संशोधकः ।

शब्द ।	पुटाङ्क ।	शब्द ।	पुटाङ्क ।
अ.		आङ्गिक	४६३
अगस्ति	४६८	आचार	७३
अङ्ग	४३२	आचाराङ्ग	३४५
अङ्गिरस	४१९	आढकिकी	४९९
अजाद	४१८	आश्रय	४१७
अजिराघती	१७७	आथर्वणिक	५९८
अञ्जनागिरि	१७७	आदित्यव्रतिक	४८६
अध्यर्धकंस	१४९	आभिजित्य	५७२
अध्यर्धमाप्य	४९७	आभिसारक	४४९
अनन्त	१८६	आम्यष्टय	४१८
अनुग्राहणिन	४४०	आम्रगुप्ति	४१६
अन्तस्थीय	४५२	आरिष्टीय	४३५
अञ्जुनक	४९४	आरोहणक	४३४
अर्धकर्पिकी	४९४	आर्गयन	४६४
अर्धपलिक	३४२	आर्चिक	४६३
अचन्ती	४३४	आर्षिक	४५१
अदमर	४०३	आर्हन्त्य	५१२
अश्वत्थाम	१७६	आवन्त्य	४१८
अष्टापद	५१२	आवश्यक	५१
अर्हन्त्य	३३५	आत्मिक	४१७
अर्हन्	१	आश्रयत्थिक	४३६
अर्हम्		आपादजम्बुक	४४९
आ.		आस्तिक	४८४
आकशापेयिक	४१५	आह्वयजालिकी	४४८
आग्निष्टोमिक	४४०		
आग्नीध	४६८	उ.	
आम्रायण	४०८	उज्जयिनी	२१७
आङ्ग	४१७	उडुलोम	४०३
आङ्गक	४४९	उत्करीय	४३५
आङ्गविद्य	४४०	उदन्वान्	६१
		उदुम्बरघती	१७७

शब्द ।	पुत्राङ्क ।
उद्दालक	४२०
उपक	४२०
उब्जककुभ	"
उब्जि	"
उमास्याति	७२
उशीनर	१०१
क्रकसाम	५७७
क्रययजुष	"
क्रश्यक	४३५
क्रयभ	६०७
ए.	
एणीपचनीय	४०१
ऐक्षवाक	५९५
ऐन्दुचक्रक	४५०
ऐन्द्रघर्मि	४०५
औ.	
औकृत्थिक	४४०
औखीय	४६९
औत्स	४५६
औदि	४०५
औदुम्बर	४३२
औदुम्बरि	४१७
औपगव	४०२
औपगवक	४४२
और्णाद्यत्य	५७२
और्द्रायन	४४५
और्व	४०६
औलपीय	५७२
औशन	४४२

शब्द ।	पुत्राङ्क ।
क.	
कंस	३४२
कटप्रार्मीय	४५१
कठ	४४१
कडारजैमिनि	१६१
कत्तृणा	१८६
कद्रू	१२१
कन्यापुर	१२५
कपिष्ठल	९४
कपोतपाका	५७१
कमण्डलू	१२१
कलिङ्ग	३४२
कश्मीर	३४३
काकणीक	४९७
काकन्दक	४४९
काकि	४१६
काच्छक	४५१
काठक	४२६
काणद्रोण	१६१
काण्डाग्नक	४५०
काण्य	४४७
कातीय	४०२
काप्य	४०६
कामशमी	१४८
कारन्तापिका	४४८
कार्फट्यकायनि	४१६
कार्णायनि	४३५
कार्तायनि	४१६
कार्माय्यायणि	४१५
कार्ण्यायन	४०८

शब्दः ।	पृष्ठाङ्क ।	शब्द ।	पृष्ठाङ्क ।
कालकूटि	४१७	कौचवायै	४७३
कार्षापणिनी	४२५	कौञ्जायन्य	४०७
कालाप	६००	कौटशिखीय	४२१
कालेय	४४२	कौण्डिविश	५७१
कालपसौत्र	४४०	कौथुम	६००
काव्य	५१२	कौरवक	४५०
काशिका	४४८	कौरव्य	४१८
काशिल	४३४	कौलक	४५०
काशीय	४४७	कौशाम्बी	१३९
काशांश्वीय	४३५	कौशिक	४०६
काश्यप	८८	कौशिकिन्	४७०
काश्यपिन्	४७०	कौपितकेय	४११
कुम्भटागिरि	१७७	क्रमक	४४१
कुण्डिन	४१९	क्रौञ्च	४४२
कुत्स	४१९	क्रौशशतिक	४८७
कुन्ती	४१८	क्रौष्टायन	४०८
कुमुदवान्	४३३	क्षत्रविष	४४०
कुमुदिक	४३६	क्षीरकलम्भ	४२०
कुरु	६९		
कुरुक्षेत्र	१५८	खरणम्	१००
कृकणीय	४५२	खाण्डवक	४३४
कृष्ण	३३२	खाण्डिकीय	४६९
केवलज्ञान	१४८	खारीक	४९७
केवलिन्	११३		
केकेय	७९०	ग.	
केनवायनि	४१५	गङ्गा	१५८
केन्द्रासायन	४०८	गणधर	१४५
केलास	१७६	गर्गकुल	४२१
कोटरावण	१७७	गवीघृम	८५
कोशल	४१८	गन्य	४६४
		गाणिन्य	४२५

शब्दः ।	पुटा ।।	शब्दः ।	पुटाः ।।
गाणिन	५९९	छान्दोग्य	४६७
गाथिन	५९९	जाजल	ज ६००
गान्धारय	४१७	जिनेन्द्र	१०२
गार्ग्य	१५४	जेह्मकात	४०२
गेहेश्वर	१४७	ज्योतिष	४७१
गोतम	४१९		त.
गोनर्दीय	४०१	ताण्ड	४४१
गोरेट्टि	४१६	तान्तुषायि	४१४
गौपालि	५७१	तार्णयिन्दविक	४१५
गौमत	४४७	तीर्थकाक	१४७
गौरव्रीचीय	४६७	तीर्थकृत्	१४६
गौलक्षणिक	४४०	तृणसा	४३४
गोष्ठ	४४७	तैक	४४७
	च.	तैकायनि	४१५
चरक	४६९	तैतल	६००
चातुर्वर्तिक	४६३	तेत्तिरीय	४६९
चान्द्रमागेय	४१०	तौर्देय	४७४
चान्द्रायणिक	४८६	त्रिककुद्	५८८
चारकक	४६७		द.
चागयणीय	४०१	दक्षिणकोशल	१४८
चार्मिण	४१६	दक्षिणशाल	१४८
घुस्य	४३४	दाक्षि	४०५
चैकि	४२०	दाक्षिकन्यीय	४५१
चैकीय	४४७	दाक्षिणात्य	४४५
चैदिका	४४८	दाक्षिनगरीय	४५१
	छ.	दाक्षिणपल्लीय	"
छागल	४०९	दाक्षिहृदीय	"
छागलेयिन	४६९	दागव्यापनि	४१५
छान्यायनि	४१५	दामनीय	५७२
छान्दस्य	४६४	दारघ	१७२

शब्दः ।	पुत्राङ्कः ।	शब्दः ।	पुत्राङ्कः ।
वाभायण	४०८	निष्क	४२८
देवब्रह्मन्	४७८	नेकेत	४४७
दैत्य	४०४	नैयायिक	४३९
द्वयातत्रक	४३२	नैयासिक	४३९
द्वयासुर	४७१	नैपथ्य	४१७
दौलिय	६००	न्यग्रोधक	४३५
द्विनिष्क	४९६		
द्विपाद्य	४९७	प.	
द्रुणल	१००	पञ्चशाण	४९६
द्रुमपुष्पीय	३१५	पञ्चाम्र	१४९
द्रुघय	४२८	पञ्चाल	४१९
द्रुमतुर	१४९	पदक	४४१
द्रोणायन	४०८	पद्मनाभ	४८२
		परमेष्ठिन्	१
ध.		पर्णीय	४४२
धौमक	४९९	पाशायण	४३४
धौय	४७२	पाटञ्चर	४४७
		पाटलिपुत्रक	४४९
न.		पाण्टाङ्कित	४२१
नडकीय	४३५	पाण्डवक	४७२
नदसाण	४३४	पाण्डव	४१८
नाकुल	४०९	पाणिनि	४७३
नाट्य	४६७	पाणिनीय	४४१
नाडायन	४०७	पान्थायन	४३४
नादेय	४५६	पान्नागारि	४२२
नान्दीपुरक	४४९	पाराशरिन्	४७०
नामेय	४१०	पारेधन्यक	४४९
गारद	५७८	पादायन	४४५
नास्तिक	४४८	पार्वतायन	४०८
निल	७१	पार्श्व	४७२
निपद्य	"	पालाशक	४३६

शब्दः ।	पुरांकः।	शब्दः ।	पुरांकः।
पाश्चात्य	४४४	वाहस्पत्य	४६९
पुनर्वसुषेण	९३	वाह्वि	४०४
पुरोडाशिका	४४४	वाहुवर्त्तक	४४०
पुराणकवि	१४८	वाह्वृच्य	४६७
पुलिन्द	४७१	विद	४४९
पूर्वकाष्णांमृतक	४९२	विदकुल	४२१
पूर्वकान्यकुटज	"	विसवान्	४३३
पैङ्गिन्	४६९	वौध्य	४०६
पैल	४१०	ब्रह्मवन्धु	१२१
पैलुवहक	४४९	ब्राह्मणान्य	४०७
पैप्पलद	४६९	ब्राह्मण	४४१
पौरत्र	४१७	ब्राह्मी	४९९
पौरवीय	४७२		भ.
पौरस्त्य	४४४	भद्रबाहु	१३७
पौर्वभद्र	४९२	भरतवर्गीण	४६१
पौषघ्नत	४४४	भागवित्तिक	४१५
पौष्करार्धिक	४४३	भाद्र (ग्रन्थ)	४७१
प्रगाथ	४३८	भास्त्राज	१६४
प्रद्युमन्	७८	भार्गव	४०८
प्रात्यग्रधि	४१७	भारुकच्छ	४५०
प्राभृत	७३	भृगु	४१९
प्रास्थिक	४९७	भौरिकविध	४३२
प्रेङ्गिन्	४३४		म.
प्रौष्ठ	४०९	मगध	८४
प्लक्षीय	४३४	मथुर	७०
	व.	मद्रक	४७२
यलदेय	१६१	मद्रबाहु	१२१
यलिन्दम	३३२	मधुमान्	४३३
यत्न्य	४३४	मलय	८९
याम्रव्य	४०६	महाभक्षन्	४७८

शब्द ।	पुटाक ।	शब्द ।	पुटाकः ।
महिष्मान्	४३३	राघव	३४४
गागध	४१७	राजन्य	५७१
माडनगर	४९४	राजसूयिक	४६३
मातृकल्पिक	४४०	राणायन	४०८
माधव्य	४०६	राम	७९
मान्धरश्रेणि	४२२	रावण	४०७
मारीच	४१०	रैवतिक	४१२
मालाप्रस्थक	४४२	रोहिणीपेण	९३
माहकिप्रामीय	४४१	रौमक	४४७
माहिष्मती	२१७		
मिश्रकावण	१७७	ल.	
मीमांसक	१४९	लमक	४२०
मैत्रेय	५९५	लहय	४१९
मेत्रेयिका	५९०	लाक्षणेय	४११
मौद्	४६९	लाक्ष्मणि	४१४
मौनिविति	४३४	लाङ्केय	४१६
		लोहध्वज्य	४२०
		लौकायितिक	४४०
		लौम	४३४
य.			
यमसभीय	४७१		
यमुना	१५८	व.	
यवन	४१८	वंशावती	१७७
यस्क	४१९	वलभि	७०
याकृल्लामन	४४७	वान्यपदीय	४७१
यामुन्दायनीय	४१४	वाकिनि	४१६
यावक्रीतिक	४४०	वाजपेयिक	४८८
युधिष्ठिर	७९	वाङ्मलि	४०४
यूषर	४३४	घतण्डय	४०६
यौगन्धरक	४४०	घात्स्य	४०६
यौजनशतिक	४८७	घामदेव्य	४४१
यौधेय	४७२	घायसविधिक	४४०
		घारतन्तवीय	४६९
र.		घाराणसी	१२६
राक्षस	४७२		

शब्दः।	पुत्राङ्कः।	शब्दः।	पुत्राङ्कः।
वाराहक	४३६	वैयासकि	४०६
वोरिपथिक	४५७	वैश्रवण	४०९
वोहटकि	४०६	श.	
वोतिसूत्रिक	४४०	शक	४१८
वार्मतेय	४७४	शतपथिकिन्	४२०
वार्मिण	४१६	शमुञ्जय	७०
वार्पगण्य	४०८	शवर	५७१
वाशिल	४३४	शम्भय	३३५
वाशिष्ट	४०८	शाकल	४४७
वासवदतिक	४४०	शरावती	१७७
वासत	४३२	शाङ्क्य	४१४
वासिष्ठायनि	४३४	शाङ्क्युपथिक	४२७
वासुदेव	७८	शाङ्करविन्	४६९
वाहिक	४४७	शाण्डिल्य	४७३
विदेह (देशः)	७१	शापायन	४०७
विदेह (राजापत्यच)	४१७	शामीपत्य	५७२
विन्ध्य	१५७	शास्त्रतायन	४०८
विश्वानर	१७७	शार्करिक	४३३
विश्वामित्र		शालङ्कि	४०५
विष्वक्सेन	९३	शाल्यायय	५७२
वृजिक	४७२	शावरजम्बुक	४४९
वेतस्यत्	४३३	शिक्षक	४४१
वेद	४४१	शिखायल	४३३
वेकण	४०९	शिशुप्रदीप	४७१
वेदुर्य	४६५	शरसेनी	४१८
वणुकीय	४५२	शूणिगमा	१००
वेत्रकीय	४५२	शेश	४६४
वेदयिन्	५९९	शेगण्ट	६००
वेदभृथ	५७२	शेगायथ्य	५७२
वेदिश	४३२	शेरीथिक	४३३
वेयाकरण		शेलादिन्	४६०

शब्दः ।	पुटाक्रः॥	शब्दः ।	पुटाक्रः॥
शैव (राष्ट्र)	४३२	सुदामन्	४७३
शैव (ग्रन्थ)	४७०	सुमगध	१६४
शौङ्ग	४०९	सुराही	११०
शौनकायन	४०८	सुराष्ट्रब्रह्म	५७८
शौनकिन्	४६९	सुघ्न (देश)	८१
शौरसेन	४४७	सुवर्ण	४९६
श्यामेय	४११	सैन्धव	४५१
श्राविण्डायन	३४६	सैपुरिका	४०१
श्रीषेण	९३	सैप्र	४१०
श्रेणिक	८४	सौकरसज्ञ	६००
श्रौमत्य	५७२	सौतङ्गमि	४३४
श्वाफल्क	४०९	सौत्र	४४०
श्वविदूर्गाय	४५१	सौपन्थ्य	४३४
प.		सौपर्ध	६००
पष्टिपथिक	४४०	सौयामायनि	४१४
पाडण्डक	४४९	सौरमस	४१७
पाडि	४०५	सौराष्ट्रक	४१७
सङ्करीय	४३५	सौषन्ध	४४३
सप्तपि	१४९	सौवर	५९१
सह्य	१५७	सौवीरगोत्र	४१५
साङ्काश्य	१६४	सौहानागर	५९४
साखिदन्धेय	४३५	स्कौनगरिका	१०१
सामक	४४१	स्याद्वाद	१९८
सामिन्धेन्य	४२६	स्वयम्भुव	६००
सारवेय	४३५	हरिणसिन्	३०६
सारिकावण	१७७	हरिषेण	९३
सालानुरीय	४७४	हारितकात	४०२
साल्वेय	४१०	हारितायन	४०८
सिध्मकावण	१७७	हिमवत्	७०
सिद्धराज	३४२	हिरण्यवती	३७७
सिद्धसेन	७२	हुद्गोलीय	४७४
सिद्धसेनीय (ग्रन्थ)	४७०	हमवत	४४२
सुतङ्गम	३३५		

सप्तमं परिशिष्टम्
हैमव्याकरणोपयुक्ताः श्लोकाः ।

अनुबन्धफलम्

(7)

उच्चारणेऽस्त्यवर्णाद्य आस्त्योरिण्निपेधने ।
इकारादात्मनेपदमीकाराच्चोभयं भवेत् ॥ १ ॥
उदितः स्वराश्रोन्तश्चोक्तादाविटो विकल्पनं ।
रुपांत्ये डे परे ह्रस्व ऋकाराद्ङ्विकल्पकः ॥ २ ॥
लृकाराद्ङ्समायात्येः सिचि वृद्धिनिपेधकः ।
पेस्त्योरिण्निपेधः स्यादोस्त्योस्तस्य नो भवेत् ॥ ३ ॥
ओंकार इङ्विकल्पार्थेऽनुस्वारोऽनिङ्विशेषणे ।
लृकारश्च विसर्गश्चानुबन्धे भवतो नहि ॥ ४ ॥
कोदादिर्न गुणी प्रोक्त रो पूर्वस्य मुमागमः ।
गेनोभयपदी प्रोक्तो यश्च चजोः फर्गो कृत्तौ ॥ ५ ॥
आत्मने गुणारोधे डश्चो दिवादिगणो भवेत् ।
ओं वृद्धौ वर्त्तमाने कः टः स्वादिष्ठद्युत्तरकः ॥ ६ ॥
त्रिमगर्थो डकारः स्याण् णचुरादिश्च वृद्धिकृत् ।
तस्तुदादौ नकारश्चेच्चापुंसीति विशेषणे ॥ ७ ॥
रघादौ नागमे पो हि मो दामः संप्रदानके ।
यस्तनादेरकारः स्यात् पुवद्भावाधिसूचक ॥ ८ ॥
स्त्रीलिङ्गार्थे लकारो हि उत और्विति चो भवेत् ।
शः ऋधादिः फयः शिति प्रोक्त प.पित्तोऽङ्विशेषणे ॥९॥
पदत्वार्थे सकारो हि नोक्ता भ्रम न सन्ति च ।
घातूनां प्रत्ययानां चानुबन्ध कथितो मया ॥ १० ॥

वृत्तगणफलम्

द्युतादेरद्यतन्वां चाडात्मनेपदमिष्यते ।
वृदादिपञ्चकेऽन्यो वा स्यसनोरात्मनेपदम् ॥ १ ॥
ज्वलादिर्णा भवेद्वृद्धिर्यजादे संप्रसारणं ।
घटादिनां भवेद्दृङ्स्वो णौ परेऽनीघटत् सदा ॥ २ ॥

अद्यतन्यां पुपादित्वाद्ङ्परस्मैपदे भवेत् ।
 स्वादित्वाच्च कयोस्तस्य नकारः प्रकटो भवेत् ॥३॥
 प्वादीनां गदितो ह्रस्वो ल्वादेस्तकयोश्च नो भवेत् ।
 युजादयो विकल्पेन श्लेषाश्चुरादिके गणे ।४॥
 मुचादेर्नागमोरो च कुटादित्वात् सिचि परे ।
 गुणवृद्धेरभावश्च कथितो हेमस्वरिणा ॥ ५ ॥
 अदन्तानां गुणो वृद्धिर्यद्ङ्चुरादिश्च ना भवेत् ॥
 संक्षेपेण फल चैतदीपितं वानरेण हि ॥ ६ ॥

अनिट्टकारिका ।

त्रिश्चीडीशीयुरुक्षुष्णुस्त्वभ्यश्च वृगो वृळः ।
 ऊट्टदन्तयुजादिभ्यः स्वरान्ता धातवोऽपरे ॥ १ ॥
 पाठ एकस्वराः स्यु,र्येऽनुस्वारेत इमे स्मृताः ।
 द्विचिघोऽपि शक्तिश्च, वचिर्विचिरिच्ची पचिः ॥ २ ॥
 सिञ्चतिर्मुचिरतोऽपि पृच्छति अस्जिभस्जिभुजयोर्युजिर्यतिः ।
 प्वञ्जिरञ्जिस्जयोरनिजिर्जिजृः पञ्जिभञ्जिभजयः सृजित्यजी ॥३॥
 स्कन्दिविद्यविद्लवित्तयोर्मुदिः स्वियति शदिसदी भिदिछिदी ।
 तुद्यदी पदिहदी खिदिश्रुदी । राधिसाधिसुधयो युधिष्यधी ।
 वन्धिषुष्यरुधयः कुधिभ्रुधी । सिद्ध्यतिस्तदनु हन्तिमन्यती ।
 आपिना तपिशपिश्चिपिष्णुपो । लुम्पतिः सूपिलिपी चपिस्त्रपी ॥५॥
 यभिरभिलभियभिरमिनभिनभिनभयः कुशिलिशशिशिश्चिदिशतिदशयः ।
 सृशिमृशतिविशतिदशिशिष्णुशुषयस्त्रिपिपिपिपिष्णुक्रुपितुपिदुपिपुषय
 ऋष्यतिर्द्विपिरतोघसियसती रोहतिर्लुहिरिही अनिङ्गदितो ।
 देग्धिदोग्धिलिहयोर्मिहियहती नद्यतिर्द्विहिरिति स्फुटमनिट्टः ॥७॥

इति परिशिष्टेषु सप्तम परिशिष्ट पूर्णं

तत्सूतो च सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनपरिशिष्टानि सम्पूर्णानि ।

विशिष्टपरिशिष्टानि सप्त शिष्टप्रसक्तये ।

सङ्गृहीतानि हेमेऽस्मिन् ग्रन्थे भिक्षुदिमांशुना ॥१॥

अहं

श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचितं

स्वो ष ज ल घु वृ त्ति सं व लि तं

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनम् ।

प्रणम्य परमात्मानं श्रेयःशब्दानुशासनम् ।

आचार्यहेमचन्द्रेण स्मृत्वा किञ्चित् प्रकाशयते ॥१॥

अहं । १ । १ । १ ।

अहमित्येतदक्षरं परमेश्वरस्य परमेष्ठिनो वाचकम्,
नङ्गलार्थं शास्त्रस्याऽऽदौ प्रणिदध्महे ॥ १ ॥

सिद्धिः स्याद्वादात् । १ । १ । २ ।

स्याद्वादादनेकान्तवादात् प्रकृतानां शब्दानां सिद्धि
निष्पत्तिर्ज्ञप्तिश्च वेदितव्या ॥२॥

ओं अहं नम । १ प्रस्तुतहैमव्याकरणवृहद्गस्तावर्षादिमेवाय पद्यमस्ति ।
'श्रेय' इति शब्दानामनुशासनस्य परस्याऽऽत्मनो वा विशेषणम् । शब्दानामनुशा-
सनं शब्दानुशासन व्याकरणशास्त्रमित्यन्वयं नामास्ति । आचार्यः शास्त्राणां ज्ञातृ
उपदेश्य वा । हेमः स्वर्णवर्ण, चन्द्रश्च हिमाश्वर्यकः शब्दः, तद्गुणतत्समत्वाभ्या
मयूरं सङ्घटितः कर्मधारयं हेमचन्द्रेति सिध्यति । आचार्येत्यस्य विशेषणत्वेन
पूर्वनिपाते आचार्यहेमचन्द्र इति, तेन । तृतीया च षष्ठीपक्षे श्लेषः । 'किञ्चित्' इति
क्रियाविशेषणम् । अत्र साधवः शब्दा अभिधेयाः । प्रयोजनं च तेषां सम्यग्-
ज्ञानमिति श्रेयं शब्दाद् वेद्यम् ।

२ 'अहं' इति सानुनासिक मान्ते वाऽव्यय सकलागमरहस्यमूर्तं योगिजनाद्रीकृत
महाप्रभावकं मन्नाक्षरमिति तद्विद आहुः (योगशास्त्रम् ८) । अत एवाग्रान्यत्र चाऽऽ
चार्यो महत्त्वेनेदमाद्यमुक्तिरिति । विष्णुब्रह्मशिवानामप्यय वाचक इति कनकप्रभः
प्राह । 'प्रणिदध्महे' इत्यत्र बहुवचन ध्येयगुणबाहुल्यात् कर्तुस्तदभेदेन, "अविशेषणे द्वौ
चास्मदः (५० ८८) इति सूत्रेण वा निर्दोषमस्ति, नाऽऽचार्यगर्वद्योतकमिति वेशम् ।

लोकात् । १ । १ । ३ ।

अनुक्तानां संज्ञानां न्यायानां च लोकाद् वैयाकरणादे-
सिद्धिर्ज्ञसिश्च वेदितव्या, वर्णसमाम्नायस्य च तत्र ॥३॥

औदन्ताः स्वराः । १ । १ । ४ ।

औकारावसाना वर्णाः स्वरसंज्ञाः स्युः । अ आ इ इ
उ ऊ ऋ ॠ लृ ए ऐ ओ औ ॥ ४ ॥

एक-द्वि-त्रिमात्रा ह्रस्व-दीर्घ-प्लुताः । १ । १ । ५ ।

मात्रा कालविशेषः । एकद्वित्र्युच्चारणमात्रा औदन्ता
वर्णा यथासङ्ख्यं ह्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञाः स्युः । अ इ उ ऋ लृ,
आ ई ऊ ऋ लृ ए ऐ ओ औ, आ ३ ई ३ ऊ ३ इत्यादि
॥ ५ ॥

अनवर्णा नामी । १ । १ । ६ ।

अवर्णवर्जा औदन्ता वर्णा नामिसंज्ञाः स्युः । इ ई उ
ऊ ऋ ॠ लृ ए ऐ ओ औ ॥ ६ ॥

लृदन्ताः समानाः । १ । १ । ७ ।

लृकारावसाना वर्णाः समानाः स्युः । अ आ इ ई उ
ऊ ऋ ॠ लृ ॥ ७ ॥

ए ऐ ओ औ सन्ध्यक्षरम् । १ । १ । ८ ।

ए ऐ ओ औ इत्येते सन्ध्यक्षराणि स्युः ॥ ८ ॥

अं-अः अनुस्वार-विसर्गौ । १ । १ । ९ ।

अकारावुच्चारणार्थौ । 'अं' इति नासिक्यो वर्णः । 'अः'
इति च कण्ठ्यः । एतौ यथासङ्ख्यमनुस्वारविसर्गौ
स्याताम् ॥ ९ ॥

कादिव्यञ्जनम् । १ । १ ।

कादिर्वर्णौ हर्षन्तो व्यञ्जनं स्यात् । क ख ग घ ङ ,
च छ ज झ ञ , ट ठ ड ढ ण , त थ द ध न , प फ ब भ
म , य र ल व , श ष स ह ॥ १० ॥

अपञ्चमान्तस्थो धुद् । १ । १ । ११ ।

वर्गपञ्चमान्तस्यावर्जः कादिर्वर्णौ धुद् स्यात् । क ख ग
घ , च छ ज झ , ट ठ ड ढ , त थ द ध , प फ ब भ ,
श ष स ह ॥ ११ ॥

पञ्चको वर्गः । १ । १ । १२ ।

कादिषु वर्णेषु यो यः पञ्चसङ्ख्यापरिमाणो वर्णः स
स वर्गः स्यात् । क ख ग घ ङ , च छ ज झ ञ , ट ठ ड
ढ ण , त थ द ध न , प फ ब भ म ॥ १२ ॥

आद्य-द्वितीय-श-प-सा अघोषाः । १ । १ । १३ ।

वर्गाणामाद्यद्वितीया वर्णाः शपसाश्चाऽघोषाः स्युः ।
क ख , च छ , ट ठ , त थ , प फ , श ष स ॥ १३ ॥

अन्यो घोषवान् । १ । १ । १४ ।

अघोषेभ्योऽन्यः कादिर्वर्णौ घोषवान् स्यात् । ग घ
ङ , ज झ ञ , ड ढ ण , द ध न , ब भ म , य र ल व ,
ह ॥ १४ ॥

य-र-ल-वा अन्तस्थाः । १ । १ । १५ ।

एते अन्तस्थाः स्युः ॥ १५ ॥

अं-अः-५ क-२५ प-श-प-साः शिट् । १ । १ । १६ ।

अकपा उच्चारणार्थाः, अनुस्वारविसर्गौ वज्रगजकु-
म्भाऽऽकृती च वर्णौ, शपसाश्च शिटः स्युः ॥ १६ ॥

तुल्यस्थानाऽऽस्यप्रयत्नः स्वः । १ । १ । १७ ।

स्थानं कण्ठादि ।

“ अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा ।
जिह्वामूलं च दन्ताश्च नासिकौष्ठौ च तालु च ॥१॥

आस्ये प्रयत्न आस्यप्रयत्नः स्पृष्टतादिः , तुल्यौ वर्णा
न्तरेण सदृशौ स्थानाऽऽस्यप्रयत्नौ यस्य स वर्णस्त प्रति
स्वः स्यात् । तत्र त्रयोऽकारा उदात्तानुदात्तस्वरिताः प्रत्ये-
क सानुनासिक-निरनुनासिकभेदात् पञ्च एव दीर्घप्लुता
वित्पष्टादश भेदा अवर्णस्य , ते सर्वे कण्ठस्थाना विवृत
करणाः परस्परं स्वाः । एवमिवर्णास्तावन्तस्तालव्या
विवृतकरणाः स्वा । उवर्णा ओष्ठ्या विवृतकरणाः स्वाः ।
ऋवर्णा मूर्द्धन्या विवृतकरणाः परस्परं स्वाः । लृवर्णा दन्त्या
विवृतकरणाः परस्परं स्वाः । सन्ध्यक्षराणां ह्रस्वा न स-
न्ति इति तानि प्रत्येक द्वादशभेदानि । तत्र एकारास्ताल
व्या विवृततराः स्वाः । ऐकारास्तालव्या अतिविवृततरा-
स्वाः । औकारा ओष्ठ्या विवृततराः स्वाः । औकारा
ओष्ठ्या अतिविवृततराः स्वाः । वर्याः पञ्च पञ्च परस्पर
स्वाः । यलवानामनुनासिकोऽननुनासिकश्च द्वौ भेदौ पर
स्परं स्वी ॥ १७ ॥

स्यौ-जसमौ-शस्-टा-भ्यां-भिस्-डे-भ्यां-भ्यस्-डसि-
भ्यां-भ्यस्-डसोसाम्-ड्योस्-सुपां त्रयी त्रयो

प्रथमाऽऽदिः । १ । १ । १८ ।

स्यादीनां प्रत्ययानां त्रयी त्रयी यथासङ्ख्य प्रथमा द्वि-
तीया-तृतीया-चतुर्थी-पञ्चमी-षष्ठी सप्तमी च स्यात् ॥१८॥

स्त्यादिर्विभक्तिः । १ । १ । १९ ।

प्रयुज्यमानैरप्रयुज्यमानैर्वा विशेषणैः सहितं प्रयुज्य-
मानमप्रयुज्यमानं वा आख्यातं वाक्यं स्यात् । धर्मो वो
रक्षतु, लुनीहि३ पृथुकाँश्च खाद, शीलं ते स्वम् ॥ २६ ॥

'अधातुविभक्तिवाक्यमर्थवन्नाम । १ । १ । २७ ।

धातुविभक्त्यन्तवाक्यवर्जमर्थवच्छब्दरूपं नाम स्यात् ।
वृक्षः, स्वः, धवश्च । अधातुविभक्तिवाक्यमिति किम् ?
अहन्, वृक्षान्, साधुर्धर्मं ब्रूते ॥ २७ ॥

शिर्घुट् । १ । १ । २८ ।

जश्सादेशः शिर्घुट् स्यात् । पद्मानि तिष्ठन्ति पश्य
वा ॥ २८ ॥

पुं-स्त्रियोः स्यमौ-जस् । १ । १ । २९ ।

स्यादयः पुंस्त्रीलिङ्गयोर्घुटः स्युः । राजा, राजानौ,
राजानः, राजानम्, राजानौ, सीमा, सीमानौ, सीमानः,
सीमानम् ॥ २९ ॥

स्वराऽऽदयोऽव्ययम् । १ । १ । ३० ।

स्वरादयोऽव्ययानि स्युः । स्वर, अन्तर, प्रातर्
इत्यादि ॥ ३० ॥

चाऽऽदयोऽसत्त्वे । १ । १ । ३१ ।

अद्रव्ये वर्तमानाश्चादयोऽव्ययानि स्युः । वृक्षश्चे-
त्यादि ॥ ३१ ॥

अधणत्स्वाद्या शसः । १ । १ । ३२ ।

१ अधात्विति विशेषणात् "नाम्नो नोऽनह" (पृ० ६०) इत्यादिसूत्रैर्नलोपाऽऽ
दिकार्यं न स्यात् ।

घण्वर्जास्तस्वादयः शम्पर्यन्ता ये प्रत्ययास्तदन्तं नामाव्ययं स्यात् । देवा अर्जुनतोऽभवन् , ततः , तत्र , बहु-
शः । अधणिति किम् ? पथिद्वैधानि ॥ ३२ ॥

विभक्तिथमन्तंतसाद्याभाः । १ । १ । ३३ ।

विभक्त्यन्ताभाः, थमवसानतसादिप्रत्ययान्ताभा-
श्चाऽव्ययानि स्युः । अहंयुः, अस्तिक्षीरा गौः, कथम्,
कुतः ॥ ३३ ॥

वत्-तस्याम् । १ । १ । ३४ ।

वत्-तसि-आम्प्रत्ययान्तमव्ययं स्यात् । मुनिवद् वृत्तम्,
उरस्तः, उच्चैस्तराम् ॥ ३४ ॥

क्त्वा-तुमम् । १ । १ । ३५ ।

क्त्वा-तुम्-अम्प्रत्ययान्तमव्ययं स्यात् । कृत्वा, कर्तुम्,
यावजीवमदात् ॥ ३५ ॥

गतिः । १ । १ । ३६ ।

गतिसंज्ञमव्ययं स्यात् । अदःकृत्या "अतः कृ-कमि...
(२-३-५ पृ. ८९) " इत्यादिना रः सो न स्यात् ॥ ३६ ॥

अप्रयोगीत् । १ । १ । ३७ ।

इह शास्त्रे उपदिश्यमानो वर्णस्तत्समुदायो वा प्रयो-
गेऽदृश्यमान इत् स्यात् । एधते, यजते, चित्रीयते ॥ ३७ ॥

अनन्तः पञ्चम्याः प्रत्ययः । १ । १ । ३८ ।

पञ्चम्यर्थाद् विहितोऽन्तशब्दाऽनिर्दिष्टः प्रत्ययः स्या-

१ अत्र "व्याधये तसु." (पृ० ५४५) सूत्रेण तसुः । 'तत.' इतीह तु
"किमद्वयादि .." (पृ० ५४६) सूत्रात् तसु । "तद्वति घण्" (पृ० ५४९) सूत्रेण यो
घण् स्यात्तन्निषेधः ।

त् । “नाम्नः प्रथमैक-द्वि-बहौ” (२-२-३१ पृ. ७०) । वृक्षः ।
अनन्त इति किम् ? आगमः प्रत्ययो मा भूत् ॥ ३८ ॥

उत्पत्तु संख्यावत् । १ । १ । ३९ ।

उत्पन्तमत्वन्तं च संख्याकार्यभाक् स्यात् । कतिकः,
यावत्कः ॥ ३९ ॥

बहु-गणं भेदे । १ । १ । ४० ।

बहुगणशब्दौ भेदवृत्तौ सङ्ख्यावत् स्याताम् । बहुकः,
गणकः । भेद इति किम् ? वैपुल्ये सङ्घे च मा भूत् ॥ ४० ॥

क-समासेऽध्यर्द्धः । १ । १ । ४१ ।

अध्यर्द्धशब्दः के प्रत्यये समासे च विधेये सङ्ख्यावत्
स्यात् । अधर्द्धकम्, अध्यर्द्धशूर्पम् ॥ ४१ ॥

अर्द्धपूर्वपदः पूरणः । १ । १ । ४२ ।

अर्द्धपूर्वपदः पूरणप्रत्ययान्तः के प्रत्यये समासे च कार्यं
संख्यावत् स्यात् । अर्द्धपञ्चमकम्, अर्द्धपञ्चमशूर्पम् ॥ ४२ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्रा-
भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ प्रथम-
स्याध्यायस्य प्रथमः पादः समाप्तः ॥ १ । १ ॥

द्वितीयः पादः

समानानां तेन दीर्घः । १ । २ । १ ।

समानानां तेन समानेन परेण सह दीर्घः स्यात् ।
दण्डायम् , दधीदम् , नदीन्द्रः ॥ १ ॥

ऋलृति ह्रस्वो वा । १ । २ । २ ।

ऋति लृति च परे समानानां ह्रस्वो वा स्यात् । बाल
ऋश्यः , लृ ऋषभः , होतृ लृकारः । पक्षे बालश्यः ॥ २ ॥

लृत् ऋलृ ऋलृभ्यां वा । १ । २ । ३ ।

लृत् ऋता लृता च सह यथासंख्यं ऋलृ इत्येतौ वा
स्याताम् । ऋता ऋकारः , पक्षे लृ ऋकारः , ऋकारः । लृता-
लृकारः , पक्षे लृ लृकारः लृकारः ॥ ३ ॥

ऋतो वा तौ च । १ । २ । ४ ।

ऋत् ऋलृभ्यां सह यथासंख्यं ऋलृ इत्येतौ वा स्यातां,
तौ च ऋकारलृकारौ ऋलृभ्यां सह वा स्याताम् । ऋता-
पितृषभः , पक्षे पितृ ऋषभः , पितृषभः । लृता- होतृ
लृकारः , पक्षे होतृ लृकारः , होतृकारः । तौ च पितृषभः
होतृलृकारः , पक्षे पूर्ववत् ॥ ४ ॥

ऋस्तयोः । १ । २ । ५ ।

तयोः पूर्वस्थानिनोर्लृकारऋकारयोर्यथासंख्यं ऋलृभ्यां
सह ऋ इति दीर्घः स्यात् । ऋषभः , होतृकारः ॥ ५ ॥

अवर्णस्येवर्णादिनैदोर्दरल् । १ । २ । ६ ।

अवर्णस्य इ उ ऋ लृ वर्णैः सह यथासंख्यं एत् ओत्
अर् अल् इत्येते स्युः । देवेन्द्रः , तवेहा , मालेयम् , सैक्षते,
तवोदकम् , तवोढा , तवर्षिः , तवर्कारः , महर्षिः , सवर्कारः,
तवल्कारः , सल्कारेण ॥ ६ ॥

त् । “नाम्नः प्रथमैक-द्वि-बहौ” (२-२-३१ पृ. ७०) । वृक्षः ।
अनन्त इति किम् ? आगमः प्रत्ययो मा भूत् ॥ ३८ ॥

उत्पत्तु संख्यावत् । १ । १ । ३९ ।

उत्पन्तमत्वन्तं च संख्याकार्यभाक् स्यात् । कतिकः,
यावत्कः ॥ ३९ ॥

बहु-गणं भेदे । १ । १ । ४० ।

बहुगणशब्दौ भेदवृत्ती सङ्ख्यावत् स्याताम् । बहुकः,
गणकः । भेद इति किम् ? वैपुल्ये सङ्ख्ये च मा भूत् ॥ ४० ॥

क-समासेऽध्यर्द्धः । १ । १ । ४१ ।

अध्यर्द्धशब्दः के प्रत्यये समासे च विधेये सङ्ख्यावत्
स्यात् । अध्यर्द्धकम्, अध्यर्द्धशूर्पम् ॥ ४१ ॥

अर्द्धपूर्वपदः पूरणः । १ । १ । ४२ ।

अर्द्धपूर्वपदः पूरणप्रत्ययान्तः के प्रत्यये समासे च कार्यं
संख्यावत् स्यात् । अर्द्धपञ्चमकम्, अर्द्धपञ्चमशूर्पम् ॥ ४२ ॥

इत्याचार्यश्रीहैमचन्द्रविरचितायां सिद्धहैमचन्द्रा-
भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ प्रथम-
स्याध्यायस्य प्रथमः पादः समाप्तः ॥ १ । १ ॥

द्वितीयः पादः

समानानां तेन दीर्घः । १ । २ । १ ।

समानानां तेन समानेन परेण सह दीर्घः स्यात् ।
दण्डायम् , दधीदम् , नदीन्द्रः ॥ १ ॥ .

ऋलृति ह्रस्वो वा । १ । २ । २ ।

ऋति लृति च परे समानानां ह्रस्वो वा स्यात् । चाल
ऋश्यः , लृ ऋषभः , होतृ लृकारः । पक्षे चालश्यः ॥२॥

लृत् ऋलृ ऋलृभ्यां वा । १ । २ । ३ ।

लृत् ऋता लृता च सह यथासंख्यं ऋलृ इत्येतौ वा
स्याताम् । ऋता ऋकारः , पक्षे लृ ऋकारः , ऋकारः । लृता-
लृकारः , पक्षे लृ लृकारः लृकारः ॥ ३ ॥

ऋतौ वा तौ च । १ । २ । ४ ।

ऋत ऋलृभ्यां सह यथासंख्यं ऋलृ इत्येतौ वा स्यातां,
तौ च ऋकारलृकारौ ऋलृभ्यां सह वा स्याताम् । ऋता-
पितृषभः , पक्षे पितृ ऋषभः , पितृषभः । लृता- होतृ
लृकारः , पक्षे होतृ लृकारः , होतृकारः । तौ च पितृषभः
होतृलृकारः , पक्षे पूर्ववत् ॥ ४ ॥

ऋस्तयोः । १ । २ । ५ ।

तयोः पूर्वस्थानिनोर्लृकारऋकारयोर्यथासंख्यं ऋलृभ्यां
सह ऋ इति दीर्घः स्यात् । ऋषभः , होतृकारः ॥५॥

अवर्णस्येवर्णादिनैदोदिरल् ॥ १ । २ । ६ ।

अवर्णस्य इ उ ऋ लृ वर्णैः सह यथासंख्यं एत् ओत्
अर् अल् इत्येते स्युः । देवेन्द्रः , तवेहा , मालेयम् , सेक्षते,
तवोदकम् , तवोढा , तवर्षिः , तवर्कारः , महर्षिः , सर्कारः ,
तवल्कारः , सल्कारेण ॥ ६ ॥

ऋणे प्रदशार्णवसनकम्बलवत्सरवत्संतरस्यात् । १ । २ । ७ ।

प्रादीनामवर्णस्य ऋणे, परे ऋता सह आर् स्यात् ।
प्राणम्, दशार्णम्, वसनार्णम्, कम्बलार्णम्, वत्सरार्णम्,
वत्सतरार्णम् ॥ ७ ॥

ऋते तृतीयासमासे । १ । २ । ८ ।

अवर्णस्य ऋते, परे, तृतीयासमासे, ऋता सह आर्
स्यात् । शीतार्त्तः । तृतीयासमास इति किम् ? परमर्त्तः ।
समास इति किम् ? दुःखेनर्त्तः ॥ ८ ॥

ऋत्यारूपसर्गस्य । १ । २ । ९ ।

उपसर्गस्थस्यावर्णस्य ऋकारादौ, धातौ परे ऋता सह
आर् स्यात् । प्राच्छति, पराच्छति ॥ ९ ॥

नाम्नि वा । १ । २ । १० ।

उपसर्गस्थस्यावर्णस्य ऋकारादौ नामावयवे धातौ परे
ऋता सह आर् वा स्यात् । प्रार्थनीयति, प्रर्थनीयति ॥ १० ॥

लृत्याल्वा । १ । २ । ११ ।

उपसर्गावर्णस्य लृकारादौ नामावयवे धातौ परे लृता
सह आल्वा स्यात् । उपाल्कारीयति, उपल्कारीयति ॥ ११ ॥

ऐदौतः सन्ध्यक्षरैः । १ । २ । १२ ।

अवर्णस्य सन्ध्यक्षरैः परैः सह ऐ औ इत्येता स्या-
ताम् । तवैषा, खद्वैषा, तवैन्द्री, सैन्द्री, तवौदनः, तवौ-
पगवः ॥ १२ ॥

ऊटाः । १ । २ । १३ ।

अवर्णस्य परेण ऊटा सह औः स्यात् । धीतः, धीत-
वान् ॥ १३ ॥

प्रस्थैषैष्योढोद्ग्रूहे स्वरेण । १ । २ । १४ ।

प्रावर्गस्य एषादिषु परेषु परेण स्वरेण सह ऐ औ स्याताम् ॥ प्रैषः, प्रैष्यः, प्रौढः, प्रौढिः, प्रौहः ॥ १४ ॥

स्वैरस्वैर्यक्षौहिण्याम् । १ । २ । १५ ।

स्वैरादिष्वऽवर्णस्य परेण स्वरेण सह ऐ औ स्याताम् । स्वैरः, स्वैरी, अक्षौहिणी सेना ॥ १५ ॥

अनियोगे लुगेवे । १ । २ । १६ ।

अनियोगो अनवधारणं तद्विषये एवे परेऽवर्णस्य लुक् स्यात् । इहेव तिष्ठ, अद्येव गच्छ, नियोगे तु, इहैव तिष्ठ मागाः ॥ १६ ॥

वौष्टौतौ समासे । १ । २ । १७ ।

वौष्टौत्वोः परयोः समासेऽवर्णस्य लुक्वा स्यात् । विम्बोष्ठी, विम्बौष्ठी, स्थूलोतुः, स्थूलौतुः । समास इति किम् ? हे पुत्रौष्ठं पश्य ॥ १७ ॥

ओमाडि । १ । २ । १८ ।

अवर्णस्य ओमि आडानदेशे च परे लुक् स्यात् । अद्योम्, सोम्, आ ऊढा, ओढा, अद्योढा, सोढा ॥ १८ ॥

उपसर्गस्यानिणेधेदोति । १ । २ । १९ ।

उपसर्गावर्णस्य इणेधिवर्जे एदादावौदादौ च धातौ परं लुक् स्यात् । प्रेलयति, परेलयति, प्रोयति, परोपति, अनिणेधिति किम् ? उपति, प्रैयते ॥ १९ ॥

वा नास्मि । १ । २ । २० ।

नामावयवे एदादावोदादौ च धातौ परे उपसर्गाव-
र्णस्य लृग् वा स्यात् । उपेकीयति, उपैकीयति । प्रोषधी-
यति, प्रौषधीयति ॥ २० ॥

इवर्णादिरस्वे स्वरे यवरलम् । १ । २ । २१ ।

इ उ ऋ लृ वर्णानामस्वे स्वरे परे यथासंख्यं य व र ल
इत्येते स्युः । दध्यत्र, नद्येषा, नध्वत्र, वध्वासनं, पित्रर्थः,
क्रादिः, लित्, लाकृतिः ॥ २१ ॥

ह्रस्वोऽपदे वा । १ । २ । २२ ।

इवर्णादीनामस्वे स्वरे परे ह्रस्वो वा स्यात् । तच्चेत्तौ
निमित्तनिमित्तिनावेकत्र पदे स्याताम् । नदी एषा, नद्ये-
षा । मधु अत्र, मध्वत्र । अपद इति किम् ? नद्यौ, नद्य-
र्थः ॥ २२ ॥

एदौतोऽयाय् । १ । २ । २३ ।

एदौतोः स्वरे परे यथासंख्यं अय् आय् इत्येतौ स्या-
ताम् । नयनम्, धृक्षयेव, नायकः, राघेन्द्री ॥ २३ ॥

ओदौतोऽवाव् । १ । २ । २४ ।

ओदौतोः स्वरे परे यथासंख्यं अव् आव् इत्येता
स्याताम् । लवनम्, पटवोलुः, लावकः, गावौ ॥ २४ ॥

अक्ये । १ । २ । २५ ।

ओदौतोः ष्यवर्जे यादौ प्रत्यये परे यथासंख्यमव्
आवौ स्याताम् । गव्यति, गव्यते, नाव्यति, नाव्यते,
लव्यम्, लाव्यम्, अक्य इति किम् ? उपोयेते । औयत
॥ २५ ॥

ऋतो रस्तद्धिते । १ । २ । २६ ।

ऋकारस्य यादौ तद्धिते परे रः स्यात् । पित्र्यम् । न-
द्धित इति किम् ? कार्यम् ॥ २६ ॥

एदोतः पदान्तेऽस्य लुक् । १ । २ । २७ ।

एदोद्भवां पदान्तस्थाभ्यां परस्याकारस्य लुक् स्यात् । ते-
ऽघ्न, पटोऽघ्न । पदान्त इति किम् ? नयनम् ॥ २७ ॥

गोर्नाम्न्यवोऽक्षे । १ । २ । २८ ।

गोरोतः पदान्तस्थस्य अक्षे परे संज्ञायां अव इति
स्यात् । गवाक्षः । नाम्नीति किम् ? गोऽक्षाणि ॥ २८ ॥

स्वरे वा ऽनक्षे । १ । २ । २९ ।

गोरोतः पदान्तस्थस्य स्वरे परे अव इति वा स्यात् ।
स चेत् स्वरोऽक्षस्थो न स्यात् । गवाग्रम्, गोऽग्रम् । गवे-
शः, गवीशः । अनक्ष इति किम् ? गोऽक्षम् । ओत इति
किम् ? चित्रग्वर्थः ॥ २९ ॥

इन्द्रे । १ । २ । ३० ।

गोरोतः पदान्तस्थस्य इन्द्रस्थे स्वरे परे अव इति स्या-
त् । गवेन्द्रः ॥ ३० ॥

वात्यसन्धिः । १ । २ । ३१ ।

गोरोतः पदान्तस्थस्याकारे परेऽसन्धिभावो वा स्या-
त् । गो अग्रम्, गवाग्रम्, गोऽग्रम् । अतीति किम्
गवेद्धितम् ॥ ३१ ॥

प्लुतोऽनितौ । १ । २ । ३२ ।

इति वज्रं स्वरे परे प्लुतः सन्धिभाग् न स्यात् । देव-
दत्त ३ अत्रन्वसि । अनिताविति किम् ? सुश्लोकेति ॥ ३२ ॥

इ ३ वा । १ । २ । ३३ ।

इ स्थानः प्लुतः स्वरे परेऽसन्धिर्वा स्यात् । लुनीहि
३ इति । लुनीहीति ॥ ३३ ॥

ईदूदेद्द्विवचनम् । १ । २ । ३४ ।

ई ऊ ए इत्येवमन्तं द्विवचनान्तं स्वरे परेऽसन्धिः
स्यात् । मुनी इह, साधू एतौ, माले इमे, पत्नेते इति । इदू-
देदिति किम् ? वृक्षावत्र । द्विवचनमिति किम् ? कुमायंत्र
॥ ३४ ॥

अदो मुमी । १ । २ । ३५ ।

अदसः सम्बन्धिनौ मुमी इत्येतौ स्वरे परे ऽसन्धी
स्याताम् । अमुमु ईचा । अमी अश्वाः ॥ ३५ ॥

चादिः स्वरो ऽनाद् । १ । २ । ३६ ।

आङ्वर्जश्चादिः स्वरः स्वरे परे ऽसन्धिः स्यात् । अ
अपेहि, इ इन्द्रम् पश्य, उ उत्तिष्ठ, आ एवं किल मन्यसे,
आ एवं नु तत् । अनाङिति किम् ? आ इहि एहि ॥ ३६ ॥

ओदन्तः । १ । २ । ३७ ।

ओदन्तश्चादिः स्वरे परेऽसन्धिः स्यात् । अहो अघ्न ॥ ३७ ॥

सौ नवेतौ । १ । २ । ३८ ।

सिनिमित्त ओदन्त इतौ परेऽसन्धिर्वा स्यात् । पटो
इति, पटविति ॥ ३८ ॥

ऊँ चोञ् । १ । २ । ३९ ।

उञ् चादिरितौ परेऽसन्धिर्वा स्यात् । असन्धी च
उञ् ऊँ इति दीर्घोऽनुनासिको वा स्यात् । उ इति, ऊँ
इति, विति ॥ ३९ ॥

अञ्जवर्गात् स्वरं वो ऽसन् । १ । २ । ४० ।

अवर्जवर्गभ्यः परः उञ् स्वरं परे वो वा स्यात्, सचा-
सन् ॥ कृद्ङ्वास्ते, कृद्ङ् आस्ते । असत्त्वाद्द्वित्वम् ॥ ४० ॥

अ इ उ वर्णस्यान्तेऽनुनासिकोऽनीदादेः । १ । १ । ४१ ।

अ इ उ वर्णानामन्ते विरामेऽनुनासिको वा स्यात् ।
नचेदेते 'ईदूदेद्द्विवचनम्' इत्यादि सूत्रसम्बन्धिनः स्युः ।
सामँ, साम । खट्वाँ, खट्वा । दधिँ, दधि । कुमारीँ,
कुमारी । मधुँ, मधु । अनीदादेरिति किम् । अग्नी, अमी,
किमु ॥ ४१ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्रा-
भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ प्रथम-
स्याध्यायस्य द्वितीयपादः समाप्तः । १ । २ ॥

तृतीयः पादः

तृतीयस्य पञ्चमे । १ । ३ । १ ।

वेति पदान्त इति अनुनासिक इति च अनुवर्तते ।
वर्गतृतीयस्य पदान्तस्थस्य पञ्चमे परेऽनुनासिको वा स्यात् ।
वाङ्ङवते, वाङ्ङवते । ककुम्भण्डलम्, ककुम्भण्डलम् ॥ १ ॥

प्रत्यये च । १ । ३ । २ ।

पदान्तस्थस्य तृतीयस्य प्रत्यये पञ्चमे परेऽनुनासिको
नित्यं स्यात् । वाङ्मयम्, षण्णाम् । च उत्तरत्र वा अनु-
वृत्त्यर्थः ॥ २ ॥

ततो हश्चतुर्थः । १ । ३ । ३ ।

पदान्तस्थात् ततस्मृतीयात् परस्य हस्य पूर्वसवर्गश्च-
तुर्थो वा स्यात् । वाग्धीनः, वाग्हीनः । ककुम्भासः,
ककुम्भासः ॥ ३ ॥

प्रथमादधुटि शश्छः । १ । ३ । ४ ।

पदान्तस्थात् प्रथमात् परस्य शस्याधुटि परेऽधो वा
स्यात् । वाक् छरः, वाक्शूरः । त्रिण्डुप्लुतम्, त्रिण्डुप्लु-
तम् । अधुटिति किम् ? वाक्श्च्योतति ॥ ४ ॥

रः कखपफयोः कखपौ । १ । ३ । ५ ।

पदान्तस्थस्य रस्य कखे पके च परे यथासंख्यं क
खपौ वा स्याताम् । क ख करोति, कः करोति । क ख नति,
कः ख नति । क ख पचति, कः पचति । क ख फलति, कः फलति
॥ ५ ॥

शपसे शपसं वा । १ । ३ । ६ ।

पदान्तरस्थस्य रस्य शपसेषु परेषु यथासंख्यं शपसा वा स्युः । कश्शेते, कःशेते । कप्पण्डः, कःपण्डः । कस्ताधुः, कःसाधुः ॥ ६ ॥

चटते सद्वितीये । १ । ३ । ७ ।

पदान्तस्थस्य रस्य चटतेषु सद्वितीयेषु परेषु यथासंख्यं शपसा नित्यं स्युः । कश्चरः, कश्छनः, कष्टः, कण्टः, कस्ताः, कस्थः ॥ ७ ॥

नोप्रशानोऽनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्याधुदूरे
। १ । ३ । ८ ।

पदान्तस्थस्य प्रशान्वज्जशब्दसम्बन्धिनो नस्य चटतेषु सद्वितीयेषु अधुदूरेषु शपसा यथासंख्यं स्युः । अनुस्वारानुनासिकौ चागमादेशौ पूर्वस्य क्रमेण स्याताम् । भवाँश्चरः, भवाँश्चरः । भवाँश्छयति, भवाँश्छयति । भवाँष्टकः, भवाँष्टकः । भवाँण्टकारः, भवाँण्टकारः । भवाँस्तनुः, भवाँस्तनुः । भवाँस्युडति, भवाँस्युडति । अप्रशान् इति किम् ? प्रशाश्चरः । अधुदूरे इति किम् ? भवान्त्सरुकः ॥ ८ ॥

पुमोऽशिद्यघोपेऽख्यागि रः । १ । ३ । ९ ।

पुमिति पुंसः संयोगलुक्क्यऽनुकरणं अधुदूरे अघोपे शिद्यख्यागिवर्जे परे पुमित्येतस्य रः स्यात् । अनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्य । पुंस्कामा, पुंस्कामा । अशिदीति किम् ? पुंशिरः । अघोपे इति किम् ? पुंदासः । अख्यागीति किम् ? पुंख्यातः । अधुदूरे इत्येव पुंक्षारः ॥ ९ ॥

नूनः पेषु वा । १ । ३ । १० ।

नूनिति शसन्तस्यानुकरणम् । नूनः पेपरे रो वा स्यात् । अनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्य । नूंःपाहि, नूंःपाहि, नूंःपाहि, नूंःपाहि ॥ १० ॥

द्विः कानः कानि सः । १ । ३ । ११ ।

कानः किमः शसन्तस्यानुकरणम् । द्विरुक्तस्य कानः कानि परे सः स्यात् । अनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्य । काँस्कान्, काँस्कान् । द्विरिति किम् ? कान्कान् पश्यति । ? ।

स्सटि समः । १ । ३ । १२ ।

समः स्सटि परे सः स्यात् । अनुस्वारानुनासिकौ च पूर्वस्य । संस्कृता, संस्कृता । स्सटीति किम् ? संकृतिः ॥ १२ ॥

लुक । १ । ३ । १३ ।

समः स्सटि परे लुक स्यात् । सकर्ता ॥ १३ ॥

तो मुमो व्यञ्जने स्वौ । १ । ३ । १४ ।

मोम्वांगमस्य पदान्तस्थस्य च मस्य व्यञ्जने परे तस्यैव स्वौ तावऽनुस्वाराऽनुनासिकौ क्रमेण स्याताम् । चक्रम्यते, चक्रम्यते । ववम्यते, ववम्यते । त्वंकरोपि, त्वङ्करोपि । कंबः, कंबः ॥ १४ ॥

मनयवलपरे हे । १ । ३ । १५ ।

मनयवलपरे हे पदान्तस्थस्य मस्याऽनुस्वाराऽनुनासिकौ स्वौ क्रमात्स्याताम् । किं हल्लयति, किं हल्लयति । किं हनुते, किं हनुते । किं ह्यः किं ह्यः । किं हल्लयति, किं हल्लयति । किं ह्यदयते, किं ह्यदयते ॥ १५ ॥

सम्राट् । १ । ३ । १६ ।

समो मस्य राजौ क्विबन्तेऽनुस्वाराभावः स्यात् ।
सम्राट्, सम्राजौ ॥ १६ ॥

ङ्णोः कटावन्तौ शिटि नवा । १ । ३ । १७ ।

पदान्तस्थषोडशणयोः शिटि परे यथासंख्यं कटावन्तौ
वा स्याताम् । प्राङ्कृच्छेते, प्राङ्कृशेते, माङ्कृशेते । सुगण्डृच्छे-
ते, सुगण्डृशेते, सुगण्शेते ॥ १७ ॥

ङ्नः सः त्सोऽश्वः । १ । ३ । १८ ।

पदान्तस्थाभ्यां ङनाभ्यां परस्य सस्य त्स इति तादिः
सो वा स्यात् । अश्व-श्वाऽवयवश्चेत् सो न स्यात् । पङ्-
त्सीदन्ति, पट्सीदन्ति । भवानत्साधुः, भवान्साधुः ।
अश्व इति किम् ? षट्शच्योतति ॥ १८ ॥

नः शि ङ्च् । १ । ३ । १९ ।

पदान्तस्थस्य नस्य शे परे ङ्च् वा स्यात् । अश्वः, भ-
वाङ्छूरः, भवाङ्चशूरः, भवाङ्शूरः । * अश्व इत्येव ?
भवाङ्शच्योतति ॥ १९ ॥

अतोऽति रोरुः । १ । ३ । २० ।

आत्परस्य पदान्तस्थस्य रोरति परे उर्नित्यं स्यात् ।
कोऽर्थः ॥ २० ॥

* "धुटो धुटि स्वे वा" ॥ १-३-४८ ॥ इति सूत्रेण भवा-
ङ्छूर इति चतुर्थं रूपमपि भवति ॥ सं०

घोषवति । १ । ३ । २१ ।

आत्परस्य पदान्तस्थस्य रोर्घोषवति परे उः स्यात् ।
धम्मो जेता ॥ २१ ॥

अवर्णभोभगोऽघोर्लुगसन्धिः । १ । ३ । २२ ।

अवर्णाद्भोभगोअघोभ्यश्च परस्य पदान्तस्थस्य रोर्घो-
षवति परे लुक् स्यात् । स च न सन्धिहेतुः । देवा यान्ति,
भो यासि, भगो हस, अघो वद ॥ २२ ॥

व्योः । १ । ३ । २३ ।

अवर्णात्परयोः पदान्तस्थयोर्व्ययोर्घोषवति परे लुक्
स्यात् । स चासन्धिः । वृक्षवृश्चमव्ययञ्चाचक्षाणो वृक्षव् ।
अव्यय्, वृक्षयाति, अव्ययाति ॥ २३ ॥

स्वरे वा । १ । ३ । २४ ।

अवर्णभोभगोअघोभ्यः परयोः पदान्तस्थयोर्व्ययोः
स्वरे परे लुक्वा स्यात् । स चासन्धिः । पट इह, पटविह ।
वृक्षा इह, वृक्षाविह । त आहुः, तथाहुः । तस्मा इदम्,
तस्मायिदम् । भो अत्र, भोयत्र । भगो अत्र, भगोयत्र ।
अघो अत्र, अघोयत्र ॥ २४ ॥

अस्पष्टाववर्णात्स्विनुञि वा । १ । ३ । २५ ।

अवर्णभोभगोअघोभ्यः परयोः पदान्तस्थयोर्व्ययोर-
स्पष्टावीषत्स्पष्टतरौ वयौ स्वरे परे स्याताम् । अवर्णात्तु
परयोर्व्योरुञ्ज्वज्जे स्वरेऽस्पष्टौ वा स्याताम् । पटवुँ, असायुँ,
कर्युँ, देवायुँ, भोयँत्र, भगोयँत्र, अघोयँत्र । अवर्णात्स्विनु-
ञि वा । पटविह, पटविँह २ । असाविन्दुः २, तयिह २,
तस्मायिदम् २ ॥ २५ ॥

रोर्यः । १ । ३ । २६ ।

अवर्णभोभगोअघोभ्यः परस्य पदान्तस्थस्य रोः स्वरे परे यः स्यात् । कयास्ते, देवायासते, भोयत्र, भगोयत्र, अघोयत्र ॥ २६ ॥

ह्रस्वाद्ङणनो द्वे । १ । ३ । २७ ।

ह्रस्वात्परेपां पदान्तस्थानाम् ङणनानाम् स्वरे परे द्वेरूपे स्याताम् । ऋङ्ङास्ते, सुगणिह, कृपन्नास्ते ॥ २७ ॥

अनाङ्माङो दीर्घाद्वाच्छः । १ । ३ । २८ ।

आङ् माङ् वर्जदीर्घात्पदान्तस्थात्परस्य छस्य द्वेरूपे वा स्याताम् । कन्याच्छत्रम्, कन्याछत्रम् । अनाङ्माङ्-
ति किम् ? आच्छाया, माच्छिदत् ॥ २८ ॥

प्लुताद्वा । १ । ३ । २९ ।

पदान्तस्थादीर्घात्प्लुतात्परस्य छस्य द्वे रूपे वा स्या-
ताम् । आगच्छ भो इन्द्रभूते ३ च्छत्रमानय, पक्षे छत्र-
मानय ॥ २९ ॥

स्वरेभ्यः । १ । ३ । ३० ।

स्वरात्परस्य छस्य द्वे रूपे स्याताम् । इच्छति, गच्छति
॥ ३० ॥

र्हादह्रस्वरस्यानु नवा । १ । ३ । ३१ ।

स्वरात्पराभ्याम् रहाभ्यां परस्य रहस्वरवर्जस्य वर्ण-
स्य द्वे रूपे वा स्याताम् । अनु-कार्यान्तरात्पश्चात् । अर्क्षः,
अर्कः । ब्रह्म्म, ब्रह्म । अर्हस्वरस्येति किम् ? पद्महृदः,
अर्हः, करः । स्वरेभ्य इत्येव ? अभघते । अन्विति किम् ?
प्रोणुनाव ॥ ३१ ॥

अदीर्घाद्विरामैकव्यञ्जने । १ । ३ । ३२ ।

अदीर्घात्स्वरात्परस्य रहस्वरवर्जस्य वर्णस्य विरामे असंयुक्तव्यञ्जने च परेऽनु द्वेरूपे वा स्याताम् । त्वक्कं, त्वक् । द्ध्यत्र, दध्यत्र । गोश्त्रात, गोश्त्रात । अहस्वर-स्येत्येव ? चर्या, चह्यं, तितउ ॥ ३२ ॥

अञ्चवर्गस्यान्तस्थातः । १ । ३ । ३३ ।

अन्तस्थातः परस्य ब्रह्मवर्गस्य अनु द्वे रूपे वा स्याताम् । उल्का, उल्का । अजितिकिम् ? हल्त्रौ ॥ ३३ ॥

ततोऽस्याः । १ । ३ । ३४ ।

ततोऽञ्चवर्गात्परस्या अस्या अन्तस्थाया द्वे रूपे वा स्याताम् । द्ध्यत्र, दध्यत्र ॥ ३४ ॥

शिटः प्रथमद्वितीयस्य । १ । ३ । ३५ ।

शिटः परयोः प्रथमद्वितीययोश्च रूपे वा स्याताम् त्वं ककरोपि, त्वं करोपि । त्वं कखनसि, त्वं खनसि ॥ ३५ ॥

ततः शिटः । १ । ३ । ३६ ।

ततः प्रथमद्वितीयाभ्यां परस्य शिटो द्वे रूपे वा स्याताम् । तच्छेते, तन्शेते ॥ ३६ ॥

न रात्स्वरे । १ । ३ । ३७ ।

रात्परस्य शिटः स्वरे परे द्वे रूपे न स्याताम् । दर्शनम् ॥ ३७ ॥

पुत्रस्यादिन् पुत्रादिन्याक्रोशे । १ । ३ । ३८ ।

आदिनि पुत्रादिनि च परे पुत्रस्थस्य तस्य आक्रोश-विषये द्वे रूपे न स्याताम् । पुत्रादिनी त्वमसि पापे, पुत्र-पुत्रादिनी भव । आक्रोश इति किम् ? पुत्रादिनी शि-

शुमारी, पुत्रादिनीति वा । पुत्रपुत्रादिनी नागी, पुत्रपुत्रादिनीति वा ॥ ३८ ॥

मनां धुट्वर्गेऽन्त्यो पदान्ते । १ । ३ । ३९ ।

अपदान्तस्थानाम् मनानाम् धुटि वर्गे परे निमित्त-
स्यैवान्त्योऽनु स्यात् । गन्ता, शङ्किता, कम्पिता । धुडिति-
किम् ? आहन्महे । धुट्वर्ग इति किम् ? गम्यते । अपदा-
न्त इति किम् ? भवान् करोति ॥ ३९ ॥

शिङ्हेऽनुस्वारः । १ । ३ । ४० ।

अपदान्तस्थानाम् भ्राम् शिटि हे च परेऽनुस्वारोऽनु
स्यात् । पुंसि, दंशः, बृहण्म ॥ ४० ॥

रो रे लुङ्दीर्घश्चादिदुतः । १ । ३ । ४१ ।

रस्य रे परेऽनु लुक् स्यात् । अहजनाश्च दीर्घः । पुना
रात्रिः, अग्नीरेयेन, पदूराजा । अनु इत्येव ? अहोरूपम्
॥ ४१ ॥

ढस्तड्डे । १ । ३ । ४२ ।

तन्निमित्ते ढे परे ढस्यानु लुक् स्यात् । दीर्घश्चादिदुतः ।
माढिः, लीढम्, गूढम्, तड्ड इति किम् ? मधुलिङ्गौक-
ते ॥ ४२ ॥

सहिवहेरोच्चाऽवर्णस्य । १ । ३ । ४३ ।

सहिवहोर्दस्य तड्डे परेऽनु लुक् स्यात् । ओच्चाऽ-
वर्णस्य । सोढा, उदवोढाम् ॥ ४३ ॥

उद्ः स्थास्तम्भः सः । १ । ३ । ४४ ।

उदः परयोः स्थास्तम्भोः सस्य लुक् स्यात् । उःधाता,
उत्तम्भिता ॥ ४४ ॥

तदः सेः स्वरे पदार्था । १ । ३ । ४५ ।

तद. परस्य सेः स्वरे परे लुक् स्यात् । सा चेत्पादपूरणी स्यात् । सैष दाशरथो रामः, सैष राजा युधिष्ठिरः । पादार्था इति किम् ? स एष भरतो राजा । ४५ ॥

एतदश्च व्यञ्जने ऽनग्नञ्समासे । १ । ३ । ४६ ।

एतदस्तदश्च परस्य सेर्व्यञ्जने परे लुक् स्यात् । अकि नञ्समासे न । एष दत्ते । स लाति । अनग्नञ्समास इति किम् ? एषकः कृती । सको याति । अनेषो याति । असो वाति ॥ ४६ ॥

व्यञ्जनात् पञ्चमान्तस्थायाः सरूपे वा । १ । ३ । ४७ ।

व्यञ्जनात् परस्य पञ्चमस्यान्तस्थायाश्च सरूपे वर्णे परे लुग् वा स्यात् । कुञ्चो इङ्ङौ, कुङ्ङौ, कुङ्ङौ । आदित्यो देवतास्य आदित्यः, आदित्यः । सरूप इति किम् ? वर्ण्यते ॥ ४७ ॥

धुटो धुटि स्वे वा । १ । ३ । ४८ ।

व्यञ्जनात्परस्य धुटो धुटि स्वे परे लुग्वा स्यात् । शिण्डि, शिण्डिड । स्व इति किम् ? तर्सा, दर्सा ॥ ४८ ॥

तृतीयस्तृतीयचतुर्थे । १ । ३ । ४९ ।

तृतीये चतुर्थे च परे धुटस्तृतीयः स्यात् । मञ्जति, दोग्धा ॥ ४९ ॥

अघोपे प्रथमोऽशिः । १ । ३ । ५० ।

अघोपे परे शिद् वर्जस्य धुटः प्रथमः स्यात् । वाक्पूता । अशिः इति किम् ? पयस्तु ॥ ५० ॥

विरामे वा । १ । ३ । ५१ ।

विरामस्थस्याऽशिष्टो ध्रुवः प्रथमो वा स्यात् । वाक्,
वाग् ॥ ५१ ॥

न सन्धिः । १ । ३ । ५२ ।

उक्तो वक्ष्यमाणश्च सन्धिर्विरामे न स्यात् । दधि
अत्र, तद् लुनाति ५२ ॥

रः पदान्ते विसर्गस्तयोः । १ । ३ । ५३ ।

पदान्तस्थस्य रस्य तयोर्विरामाघोपयोर्विसर्गः स्यात् ।
वृक्षः, स्वः, कःकृती । पदान्त इति किम् ? हर्त्त ॥ ५३ ॥

ख्यागि । १ । ३ । ५४ ।

पदान्तस्थस्य रस्य ख्यागि परे विसर्ग एव स्यात् ।
कः ख्यातः । नमः ख्यात्रे ॥ ५४ ॥

शिष्ट्यघोपात् । १ । ३ । ५५ ।

अघोपात्परे शिष्टि परतः पदान्तस्थस्य रस्य विसर्ग
एव स्यात् । पुरुषः त्सरुकः, सर्पिः प्साति, यासः क्षौ-
मम्, अद्भिः प्सातम् ॥ ५५ ॥

व्यत्यये लुग्वा । १ । ३ । ५६ ।

शिष्टः परोऽघोप इति व्यत्ययस्तस्मिन्सति पदान्तस्थ-
स्य रस्य लुग्वा स्यात् । चक्षुश्च्योतति, चक्षुःश्च्योतति
॥ ५६ ॥

अरोः सुपि रः । १ । ३ । ५७ ।

रोरन्यस्य रस्य सुपि परे र एव स्यात् । गीर्षुं, धूर्षुं,
अरोरिति किम् ? प्यस्तु ॥ ५७ ॥

वाहर्पत्यादयः । १ । ३ । ५८ ।

अहर्पत्यादयो यथायोगमकृतविसर्गाः कृतोत्वाभा-
वाश्च वा स्युः । अहर्पतिः, अहः पतिः । गीर्पतिः, गीः पतिः ।
प्रचेता राजन्, प्रचेतो राजन् ॥ ५८ ॥

शिष्टघायस्य द्वितीयो वा । १ । ३ । ५९ ।

प्रथमस्य शिष्टि परे द्वितीयो वा स्यात् । ल्पीरम्,
क्षीरम् । अप्सराः, अप्सराः ॥ ५९ ॥

तवर्गस्य श्रवर्गष्टवर्गाभ्यां योगे चटवर्गो । १ । ३ । ६० ।

तवर्गस्य श्रवर्गाभ्यां षटवर्गाभ्यां च योगे यथा-
संख्यं चवर्गोऽवर्गो स्याताम् । तच्छेते, भवाञ्छेते, तच्चरु
तञ्जकारेण, पेष्टा, पूष्णाः, तट्टकारः, तण्णकारेण, ईष्टे ॥ ६० ॥

सस्य शर्षो । १ । ३ । ६१ ।

सस्यश्चवर्गष्टवर्गाभ्यां योगे यथासंख्यं शर्षो स्याताम् ।
चवर्गेण-श्च्योतति, वृश्चति, पेण, दोष्णु । टवर्गेण-
पापद्वि ॥ ६१ ॥

न शात् । १ । ३ । ६२ ।

शात्परस्य तवर्गस्य चवर्गो न स्यात् । अश्नाति, प्रश्नः
॥ ६२ ॥

पदान्ताट्टवर्गादनाम्नगरीनवतेः । १ । ३ । ६३ ।

पदान्तस्थाट्टवर्गात्परस्य नाम्नगरीनवतिवर्जस्य तव-
र्गस्य सस्य च टवर्गो न स्याताम् । पणनयं, पणनयाः,
षट्सु । अनाम्नगरीनवतेरिति किम् ? पण्णाम्, पण्णग-
री, पण्णवतिः ॥ ६३ ॥

पि तवर्गस्य । १ । ३ । ६४ ।

पदान्तस्थस्य तवर्गस्य पे परे टवर्गो न स्यात् ।
तीर्थकृत्पोडशः शान्तिः ॥ ६४ ॥

लि लौ । १ । ३ । ६५ ।

पदान्तस्थस्य तवर्गस्य ले परे लौ स्याताम् । तल्लुनम्,
भवाल्लुनाति ॥ ६५ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्रा-
भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ प्रथम-
स्याध्यायस्य तृतीयपादः समाप्तः । १ । १ ॥

चतुर्थः पादः

अत आः स्यादौ जस्भ्याम्ये । १ । ४ । १ ।

स्यादौ जसि भ्यामि ये च परंऽकारस्य आः स्यात् ।
देवाः, आभ्याम्, सुखाय । स्यादाविति किम् ? बाणान्
जस्यतीति क्विप्-बाणजः ॥ १ ॥

भिस् ऐस् । १ । ४ । २ ।

आत्परस्य स्यादेभिस् ऐम् स्यात् । देवैः । ऐस्करणा-
दतिजरसैः ॥ २ ॥

इदमदसोऽक्येव । १ । ४ । ३ ।

इदमदसोरक्येव सति आत्परस्य भिस ऐम् स्यात् ।
इमकैः, अमुकैः । अक्येवेति किम् ? एभिः, अमीभिः ॥ ३ ॥

एद्वहुस्भोसि । १ । ४ । ४ ।

बह्वर्थे स्यादौ सादौ भादौ ओसि च परे अत एत्स्या-
त् । एषु, एभिः, देवयोः ॥ ४ ॥

टाडसोरिनस्यौ । १ । ४ । ५ ।

आत्परयोष्टाडसोर्यथासंख्यं इन स्यौ स्याताम् । तेन,
यस्य ॥ ५ ॥

डेडस्योर्यातौ । १ । ४ । ६ ।

आत्परस्य डेडस्येश्च यथासंख्यं य आच्च स्याताम् ।
देवाय, देवात् ॥ ६ ॥

सर्वादिः स्मैस्मातौ । १ । ४ । ७ ।

सर्वादेरदन्तस्य सम्बन्धिर्नोडेडस्योर्यथासंख्यं स्मै-

स्मात्तौ स्याताम् । सर्वस्मै, सर्वस्मात् । सर्व, विश्व, उभ, उभयद्, अन्य, अन्यतर, इतर, डतर, डतम, त्व, त्वत्, नेम, समसिमौ सर्वार्थी, पूर्वापरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायाम्, स्वमजातिघनाख्यायाम्, अन्तरम्बहिर्यो- गोपसंख्यानयोरपुरि, त्यद्, तद्, यद्, अदम्, इदम् एतद्, एक, द्वि, युष्मद्, अस्मद्, भवतु, किम् इत्यसंज्ञायां सर्वादिः ॥ ७ ॥

डेः स्मिन् । १ । ४ । ८ ।

सर्वादेरदन्तस्य डेः स्मिन् स्यात् । सर्वस्मिन् ॥ ८ ॥

जस इः । १ । ४ । ९ ।

सर्वादेरन्तस्य जस इः स्यात् । सर्वे ॥ ९ ॥

नेमाद्धप्रथमचरमतयायाल्पकतिपयस्य वा । १ । ४ । १० ।

नेमादीनि नामानि तयायौ प्रत्ययौ तेषामदन्तानां जस इर्वा स्यात् । नेमे, नेमाः । अर्द्धे, अर्द्धाः । प्रथमे, प्रथमाः । चरमे, चरमाः । द्वितये, द्वितयाः । त्रये, त्रयाः । अल्पे, अल्पाः । कतिपये, कतिपयाः ॥ १० ॥

द्वन्द्वे वा । १ । ४ । ११ ।

द्वन्द्वसमासस्यस्यादन्तस्य सर्वादेर्जेत इर्वा स्यात् । पूर्वोत्तरे, पूर्वोत्तराः ॥ ११ ॥

न सर्वादिः । १ । ४ । १२ ।

द्वन्द्वे सर्वादिः सर्वादिर्न स्यात् । पूर्वापराय. पूर्वा- परात्, पूर्वापरै । कतरकतमानाम्, कतरकतमकाः ॥ १२ ॥

तृतीयान्तात् पूर्वावरं योगे । १ । ४ । १३ ।

तृतीयान्तात्परौ पूर्वावरौ योगे सम्बन्धे सति सर्वादी

न स्याताम् । मासेन पूर्वाय मासपूर्वाय । दिनेनावराय
दिनावराय । दिनेनावराः दिनावराः । तृतीयान्तादिति-
किम् ? पूर्वस्मै मासेन ॥ १३ ॥

तीयं डित्कार्ये वा । १ । ४ । १४ ।

तीयान्तम् नाम डेङ्सिङ्स्डीनां कार्यं सर्वादिवां
स्यात् । द्वितीयस्मै, द्वितीयाय । द्वितीयस्यै, द्वितीयायै ।
डित्कार्यं इति किम् ? द्वितीयकाय ॥ १४ ॥

अवर्णस्यामः साम् । १ । ४ । १५ ।

अवर्णान्तस्य सर्वादेरामः साम् स्यात् । सर्वेषाम्,
विश्वामाम् ॥ १५ ॥

नवभ्यः पूर्वेभ्य इस्मात्स्मिन्वा । १ । ४ । १६ ।

पूर्वादिभ्यो नवभ्यो ये इस्मात्स्मिनो यथास्थानमुक्ता-
स्ते वा स्युः । पूर्वै, पूर्व्याः । पूर्वस्मात्, पूर्वात् । पूर्वस्मि-
न्, पूर्वे । इत्यादि । नवभ्य इति किम् ? त्ये ॥ १६ ॥

आपो डितां यै-यास्-यास्-याम् । १ । ४ । १७ ।

आबन्तस्य डिताम् डेङ्सिङ्स्डीनां यथासंख्यं यै-
याम्-याम्-यामः स्युः । खट्वार्य, खट्वायाः, खट्वायाः,
खट्वायाम् ॥ १७ ॥

सर्वादेर्डसूपूर्वाः । १ । ४ । १८ ।

सर्वादेराबन्तस्य डिताम् यै-याम्-याम्-यामस्ते डम्
पूर्वाः स्युः । सर्वस्यै, सर्वस्याः, सर्वस्याः, सर्वस्याम्
॥ १८ ॥

टौस्येत् । १ । ४ । १९ ।

आबन्तस्य टौसोः परपोरेकारः स्यात् । बहुराजया,
बहुराजयोः ॥ १९ ॥

औता । १ । ४ । २० ।

आचन्तस्य औता सहकारः स्यात् । माले स्तः पश्य
वा ॥ २० ॥

इदुतोऽखेरीदूत् । १ । ४ । २१ ।

खेरन्यस्येदन्तस्योदन्तस्य च औता सह यथासंख्यम्
इदूतौ स्याताम् । मुनी, साधू । अखेरिति किम् ?
अतिस्त्रियौ नरौ ॥ २१ ॥

जस्येदोत् । १ । ४ । २२ ।

इदुदन्तयोर्जसि परे यथासंख्यमेदोतौ स्याताम् ।
मुनयः, साधवः ॥ २२ ॥

डित्यदिति । १ । ४ । २३ ।

अदिति डिति स्यादौ परे इदुदन्तयोर्यथासंख्यमेदोतौ
स्याताम् । अतिस्त्रये, साधवे, अतिस्त्रेः साधोरागतं
स्वम् वा । अदितीति किम् ? बुद्ध्याः, धेन्वाः । स्यादावि-
त्येव ? शुची स्त्री ॥ २३ ॥

टः पुंसि ना । १ । ४ । २४ ।

इदुदन्तात्परस्याः पुंविषयायाष्टाया ना स्यात् । अति-
स्त्रिणा, अमुना । पुंसीति किम् ? बुद्ध्या ॥ २४ ॥

डिडौ । १ । ४ । २५ ।

इदुदन्तात्परो डिडौः स्यात् । मुनी, धेनौ । अदिदि-
त्येव ? बुद्ध्याम् ॥ २५ ॥

केवलसखिपतेरौः । १ । ४ । २६ ।

केवलसखिपतिभ्यामिदन्ताभ्यां परो डिरौः स्यात् ।
सख्यौ, पत्यौ । इत इत्येव ? सखापमिच्छति. पतिमिच्छ-

ति, सख्यि, पत्यि'। केवलेति किम् ? प्रियसखी, नरपती
॥ २६ ॥

न ना ङिदेत् । १ । ४ । २७ ।

केवलसखिपतेर्यष्टाया ना ङिति परे एञ्चोक्तः स न
स्यात् । सख्या, पत्या, सख्ये, पत्ये, सख्युः, पत्युः आ-
गतं स्व वा । सख्यौ, पत्यौ । ङिदिति किम् ? पतयः
॥ २७ ॥

स्त्रियां ङितां वा दैदास्दासुदाम् । १ । ४ । २८ ।

स्त्रीलिङ्गादिदुदन्तात्परेषाम् ङिताम् डे-ङसि-ङस्-
डीनाम् यथासंख्यं दै दास् दासु दामो वा स्युः । बुद्ध्यै,
बुद्ध्ये । बुद्ध्यः, बुद्धेः आगतम् स्वम् वा । बुद्ध्याम्, बुद्धौ ।
धेन्वै, धेन्वे । धेन्वाः, धेनोः । धेन्वाम्, धेनौ । प्रियबुद्ध्यै,
प्रियबुद्ध्ये । पुंसे स्त्रियै वा ॥ २८ ॥

स्त्रीदृतः । १ । ४ । २९ ।

नित्यं स्त्रीलिङ्गादीदूदन्ताच्च परेषां स्यादेङिताम्
यथासंख्यं दै-दास्-दास्-दामः स्युः । नद्यै, नद्याः, नद्याः,
नद्याम् । कुर्वै, कुर्वाः, कुर्वाः, कुर्वाम् । अतिलक्ष्म्यै पुंसे
स्त्रियै वा । स्त्रीति किम् ? ग्रामण्ये, खलप्ये पुंसे स्त्रियै ॥ २९ ॥

त्रेयुवोऽस्त्रियाः । १ । ४ । ३० ।

इयुवस्थानिनी यौ स्त्रीदृती तदन्तात् स्त्रीवर्जात्परि-
षाम् स्यादेङिताम् यथासंख्यम् दै-दास्-दास्-दामो वा
स्युः । श्रियै, श्रिये । श्रियाः, श्रियः २ । श्रियाम्, श्रियि ।
अतिश्रियै, अतिश्रिये । पुंसे स्त्रियै वा । भ्रुवै, भ्रुवे ।
भ्रुवाः, भ्रुवः । भ्रुवाः, भ्रुवः । भ्रुवाम्, भ्रुवि । अतिभ्रुवै,

अतिभ्रुवे । पुंसे स्त्रियै वा । इयुव इति किम् ? आर्घ्यै ।
अस्त्रिया इति किम् ? स्त्रियै ॥ ३० ॥

आमो नाम् वा । १ । ४ । ३१ ।

इयुवोः स्थानिभ्यां स्त्रीदृदन्ताभ्यां परस्य आमो
नाम् वा स्यात् । न तु स्त्रियाः । श्रीणाम्, श्रियाम् । भ्रूणाम्,
भ्रवाम् । अतिश्रीणाम्, अतिश्रियाम् । अतिभ्रूणाम्,
अतिभ्रुवाम् । नृणाम् । स्त्रीणाम् वा । इयुव इत्येव ? । प्रधी-
नाम् ॥ ३१ ॥

ह्रस्वापश्च । १ । ४ । ३२ ।

ह्रस्वान्तादापन्तात् स्त्रीदृदन्ताच्च परस्यामो नाम् स्यात् ।
देवानाम्, मालानाम्, स्त्रीणाम्, वधूनाम् ॥ ३२ ॥

संख्यानां णाम् । १ । ४ । ३३ ।

रपनान्तानां संख्यावाचिनामामो नाम् स्यात् ।
चतुर्णाम्, पण्णाम्, पञ्चानाम्, अष्टानाम् ॥ ३३ ॥

त्रेस्त्रयः । १ । ४ । ३४ ।

आमः सम्बन्धिनस्त्रेस्त्रयः स्यात् । त्रयाणाम्, परम-
त्रयाणाम् ॥ ३४ ॥

एदोद्भ्यां डसिडसो रः । १ । ४ । ३५ ।

एदोद्भ्यां परयोः प्रत्येकं डसि-डसो रः स्यात् ।
मुनेः, मुनेः । घेनोः, घेनोः । गोः, गोः । द्योः, द्योः ॥ ३५ ॥

खिति-खीतीय उर् । १ । ४ । ३६ ।

खिति-खीतीसम्बन्धिनो यात्परयोर्डसिडसोरुर् स्यात् ।
सख्युः, सख्युः । पत्युः, पत्युः । सखायं पतिं वेच्छतः

सख्युः २, पत्युः २ । य इति किम् ? अतिसखेः, अधिपतेः
॥ ३६ ॥

ऋतो डूर् । १ । ४ । ३७ ।

ऋतः परयोः डसि-डसोर्डूर् स्यात् । पितुः, पितुः ॥ ३७ ॥
तृ-स्वसृ-नप्तृ-नेष्टृ-त्वष्टृ-क्षत्-होतृ-पोतृ-प्रशास्त्रो

घुटयार् । १ । ४ । ३८ ।

तृच् तृन्नन्तस्य स्वस्वादीनां च ऋतो घुटि परे आर्
स्यात् । कर्त्तारम्, कर्त्तारौ २, कर्त्तारः । स्वसारम्, नसारम्,
नेष्टारम्, त्वष्टारम्, क्षत्तारम्, होतारम्, पोतारम्,
प्रशास्तारम् । घुटीति किम् ? कर्तृ कुलम् पश्य ॥ ३८ ॥

अडौ, च । १ । ४ । ३९ ।

ऋतो डौ, घुटि च परे अर् स्यात् । नरि । नरम् ॥ ३९ ॥
मातुर्मातः पुत्रेऽर्हे सिनाऽऽमन्त्ये । १ । ४ । ४० ।

मातुरामन्त्ये, पुत्रे वर्त्तमानस्य सिना सह मातः स्यात्
अर्हे-प्रशंसायाम् । हे गार्गीमात । । पुत्र इति किम् ? हे मातः !
हे गार्गीमातृके वत्से ! । अर्हे इति किम् । अरे गार्गीमातृक !
॥ ४० ॥

ह्रस्वस्य गुणः । १ । ४ । ४१ ।

आमन्त्यार्थवृत्तेर्ह्रस्वान्तस्य सिना सह गुणः स्यात् ।
हे पितः !, हे मुने ! ॥ ४१ ॥

एदापः । १ । ४ । ४२ ।

आमन्त्यार्थवृत्तेराबन्तस्य सिना सहकारः स्यात् ।
हेमाले !, हेयहुराजे ! ॥ ४२ ॥

नित्यदिद्द्विस्वराम्बार्थस्य ह्रस्वः । १ । ४ । ४३ ।

नित्यं दिद्-दास्-दास्-दामादेशा येभ्यस्तेषां द्विस्वरा-
म्बार्थानां चावन्तानामामन्व्यवृत्तीनां सिना सह ह्रस्वः
स्यात् । हेस्त्रि, हे लस्त्रि, हे श्वश्रु, हे वधु, हे अम्बा, हे अक्का,
नित्यदिदिति किम्? हे ह्रह्रः । द्विस्वरेति किम्? हे अम्बाहे ।
आप इत्येव ? हे माता । ॥ ४३ ॥

अदेतः स्यमोर्लुक् । १ । ४ । ४४ ।

अदन्तादेदन्ताच्च आमन्व्यवृत्तेः परस्य सेरमश्च लुक
स्यात् । हे देव !, हे उपकुम्भ !, हे अतिहे ! ॥ ४४ ॥

दीर्घञ्चाव्यञ्जनास्तेः । १ । ४ । ४५ ।

दीर्घञ्चावन्ताभ्यां व्यञ्जनाच्च परस्य सेर्लुक् स्यात् ।
नदी । माला । राजा । दीर्घेति किम् ? निष्कौशाम्बिः,
अतिव्यद्वः ॥ ४५ ॥

समानादमोऽतः । १ । ४ । ४६ ।

समानात्परस्यामोऽस्य लुक स्यात् । देवम्, मालाम्,
मुनिम्, नदीम्, साधुम्, वधुम् ॥ ४६ ॥

दीर्घो नाम्यतिसृचतसृषूः । १ । ४ । ४७ ।

तिसृ चतसृ परान्तवर्जस्य समानस्य नामि परे दीर्घः
स्यात् । वनानाम्, मुनीनाम्, साधूनाम्, पितृणाम् ।
अतिसृचतसृषू इति किम्? तिसृणाम्, चतसृणाम्, पण्णाम्,
चतुर्णाम् ॥ ४७ ॥

नुर्वा । १ । ४ । ४८ ।

नुः समानस्य नामि परे दीर्घो वा स्यात् । नृणाम्,
नृणाम् ॥ ४८ ॥

शसोऽता सश्च नः पुंसि । १ । ४ । ४९ ।

शसोऽता सह पूर्वसमानस्य दीर्घः स्यात् । तत्सन्नि-
योगे च पुंसि शसः सो नः । देवान्, मुनीन्, वातप्रमीन्,
साधून्, दृहन्, पितृन् । पुंसीति किम् ? शालाः ॥ ४९ ॥

संख्यासायवेरहस्याहन् डौ वा । १ । ४ । ५० ।

संख्यावाचिभ्यः सायविभ्यां च परस्याहस्य डौ
परेऽहन्वा स्यात् । द्वयहनि, द्वयहि, द्वयहने । सायाहनि,
सायाहिन, सायाहने । व्यहनि, व्यहिन, व्यहने ॥ ५० ॥

निय आम् । १ । ४ । ५१ ।

नियः परस्य डेराम् स्यात् । नियाम् । ग्रामण्याम् ॥ ५१ ॥

वाएन आः स्यादौ । १ । ४ । ५२ ।

अएनः स्यादौ परे आ वा स्यात् । अष्टाभिः, अष्टभिः ।
प्रियाष्टाः, प्रियाष्टा ॥ ५२ ॥

अष्ट और्जस्रशसोः । १ । ४ । ५३ ।

अष्टनः कृतात्वस्य जश्शसोरोः स्यात् । अष्टौ, अष्टौ
॥ ५३ ॥

डतिष्णः संख्याया लुप् । १ । ४ । ५४ ।

डति-घनान्तानां संख्यानां जश्शसोर्लुप् स्यात् ।
कति, कति । षट्, षट् । षड्, षड् ॥ ५४ ॥

नपुंसकस्य शिः । १ । ४ । ५५ ।

नपुंसकस्य जग्शमोः शिः स्यात् । कृण्वानि, पयानि
॥ ५५ ॥

औरीः । १ । ४ । ५६ ।

नपुंसकस्य औरीः स्यात् । कुण्डे । पयसी ॥ ५६ ॥

अतः स्यमोऽम् । १ । ४ । ५७ ।

अदन्तस्य नपुंसकस्य स्यमोरम् स्यात् । कुण्डम्,
हे कुण्ड ! ॥ ५७ ॥

पञ्चतोऽन्यादेरनेकतरस्य दः । १ । ४ । ५८ ।

पञ्चपरिमाणस्य नपुंसकस्यान्यादेः स्यमोर्दः स्यात् ।
एकतरवर्जम् । अन्यत्, अन्यतरत्, इतरत्, कतरत्, कन-
मत् । अनेकतरस्येति किम् ? एकतरम् ॥ ५८ ॥

अनतो लुप् । १ । ४ । ५९ ।

अनकारान्तस्य नपुंसकस्य स्यमोर्लुप् स्यात् । कर्तृ,
पयः ॥ ५९ ॥

जरसो वा । १ । ४ । ६० ।

जरसन्तस्य नपुंसकस्य स्यमोर्लुग्वा स्यात् । अतिजरः,
अतिजरसम्, अतिजरम् ॥ ६० ॥

नामिनो लुग्वा । १ । ४ । ६१ ।

नाम्यन्तस्य नपुंसकस्य स्यमोर्लुग्वा स्यात् । हे वारं,
हे वारि । । प्रियतिसृ, प्रियत्रि कुलम् ॥ ६१ ॥

वान्यतः पुमांष्टादौ स्वरे । १ । ४ । ६२ ।

अन्यतो विशेष्यवशान्नपुंसको नाम्यन्तष्टादौ स्वरं
परे पुंवद्वा स्यात् । ग्रामण्या ग्रामणिना कुलेन, कर्त्रोः
कर्तृणोः कुलयोः । अन्यत इति किम् ? पीलुने फलाय ।
दादाविति किम् ? शुचिनी कुले, नपुंसक इत्येव?, कल्याण्य
स्त्रिये ॥ ६२ ॥

दध्यस्थिसक्थ्यक्ष्णोऽन्तस्यान् । १ । ४ । ६३ ।

एषां नपुंसकानां नाम्यन्तानामन्तस्य टादौ स्वरे परे अन्
स्यात् दधा, अतिदधा । अस्धा, अत्यस्थ्ना । सक्थ्ना,
अतिसक्थ्ना । अक्ष्णा, अत्यक्ष्णा ॥ ६३ ॥

अनामूस्वरे नोन्तः । १ । ४ । ६४ ।

नाम्यन्तस्य नपुंसकस्यामूर्ज्जं स्यादौ स्वरे परे नोऽन्तः
स्यात् । वारिणी, वारिणः । कर्तृणी, कर्तृणः । प्रियतिसृणः
अनामिति किम् ? वारीणाम् । स्वर इति किम् ? हे वारे!
स्यादावित्येव ? तौम्बुरवं चूर्णम् ॥ ६४ ॥

स्वराच्छौ । १ । ४ । ६५ ।

शौ परे स्वरान्तात्रपुंसकात्परो नोऽन्तः स्यात् ।
कुण्डानि । स्वरादिति किम् ? चत्वारि ॥ ६५ ॥

घुटां प्राक् । १ । ४ । ६६ ।

स्वरात्परा या घुट्जातिस्तदन्तस्य नपुंसकस्य शौ परे
घुट्भ्य एव प्राग् नोन्तः स्यात् । पयांसि, अतिजरांसि,
काष्ठतद्विक्ष । स्वरादित्येव ? गोमन्ति । ॥ ६६ ॥

लोवा । १ । ४ । ६७ ।

रलाभ्याम् परा या घुट्जातिस्तदन्तस्य नपुंसकस्य शौ
परे घुट्भ्य एव प्राक् नोन्तो वा स्यात् । बह्वभि, बह्वर्जि ।
सुवल्धि, सुवल्धि । लं इति किम् ? काष्ठतद्विक्ष । घुटा-
मित्येव ? सुफुलि ॥ ६७ ॥

घुटि । १ । ४ । ६८ ।

निमित्तविशेषोपादानं विना आपादपरिसमाप्तैर्य-

त्कार्यं वक्ष्यते तद् घुटि वेदितव्यम् ॥ ६८ ॥

अचः । १ । ४ । ६९ ।

अञ्चतेर्धातोर्घुडन्तस्य घुटः प्राक् नोन्तो घुटि स्यात् ।
प्राङ्, अतिप्राङ्, प्राञ्चौ । प्राञ्चि कुलानि ॥ ६९ ॥

ऋदुदितः । १ । ४ । ७० ।

ऋदुदितो घुडन्तस्य घुटि परे घुटः प्राक् स्वरात्परो
नोन्तः स्यात् । कुर्वन्, विद्वान्, गोमान् । घुटीत्येव ?
गोमता ॥ ७० ॥

युज्रोऽसमासे । १ । ४ । ७१ ।

“युजृपी योगे” इत्यस्यासमासे घुडन्तस्य घुटः प्राक्
नोन्तः स्यात् । युङ्, युञ्चौ । युञ्चि कुलानि । बहुयुङ् ।
असमास इति किम् ? अश्वयुक् । युञ्ज इति किम् ?
“युजिं च समाधौ” । युजमापन्ना मुनयः ॥ ७१ ॥

अनडुहः सौ । १ । ४ । ७२ ।

अनडुहो घुडन्तस्य घुटः प्राक् सौ परे नोन्तः स्यात् ।
अनड्वान्, मिथानड्वान् ॥ ७२ ॥

पुंसोः पुमन्स् । १ । ४ । ७३ ।

पुंसोः पुमन्स् घुटि स्यात् । पुमान्, पुमांसौ, पुमांसः ।
प्रियपुमान्, प्रियपुमांसि ॥ ७३ ॥

ओत औः । १ । ४ । ७४ ।

ओतो घुटि परे औः स्यात् । गौः, गावौ । द्यौः,
द्यावौ । प्रियद्यावौ । ओत इति किम् ? चित्रगुः ॥ ७४ ॥

आं अमृशसोऽता । १ । ४ । ७५ ।

ओतोऽम्-शसोरता सह आः स्यात् । गाम् । सुगाम् ।

गाः । याम् । अतियाम् । घाः । सुघाः ॥ ७५ ॥

पथिन्मथिनृभुक्षः सौ । १ । ७६ ।

एषां नान्तानामन्तस्य सौ परे आः स्यात् । पन्थाः, हे पन्थाः ! । मन्थाः, हे मन्थाः ! ऋभुक्षाः, हे ऋभुक्षाः ! । नान्त-निर्देशादिह न स्यात्-पन्थानमैच्छत् पथीः ॥ ७६ ॥

एः । १ । ४ । ७७ ।

पथ्यादीनां नान्तानामितो घुटि परे आः स्यात् । पन्थाः पन्थानौ, पन्थानः, पन्थानम्, सुपन्थानि कुलानि । मन्थाः ऋभुक्षाः । नान्तनिर्देशादिह न स्यात्-पथ्यौ, पथ्यः ॥ ७७ ॥

थोन्थ् । १ । ४ । ७८ ।

पथिन्मथिनोर्नान्तयोस्थस्य घुटि परे न्थ् स्यात् । तथै-वोदाहृतम् ॥ ७८ ॥

इन् डीस्वरे लुक् । १ । ४ । ७९ ।

पथ्यादीनां नान्तानां डयामघुट्स्वरादौ च स्यादौ परे इन् लुक् स्यात् । सुपथी स्त्री कुले वा । पथः । सुमथी स्त्री कुले वा । मथः । अनृभुक्षी सेना कुले वा । ऋभुक्षः ॥ ७९ ॥

वोशनसो नश्चामन्थ्ये सौ । १ । ४ । ८० ।

आमन्थ्यवृत्तेरुशनसो नलुक् सौ परे वा स्याताम् । हे उशनन् !, हे उशन', हे उशनः ! । आमन्थ्य इति किम् ? उशनः ॥ ८० ॥

उतोऽनडुच्चतुरो वः । १ । ४ । ८१ ।

आमन्थ्यवृत्त्योरनडुच्चतुरोरुतः सौ परे वः स्यात् । हे अनडुवन् ! । हे प्रियचत्वः ! । हे अतिचत्वः ! ॥ ८१ ॥

वाः शेषे । १ । ४ । ८२ ।

आमन्त्र्यविहितात्सेरन्यो घुइशेषस्तस्मिन्परे अनङ्-
चचतुरोरुतो वाः स्यात् । अनङ्वान्, अनङ्वाहौ । प्रियच-
त्वाः, प्रियचत्वारौ । शेष इति किम् ? हे अनङ्चन् !
हे प्रियचत्वः ! ॥ ८२ ॥

सख्युरितोऽशावैत् । १ । ४ । ८३ ।

सख्युरिदन्तस्य शिवर्जं शेषे घुटि परे ऐत् स्यात् ।
सखायौ, सखायः, सखायम् । इत् इति किम् ? सख्यौ
स्त्रियौ । अशाविति किम् ? अतिसखीनि । शेष इत्येव ?
हे सखे ! ॥ ८३ ॥

ऋदुशनस्पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः । १ । ४ । ८४ ।

ऋदन्ताडुशनसादेः सख्युरितश्च परस्य शेषस्य सेर्डाः
स्यात् । पिना, अतिपिता, कर्त्ता, उशाना, पुरुदंशा, अनेहा
सखा ॥ ८४ ॥

नि दीर्घः । १ । ४ । ८५ ।

शेषे घुटि परे यो नस्तस्मिन् परे स्वरस्य दीर्घः स्यात् ।
राजा, राजानौ, राजानः, राजानम् । वनानि, कर्तृणि ।
शेष इत्येव ? हे राजन् ! ॥ ८५ ॥

न्समहतोः । १ । ४ । ८६ ।

न्सन्तस्य महत्तश्च स्वरस्य शेषे घुटि परे दीर्घः स्यात् ।
श्रेयान्, श्रेयांसौ । महान्, महान्तौ ॥ ८६ ॥

इन्हनूपूषार्यम्णः शिस्योः । १ । ४ । ८७ ।

इन्नन्तस्य हनादेश्च स्वरस्य शिस्योरेव परयोर्दीर्घः
स्यात् । दण्डीनि, स्रग्वीणि, दण्डी, स्रग्वी, भ्रूणहानि,
भ्रूणहा, बहुपूषाणि, पूषा, स्वर्यमाणि, अर्यमा । शिस्यो-
रेवेति किम् ? दण्डिनौ, वृत्रहणौ, पूषणौ, अर्यमणौ । ८७ ।

अपः । १ । ४ । ८८ ।

अपः स्वरस्य शेषे घुटि परे दीर्घः स्यात् । आपः,
स्वापौ ॥ ८८ ॥

नि वा । १ । ४ । ८९ ।

अपः स्वरस्य नागमे सति घुटि परे दीर्घो वा स्यात् ।
स्वाम्पि, स्वम्पि । बहाम्पि, बहम्पि ॥ ८९ ॥

अभ्वादेरत्वसः सौ । १ । ४ । ९० ।

अत्वन्तस्यासन्तस्य च भ्वादिबर्जस्य शेषे सौ परे दीर्घः
स्यात् । भवान्, यवमान्, अप्सराः । गोमन्तम् स्थूलशि-
रसम् वेच्छन् गोमान् स्थूलशिराः । अभ्वादेरिति किम् ?
पिण्डयः ॥ ९० ॥

क्रुशस्तुनस्तृच् पुंसि । १ । ४ । ९१ ।

क्रुशो यस्तुन् तस्य शेषे घुटि परे तृच् स्यात्, पुंसि ।
क्रोष्टा, क्रोष्टारौ । पुंसीति किम् ? क्रुशंक्रोष्टूनि वनानि
॥ ९१ ॥

टादौ स्वरे वा । १ । ४ । ९२ ।

टादौ स्वरादौ परे क्रुशस्तुनस्तृज् वा स्यात्, पुंसि ।
क्रोष्ट्रा, क्रोष्ट्रना, क्रोष्ट्रोः, क्रोष्ट्रवोः ॥ ९२ ॥

त्रियाम् । १ । ४ । ९३ ।

कुशः परस्य तुनः स्त्रीवृत्तेस्तृच् स्यात् । निर्निमित्त एव ।
क्रोष्ट्री, क्रोष्ट्र्यौ, क्रोष्ट्रीभ्याम् । पञ्चक्रोष्ट्रभीरथैः ॥९३॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्रा-
भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ प्रथम-
स्याध्यायस्य चतुर्थः पादः समाप्तः । १ । ३ ॥

॥ अथ द्वितीयाध्याये प्रथमः पादः ॥

त्रि-चतुरस्तिसृ-चतसृ स्यादौ । २ । १ । १ ।

स्त्रियामिति वक्तते । स्यादौ परे स्त्रीवृत्त्योस्त्रिचतुरोर्य-
थासंख्यं तिमृ चतमृ इत्येतौ स्याताम् । तिस्रः, चतस्रः,
तिसृषु, चतमृषु, प्रियतिसा, प्रियचतसा ना । प्रियतिसृ
कुलम्, प्रियत्रि कुलम् । स्यादाविति किम् ? प्रियत्रिकः,
प्रियचतुष्कः ॥ १ ॥

ऋतो रः स्वरेऽनि । २ । १ । २ ।

तिमृचतसृश्यस्य ऋतः स्वरादौ परे रः स्यात् । अनि-
नविषयादन्यत्र । तिस्रः, चतस्रः, प्रियतिस्रौ, प्रियचतस्रौ ।
स्वर इति किम् ? तिमृभिः, चतमृभिः । अनीति किम् ?
तिमृणाम्, चतमृणाम् ॥ २ ॥

जराया जरस् वा । २ । १ । ३ ।

स्वरादौ स्यादौ परे जराया जरस् वा स्यात् । जरसौ
जरसः । जरे, जराः । अतिजरसौ, अतिजरौ । अतिजर-
सम्, अतिजरम् कुलम् ॥ ३ ॥

अपोऽद्भे । २ । १ । ४ ।

भादौ स्यादौ परे अपो अद् स्यात् । अद्भिः, स्वद्भ्याम् ।
अ इति किम् ? अप्सु ॥ ४ ॥

आ रायो व्यञ्जने । २ । १ । ५ ।

व्यञ्जनादौ स्यादौ परे रैशब्दस्य आः स्यात् । राः,

रासुः, अतिराभ्याम् कुलाभ्याम् । व्यञ्जन इति किम् ?
रायः ॥ ५ ॥

युष्मदस्मदोः । २ । १ । ६ ।

व्यञ्जनादौ स्यादौ परे युष्मदस्मदोराः स्यात् । त्वाम्,
माम्, अतित्वाम्, अतिमाम्, युष्मासु, अस्मासु ॥ ६ ॥

टाड्योसि यः । १ । १ । ७ ।

टाड्योस्तु परेषु युष्मदस्मदोर्यः स्यात् । त्वया, मया,
अतियुवया, अत्यावया, त्वयि, मयि, युवयोः, आवयोः ।
टाड्योसीति किम् ? त्वत् । मत् ॥ ७ ॥

शेषे लुक् । २ । १ । ८ ।

यस्मिन्नायौ कृतौ ततोऽन्यः शेषः, तस्मिन् स्यादौ परे
युष्मदस्मदोर्लुक् स्यात् । युष्मभ्यम्, अस्मभ्यम्, अतित्वत्
अतिमत्, शेष इति किम् ? त्वयि । मयि ॥ ८ ॥

मोर्वा । २ । १ । ९ ।

शेषे स्यादौ परे युष्मदस्मदोर्मोर्लुग् वा स्यात् । युवाम्
युष्मान्वा आवाम् अस्मान्वा आचक्षाणेभ्यो णिचि क्विपि
च लुकि च । युष्मभ्यम्, युषभ्यम् । अस्मभ्यम्, असभ्यम्
॥ ९ ॥

मन्तस्य युवावौ द्वयोः । २ । १ । १० ।

द्वयर्थवृत्त्योर्युष्मदस्मदोर्मान्तावयवस्य स्यादौ परे यथा-
संख्यं युव आव इत्येतौ स्याताम् । युवाम्, आवाम्,
अतियुवाम्, अत्यावाम्, अतियुवासु, अत्यावासु, मन्त-
स्येति किम् ? युवयोः । आवशोरित्यत्र दस्य यत्वं यथा
स्यात् । स्यादावित्येव ? युवयोः पुत्रो युष्मत्पुत्रः ॥ १० ॥

त्वमौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन् । २ । १ । ११ ।

स्यादौ प्रत्ययोत्तरपदयोश्च परयोरेकार्थवृत्त्योर्युष्मदस्म-
दोर्मान्तावयवस्य यथासंख्यं त्व म इत्येतौ स्याताम् ।
त्वाम्, माम्, अतित्वाम्, अतिमाम्, अतित्वासु, अति-
मासु, त्वदीयः, मदीयः, त्वत्पुत्रः, मत्पुत्रः । प्रत्ययोत्तरपदे
चेति किम् ? अधियुष्मद्, अध्यस्मद् । एकस्मिन्निति किम् ?
युष्माकम्, अस्माकम् ॥ ११ ॥

त्वमहं सिना प्राक्चाकः । २ । १ । १२ ।

सिना सह युष्मदस्मदोर्यथासंख्यं त्वमहमौ स्याताम् ।
तौ चाकप्रसङ्गेऽकः प्रागेव । त्वम्, अहम्, अतित्वम्,
अत्यहम् । प्राक्चाक इति किम् ? त्वकम्, अहकम् ॥ १२ ॥

यूयं वयं जसा । २ । १ । १३ ।

जसा सह युष्मदस्मदोर्यथासंख्यं यूयम् वयमौ स्याताम् ।
यूयम्, वयम्, प्रिययूयम्, प्रियवयम् । प्राक्चाक इत्येव ?
यूयकम् । वयकम् ॥ १३ ॥

तुभ्यं मह्यं डया । २ । १ । १४ ।

डया सह युष्मदस्मदोर्यथासंख्यं तुभ्यम् मह्यमौ स्या-
ताम् । तुभ्यम्, मह्यम्, प्रियतुभ्यम्, प्रियमह्यम् । प्राक्चाक
इत्येव ? तुभ्यकम्, मह्यकम् ॥ १४ ॥

तव मम डसा । २ । १ । १५ ।

डसा सह युष्मदस्मदोर्यथासंख्यं तव ममौ स्याताम् ।
तव, मम, प्रियतव, प्रियमम, प्राक्चाक इत्येव ? तवक,
ममक ॥ १५ ॥

अमौ मः । २ । १ । १६ ।

युष्मदस्मद्भ्याम् परयोरस् औ इत्येतयोर्मं इति स्यात् ।
त्वाम्, माम्, अतित्वाम्, अतिमाम्, युवाम्, आवाम्,
अतियुवाम्, अत्यावाम् ॥ १६ ॥

शसो नः । २ । १ । १७ ।

युष्मदस्मद्भ्यां परस्य शसो न इति स्यात् । युष्मान्,
अस्मान्, प्रियत्वान्, प्रियमान् ॥ १७ ॥

अभ्यम् भ्यसः । २ । १ । १८ ।

युष्मदस्मद्भ्यां परस्य चतुर्थीभ्यसोऽभ्यं स्यात् । युष्म-
भ्यम्, अस्मभ्यम्, अतियुवभ्यम्, अत्यावभ्यम् ॥ १८ ॥

डसेश्चाद् । २ । १ । १९ ।

युष्मदस्मद्भ्यां परस्य डसेः पञ्चमीभ्यसश्च अद् इति
स्यात् । त्वद्, मद्, अतियुवद्, अत्यावद्, युष्मद्, अस्मद्,
अतित्वद्, अतिमद् ॥ १९ ॥

आम आकम् । २ । १ । २० ।

युष्मदस्मद्भ्यां परस्य आम आकं स्यात् । युष्माकम्,
अस्माकम्, अतियुवाकम्, अत्यावाकम्, युष्मानस्मान्
वाऽऽचक्षाणानां युष्माकम्, अस्माकम् ॥ २० ॥

पदाद्युग्विभक्त्यैकवाक्ये वस्नसौ बहुत्वे । २ । १ । २१ ।

बहुत्वविषयया समविभक्त्या सह पदात् परयोर्यु-
ष्मदस्मदोर्यथासंख्यं वस्नसौ वा स्याताम् । तच्चेत्पदं युष्म-
दस्मदी चैकस्मिन् वाक्ये स्तः । अन्वादेशे नित्यं विधाना-
दिह विकल्पः । एवमुत्तरसूत्रत्रयेऽपि । धर्मो वो रक्षतु,
धर्मो नो रक्षतु, धर्मो युष्मान् रक्षतु, धर्मोऽस्मान् रक्षतु ।

एवं चतुर्थी-पठ्ठीभ्यामपि । पदादिति किम्? युष्मान् पातु । युग्विभक्त्येति किम् ? तीर्थं यूयं यात । एकवाक्य इति किम् ? अतियुष्मान् पश्य, ओदनं पचत, युष्माकं भविष्यति ॥ २१ ॥

द्वित्वे वाम्नौ । २ । १ । २२ ।

पदात् परयोर्युष्मदस्मदोर्द्वित्वविषयया युग्विभक्त्या सह यथासंख्यं वाम् नौ इत्येनौ वा स्याताम् । एकवाक्ये । धर्मो वां पातु, धर्मो युवां पातु, धर्मो नौ पातु, धर्म आवां पातु, एवं चतुर्थीपठ्ठीभ्यामपि ॥ २२ ॥

डेङसा ते मे । २ । १ । २३ ।

डेङ्सभ्यां सह पदात् परयोर्युष्मदस्मदोर्द्वित्वविषयया सह यथासंख्यं ते मे इत्येतौ वा स्याताम् । एकवाक्ये । धर्मस्ते दीयते, धर्मस्तुभ्यं दीयते, धर्मो मे दीयते, धर्मो मह्यं दीयते, धर्मस्ते स्वम्, धर्मस्तव स्वम् धर्मो मे स्वम्, धर्मो मम स्वम् ॥ २३ ॥

अमा त्वा मा । २ । १ । २४ ।

अमा सह पदात् परयोर्युष्मदस्मदोर्द्वित्वविषयया सह यथासंख्यं त्वा मा इत्येतौ वा स्याताम् । एकवाक्ये । धर्मस्त्वा पातु, धर्मस्त्वां पातु, धर्मो मा पातु, धर्मो मां पातु ॥ २४ ॥

असदिवामन्त्र्यं पूर्वम् । २ । १ । २५ ।

आमन्त्र्यार्थं पदं युष्मदस्मद्भ्यां पूर्वमसदिव स्यात् । जना युष्मान् पातु धर्मः, सावू युवां पातु धर्मः, साधो त्वां पातु तपः । पूर्वमिति किम् ? भवतस्त्वंमात्पातं युष्माकं मुनिपुङ्गवाः ॥ २५ ॥

जस्विशेष्यं वाऽऽमन्त्र्ये । २ । १ । २६ ।

युष्मदस्मद्भ्यां पूर्वं जसन्तमामन्त्र्यार्थं विशेष्यवा-
च्यामन्त्र्ये पदे ऽर्थात् तद्विशेषणे परेऽसदिव चा स्यात् ।
जिनाः ! शरण्या युष्मान् शरणं प्रपद्ये, जिनाः ! शरण्या वः
शरणं प्रपद्ये । जिनाः ! शरण्या अस्मान् रक्षत, जिनाः !
शरण्या नो रक्षत । जसिति किम् ? साधो ! सुविहित !
चोऽथो शरणं प्रपद्ये, साधो ! सुविहित ! नोऽथो रक्ष ।
विशेष्यमिति किम् ? शरण्याः साधवो ! युष्मान् शरणं
प्रपद्ये । आमन्त्र्य इति किम् ? आचार्यो युष्मान् शरण्याः
शरणं प्रपद्ये । अर्थात् तद्विशेषणभूत इति किम् ? आचार्यो
उपाध्याया युष्मान् शरणं प्रपद्ये ॥ २६ ॥

नान्यत् । २ । १ । २७ ।

युष्मदस्मद्भ्याम् पूर्वं जसन्तादन्यदामन्त्र्यं विशेष्य-
मामन्त्र्ये तद्विशेषणे परेऽसदिव न स्यात् । साधो सुवि-
हित ! त्वा शरणं प्रपद्ये । साधो सुविहित ! मा रक्ष ॥ २७ ॥

पादाद्योः । २ । १ । २८ ।

नियतपरिमाणमात्राक्षरपिण्डः पादः । पदात् परयोः
पादस्यादिस्थयोर्युष्मदस्मदोर्बस्नसादिर्न स्यात् ।

“वीरो विश्वेश्वरो देवो युष्माकं कुलदेवता ।

स एव नाथो भगवानस्माकं पापनाशनः ॥ १ ॥”

पादाद्योरिति किम् ?

“पान्तु षो देशनाकाले जैनेन्द्रा दशनांशवः ।

भवकूपनञ्जन्तुजातोद्धरणरञ्जवः ॥ २ ॥” ॥ २८ ॥

चाहहवैवयोगे । २ । १ । २९ ।

एभिर्योगे पदात् परयोर्युष्मदस्मदोर्बस्नसादिर्न स्यात् ।

ज्ञानं युष्मांश्च रक्षतु । एवं अह-ह-वा-एवैरप्युदाहार्यम् ।
योग इति किम् ? ज्ञानञ्च शीलञ्च ते स्वम् ॥ २९ ॥

दृश्यर्थैश्चिन्तायाम् । २ । १ । ३० ।

दृशिना समानार्थैश्चिन्तार्थैर्धातुभिर्योगे युष्मदस्मदोर्ब-
स्नसादिर्न स्यात् । जनो युष्मान् सन्दृश्यागतः, जनोऽस्मान्
सन्दृश्यागतः । जनो युवां समीक्ष्यागतः । जन आवां
समीक्ष्यागतः । जनस्त्वामपेक्षते, जनो मामपेक्षते, सर्वत्र
मनसा चिन्तनं दृश्यर्थानामर्थः । दृश्यर्थैरिति किम् । जनो
वो मन्यते । चिन्तायामिति किम् ? जनो वः पश्यति
॥ ३० ॥

नित्यमन्वादेशे । २ । १ । ३१ ।

किञ्चिद्धिधातुं कथितस्य पुनरन्यद्धिधातुं कथनमन्वा-
देशः । तस्मिन् विषये पदात् परयोर्युष्मदस्मदोर्बस्नसादि-
नित्यं स्यात् । यूयं विनीतास्तद्धो गुरवो मानयन्ति, वयं
विनीतास्तन्नो गुरवो मानयन्ति. धनवांस्त्वमथो त्वा
लोको मानयति, धनवानहमथो मा लोको मानयति । ३१ ॥

सपूर्वात् प्रथमान्ताद्वा । २ । १ । ३२ ।

विद्यमानपूर्वपदात् प्रथमान्तात् पदात् परयोर्युष्मद-
स्मदोरन्वादेशे वस्नसादिर्वा स्यात् । यूयं विनीतास्तद्
गुरवो वो मानयन्ति, तद् गुरवो युष्मान् मानयन्ति । वयं
विनीतास्तद् गुरवो नो मानयन्ति, तद् गुरवोऽस्मान् मान-
यन्ति । युवां सुशीलौ तज्ज्ञानं वां दीयते, तज्ज्ञानं युवाभ्यां
दीयते । आवां सुशीलौ तज्ज्ञानं नौ दीयते, तज्ज्ञान-
मावाभ्यां दीयते ॥ ३२ ॥

त्यदामेनदेतदो द्वितीया-टौस्यवृत्त्यन्ते । २ । १ । ३३ ।

त्यदादीनामेतदो द्वितीयायां टायामोसि च परेऽ-
न्वादेशे एनद् स्यात् । न तु वृत्त्यन्ते । उद्दिष्टमेतदध्ययनम-
थो एनदनुजानीत, एतकं साधुमावश्यकमध्यापय अथो ए-
नमेव सूत्राणि । अत्र साकः । एतेन रात्रिरधीता अथो
एनेनाहरप्यधीतम् । एतयोः शोभनं शीलमथो एनयोर्म-
हती कीर्तिः । त्यदामिति किम् ? संज्ञायामेतदं संगृहाण
अथो एतदमध्यापय । अवृत्त्यन्त इति किम् ? अथो
परमैतं पश्य ॥ ३३ ॥

इदमः । २ । १ । ३४ ।

त्यदादेरिदमो द्वितीया-टौसि परेऽन्वादेशे एनत् स्यात् ।
अवृत्त्यन्ते । उद्दिष्टमिदमध्ययनमथो एनदनुजानीत ।
अनेन रात्रिरधीता अथो एनेनाहरप्यधीतम् । अनयोः
शोभनं शीलं अथो एनयोर्महती कीर्तिः ॥ ३४ ॥

अद्वयज्ञाने । २ । १ । ३५ ।

त्यदादेरिदमो व्यञ्जनादौ स्यादौ परेऽन्वादेशे अः
स्यात् । अवृत्त्यन्ते । इमकाभ्यां शैक्षकाभ्यां रात्रिरधीता
अथो आभ्यामहरप्यधीतम् । इमकेषु अथो एषु । अन-
गिति वक्ष्यमाणादिह साकोऽपि विधिः ॥ ३५ ॥

अनक् । २ । १ । ३६ ।

त्यदादेर्व्यञ्जनादौ स्यादौ परेऽग्वजं इदम् अः स्यात् ।
आभ्याम्, आभिः, एषु, आसु । अनगिति किम् ?
इमकाभ्याम् । त्यदामित्येव ! अतीदंभ्याम् ॥ ३६ ॥

टौस्यनः । २ । १ । ३७ ।

त्यदां टायामोसि च परेऽनक इदमोऽनः स्यात् ।
अनेन, अनया, अनयोः, अनयोः । त्यदामित्येव ?
प्रियेदमा । अनक इत्येव ? इमकेन ॥ ३७ ॥

॥ अयमियम् पुंस्त्रियोः सौ । २ । १ । ३८ ।

त्यदां सौ परे इदमः पुंस्त्रियोर्यथासंख्यमयमियमौ
स्याताम् । अयं ना । इयं स्त्री । त्यदामित्येव ? अतीदं ना
स्त्री वा ॥ ३८ ॥

दो मः स्यादौ । २ । १ । ३९ ।

त्यदां स्यादौ परे इदमो दो मः स्यात् । इमौ, परमेमौ
इमकाभ्याम् । त्यदामित्येव । प्रियेदमौ ॥ ३९ ॥

किमः कस्तसादौ च । २ । १ । ४० ।

त्यदां स्यादौ तसादौ च प्रत्यये परे किमः कः स्यात् ।
कः, साकोऽपि कः । कदा, कर्हि । तसादौ चेति किम् ?
किन्तराम् । त्यदामित्येव ? प्रियकिमौ ॥ ४० ॥

आद्धेरः । २ । १ । ४१ ।

ब्रिशब्दमभिव्याप्य त्यदां स्यादौ तसादौ च परे अः
स्यात् । स्यः, त्यौ, द्यौ, तसः । त्यदामित्येव ? अतितदौ
॥ ४१ ॥

तः सौ सः । २ । १ । ४२ ।

आद्धेस्त्यदां सौ परे तः सः स्यात् । स्यः, स्या, सः,
सा, एषा । त्यदामित्येव ? प्रियत्यन् ॥ ४२ ॥

अदसो दः सेस्तु डौ । २ । १ । ४३ ।

त्यदां सौ परे अदसो दः सः स्यात् । सेस्तुडौ । असी,

असकौ, हे असौ ! हे असकौ ! त्यदामित्येव ? अत्यदाः
॥ ४३ ॥

असुको वाऽकि । २ । १ । ४४ ।

त्यदां सौ परे अदसोऽकिसत्यसुको वा स्यात् ।
असुकः, असकौ, हे असुक ! हे असकौ ! ॥ ४४ ॥

सोऽवर्णस्य । २ । १ । ४५ ।

अवर्णान्तस्य त्यदामदसो दो मः स्यात् । अमू नरौ
स्त्रियौ कुले वा । अमी, अमूदशः । अवर्णस्येति किम् ?
अदः कुलम् ॥ ४५ ॥

वाद्रौ । २ । १ । ४६ ।

अदसोऽद्रावन्ते सति दोम्बा स्यात् । अदमुयइ,
अमुद्रयइ, अमुमुयइ, अदद्रयइ ॥ ४६ ॥

मादुवर्णोऽनु । २ । १ । ४७ ।

अदसो मः परस्य वर्णस्य उवर्णः स्यात् । अनु-पश्चा-
त्कार्यान्तरेभ्यः । अमुम्, अमू, अमुमुयइ । अन्विति
किम् ? अमुप्मै, अमुप्मिन् ॥ ४७ ॥

प्रागिनात् । २ । १ । ४८ ।

अदसो मः परस्य वर्णस्येनादेशात् प्राक् उवर्णः स्यात् ।
अमुना । इनादिति किम् ? अमुया ॥ ४८ ॥

बहुष्वेरीः । २ । १ । ४९ ।

बहूर्थवृत्तेरदसो मः परस्य एत ईः स्यात् । अमी,
अमीषु । एरिति किम् ? अमूः स्त्रियः । मादित्येव ?
अमुके ॥ ४९ ॥

धातोरिवर्णोवर्णस्येयुव् स्वरे प्रत्यये । २ । १ । ५० ।

धातोरिवर्णोवर्णयोः स्वरादौ प्रत्यये परे यथासंख्य-
मियुवौ स्याताम् । नियौ, लुवौ, अधीयते, लुलुवुः ।
प्रत्यये इति किम् ? न्यर्थः, ल्वर्थः, नयनम्, नायक
इत्यादौ परत्वाद् गुण-वृद्धी ॥ ५० ॥

इणः । २ । १ । ५१ ।

इणो धातोः स्वरादौ प्रत्यये परे इय् स्यात् । यापवादः ।
ईयतुः ईयुः ॥ ५१ ॥

संयोगात् । २ । १ । ५२ ।

धातोरिवर्णोवर्णयोः संयोगात्परयोः स्वरादौ प्रत्यये
परे इयुवौ स्याताम् । यवक्रियौ, कट्प्रुवौ, शिश्रियुः ॥ ५२ ॥

भूश्नोः । २ । १ । ५३ ।

भ्रूश्नोरुवर्णस्य संयोगात् परस्य स्वरादौ प्रत्यये परे
उव् स्यात् । भ्रुवौ, आप्नुवन्ति । संयोगादित्येव ? चिन्व-
न्ति ॥ ५३ ॥

स्त्रियाः । २ । १ । ५४ ।

स्त्रिया इवर्णस्य स्वरादौ प्रत्यये परे इय् स्यात्
स्त्रियौ । अतिस्त्रियौ ॥ ५४ ॥

वाम्शसि । २ । १ । ५५ ।

स्त्रिया इवर्णस्याम्शसोः परयोरिप् वा स्यात् । स्त्रियं
स्त्रीम् । स्त्रियः, स्त्रीः ॥ ५५ ॥

योऽनेकस्वरस्य । २ । १ । ५६ ।

अनेकस्वरस्य धातोरिवर्णस्य स्वरादौ प्रत्यये परे य
स्यात् । चिच्युः, निन्युः । पतिमिच्छति पत्न्यि ॥ ५६ ॥

स्यादौ वः । २ । १ । ५७ ।

अनेकस्वरस्य धातोरुवर्णस्य स्वरादौ स्यादौ परे चः स्यात् ।
वसुमिच्छन्तौ वस्वौ । स्यादाविति किम् ? लुलुयुः ॥ ५७ ॥
क्विञ्चतेरसुधियस्तौ । २ । १ । ५८ ।

क्विञ्चन्तेनैव या वृत्तिः समासस्तस्याः सुधीशब्दाद-
न्यस्याः सम्बन्धिनो धातोरिवर्णोवर्णस्य स्वरादौ स्यादौ
परे तौ य व इत्येतौ स्याताम् । उन्न्यौ, ग्रामण्यौ, सुल्वः,
खलप्वः । क्विञ्चिति किम् ? परमौ नियौ परमनियौ ।
वृत्तेरिति किम् ? नियौ कुलस्य । असुधिय इति किम् ?
सुधियः ॥ ५८ ॥

दन्पुनर्वर्षाकारैर्भुवः । २ । १ । ५९

दनादिभिः सह या क्विञ्चतिस्तत्सम्बन्धिन एव भुवो-
धातोरुवर्णस्य स्वरादौ स्यादौ परे वः स्यात् । दन्भ्वौ,
पुनर्भ्वौ, वर्षाभ्वः, कारभ्वः । दनादिभिरिति किम् ?
प्रतिभुवौ ॥ ५९ ॥

ण-पमसत्परे स्यादिविधौ च । २ । १ । ६० ।

इतः सूत्रादारम्य यत्परं कार्यं विधास्यते तस्मिन्
स्याद्यधिकारविहिते च पूर्वस्मिन्नपि कर्त्तव्ये णत्वं पत्वं
षासदसिद्धं स्यात् । एतत्सूत्रनिर्दिष्टयोश्च ण-पयोः परे
पे णोऽसन् । पूष्णः, तक्ष्णः, पिपठीः, अर्वाणौ, सर्पाणि ।
असत्पर, इत्यधिकारो "रात्सः" इति यावत् । स्यादिविधौ
चेति तु "नोर्म्यादिभ्यः" इति ॥ ६० ॥

क्वादेशोऽपि । २ । १ । ६१ ।

केनोपलक्षितस्य तस्यादेशः पादन्यस्मिन् परे पूर्वस्मिन्न

स्यादिविधावसन् स्यात् । क्षामिमान्, लून्युः । अधीति
किम् ? घृक्णः ॥ ६१ ॥

प-ढोः कस्ति । २ । १ । ६२ ।

से परे प-ढोः कः स्यात् । पेष्यति, लेष्यति ॥ ६२ ॥

भ्वादेर्नामिनो दीर्घो वीर्व्यञ्जने । २ । १ । ६३ ।

भ्वादेर्धातोर्यौ र-वौ तयोः परयोस्तस्यैव नामिनं
दीर्घः स्याद् व्यञ्जने । हृच्छा, आस्तीर्णम्, दीव्यति
भ्वादेरिति किम् ? कुर्कुरीयति, दिव्यति ॥ ६३ ॥

पदान्ते । २ । १ । ६४ ।

पदान्तस्थयोर्भ्वादेर्बोः परयोर्भ्वादेर्नामिनो दीर्घः स्यात्
गोः, गीरर्थः । पदान्त इति किम् ? गिरः । लुक् ॥ ६४ ॥

न यि तद्धिते । २ । १ । ६५ ।

यादौ तद्धिते परे यौ वी तयोः परयोर्नामिनो दीर्घो
न स्यात् । धुर्यः । धीति किम् ? गीर्षत् । तद्धित इति किम् ?
गीर्यति, गीर्यते ॥ ६५ ॥

कुरुच्छुरः । २ । १ । ६६ ।

कुरुच्छुरोर्नामिनो रे परे दीर्घो न स्यात् । कुर्यात्,
छुर्यात् । कुर्वित्युकारः किम् ? कुरत्शब्दे-कुर्यात् ॥ ६६ ॥

मो नो म्वोश्च । २ । १ । ६७ ।

मन्तस्य धातोरन्तस्य पदान्तस्थस्य म्वोश्च परयोर्नः
स्यात् । प्रशान्, प्रशान्भ्याम्, जङ्गन्मि, जङ्गन्वः ॥ ६७ ॥

संस्-ध्वंस्-क्वस्सनडुहो दः । २ । १ । ६८ ।

संस्-ध्वंसोः क्वस्प्रत्ययान्तस्य च सन्तस्य अनडुहश्च
पदान्तस्थस्य दः स्यात् । उखासद्, पर्णध्वद्, विदत् कुलम् ।

म्बनद्धद् । क्वस्सिति द्विसकारपाठादिह माम्भूत्—
विद्वान् ॥ ६८ ॥

ऋत्विज्-दिश्-दृश्-स्पृश्-स्रज्-दधृपुष्णिहो गः । २ । १ । ६९ ।

एषां पदान्तस्थानां गः स्यात् । ऋत्विग्, दिग्, दृग्,
अन्यादृग्, घृतस्पृग्, स्रग्, दधृग्, उष्णिग् ॥ ६९ ॥

नशो वा । २ । १ । ७० ।

नशः पदान्ते ग् वा स्यात् । जीवनग्, जीवनद् ॥ ७० ॥

युजश्च-ऋञ्चो नो ङः । २ । १ । ७१ ।

एषां नस्य पदान्ते ङ् स्यात् । युङ्, प्राङ्, कृङ् ॥ ७१ ॥

सौरुः । २ । १ । ७२ ।

पदान्ते सौरुः स्यात् । आशीः, वायुः ॥ ७२ ॥

सजुषः । २ । १ । ७३ ।

पदान्ते सजुषो रुः स्यात् । सजूः, सजूर्वत् ॥ ७३ ॥

अहः । २ । १ । ७४ ।

अहः पदान्ते रुः स्यात् । हे दीर्घाहो निदाघ ! दीर्घाहा
निदाघः ॥ ७४ ॥

रो लुप्यरि । २ । १ । ७५ ।

अरेफे परे पदान्ते अह्नो लुपि सत्यां रः स्यात् । अह-
रधीते, अहर्दत्ते । लुपीति किम् ? हे दीर्घाहोऽत्र । अरीति
किम् ? अहोरूपम् ॥ ७५ ॥

धुटस्तृतीयः । २ । १ । ७६ ।

पदान्ते धुटां तृतीयः स्यात् । वाग्, वाग्भिः,
अजिभिः ॥ ७६ ॥

ग-ड-द-वादेश्चतुर्थान्तस्यैकस्वरस्यादेश्चतुर्थः

स्वोश्च प्रत्यये । २ । १ । ७७ ।

। गडदवादेश्चतुर्थान्तस्यैकस्वरस्य धातुरूपशब्दावयव-
स्यादेश्चतुर्थः स्यात् । पदान्ते सादौ घ्वादौ च प्रत्यये ।
पर्णघुद्, तुण्डिममाचक्षाणः तुण्डिप् । एवं गर्द्धप्, धर्ममु-
त्, निघोक्ष्यते, न्यघृद्भवम्, घोक्ष्यते, अधुग्ध्वम्, भोत्स्यते,
अमुद्भवम् । गडदवादेरिति किम् ? अजञप् । एकस्वरस्येति
किम् ? दामलिङ् ॥ ७७ ॥

॥ । धागस्त-थोश्च । २ । १ । ७८ ।

धागश्चतुर्थान्तस्य । दादेरादेर्दस्य तथोः सध्वोश्च
प्रत्यययोः परयोश्चतुर्थः स्यात् । घत्तः, घत्थः, घत्से, घद्घ्वे ।
तथोश्चेति किम् ? दध्वः । चतुर्थान्तस्येत्येव ? दधाति ॥ ७८ ॥

अधश्चतुर्थात् तथोर्धः । २ । १ । ७९ ।

चतुर्थात्परयोर्धारूपषर्जाद्धातोर्विहितयोस्तथोर्धः स्या-
त् । अदुग्ध, अदुग्धाः । अलब्ध, अलब्धाः । अध इति किम् ?
घत्तः, घत्थः । विहितविशेषणं किम् ? ज्ञानभुत्वम् ॥ ७९ ॥

नाम्यन्तात् परोक्षाद्यतन्याशिषो धो ङः । २ । १ । ८० ।

रान्ताभ्याम्यन्ताच्च धातोः परासां परोक्षाद्यतन्याशिषां
धो ङः स्यात् । लुष्टद्भवे, अतीर्द्धवम्, चेपीर्द्धवम्, तीर्षीर्द्धवम् ।
नाम्यन्तादिति किम् ? अपग्ध्वम्, आसिध्वम् ॥ ८० ॥

हान्तस्थाञ्जीङ्भ्यां वा । २ । १ । ८१ ।

हादन्तस्थायाश्च पराञ्जेरिटश्च परासां परोक्षाद्यतन्या-
शिषां धो ङ् वा स्यात् । अग्राहिर्द्धवम्, अग्राहिध्वम्,

ग्राहिपीड्वम्, ग्राहिपीध्वम् । अनायिड्वम्, अनायिध्वम् ।
नायिपीड्वम्, नायिपीध्वम् । अकारिड्वम्, अकारिध्वम् ।
अलाचिड्वम्, अलाचिध्वम् । जगृहिड्वे, जगृहिध्वे ।
आयिड्वम्, आयिध्वम् । हान्तस्थादिति किम् ? घानिपी-
ध्वम्, आसिपीध्वम् ॥ ८१ ॥

हो धुट्-पदान्ते । २ । १ । ८२ ।

धुटि प्रत्यये पदान्ते च हो ड् स्यात् । लेढा, मधुलिद्,
गुडलिण्मान् । धुट्पदान्त इति किम् ? मधुलिहौ ॥ ८२ ॥

भ्वादेर्दादिर्घः । २ । १ । ८३ ।

भ्वादेर्धातोर्षो दादिरवयवस्तस्य हो धुटि प्रत्यये परे
पदान्ते च घः स्यात् । दोग्धा, घोक्ष्यति, अधोक्, गोधुक् ।
भ्वादेरिति किम् ? दामलिद् ॥ ८३ ॥

मुह-द्रुह-ष्णुह-ष्णिहो वा । २ । १ । ८४ ।

एषां हो धुटि प्रत्यये पदान्ते च घ् वा स्यात् । मोग्धा
मोढा । उन्मुक् उन्मुद् । द्रोग्धा द्रोढा । मित्रधुक् । मित्रधुद् ।
स्नोग्धा स्नोढा । उत्स्नुद् उत्स्नुक् । स्नेग्धा स्नेढा । चेलस्निक्
चेलस्निद् ॥ ८४ ॥

नहाहोर्द्ध-तौ । २ । १ । ८५ ।

नहेर्ब्रूस्थानाद्घ्र धातोर्हो धुटि प्रत्यये पदान्ते च यथा-
संख्यं घ-तौ स्याताम् । नदा, उपानद्भ्याम्, आत्थ ॥ ८५ ॥

च-जः क-गम् । २ । १ । ८६ ।

धुटि प्रत्यये पदान्ते च च-जोः क-गौ स्याताम् । वक्ता,
वाक्, त्यक्ता, अर्द्धभाक् ॥ ८६ ॥

यज-सृज-भृज-राज-भूज-भ्रूज-वश्च-परिवाजः

शः पः । २ । १ । ८७ ।

यजादीनां धातूनां च-जोः शस्य च घुटि प्रत्यये पदान्ते च यः स्यात् । यष्टा, देवेद्, स्रष्टा, तीर्थसृद्, माष्टा, कंसपरिसृद्, राष्टिः, सम्राद्, आष्टिः, विभ्राद्, भ्रष्टा, घानाभृद्, वष्टा, मूलवृद्, परिवाद्, लेष्टा, प्रष्टा, शब्दप्राद् । यजादिसाहचर्याच्छोऽपि धातोरेव स्यात् । इह मा भूत् निजूभ्याम् । चज इत्येव ? वृक्षवृश्चमाचष्टे वृक्षव् ॥८७॥

संयोगस्यादौ स्कोर्लुक् । २ । १ । ८८ ।

घुद्प्रत्यये पदान्ते च संयोगादिस्ययोः स्कोर्लुक् स्यात् । लग्नः, साधुलक्, धृक्णाः, मूलघृद्, तष्टः, काष्ठतद् ॥ ८८ ॥

पदस्य । २ । १ । ८९ ॥

पदस्य संयोगान्तस्य लुक् स्यात् । पुमान्, पुंभिः, महान् । पदस्येति किम् ? स्कन्त्वा ॥८९॥

रात्सः । २ । १ । ९० ।

पदस्य संयोगान्तस्य यो रस्ततः परस्य सस्यैव लुक्, स्यात् । चिकीः, कटचिकीः । स एवेति किम् ? ऊर्क्, न्यमाद् ९०

नाम्नो नोऽनहः । २ । १ । ९१ ।

पदान्ते नाम्नो नस्य लुक् स्यात् । स चेदहनो न स्यात् । राजा, राजपुरुषः । अनह इति किम् ? अहरेति ॥ ९१ ॥

नाऽऽमन्त्र्ये । २ । १ । ९२ ।

आमन्त्र्यार्थस्य नाम्नो नस्य लुक् न स्यात् । हे राजन् ! ॥९२॥

क्लीवे वा । २ । १ । ९३ ।

आमन्त्र्यार्थस्य नाम्नः क्लीवे नस्य लुक्वा स्यात् ।

हे दाम !, हे दामन् ! ॥ ९३ ॥

मावर्णान्तोपान्तापञ्चमवर्गान् मतोर्मो वः । २।१।९४।

मावर्णौ प्रत्येकमन्तोपान्तौ यस्य तस्मात् पञ्चमवर्ज-
वर्णान्ताच्च नाम्नः परस्य मतोर्मोवः स्यात् । किंवान्, श-
मीवान्, वृक्षवान्, मालावान्, अहर्वान्, भास्वान्, मरु-
त्वान् ॥ ९४ ॥

नाम्नि । २।१।९५।

संज्ञायां मतोर्मोवः स्यात् । अहोवतो मुनीवती नद्यो
॥ ९५ ॥

चर्मण्वत्यष्टीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वत् । २।१।९६।

एते मत्वन्ताः संज्ञायां निपात्यन्ते । चर्मण्वती नाम
नदी । अष्टीवान् जानुः, चक्रीवान् खरः, कक्षीवान् ऋषिः,
रुमण्वान् गिरिः ॥ ९६ ॥

उदन्वानब्धौ च । २।१।९७।

अब्धौ जलाधारे नाम्नि च मतौ उदन्वाक्षिपात्यन्ते ।
उदन्वान् घटः, उदन्वान् समुद्रः, ऋषि आश्रमश्च ॥ ९७ ॥

राजन्वान् सुराज्ञि । २।१।९८।

सुराजकेऽर्थे राजन्वान् मतौ निपात्यन्ते । राजन्वान्
देशः, राजन्वत्यः प्रजाः ॥ ९८ ॥

जर्म्यादिभ्यः । २।१।९९।

जर्म्यादिभ्यो मतोर्मो वी न स्यात् । जर्मिमान्,
दल्मिमान् इत्यादि ॥ ९९ ॥

मास-निशासनस्य शसादौ लुग्वा । २।१।१००।

शसादौ स्यादावेपां लुग्वा स्यात् । मासः मासान् ।

निशाः निशाः । आसनि आसने ॥ १०० ॥

दन्तपादनासिकाहृदयास्तृग्यूपोदकदोर्यकृच्छ-

कृतो दत्पन्नसहृदसन्यूपन्नुदन्दोषन्-

यकञ्छकन् वा । २ । १ । १०१ ।

शसादौ स्यादौ दन्तादीनां यथासंख्यं दत् इत्यादयो
वा स्युः । दतः, दन्तान् । पदः, पादान् । नसा, नासिकया ।

हृदि, हृदये । अस्ना, अमृजा । यूष्णा, यूषेण । उद्ना, उदकेन ।
दोष्णा, दोषा । यक्ना, यकृता । शक्ना, शकृता ॥ १०१ ॥

यस्वरे पादः पदणि-क्य-घुटि । २ । १ । १०२ ।

णि-क्य-घुट्वर्जे यादौ स्वरादौ च प्रत्यये पादन्तस्य
पद् स्यात् । वैयाघ्रपाद्यः, द्विपदः पश्य । पादयतेः क्विपि ?
पाद् । पदी कुले । यस्वर इति किम् ? द्विपाद्भ्याम् । अणि-
क्यघुटीति किम् ? पादयति । व्याघ्रपाद्यति, द्विपादौ ।

उदच उदीच् । २ । १ । १०३ ।

अणिक्यघुटियस्वरे उदच उदी च् स्यात् । उदीच्यः, उदीची ।
अणिक्यघुटीत्येव ? उदयति, उदच्यति, उदञ्चः, उदच
इति किम् ? नि मा भूत्, उदञ्चा, उदञ्चे ॥ १०३ ॥

अच्च प्राग दीर्घश्च । २ । १ । १०४ ।

अणिक्यघुटि यस्वरादौ प्रत्ययेऽच्च चः स्यात्, प्राक्-
स्वरस्य दीर्घः । प्राच्यः, दधीचा । अणिक्यघुटीत्येव ? दध्य-
यति, दध्यच्यति, दध्यञ्चः । अञ्चिति किम् ? नि मा भूत्ः-
साञ्चश्च ॥ १०४ ॥

क्वसुप्मतौ च । २ । १ । १०५ ।

अणिक्यघुटि यस्वरे मतौ च प्रत्यये क्वस् उष् स्यात् ।

विदुष्यः, विदुषा, विदुष्मान् । अणिक्रयद्युटीत्येव ? विद्व-
यति, विद्वस्यति, विद्वंसः ॥ १०५ ॥

श्वन्-युवन्-मघोनो-डीस्याद्यद्युट्स्वरे व उः । २ । १ । १०६ ।

ड्यां स्याद्यद्युट्स्वरे च श्वनादीनां व उः स्यात् । शुनी,
शुनः । अतियूनी, यूनः । मघोनी, मघोनः । डीस्याद्यद्युट्-
स्वर इति किम् ? शौवनम्, यौवनम्, माघवनम् ॥ १०६ ॥

दुगातोऽनापः । २ । १ । १०७ ।

आपूर्वर्जस्यातो डीस्याद्यद्युट्स्वरे लृक् स्यात् । कीलालपः ।
हाहे देहि । अनाप इति किम् ? शालाः ॥ १०७ ॥

अनोऽस्य । २ । १ । १०८ ।

डीस्याद्यद्युट्स्वरेऽनोऽस्य लृक् स्यात् । राज्ञी, राजः ।
॥ १०८ ॥

ईडौ वा । १ । २ । १०९ ।

इकारे डौ च परेऽनोऽस्य लृग्वा स्यात् । साम्नी,
सामनी । राज्ञि, राजनि ॥ १०९ ॥

पादि-हन्-धृतराज्ञोऽणि । २ । १ । ११० ।

पादेरनो हनो धृतराज्ञश्चातोऽणि प्रत्यये लृक् स्यात् ।
औक्षणः, ताक्षणः, औणघ्नः, धार्तराज्ञः ॥ ११० ॥

न व-मन्तसंयोगात् । २ । १ । १११ ।

वान्तान्मान्ताच्च संयोगात्परस्यानोऽस्य लृग्न् स्यात् ।
पर्वणा, कर्मणी ॥ १११ ॥

हनो ह्नो घ्नः । २ । १ । ११२ ।

हन्तेर्हनो घ्नः स्यात् । भ्रूणघ्नी, घ्नन्ति । ह्न इति
किम् ? वृषहणी ॥ ११२ ॥

लुगस्यादेत्यपदे । २ । १ । ११३ ।

अपदादावकारे एकारे च परेऽस्य लृक् स्यात् । सः,
पचन्ति, पचे । अपद इति किम् ? दण्डाग्रम् ॥११३॥

डित्यन्त्यस्वरादेः । २ । १ । ११४ ।

स्वराणां योऽन्त्यस्वरस्तदादेः शब्दस्य डिति परे लृक्
स्यात् । मुनौ, साधौ, पितुः ॥ ११४ ॥

अवर्णादिश्नोऽन्तो वाऽतुरीडयोः । २ । १ । ११५ ।

श्रावर्जादवर्णात् परस्यातुः स्थानेऽन्तो वा स्यात्,
ई-इयोः । तुदन्ती, तुदती कुले स्त्री वा । एवं-भान्ती,
भाती । अवर्णादिनि किम् ? अदती । अक्ष इति किम् ?
लुनती ॥ ११५ ॥

इयशवः । २ । १ । ११६ ।

इयाच्छवश्च परस्याऽतुरीडयोः परयोरन्त इत्यादेशः
स्यात् ॥ दीव्यन्ती, पचन्ती ॥११६॥

दिव औः सौ । २ । १ । ११७ ।

दिवः सौ परे औः स्यात् । यौः ॥११७॥

उः पदान्तेऽनूत् । २ । १ । ११८ ।

पदान्तस्य दिव उः स्यात् । अनूत्, स तु दीर्घो न स्यात् ।
शुभ्याम्, शुपु । पदान्त इति किम् ? दिवि । अनूदिति
किम् ? शूभवति ११८ ॥

इत्याचार्यश्रीहैमचन्द्रविरचितायां सिद्धहैमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ द्वितीयस्याध्यायस्य

प्रथमः पादः समाप्तः ॥ २ । १ ॥

द्वितीयः पादः

क्रियाहेतुः कारकम् । २ । २ । १ ।

क्रियाया निमित्तं कर्त्रादि कारकं स्यात् । करोतीति कारकमिति अन्यर्थाश्रयणाच्च निमित्तत्वमात्रेण अनन्तरव्यापारस्य हेत्वादेः कारकसंज्ञा न स्यात् ॥ १ ॥

स्वतन्त्रः कर्त्ता । २ । २ । २ ।

क्रियाहेतुः क्रियासिद्धौ स्वप्रधानो यः स कर्त्ता स्यात् ।
मैत्रेण कृतः ॥ २ ॥

कर्तुं व्याप्यं कर्म । २ । २ । ३ ।

कर्त्रा क्रियया यद्विशेषेणाप्तुमिष्यते तत्कारकं व्याप्यं कर्म च स्यात् । तत्रेधा-निर्वर्त्यं, विकार्यं, प्राप्यञ्च । कटं करोति, काष्ठं दहति. ग्रामं याति ॥ ३ ॥

वाऽकर्मणामणिकर्त्ता णौ । २ । २ । ४ ।

अविवक्षितकर्मणां धातूनां णिगः प्राग् यः कर्त्ता स णिगि सति कर्म वा स्यात् । पचति चैत्रः, पाचयति चैत्रं चैत्रेण वा ॥४॥

गति-बोधाहारार्थ-शब्दकर्मनित्याऽकर्मणामनी-

खाद्यदि-ह्वा-शब्दाय-ऋन्दाम् । २ । २ । ५ ।

गतिदेशान्तरप्राप्तिः । शब्दः कर्मक्रियाव्याप्यञ्च येषां ते शब्दकर्मणः । नित्यं न विद्यते कर्म येषां ते नित्याकर्मणः । गत्यर्थबोधार्थाहारार्थानां शब्दकर्मणां नित्याक-

र्मणाश्च नीखाद्यदिहाशब्दायक्रन्दिवर्जानां धातूनाम-
णिकर्त्ता स णौ संति कर्म स्यात् । गमयति चैत्रं ग्रामम्,
बोधयति शिष्यं धर्मम्, भोजयति वटुमोदनम्, जल्पय-
ति मैत्रं द्रव्यम्, अध्यापयति वटुं वेदम्, शाययति मैत्रं
चैत्रः । गत्यर्थादीनामिति किम् ? पाचयत्योदनं चैत्रेण मैत्रः ।
न्यादिवर्जनं किम् ? नाचयति भारं चैत्रेण, खादयत्यूपं
मैत्रेण, आदयत्योदनं सुतेन, ह्यापयति चैत्रं मैत्रेण, शब्दा
ययति वटुं मैत्रेण, क्रन्दयति मैत्रं चैत्रेण ॥ ५ ॥

भक्षेहिंसायाम् । २ । २ । ६ ।

भक्षेहिंसार्थस्यैवाणिकर्त्ता णौ कर्म स्यात् । भक्षयति
सस्यं बलीवर्दान् मैत्रः । हिंसायामिति किम् ? भक्षयति
पिण्डीं शिशुना ॥ ६ ॥

वहेः प्रवेयः । २ । २ । ७ ।

वहेरणिकर्त्ता प्रवेयो णौ कर्म स्यात् । वाहयति भारं
बलीवर्दान् मैत्रः । प्रवेय इति किम् ? वाहयति भारं
मैत्रेण ॥ ७ ॥

हृ-क्रोरं वा । २ । २ । ८ ।

हृक्रोरणिकर्त्ता णौ कर्म वा स्यात् । विहारयति देशं
गुरुं गुरुणा वा, आहारयत्योदनं बालं बालेन वा, कारयति
कटं चैत्रं चैत्रेण वा ॥ ८ ॥

दृश्यभिवदोरात्मने । २ । २ । ९ ।

दृश्यभिवदोरात्मनेपदविषयेऽणिकर्त्ता णौ कर्म वा
स्यात् । दर्शयते राजा भृत्यान् भृत्यैर्वा, अभिवादयते गुरुः
शिष्यं शिष्येण वा । आत्मन इति किम् ? दर्शयति रूपत-
र्कं रूपम् ॥ ९ ॥

नाथः । २ । २ । १० ।

आत्मनेपदविषयस्य नाथो व्याप्यं कर्म वा स्यात् । सर्पिपो नाथते, सर्पिर्नाथते । आत्मन इत्येव ? पुत्रमुप-
नाथति पाठाय ॥ १० ॥

स्मृत्यर्थ-दयेशः । २ । २ । ११ ।

स्मृत्यर्थानां दयेगोश्च व्याप्यं कर्म वा स्यात् । मातुः
स्मरति, मातरं स्मरति, मातुः स्मर्यते, माता स्मर्यते, स-
र्पिपः सर्पिर्वा दयते, लोकानामीष्टे, लोकानीष्टे ॥११॥

कृगः प्रतियत्ने । २ । २ । १२ ।

पुनर्यत्नः प्रतियत्नस्तद्वृत्तेः कृगो व्याप्यं कर्म वा स्यात् ।
एधोदकस्यैधोदकं वोपस्कुरुते ॥ १२ ॥

रुजाऽर्थस्याऽज्वरि-सन्तापेर्भावे कर्त्तरि ।

२ । २ । १३ ।

रुजा पीडा, तदर्थस्य ज्वरिसन्तापिवर्जस्य धातोर्व्याप्यं
कर्म वा स्यात् । भावश्चेद्रुजायाः कर्त्ता । चौरस्य चौरं वा
रुजति रोगः । अज्वरिसन्तापेरिति किम् ? आद्यूनं ज्वर-
यति सन्तापयति वा । भाव इति किम् ? मैत्रं रुजति
इलेप्सा ॥ १३ ॥

जास-नाट-क्राथ-पिषो हिंसायाम् । २ । २ । १४ ।

हिंसार्थानामेषां व्याप्यं कर्म वा स्यात् । चौरस्य
चौरं वोज्जासयति, चौरस्य चौरं वोनाटयति, चौरस्य
चौरं वोत्क्राथयति, चौरस्य चौरं वा पिनष्टि । हिंसाया-
मिति किम् ? चौरं बन्वनाज्जासयति ॥ १४ ॥

निप्रेभ्यो घ्नः । २ । २ । १५ ।

समस्तव्यस्तविपर्यस्ताभ्यां निप्राभ्यां परस्य हिंसार्थस्य हन्तेव्याप्यं कर्म वा स्यात् । चौरस्य चौरं वा निप्रहन्ति । हिंसायामित्येव ? रागादीन्निहन्ति ॥ १५ ॥

विनिमेय-द्यूतपणं पणि-व्यवहोः । २ । २ । १६ ।

विनिमेयः क्रयविक्रयोऽर्थः, द्यूतपणो द्यूतजेयं तौ पणिव्यवहोर्व्याप्यौ वा कर्म स्याताम् । शतस्य शतं वा पणायति, दशानां दश वा व्यवहरति । विनिमेयद्यूतपण-मिति किम् ? साधून् पणायति ॥ १६ ॥

उपसर्गादिवः । २ । २ । १७ ।

उपसर्गात् परस्य दिवो व्याप्यौ विनिमेयद्यूतपणौ वा कर्म स्याताम् । शतस्य शतं वा प्रदीव्यति । उपसर्गा-दिति किम् ? शतस्य दीव्यति ॥ १७ ॥

न । २ । २ । १८ ।

अनुपसर्गस्य दिवो व्याप्यौ विनिमेयद्यूतपणौ कर्म न स्याताम् । शतस्य दीव्यति ॥ १८ ॥

करणं च । २ । २ । १९ ।

दिवः करणं कर्म करणं च युगपत् स्यात् । अक्षान् दीव्यति, अक्षैर्दीव्यति, अक्षैर्देवयते मैत्रश्चैत्रेण ॥ १९ ॥

अधेः शीङ्-स्थाऽऽस आधारः । २ । २ । २० ।

अधेः संबद्धानां शीङ्स्थाऽऽसामाधारः कर्म स्यात् । ग्राममधिज्ञेते, अधितिष्ठति, अध्यास्ते वा ॥ २० ॥

उपान्वध्याङ्-वसः । २ । २ । २१ ।

उपादिविशिष्टस्य वसतेराधारः कर्म स्यात् । ग्राम-
मुपवसति, अनुवसति, अधिवसति, आवसति ॥ २१ ॥

वाऽभिनिविशः । २ । २ । २२ ।

अभिनिभ्यामुपसृष्टस्य विशेराधारः कर्म वा स्यात् ।
ग्राममभिनिविशते, कल्याणे अभिनिविशते ॥ २२ ॥

कालाध्व-भाव-देशं वा कर्म चाकर्मणाम्

। २ । २ । २३ ।

कालादिराधारोऽकर्मणां धातूनां योगे कर्माकर्म च
युगपद्वा स्यात् । मासमास्ते, क्रोशं शेते, गोदोहमास्ते,
कुस्नास्ते । पक्षे-मासे आस्ते इत्यादि । अकर्म चेति किम् ?
मासमास्यते । अकर्मणामिति किम् ? रात्राबुद्देशोऽधी-
तः ॥ २३ ॥

साधकतमं करणम् । २ । २ । २४ ।

क्रियायां प्रकृतोपकारकं करणं स्यात् । दानेन भोगा-
नाप्नोति ॥ २४ ॥

कर्माभिप्रेयः संप्रदानम् । २ । २ । २५ ।

कर्मणा व्याप्येन क्रियया वा यमभिप्रेयते स सम्प्र-
दानं स्यात् । देवाय बलिं दत्ते, राज्ञे कार्यमाचष्टे, पत्ये
शेते ॥ २५ ॥

स्पृहेर्व्याप्यं वा । २ । २ । २६ ।

स्पृहेर्व्याप्यं वा संप्रदानं स्यात् । पुष्पेभ्यः पुष्पाणि वा
स्पृहयति ॥ २६ ॥

क्रुद्-द्रुहेष्याऽसूयायैः प्रति कोपः । २ । २ । २७ ।

क्रुधाद्यैर्द्वातुभिर्योगे यं प्रति कोपस्तत् सम्प्रदानं स्यात् । मैत्राय क्रुध्यति, द्रुह्यति, ईर्ष्यति, असूयति वा । यं प्रतीति किम् ? मनसा क्रुध्यति । कोप इति किम् ? शिष्यस्य कुप्यति विनयार्थम् ॥ २७ ॥

नोपसर्गात् क्रुद्-द्रुहा । २ । २ । २८ ।

सोपसर्गाभ्यां क्रुद्द्रुहिभ्यां योगे यं प्रतिकोपस्तत्संप्रदानं न स्यात् । मैत्रमभिक्रुध्यति, अभिद्रुह्यति । उपसर्गादिति किम् ? मैत्राय क्रुध्यति द्रुह्यति ॥ २८ ॥

अपायेऽवधिरपादानम् । २ । २ । २९ ।

अपाये विश्लेषे योऽवधिस्तदपादानं स्यात् । वृक्षात् पर्णं पतति, व्याघ्राद् बिभेति, अधर्माज्जुगुप्सते विरमति वा, धर्मात्प्रमाद्यति, चौरैर्भ्यस्त्रायते, अध्ययनात् पराजयते,, यवेभ्यो गां रक्षति, उपाध्यायादन्तर्दत्ते, शृङ्गाच्छरो जायते, हिमवतो गङ्गा प्रभवति, बलभ्याः श्रीशत्रुञ्जयः पद्म योजनानि, कार्तिक्या आग्रहायणी मासे, चैत्रान्मैत्रः पदुः, माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्य आढयतराः ॥ २९ ॥

क्रियाऽऽश्रयस्याऽऽधारोऽधिकरणम् । २ । २ । ३० ।

क्रियाऽऽश्रयस्य कर्तुः कर्मणो वाऽऽधारोऽधिकरणं स्यात् । कटे आस्ते, स्थाल्यां तण्डुलान् पचति ॥ ३० ॥

नाम्नः प्रथमैक-द्वि-वहौ । २ । २ । ३१ ।

एकद्विवहावर्थमात्रे वर्तमानानाम्नः परा यथासंख्यं सि-औ-जम्लक्षणा प्रथमा स्यात् । डित्थः, गौः, शुकः, कारकः, दण्डी ॥ ३१ ॥

आमन्त्र्ये । २ । २ । ३२ ।

आमन्त्र्यार्थवृत्तेर्नाम्नः प्रथमा स्यात् । हे देव ! । आम-
न्त्र्य इति किम् ? राजा भव ॥ ३२ ॥

गौणात्-समया-निकषा-हाधिगन्तराऽन्तरेणाऽति-ये-
न-तेनै-द्वितीया । २ । २ । ३३ ।

समयादिभिर्युक्ताद् गौणान्नाम्न एकद्वियहौ यथासं-
ख्यममौ-शसिति द्वितीया स्यात् । समया ग्रामम् । निकषा
गिरिं नदी । हा ! मैत्रं व्याधिः । धिग् जाल्मम् । अन्तराऽन्त-
रेण च निषधं निलं च विदेहाः । अन्तरेण धर्मं सुखं न
स्यात् । अतिवृद्धं कुरुन् महद्वलम् । येन पश्चिमां गतः
तेन पश्चिमां नीतः ॥ ३३ ॥

द्वित्वेऽधोऽध्युपरिभिः । २ । २ । ३४ ।

द्विरुक्त्तरेभिर्युक्त्तान्नाम्नो द्वितीया स्यात् । अधोऽधो
ग्रामम् । अध्यऽधिग्रामम् । उपर्युपरि ग्रामं ग्रामाः । द्वि-
त्व इति किम् ? अधो गृहस्थ ॥ ३४ ॥

सर्वोभयाभिपरिणा तसा । २ । २ । ३५ ।

सर्वादिभिस्तसन्तैर्युक्त्तान्नाम्नो द्वितीया स्यात् । सर्व-
तः । उभयतः । अभितः परितो वा ग्रामं वनानि ॥ ३५ ॥

लक्षण-वीप्स्येत्थम्भूतेष्वभिना । २ । २ । ३६ ।

लक्षणं चिह्नम्, वीप्साकर्म वीप्स्यम्, इत्थम्भूतः
किञ्चित्प्रकारमापन्नः, एषु वर्तमानादभिना युक्ताद् द्वितीया
स्यात् । वृक्षमभिविद्युत्, वृक्षं वृक्षमभिसेकः, साधुमंत्रो
मातरमभि । लक्षणादिष्विति किम् ? यदत्र ममाभि स्यात्
तदीयताम् ॥ ३६ ॥

भागिनि च प्रतिपर्यनुभिः । २ । २ । ३७ ।

स्वीकारौऽशो भागस्तत्त्वामी भागी, तत्र लक्षणा-
दिषु च वर्तमानात् प्रत्यादिभिर्युक्ताद् द्वितीया स्यात् । य-
द्दत्र मां प्रति, मां परि, मामनु स्यात् तदीयताम् । वृक्षं प्रति
परि अनु वा विद्युत् । वृक्षं वृक्षं प्रति परि अनु वा सेकः ।
साधुर्मित्रो मातरं प्रति परि अनु वा एतेष्विति किम् ?
अनु वनस्याऽशनिर्गता ॥ ३७ ॥

हेतु-सहार्थेऽनुना । २ । २ । ३८ ।

हेतुर्जनकः । सहार्थस्तुल्ययोगो विद्यमानता च, तद्वि-
षयोऽप्युपचारात् । तयोर्वर्तमानादनुना युक्ताद् द्वितीया
स्यात् । जिनजन्मोत्सवमन्वागच्छन् सुराः, गिरिमन्वा-
सिता सेना ॥ ३८ ॥

उत्कृष्टेऽनूपेन । २ । २ । ३९ ।

उत्कृष्टार्थादनूपाभ्यां युक्ताद् द्वितीया स्यात् । अनु-
सिद्धसेनं कवयः । उपोमास्वार्ति संगृहीतारः ॥ ३९ ॥

कर्मणि । २ । २ । ४० ।

नाम्नः कर्मणि द्वितीया स्यात् । कटं करोति, तण्डु-
लान् पचति, रविं पश्यति, अजां नयति ग्रामम्, गां
दोग्धि पयः ॥ ४० ॥

क्रियाविशेषणात् । २ । २ । ४१ ।

क्रियाया यद्विशेषणं तद्वाचिनो द्वितीया स्यात् ।
स्तोकं पचति । सुखं स्थाता ॥ ४१ ॥

कालाध्वनोर्व्याप्तौ । २ । २ । ४२ ।

व्याप्तिरत्यन्तसंयोगः । व्याप्तौ द्योत्यायां कालाध्व-

वाचिभ्यां द्वितीया स्यात् । मासं गुडधानाः, कल्याणी
अधीते वा । क्रोशं गिरिः, कुटिला नदी, क्रोशमधीते वा ।
व्यासाविति किम् ? मासस्य मासे वा ब्रह्मं गुडधानाः ।
क्रोशस्य क्रोशे वा एकदेशे कुटिला नदी ॥ ४२ ॥

सिद्धौ तृतीया । २ । २ । ४३ ।

सिद्धौ फलनिष्पत्तौ, द्योत्यायां कालाध्ववाचिभ्यां
दाभ्यां-भिस्लक्षणा तृतीया यथासंख्यमेक-द्वि-बहौ स्यात् ।
मासेन मासाभ्यां मासैर्वा आवश्यकमधीतम् । क्रोशेन
क्रोशाभ्यां क्रोशैर्वा प्राभृतमधीतम् । सिद्धाविति किम् ?
मासमधीत आचारो नानेन गृहीतः ॥ ४३ ॥

हेतु-कर्तृ-करणेत्यम्भूतलक्षणे । २ । २ । ४४ ।

फलसाधनयोग्यो हेतुः । किञ्चित्प्रकारमापन्नस्य चिह्नं
इत्यम्भूतलक्षणं । हेत्वादिदृष्टेर्नाम्नस्तृतीया स्यात् । धनेन
कुलम् । चित्रेण कृतम् । दात्रेण लुनाति । अपि त्वं कम-
ण्डलुना च्छात्रमद्राक्षीः ? ॥ ४४ ॥

सहार्थे । २ । २ । ४५ ।

सहार्थे तुल्ययोगे विद्यमानतायां च गम्यमाने नाम्न-
स्तृतीया स्यात् । पुत्रेण सहागतः । स्थूलो गोमान् बाह्यणो
वा ।

एकेनापि सुपुत्रेण, सिंही स्वपिति निर्भयम् ।
सहैव दशभिः पुत्रैर्भारं वहति गर्दभी ॥ १ ॥ ४५ ॥

यद्भेदैस्तद्वदाख्या । २ । २ । ४६ ।

यस्य भेदिनो भेदैः प्रकारैस्तद्वतोऽर्थस्याख्या निर्देशः
स्यात् तद्वाचिनस्तृतीया स्यात् । अक्षणा काणः, पादेन

स्वज्ञः, प्रकृत्या दर्शनीयः, तद्वद्ग्रहणं किम्? अक्षि-
काणं पश्य । आख्येति प्रसिद्धिपरिग्रहार्थम्, तेनाक्षणा
दीर्घ इति न स्यात् ॥ ४६ ॥

कृताऽऽद्यैः । २ । २ । ४७ ।

कृताऽऽद्यैर्निपेधाद्यैर्युक्तात्तृतीया स्यात् । कृतं तेन, किं
गतेन ॥ ४७ ॥

काले भात् नवाऽऽधारे । २ । २ । ४८ ।

कालवृत्तेर्नक्षत्रार्थादाधारे तृतीया वा स्यात् । पुष्येण
पुष्ये वा पायसमश्रीयात् । काल इति किम्? पुष्येऽकं ।
भादिति किम् । तिलपुष्पेषु यत्क्षीरम् । आधार इति
किम्? अद्य पुष्यं विद्धि ॥ ४८ ॥

प्रसितोत्सुकाऽववद्धैः । २ । २ । ४९ ।

एतैर्युक्तादाधारवृत्तेस्तृतीया वा स्यात् । केशः, केशेषु
वा प्रसितः । गृहेण, गृहे वा उत्सुकः, केशैः केशेषु वाऽ-
ववद्धः ॥ ४९ ॥

व्याप्ये द्विद्रोणादिभ्यो वीप्सायाम् । २ । २ । ५० ।

व्याप्यवृत्तिभ्यो द्विद्रोणादिभ्यो वीप्सायां तृतीया
वा स्यात् । द्विद्रोणेन, द्विद्रोणं, द्विद्रोणं वा धान्यं क्री-
णाति, पञ्चकेन पञ्चकं, पञ्चकं वा पशून् क्रीणाति ॥ ५० ॥

समो ज्ञोऽस्मृतौ वा । २ । २ । ५१ ।

अस्मृत्यर्थस्य सज्जानातेर्यद्व्याप्यं तद्वृत्तेस्तृतीया वा
स्यात् । मात्रा मातरं वा सज्जानीते । अस्मृताविति किम्?
मातरं सज्जानाति ॥ ५१ ॥

दामः संप्रदानेऽधर्म्ये आत्मने च । २ । २ । ५२ ।

सम्पूर्वस्य दामः सम्प्रदानेऽधर्म्यं वर्तमानार्चृतीया स्यात् ।
तत्सन्निधोगे च दाम आत्मनेपदम् । दास्या संप्रयच्छते
कामुकः । अधर्म्यं इति किम् ? पन्त्यं संप्रयच्छति ॥ ५२ ॥

चतुर्थी । २ । २ । ५३ ।

संप्रदाने वर्तमानादेक-द्वि-बही यथासंख्यं डे-भ्यां-भ्यस्-
लक्षणा चतुर्थी स्यात् । द्विजाय गां दत्ते, पत्ये शेते ॥ ५३ ॥

तादर्थ्यं । २ । २ । ५४ ।

तस्मा इदं तदर्थम् । तद्भावे सम्बन्धविशेषे द्योत्ये च
चतुर्थी स्यात् । यूपाय दारु, रन्धनाय स्थाली ॥ ५४ ॥
रुचि-कृप्यर्थ-धारिभिः प्रेय-विकारोत्तमणेषु । २ । २ । ५५ ।

रुच्यर्थैः कृप्यर्थधारिणा च योगे यथासंख्यं प्रेय-विका-
रोत्तमर्णवृत्तेश्चतुर्थी स्यात् । मैत्राय रोचते धर्मः, मूत्राय
कल्पते घवागूः, चैत्राय शतं धारयति ॥ ५५ ॥

प्रत्याङः श्रुवार्थिनि । २ । २ । ५६ ।

प्रत्याङ्भ्यां परेण श्रुवा युक्तादर्थिन्यभिलापुके' वर्त-
मानाच्चतुर्थी स्यात् । द्विजाय गां प्रतिशृणोति, आशृणोति
वा ॥ ५६ ॥

प्रत्यनोर्गृणाऽऽख्यातरि । २ । २ । ५७ ।

प्रत्यनुभ्यां परेण गृणायोगे आख्यातवृत्तेश्चतुर्थी स्यात् ।
गुरवे प्रतिगृणाति अनुगृणाति ॥ ५७ ॥

यद्दीक्ष्ये राधीक्षी । २ । २ । ५८ ।

वीक्ष्यं 'विमतिपूर्वकं निरूप्यं तद्विषया क्रियापि । यस्य

१ विविधा विशेषानुपलम्भादेवस्मिन् वस्तुनि सादस्यादिनिमित्तादानेक्यक्षाऽऽत्म-
नामवधारणाऽऽत्मिवा मतिर्विमतिः । सदेहज्ञानमित्यर्थः । ६०

वीक्ष्ये राधीक्षी वर्त्तते तद्दृत्तेश्चतुर्थी स्यात् । मैत्राय रा-
ध्यति ईक्षते, वा, ईक्षितव्यं परस्त्रीभ्यः । वीक्ष्य इति किम् ?
मैत्रमीक्षते ॥ ५८ ॥

उत्पातेन ज्ञाप्ये । २ । २ । ५९ ।

उत्पात आकस्मिकं निमित्तम् । तेन ज्ञाप्ये वर्तमाना-
च्चतुर्थी स्यात् ।

वाताय कपिला विद्युत्, आतपायातिलोहिनी ।

पीता वर्षाय चिह्न्या, दुर्भिक्षाय सिता भवेत् ॥१॥

उत्पातेनेति किम् ? राज्ञ इदं छत्रमायान्तं विद्धि राजानम्
॥ ५९ ॥

श्लाघ-हुस्था-शपा प्रयोज्ये । २ । २ । ६० ।

श्लाघादिभिर्दातुभिर्गुक्ताद् ज्ञाप्ये प्रयोज्ये वर्तमा-
नाच्चतुर्थी स्यात् । मैत्राय श्लाघते, ह्यनुते, तिष्ठते, शपते,
प्रयोज्य इति किम् ? मैत्रायाऽऽत्मानं श्लाघते । आत्मनो
मा भूत् ॥ ६० ॥

तुमोर्थे भाववचनात् । २ । २ । ६१ ।

क्रियायां क्रियार्थायामुपपदे तुम् वक्ष्यते नस्यार्थे ये
भाववाचिनो घञादयस्तदन्तात् स्वार्थं चतुर्थी स्यात् ।
पाकाय इज्यायै वा व्रजति, तुमोर्थे इति किम् ? पाकस्य ।
भाववचनादिति किम् ? पक्ष्यतीति पाचकस्य व्रज्या ॥६॥

गम्यस्याऽऽप्ये । २ । २ । ६२ ।

यस्यार्थो गम्यते नचासौ प्रयुज्यते स गम्यः । गम्यस्य
तुमो व्याप्ये वर्तमानाच्चतुर्थी स्यात् । एधेभ्यः फलेभ्यो वा
व्रजति । गम्यस्येति किम् ? एधानाहर्तुं याति ॥ ६२ ॥

गतेर्नवाऽनाप्ते । २ । २ । ६३ ।

गतिः पादविहरणं । तस्या आप्येऽनाप्ते वर्तमानाच्चतुर्थी वा स्यात् । ग्रामं ग्रामाय वा याति, विप्रनष्टः पन्थानं पथे वा याति । गतेरिति किम् ? स्त्रियं गच्छति, मनसा मेरुं गच्छति । अनाप्त इति किम् ? संप्राप्ते मा भूत् । पन्थानं याति ॥ ६३ ॥

मन्यस्याऽनावादिभ्योऽतिकुत्सने । २ । २ । ६४ ।

अतीव कुत्स्यते येन तदतिकुत्सर्नं । तस्मिन् मन्यते-
व्याप्ये वर्तमानान्नावादिवर्जाच्चतुर्थी वा स्यात् । न त्वा
तृणाय तृणं वा मन्ये । मन्यस्येति किम् ? न त्वा तृणं मन्ये ।
अनावादिभ्य इति किम् ? न त्वा नावं, अन्नं, शुकं, शृगालं,
काकं वा मन्ये । कुत्सन इति किम् ? न त्वा रत्नं मन्ये ।
करणाऽऽश्रयणं किम् ? न त्वा तृणाय मन्ये । युष्मदो मा
भूत् । अतीति किम् ? त्वां तृणं मन्ये ॥ ६४ ॥

हित-सुखाभ्याम् । २ । २ । ६५ ।

आभ्यां युक्ताच्चतुर्थी वा स्यात् । आमयाविने आम-
याविनो वा हितम् । चैत्राय चैत्रस्य वा सुखम् ॥ ६५ ॥

तद्भद्राऽऽयुष्य-क्षेमाऽर्थाऽर्थेनाऽशिपि । २ । २ । ६६ ।

तदिति हितसुखयोः परामर्शः । हिताद्यर्थैर्युक्तादा-
शिपि गम्यायां चतुर्थी वा स्यात् । हितं पथ्यं वा जीवे-
भ्यो जीवानां वा भूयात् । सुखं शं शर्म वा प्रजाभ्यः
प्रजानां वा भूयात्, भद्रमस्तु श्रीजिनशासनाय श्रीजि-
नशासनस्य वा । आयुष्यमस्तु चैत्राय चैत्रस्य वा । क्षेमं
भूयात् कुशलं निरामयं वा श्रीसङ्घाय श्रीसङ्घस्य वा ।
अर्थः कार्यं प्रयोजनं वा भूयान्मैत्राय मैत्रस्य वा ॥ ६६ ॥

परिक्रयणे । २ । २ । ६७ ।

परिक्रीयते नियतकालं स्वीक्रियते येन तस्मिन् वर्त्तमानाच्चतुर्थी वा स्यात् । शताय शतेन वा परिक्रीतः ॥ ६७ ॥

शक्तार्थ-वषड्-नमः स्वस्ति-स्वाहा-स्वधाभिः । २ । २ । ६८ ।

शक्तार्थेवषडादिभिश्च युक्ताच्चतुर्थी नित्यं स्यात् । शक्तः प्रभुर्वा मल्लो मल्लाय, वषडग्रये । नमोऽर्हद्भ्यः । स्वस्ति प्रजाभ्यः । स्वाहेन्द्राय । स्वधा पितृभ्यः ॥ ६८ ॥

पञ्चम्यपादाने । २ । २ । ६९ ।

अपादाने एक-द्वि-बहौ यथासंख्यं डसि-भ्यां-भ्यस्त्वक्षणा पञ्चमी स्यात् । ग्रामाद् गोदोहाभ्यां वनेभ्यो वा आगच्छ-ति ॥ ६९ ॥

आडाऽवधौ । २ । २ । ७० ।

अवधिर्मर्यादा अभिविधिश्च । तद्बृत्तेराडा युक्तात् पञ्चमी स्यात् । आपाटलिपुत्राद् बृष्टो मेघः ॥ ७० ॥

पर्यपाभ्यां वर्ज्ये । २ । २ । ७१ ।

वर्ज्ये वर्जनीयेऽर्थे वर्त्तमानात् पर्यपाभ्यां युक्तात् पञ्चमी स्यात् । परि अप वा पाटलिपुत्राद् बृष्टो मेघः । वर्ज्य इति किम् ? अपशब्दो मैत्रस्य ॥ ७१ ॥

यतः प्रतिनिधि-प्रतिदाने प्रतिना । २ । २ । ७२ ।

प्रतिनिधिर्मुख्यसदृशोऽर्थः । प्रतिदानं गृहीतस्य विशोधनं । ते यतः स्यातां तदाचिनः प्रतिना योगे पञ्चमी स्यात् । प्रद्युम्नो वासुदेवात् प्रति । तिलेभ्यः प्रतिमाघानस्मै प्रयच्छ-ति ॥ ७२ ॥

आख्यातर्युपयोगे । २ । २ । ७३ ।

आख्याता प्रतिपादयिता तद्वाचिनः पञ्चमी स्यात् ।
उपयोगे नियमपूर्वकविद्याग्रहणविषये । उपाध्यायादधीते
आगमयति वा । उपयोग इति किम् ? नटस्य शृणोति
॥ ७३ ॥

गम्ययपः कर्माऽऽधारे । २ । २ । ७४ ।

गम्यस्याप्रयुज्यमानस्य यवन्तस्य कर्माऽऽधारवाचिनः
पञ्चमी स्यात् । प्रासादादासनाद्या प्रेक्षते, गम्यग्रहणं कि-
म् ? प्रासादमारुह्य शेते । आसने उपविश्य भुङ्क्ते ॥७४॥
प्रभृत्यन्यार्थ-दिक्शब्द-बहिरारादितरैः । २ । २ । ७५ ।

प्रभृत्यन्यार्थदिक्शब्दबहिरादिभिश्च युक्तात् प-
ञ्चमी स्यात् । ततः प्रभृति, ग्रीष्मादारभ्य, अन्यो मित्रो
वा मैत्रात्, ग्रामात् पूर्यस्यां दिशि वसति, उत्तरो वि-
न्ध्यात् पारियात्रः, पश्चिमो रामाद् युधिष्ठिरः, बहिर्
आएत् इतरो वा ग्रामात् ॥ ७५ ॥

ऋणाद्धेतोः । २ । २ । ७६ ।

हेतुभूतऋणवाचिनः पञ्चमी स्यात् । शताद् बद्धः ।
हेतोरिति किम् ? शतेन बद्धः ॥ ७६ ॥

गुणादस्त्रियां नवा । २ । २ । ७७ ।

अस्त्रीवृत्तेर्हेतुभूतगुणवाचिनः पञ्चमी वा स्यात् । जा-
ड्यात् जाड्येन वा बद्धः, ज्ञानात् ज्ञानेन वा मुक्तः, अस्त्रि-
यामिति किम् ? बुद्ध्या मुक्तः ॥ ७७ ॥

आरादर्थैः । २ । २ । ७८ ।

आराद्दूरमन्तिकं च तदर्थैर्युक्तात् पञ्चमी वा स्यात् ।

दूरं विप्रकृष्टं वा ग्रामाद् ग्रामस्य वा । अन्तिकमभ्यासं वा
ग्रामाद् ग्रामस्य वा ॥ ७८ ॥

स्तोकाल्प-कृच्छ्र-कतिपयादसत्त्वे करणे । २ । २ । ७९ ।

यतो द्रव्ये शब्दप्रवृत्तिः सगुणोऽसत्त्वं तेनैव वा रूपे-
णाभिधीयमानं द्रव्यादि, तस्मिन् करणे वर्तमानेभ्यः स्तो-
कादिभ्यः पञ्चमी वा स्यात् । स्तोकात् स्तोकेन वा, अल्पा-
दल्पेन वा, कृच्छ्रात् कृच्छ्रेण वा, कतिपयात्कतिपयेन वा
मुक्तः । असत्त्व इति किम् ? स्तोकेन विषेण हतः ॥ ७९ ॥

अज्ञाने ज्ञः षष्ठी । २ । २ । ८० ।

अज्ञानार्थस्य ज्ञो यत्करणं तद्वाचिन एक-द्वि-बही य-
थासंख्यं ड-सोसांलक्षणा षष्ठी नित्यं स्यात् । सर्पिषः
सर्पिषोः सर्पिषां वा जानीते । अज्ञान इति किम् ?
स्वरेण पुत्रं जानाति । करण इत्येव ? तैलं सर्पिषो जाना-
ति ॥ ८० ॥

शेषे । २ । २ । ८१ ।

कर्मादिभ्योऽन्यस्तद्विवक्षारूपः स्वस्वामिभावा-
दिसम्बन्धः विशेषः शेषस्तत्र षष्ठी स्यात् । राज्ञः पुरुषः,
उपगोरपत्यम्, माषाणामक्षीयात् ॥ ८१ ॥

रि-रिष्टात्-स्तादस्तादसतसाता । २ । २ । ८२ ।

एतत्पत्ययान्तैर्युक्तात् षष्ठी स्यात् । उपरि ग्रामस्य,
उपरिष्टात्, परस्तात्, पुरस्तात्, पुरः, दक्षिणतः, उत्तराद्वा
ग्रामस्य ॥ ८२ ॥

कर्मणि कृतः । २ । २ । ८३ ।

कृदन्तस्य कर्मणि षष्ठी स्यात् । अपां स्रष्टा, गवां

दोहः । कर्मणीति किम् ? शस्त्रेण भेत्तां, स्तोकं पक्ता । कृत
इति किम् ? भुक्तपूर्वी ओदनम् ॥ ८३ ॥

द्विषो वाऽतृशः । २ । २ । ८४ ।

अतृशन्तस्य द्विषः कर्मणि षष्ठी वा स्यात् । चौरस्य
चौरं वा द्विषन् ॥ ८४ ॥

वैकत्र द्वयोः । २ । २ । ८५ ।

द्विकर्मकेषु धातुषु कृत्प्रत्ययान्तेषु द्वयोः कर्मणोरेक-
तरस्मिन् षष्ठी वा स्यात् । अजाया नेता सुघ्नं सुघ्नस्य वा ।
अथवा अजां अजाया वा नेता सुघ्नस्य ॥ ८५ ॥

कर्त्तरि । २ । २ । ८६ ।

कृदन्तस्य धातोः कर्त्तरि षष्ठी स्यात् । भवत आसि-
का । कर्त्तरीति किम् ? गृहे शायिका ॥ ८६ ॥

द्विहेतोरस्य्यणकस्य वा । २ । २ । ८७ ।

स्य्यधिकारविहिताभ्यामणकाभ्यामन्यस्य द्वयोः क-
र्तृकर्मपष्ठयोर्हेतोः कृतः कर्त्तरि षष्ठी वा स्यात् । विचित्रा
सूत्राणां कृतिराचार्यस्य आचार्येण वा । द्विहेतोरित्येकव-
चनं किम् ? आश्चर्यमोदनस्य पाकोऽतिथीनां च प्रादुर्भा-
वः । अस्य्यणकस्येति किम् ? चिकीर्षा मैत्रस्य काव्यानाम्,
भेदिका चैत्रस्य काष्ठानाम् ॥ ८७ ॥

कृत्यस्य वा । २ । २ । ८८ ।

कृत्यस्य कर्त्तरि षष्ठी वा स्यात् । त्वया तव वा कृत्यः
कटः ॥ ८८ ॥

नोभयोर्हेतोः । २ । २ । ८९ ।

उभयोः कर्तृ-कर्मणोः षष्ठीहेतोः कृत्यस्योभयोरेव षष्ठी न स्यात् । नेतव्या ग्राममजा मैत्रेण ॥ ८९ ॥

तृन्नुदन्ताऽव्यय-ऋसानातृश्-शतृ-ङि-णकच्-
खलर्थस्य । २ । २ । ९० ।

तृन्नादीनां कृतां कर्मकर्त्रोः षष्ठी न स्यात् । तृन्-
वदिता जनापवादान् । उदन्तः-कन्यामलङ्कारिण्युः । श्रद्धालु-
स्तत्त्वम् । अव्ययम् कटं कृत्वा । ओदनं भोक्तुं व्रजति ।
क्वसुः-ओदनं पेचिवान् । आनः-कटं चक्राणः । मलयं प-
वमानः, ओदनं पचमानः, चैत्रेण पच्यमानः । अतृश्-अधी-
यंस्तत्त्वार्थम् । शतृ-कटं कुर्वन् । ङि-परिपहान् सासहिः ।
णकच्-कटं कारको व्रजति । खलर्थः-ईषत्करः कटो भ-
वता, सुज्ञानं तत्त्वं त्वया ॥ ९० ॥

क्तयोरसदाधारे । २ । २ । ९१ ।

सतो वर्त्तमानादाधाराच्चान्यत्रार्थे यौ क्त-क्तवतू तयोः
कर्मकर्त्रोः षष्ठी न स्यात् । कटः कृतो मैत्रेण, ग्रामं गतवान् ।
असदाधार इति किम् ? राज्ञां पूजितः । इदं सक्तूनां
पीतम् ॥ ९१ ॥

वा क्लीबे । २ । २ । ९२ ।

क्लीबे विहितस्य क्तस्य कर्त्तरि षष्ठी वा स्यात् । मयू-
रस्य मयूरेण वा नृत्तम् ॥ ९२ ॥

अकमेरुकस्य । २ । २ । ९३ ।

कमेरन्यस्योक्तप्रत्ययान्तस्य कर्मणि षष्ठी न स्यात् । भो-
गानभिलाषुकः । अकमेरिति किम् ? दास्याः कामुकः । ९३ ॥

एष्यदृणेनः । २ । २ । ९४ ।

एष्यत्यर्थं ऋणे च विहितस्येनः कर्मणि पृष्ठी न स्यात् ।
ग्रामं गमी आगामी वा, शतं दायी । एष्यदृणेति किम् ?
साधु दायी वित्तस्य ॥ ९४ ॥

सप्तम्यधिकरणे । २ । २ । ९५ ।

अधिकरणे एक-द्वि-बहौ यथासंख्यं ड्योस्-सुपूर्त्वा
सप्तमी स्यात् । कटे आस्ते, दिवि देवाः, तिलेषु तैलम् ॥ ९५ ॥

नवासुजर्थैः काले । २ । २ । ९६ ।

सुचोऽर्थो वारो येषां तत्प्रत्ययान्तर्युक्तात् कालेऽधि-
करणे वर्तमानात् सप्तमी वा स्यात् । द्विरद्वि अहो वा भु-
ङ्क्ते, पञ्चकृत्वो मासे मासस्य वा भुङ्क्ते । काल इति
किम् ? द्विः कांस्यपात्र्यां भुङ्क्ते ॥ ९६ ॥

कुशलाऽऽयुक्तेनाऽऽसेवायाम् । २ । २ । ९७ ।

आभ्यां युक्तादाधारवाचिनः सप्तमी वा स्यात्, आसे-
वायां तात्पर्यं । कुशलो विद्यायां विद्याया वा, आयुक्तस्तप-
सि तपसो वा । आसेवायामिति किम् ? कुशलश्चित्रे, न तु
करोति, आयुक्तो गौः शकटे आकृष्ययुक्त इत्यर्थः ९७ ॥

स्वामीश्वराधिपति-दायाद-साक्षि-प्रतिभू-

प्रसूतैः । २ । २ । ९८ ।

एभिर्युक्तात् सप्तमी वा स्यात् । गोषु गवां वा
स्वामी, ईश्वरः, अधिपतिः, दायादः, साक्षी, प्रतिभूः,
प्रसूतो वा ॥ ९८ ॥

व्याप्ये केनः । २ । २ । ९९ ।

क्ताद्य इन् तदन्तस्य व्याप्ये सप्तमी नित्यं स्यात् ।

अधीतमनेन अधीती व्याकरणे, इष्टी यज्ञे । क्तेनेति किम् ?
कृतपूर्वी कटम् ॥ ९९ ॥

तद्युक्ते हेतौ । २ । २ । १०० ।

तेन व्याप्येन युक्ते हेतौ वर्तमानात् सप्तमी स्यात् ।
चर्मणि द्वीपिनं हन्ति, दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरम् ।

केशेषु चमरीं हन्ति, सीम्नि पुष्कलको हतः ॥ १ ॥

तद्युक्त इति किम् ? वेतनेन धान्यं लुनाति ॥ १० ॥

अप्रत्यादावसाधुना । २ । २ । १०१ ।

प्रत्यादेरप्रयोगे असाधुशब्देन युक्तात् सप्तमी स्यात् ।
असाधुमैत्रो मातरि । अप्रत्यादाविति किम् ? असाधुमैत्रो
मातरं प्रति परि अनु अभि वा ॥ १०१ ॥

साधुना । २ । २ । १०२ ।

अप्रत्यादाौ साधुशब्देन युक्तात् सप्तमी स्यात् । सा-
धुमैत्रो मातरि । अप्रत्यादावित्येव ? साधुमातरं प्रति परि
अनु अभि वा ॥ १०२ ॥

निपुणेन चार्चयाम् । २ । २ । १०३ ।

निपुण-साधुशब्दाभ्यां युक्तादप्रत्यादाौ सप्तमी स्यात्,
अर्चयाम् । मातरि निपुणः साधुर्वा । अर्चयामिति किम् ?
निपुणो मैत्रो मातुः, मातैर्वैतनं निपुणं मन्यत इत्यर्थः । अ-
प्रत्यादावित्येव ? निपुणो मैत्रो मातरं प्रति परि अनु
अभि वा ॥ १०३ ॥

स्वेशेऽधिना । २ । २ । १०४ ।

स्वे ईशितव्ये ईशे च वर्तमानादधिना युक्तात् सप्त-
मी स्यात् । अधिमगधेषु श्रेणिकः, अधिश्रेणिके मगधाः
॥ १०४ ॥

उपेनाऽधिकिनि । २ । २ । १०५ ।

उपेन युक्तादधिकिनि वाचिनः सप्तमी स्यात् । उप-
स्वार्यां द्रोणः ॥ १०५ ॥

यद्भावो भावलक्षणम् । २ । २ । १०६ ।

भावः क्रिया । यस्य भावेन अन्यो भावो लक्ष्यते तद्वा-
चिनः सप्तमी स्यात् । गोषु दुह्यमानासु गतः ॥ १०६ ॥

गते गम्येऽध्वनोऽन्तेनैकार्थ्यं वा । २ । २ । १०७ ।

कुतश्चिदवधेर्विवक्षितस्याध्वनोऽवसानमन्तः । यद्वा-
वो भावलक्षणं तस्याध्वनोऽध्वन एव, अन्तेनान्तवाचिना
सहैकार्थ्यं सामानाधिकरण्यं वा स्यात् तद्विभक्तिस्तस्मा-
त् स्यादित्यर्थः, गते गम्ये ऽप्रयुज्यमाने । गवीधुमतः सां-
काश्यं चत्वारि योजनानि चतुर्षु वा योजनेषु । गत इति
किम् ? दग्धेषु लुप्तेष्विति वा प्रतितौ मा भूत् । गम्य
इति किम् ? गतप्रयोगे माभूत् । अध्वन इति किम् ?
कार्तिक्या आग्रहायणी मासे । अन्तेनेति किम् ? अद्य न-
श्चतुर्षु गव्यूतेषु भोजनम् ॥ १०७ ॥

पष्ठी वाऽनादरे । २ । २ । १०८ ।

यद्भावो भावलक्षणं तद्वृत्तेरनादरे पष्ठी वा स्यात् ।
रुदतो लोकस्य रुदति लोके वा प्राज्ञाजीत् ॥ १०८ ॥ ।

सप्तमी चाविभागे निर्द्धारणे । २ । २ । १०९ ।

जाति-गुण-क्रियादिभिः समुदायादेकदेशस्य बुद्ध्या
पृथक्करणं निर्द्धारणम् । तस्मिन् गम्ये पष्ठो-सप्तम्यौ स्याता-
म् । अविभागे निर्द्धार्यमाणकदेशस्य समुदायेन सह कथ-
ञ्चिदैक्ये शब्दाद्गम्यमाने । क्षत्रियो नृणां नृषु वा शूरः,

कृष्णा गवां गोषु वा बहुक्षीरा, धावन्तो यातां यात्सु वा
गीघ्रतमाः, युधिष्ठिरः श्रेष्ठतमः कुरूणां कुरुषु वा, अवि-
भाग इति किम् ? मैत्रश्चैत्रात् पटुः ॥ १०९ ॥

क्रियामध्येऽध्व-काले पञ्चमी च । २ । २ । ११० ।

क्रिययोर्मध्ये यावध्वकालौ तदाचिभ्यां पञ्चमीसप्त-
म्यौ स्याताम् । इहस्थोऽयमिप्वासः क्रोशात् क्रोशे वा
लक्ष्यं विध्यति, अद्य भुक्त्वा मुनिर्द्वयहात् द्वयहे वा
भोक्ता । ११० ॥

अधिकेन भूयसस्ते । २ । २ । १११ ।

अधिकेनाऽल्पीयोवाचिना योगे भूयोवाचिनस्ते स-
प्तमीपञ्चम्यौ स्याताम् । अधिको द्रोणः खार्यां खार्यां वा
॥ १११ ॥

तृतीयाऽल्पीयसः । २ । २ । ११२ ।

अधिकेन भूयोवाचिना योगे ऽल्पीयोवाचिनस्तृ-
तीया स्यात् । अधिका खारी द्रोणेन ॥ ११२ ॥

पृथग्-नाना पञ्चमी च । २ । २ । ११३ ।

आभ्यां युक्तात् पञ्चमी तृतीया च स्यात् । पृथग् मै-
घ्रात् मैत्रेण वा । नाना चैत्रात्, चैत्रेण वा ॥ ११३ ॥

ऋते द्वितीया च । २ । २ । ११४ ।

ऋते शब्देन युक्ताद् द्वितीया पञ्चमी च स्यात् । ऋते
धर्मं धर्मात् कुतः सुखम् ॥ ११४ ॥

विना ते तृतीया च । २ । २ । ११५ ।

विना शब्देन युक्तात्, ते द्वितीया-पञ्चम्यौ तृतीया च
स्यात् । विना वातं वातात् वातेन वा ॥ ११५ ॥

तुल्यार्थैस्तृतीया-षष्ठ्यौ । २ । २ । ११६ ।

तुल्यार्थैर्युक्तात्तृतीयाषष्ठ्यौ स्याताम् । मात्रा मातुर्वा

तुल्यः समो वा ॥ ११६ ॥

द्वितीया-षष्ठ्यावेनेनाऽनञ्चेः । २ । २ । ११७ ।

एनप्रत्ययान्तेन युक्ताद् द्वितीयाषष्ठ्यौ स्याताम् ।
न चेत् सोऽञ्चेः परः स्यात् । पूर्वेण ग्रामं ग्रामस्य वा । अन-

ञ्चेरिति किम् ? प्राग् ग्रामात् ॥ ११७ ॥

हेत्वर्थैस्तृतीयाद्याः । २ । २ । ११८ ।

हेतुनिमित्तं तद्वाचिभिर्युक्तात् तृतीयाद्याः स्युः ।
धनेन हेतुना, धनाय हेतवे, धनाद्धेतोः, धनस्य हेतोः, धने
हेतौ वा वसति । एवं निमित्तादिभिरपि ॥ ११८ ॥

सर्वादेः सर्वाः । २ । २ । ११९ ।

हेत्वर्थैर्युक्तात् सर्वादेः सर्वा विभक्तयः स्युः । को
हेतुः, कं हेतुम्, केन हेतुना, कस्मै हेतवे, कस्माद्धेतोः, कस्य
हेतोः, कस्मिन् हेतौ वा याति ॥ ११९ ॥

असत्त्वारादर्थात् टा-ङ्सि-ङ्यम् । २ । २ । १२० ।

असत्त्ववाचिनो दूरार्थादन्तिकार्थाच्च टा-ङ्सि-ङ्यमः
स्युः । गौणादिति निवृत्तं । दूरेण दूरात् दूरे दूरं वा ग्रा-
मस्य ग्रामाद्वा वसति । एवं विप्रकृष्टेनेत्यादि । अन्तिकेन
अन्तिकात् अन्तिके अन्तिकं वा, ग्रामस्य ग्रामाद्वा वस-
ति, एवमभ्यासेनेत्यादि । असत्त्व इति किम् ? दूरोऽन्ति-
को वा पन्थाः ॥ १२० ॥

जात्याख्यायां नवैकोऽसंख्यो बहुवत् । २ । २ । १२१ ।

जातेराख्याऽभिधा तस्यामेकोऽर्थोऽसंख्यः संख्यावि-

शेषणरहितो बहुवद्वा स्यात् । संपन्ना यवाः, संपन्नो यवः ।
जातीति किम् ? चैत्रः । आख्यायामिति किम् ? काश्यप-
प्रतिकृतिः काश्यपः । असंख्य इति किम् ? एको व्रीहिः
संपन्नः सुभिक्षं करोति ॥ १२१ ॥

अविशेषणे द्वौ चास्मदः । २ । २ । १२२ ।

अस्मदो द्वावेकश्चार्थो बहुवद्वा स्यात्, अविशेषणे न
चेत्, तस्य विशेषणं स्यात् । आवां ब्रूवः, वयं ब्रूमः । अहं
ब्रवीमि, वयं ब्रूमः । अविशेषण इति किम् ? आवां गा-
ग्यौ ब्रूवः । अहं चैत्रो ब्रवीमि ॥ १२२ ॥

फल्गुनी-प्रोष्ठपदस्य भे । २ । २ । १२३ ।

फल्गुनीप्रोष्ठपदयोर्भे नक्षत्रे वर्त्तमानयोर्द्वौवर्थो बहुवद्वा
स्याताम् । कदा पूर्वं फल्गुन्यौ, कदा पूर्वाः फल्गुन्यः । कदा
पूर्वं प्रोष्ठपदे, कदा पूर्वाः प्रोष्ठपदाः । भ इति किम् ? फल्गु-
नीषु जाते फाल्गुन्यौ कन्ये ॥ १२३ ॥

गुरावेकश्च । २ । २ । १२४ ।

गुरौ गौरवाहं वर्त्तमानस्य द्वावेकश्चार्थो बहुवद्वा
स्यात् । युवां गुरु । यूयं गुरवः । एष मे पिता । एते मे
पितरः ॥ १२४ ॥

इत्याचार्यश्रीहैमचन्द्रविरचितायां सिद्धहैमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ द्वितीयस्याध्यायस्य

द्वितीयपादः समाप्तः ॥ २ । २ ॥

॥ तृतीयः पादः ॥

नमस्पुरसो गतेः क-ख-प-फि रः सः । २ । ३ । १ ।

गतिसंज्ञयोर्नमस्पुरसोः कखपफि रः सः स्यात् । न-
मस्कृत्य, पुरस्कृत्य । गतेरिति किम् ? नमः कृत्वा, तिस्रः
पुरः करोति ॥ १ ॥

तिरसो वा । २ । ३ । २ ।

गतेस्तिरसो रस्य कखपफि स् वा स्यात् । तिरस्कृत्य,
तिरःकृत्य । गतेरित्येव ? तिरः कृत्वा काष्ठं गतः ॥२॥

पुंसः । २ । ३ । ३ ।

पुंसः सम्यन्धिनो रस्य कखपफि स् स्यात् । पुंस्को-
किलः, पुंस्वातः, पुंस्पाकः, पुंस्फलम् ॥ ३ ॥

शिरोऽधसः पदे समासैक्ये । २ । ३ । ४ ।

अनयो रेफस्य पदशब्दे परे स् स्यात् समासैक्ये ।
शिरस्पदम्, अधस्पदम् । समासेति किम् ? शिरः पदम् ।
ऐक्य इति किम् ? परमशिरः पदम् ॥ ४ ॥

अतः कृ-कमि-कंस-कुम्भ-कुशा-कर्णी-पात्रेऽनव्ययस्य

। २ । ३ । ५ ।

आत् परस्यानव्ययस्य रस्य क्रादित्येकखपफि स् स्यात्
समासैक्ये । अयस्कृत्, यशस्कामः, पयस्कंसः, अयस्कृ-
म्भः, अयस्कृशा, अयस्कृणी, अयस्पात्रम् । अत इति
किम् ? वाःपात्रम् । अनव्ययस्येति किम् ? स्वःकारः ।
समासैक्य इत्येव । उपपयः कारः ॥ ५ ॥

प्रत्यये । २ । ३ । ६ ।

अनव्ययस्य रस्य प्रत्ययविषये कखपफि स् स्यात् ।
पयस्पाशम्, पयस्कल्पम्, पयस्कम् । अनव्ययमित्येव ?
स्वःपाशम् ॥ ६ ॥

रोः काम्ये । २ । ३ । ७ ।

अनव्ययस्य रस्य रोरेव काम्ये प्रत्यये स् स्यात् । पय-
स्काम्यति । रोरिति किम् ? अहःकाम्यति ॥ ७ ॥

नामिनस्तयोः षः । २ । ३ । ८ ।

। तयोः प्रत्ययस्ये कखपफि रोरेव काम्ये नामिनः पर-
स्य रस्य ष् स्यात् । सर्पिष्पाशम्, धनुष्कल्पम्, धानुष्कः,
सर्पिष्काम्यति । नामिन इति किम् ? अयस्कल्पम् । रोः
काम्य इत्येव ? गीःकाम्यति ॥ ८ ॥

निर्दुर्वहिराविष्प्रादुश्चतुराम् । २ । ३ । ९ ।

। निरादीनां रस्य कखपफि ष् स्यात् । निष्कृतम्,
दुष्कृतम्, बहिष्पीतम्, आविष्कृतम्, प्रादुष्कृतम्, चतु-
ष्पात्रम् ॥ ९ ॥

सुचो वा । २ । ३ । १० ।

सुजन्तस्थस्य रस्य कखपफि ष् वा स्यात् । द्विष्करो-
ति, द्विःकरोति, द्विःकरोति । चतुष्फलति, चतुःफलति,
चतुःफलति । कखपफि इति किम् ? द्विश्चरति ॥ १० ॥

वेसुसोऽपेक्षायाम् । २ । ३ । ११ ।

इसुसुप्रत्ययान्तस्य रस्य कखपफि ष् वा स्यात्,
स्थानिनिमित्तयोरपेक्षा चेत् । सर्पिष्करोति, सर्पिःकरो-
ति । धनुष्खादति । धनुःखादति, अपेक्षायामिति किम् ?

परमसर्पिः कुण्डम् ॥ ११ ॥

नैकार्थेऽक्रिये । २ । ३ । १२ ।

न विद्यते क्रिया प्रवृत्तिनिमित्तं यस्य तस्मिन्नेकार्थं तुल्याधिकरणे पदे यत् कखपफं तस्मिन् परे इसुम्प्रत्ययान्तस्य रस्य ष् न स्यात् । सर्पिः कालकम् । यजुः फीतकम् । एकार्थं इति किम् ? सर्पिः कुम्भे, सर्पिः कुम्भे । अक्रिय इति किम् ? सर्पिः क्रियते, सर्पिः क्रियते ॥ १२ ॥

समासेऽसमस्तस्य । २ । ३ । १३ ।

पूर्वेणाऽसमस्तस्य इसुम्प्रत्ययान्तस्य रस्य कखपफि ष् स्यात् निमित्तनिमित्तिनौ चेदेकत्र समासे स्तः । सर्पिः कुम्भः, धनुः फलम् । समास इति किम् ? तिष्ठतु सर्पिः, पियत्वमुदकम् । असमस्तस्येति किम् ? परमसर्पिः कुण्डम् ॥ १३ ॥

भ्रातुष्पुत्र-कस्कादयः । २ । ३ । १४ ।

भ्रातुष्पुत्रादयः कस्कादयश्च कखर्पाफ रस्य यथासंख्यं कृतपत्वसत्वाः साधवः स्युः । भ्रातुष्पुत्रः, परमयजुष्पात्रम्, कस्कः, कौतस्कृतः ॥ १४ ॥

नाभ्यन्तस्था-कवर्गात् पदान्तः कृतस्य सः शि-

ङ्-नान्तरेऽपि । २ । ३ । १५ ।

एभ्यः परस्य पदस्यान्तर्मध्ये कृतस्य कृतस्थस्य वा सस्य ष् स्यात्, शिटा नकारेण चान्तरेऽपि । आशिषा, नदीषु, वायुषु, वयुषु, पितृषु, एषा, गोषु, नौषु, सिषेच, गीर्षु, हल्पु । शक्ष्यति, रुद्रषु । शिङ्-नान्तरेऽपि सर्पिःषु, यजुषि ।

पदान्तरिति किम् ? दधिसेक् । कृतस्येति किम् ? विसम्
॥ १५ ॥

समासेऽग्नेः स्तुतः । २ । ३ । १६ ।

अग्नेः परस्य स्तुतः सस्य समासे ष् स्यात् । अग्निष्टुत्
॥ १६ ॥

ज्योतिरायुभ्यां च स्तोमस्य । २ । ३ । १७ ।

आभ्यामग्नेश्च परस्य स्तोमस्य सस्य समासे ष् स्यात् ।
ज्योतिष्टोमः, आयुष्टोमः, अग्निष्टोमः । समास इत्येव ?
ज्योतिः स्तोमं याति ॥ १७ ॥

मातृ-पितुः स्वसुः । २ । ३ । १८ ।

आभ्यां परस्य स्वसुः सस्य समासे ष् स्यात् । मातृ-
ष्वसा, पितृष्वसा ॥ १८ ॥

अलुपि वा । २ । ३ । १९ ।

मातृपितुः परस्य स्वसुः सस्यालुपि समासे वा ष्
स्यात् । मातुःष्वसा, मातुः स्वसा. पितुः ष्वसा, पितुः स्व-
सा ॥ १९ ॥

निनद्याः स्नातेः कौशले । २ । ३ । २० ।

आभ्यां परस्य स्नातेः सस्य समासे ष् स्यात्, कौशले
गम्यमाने । निष्णो निष्णातो वा पाके, नदीष्णो नदी-
ष्णातो वा प्रतरणे । कौशल इति किम् ? निस्नातः, नदी-
स्नःपेयः श्रोतसा हियते ॥ २० ॥

प्रतेः स्नातस्य सूत्रे । २ । ३ । २१ ।

प्रतेः परस्य स्नातस्य सः समासे ष् स्यात् सूत्रे वाच्ये ।

प्रतिष्णातं सूत्रम् । प्रत्ययान्तोपादानं किम् ? प्रतिस्नात्
सूत्रम् २१ ॥

स्नानस्य नाम्नि । २ । ३ । २२ ।

प्रतेः परस्य स्नानस्य सः समासे ष् स्यात्, सूत्रविषये
नाम्नि । प्रतिष्णानं सूत्रमित्यर्थः ॥ २२ ॥

वेः स्त्रः । २ । ३ । २३ ।

वेः परस्य स्तृसस्य समासे ष् स्यात् नाम्नि । विष्टरो
बृक्षः, विष्टरं पीठम् ॥ २३ ॥

अभि-निःष्टानः । २ । ३ । २४ ।

अभिनिर्भ्यां स्तानः समासे कृतपत्वो निपात्पते
नाम्नि । अभिनिःष्टानो वर्णः ॥ २४ ॥

गवि-युधेः स्थिरस्य । २ । ३ । २५ ।

आभ्यां परस्य स्थिरस्य सः समासे ष् स्यात् नाम्नि ।
गविष्टिरः, युधिष्टिरः ॥ २५ ॥

एत्यकः । २ । ३ । २६ ।

कवर्जाद्वाभ्यादेः परस्य स एति परे समासे ष् स्यात्
नाम्नि । हरिपेणः, श्रीपेणः । अक इति किम् ? विष्वक्-
सेनः ॥ २६ ॥

भादितो वा । २ । ३ । २७ ।

नक्षत्रवाचिन इदन्तात् परस्य स एति परे समासे
ष् वा स्यात् नाम्नि । रोहिणिपेणः, रोहिणिसेनः । इत
इति किम् ? पुनर्वसुपेणः ॥ २७ ॥

वि-कु-शमि-परेः स्थलस्य । २ । ३ । २८ ।

एभ्यः परस्य स्थलस्य सः समासे ष् स्यात् । विष्टलम्,

कुष्ठलम्, शमिष्ठलम्, परिष्ठलम् ॥ २८ ॥

कपेर्गोत्रे । २ । ३ । २९ ।

कपेः परस्य स्थलस्य सः समासे ष् स्यात् गोत्रे वाच्ये ।
कपिष्ठल ऋषिः ॥ २९ ॥

गोऽम्वाऽऽम्ब-सव्याप-द्वि-त्रि-भूम्यग्नि-शेकु-शङ्कु-क्वड्-
-गु-मञ्जि-पुञ्जि-वर्हिः-परमे-दिवेः स्थस्य । २ । ३ । ३० ।

एभ्यः परस्य स्थस्य सः समासे ष् स्यात् । गोष्ठम्,
अम्बष्ठः, आम्बष्ठः, सव्यष्ठः, अपष्ठः, द्विष्ठः, त्रिष्ठः, भू-
मिष्ठः, अग्निष्ठः, शेकुष्ठः, शङ्कुष्ठः, कुष्ठः, अङ्कुष्ठः, मञ्जि-
ष्ठः, पुञ्जिष्ठः, वर्हिष्ठः, परमेष्ठः, दिविष्ठः ॥ ३० ॥

निर्दुस्तोः सेध-सन्धि-साम्नाम् । २ । ३ । ३१ ।

एभ्यः परेषां सेधादीनां सः समासे ष् स्यात् । निःपे-
धः, दुःपेधः, सुपेधः निःपन्धिः, दुःपन्धिः, सुपन्धिः ।
निःषाम, दुःषाम, सुषाम ॥ ३१ ॥

प्रष्टोऽग्रगे । २ । ३ । ३२ ।

प्रात् स्थस्य सः ष् स्यात् अग्रगामिन्यर्थे । प्रष्टो ऽग्र-
गः ॥ ३२ ॥

भीरुष्ठानादयः । २ । ३ । ३३ ।

एते समासे कृतवत्वाः साधवः स्युः । भीरुष्ठानम्,
अङ्गुलिषद्गः ॥ ३३ ॥

ह्रस्वान्नाम्नस्ति । २ । ३ । ३४ ।

नाम्नो विहिते तादौ प्रत्यये ह्रस्वान्नामिनः परस्य सः
ष् स्यात् । सर्पिष्ठा, वपुष्टमम् । नामिन-इत्येव ? तेजस्ता
॥ ३४ ॥

निसस्तपे नासेवाधाम् । २ । ३ । ३५ ।

निसः सस्तादौ तपतौ परे प् स्यात् पुनःपुनःकरणाऽ-
भावे । निष्टपति स्वर्ण-सकृदग्निं स्पर्शयतीत्यर्थः । तीत्येव ?
निरतपत् ॥ ३५ ॥

घस्-वसः । २ । ३ । ३६ ।

नाम्यादेः परस्य घस्वसोः सः प् स्यात् । जक्षुः, उषितः
॥ ३६ ॥

णि-स्तोरेवाऽस्वद-स्विद-सहः पणि । २ । ३ । ३७ ।

स्वदादिवर्जानां ग्यन्तानां स्तोरेव च सो नाम्यादेः
परस्य पत्वभूते सनि प् स्यात् । सिपेवयिषति, तुष्टूषति ।
स्वदादिवर्जनं किम् ? सिस्वादयिषति, सिस्वेदयिषति,
सिसाहयिषति । एवेतिकिम् ? सुसूषति । घणीति किम् ?
सिपेव । पत्वं किम् ? सुपुप्सति ॥ ३७ ॥

सञ्जेर्वा । २ । ३ । ३८ ।

प्यन्तस्य सञ्जेर्नाम्यादेः परस्य सः पणि प् वा स्यात् ।
सिपञ्जयिषति, सिसञ्जयिषति ॥ ३८ ॥

उपसर्गात् सुग्-सुव-सो-स्तु-स्तुभोऽटथप्यद्वित्वे

। २ । ३ । ३९ ।

द्व्युक्ताभावे सुनोत्यादेः स उपसर्गस्थानाम्यादेः पर-
स्य प् स्यात्, अड्व्यवधानेऽपि । सुग्, अभियुगोति, निः-
पुणोति, पर्यपुणोत् । सुव, अभिपुवति, पर्यपुवत् । सो,
अभिष्यति, पर्यष्यत् । स्तु, अभिष्टौति, दुःष्टवम्, प-
र्यष्टौत् । स्तुम्, अभिष्टोभते, पर्यष्टोभत । अद्वित्व इति
किम् ? अभिसुसूषति ॥ ३९ ॥

स्था-सेनि-सिध-सिच-सङ्गां द्वित्वेऽपि । २ । ३ । ४० ।

उपसर्गस्थानाम्यादेः परेषां स्यादीनां सः ष् स्यात्, द्वित्वेऽप्यट्यपि । अधिष्टास्यति, अधिष्ठौ, अत्यष्टात् । अभिषेणयति, अभिषिषेणयिषति, अभ्यषेणयत् । प्रतिषेधति, प्रतिषिषेधिषति, प्रत्यषेधत् । अभिषिञ्चति, अभिषिषिञ्चति, अभ्यषिञ्चत् । अभिषजति, अभिषजत्, अभ्यषजत् ॥ ४० ॥

अड-प्रतिस्तब्ध-निस्तब्धे स्तम्भः । २ । ३ । ४१ ।

उपसर्गानाम्यादेः परस्य स्तम्भस्यो द्वित्वेऽप्यट्यपि ष् स्यात्, न चेत् स्तम्भेऽप्रतिस्तब्धनिस्तब्धयोश्च स्यात् । विष्टम्भाति, चित्ष्टम्भ, प्रत्यष्टम्भात् । डादिबर्जनं किम् ? व्यनस्तम्भत्, प्रतिस्तब्धः निस्तब्धः ॥ ४१ ॥

अवाच्चाऽऽश्रयोर्जाऽविदूरे । २ । ३ । ४२ ।

अवाद्दुपसर्गात् परस्य स्तम्भः स आश्रयादिषु गम्यमानेषु द्वित्वेऽप्यट्यपि ष् स्यात्, उविषयक्षेत् स्तम्भेन स्यात् । आश्रय आलम्बनम् । दृगंमवष्टम्भाति, अवनष्टम्भ, अवाष्टम्भात् । ऊर्ज और्जित्यम् । अहो । गृपमस्यावष्टम्भः । अविदूरमाममदूरासमं च । अवष्टम्भा शरत्, अवष्टम्भा मेना । षोऽनुक्तममुषये । तेन उपष्टम्भः । अह इत्येव ? अवात्स्तम्भत् ॥ ४२ ॥

सदोऽप्रतेः परोक्षायां त्वादेः । २ । ३ । ४४ ।

प्रतिवर्जोपसर्गस्थानाम्यादेः परस्य सदः सो द्वित्वेऽप्य-
ह्यपि ष् स्यात्, परोक्षायां तु द्व्युक्तौ सत्यामादेः पूर्वस्यैव ।
निषीदति, विषाषद्यते, व्यपीषदत् । परोक्षायां त्वादेरेव ?
निषसाद् । अप्रतेरिति किम् ? प्रतिसीदति ॥ ४४ ॥

स्वञ्जश्च । २ । ३ । ४५ ।

उपसर्गस्थानाम्यादेः परस्य स्वञ्जः सो द्वित्वेऽप्यह्यपि ष्
स्यात्, परोक्षायां त्वादेरेव । अभिष्वजते, अभिषिष्वइक्ष-
ते, प्रत्यष्वजत, परिषस्वजे ॥ ४५ ॥

परि-नि-वेः सेवः । २ । ३ । ४६ ।

पर्याद्युपसर्गस्थानाम्यादेः परस्य सेवतेः सो द्वित्वेऽप्य-
ह्यपि ष् स्यात् । परिषेवते, परिषिषेवे, परिषिषेविषते, पर्य-
षेवत, निषेवते, विषिषेवे ॥ ४६ ॥

सय-सितस्य । २ । ३ । ४७ ।

परि-नि-वेः परस्य सय-सितयोः सः ष् स्यात् । परिषयः,
निषयः, विषयः । परिषितः, निषितः, विषितः ॥ ४७ ॥

असो-डसिवू-सह-स्तटाम् । २ । ३ । ४८ ।

परि-नि-विभ्यः परस्य सिवू-सहोः स्तटश्च सः ष् स्यात्,
न चेत् सिवूसहौ सोडविषयौ स्याताम् । परिषीव्यति,
निषीव्यति, विषीव्यति । परिषहते, निषहते, विषहते ।
परिष्करोति, विष्करः । असोडेति किम् ? परिसोडः ।
मा परिसीषिवत् । मा परिसीषहत् ॥ ४८ ॥

स्तु-स्वञ्जश्चाटि नवा । २ । ३ । ४९ ।

परि-नि-वेः परस्य स्तु-स्वञ्जोरसोडसिवू-सह-स्तटां च सो-

ऽटि सति पू वा स्यात् । पर्यष्टौत् पर्यस्तौत् । न्यष्टौत्,
 न्यस्तौत् । व्यष्टौत्, व्यस्तौत् । पर्यष्वजत्, पर्यस्वजत् । न्य-
 ष्वजत्, न्यस्वजत् । व्यष्वजत्, व्यस्वजत् । पर्यपीव्यत्,
 पर्यसीव्यत्, न्यपीव्यत्, न्यसीव्यत् । व्यषीव्यत्, व्यसी-
 व्यत् । पर्यषहत, पर्यसहत । न्यषहत, न्यसहत । व्यषहत,
 व्यसहत । पर्यष्करोत्, पर्यस्करोत् । असोडसिबूसहेत्येव ?
 पर्यसोदयत् । पर्यसीषीवत् । पर्यसीषहत ॥ ४८ ॥

निरभ्यनोश्च स्यन्दस्याप्राणिनि । २ । ३ । ५० ।

एभ्यः परिनिवेश्च परस्याप्राणिकर्तृकार्थवृत्तेः स्यन्दः सः
 पू वा स्यात् । निःप्यन्दते, निःस्यन्दते । अभिष्यन्दते, अ-
 भिस्यन्दते । अनुष्यन्दते, अनुस्यन्दते । परिष्यन्दते, परिस्य-
 न्दते । निष्यन्दते, निस्यन्दते । विष्यन्दते, विस्यन्दते तै-
 लम् । अप्राणिनीति किम् ? परिस्यन्दते भत्स्यः ॥ ५० ॥

वेः स्कन्दोऽक्तयोः । २ । ३ । ५१ ।

विपूर्वस्य स्कन्दः सः पू वा स्यात्, न चेत्, क्त-क्तवत्
 स्याताम् । विष्कन्ता, विस्कन्ता । अक्तयोरिति किम् ?
 विस्कन्नः, विस्कन्नवान् ॥ ५१ ॥

परेः । २ । ३ । ५२ ।

परेः स्कन्दः सः पू वा स्यात् । परिष्कन्ता, परिस्कन्ता ।
 परिष्कन्नः, परिस्कन्नः ॥ ५२ ॥

निर्नेः स्फुर-स्फुलोः । २ । ३ । ५३ ।

आभ्यां परयोः स्फुर-स्फुलोः सः पू वा स्यात् । निःष्फु-
 रति, निःस्फुरति, निष्फुरति, निस्फुरति । निःष्फुलति,
 निःस्फुलति, निष्फुलति, निस्फुलति ॥ ५३ ॥

वेः । २ । ३ । ५४ ।

वेः परयोः स्फुर-स्फुरोः, सः प् वा स्यात् । विष्फुरति,
विस्फुरति । विष्फुरति, विस्फुरति ॥ ५४ ॥

स्कम्नः । २ । ३ । ५५ ।

वेः स्कम्नः सः प् नित्यं स्यात् । विष्कम्नाति ॥ ५५ ॥

निर्दुः-सु-त्रेः सम-सूतेः । २ । ३ । ५६ ।

एभ्यः परयोः सम-सूतोः सः प्स्यात् । निःपमः, दुःपमः
सुपमः, विपमः । निःपूति, दुःपूति, सुपूतिः, विपूतिः ॥ ५६ ॥

अवः स्वपः । २ । ३ । ५७ ।

निर्दुः-सु-विपूर्वस्य वहीनस्य स्वपेः सः प्स्यात् । निः-
पुपुपतुः, दुःपुपुपतुः, सुपुपुपतुः, विपुपुपतुः । अव इति
किम् ? दुःस्वप्नः ॥ ५७ ॥

प्रादुरूपसर्गाद्यस्वरेऽस्तेः । २ । ३ । ५८ ।

प्रादुरूपसर्गस्थाच्च नाम्यादेः परस्यास्तेः सो यादौ स्व-
रादौ च परे प् स्यात् । प्रादुःप्यात् । विप्यात् । निप्यात् ।
प्रादुःपन्ति । विपन्ति । निपन्ति । यस्वर इति किम् ?
प्रादुःस्तः ॥ ५८ ॥

नस्सः । २ । ३ । ५९ ।

कृतद्वित्वस्य सस्य प् न स्यात् ॥ सुपिस्स्यते ॥ ५९ ॥

सिचो यद्धि । २ । ३ । ६० ।

सिचः सो यद्धि प् न स्यात् । सेसिच्यते ॥ ६० ॥

गतौ सेधः । २ । ३ । ६१ ।

गत्यर्थस्य सेधः सः प् न स्यात् । अभिसेधति गाः ।
गताविति किम् ? निषेधति पापात् ॥ ६१ ॥

सुगः स्य-सनि । २ । ३ । ६२ ।

सुनोतेः सः स्ये सनि च ण न स्यात् । अभिसोप्य-
ति । सुसूपते । क्विप् । सुसुः ॥ ६२ ॥

र-पृवर्णाद् नोण एकपदेऽनन्त्यस्याल-च-ट-त-
वर्गशसान्तरे । २ । ३ । ६३ ।

एभ्यः परस्यैभिः सहैकस्मिन्नेव पदे स्थितस्थानन्त्यस्य
नो णः स्यात् लचटतवर्गान् शसौ च मुक्त्वाऽन्यस्मिन्नि-
मित्तकार्यिणोरन्तरेऽपि । तीर्णम् । पुष्णाति । नृणाम्,
नृणाम् । करणम् । वृंहणम् । अर्केण । एकपद इति किम् ?
अग्निर्नयति । चर्मनासिकः । अनन्त्यस्येति किम् ? वृक्षान् ।
लादिवर्जनं किम् ? विरलेन । मूर्च्छनम् । दृढेन । तीर्थेन ।
रशना । रसना ॥ ६३ ॥

पूर्वपदस्थाद् नाम्न्यगः । २ । ३ । ६४

गन्तवर्जपूर्वपदस्थाद् र-पृवर्णात् परस्योत्तरपदस्थस्य नो
ण् स्यात् संज्ञायाम् । द्रुणसः, खरणाः, शूर्पणखा । नाम्नीति
किम् ? मेषनासिकः । अग इति किम् ? ऋगयनम् ॥ ६४ ॥

नसस्य । २ । ३ । ६५ ।

पूर्वपदस्थाद्-पृवर्णात् परस्य नसस्य नो ण् स्यात् ।
प्रणसः ॥ ६५ ॥

निष्प्राऽग्रेऽन्तः-खदिर-काश्याऽऽशरेक्षु-प्लक्ष-

पीयूक्षाभ्यो वनस्य । २ । ३ । ६६ ।

निरादिभ्यः परस्य वनस्य नो ण् स्यात् । निर्वणम्,
प्रवणम्, अग्रेवणम्, अन्तर्वणम्, खदिरवणम्, काश्याव-

णम्, आम्रवणम्, शरवणम्, इक्षुवणम्, प्लक्षवणम्,
पीयूक्षावणम् ॥ ६६ ॥

द्वि-त्रिस्वरौपधि-वृक्षेभ्यो नवाऽनिरिका-
दिभ्यः । २ । ३ । ६७ ।

द्विस्वरेभ्यस्त्रिस्वरेभ्यश्चेरिकादिवर्जेभ्य ओपधि-वृक्षवा-
चिभ्यः परस्य वनस्य नो ण् वा स्यात् । दुर्वावणम्, दुर्वा-
वनम् । मापवणम्, मापवनम् । नीवारवणम्, नीवारवनम् ।
वृक्षः । शिग्रुवणम्, शिग्रुवनम् । शिरीषवणम्, शिरीषव-
नम् । इरिकादिवर्जनं किम् ? इरिकावनम् ॥ ६७ ॥

गिरि-नद्यादीनाम् । २ । ३ । ६८ ।

एषां नो ण् वा स्यात् । गिरिगदी, गिरिनदी । तुर्य-
माणः, तुर्यमानः, ॥ ६८ ॥

पानस्य भावकरणे । २ । ३ । ६९ ।

पूर्वपदस्थाद्वादेः परस्य भावकरणार्थस्य पानस्य नो ण्
वा स्यात् । क्षीरपाणं क्षीरपानं स्यात् । कषायपाणः, क-
षायपानः कंसः ॥ ६९ ॥

देशे । २ । ३ । ७० ।

पूर्वपदस्थाद्वादेः परस्य देशविषयस्य पानस्य नो ण्
नित्यं स्यात् । क्षीरपाणा उशीनराः । देश इति किम् ?
क्षीरपाना गोदुहः ॥ ७० ॥

ग्रामाग्रान्नियः । २ । ३ । ७१ ।

आभ्यां परस्य नियो ण् स्यात् । ग्रामगीः, अग्रगीः ७१ ॥

वाह्याद्वाहनस्य । २ । ३ । ७२ ।

वाह्यवाचिनो रादिमतः पूर्वपदात् परस्य वाहनस्य नो ण् स्यात् । इक्षुवाहनम् । वाह्यादिति किम् ? सुरवाहनम् ॥ ७२ ॥

अतोऽहस्य । २ । ३ । ७३ ।

रादिमतोऽदन्तात् पूर्वपदात् परस्याहस्य नो ण् स्यात् । पूर्वाहः । अत इति किम् ? दुरहः । 'अहस्येति किम् ? दीर्घाहो शरत् ॥ ७३ ।

चतुस्त्रेर्हायनस्य वयसि । २ । ३ । ७४ ।

आभ्यां पूर्वपदाभ्यां परस्य हायनस्य नो ण् स्यात्, वयसि गम्ये । चतुर्हायणो वत्सः । त्रिहायणी वडवा । वयसीति किम् ? चतुर्हायणा शाला ॥ ७४ ॥

वोत्तरपदान्तनस्यादेरयुव-पक्वाहनः । २ । ३ । ७५ ।

पूर्वपदस्थाद्रादेः परस्य उत्तरपदान्तभूतस्य नागमस्य स्यादेश्च नो ण् वा स्यात्, चेद् युवन्पक्वाहनसम्यन्धी न स्यात् । व्रीहिवापिणौ, व्रीहिवापिनौ । मापवापाणि, मापवापानि । व्रीहिवापेण व्रीहिवापेन । युवादिवर्जनं किम् ? आर्ययूना, प्रपक्वानि । दीर्घाहो शरत् ॥ ७५ ॥

कवर्गैकस्वरवति । २ । ३ । ७६ ।

पूर्वपदस्थाद्रादेः परस्य कवर्गवत्येकस्वरवति वोत्तरपदे रुति, उत्तरपदान्तस्य नागमस्य स्यादेश्च नो ण् स्यात्, न चेदसौ पक्वस्य । स्वर्गकामिणौ, घृपगामिणौ । ब्रह्महणौ । यूपपाणि । अपक्वस्येत्येव, क्षीरपक्वेन ॥ ७६ ॥

अदुरुपसर्गान्तरो ण-हिनु-मीनाऽऽनेः । २ । ३ । ७७ ।

दुर्वर्जोपसर्गस्थादन्तःशब्दस्थाच्च रादेः परस्यैरां नो ण्

स्यात् । जेति णोपदेशा धातवः-प्रणमति, परिणायकः, अन्तर्णयति । हिनुः-प्रहिणुतः । मीना-प्रमोणीतः । आनि-प्रयाणि । अदुरिति, किम् ? दुर्नयः ॥ ७७ ॥

नशः शः । २ । ३ । ७८ ।

अदुरूपसर्गान्तःस्थाद्वादेः परस्य नशः शन्तस्य नो ण् स्यात् । प्रणश्यति, अन्तर्णश्यति । श इति किम् ? प्रनदक्ष्यति ॥ ७८ ॥

ने-ङ्-र्मा-दा-पत-पद-नद-गङ्-वपी-वहो-शमू-चिग्-या-ति-वाति-द्राति-प्साति-स्यति-हन्ति-देग्धौ । २।३।७९।

अदुरूपसर्गान्तःस्थाद्वादेः परस्योपसर्गस्य नेनो माडादिषु परेषु ण् स्यात् । प्रणिमिमीते । परिणिमयते । प्रणिददाति । परिणिदयते । प्रणिदधाति । प्रणिपनति । परिणिपचते । प्रणिनदति । प्रणिगदति । प्रणिवपति । प्रणिवहति । प्रणिशाम्यति । प्रणिचिनोति । प्रणियाति । प्रणियाति । प्रणिद्राति । प्रणिप्साति । प्रणिव्यति । प्रणिहन्ति । प्रणिदेग्धि । अन्तर्णिमिमीते ॥ ७९ ॥

अं क-खाद्यपान्ते पाठे वा । २ । ३ । ८० ।

धातुपाठे क-खादिः पान्तश्च यो धातुपाठस्ताभ्यामन्यस्मिन् धातौ परेऽदुरूपसर्गान्तःस्थाद्वादेः परस्य नेनो ण् या स्यात् । प्रणिपचति, प्रनिपचति । अकखादीति किम् ? प्रनिकरोति । प्रनिखनति । अपान्त इति किम् ? प्रनि ष्टि । पांठ इति किम् ? प्रनिचकार ॥ ८० ॥

१ इकारोपलक्षितो मा इमा, केन माइ-नेरोप्रंशनं कर्तव्यम् । ॥०

२ धातुपाठे कृग्-करणे इतिशब्दाद्वातु वादिजात । 'प्रनिचकार' इत्यादिभ्यु

द्वित्वेऽप्यन्तेप्यनितेः, परेस्तु वा । २ । ३ । ८१ ।

अदुरूपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परस्याऽनितेर्नोद्वित्वाद्वित्व-
योरन्तानन्तयोश्च ण् स्यात्, परिपूर्वस्य वा स्यात् । प्राणि-
णिषति, पराणिति, हे प्राण् । पर्यणिणिषति, पर्यनिनिषति,
पर्यणिति, पर्यनिति, हे पर्यण्, हे पर्यन् ॥ ८१ ॥

हनः । २ । ३ । ८२ ।

अदुरूपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परस्य हन्तेर्नो ण् स्यात् ।
प्राहण्यत, प्रहण्यते । अन्तर्हण्यते ॥ ८२ ॥

वमि वा । २ । ३ । ८३ ।

अदुरूपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परस्य हन्तेर्नो ष्मोः परयोर्ण
वा स्यात् । प्रहण्वः, प्रहण्वः । प्रहण्वि, प्रहण्वि । अन्तर्हण्वः
अन्तर्हण्वः । अन्तर्हण्वः, अन्तर्हण्वः ॥ ८३ ॥

निंस-निक्ष-निन्दः कृति वा । २ । ३ । ८४ ।

अदुरूपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परस्य निंसादिधातोर्नो ण्
वा स्यात्, कृत्प्रत्यये । प्रणिंसनम्, प्रनिंसनम् । प्रणिक्षणम्,
प्रनिक्षणम् । प्रणिन्दनम्, प्रनिन्दनम् । कृतीति किम् ?
प्रणिंस्ते ॥ ८४ ॥

स्वरात् । २ । ३ । ८५ ।

अदुरूपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परस्य स्वराद्भुतरस्य कृतो
नो ण् स्यात् । प्रहाणः, प्रहीणः ॥ ८५ ॥

धातुपाठपेक्षया कादिलान्त गत्वम्, एव खाद्-खन्-पिषादीनामपि प्रनिबन्धाद,
प्रनिबन्धान, प्रनिपेक्ष्यतीत्यादिष्वपि नकारस्य न णकारत्वम् । उपर्युक्तसूत्रनिर्दिष्टमा
दादीना नित्य गत्व, प्रस्तुतमूत्रोक्तकलादिपान्तान्तरधातूना च विकल्पेनेति भाव । स०

नाम्यादेरेव ने । २ । ३ । ८६ ।

अदुरूपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परस्य नाऽऽगमे सति नाम्यादे-
रेव धातोः परस्य स्वरादुत्तरस्य कृतस्य नो ण् स्यात् । प्रेह-
णम्, प्रेङ्गणम्, प्रेङ्गणोयम् । नाम्यादेरिति किम् ? प्रमद्गनम्
॥ ८६ ॥

व्यञ्जनादेर्नाम्युपान्त्याद्वा । २ । ३ । ८७ ।

अदुरूपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परो यो व्यञ्जनादिर्नाम्युपा-
न्त्यो धातुस्ततः परस्य कृतः स्वरात्परस्य नो ण् वा स्यात् ।
प्रमेहणम्, प्रमेहनम् । व्यञ्जनादेरेति किम् ? प्रोहणम् । ना-
म्युपान्त्यादिति किम् ? प्रवपणम्, प्रवहणम् । स्वरादित्ये-
व ? प्रमुग्रः । अदुरित्येव ? दुर्मोहनः, लचटादिवर्जनं,
किम्, ? प्रभेदनम्, प्रभोजनम् । स्वरादित्यनेन नित्यप्राप्ते
विभाषेयम् ॥ ८७ ॥

णेर्वा । २ । ३ । ८८ ।

अदुरूपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परस्य ण्यन्तस्य^१ धातोर्विहि-
तस्य स्वरात्परस्य नो ण् वा स्यात् । प्रमद्गणा, प्रमद्गना ।
विहितविशेषणं किम् ? प्रयाप्यमाणः, प्रयाप्यमानः । इति
क्यान्तरेपि स्यात् ॥ ८८ ॥

निर्विण्णः । २ । ३ । ८९ ।

निर्विदेः सत्तालाभविचारणार्थात् परस्य क्तस्य नो
णत्वं स्यात् । निर्विण्णः ॥ ८९ ॥
न ख्या-पूग्-भू-भा-कम-गम-प्याय-त्रेषो णेश्च । २ । ३ । ९० ।

अदुरूपसर्गान्तःस्थाद्रादेः परेभ्यः ख्यादिभ्यो ऽण्यन्त-
ण्यन्तेभ्यः परस्य कृतो नो ण् न स्यात् । प्रख्यानम्, प्रख्या-

पनम् । प्रपवनम्, प्रपावनम् । प्रभवनम्, प्रभावनम् । प्रभाय-
मानम्, प्रभापना । प्रकामिनौ, प्रकामना । अप्रगमनिः, प्रग-
मना । प्रप्यानः, प्रप्यायना । प्रवेपनीयम्, प्रवेपना ॥ ९० ॥

देशोऽन्तरोऽयनहनः । २ । ३ । ९१ ।

अन्तःशब्दात्परस्याऽयनस्य हन्तेश्च नो देशोऽर्थे ण् न
स्यात् । अन्तरयनोऽन्तर्हननो वा देशः । देश इति किम् ?
अन्तरयणम्, अन्तर्हण्यते ॥ ९१ ॥

पात्पदे । २ । ३ । ९२ ।

पदे परतो यः षस्ततः परस्य नो ण् न स्यात् । सर्पि-
ष्पानम् । पद इति किम् ? सर्पिष्केण ॥ ९२ ॥

पदेऽन्तरेऽनाऽऽड्यतद्धिते । २ । ३ । ९३ ।

आडन्तं तद्धितान्तं च मुक्त्वाऽन्यस्मिन् पदे निमि-
त्तकारिणोरन्तरे नो ण् न स्यात् । प्राचनद्धम् रोषभीममु-
खेन । अनाडीति किम् ? प्राणद्धम् । अतद्धित इति किम् ?
आर्द्रगोमयेण ॥ ९३ ॥

हनो घि । २ । ३ । ९४ ।

हन्तेर्नो घिनिमित्तकारिणोरन्तरे सति ण् न स्यात् ।
शत्रुघ्नः ॥ ९४ ॥

नृतेर्यडि । २ । ३ । ९५ ।

नृतेर्नो यड्विषये ण् न स्यात् । नरीनृत्यते, नरिनत्ति ।
यडीति किम् ? हरिणर्त्ती नाम कश्चित् ॥ ९५ ॥

क्षुभ्नादीनाम् । २ । ३ । ९६ ।

एषां नो ण् न स्यात् । क्षुभ्नाति, आचार्यानी ॥ ९६ ॥

पाठे धात्वादेर्णो नः । २ । ३ । ९७ ।

पाठे धात्वादेर्णो नः स्यात् । नयति । पाठ इति किम् ?
णकारीयति । आदेरिति किम् ? रणति ॥ ९७ ॥

पः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः । २ । ३ । ९८ ।

पाठे धात्वादेः पः सः स्यात्, नतु ष्ट्यैष्ठिवष्वष्कां सम्बन्धी स्यात् । सहते । आदेरित्येव ? लपति । ष्ट्यादिवर्जनं किम् ? ष्ट्यायति, ष्टीव्यति, ष्वष्कते ॥ ९८ ॥

ऋ-रल्-लं कृपोऽकृपोटादिषु । २ । ३ । ९९ ।

कृपेऋत लृत्, रस्य च लृ स्यात्, नतु कृपीटादिविषयस्य । कलृप्यते, कलृप्तः, कल्प्यते, कल्पयति । अकृपीटादिष्विति किम् ? कृपीटः, कृपाणः ॥ ९९ ॥

उपसर्गस्यायौ । २ । ३ । १०० ।

उपसर्गस्यस्य रस्याऽऽयौ धातौ परे लृ स्यात् । प्लापते, प्लृत्ययते ॥ १०० ॥

ग्रो यङि । २ । ३ । १०१ ।

यङि परे गिरते रो लृ स्वात् । निजेगिल्यते ॥ १०१ ॥

नवा स्वरे । २ । ३ । १०२ ।

ग्रो रः स्वरादौ प्रत्यये परे विहितस्य लृ वा स्यात् । गिलति, गिरति, निगाल्यते, निगार्यते । विहितविशेषणं किम् । गिरः ॥ १०२ ॥

परेर्घाऽङ्क-योगे । २ । ३ । १०३ ।

परिस्थस्य रो घादौ परे लृ वा स्यात् । पलिघः, परिघः । पल्पङ्कः । पर्यङ्कः, पलियोगः, परियोगः ॥ १०३ ॥

ऋफिडादीनां डश्च लः । २ । ३ । १०४ ।

एषामृ-रल्ल-लौ डस्य च ल् वा स्यात् । ऋफिडः, ल्लफि-
लः । ऋतकः, ल्लतकः । कपरिका, कपलिका ॥१०४॥

जपादीनां पो वः । २ । ३ । १०५ ।

एषां पो वो वा स्यात् । जवा, जपा । परावतः, पारा-
पतः ॥ १०५ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ द्वितीयस्याध्यायस्य
तृतीयः पादः समाप्तः ॥ २ । ३ ॥

॥ चतुर्थः पादः ॥

स्त्रियां नृतोऽस्वस्त्रादेर्डीः । २ । ४ । १ ।

स्त्रीवृत्तेर्नान्तादृदन्ताच्च स्वस्त्रादिवर्जाद् डीः स्यात् ।
राज्ञी, अतिराज्ञी, कर्त्री । स्त्रियामिति किम् ? पञ्चम्यः ।
अस्वस्त्रादेरिति किम् ? स्वसा, दुहिता ॥ १ ॥

अघातूद्दृदितः । २ । ४ । २ ।

अघातुर्य उदिदृदिच्च तदन्तात् स्त्रीवृत्तेर्डीः स्यात् । भव-
ती, अतिमहती, पचन्तौ । अघात्विति किम् ? सुकन्
स्त्री ॥ २ ॥

अञ्चः । २ । ४ । ३ ।

अञ्चन्तात् स्त्रियां डीः स्यात् । प्राची, उदीची ॥ ३ ॥

णस्वराऽघोपाद्वनो रश्च । २ । ४ । ४ ।

एतदन्ताद् विहितो यो वन् तदन्तात् स्त्रियां डीः
स्यात्, तद्योगे वनोऽन्तस्य रश्च । अवाचरी, घोवरी, मेरु-
दृश्वरी । णस्वराऽघोपादिति किम् ? सहयुष्या स्त्री । वि-
हितविशेषणं किम् ? शर्वरी ॥ ४ ॥

वा बहुव्रीहेः । २ । ४ । ५ ।

णस्वराघोपाद्विहितो यो वन् तदन्ताद् बहुव्रीहेः स्त्रियां
डीर्वा स्यात्, रश्चान्तस्य । प्रियावाचरी, प्रियावावा । बहु-
घोवरी, बहुघीवा । बहुमेरुदृश्वरी, बहुमेरुदृश्या ॥ ५ ॥

वा पादः । २ । ४ । ६ ।

बहुव्रीहेस्तद्धेतुकपाच्छब्दान्तात् स्त्रियां ङीर्वा स्यात् ।
द्विपदी. द्वोपात् । बहुव्रीहिनिमित्तो यः पाद् इति विशेषणा-
दिह न स्यात् । पादमाचष्टे क्विपि पाद्, त्रयः पादोऽस्थाः
सा त्रिपात् ॥ ६ ॥

ऊध्नः । २ । ४ । ७ ।

ऊध्नन्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीः स्यात् । कुण्डोऽधी ॥७॥

अशिशोः । २ । ४ । ८ ।

अशिशु इति बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीः स्यात् । अशिशो
॥ ८ ॥

संख्यादेर्हायनाद्वयसि । २ । ४ । ९ ।

संख्यादेर्हायनान्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीः स्यात्, वयसि
गम्ये । त्रिहायणी, चतुर्हायणी वडवा । वयसीति किम् ?
चतुर्हायना शाला ॥ ९ ॥

दाम्नः । २ । ४ । १० ।

संख्यादेर्दाम्नन्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीः स्यात् । द्वि-
दाम्नी । संख्यादेरित्येव ? उद्दामानं पश्य ॥ १० ॥

अनो वा । २ । ४ । ११ ।

अन्नन्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीर्वा स्यात् । बहुराज्यौ,
बहुराजे, बहुराजानौ ॥ ११ ॥

नाम्नि । २ । ४ । १२ ।

अन्नन्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां संज्ञायां नित्यं ङीः स्यात् ।
अधिराज्ञी, सुराज्ञी नाम ग्रामः ॥ १२ ॥

नोपान्त्यवतः । २ । ४ । १३ ।

यस्योपान्त्यलुगु नास्ति तस्मादन्नन्ताद्बहुव्रीहेः

स्त्रियां डीर्नं स्यात् । सुपर्वा, सुशर्मा । उपान्त्यवत इति
किम् ? बहुराज्ञी ॥ १३ ॥

मनः । २ । ४ । १४ ।

मन्नन्तात् स्त्रियां डीर्नं स्यात् । सीमानौ ॥ १४ ॥

ताभ्यां वाप् डित् । २ । ४ । १५ ।

मन्नन्ताद् बहुव्रीहेश्चान्नन्तात् स्त्रियामाप्या स्यात्, स च
डित् । सीमे, सुपर्वे । पक्षे, सीमानौ, सुपर्वाणौ ॥ १५ ॥

अजादेः । २ । ४ । १६ ।

अजादेस्तस्यैव स्त्रियामाप स्यात् । अजा, बाला, ज्ये-
ष्ठा, कुश्वा ॥ १६ ॥

ऋचि पादः पात्पदे । २ । ४ । १७ ।

कृतपाद्भाषपादस्य ऋच्यर्थे पात्पदेति निपात्यते । त्रिप-
दा, त्रिपाद्, गायत्री । ऋचीति किम् ? द्विपात्, द्विपदी
॥ १७ ॥

आत् । २ । ४ । १८ ।

अकारान्तात् स्त्रियामाप स्यात् । खट्वा, या, सा ॥ १८ ॥

गौरादिभ्यो मुख्याद् डीः । २ । ४ । १९ ।

गौरादिगणान्मुख्यात् स्त्रियां डीः स्यात् । गौरी, श-
बली । मुख्यादिति किम् ? बहुनदा भूमिः ॥ १९ ॥

अणजेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम् । २ । ४ । २० ।

अणादीनां यो ऽत् तदन्तात्तेषामेव स्त्रियां डीः स्यात् ।
औपगवी, वैदी, सौपर्णोष्ठी, आक्षिकी, स्त्रैणी, पौस्नी,
जानुदघ्नी ॥ २० ॥

वयस्यनन्त्ये । २ । ४ । २१ ।

कालकृता शरीरावस्था वयन्तस्मिन्नचरमे वर्तमाना-
दकारान्तात् स्त्रियां डीः स्यात् । कुमारी, किशोरी, बधु-
टी । अनन्त्य इति किम् ? वृद्धा ॥ २१ ॥

द्विगोः समाहारात् । २ । ४ । २२ ।

समाहारद्विगोरदन्तात् स्त्रियां डीः स्यात् । पञ्चपूली,
दशराजी ॥ २२ ॥

परिमाणात् तद्धितलुक्प्रविस्ताऽऽचितकम्बल्यात्
। २ । ४ । २३ ।

परितः सर्वतो मानं परिमाणं । रुढेः प्रस्थादिविस्तादि-
वर्जपरिमाणान्ताद् द्विगोरदन्तात् तद्धितलुकि स्त्रियां डीः
स्यात् । द्वाभ्यां कुडवाभ्यां क्रीता द्विकुडवी । परिमाणा-
दिति किम् ? पञ्चभिरश्वैः क्रीता पञ्चाश्वः । तद्धितलुकीति
किम् ? द्विपण्या । विस्तादिवर्जनं किम् ? द्विविस्ता, द्वा-
चिता, द्विकम्बल्या ॥ २३ ॥

काण्डात् प्रमाणादक्षेत्रे । २ । ४ । २४ ।

प्रमाणवाचिकाण्डान्तादक्षेत्रविषयाद् द्विगोस्तद्धित-
लुकि स्त्रियां डीः स्यात् । आयामः प्रमाणम्, द्वे काण्डे
प्रमाणमस्याः द्विकाण्डी रज्जुः । प्रमाणादिति किम् ? द्वि-
काण्डा शाटी । अक्षेत्र इति किम् ? द्विकाण्डा क्षेत्र-
भक्तिः ॥ २४ ॥

पुरुषाद्वा । २ । ४ । २५ ।

प्रमाणवाचिपुरुषान्ताद् द्विगोस्तद्धितलुकि स्त्रियां डी
र्वा स्यात् । द्विपुरुषी, द्विपुरुषा, परिखा । तद्धितलुकीत्येव ?
पञ्चपुरुषाः समाहृताः, पञ्चपुरुषी ॥ २५ ॥

रेवत-रोहिणाद्धे । २ । ४ । २६ ।

आभ्यां नक्षत्रवृत्तिभ्यां स्त्रियां डीः स्यात् । रेवती, रो-
हिणो, रेवत्यां जाता रेवती । भ इति किम् ? रेवता ॥२६॥

नीलात्प्राण्यौषधयोः । २ । ४ । २७ ।

प्राणिन्यौषधौ च नीलात् स्त्रियां डीः स्यात् । नीली
गौः, नीली औषधिः । नीलाऽन्या ॥ २७ ॥

क्वाच्च नाम्नि वा । २ । ४ । २८ ।

नीलात् क्वान्ताच्च स्त्रियां संज्ञायां डीर्वा स्यात् । नीली
प्रवृद्धविलनी । नीला, प्रवृद्धविलना ॥ २८ ॥

केवल-मामक-भागधेय-पापापर-समानाऽऽर्यकृत-सु-
मङ्गल-भेषजात् । २ । ४ । २९ ।

एभ्यो नाम्नि स्त्रियां डीः स्यात् । केवली ज्योतिः,
मामकी, भागधेयी, पापी, अपरी, समानी, आर्यकृती,
सुमङ्गली, भेषजी । नाम्नीत्येव ? केवला ॥ २९ ॥

भाज-गोण-नाग-स्थल-कुण्ड-काल-कुश-कामुक-कट-
कवरात् पक्वाऽऽवपन-स्थलाऽकृत्रिमामत्रकृष्णाऽऽय-
सीरिरंसुश्रोणिकेशपाशे । २ । ४ । ३० ।

एभ्यो यथासंख्यं पक्वादिष्वर्थेषु स्त्रियां नाम्नि डीः
स्यात् । भाजी पक्वा चेत्, भाजाऽन्या । गोणी आवप-
नम्, गोणाऽन्या । नागी स्थला, नागाऽन्या । स्थली
अकृत्रिमा, स्थलाऽन्या । कुण्डी अमत्रम्, कुण्डाऽन्या ।
काली कृष्णा, कालाऽन्या । कुशी आयसी, कुशाऽन्या ।

कामुकी रिरंसुः, कामुकाऽन्या । कटी श्रोणिः, कटाऽन्या ।
कवरी केशपाशः, कवराऽन्या ॥ ३० ॥

नवा शोणादेः । २ । ४ । ३१ ।

शोणादेः स्त्रियां डीर्वा स्यात् । शोणी, शोणा । च-
ण्डी, चण्डा ॥ ३१ ॥

इतोऽक्त्यर्थात् । २ । ४ । ३२ ।

क्त्यर्थप्रत्ययान्तवर्जादिदन्तात् स्त्रियां डीर्वा स्यात् ।
भूमी, भूमिः । धूलो, धूलिः । अक्त्यर्थादिति किम् ?
कृतिः, अकरणिः, हानिः ॥ ३२ ॥

पद्धतेः । २ । ४ । ३३ ।

अस्मात् स्त्रियां डीर्वा स्यात् । पद्धती, पद्धति ॥ ३३ ॥

शक्तेः शक्त्रे । २ । ४ । ३४ ।

अस्माच्छस्त्रे स्त्रियां डीर्वा स्यात् । शक्ती, शक्तिः ।
शस्त्र इति किम् ? शक्ति सामर्थ्यम् ॥ ३४ ॥

स्वरादुतो गुणादखरोः । २ । ४ । ३५ ।

स्वरात्परो य उत् तदन्ताद् गुणवचनात् खरुवर्जात्
स्त्रियां डीर्वा स्यात् । पट्ट्वी, पट्टुः । विम्बी, विभुः ।
स्वरादिति किम् ? पाण्डुर्भूमिः । गुणादिति किम् ? आ-
खुः स्त्री । अखरोरिति ? खरुरियम् ॥ ३५ ॥

श्येतैत-हरित-भरित-रोहिताङ्गर्णात्तो नश्च । २ । ४ । ३६ ।

एभ्यो वर्णवाचिभ्यः स्त्रियां डीर्वा स्यात्, तद्योगे
तो न् च । श्येनो, श्येता । एनी, एता । हरिणी, हरिता ।
भरिणी, भरिता । रोहिणी, रोहिता । वर्णादिति किम् ?
श्येता, एता ॥ ३६ ॥

कः पलितासितात् । २ । ४ । ३७ ।

त इति चेति चानुवर्तते, आभ्यां स्त्रिया डीर्वा स्यात्
तद्योगे तः वनः । पलिकनी पलिता । असिकनी, असिता
॥ ३७ ॥

असह-नञ्-विद्यमानपूर्वपदात् स्वाङ्गादक्रोडादिभ्यः
। २ । ४ । ३८ ।

सहादिवर्जपूर्वपदं यत् स्वाङ्गं तदन्तात् क्रोडादिवर्जा-
ददन्तात् स्त्रियां डीर्वा स्यात् । पीनस्तनी, पीनस्तना । अ-
तिकेशी, अतिकेशा, माला । सहादिवर्जनं किम् ? सह-
केशा, अकेशा, विद्यमानकेशा । क्रोडादिवर्जनं किम् ?
कल्याणक्रोडा, बहुगुदा, दीर्घवाला । स्वाङ्गादिति, किम् ?
बहुशोफा, बहुज्ञाना, बहुयवा ॥ ३८ ॥

नासिकोदरौष्ठ-जङ्घा-दन्त-कर्ण-शृङ्गाङ्ग-गात्र-कण्ठात्
। २ । ४ । ३९ ।

सहादिवर्जपूर्वपदेभ्य एभ्यः स्वाङ्गेभ्यः स्त्रियां डीर्वा
स्यात् । तुङ्गनासिकी, तुङ्गनासिका । कृशोदरी कृशोदरा ।
विम्बोष्ठी, विम्बोष्ठा । दीर्घजङ्घी, दीर्घजङ्घा । समदन्ती,
समदन्ता । चारुकर्णी, चारुकर्णा । तीक्ष्णशृङ्गी, तीक्ष्ण-
शृङ्गा । मृद्वङ्गी, मृद्वङ्गा । सुगात्री, सुगात्रा । सुक-
ण्ठी, सुकण्ठा । पूर्वेण सिद्धे नियमार्थमिदम् । तेन बहु-
स्वरसंयोगोपान्तेभ्योऽन्येभ्यो मा भूत्, सुललाटा, सु-
पार्श्वा ॥ ३९ ॥

नख-मुखादनाम्नि । २ । ४ । ४० ।

सहादिवर्जपूर्वपदाभ्यां स्वाङ्गाभ्यामाभ्यामसंज्ञाया-

मेव स्त्रियां डीर्वा स्यात् । शूर्पनखी, शूर्पनखा । चन्द्र-
मुखी, चन्द्रमुखा । अनाम्नोति किम् ? शूर्पणखा, कालमु-
खा ॥ ४० ॥

पुच्छात् । २ । ४ । ४१ ।

सहादिवर्जपूर्वपदात् स्वाङ्गात् पुच्छात् स्त्रियां डीर्वा
स्यात् । दीर्घपुच्छी, दीर्घपुच्छा ॥ ४१ ॥

कवर-मणि-विष-शरादेः । २ । ४ । ४२ ।

एतत्पूर्वपदात् पुच्छात् स्त्रियां डीर्नित्यं स्यात् । कव-
रपुच्छी, मणिपुच्छी, विषपुच्छी, शरपुच्छी ॥ ४२ ॥

पक्षाच्चोपमानादेः । २ । ४ । ४३ ।

उपमानपूर्वात् पक्षात् पुच्छाच्च स्त्रियां डीः स्यात् ।
उलूकपक्षी शाला, उलूकपुच्छी सेना ॥ ४३ ॥

क्रीतात् करणादेः । २ । ४ । ४४ ।

करणादेः क्रीतान्ताददन्तात् स्त्रियां डीः स्यात् । अ-
श्वक्रीती, मनसाक्रीती । आदेरिति किम् ? अश्वेन क्रीता
॥ ४४ ॥

क्तादल्पे । २ । ४ । ४५ ।

क्तान्तात् करणादेरल्पेऽर्थे स्त्रियां डीः स्यात् । अभ्र
विलिप्ती द्यौः, अल्पाभ्रेत्यर्थः । अल्प इति किम् ?
चन्दनानुलिप्ता स्त्री ॥ ४५ ॥

स्वाङ्गादेरकृत-मित-जात-प्रतिपन्नाद् बहुव्रीहेः । २ । ४ । ४६ ।

स्वाङ्गादेः कृतादिवर्जात् क्तान्ताद् बहुव्रीहेः स्त्रियां
डीः स्यात् । शङ्खभिन्नी, ऊरुभिन्नो । कृतादिवर्जनं किम् ?
दन्तकृता, दन्तमिता, दन्तजाता, दन्तप्रतिपन्ना ॥ ४६ ।

अनाच्छादजात्यादेर्नवा । २ । ४ । ४७ ।

आच्छादवर्जा या जातिस्तदवयवात् कृतादिवर्जात्
क्तान्ताद् बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीर्वा स्यात् । शाङ्गरजग्धी,
शाङ्गरजग्धा । आच्छादवर्जनं किम् ? वस्त्रछन्ना । जा-
त्यादेरिति किम् ? मासघाता । अकृताद्यन्तादित्येव ?
कुण्डकृता ॥ ४७ ॥

पत्युर्नः । २ । ४ । ४८ ।

पत्यन्ताद् बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीर्वा स्यात् । तद्योगेऽ-
न्तस्य न् च । दृढपत्नी, दृढपतिः । मुख्यादित्येव ? बहुस्थूल-
पतिः पुरी ॥ ४८ ॥

सादेः । २ । ४ । ४९ ।

सपूर्वपदात्पत्यन्तात् स्त्रियां ङीर्वा स्यात्, तद्योगे-
ऽन्तस्य न् च । ग्रामस्य पतिः, ग्रामपत्नी, ग्रामपतिः । सादे-
रिति किम् ? पतिरियम्, ग्रामस्य पतिरियम् ॥ ४९ ॥

सपत्न्यादौ । २ । ४ । ५० ।

एषु पतिशब्दात् स्त्रियां ङीः स्यात्, अन्तस्य न् च ।
सपत्नी, एकपत्नी ॥ ५० ॥

ऊढायाम् । २ । ४ । ५१ ।

पत्युः परिणीतायां स्त्रियां ङीः स्यात्, न्चान्तस्य
पत्नी, वृषलस्य पत्नी ॥ ५१ ॥

पाणिगृहीतीति । २ । ४ । ५२ ।

पाणिगृहीतीतिप्रकाराः शब्दा ऊढायां स्त्रियां ङ्यन्ता
निपात्यन्ते । पाणिगृहीती, करगृहीती । ऊढायामित्येव
पाणिगृहीताऽन्या ॥ ५२ ॥

पतिवत्यन्तर्वत्यौ भार्या-गर्भिण्योः । २ । ४ । ५३ ।

भार्या अविधवा स्त्री, तस्यां गर्भिण्यां च यथासं-
ख्यमेतौ निपात्येते । पतिवत्नी, अन्तर्वत्नी ॥ ५३ ॥

जातेरयान्त-नित्य-स्त्री-शूद्रात् । २ । ४ । ५४ ।

जातिवाचिनोऽदन्तात् स्त्रियां ङीः स्यात्, न तु या-
न्तनित्यस्त्रीशूद्रात् । कुक्कुटी, वृषली, नाडायनी, कठी ।
जातेरिति किम् ? मुण्डा । यान्तवर्जनं किम् ? क्षत्रिया
नित्यस्त्रीवर्जनमिति किम् ? खट्वा । शूद्रवर्जनं किम् ?
शूद्रा । 'आदित्येव ? आखुः ॥ ५४ ॥

पाक-कर्ण-पर्ण-वालान्तात् । २ । ४ । ५५ ।

पाकाद्यन्ताया जातेः स्त्रियां ङीः स्यात् । ओदनपा-
की, आखुकर्णी, मुद्रपर्णी, गोवाली । जातेरित्येव ? बहु-
पाका यवागूः ५५ ॥

असत्काण्ड-प्रान्त-शतैकाञ्चः पुष्पात् । २ । ४ । ५६ ।

सदादिवर्जेभ्यः परो यः पुष्पशब्दस्तदन्ताज्जातेः स्त्रि-
यां ङीः स्यात् । शङ्खपुष्पी । सदादिवर्जनं किम् ? स-
त्पुष्पा, काण्डपुष्पा, प्रान्तपुष्पा, शतपुष्पा, एकपुष्पा,
प्राक्पुष्पा ॥ ५६ ॥

असम्-भस्त्राजिनैक-शण-पिण्डात्फलात् । २ । ४ । ५७ ।

समादिवर्जेभ्यो यः फलशब्दस्तदन्ताज्जातेः स्त्रियां
ङीः स्यात् । वासीफली । समादिप्रतिषेधः किम् ? संफला,
भस्त्रफला, अजिनफला, एकफला, शणफला, पिण्डफ-
ला ओषधिः ॥ ५७ ॥

अनजो मूलात् । २ । ४ । ५८ ।

नञ्बर्जात्परो यो मूलशब्दस्तदन्ताज्जातेः स्त्रियां डीः स्यात् । दर्भमूली, शीर्षमूली । अनज इति किम् ? अमूला ॥ ५८ ॥

धवाद्योगादपालकान्तात् । २ । ४ । ५९ ।

धवो भर्ता तद्वाचिनः सम्बन्धात् स्त्रीवृत्तेः पालकान्तशब्दवर्जात् डीः स्यात् । प्रष्ठी, गणक्री । धवादिति किं किम् ? प्रसूता । योगादिति किम् ? देवदत्तो धवः, देवदत्ता स्त्री स्वतः । अपालकान्तादिति किम् ? गोपालकस्य स्त्री गोपालिका । आदित्येव ? सहिष्णोः स्त्री सहिष्णुः ॥ ५९ ॥

पूतक्रतु-वृषाकप्यग्नि-कुसित-कुसीदादौ च । २ । ४ । ६० ।

एभ्यो धववाचिभ्यस्तद्योगात् स्त्रीवृत्तिभ्यो डीः स्यात्, डीयोगे चैषामैरन्तस्य । पूतक्रतायी, वृषाकपायी, अग्नायी, कुसितायी, कुसीदायी ॥ ६० ॥

मनोरौ च वा । २ । ४ । ६१ ।

धववृत्तेर्मनोर्योगात् स्त्रीवृत्तेर्डीर्वा स्यात्, डीयोगे चास्य औरैश्चान्तस्य । मनावी, मनायी, मनुः ॥ ६१ ॥

वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व-मृडादान् चान्तः । २ । ४ । ६२ ।

एभ्यो धववाचिभ्यो योगात् स्त्रीवृत्तिभ्यो डीः स्यात्, डीयोगे आन् चान्तः । वरुणानी, इन्द्राणी, रुद्राणी, भवानी, शर्वाणी, मृडानी ॥ ६२ ॥

मातुलाऽऽचार्योपाध्यायाद्वा । २ । ४ । ६३ ।

एभ्यो धववाचिभ्यो योगात्स्त्रीवृत्तिभ्यो डीः स्यात्,

डोयोगे चानन्तो वा । मातुलानी, मातुली । आचार्यानी ?
आचार्या । उपाध्यायानी, उपाध्यायो ॥ ६३ ॥

सूर्यादेवतायां वा । २ । ४ । ६४ ।

सूर्यादेववाचिनो योगादेवतास्त्रीवृत्तेर्डीर्वा स्यात्,
डोयोगे चानन्तः । सूर्याणी, सूर्या । देवतायामिति किम् ?
मानुषी स्ररी ॥ ६४ ॥

यव-यवनारण्य-हिमाद्रोप-लिप्युरु-महत्त्वे । २।४।६५।

एभ्यो यथासंख्यं दोषादौ गम्ये स्त्रियां डोः स्यात्,
डोयोगे चान् अन्तः । यवानी, यवनानी लिपिः, अरण्यानी,
हिमानी ॥ ६५ ॥

आर्यक्षत्रियाद्वा । २ । ४ । ६६ ।

आभ्यां स्त्रियां डोर्वा स्यात्, डोयोगे चानन्तः ।
आर्याणी, आर्या । क्षत्रियाणी, क्षत्रिया ॥ ६६ ॥

यञो डायन् च वा । २ । ४ । ६७ ।

यञन्तात् स्त्रियां डोः स्यात्, डोयोगे च डायनन्तो
वा स्यात् । गार्गी, गार्ग्यायणी ॥ ६७ ॥

लोहितादिशकलान्तात् । २ । ४ । ६८ ।

लोहितादेः शकलान्तात् यञन्तात् स्त्रियां डोः स्यात्,
तद्योगे च डायनन्तः । लौहित्यायनी, शाकल्यायनी ॥ ६८ ॥

पावटाद्वा । २ । ४ । ६९ ।

पान्तादवटाच्च यञन्तात् स्त्रियां डोर्वा स्यात्,
डोयोगे च डायनन्तः । पौत्तिमाप्यायणी, पौत्तिमाप्या ।
आवट्यायनी, आवट्या ॥ ६९ ॥

कौरव्य-माण्डूकाऽऽसुरैः । २ । ४ । ७० ।

एभ्यः स्त्रियां डीः स्यात् । डीयोगे च डायनन्तः ।
कौरव्यायणी, माण्डूकायणी, आसुरायणी ॥ ७० ॥

इज इतः । २ । ४ । ७१ ।

इजन्तादिदन्तात् स्त्रियां डीः स्यात् । सौतङ्गमी,
इत इति किम् ? कारिषगन्ध्या ॥ ७१ ॥

नुर्जातेः । २ । ४ । ७२ ।

मनुष्यजातिवाचिन इदन्तात् स्त्रियां डीः स्यात् ।
कुन्ती, दाक्षी, इत इत्येव ? दरत् । नुरिति किम् ? ति-
तिरिः । जातेरिति किम् ? निष्कौशाम्बिः ॥ ७२ ॥

उतो ऽप्राणिनश्चायुरज्ज्वादिभ्य ऊङ् । २ । ४ । ७३ ।

उदन्तान्नुजातेः अप्राणिजातिवाचिनः स्त्रियामूङ्
स्यात् । नतु य्वन्ताद्रज्ज्वादिभ्यश्च । कुरुः, ब्रह्मवन्धूः,
अलावूः, कर्कन्धूः । उत इति किम् ? वधूः । अप्राणिनश्चेति
किम् ? आखुः । जातेरित्येव ? पटुः स्त्री । युरज्ज्वादिर्वर्जनं
किम् ? अध्वर्युः स्त्री, रज्जुः, हनुः ॥ ७३ ॥

वाहन्तकद्रुकमण्डलोर्नाम्नि । २ । ४ । ७४ ।

वाहन्तात् कद्रुकमण्डलुभ्यां च संज्ञायां स्त्रियामूङ्
स्यात् । मद्रवाहः, कद्रुः, कमण्डलुः । नाम्नीति किम् ?
वृत्तवाहुः ॥ ७४ ॥

उपमान-सहित-संहित-सह-शफ-वाम-लक्ष्मणाद्यूरोः

। २ । ४ । ७५ ।

एतत्पूर्वपदादूरोः स्त्रियामूङ् स्यात् । करभीरुः,

सहितोरुः, संहितोरुः, सहोरुः, शफोरुः, वामोरुः,
लक्ष्मणोरुः । उपमानादेरिति किम् ? पीनोरुः ॥ ७५ ॥

नारी-सखी-पङ्गु-श्वश्रू । २ । ४ । ७६ ।

एते डयन्ता ऊडन्ताश्च निपात्यन्ते ॥ ७६ ॥

यूनस्तिः । २ । ४ । ७७ ।

यूनः स्त्रियां तिः स्यात् । युवतिः । मुख्यादिभ्येव ?
निर्युनी ॥ ७७ ॥

अनार्षे वृद्धेऽणिजौ बहुस्वरगुरुपान्त्यस्यान्तस्य ष्यः

। २ । ४ । ७८ ।

अनार्षे वृद्धे विहितौ यावणिजौ तदन्तस्य सतो ब
हुस्वरस्य गुरुपान्त्यस्य नाम्नोऽन्तस्य ष्यः स्यात् । कारि-
षगन्ध्या, बालाक्या । अनार्ष इति किम् ? वासिष्ठो । वृद्ध
इति किम् ? आहिच्छत्री । अणिज इति किम् ? आर्त्तभा-
गी । बहुस्वरेति किम् ? दाक्षी । गुरुपान्त्यस्येति किम् ?
औषगवी । अणिजन्तस्य सतो बहुस्वरादिविशेषण किम् ?
दौवार्या, औडुलोम्या ॥ ७८ ॥

कुलाख्यानाम् । २ । ४ । ७९ ।

कुलमाख्यायते यकाभिः तासामनार्षवृद्धाणिजन्ता-
नामन्तस्य स्त्रियां ष्यः स्यात् । पौणिफ्या, गौफ्या । अनार्ष
इत्येव ? गौतमी ॥ ८९ ॥

क्रौड्यादीनाम् । २ । ४ । ८० ।

क्रौडि इत्यादीनामणिजन्तानामन्तस्य स्त्रियां ष्यः
स्यात् । क्रौड्या, लाड्या ॥ ८० ॥

भोज-सूतयोः क्षत्रिया-युवत्योः । २ । ४ । ८१ ।

अनयोरन्तस्य यथासंख्यं क्षत्रियायुवत्योः स्त्रियां ष्यः
स्यात् । भोज्या क्षत्रिया, सूत्या युवतिः । अन्या तु भोजा,
सूता । ८१ ॥

दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धेर्वा । २ । ४ । ८२ ।

एषामिजन्तानां स्त्रियामन्तस्य ष्यो वा स्यात् । दैव-
यज्ञ्या, दैवयज्ञी । शौचिवृक्ष्या, शौचिवृक्षी । सात्यमुग्र्या,
सात्यमुग्री । काण्ठेविद्ध्या, काण्ठेविद्धी ॥ ८२ ॥

प्या पुत्र-पत्योः केवलयोरीच् तत्पुरुषे । २ । ४ । ८३ ।

मुख्यआबन्तस्य ष्यः पुत्र-पत्योः केवलयोः परयोस्त-
त्पुरुषे समासे ईच् स्यात् । कारीपगन्धीपुत्रः, कारीपग-
न्धीपतिः । प्येति किम् ? इत्यापुत्रः । केवलयोरिति किम् ?
कारीपगन्ध्यापुत्रकुलम् ॥ ८३ ॥

बन्धौ बहुव्रीहौ । २ । ४ । ८४ ।

मुख्य आबन्तस्य ष्यो बन्धौ केवले परे बहुव्रीहावीच्
स्यात् । कारीपगन्धीबन्धुः । केवल इत्येव ? कारीपगन्ध्या-
बन्धुकुलम् । मुख्य इत्येव ? अतिकारिपगन्ध्या बन्धुः ॥ ८४ ॥

मातमातृमातृके वा । २ । ४ । ८५ ।

मुख्यआबन्तस्य ष्यो मातादिषु केवलेषु परेषु बहुव्री-
हावीच् वा स्यात् । कारीपगन्धीमातः, कारीपगन्ध्यामातः ।
कारीपगन्धीमाता । कारीपगन्ध्यामाता । कारिपगन्धी
मातृकः, कारिपगन्ध्यामातृकः ॥ ८५ ॥

अस्य ड्यां लुक् । २ । ४ । ८६ ।

ड्यां परे ऽस्य लुक् स्यात् । मद्रचरी ॥ ८६ ॥

मत्स्यस्य यः । २ । ४ । ८७ ।

मत्स्यस्य यो इयां लुक् स्यात् । मत्सी ॥ ८७ ॥

व्यञ्जनात्तद्धितस्य । २ । ४ । ८८ ।

व्यञ्जनात्परस्य तद्धितस्य यो इयां लुक् स्यात् । मनुषी ।
व्यञ्जनादिति किम् ? कारिकेयी । तद्धितस्येति किम् ?
वैश्यी ॥ ८८ ॥

सूर्यागस्त्ययोरये च । २ । ४ । ८९ ।

अनयोर्यो इयामीये च प्रत्यये लुक् स्यात् । सरो,
आगस्ती, सौरीयः, आगस्तीयः ॥ ८९ ॥

तिष्य-पुष्ययोर्भाणि । २ । ४ । ९० ।

भं नक्षत्रं तस्याणि परे ऽनयोर्यो लुक् स्यात् । तैषी
रात्रिः, पौषमहः । भाणीति किम् ? तैष्यश्चरुः ॥ ९० ॥

आपत्यस्य क्य-च्चयोः । २ । ४ । ९१ ।

व्यञ्जनात्परस्यापत्यस्य यः क्ये च्चौ च परे लुक् स्यात् ।
गार्गीयति, गार्गीयते, गार्गीभूतः । आपत्यस्येति किम् ?
साङ्गाइयीयति । व्यञ्जनादित्येव ? कारिकेयीयति । ९१ ॥

तद्धितयस्वरेऽनाति । २ । ४ । ९२ ।

व्यञ्जनात्परस्यापत्यस्य यो यादावादादिवर्जस्वरादौ
च तद्धिते लुक् स्यात् । गार्ग्यः, गार्गकम् । आपत्यस्येत्येव ?
काम्पील्यकः । तद्धितेति किम् ? वात्स्येन । अनातीति
किम् ? गार्ग्यायणः ॥ ९२ ॥

विल्वकीयादेरीयस्य । २ । ४ । ९३ ।

नडादिभ्या विल्वादयः । तेषां कीयप्रत्ययान्तानामी-

रस्य तद्धितयस्वरं लुक् स्यात् । बिल्वकाः । विणुकाः । बिल्वकीयादेरिति किम् ? नाडकीयः ॥ ९३ ॥

न राजन्य । मनुष्ययोरके । २ । ४ । ९४ ।

अनयोर्यो ऽके परं लुग न स्यात् । राजन्यानां समूहो राजन्यकम्, एवं मानुष्यकम् ॥ ९४ ॥

ड्यादेर्गौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्प्रयोगोऽसूच्योः

। २ । ४ । ९५ ।

ड्यादेः प्रत्ययस्य गौणस्याक्विबन्तस्य तद्धितलुकि लुक् स्यात्, नतु गोणीसूच्योः । सप्तकुमारः, पञ्चन्द्रः, पञ्चयुवा, द्विपद्मगुः, । गौणस्येति किम् ? अबन्ती । अक्विप इति किम् ? पञ्चकुमारी । अगोणीसूच्योरिति किम् ? पञ्चगोणिः, दशसूचिः ॥ ९५ ॥

गोश्चान्ते ह्रस्वो ऽंशिसमासे यो बहुव्रीहौ । २ । ४ । ९६ ।

गौणस्याक्विपो गोर्ह्यर्थाद्यन्तस्य चान्ते वर्त्तमानस्य ह्रस्वः स्यात्, न चेदसावंशिसमासइयस्वन्तबहुव्रीह्यन्तो वा । चित्रगुः, निष्कौशाम्बिः, अतिम्वह्वः, अतिब्रह्मवन्धुः । गौणस्येत्येव ? सुगौः, राजकुमारी । अक्विप इत्येव ? प्रियगौः, प्रियकुमारी चैत्रः । गोश्चेति किम् ? अतितन्त्रीः, अन्त इति किम् ? गोकुलम्, कुमारीप्रियः, कन्यापुरम् । अंशिसमासादिवर्जनं किम् ? अर्द्धपिप्पली, बहुश्रेयसी ना ॥ ९६ ॥

क्रीवे । २ । ४ । ९७ ।

नपुंसकवृत्तेः स्वरान्तस्य नाम्नो ह्रस्वः स्यात् । कीला-
लपम्, अतिनु कुलम् ॥ ९७ ॥

वेदूतोऽनव्ययश्चूदीच्छीयुवः पदे । २ । ४ । ९८ ।

ईदूतोरुत्तरपदे परे ह्रस्वो वा स्यात्, न चेत्तावव्ययौ
श्चूतौ ईचौ ङ्यौ इयुवस्थानी च स्याताम् । लक्ष्मीपुत्रः,
लक्ष्मिपुत्रः । खलपूपुत्रः, खलपुपुत्रः । अव्ययादिवर्जनं किम्?
काण्डीभूतम्, इन्द्रहपुत्रः, कारीषगन्धीपुत्रः, गार्गीपुत्रः,
श्रीकुलम्, भूकुलम् ॥ ९८ ॥

ङ्यापो बहुलं नाम्नि । २ । ४ । ९९ ।

ङ्यन्तस्यावन्तस्य चोत्तरपदे संज्ञायां ह्रस्वः स्याद् बहु-
लम् । भरणिगुप्तः, भरणीगुप्तः । रेवतिमित्रः, रेवतीमित्रः ।
शिलवहम्, शिलावहम् । गङ्गमहः, गङ्गामहः ॥ ९९ ॥

त्वे । २ । ४ । १०० ।

ङ्यावन्तस्य त्वे परे बहुलं ह्रस्वः स्यात् । रोहिणित्वम्,
रोहिणीत्वम् । अजत्वम्, अजात्वम् ॥ १०० ॥

भवोऽच्च कुंसकुट्योः । २ । ४ । १०१ ।

अनयोः परयोर्भ्रुवो ह्रस्वो ऽच स्यात् । भ्रुकुंसः,
भ्रुकुंसः । भ्रुकुटिः, भ्रुकुटिः ॥ १०१ ॥

मालेपीकेष्टकस्यान्ते ऽपि भारितूलचिते । २ । ४ । १०२ ।

एषां केवलानामन्तम्यानां च भार्यादिषु परेषु यथा-
संग्व्यं ह्रस्वः स्यात् । मालभारी, उत्पलमालभारी, इपीक-
तूलम्, इष्टकचितम् ॥ १०२ ॥

गोण्या मेये । २ । ४ । १०३ ।

गोण्या मानवृत्तेरुपचारान्मेयवृत्तेर्ह्रस्वः स्यात् । गोण्या
मतो गोणिः ॥ १०३ ॥

ड्यादीदृतः के । २ । ४ । १०४ ।

ड्यादीदृदन्तानां च के प्रत्यये ह्रस्वः स्यात् । पट्टविका,
सोमपका, लक्ष्मिका, वधुका ॥ १०४ ॥

न कचि । २ । ४ । १०५ ।

ड्यादीदृतां कचि परे ह्रस्वो न स्यात् । बहुकुमारीकः,
बहुकीलालपाकः, बहुलक्ष्मीकः, बहुब्रह्मबन्धूकः ॥ १०५ ॥

नवाऽऽपः । २ । ४ । १०६ ।

आपः कचि परे ह्रस्वो वा स्यात् । प्रियखट्वाकः,
प्रियखट्वाकः ॥ १०६ ॥

इच्चापुंसो ऽनित्क्याप्परे । २ । ४ । १०७ ।

आवेवपरो यस्मान् विभक्तिस्तस्मिन्ननितः प्रत्ययस्या-
वयवे के परेऽपुल्लिङ्गार्थाद्विहितस्यापस्थाने इ-ह्रस्वौ वा
स्याताम् । खट्वाका, खट्वाका, खट्वाका । अपुंस इति
किम् ? सर्वाका । अनिदिति किम् ? दुर्गका । आप्पर इति
किम् ? प्रियखट्वाको ना, अतिप्रियखट्वाका स्त्री
आप इत्येव ? मातृका ॥ १०७ ॥

स्वज्ञाऽजभस्त्राऽधातुत्ययकात् । २ । ४ । १०८ ।

स्वज्ञाऽजभस्त्रेभ्यो धातुत्यवर्जस्य यौ यकौ ताभ्यां च
परस्यापः स्थाने ऽनित्क्याप्परे परत इकारो वा स्यात् ।
स्विका, स्वका । ज्ञिका, ज्ञका । अजिका, अजका । भ-
स्त्रिका, भस्त्रका । इभ्यिका, इभ्यका । चट्टिका, चट्टक-
का । धातुत्यवर्जनं किम् ? सुनयिका, सुपाकिका, इह-
त्यिका । आप इत्येव ? काम्पीत्यिका ॥ १०८ ॥

द्वेष-सूत-पुत्र-वृन्दारकस्य । २ । ४ । १०९ ।

एषामन्तस्यानित्क्याप्परे इवां स्यात् । द्विके, द्वके ।
एषिका, एषका । सूतिका, सूतका । पुत्रिका, पुत्रका ।
वृन्दारिका, वृन्दारका ॥ १०९ ॥

वौ वर्त्तिका । २ । ४ । ११० ।

शकुनावर्थं वर्त्तिकाया इत्वं वा स्यात् । वर्त्तिका,
वर्त्तका । वाविति किम् ? वर्त्तिका भागुरिः ॥ ११० ॥

अस्यायत्-नत्-क्षिपकादीनाम् । २ । ४ । १११ ।

यदादिवर्जस्यातोऽनित्क्याप्परे इः स्यात् । पाचिका,
मद्रिका । अनित्कीत्येव ? जीवका, आप्पर इत्येव ?
बहुपरित्राजका । यदादिवर्जनं किम् ? यका, सका, क्षिप-
का, ध्रुवका ॥ १११ ॥

नरिका-मामिका । २ । ४ । ११२ ।

नरिकामामिकयोरित्त्वं निपात्यते । नरिका, मा-
मिका ॥ ११२ ॥

तारका-वर्णकाऽष्टका ज्योतिस्तान्तव-पितृ-देवत्ये

। २ । ४ । ११३ ।

एतेष्वर्थेषु यथासंख्यमेते इवर्जा निपात्यन्ते । तारंका
ज्योतिः, वर्णका प्रावरणविशेषः, अष्टका पितृदेवत्यं कर्म
॥ ११३ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ द्वितीयस्याध्यायस्य

चतुर्थः पादः समाप्तः ॥ २ ॥

अर्हे

॥ अथ तृतीयाध्यायस्य प्रथमपादः ॥

धातोः पूजार्थस्वतिगतार्थाधिपर्यतिक्रमार्थाऽतिवर्जः
प्रादिरुपसर्गः प्राक् च । ३ । १ । १ ।

धातो. सम्बन्धी तदर्थव्योती प्रादिरुपसर्गः स्यात्, स
च धातोः प्राक् न परो व्यवहितः । पूजार्थो स्वती, गता-
र्थवधिपरी, अतिक्रमार्थमतिश्च वर्जयित्वा । प्रणयति, प-
रिणयति धातोरिति किम् ? वृक्षं वृक्षमभिसेकः । पूजार्थ-
स्वत्यादिवर्जनं किम् ? सुसिक्तम्, अतिसिक्तम् भवता,
अध्यागच्छति, आगच्छत्यधि, पर्यागच्छति, आगच्छति
परि, अंतिसिक्त्वा । धातोरिति प्राक् चेति च गतिसर्जां
यावत् ॥ ? ॥

ऊर्याद्यनुकरणच्चिडाचश्च गतिः । ३ । १ । २ ।

एते उपसर्गाश्च धातोः सम्बन्धिनो गतयः स्युस्ते च
प्राग् धातोः । ऊर्यादिः, ऊरीकृत्य, उररीकृत्य । अनुकरणम्,
खाडकृत्य । च्च्यन्तः, शुक्लीकृत्य । डाजन्तः, पटपटाकृत्य ।
उपसर्गः, प्रकृत्य ॥ २ ॥

कारिका स्थित्यादौ । ३ । १ । ३ ।

स्थित्यादावर्थे कारिका गतिः स्यात् । स्थितिर्मर्यादा
वृत्तिर्वा, कारिकाकृत्य ॥ ३ ॥

१ अत्रोपसर्गसत्त्वाऽभावाद्गतिसर्गऽभावस्तत्र च समासाभावाद् “अनन कन्वो
यत् (३ १-१०४) इति सूत्रेण न यत् । स०

भूषाऽऽदर-क्षेपेऽलं-सदसत् । ३ । १ । ४ ।

एष्वर्थेष्वेते यथासंख्यं गतयः स्युः । अलङ्कृत्य, स-
कृत्य, असकृत्य । भूषादिष्विति किम् ? अलङ्कृत्वा मा
कारीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अग्रहाऽनुपदेशे ऽन्तरदः । ३ । १ । ५ ।

अनयोरर्थयोरेतौ यथासंख्यं गती स्याताम् । अन्तर्हृत्य,
अदःकृत्यैतत्कर्त्तुं ध्यायति ॥ ५ ॥

कणे-मनस्तृप्तौ । ३ । १ । ६ ।

एतावव्ययौ तृप्तौ गम्यमानायां गती स्याताम् । कणे-
हृत्य, मनोहृत्य पयः पिवति । तृप्ताविति किम् ? तण्डुला-
वयवे कणे हत्वा ॥ ६ ॥

पुरोऽस्तमव्ययम् । ३ । १ । ७ ।

एतावव्ययौ गती स्याताम् । पुरस्कृत्य, अस्तङ्गत्य ।
अव्ययमिति किम् ? पुरः कृत्वा नगरीरित्यर्थः ॥ ७ ॥

गत्यर्थ-वदोऽच्छः । ३ । १ । ८ ।

अच्छेत्पव्ययं गत्यर्थानां वदश्च धातोः सम्बन्धि गतिः
स्यात् । अच्छगत्य, अच्छोद्य ॥ ८ ॥

तिरोऽन्तर्द्धौ । ३ । १ । ९ ।

तिरोऽन्तर्द्धौ गतिः स्यात् । तिरोभूय ॥ ९ ॥

कृगो नवा । ३ । १ । १० ।

तिरोऽन्तर्द्धौ कृगः सम्बन्धि गतिर्वा स्यात् । तिर-
स्कृत्य, तिरःकृत्य, पक्षे तिरः कृत्वा ॥ १० ॥

मध्ये-पदे-निवचने-मनस्युरस्यनत्याधाने । ३ । १ । ११ ।

अनत्याधानमनुपश्लेषोऽनाश्वर्थे वा, तद्वृत्तय एते
ऽव्ययाः कृग्योगे गतयो वा स्युः । मध्येकृत्य मध्येकृत्वा ।
पदेकृत्य, पदेकृत्वा । निवचनेकृत्य, निवचनेकृत्वा । मनसि-
कृत्य, मनसिकृत्वा । उरसिकृत्य, उरसिकृत्वा ॥ ११ ॥

उपाजेऽन्वाजे । ३ । १ । १२ ।

एतावव्ययी दुर्बलस्य भग्नस्य वा बलाधानार्थो कृग्यो-
गे गती वा स्याताम् । उपाजेकृत्य, उपाजेकृत्वा । अन्वा-
जेकृत्य, अन्वाजेकृत्वा ॥ १२ ॥

स्वाम्येऽधिः । ३ । १ । १३ ।

स्वाम्ये गम्येऽधीत्यव्ययं कृग्योगे गतिर्वा स्यात् ।
चित्रं ग्रामे ऽधिकृत्य, अधिकृत्वा वा गतः । स्वाम्य इति
किम् ? ग्राममधिकृत्वा उद्दिश्येत्यर्थः ॥ १३ ॥

साक्षादादिश्च्यर्थे । ३ । १ । १४ ।

एते च्यर्थवृत्तयः कृग्योगे गतयो वा स्युः । साक्षा-
त्कृत्य, साक्षात्कृत्वा । मिथ्याकृत्य, मिथ्याकृत्वा ॥ १४ ॥

नित्यं हस्ते-पाणावुद्वाहे । ३ । १ । १५ ।

एतावव्ययावुद्वाहे गम्ये नित्यं कृग्योगे गती स्याताम् ।
हस्तेकृत्य, पाणौकृत्य । उद्वाह इति किम् ? हस्तेकृत्वा
काण्डं गतः ॥ १५ ॥

प्राध्वं बन्धे । ३ । १ । १६ ।

प्राध्वमित्यव्ययं बन्धार्थं कृग्योगे गतिः स्यात् । प्राध्वं-
कृत्य । बन्ध इति किम् ? प्राध्वंकृत्वा शकटं गतः ॥ १६ ॥

जीविकोपनिषदौपम्ये । ३ । १ । १७ ।

एतादौपम्ये गम्ये कृग्योगे गती स्याताम् । जीविका-
कृत्य, उपनिषत्कृत्य ॥ १७ ॥

नाम नाम्नैकार्थ्ये समासो बहुलम् । ३ । १ । १८ ।

नाम नाम्ना सहैकार्थ्ये सामर्थ्यविशेषे सति समासो
बहुलं स्यात्, लक्षणमिदमधिकारश्च तेन बहुव्रीह्यादिसं-
क्रमाऽभावे यत्रैकार्थता तत्रानेनैव समासः । विस्पष्टपटुः,
दारुणाध्यायकः, सार्वचर्मीणो रथः, कन्ये इव । श्रुतपूर्वः।
नामेति किम् ? चरन्ति गावो धनमस्य । नाम्नेति किम् ?
चैत्रः पचति ॥ १८ ॥

सुज्ऽवार्थे सङ्ख्या सङ्ख्येये सङ्ख्यया बहुव्रीहिः

। ३ । १ । १९ ।

सुज्ऽर्थो वारो, वाऽर्थो विकल्पः संशयो वा, तद्-
वृत्तिसङ्ख्यावाचिनाम सङ्ख्येयार्थेन सङ्ख्यानाम्ना म-
हैकार्थ्ये समासो बहुव्रीहिश्च स्यात् । द्विदशाः, द्वित्राः।
सङ्ख्येयेति किम् ? गावो वा दश वा । सङ्ख्येयेति किम् ?
दश वा गावो वा । सङ्ख्येय इति किम् ? द्विविंशति
गवाम् ॥ १९ ॥

१ "आदशम्य सङ्ख्या सङ्ख्येय वर्तत, न सङ्ख्याने" (न्यायप्रह्न्याय
३४) इति न्यायेनैकत्रोऽष्टादशान्ता सङ्ख्या सङ्ख्येयं सद् वर्तत, यत्रैको द्वौ वाऽ-
ष्टादश वा षट् । एकोनविंशत्यादिसङ्ख्या तु सङ्ख्येय सङ्ख्यायान् च वर्तत, यथा
एकोनविंशतिर्नवनवति शत सङ्ख्यं वा षट् पदानां वा । ६०

आसन्नाऽदूराधिकाऽध्यर्द्धाद्धिद्विपूरणं द्वितीयाद्यन्यार्थे
। ३ । १ । २० ।

आमन्नादि अर्द्धपूर्वपदं च पूरणप्रत्ययान्तं नाम सङ्ख्यानाम्नैकार्थ्यं समासः स्यात्, द्वितीयाद्यन्तस्यान्यपदस्यार्थं सङ्ख्येये वाच्ये, स च बहुव्रीहिः । आसन्नदशाः, अदूरदशाः, अधिकदशाः, अर्द्धद्विंशताः अर्द्धपञ्चमविंशताः ॥ २० ॥

अव्ययम् । ३ । १ । २१ ।

अव्ययं नाम सङ्ख्यानाम्नैकार्थ्यं समस्यते, द्वितीयाद्यन्यार्थं सङ्ख्येये वाच्ये स च बहुव्रीहिः । उपदशाः २ ?

एकार्थं चानेकं च । ३ । १ । २२ ।

एकमनेकं चैकार्थं समानाधिकरणमव्ययं च नाम्ना द्वितीयाद्यन्तान्यपदस्यार्थं समस्यते, स च बहुव्रीहिः । आरूढवानरो वृक्षः, सुसूक्ष्मजटुकेशः, उर्ध्वमुखः २२ ॥

उष्ट्रमुखादयः । ३ । १ । २३ ।

एते बहुव्रीहिसमासा निपात्यन्ते । उष्ट्रमुखमिवमुखमस्य उष्ट्रमुखः, वृषस्कन्धः ॥ २३ ॥

सहस्तेन । ३ । १ । २४ ।

तेनेतितृतीयान्तेन सहोऽन्यपदार्थं समस्यते, स च बहुव्रीहिः । सपुत्र आगतः, सकर्मकः ॥ २४ ॥

दिशो रूढयाऽन्तराले । ३ । १ । २५ ।

रूढया दिग्वाचिनाम रूढयैव दिग्वाचिना सहान्तरालेऽन्यपदार्थं वाच्ये समासो बहुव्रीहिः स्यात् । दक्षिणपूर्वा दिक् । रूढयेति किम् ? ऐन्द्रयाश्च कौवेर्याश्च दिशो-

यदन्तरालमिति ॥ २५ ॥

तत्राऽऽदायमिथस्तेन प्रहृत्येति सरूपेण युद्धेऽव्य-
यीभावः । ३ । १ । २६ ।

तत्रेति सप्तम्यन्तं, मिथ आदायेतिक्रियाव्यतिहारे,
तेनेति तृतीयान्तं, मिथः प्रहृत्येति क्रियाव्यतिहारे समान-
रूपेण नाम्ना युद्धविषयेऽन्यपदार्थं वाच्ये समासोऽव्य-
यीभावः स्यात् । 'केशाकेशि, दण्डादण्डि । तत्रेति तेनेति
च किम्? केशांश्च केशांश्च गृहीत्वा, मुखं च मुखं प्रहृत्य कृतं
युद्धम् । आदायेति प्रहृत्येति च किम्? केशेषु च केशेषु
च स्थित्वा, दण्डैश्च दण्डैश्चागत्य कृतं युद्धम् गृहकोकि-
लाभ्याम् । सरूपेणेति किम्? हस्ते च पादे च गृहीत्वा
कृतं युद्धम् । युद्ध इति किम्? हस्ते च हस्ते चादाय सख्यं
कृतम् ॥ २६ ॥

नदीभिर्नाम्नि । ३ । १ । २७ ।

नाम नदीवाचिना संज्ञायामन्यपदार्थं समासोऽव्य-
यीभावश्च स्यात् । उन्मत्तगङ्गं देशः, तृष्णीगङ्गम् । नाम्नी-
ति किम्? शीघ्रगङ्गो देशः । २७ ॥

सङ्ख्या समाहारे । ३ । १ । २८ ।

सङ्ख्यावाचि नदीवाचिभिः सह समाहारे गम्ये
समासोऽव्ययीभावः स्यात् । द्वियमुनम्, पञ्चनदम् । स-

१ केशेषु केशेषु मिथ आदाय कृतं युद्धमिति केशाकेशे । दण्डैश्च दण्डैश्च
मिथ प्रहृत्य कृतं युद्धमिति दण्डादण्डि, इति विग्रहः ।

२ उन्मत्ता गङ्गा यत्र देशो स उन्मत्तगङ्ग देशः । अव्ययीभावतान् प्रविश्य
हस्तैश्च । एवमन्यग्राऽपि ।

३ पञ्चाना नदानां समाहारः पञ्चनदम् । १०

माहारेति किम् ? एकनदी । द्विगुवाधनार्थं वचनम् । २८॥
वंश्येन पूर्वार्थं । ३ । १ । २९ ।

विद्यया जन्मना वा एकसन्तानो वंशः । तत्र भवो
वंश्यः, तद्वाचिना नाम्ना सदृख्यावाचिसमासोऽव्ययी-
भावः स्यात्, पूर्वपदस्यार्थं वाच्ये । एकमुनि व्याकरणस्य,
सप्तकाशि राज्यस्य । पूर्वार्थं इति किम्? द्विमुनिकं व्याक-
रणम् ॥ २९ ॥

पारे-मध्येऽग्रेऽन्तः पठया वा । ३ । १ । ३० ।

एतानि पठयन्तेन पूर्वपदार्थं समासोऽव्ययीभावो
वा स्युः । पारेगङ्गम्, मध्येगङ्गम्, अग्रेवणम्, अन्तर्गिरिं,
पक्षे गङ्गापारम्, गङ्गामध्यम्, वनाग्रम्, गिर्यन्तः ॥ ३० ॥

यावदियत्त्वे । ३ । १ । ३१ ।

इयत्त्वेऽवधारणे गम्ये यावदिति नाम नाम्ना पूर्वप-
दार्थं वाच्ये समासोऽव्ययीभावः स्यात् । यावदमत्रं भो-
जय । इयत्त्व इति किम् ? यावदत्तम् तावदुक्तम् ३१॥

पर्यपाऽऽङ्-वहिरच् पञ्चम्या । ३ । १ । ३२ ।

एतानि पञ्चम्यन्तेन पूर्वपदार्थं वाच्ये समासोऽव्ययी-
भावः । परित्रिगत्तम्, अपत्रिगत्तम्, आश्रामम्, वहिर्ग्राम-
म्, प्राग्ग्रामम् । पञ्चम्येति किम् ? परिवृक्षं विद्युत् ॥ ३२ ॥

लक्षणेनाभि-प्रत्याभिमुख्ये । ३ । १ । ३३ ।

लक्षणं चिह्नम् । तद्वाचिनाऽऽभिमुख्यार्थावभिप्रेती
पूर्वपदार्थेऽर्थे समासोऽव्ययीभावः स्यात् । अभ्यग्नि,
प्रत्यग्नि शलभाः पतन्ति । लक्षणेनेति किम् ? श्रुद्धं प्रति-
गतः । पूर्वपदार्थ इत्येव ? अभ्यङ्गागावः ॥ ३३ ॥

दैर्घ्येऽनुः । ३ । १ । ३४ ।

दैर्घ्यं आयामविषये यल्लक्षणं तद्वाचिना पूर्वपदार्थेऽनुः समासोऽव्ययीभावः स्यात् । अनुगङ्गं वाराणसी । दैर्घ्यं इति किम् ? वृक्षमनुविद्युत् ॥ ३४ ॥

समीपे । ३ । १ । ३५ ।

समीपार्थेऽनुः । समीपिवाचिनाम्ना पूर्वपदार्थं समासोऽव्ययीभावः स्यात् । अनुवनमशनिर्गता ॥ ३५ ॥

तिष्ठद्ग्वित्यादयः । ३ । १ । ३६ ।

एते समासा अव्ययीभावाः स्युः, यथायोगमन्यस्य पूर्वस्य वा पदस्यार्थं । 'तिष्ठद्गु काल', अधोनाभं हतः ॥ ३६ ॥

नित्यं प्रतिनाऽल्पे । ३ । १ । ३७ ।

अल्पार्थेन प्रतिना नाम नित्यं समासोऽव्ययीभावः स्यात् । शाकप्रति । अल्प इति किम् ? वृक्षं प्रति विद्युत् ॥ ३७ ॥

सङ्ख्याऽक्ष शलाकं परिणा द्यूतेऽन्यथावृत्तौ । ३ । १ । ३८ ।

सङ्ख्यावाच्यक्षशलाके च द्यूतविषयायामन्यथावृत्तौ वर्त्तमानेन परिणा सह नित्यं समासोऽव्ययीभावः स्यात् । एकपरि, अक्षपरि, शलाकापरि, एकेनाक्षेण शलाकया वा न तथावृत्तं यथापूर्वं जय इत्यर्थः । सङ्ख्यादीति किम् ? पाशकेन न तथावृत्तम् । द्यूत इति किम् ? रथस्याक्षेग न तथावृत्तम् ॥ ३८ ॥

विभक्ति-समीप-समृद्धि-व्युद्धयर्थाभावाऽत्ययाऽसं-
प्रति-पश्चात्-क्रम-ख्याति-युगपत्-सदृक्-सम्पत्-सा-
कल्यान्तेऽव्ययम् । ३ । १ । ३९ ।

एष्वर्थेषु वर्तमानमव्ययं नाम्ना सह पूर्वपदार्थं वाच्ये
नित्यं समासोऽव्ययीभावः स्यात् । विभक्ति, विभ-
क्त्यर्थः कारकम्, 'अधिस्त्रि। समीपम्, उपकुम्भम् । समृ-
द्धिः, सुमद्रम् । विगता ऋद्धिव्युद्धिः, दुर्यवनम् । अर्थाभा-
वः, निर्मक्षिकम् । अत्ययोऽतीतत्वम्, अतिवर्षम् । अस-
म्प्रतीति सम्प्रत्युपभोगाद्यभावः, अतिकम्बलम् । पश्चात्,
अनुरथम् । क्रमः, अनुज्येष्ठं । ख्यातिः, इतिभद्रबाहू । यु-
गपत्, सचक्रं वेदि । सदृक्, सव्रतम् । सम्पत्, सव्रह्म सा-
धुनाम् । साकल्यम्, सतृणमभ्यवहरति । अन्तः, सपिण्डै-
षणमयीते ॥ ३० ॥

योग्यता-वीप्साऽर्थान्तिवृत्ति-सादृश्ये । ३ । १ । ४० ।

एष्वर्थेष्वव्ययं नाम्ना सह पूर्वपदार्थं समासोऽव्य-
यीभावः स्यात् । अनुरूपम् प्रत्यर्थम्, यथाशक्ति, सशी-
लमनयोः ॥ ४० ॥

यथाऽथा । ३ । १ । ४१ ।

धाप्रत्ययवर्जं यथेत्यव्ययं नाम्ना सह पूर्वपदार्थं समा-

१ स्त्रियामधि, अधिस्त्रि । यवनानामृद्धयभावो दुर्यवनम् । अर्थानां पदा-
र्थानामभावः शून्यता, मक्षिवाणामभावो निर्मक्षिक स्थान देशो वा, शून्य भूतल-
मित्यर्थः । वर्षाणामत्ययोऽतिवर्षम् । त्वस्य पश्चादनुरथम् । त्वस्य योग्यमित्यु-
रूपम् । स०

सोऽव्ययीभावः स्यात् । यथारूपं चेटते, यथावृद्धमर्चय,
यथासूत्रम् । अयेति किम् ? यथा चित्रस्तथा मैत्रः ॥४१॥

गति-क्वन्यस्तत्पुरुषः । ३ । १ । ४२ ।

गतयः कुश्च नाम्ना सह नित्यं समासस्तत्पुरुषः स्यात्,
अन्यो बहुव्रीह्यादिलक्षणहीनः । ऊरीकृत्य, खाद्कृत्य,
प्रकृत्य, कारिकाकृत्य, कुब्राह्मणः, कोष्णम् । अन्य इति
किम् ? कुपुरुषकः ॥ ४२ ॥

दुर्निन्दा-कृच्छ्रे । ३ । १ । ४३ ।

दुरव्ययं निन्दाकृच्छ्रवृत्ति नाम्ना सह नित्यं समास-
स्तत्पुरुषः स्यात् । दुष्पुरुषः, दुष्कृतम् । अन्य इति किम् ?
दुष्पुरुषकः ॥ ४३ ॥

सुः पूजायाम् । ३ । १ । ४४ ।

स्वित्यव्ययं पूजार्थं नाम्ना सह नित्यं समासस्तत्पु-
रुषः स्यात् । सुराजा । अन्य इति किम् ? सुमद्रम् ॥४४॥

अतिरतिक्रमे च । ३ । १ । ४५ ।

अतिक्रमे पूजायां चार्थे अतीत्यव्ययं नाम्ना सह नि-
त्यं समासस्तत्पुरुषः स्यात् । अतिस्तुत्य । अतिराजा ॥४५॥

आङ् अल्पे । ३ । १ । ४६ ।

आङित्यव्ययमल्पार्थं नाम्ना सह समासस्तत्पुरुषः
स्यात् । आकडारः ॥ ४६ ॥

१ ईषदुष्ण कोष्णम् । कुत्सित पुरुषो यस्य स कुपुरुषक इति बहुनाहि ।

२ निन्दित पुरुषो दुष्पुरुष ।

इच्छेण दुस्तेन कर्तुं दुष्कृतम् ।

३ मद्राणा समृद्धिः । स०

प्रात्यव-परि-निरादयो गत-क्रान्त-कुष्ट-ग्लान-क्रान्ताद्यर्थाः प्रथमाद्यन्तैः । ३ । १ । ४७ ।

प्रादयो गताद्यर्थाः प्रथमान्तैः, अत्यादयः क्रान्ताद्यर्था द्वितीयान्तैः, अवाद्यः कुष्टाद्यर्थास्तृतीयान्तैः, पर्यादयो ग्लानाद्यर्थाश्चतुर्थ्यन्तैः, निरादयः क्रान्ताद्यर्थाः पञ्चम्यन्तैर्नित्यं समासस्तत्पुरुषः स्युः । प्राचार्यः, समर्थः, अतिखड्गः, उद्वेलः, अवकोकिलः, परिबीरुत् पर्यध्ययनः उत्सङ्ग्रामः, निष्कौशाम्बिः, अपशाखः । बाहुलकात् षष्ठ्याऽपि, अन्तर्गार्ग्यः । गताद्यर्था इति किम् ? वृक्षम्परिविद्यत् । अन्य इत्येव ? प्राचार्यको देशः ॥ ४७ ॥

अव्ययं प्रवृद्धादिभिः । ३ । १ । ४८ ।

अव्ययं प्रवृद्धादिभिस्सह नित्यं समासस्तत्पुरुषः स्यात् । पुनःप्रवृद्धम्, अन्तर्भूतः ॥ ४८ ॥

इस्युक्तं कृता । ३ । १ । ४९ ।

कृत्प्रत्ययविधायके सूत्रे इस्यन्तनाम्नोक्तं कृदन्तेन नाम्ना नित्यं समासस्तत्पुरुषः स्यात् । कुम्भकारः । इस्युक्तमिति किम् ? अलङ्कृत्वा । कृतेति किम् ? धर्मो वो रक्षतु ॥ ४९ ॥

तृतीयोक्तं वा । ३ । १ । ५० ।

दंशेस्तृतीययेत्यतो यत्तृतीयोक्तं नाम तत्कृदन्तेन वा

१ प्रगत आचार्य प्राचार्य, सगतोऽर्थ. समर्थ इति प्रथमा । अतिखान्त खड्गवानतिखड्ग इति द्वितीया । अवकुष्ट कोकिल्याऽवकोकिल इति तृतीया । परिग्लानोऽध्ययनायेति पर्यध्ययन इति चतुर्थी । निष्कान्तः कौशाम्ब्या निष्कौशाम्बिरिति पञ्चमी । अन्तर्गतो गार्ग्यस्य अन्तर्गार्ग्य इति षष्ठीतिविग्रह । सं०

समासस्तत्पुरुषः स्यात् । मूलकोपदंशम्, मूलकेनोपदंशं
भुङ्क्ते ॥ ५० ॥

नञ् । ३ । १ । ५१ ।

नञ् नाम नाम्ना समासस्तत्पुरुषः स्यात् । अगौः, न
सूर्यं पश्यन्ति, असूर्यम्पश्या राजदाराः ॥ ५१ ॥

पूर्वापराधरोत्तरमभिन्नेनांशिना । ३ । १ । ५२ ।

पूर्वादयोऽशार्था अंशवद्राचिना समासस्तत्पुरुषः
स्यात् । नचेत्सोऽशी भिन्नः । पूर्वकायः, अपरकायः, उत्त-
रकायः, अधरकायः । अभिन्नेनेति किम् ? पूर्वं छात्राणामा-
मन्त्रयस्व । अंशिनेनेति किम् ? पूर्वो नाभेः कायस्य ॥ ५२ ॥

सायाह्नादयः । ३ । १ । ५३ ।

एतेऽशितत्पुरुषाः साधवः स्युः । सायाह्नः, मध्य-
न्दिनम् ॥ ५३ ॥

समंशोऽर्द्धं नवा । ३ । १ । ५४ ।

समांशार्थमर्द्धमंशिना भिन्नेन वा समासस्तत्पुरुषः
स्यात् । अर्द्धपिप्पली, पिप्पल्यर्द्धम् । समंश इति किम् ?
ग्रामार्द्धः ॥ ५४ ॥

जरत्यादिभिः । ३ । १ । ५५ ।

एभिरंशिभिरभिन्नैर्द्धो वा समासस्तत्पुरुषः स्यात् ।
अर्द्धजरती, जरत्यर्द्धः । अर्द्धोक्तम्, उक्तार्द्धः ॥ ५५ ॥

द्वि-त्रि-चतुष्पूरणाग्रादयः । ३ । १ । ५६ ।

पूरणप्रत्ययान्ता द्वित्रिचत्वारोऽग्रादयश्चाभिन्नेनांशि-

१ कायस्य पूर्वः पूर्वकायः ।

२ अतः साधवः । दिनस्य मध्यम् ।

३ पिप्पल्या अर्द्धम् ।

४ उक्तस्यार्द्धोक्तम् । ३०

ना वा समासस्तत्पुरुषः स्यात् । 'द्वितीयभिक्षा, भिक्षा-
द्वितीयम् । तृतीयभिक्षा, भिक्षातृतीयम् । तुर्यभिक्षा,
भिक्षातुर्यम् । अग्रहस्तः, हस्ताग्रम् । तलपादः, पादतलम्
॥ ५६ ॥

कालो द्विगौ च मेयैः । ३ । १ । ५७ ।

कालवाच्येकवचनान्तं द्विगौ च विषये मेयवाचिना
समासस्तत्पुरुषः स्यात् । मासजातः । द्विगौ, एकमास-
जातः, द्वयहसुप्तः । काल इति किम् ? द्रोणो धान्यस्य । ५७ ॥

स्वयं-सामी क्तेन । ३ । १ । ५८ ।

एते अव्यये क्तान्तेन सहैकार्थ्यं समासस्तत्पुरुषः
स्याताम् । स्वयंधौतम्, सामीकृतम् । क्तेनेति किम् ?
स्वयं कृत्वा ॥ ५८ ॥

द्वितीयाखट्वा क्षेपे । ३ । १ । ५९ ।

खट्वेतिद्वितीयान्तं क्षेपे निन्दायां क्तान्तेन सहैकार्-
थ्यं समासस्तत्पुरुषः स्यात् । खट्वाखट्वा जात्मः । क्षेप
इति किम् ? खट्वामारुढः पिनाऽध्यापयति ॥ ५९ ॥

कालः । ३ । १ । ६० ।

कालवाचिद्वितीयान्तं क्तान्तेन समासस्तत्पुरुषः
स्यात् । रात्र्याखट्वाः, अहरतिसृताः ॥ ६० ॥

व्याप्तौ । ३ । १ । ६१ ।

गुणक्रियाद्रव्यैरत्यन्तसंयोगे वा द्वितीया तदन्तं का-

१ भिक्षाया द्वितीयम् । हस्तस्याग्र हस्ताग्रम् ।

२ मासो जातस्येति मासजातः । एको मासो जातस्येति एकमास-
जातः । द्वेऽहो सुप्तस्येति द्वयहसुप्तः ।

३ रात्रिमारुढा रात्र्याऽऽरुढा । सं०

लवाचिष्यापकार्थेन समासस्तत्पुरुषः स्यात् । मुहूर्त्तसुखं,
क्षणपाठः, दिनगुडः । व्याप्ताविति किम् ? मासं पूरको
याति ॥ ६१ ॥

श्रितादिभिः । ३ । १ । ६२ ।

द्वितीयान्तं श्रितादिभिः समासस्तत्पुरुषः स्यात् ।
धर्मश्रितः, शिवगतः ॥ ६२ ॥

प्राप्ताऽऽपन्नौ तयाच्च । ३ । १ । ६३ ।

एतौ प्रथमान्तौ द्वितीयान्तेन समासस्तत्पुरुषः स्या-
ताम्, तद्योगे चानयोरत् स्यात् । प्राप्तजीविका, आपन्न-
जीविका ॥ ६३ ॥

ईषद्गुणवचनैः । ३ । १ । ६४ ।

ईषद्व्ययं गुणवचनैः समासस्तत्पुरुषः स्यात् । ये गुणे
वर्तित्वा तद्योगाद् गुणिनि वर्तन्ते ते गुणवचनाः । ईष-
त्पिङ्गलः, ईषद्रक्तः । गुणवचनैरिति किम् ? ईषद्गार्ग्यः ॥ ६४ ॥

तृतीया तत्कृतैः । ३ । १ । ६५ ।

तृतीयान्तं तदर्धकृतैर्गुणवचनैरेकार्थ्यं समासस्तत्पुरुषः
स्यात् । शङ्कुलाखण्डः, मदपटुः । तत्कृतैरिति किम् ? अ-
क्षणां काणः । गुणवचनैरित्येव ? दधा पटुः पाटवमित्यर्थः
॥ ६५ ॥

चतस्राद्धम् । ३ । १ । ६६ ।

अर्द्धस्तृतीयान्तस्तत्कृतार्थेन चतस्रशब्देन समासस्तत्पु-

१ मुहूर्त्तं मुग्धमिति मुहूर्त्तमुत्तमेव शिव गतो निर्वाण गत इत्यादि ।

२ जीविकां प्राप्त इति प्राप्तजीविका ।

३ शङ्कुल्या कृतः खण्ड इति शङ्कुलगण्डः । १०

रुपः स्यात् । अर्द्धचतस्रो मात्राः । चतस्रेति किम् ? अर्द्धेन चत्वारो द्रोणाः ॥ ६६ ॥

ऊनार्थपूर्वाद्यैः । ३ । १ । ६७ ।

तृतीयान्तं ऊनार्थैः पूर्वाद्यैश्च समासस्तत्पुरुषः स्यात् । माषोनं, माषविकलं । मासपूर्वः मासावरः ॥ ६७ ॥

कारकं कृता । ३ । १ । ६८ ।

कारकवाचितृतीयान्तं कृदन्तेन समासस्तत्पुरुषः स्यात् । आत्मकृतम्, नखनिभिन्नः, काकपेया नदी, बाष्प-च्छेद्यानि तृणानि । कारकमिति किम् ? विद्ययोपितः ॥ ६८ ॥

नविंशत्यादिनैकोऽच्चान्तः । ३ । १ । ६९ ।

एकशब्दस्तृतीयान्तो न विंशत्यादिना समासस्तत्पुरुषः स्यात्, एकस्य चादन्तः । एकान्नविंशतिः, एकाद्नविंशतिः, एकान्नत्रिंशत्, एकाद्नत्रिंशत् ॥ ६९ ॥

चतुर्थी प्रकृत्या । ३ । १ । ७० ।

प्रकृतिः परिणामिकारणम् । एतद्वाचिनैकार्थ्यं चतुर्थ्यन्तं विकारार्थं समासस्तत्पुरुषः स्यात् । यूपदारु । प्रकृत्येति किम् ? रन्धनाय स्थाली ॥ ७० ॥

हितादिभिः । ३ । १ । ७१ ।

चतुर्थ्यन्तं हिताद्यैः समासस्तत्पुरुषः स्यात् । गोहितम्, गोसुखम् ॥ ७१ ॥

१ अर्द्धेन कृताघतस्रोऽर्धचतस्रः ।

२ मासेन अवरो मासावरः ।

३ एकेन न विंशतिः एकान्नविंशतिः ।

४ गोभ्यः सुखम् । ३०

तदर्थार्थेन । ३ । १ । ७२ ।

चतुर्थ्यर्थो यस्य तेनार्थेन चतुर्थ्यन्तं समासस्तत्पुरुषः
स्यात् । पित्रर्थपयः, आतुरार्था यवागूः । तदर्थार्थेनेति किम् ?
पित्रेऽर्थः । ७२ ॥

पञ्चमी भयाद्यैः । ३ । १ । ७३ ।

पञ्चम्यन्तं भयाद्यैरैकार्थ्यं समासस्तत्पुरुषः स्यात् ।
वृकभयम्, घृकभीरुः ॥ ७३ ॥

क्तेनासत्त्वे । ३ । १ । ७४ ।

असत्त्ववृत्तेर्या पञ्चमी तदन्तं कान्तेन समासस्तत्पु-
रुषः स्यात् । 'स्तोकान्मुक्तः, अल्पान्मुक्तः । असत्त्व इति
किम् ? स्तोकाद् बद्धः ॥ ७४ ॥

परःशतादि । ३ । १ । ७५ ।

अयं पञ्चमीतत्पुरुषः साधुः स्यात् । परःशताः, परः-
सहस्राः ॥ ७५ ॥

षष्ठयत्नाच्छेषे । ३ । १ । ७६ ।

“शेषे” (है० सू० २-२-८ पृ० ८०) या षष्ठी त-
दन्तं नाम नाम्नैकार्थ्यं समासस्तत्पुरुषः स्यात् । न चेत्स
शेषो “नाथ” (है० सू० २-२-१० पृ० ६७) इत्यादिर्यत्ना-
त् । राजपुरुषः । अयत्नादिति किम् ? सर्पिषो नाथितम् ।
शेष इति किम् ? गवां कृष्णा सम्पन्नक्षीरा ॥ ७६ ॥

१ अत्र “असत्त्वे इसे” (३-२-१०) इति सूत्रेणाल्प समास ।

२ शतात् परे परःशता, एव परोलक्षा इत्यादयः । अत्र परशब्दस्य पूर्व-
निपातः सू इत्यागम्यथ निपातनाद् ज्ञेयः, सकारान्तो या पर शब्दोऽपि । स०

कृति । ३ । १ । ७७ ।

“ कर्मणि कृतः ” (२-२-८३ पृ० ८०) “ कर्त्तरि ”
(२-२-८६ पृ० ८१) इति या कृत्रिमिता षष्ठी तदन्तं
नाम्ना समासस्तत्पुरुषः स्यात् । सर्पिर्ज्ञानं, गणधरोक्तिः
॥ ७७ ॥

याजकादिभिः । ३ । १ । ७८ ।

षष्ठ्यन्तं याजकाद्यैः समासस्तत्पुरुषः स्यात् । ब्राह्मण-
याजकः, गुरुयूजकः ॥ ७८ ॥

पत्ति-रथौ गणकेन । ३ । १ । ७९ ।

एतौ षष्ठ्यन्तौ गणकेन समासस्तत्पुरुषः स्याताम् ।
पत्तिगणकः, रथगणकः । पत्तिरथाविति किम् ? घनस्य
गणकः ॥ ७९ ॥

सर्वपश्चादादयः । ३ । १ । ८० ।

एते षष्ठीतत्पुरुषाः साधवः स्युः । सर्वपश्चात्, सर्व-
चिरम् ॥ ८० ॥

अकेन क्रीडाऽऽजीवे । ३ । १ । ८१ ।

षष्ठ्यन्तमकप्रत्ययान्तेन क्रीडाजीविकयोगर्म्ययोः स-
मासस्तत्पुरुषः स्यात् । उद्दालपुष्पभजिका, नखलेखकः ।
क्रीडाजीव इति किम् ? पयसः पायकः ॥ ८१ ॥

न कर्त्तरि । ३ । १ । ८२ ।

कर्त्तरि या षष्ठी तदन्तमकान्तेन समासो न स्यात् ।
तव शायिका । कर्त्तरीति किम् ? इधुभक्षिका ॥ ८२ ॥

१ पत्तिना गणकः ।

२ सर्वेषां पश्चात् । सं०

कर्मजा तृचा च । ३ । १ । ८३ ।

कर्मणि या पष्ठी तदन्तं कर्तृविहिताकान्तेन तृजन्तेन च न समाप्तः स्यात् । भक्तस्य भोजकः, अपां स्रष्टा । कर्म-
जेति किम् ? गुणो गुणिविशेषकः, सम्बन्धेऽत्र पष्ठी । क-
र्तरीत्येव ? पयः पायिका ॥ ८३ ॥

तृतीयायाम् । ३ । १ । ८४ ।

कर्त्तरि तृतीयायां सत्यां कर्मजा पष्ठी न समस्यते ।
आश्चर्यो गवां दोहोऽगोपालेन । तृतीयायामिति किम् ?
शब्दानुशासनं गुरोः ॥ ८४ ॥

तृप्तार्थ-पूरणाव्ययाऽतृश्-शत्रानशा । ३ । १ । ८५ ।

तृप्तार्थैः पूरणप्रत्ययान्तरव्ययैरतृशन्तैः शत्रन्तरानश-
न्तैश्च पष्ठ्यन्तं न समस्यते । फलानां तृप्तः, तीर्थकृतां घो-
डशः, राज्ञः साक्षात्, रामस्य द्विषन्, चैत्रस्य पचन्,
मैत्रस्य पचमानः ॥ ८५ ॥

ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाऽऽधारक्तेन । ३ । १ । ८६ ।

ज्ञानेच्छार्चार्थिभ्यो यो वर्त्तमाने क्तो यश्चाद्यर्थावाधार-
इत्याधारे क्तस्तदन्तेन पष्ठ्यन्तं न समस्यते । राज्ञां जातः,
राज्ञामिष्टः, राज्ञां पूजितः, इदमेवां यातम् ॥ ८६ ॥

अस्वस्थगुणैः । ३ । १ । ८७ ।

ये गुणाः स्वात्मन्येव तिष्ठन्ति न, द्रव्ये ते स्वस्थास्त-
त्यतिषेधेनास्थस्थगुणवाचिभिः पष्ठ्यन्तं न समस्यते । पट-
स्य शुक, गुडस्य मधुरः । अस्वस्थगुणैरिति किम् ? घट-
वर्णः, चन्दनगन्धः ॥ ८७ ॥

सप्तमी शौण्डायैः । ३ । १ । ८८ ।

एभिः सहैकार्थ्यं सप्तम्यन्तं समासस्तत्पुरुषः स्यात् ।
पानशौण्डः, अक्षधूर्तः ॥ ८८ ॥

सिंहायैः पूजायाम् । ३ । १ । ८९ ।

एभिः सप्तम्यन्तं समासस्तत्पुरुषः स्यात्, पूजायां ग-
म्यमानायां । समरसिंहः, भूमिवासवः ॥ ८९ ॥

काकायैः क्षेपे । ३ । १ । ९० ।

एभिः सप्तम्यन्तं निन्दायां गम्यमानायां समासस्त-
त्पुरुषः स्यात् । तीर्थकाकः, तीर्थशवा । क्षेप इति किम् ? तीर्थ-
काकोऽस्ति ॥ ९० ॥

पात्रे समितेत्यादयः । ३ । १ । ९१ ।

एते सप्तमीतत्पुरुषाः क्षेपे निपात्यन्ते । पात्रे समिताः,
गेहे शूरः ॥ ९१ ॥

केन । ३ । १ । ९२ ।

सप्तम्यन्तं क्तान्तेन क्षेपे समासस्तत्पुरुषश्च स्यात् ।
भस्मनिहुतं, अवतसेनकुलस्थितम् ॥ ९२ ॥

तत्राहोरात्रांशम् । ३ । १ । ९३ ।

तत्रेति सप्तम्यन्तं अहरवयवा रात्र्यवयवाश्च सप्तम्य-
न्ताः क्तान्तेन समासस्तत्पुरुषः स्यात् । तत्रकृतम्, पूर्वाह्न-
कृतम्, पूर्वरात्रकृतम् । तत्राहोरात्रांशमिति किम् ? घटे कृ-
तम् । अहोरात्रग्रहणं किम् ? शुक्लपक्षे कृतम् । अंशमिति
किम् ? अह्नि सुक्तं, रात्रौ वृत्तम् ॥ ९३ ॥

नाम्नि । ३ । १ । ९४ ।

सप्तम्यन्तं नाम्ना संज्ञाविषये समासस्तत्पुरुषश्च स्या-

त् । अरण्येतिलकाः, अरण्येमापकाः ॥ ९४ ॥

कृद्येनावश्यके । ३ । १ । ९५ ।

सप्तम्यन्तं नाम "य एच्चातः" (५-१-२८) इति यान्ते-
नावश्यम्भावे गम्ये समासस्तत्पुरुषश्च स्यात् । मासदेयम् ।
कृदिति किम् ? मासे पित्र्यम् ॥ ९५ ॥

विशेषणं विशेष्येणैकार्थं कर्मधारयश्च । ३ । १ । ९६ ।

भिन्नप्रवृत्तिनिमित्तयोः शब्दयोरेकस्मिन्नर्थं धृत्तिरैका-
र्थ्यं, तद्विशेषणवाचि विशेष्यवाचिर्नैकार्थ्यं समासस्तत्पुरु-
षः कर्मधारयश्च स्यात् । नीलोत्पलम्, खञ्जकुण्डः, कुण्ड-
खञ्जः । एकार्थ्यमिति किम् ? वृद्धस्योक्षा वृद्धोक्षा ९६ ॥

पूर्वकालैक-सर्व-जरत्-पुराण-नव-केवलम् । ३ । १ । ९७ ।

पूर्वकालो यस्य तद्वाच्येकादीनि चैकार्थानि परेण ना-
म्ना समासस्तत्पुरुषः कर्मधा यश्च स्यात् । स्नातानुलिप्तः,
एकशाटी, सर्वाज्ञम्, जरद्भवः, पुराणकविः, नवोक्तिः,
केवलज्ञानम् । एकार्थमित्येव ? स्नात्वाऽनुलिप्तः ॥ ९७ ॥

दिग्धिकं संज्ञा-तद्धितोत्तरपदे । ३ । १ । ९८ ।

दिग्वाच्यधिकं चैकार्थं नाम्ना समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च
स्यात्, संज्ञार्या तद्धिते च विषयभूते उत्तरपदे च परतः ।
दक्षिणकोशला, पूर्वेषु कामशमी, दक्षिणशाला । अधिक-
पाष्टिकः, उत्तरगवधनः, अधिकगवप्रियः ॥ ९८ ॥

संख्या समाहारे च द्विगुश्चानाम्न्ययम् । ३ । १ । ९९ ।

संख्यावाचि परेण नाम्ना समासस्तत्पुरुषः कर्मधार-

१ पूर्व ध्वतः पश्चादनुलिप्तः स्नातानुलिप्तः । केवलम्माहाय ज्ञान केवलज्ञानम् ।

२ तानुष्य सन् कर्मधारयश्च समास । स०

यश्च स्यात्, संज्ञातद्धितयोर्विषये, उत्तरपदे च परे, समाहारे
 चार्थे, अयमेव चासंज्ञायां द्विगुश्च । पञ्चान्नाः । सप्तपर्ययः ।
 द्वैमातुरः, अध्यर्द्धकंसः । पञ्चगवधनः, पञ्चनावप्रियः । पञ्च-
 राजी । समाहारे चेति किम् ? अष्टौ प्रवचनमातरः । अना-
 म्नीति किम् ? पाञ्चर्षम् ॥ ९९ ॥

निन्द्यं कुत्सनैरपापाद्यैः । ३ । १ । १०० ।

निन्द्यवाचि निन्दाहेतुभिः पापादिवर्जैः सह समास-
 स्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । वैयाकरणखसूची, मीमां-
 सकदुर्दुष्टः । निन्द्यमिति किम् ? वैयाकरणश्चौरः । अपा-
 पाद्यैरिति किम् ? पापवैयाकरणः, हतविधिः ॥ १०० ॥

उपमानं सामान्यैः । ३ । १ । १०१ ।

उपमानवाच्येकार्थमुपमानोपमेयसाधारणधर्मवाचि-
 भिरेव समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । शस्त्रीश्यामा,
 मृगचपला । उपमानमिति किम् ? देवदत्ता श्यामा । सामा-
 न्यैरिति किम् ? अग्निर्माणवकः ॥ १०१ ॥

उपमेयं व्याघ्राद्यैः साम्यानुक्तौ । ३ । १ । १०२ ।

उपमेयवाच्येकार्थमुपमानवाचिभिर्व्याघ्राद्यैः साधार-
 णधर्मानुक्तौ समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । पुरुष-
 व्याघ्रः, श्वसिंही । साम्यानुक्ताविति किम् ? पुरुषव्याघ्रः,
 शूर इति मा भूत् ॥ १०२ ॥

१ पञ्च च ते आत्राथ पञ्चात्रा इति सञ्ज्ञाविषयोदाहरणे, द्वैमातुर इति तद्धित ।
 २ वैयाकरणधासौ खसूची च वैयाकरणखसूची ।
 ३ शस्त्रीव शस्त्री, शस्त्री चासौ श्यामा च शस्त्रीश्यामा ।
 ४ व्याघ्र इव व्याघ्र पुरुषः, पुरुषधासौ व्याघ्रश्च पुरुषव्याघ्र । स०

पूर्वापर-प्रथम-चरम-जघन्य-समान-मध्य-मध्यम-
वीरम् । ३ । १ । १०३ ।

एतान्येकार्थानि नाम्ना परेण समासस्तत्पुरुषः कर्म
धारयश्च स्युः । पूर्वपुरुषः, अपरपुरुषः, प्रथमपुरुषः, चरमपु-
रुषः, जघन्यपुरुषः, समानपुरुषः, मध्यपुरुषः, मध्यमपुरुषः,
वीरपुरुषः ॥ १०३ ॥

श्रेण्यादि कृताद्यैश्च्यर्थे । ३ । १ । १०४ ।

श्रेण्याद्येकार्थं कृताद्यैः सह च्यर्थं गम्ये समासस्तत्पु-
रुषः कर्मधारयश्च स्यात् । श्रेणिकृताः, उककृताः । च्यर्थ
इति किम् ? श्रेणयः कृताः केचित् ॥ १०४ ॥

क्तं नञादिभिन्नैः । ३ । १ । १०५ ।

क्तान्तमेकार्थं नञ्प्रकारैरेव यानि भिन्नानि तैः सह स-
मासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । कृताकृतम्, पीताऽव-
पीतम् । क्तमिति किम् ? कर्तव्यमकर्तव्यं च । नञादिभिन्नै-
रिति किम् ? कृतं प्रकृतं, कृतश्चाविहितं च ॥ १०५ ॥

सेट्नाऽनिटा । ३ । १ । १०६ ।

सेट् क्तान्तं नञादिभिन्नेनानिटा सह न समस्यते ।
क्लिशितमक्लिष्टम्, शितमशातम् । सेडिति किम् ? कृता-
कृतम् । अनिटेति किम् ? अशितानशितम् ॥ १०६ ॥

सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टं पूजायाम् । ३ । १ । १०७ ।

एतान्येकार्थानि पूजायां गम्यमानायां पूज्यवचनैः
सह समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । मत्पुरुषः,

महापुरुषः, परमपुरुषः, उत्तमपुरुषः, उत्कृष्टपुरुषः । पूजायामिति किम् ? सन् घटोऽस्तीत्यर्थः ॥ १०७ ॥

वृन्दारक-नागकुञ्जरैः । ३ । १ । १०८ ।

पूजायां गम्यायायेभिः सह पूज्यवाच्येकार्थं समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । गोवृन्दारकः, गोनागः, गोकुञ्जरः । पूजायामिति किम् ? सुसीमो नागः ॥ १०८ ॥

कतर-कतमौ जातिप्रश्ने । ३ । १ । १०९ ।

एतावेकार्थी जातिप्रश्ने गम्ये जात्यर्थेन नाम्ना समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । कतरकठः, कतमगार्ग्यः । जातिप्रश्न इति किम् ? कतरः शुक्रः, कतमो गन्ता ॥ १०९ ॥

किं क्षेपे । ३ । १ । ११० ।

निन्दायां गम्यमानायां किमित्येकार्थं कुत्स्यवाचिना समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । किंराजा, किंगौः । क्षेप इति किम् ? को राजा तत्र ॥ ११० ॥

पोटा-युवति-स्तोक-कतिपय-गृष्टि-धेनु-वशा-वेहद्-व-

ष्कयणी-प्रवक्तृ-श्रोत्रियाध्यायक-धूर्त्त-प्रशंसा-

रूढैर्जातिः । ३ । १ । १११ ।

पोटादिभिः प्रशंसारूढैश्च सह जातिवाच्येकार्थं समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । इभ्यपोटा, नागयुवतिः, अग्निस्तोकम्, दधिकतिपयम्, गोगृष्टिः, गोधेनुः, गोवशा, गोवेहद्, गोवष्कयणी, कठप्रवक्ता, कठश्रोत्रियः, कठध्यायकः, मृगधूर्त्तः, गोमतल्लिका, गोप्रकाण्डम् ॥ १११ ॥

चतुष्पाद्गर्भिण्या । ३ । १ । ११२ ।

चत्वारः पादा यस्या जातेस्तद्वाच्येकार्थं गर्भिण्या समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । गोगर्भिणी, महिष-
गर्भिणी । जातिरित्येव ? कालाक्षी गर्भिणी ॥ ११२ ॥

युवा-खलति-पलित-जरद्वलिनैः । ३ । १ । ११३ ।

युवन्नित्येकार्थमेभिः समासस्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । युवखलतिः, युवपलितः, युवजरन्, युववलिनः ॥ ११३ ॥

कृत्य-तुल्याऽऽख्यमजात्या । ३ । १ । ११४ ।

कृत्यान्तं तुल्यपर्यायं चैकार्थ्यमजात्येन सह समास-
स्तत्पुरुषः कर्मधारयश्च स्यात् । भोज्योष्णम्, स्तुत्यपटुः ।
तुल्यसन्, सदृशमहान् । अजात्येति किम् ? भोज्य ओ-
दनः ॥ ११४ ॥

कुमारः श्रमणादिना । ३ । १ । ११५ ।

कुमारेत्येकार्थं श्रमणादिना समासस्तत्पुरुषः कर्मधार-
यश्च स्यात् । कुमारश्रमणा, कुमारप्रव्रजिता ॥ ११५ ॥

मयूरव्यंसकेत्यादयः । ३ । १ । ११६ ।

एते तत्पुरुषसमासा निपात्यन्ते । मयूरव्यंसकः, क-
म्बोजमुण्डः, एहीडं-कर्म, अश्नातपिवता क्रिया, कुरुकटो
वक्ता, गतप्रत्यागतं, क्रयाक्रयिका, शाकपार्थिवः, त्रिभा-
गः, सर्वश्वेतः ॥ ११६ ॥

१ कुमारी चासौ श्रमणा च कुमारश्रमणा ।

२ व्यंसयति छल्यतीति व्यंसकः । शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः । रा०

चार्थे द्वन्द्वः सहोक्तौ । ३ । १ । ११७ ।

नाम नाम्ना सहोक्तिविषये चार्थवृत्तिः समासो द्वन्द्वः स्यात् । प्लक्षन्यग्रोधौ, चावत्वचम् । नाम नाम्नेत्यनुवृत्तावपि लघ्वक्षरादिसूत्रे एकग्रहणाद् बहूनामपि । ध्वस्वदिरफलाशाः । चार्थ इति किम् ? वीप्सासहोक्तौ मा भूत्, ग्रामो ग्रामो रमणीयः । सहोक्ताविति किम् ? प्लक्षश्च न्यग्रोधश्च वीक्ष्यताम् ॥ ११७ ॥

समानामर्थेनैकः शेषः । ३ । १ । ११८ ।

अर्थेन समानां समानार्थानां सहोक्तौ गम्यायामेकः शिष्यते, अर्थादन्ये निवर्तन्ते । वक्रश्च कुटिलश्च वक्रौ कुटिलौ वा । सितश्च शुक्लश्च श्वेतश्च सिताः शुक्लाः श्वेता वा । अर्थेन समानामिति किम्, ? प्लक्षन्यग्रोधौ । सहोक्तावित्येव ? वक्रश्च कुटिलश्च दृश्यः ॥ ११८ ॥

स्यादावसंख्येयः । ३ । १ । ११९ ।

सर्वस्मिन् स्यादौ विभक्तौ समानानां तुल्यरूपाणां सहोक्तावेकः शिष्यते, न तु संख्येयवाची । अक्षश्च शकटस्य, अक्षश्च देवनः. अक्षश्च विभीतकः अक्षाः । स्यादाविति किम् ? माता च जननी, माता च धान्यस्य, मातृमातरौ । असंख्येय इति किम् ? एकश्चैकश्च ॥ ११९ ॥

त्यदादिः । ३ । १ । १२० ।

त्यदाद्यैरन्येन च सहोक्तौ त्यदादिरेवैकः शिष्यते । स च चैत्रश्च तौ, स च यश्च यौ, अहं च स च त्वं च वयम् ॥ १२० ॥

भ्रातृ-पुत्राः स्वसृ-दुहितृभिः । ३ । १ । १२१ ।

स्वसृर्धेन सहोक्तौ भ्रात्रर्थौ, दुहितृर्धेन च पुत्रार्थ
एकः शिष्यते । भ्राता च स्वसा च भ्रातरौ, पुत्रश्च दुहिता
च पुत्रौ ॥ १२१ ॥

पिता मात्रा वा । ३ । १ । १२२ ।

मातृशब्देन सहोक्तौ पितृशब्द एको वा शिष्यते ।
पिता च माता च पितरौ, मातापितरौ ॥ १२२ ॥

श्वशुरः श्वश्रूभ्यां वा । ३ । १ । १२३ ।

श्वश्रूशब्देन सहोक्तौ श्वशुर एको वा शिष्यते । श्व-
शुरौ, श्वश्रूश्वशुरौ ॥ १२३ ॥

वृद्धो यूना तन्मात्रभेदे । ३ । १ । १२४ ।

यूना सहोक्तौ वृद्धवाच्येकः शिष्यते तन्मात्रभेदे, न
चेत् प्रकृतिभेदोऽर्थभेदो वाऽन्यः स्यात् । गार्ग्यश्च गार्ग्याय-
णश्च गार्ग्यौ । वृद्ध इति किम् ? गर्गगार्ग्यायणौ । यूनेति
किम् ? गार्ग्यगर्गौ । तन्मात्रभेद इति किम् ? गार्ग्यवात्स्या-
यणौ ॥ १२४ ॥

स्त्री पुंवच्च । ३ । १ । १२५ ।

वृद्धस्त्रीवाची यूना सहोक्तौ एकः शिष्यते, पुल्लिङ्ग-
श्चायं तन्मात्रभेदे । गार्गीं च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ, गार्गीं
च गार्ग्यायणौ च गर्गान् ॥ १२५ ॥

पुरुषः स्त्रिया । ३ । १ । १२६ ।

पुरुषशब्दः प्राणिनि पुंसि रूढस्त्रीवाचिना सहोक्तौ

१ गार्गीं च गार्ग्यायणौ च गर्गां, अत्र पुंवद्रावाद इतिवृत्तौ यमो लुप्,
गर्गानिति "शसोऽता सधन पुंसि" (१-४-४९, ४० २६) इति नत्व च । ४०

पुरुष एकः शिष्यते, स्त्रीपुरुषमात्रभेदश्चेत् । ब्राह्मणश्च ब्राह्म-
णी च ब्राह्मणौ । पुरुष इति किम् ? तीरं नदनदीपतेः । त-
न्मात्रभेद इत्येव ? स्त्रीपुंसौ ॥ १२६ ॥

ग्राम्याशिशुद्विशफसङ्घे स्त्री प्रायः । ३ । १ । १२७ ।

ग्राम्या अशिशवो ये द्विशफा द्विखुरा अर्थात् पशवस्तेषां
सङ्घे स्त्रीपुरुषसहोक्तौ प्रायः स्त्रीवाच्येकः शिष्यते,
स्त्रीपुरुषमात्रभेदश्चेत् । गावश्च स्त्रियः, गावश्च नरा इमा गावः ।
ग्राम्येति किम् ? रुरवश्चेमे रुरवश्चेमा इमे रुरवः । अशि-
श्विति किम् ? बर्कर्यश्च बर्कराश्च बर्कराः । द्विशफ इति
किम् ? गर्दभाश्च गर्दभ्यश्च गर्दभाः । सङ्घ इति किम् ? गौशार्यं
गौश्चेयं इमौ गावौ । प्राय इति किम् ? उप्राश्च उप्रयश्च
उप्राः ॥ १२७ ॥

क्लीवमन्येनैकं च वा । ३ । १ । १२८ ।

क्लीवं नपुंसकमन्येनाक्लीवेन सहोक्तावेकः शिष्यते,
क्लीवाक्लीवमात्रभेदे, तच्च शिष्यमाणं एकमेकार्थं च वा
स्यात् । शुक्लं च शुक्लश्च शुक्लं, शुक्ले वा । शुक्लं च
शुक्लश्च शुक्लाश्च शुक्लं, शुक्लानि वा । अन्येनेति किम् ?
शुक्लं च शुक्लं च शुक्ले । तन्मात्रभेद इत्येव हिमहि-
मान्यौ ॥ १२८ ॥

पुष्यार्थाद् भे पुनर्वसुः । ३ । १ । १२९ ।

पुष्यार्थान्नक्षत्रवृत्तेः परो नक्षत्रवृत्तिः पुनर्वसुः सहो-
क्तौ द्वयर्थः सन् एकार्थः स्यात् । उदितौ पुष्यपुनर्वसु,
उदितौ तिष्यपुनर्वसु । पुष्यार्थादिति किम् ? आर्द्रापुनर्व-

सवः । पुनर्वसुरिति किम् ? पुष्यमघाः । भ इति किम् ?
तिष्यपुनर्वसवो बालाः ॥ १२९ ॥

विरोधिनाम्-अद्रव्याणां नवा द्वन्द्वः स्वैः । ३ । १ । १३० ।

द्रव्यं गुणाद्याश्रयः, विरोधिवाचिनामतदाश्रयवृत्ती-
नां द्वन्द्वो वैकार्यः स्यात् । स्वैः स्वजातीयैरेवाऽऽरब्ध-
श्चेत् । सुखदुःखम्, सुखदुःखे । लाभालाभम्, लाभालाभौ ।
विरोधिनामिति किम् ? कामक्रोधौ । अद्रव्याणामिति
किम् ? शीतोष्णे जले । स्वैरिति किम् ? बुद्धिसुख-
दुःखानि ॥ १३० ॥

अश्ववडव-पूर्वापराऽधरोत्तराः । ३ । १ । १३१ ।

एते त्रयोऽपि द्वन्द्वा एकार्थौ वा स्युः. स्वैश्चेत् । अ-
श्ववडवं, अश्ववडवौ । पूर्वापरम्, पूर्वापरं । अधरोत्तरं,
अधरोत्तरे ॥ १३१ ॥

पशु-व्यञ्जनानाम् । ३ । १ । १३२ ।

पशूनां व्यञ्जनानां च स्वैर्द्वन्द्व एकार्थौ वा स्यात् । गो-
महिषम्, गोमहिषौ । दधिघृतम्, दधिघृते ॥ १३२ ॥

तरु-तृण-धान्य-मृग-पक्षिणां बहुत्वे । ३ । १ । १३३ ।

एतद्वाचिनां बहुवर्थानां प्रत्येकं स्वैर्द्वन्द्व एकार्थौ वा
स्यात् । लक्षन्यग्रोधम्, लक्षन्यग्रोधाः । कुशकाशम्, कुश-
काशाः । तिलमाषम्, तिलमाषाः । ऋश्यैणम्, ऋश्यैणाः ।
हंसचक्रवाकम्, हंसचक्रवाकाः ॥ १३३ ॥

सेनाङ्ग-क्षुद्रजन्तूनाम् । ३ । १ । १३४ ।

सेनाङ्गानां क्षुद्रजन्तूनां च बहुवर्थानां स्वैर्द्वन्द्व एकार्थौ

नित्यं स्यात् । अश्वरथम्, युकालिक्षम् ॥ १३४ ॥

फलस्य जातौ । ३ । १ । १३५ ।

फलवाचिनां बह्वर्थानां जातौ स्वैर्द्वन्द्व एकार्थो नित्यं स्यात् । बदरामलकम् । जाताविति किम् ? एतानि पद-
रामलकानि सन्ति ॥ १३५ ॥

अप्राणि-पश्वदेः । ३ । १ । १३६ ।

प्राणिभ्यः पश्वदिसूत्रोक्तेभ्यश्च येऽन्यद्रव्यवाचिन-
स्तेषां जात्यर्थानां स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः स्यात् । आराशस्त्रि ।
जातावित्येव ? सहाविन्ध्यौ । प्राण्यादिवर्जनं किम् ? ब्राह्म-
णक्षत्रियविद्वशूद्राः, ब्राह्मणक्षत्रियविद्वशूद्रम् । गोमहिषी,
गोमहिषम् । गृक्षन्यग्रोधौ, प्लक्षन्यग्रोधम् । अश्वरथौ,
अश्वरथम् । बदरामलके, बदरामलकम् ॥ १३६ ॥

प्राणि-तूर्याङ्गाणाम् । ३ । १ । १३७ ।

प्राणितूर्ययोरङ्गार्थानां स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः स्यात् । कर्ण-
नासिकम्, मार्दङ्गिकपाणधिकम् । स्वैरित्येव ? पाणिगृधौ
॥ १३७ ॥

चरणस्य स्थेणोऽद्यतन्यामनुवादे । ३ । १ । १३८ ।

चरणाः कठादयः, तद्वाचिनामद्यतन्यां यौ स्थेणौ तयोः
कर्तृत्वेन सम्यन्धिनां स्वैर्द्वन्द्वोऽनुवादविषये एकार्थः स्यात्-
त् । प्रत्यष्ठात् कठकालापम्, उदगात् कठकौशुमम् । अनु-

सादस्य जन्तयः शूद्राः । नकुलवर्षन्त हीनकायाः । एवंऽपि शूद्रा इति केचित्, इति
सिद्धद्वैमलघुन्यासकारमतम् ।

१ "पशुव्यञ्जाना" [२-१-१३२] सूत्रेण एवाथो वा द्वन्द्वः स्यात्, एव
दधिधृतेत्यन्तेऽपि । स०

वाद इति किम् ? उदगुः कठकालापाः । अप्रसिद्धं कथयन्ति
॥ १३८ ॥

अक्लीवेऽध्वर्युःकृतोः । ३ । १ । १३९ ।

अध्वर्युः-यजुर्वेदः, तद्धिहितक्रतुवाचिनां स्वैर्द्वन्द्व
एकार्थः स्यात्, न चेदेते क्लीबवृत्तयः । अकार्श्वमेधम् ।
अक्लीब इति किम् ? गवामयनादित्यानामयने । अध्व-
र्युविति किम् ? इपुवज्रौ । क्रतोरिति किम् ? दर्शपूर्ण-
मासौ ॥ १३९ ॥

निकटपाठस्य । ३ । १ । १४० ।

निकटः पाठो येषामध्येतृणां तेषां स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः
स्यात् । पदकक्रमकम् ॥ १४० ॥

नित्यवैरस्य । ३ । १ । १४१ ।

नित्यं जातिनिबद्धं वैरं येषां तेषां स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः
स्यात् । अहिनकुलम् । नित्यवैरस्येति किम् ? देवासुराः,
देवासुरम् ॥ १४१ ॥

नदी-देश-पुरां विलिङ्गानाम् । ३ । १ । १४२ ।

एषां विविधलिङ्गानां स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः स्यात् । गङ्गा-
शोणम्, कुरुकुक्षेत्रं, मथुरापाटलिपुत्रम् । विलिङ्गाना-
मिति किम् ? गङ्गायमुने ॥ १४२ ॥

पात्र्यशूद्रस्य । ३ । १ । १४३ ।

पात्रार्हशूद्रवाचिनां स्वैर्द्वन्द्व एकार्थः स्यात् । तक्षाय-
स्कारम् । पात्र्येति किम् ? जनद्रमबुक्कसाः ॥ १४३ ॥

१ पदमधीते पदक । क्रममधीते क्रमक । पदवथ क्रमवथ पदकक्रमकम् ।

२ कुरवथ कुरुक्षेत्रं चेति कुरुकुक्षेत्रम् । स०

गवाश्चादिः । ३ । १ । १४४ ।

अयं द्वन्द्व एकार्थः स्यात् । गवाश्वम्, गवाविकम्
॥ १४४ ॥

न दधिपयआदिः । ३ । १ । १४५ ।

दधिपय आद्यो द्वन्द्व एकार्थो न स्यात् । दधिपयसी,
सर्पिर्मधुनी ॥ १४५ ॥

संख्याने । ३ । १ । १४६ ।

वर्त्तिपदार्थानां गणने गम्ये द्वन्द्व एकार्थो न स्यात् ।
दशगोमहिषाः, चह्वः पाणिपादाः ॥ १४६ ॥

वान्तिके । ३ । १ । १४७ ।

वर्त्तिपदार्थानां संख्यानस्य समीपे गम्ये द्वन्द्व एकार्थो
वा स्यात् । उपदशं गोमहिषम्, उपदशा गोम-
हिषाः ॥ १४७ ॥

प्रथमोक्तं प्राक् । ३ । १ । १४८ ।

अत्र समासप्रकरणे प्रथमान्तेन यन्निर्दिष्टं तत् प्राक्
स्यात् । आसन्नदशाः, ससगङ्गम् ॥ १४८ ॥

राजदन्ताऽऽदियु । ३ । १ । १४९ ।

एतेषु समासेष्वप्राप्तप्राग्निपातं प्राक् स्यात् । राज-
दन्तः, लिप्तवासितम् ॥ १४९ ॥

विशेषण-सर्वादि-संख्यं बहुव्रीहौ । ३ । १ । १५० ।

विशेषणं सर्वादि संख्यावाचि च बहुव्रीहौ प्राक् स्यात् ।
चित्रगुः, सर्वशुक्लः, द्विकृष्णः ॥ १५० ॥

१ उभयत्र पय इत्य धेयां वेति उपदश उपदशा वा गोमहिषाः ।

२ दन्ताना राजा । पूर्व वासितं पथात्सिमिति तितवासितम् । सं-

ः क्ताः । ३ । १ । १५१ ।

क्तान्तं सर्वं बहुव्रीहौ प्राक् स्यात् । कृतकटः ॥ १५१ ॥

जातिकालसुखादेर्नवा । ३ । १ । १५२ ।

जातेः कालात् सुखादिभ्यश्च बहुव्रीहौ क्तान्तं वा प्राक् स्यात् । शाङ्करजग्धी, जग्धशाङ्गरा । मासजाता जातमासा । सुखजाता, जातसुखा । दुःखहीना, हीनदुःखा ॥ १५२ ॥

आहिताग्न्यादिषु । ३ । १ । १५३ ।

एषु बहुव्रीहिषु क्तान्तं वा प्राक् स्यात् । आहिताग्निः, अग्न्याहितः । जातदन्तः, दन्तजातः ॥ १५३ ॥

प्रहरणात् । ३ । १ । १५४ ।

प्रहरणार्थात् क्तान्तं बहुव्रीहौ वा प्राक् स्यात् । उद्यतांसिः, अस्युद्यतः ॥ १५४ ॥

न सप्तमीन्दादिभ्यश्च । ३ । १ । १५५ ।

इन्द्रादेः प्रहरणार्थाच्च प्राक् सप्तम्यन्तं बहुव्रीहौ न स्यात् । इन्दुमौलिः, पद्मनाभः, असपिणिः ॥ १५५ ॥

गड्वादिभ्यः । ३ । १ । १५६ ।

गड्वादिभ्यो बहुव्रीहौ सप्तम्यन्तं प्राक् वा स्यात् कण्ठेगडुः, गडुकण्ठः । मध्येगुरुः, गुरुमध्यः ॥ १५६ ॥

प्रियः । ३ । १ । १५७ ।

अयं बहुव्रीहौ प्राक् वा स्यात् । प्रियगुडः, गुडप्रियः ॥ १५७ ॥

१ उद्यतोऽसिरनेनेति उद्यतांसिः ।

२ इन्दुमौलो यस्येति इन्दुमौलिः । सं०

कडारादयः कर्मधारये । ३ । १ । १५८ ।

एते कर्मधारये प्राक् वा स्युः । कडारजैमिनिः, जै-
मिनिकडारः । काणद्रोणः, द्रोणकाणः ॥ १५८ ॥

धर्मार्थादिषु द्वन्द्वे । ३ । १ । १५९ ।

एषु द्वन्द्वेष्वप्राप्तप्राक्त्वं वा प्राक् स्यात् । धर्मार्थौ,
अर्थधर्मौ । शब्दार्थौ, अर्थशब्दौ ॥ १५९ ॥

लघ्वक्षराऽसखीदुत्स्वराद्यदल्पस्वराचर्यमेकम् । ३ । १ । १६० ।

लघ्वक्षरं सखिवर्जदुदन्तं स्वराद्यकारान्तमल्पस्वरं
पूज्यवाचि चैकं द्वन्द्वे प्राक् स्यात् । शरशीर्षम्, अग्नीषोमौ,
वायुतोयम् । असखीति किम् ? सुतसखायौ । अस्त्रशस्त्रम्,
प्लक्षन्धग्रोधौ, श्रद्धामेधे । लघ्वादिति किम् ? कुक्कुटम-
यूरी, मयूरकुक्कुटौ । एकमिति किम् ? शङ्खदुन्दुभिबी
णाः । द्वन्द्व इत्येव ? चित्पष्टपटुः ॥ १६० ॥

मास-वर्ण-भ्रात्रऽनुपूर्वम् । ३ । १ । १६१ ।

एतद्वाचि द्वन्द्वेऽनुपूर्वं प्राक् स्यात् फाल्गुनचैत्रौ, ब्रा-
ह्मणक्षत्रियौ, ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः, बलदेववासुदेवौ
॥ १६१ ॥

भ-ऋतुतुल्यस्वरम् । ३ । १ । १६२ ।

नक्षत्रर्तुवाचि तुल्यस्वरं द्वन्द्वेऽनुपूर्वं प्राक् स्यात् । अ-
श्विनीभरणीकृत्तिकाः, हेमन्तशिशिरवसन्ताः, तुल्यस्व-
र इति किम् ? आर्द्रांशुशिरसी, ग्रीष्मवसन्तौ ॥ १६२ ॥

संख्या समासे । ३ । १ । १६३ ।

समाममात्रे संख्यावाच्यनुपूर्वं प्राक् स्यात् । द्वित्राः,
द्विशती, एकादशः ॥ १६३ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिया-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ तृतीयस्याध्यायस्य
प्रथमः पादः समाप्तः ॥ ३१ ॥

॥ द्वितीयः पादः ॥

परस्परा-न्योऽन्येतरेतरस्याम् स्यादेर्वाऽपुंसि । ३ । २ । १ ।

एषामपुंवृत्तीनां स्यादेराम् वा स्यात् । इमे सख्यौ कुले वा परस्परां परस्परं, अन्योऽन्यां अन्योऽन्यं, इतरेतरां इतरेतरं भोजयतः । आभिः सखीभिः कुलैर्वा परस्परां परस्परेण, अन्योऽन्यां अन्योऽन्येन, इतरेतरां इतरेतरेण भोज्यते । अपुंसोति किम् ? इमे नराः परस्परं भोजयन्ति ॥ १ ॥

अम् अव्ययीभावस्यातोऽपञ्चम्याः । ३ । २ । २ ।

अदन्तस्याव्ययीभावस्य स्यादेरम् स्यात्, न तु पञ्चम्याः । उपकुम्भमस्ति, उपकुम्भं देहि । अव्ययीभावस्येति किम् ? प्रियोपकुम्भोऽयम् । अत इति किम् ? अधिस्त्रि । अपञ्चम्या इति किम् ? उपकुम्भात् ॥ २ ॥

वा तृतीयायाः । ३ । २ । ३ ।

अदन्तस्याव्ययीभावस्य तृतीयाया अम् वा स्यात् । किन्न उपकुम्भम्, किन्न उपकुम्भेन । अव्ययीभावस्येति किम् ? प्रियोपकुम्भेन ॥ ३ ॥

सप्तम्या वा । ३ । २ । ४ ।

अदन्तस्याव्ययीभावस्य सप्तम्या अम् वा स्यात् । उपकुम्भम्, उपकुम्भे निधेहि । अव्ययीभावस्येत्येव ? प्रियोपकुम्भे ॥ ४ ॥

ऋद्ध-नदी-वंश्यस्य । ३ । २ । ५ ।

एतदन्तस्याव्ययीभावस्यादन्तस्य सप्तम्या अम् नित्यं
स्यात् । सुमगधम्, उन्मत्तगङ्गम्, एकविंशतिभारद्वाजं
वसति ॥ ५ ॥

अनतो लुप् । ३ । २ । ६ ।

अदन्तवर्जस्याव्ययीभावस्य स्यादेर्लुप् स्यात् । उपवधु,
उपकर्तृ । अनत इति किम् ? उपकुम्भात् । अव्ययीभाव-
स्येत्येव ? प्रियोपवधुः ॥ ६ ॥

अव्ययस्य । ३ । २ । ७ ।

अव्ययस्य स्यादेर्लुप् स्यात् । स्वः, प्रातः । अव्ययस्येति
किम् ? अत्युच्चैः ॥ ७ ॥

ऐकार्थ्ये । ३ । २ । ८ ।

ऐकार्थ्यमैकपदं तन्निमित्तस्य स्यादेर्लुप् स्यात् । चित्र-
गुः, पुत्रीयति, औपगवः । अत एव लुब्धविधानाद् नाम ना-
म्नेत्युक्तावपि स्याद्यन्तानां समासः स्यात् । ऐकार्थ्यं इति
किम् ? चित्रा गावो यस्येत्यादिवाक्ये मा भूत् ॥ ८ ॥

न नाम्येकस्वरात् खित्युत्तरपदेऽमः । ३ । २ । ९ ।

समासारम्भकमन्त्यं पदमुत्तरपदं तस्मिन् खित्प्रत्य-
यान्ते उत्तरपदे परे नाम्यन्तादेकस्वरात् पूर्वपदात् परस्यामो
लुब्ध न स्यात् । खियंमन्यः, नावंमन्यः । नामीति किम् ?
ह्रमंमन्यः । एकस्वरादिति किम् ? वधुंमन्यः । ग्वितीति
किम् ? स्त्रीमानी ॥ ९ ॥

असत्त्वे डसेः । ३ । २ । १० ।

असत्त्वे विहितस्य डसेः उत्तरपदे परे लुब्ध न स्यात् ।

स्तोकान्मुक्तः । असत्त्व इति किम् ? स्तोकभयम् । उत्तर-
पद इत्येव ? निःस्तोकः ॥ १० ॥

ब्राह्मणाच्छंसी । ३ । २ । ११ ।

अत्र समासे डसेर्लुबभावो निपात्यते । ब्राह्मणाच्छं-
सिनी । निपातनादृत्विग्विशेषादन्यत्र लुबेव । ब्राह्म-
णशंसिनी स्त्री ॥ ११ ॥

ओजोऽञ्जः-सहोऽम्भस्-तमस्-तपसः टः । ३ । २ । १२ ।

एभ्यः परस्य टावचनस्योत्तरपदे परे लुब् न स्यात् ।
ओजसाकृतम्, अञ्जसाकृतम्, सहसाकृतम्, अम्भसा-
कृतम्, तमसाकृतम्, तपसाकृतम् । ट इति किम् ? ओ-
जोभावः ॥ १२ ॥

पुम्-अनुपोऽनुजान्धे । ३ । २ । १३ ।

पुअनुभ्यां परस्य टो यथासंख्यमनुजेऽन्धे चोत्तरपदे
लुब् न स्यात् । पुंसाऽनुजः, अनुपाऽन्धः । ट इत्येव ? पु-
मनुजा ॥ १३ ॥

आत्मनः पूरणे । ३ । २ । १४ ।

अस्मात् परस्य टः पूरणप्रत्ययान्ते उत्तरपदे लुब् न स्या-
त् । आत्मनाद्धितीयः, आत्मनापष्ठः ॥ १४ ॥

मनसश्चाऽऽज्ञायिनि । ३ । २ । १५ ।

मनस आत्मनश्च परस्य ट आज्ञायिन्युत्तरपदे लुब् न
स्यात् । मनसाऽऽज्ञायी, आत्मनाऽऽज्ञायी ॥ १५ ॥

नाम्नि । ३ । २ । १६ ।

मनसः परस्य टः संज्ञाविषये उत्तरपदे परे लुब् न स्या-
त् । मनसादेवी । नाम्नोति किम् ? मनोदत्ता कन्या ॥ १६ ॥

पराऽऽत्मभ्यां डेः । ३ । २ । १७ ।

आभ्यां परस्य डेवचनस्योत्तरपदे परे नाम्नि लुब् न स्यात् । परस्मैपदम्, आत्मनेपदम् । नाम्नीत्येव ? परहितम् ॥ १७ ॥

अद्-व्यञ्जनात् सप्तम्या बहुलम् । ३ । २ । १८ ।

अदन्ताद्द्वयञ्जनान्ताच्च परस्याः सप्तम्या बहुलं नाम्नि लुब् न स्यात् । अरण्येतिलकाः, युधिष्ठिरः । अद्वयञ्जनादिति किम् ? भूमिपाशः । नाम्नीत्येव ? तीर्थकाकः ॥ १८ ॥

प्राक्कारस्य व्यञ्जने । ३ । २ । १९ ।

राजलभ्यो रक्षानिर्वेशः कारः । प्राचां देशे यः कारः तस्य संज्ञायां गम्यमानायामद्वयञ्जनात् परस्याः सप्तम्या व्यञ्जनादावुत्तरपदे लुब् न स्यात् । मुकुटेकार्यापणः, समिधिमापकः । प्रागिति किम् ? यूथपशुः । उदीचामयं न प्राचां । कार इति किम् ? अभ्यर्हितपशुः । व्यञ्जन इति किम् ? अविकटोरणः ॥ १९ ॥

तत्पुरुषे कृति । ३ । २ । २० ।

अद्वयञ्जनात् परस्याः सप्तम्याः कृदन्ते उत्तरपदे तत्पुरुषे लुब् न स्यात् । स्तम्बेरमः, भस्मनिहुतम् । तत्पुरुष इति किम् ? घन्वकारकः । अद्वयञ्जनादित्येव ? कुरुचरः ॥ २० ॥

मध्यान्ताद् गुरौ । ३ । २ । २१ ।

आभ्यां परस्याः सप्तम्या गुरावुत्तरपदे लुब् न स्यात् । मध्येगुरुः, अन्तेगुरुः ॥ २१ ॥

अमूर्द्ध-मस्तकात् स्वाङ्गादकामे । ३ । २ । २२ ।

मूर्द्धमस्तकवर्जात् स्वाङ्गवाचिनोऽद्वयञ्जनात् परम्याः स-

सप्तम्याः कामवर्जं उत्तरपदे लुच् न स्यात् । कण्ठेकालः ।
अमूर्द्धमस्तकादिति किम् ? 'मूर्द्धगिग्गः, मस्तकगिग्गः ।
अकाम इति किम् ? मुग्धकामः ॥ २२ ॥

घन्धे घञि नवा । ३ । २ । २३ ।

घन्धे घञन्ते उत्तरपदे अद्व्यञ्जनात् परस्याः सप्तम्या
लुच् वा न स्यात् । हस्तेबन्धः, हस्तबन्धः । घञेबन्धः, घ-
ञबन्धः । घञीति किम् ? अजन्ते, हस्तबन्धः ॥ २३ ॥

कालात् तन-तर-तम-काले । ३ । २ । २४ ।

अद्व्यञ्जनान्तात् कालवाचिनः परस्याः सप्तम्यास्तना-
दिप्रत्ययेषु काले चोत्तरपदे वा लुच् न स्यात् । पूर्वाह्णेतनः,
पूर्वाह्णतनः । पूर्वाह्णेतराम्, पूर्वाह्नतरं । पूर्वाह्णेत-
माम्, पूर्वाह्णतमे । पूर्वाह्णेकाले, पूर्वाह्णकाले । कान्दा-
दिति किम् ? शुकुतरं, शुकुतमे । अद्व्यञ्जनादित्येव ? रा-
त्रितरायाम् ॥ २४ ॥

शय-वासि-वासेष्वकालात् । ३ । २ । २५ ।

अकालवाचिनोऽद्व्यञ्जनात् परस्याः सप्तम्या एषूत्तर-
पदेषु लुच् वा न स्यात् । थिलेशयः, थिलशयः । वनेवासी,
वनवासी । ग्रामेवामः, ग्रामवासः । अकालादिति किम् ?
पूर्वाह्णशयः ॥ २५ ॥

वर्ष-क्षर-वराप्सरः-शरोरस्-मनसो जे । ३ । २ । २६ ।

एभ्यः परस्याः सप्तम्या जे उत्तरपदे लुच् वा न स्यात् ।
वर्षजः, वर्षजः । क्षरजः, क्षरजः । वरजः, वरजः । अप्सु-
जम्, अप्सुजम् । सरसिजम्, सरोजम् । शरजम्, शरजम् ।
उरसिजः, उरोजः । मनसिजः, मनोजः ॥ २६ ॥

द्यु-प्रावृट्-वर्षा-शरत्-कालात् । ३ । २ । २७ ।

एभ्यः परस्याः सप्तम्या जे उत्तरपदे लुक् न स्यात् ।
दिविजः, प्रावृषिजः, वर्षासुजः, शरदिजः, कालेजः ॥ २७ ॥

अपो य-योनि-मति-चरे । ३ । २ । २८ ।

अपः परस्याः सप्तम्या ये प्रत्यये योन्यादौ च उत्तरपदे
लुक् न स्यात् । अप्सव्यः, अप्सुयोनिः, अप्सुमतिः, अ-
प्सुचरः ॥ २८ ॥

नेन्-सिद्ध-स्थे । ३ । २ । २९ ।

इन्प्रत्ययान्ते सिद्धस्थयोश्चोत्तरपदयोर्न लुक् न स्यात्,
भवत्येवेत्यर्थः । स्थण्डिलवर्ती, साङ्गाइयसिद्धः, समभ्यः
॥ २९ ॥

पठ्याः क्षेपे । ३ । २ । ३० ।

उत्तरपदे परे क्षेपे गम्ये पठ्या लुक् न स्यात् । चौर-
स्यकुलम् ॥ ३० ॥

पुत्रे वा । ३ । २ । ३१ ।

पुत्रे उत्तरपदे क्षेपे पठ्या लुक् वा न स्यात् । दास्याः
पुत्रः, दासीपुत्रः ॥ ३१ ॥

पश्यत्-वाग्-दिशो हर-युक्ति-दण्डे । ३ । २ । ३२ ।

एभ्यः परस्याः पठ्या यथासंख्यं हरादावुत्तरपदे लुक्
न स्यात् । पश्यतोहरः, वाचोयुक्तिः, दिशोटण्डः ॥ ३२ ॥

अदसोऽकजायनणोः । ३ । २ । ३३ ।

अदसः परस्याः पठ्या अकज्विपये उत्तरपदे आय-
नणि च परे लुक् न स्यात् । आमुष्यपुत्रिका, आमुष्या-
यणः ॥ ३३ ॥

'देवानांप्रियः । ३ । २ । ३४ ।

अत्र पठथा लुब् न स्यात् । देवानांप्रियः ॥ ३४ ॥

शेष-पुच्छ-लाङ्गूलेषु नाम्नि शुनः । ३ । २ । ३५ ।

शुनः परस्याः पठथाः शेषादायुत्तरपदे संज्ञायां लुब् न स्यात् । शुनःशेषः, शुनःपुच्छः, शुनोलाङ्गूलकः ॥ ३५ ॥

वाचस्पति-वास्तोष्पति-दिवस्पति-दिवो-

दासम् । ३ । २ । ३६ ।

एते समासाः पठथलुपि निपात्यन्ते नाम्नि । वाचस्पतिः, वास्तोष्पतिः, दिवस्पतिः, दिवोदासः ॥ ३६ ॥

ऋतां विद्या-योनिःसम्बन्धे । ३ । २ । ३७ ।

ऋदन्तानां विषया योन्या वा कृते सम्बन्धे हेतौ सति प्रवृत्तानां पठथास्तत्रैव हेतौ सति प्रवृत्ते उत्तरपदे लुब् न स्यात् । होतुःपुत्रः, पितुःपुत्रः, पितुरन्तेवासी । ऋतामिति किम् ? आचार्यपुत्रः । विद्यायोनिःसम्बन्ध इति किम् ? भर्तृगृहम् ॥ ३७ ॥

स्वसृ-पत्योर्वा । ३ । २ । ३८ ।

विद्यायोनिःसम्बन्धनिमित्तानामृदन्तानां पठथाः स्वसृपत्योरुत्तरपदयोर्योनिःसम्बन्धनिमित्तयोर्लुब् वान स्यात् । होतुःस्वसा, होतृस्वसा । स्वसृःपतिः, स्वसृपतिः । विद्यायोनिःसम्बन्ध इत्येव ? भर्तृस्वसा, होतृपतिः ॥ ३८ ॥

आ द्वन्द्वे । ३ । २ । ३९ ।

विद्यायोनिःसम्बन्धनिमित्तानामृदन्तानां यो द्वन्द्वस्मिन् सत्युत्तरपदे पूर्वपदस्याऽऽत् स्यात् । होतापोतारौ,

१ देवानांप्रियो-मूर्धः गारुड्य । व्याकरणान्तरेषु तु मूर्धः एव किञ्चिन्ते ।

२ शुनः शेषमिव शेषनस्पति शुनशेषः ।

मातापितरौ । ऋतामित्येव ? गुरुशिष्यौ । विद्यायोनि-
सम्बन्ध इत्येव ? कर्तृकारयितारौ ॥ ३९ ॥

पुत्रे । ३ । २ । ४० ।

पुत्रे उत्तरपदे^१ विद्यायोनिसम्बन्धानामृदन्तानां द्वन्द्वे
आः स्यात् । मातापुत्रौ, होतापुत्रौ ॥ ४० ॥

वेदसहश्रुताऽवायुदेवतानाम् । ३ । २ । ४१ ।

एषां द्वन्द्वे पूर्वपदस्योत्तरपदे आः स्यात् । इन्द्रासोमौ ।
वेदेति किम् ? ब्रह्मप्रजापती । सहेति किम् ? विष्णुश-
क्रौ । श्रुतेति किम् ? चन्द्रसूर्यौ । वायुवर्जनं किम् ? वा-
य्वग्नी । देवतानामिति किम् ? यूपचपालौ ॥ ४१ ॥

ईः षोम-वरुणेऽग्नेः । ३ । २ । ४२ ।

वेदसहश्रुतावायुदेवतानां द्वन्द्वे षोमे वरुणे चोत्तरपदे-
ऽग्नेरीः स्यात् । षोमेति निर्देशाद् ईयोगे षत्वं च । अग्नी-
षोमौ, अग्नीवरुणौ । देवताद्वन्द्व इत्येव ? अग्निसोमौ
बद्ध ॥ ४२ ॥

इवृद्धिमत्यविष्णौ । ३ । २ । ४३ ।

विष्णुवर्जे वृद्धिमत्युत्तरपदे देवताद्वन्द्वे अग्नेरिः स्या-
त् । आग्निवारुणीमनइवाहीमालभेत । वृद्धिमतीति
किम् ? अग्नीवरुणौ । अविष्णाविति किम् ? आग्नाव-
ष्णवर्चं चरुं निर्वपेत् ॥ ४३ ॥

दिवो द्यावा । ३ । २ । ४४ ।

देवताद्वन्द्वे दिव उत्तरपदे द्यावेति स्यात् । द्यावाभूमी
॥ ४४ ॥

दिवस्-दिवः पृथिव्यां वा । ३ । २ । ४५ ।

देवताद्वन्द्वे दिवः पृथिव्यामुत्तरपदे एतौ वा स्याताम् ।
दिवस्पृथिव्यौ, दिवःपृथिव्यौ, द्यावापृथिव्यौ ॥ ४५ ॥

उपासोपसः । ३ । २ । ४६ ।

देवताद्वन्द्वे उपस उत्तरपदे उपासा स्यात् । उपासा-
सूर्यम् ॥ ४६ ॥

मातरपितरं वा । ३ । २ । ४७ ।

मातृपित्रोः पूर्वोत्तरपदयोर्द्वन्द्वे ऋतोऽरो वा निपा-
त्यते । मातरपितरयोः, मातापित्रोः ॥ ४७ ॥

वर्चस्कादिष्ववस्करादयः । ३ । २ । ४८ ।

एष्वर्थेष्वेते कृतशपसाद्युत्तरपदाः साधवः स्युः । अ-
वस्करोऽन्नमलम्, अवकरोऽन्यः । अपस्करो रथाङ्गम्,
अपकरोऽन्यः ॥ ४८ ॥

परतः स्त्री पुंस्वत् स्येकार्थेऽनूङ् । ३ । २ । ४९ ।

परतो विशेष्यवशात् स्त्रीलिङ्गः स्त्रीवृत्तावेकार्थं उत्त-
रपदे पुंस्वत् स्यात्, न तृडन्तः । दर्शनीयभार्यः । परत इति
किम् ? द्रोणीभार्यः । स्त्रीति किम् ? खलपुटदृष्टिः । स्येकार्थं
इति किम् ? गृहिणीनेत्रः, कल्याणीमाता । अनूटिति
किम् ? करभोरुभार्यः ॥ ४९ ॥

क्यङ् मानि-पित्तद्धिते । ३ । २ । ५० ।

क्यङि मानिनि चोत्तरपदे पित्तद्धिते च परतः स्त्री-
लिङ्गोऽनूङ् पुंस्वत् स्यात् । श्येतायते, दर्शनीयमानी अय-
मभ्याः, अजध्यं यूथम् ॥ ५० ॥

जातिश्च णिं-तद्धितय-स्वरे । ३ । २ । ५१ ।

अन्या परतः स्त्रीं जातिश्च णौ प्रत्यये यादौ स्वरादौ च तद्धिते विषयभूते पुंस्वत् स्याद् अनूङ् । पठयति, एत्यः, भावत्कम् । जातिः, दारद्यः, गार्गः । तद्धितेति किम् ? हस्तिनीयति, हस्तिन्यः ॥ ५१ ॥

एयेऽग्नायी । ३ । २ । ५२ ।

एयप्रत्ययेऽग्नाय्येव परतः स्त्री पुंस्वत् स्यात् । आग्नेयः । पूर्वेण सिद्धे नियमार्थमिदम् । श्यैनेयः ॥ ५२ ॥

नाप् प्रियाऽऽदौ । ३ । २ । ५३ ।

अप्प्रत्ययान्ते स्येकार्थे उत्तरपदे प्रियादौ च परतः स्त्री पुंस्वन्न स्यात् । कल्याणीपञ्चमा रात्रयः, कल्याणी-प्रियः । अप्रियादाविति किम् ? कल्याणपञ्चमीकः पक्षः ॥ ५३ ॥

तद्धिताऽककोपान्त्यपूरणधाख्याः । ३ । २ । ५४ ।

तद्धितस्याकप्रत्ययस्य च क उपान्त्यो यासां ताः पूरणप्रत्ययान्ताः संज्ञाश्च परतः स्त्री पुंस्वन्न स्युः । मद्रिका-भार्यः, कारिकाभार्यः, पञ्चमीभार्यः, दत्ताभार्यः, । तद्धिताकेति किम् ? पाकभार्यः ॥ ५४ ॥

तद्धितः स्वरवृद्धिहेतुररक्त-विकारे । ३ । २ । ५५ ।

रक्तविकाराभ्यामऽन्यार्थः स्वरवृद्धिहेतुर्यस्तद्धितस्तदन्तः परतः स्त्री पुंस्वन्न स्यात् । माथुरीभार्यः । स्वरेति किम् ? वैयाकरणभार्यः । वृद्धिहेतुरिति किम् ? अर्द्धप्रस्थ-भार्यः । अरक्तविकार इति किम् ? काषायवृहतिकः, लौहेषः ॥ ५५ ॥

१ णौ परे पठयति । अन्या साधुरेत्य इति तद्धितवकारे परे सिध्यति ।

भावत्वमिति तद्धितस्वरपरस्य निदर्शनम् ।

स्वाङ्गाद् डीर्जातिश्चाऽमानिनि । ३ । २ । ५६ ।

स्वाङ्गाद्यो डीस्तदन्तो जातिवाची च परतः स्त्री पुम्बन्
स्यात्, न तु मानिनि । दीर्घकेशीभार्यः, कठीभार्यः, शूद्रा-
भार्यः । स्वाङ्गादिति किम् ? पटुभार्यः । अमानिनीति
किम् ? दीर्घकेशमानिनी ॥ ५६ ॥

पुम्बत् कर्मधारये । ३ । २ । ५७ ।

परतः स्त्री अनूद् कर्मधारये सति स्येकार्थं उत्तर-
पदे परे पुम्बत् स्यात् । कल्याणप्रिया, मद्रकभार्या, मायु-
रघुन्दारिका, चन्द्रमुखवृन्दारिका । अनूडित्येव ? ब्रह्मव-
न्धुवृन्दारिका ॥ ५७ ॥

रिति । ३ । २ । ५८ ।

परतः स्त्री अनूद् रिति प्रत्यये पुम्बत् स्यात् । पटुजा-
तीया, कठदेशीया ॥ ५८ ॥

त्व-ते गुणः । ३ । २ । ५९ ।

परतः स्यनूद् गुणवचनस्त्वतयोः प्रत्यययोः पुम्बत् स्या-
त् । पटुत्वम्, पटुता । गुण इति किम् ? कठीत्वम् ॥ ५९ ॥

चौ क्वचित् । ३ । २ । ६० ।

परतः स्यनूद् चौ क्वचित् पुम्बत् स्यात् । महद्भृता
कन्या । क्वचिदिति किम् ? गोमतीभृता ॥ ६० ॥

सर्वादयोऽस्यादौ । ३ । २ । ६१ ।

सर्वादिः परतः, स्त्री पुम्बत् स्यात्, न तु स्यादौ । सर्व-
स्त्रियः, भवत्पुत्रः । अस्यादाविति किम् ? सर्वस्य ॥ ६१ ॥

मृगक्षीराऽऽदिषु वा । ३ । २ । ६२ ।

मृगक्षीरम्, मृगीक्षीरम् । काकशावः, काकीशावः ॥६२॥

एषु समासेषु परतः स्त्री उत्तरपदे पुम्बद्धा स्यात् ।

ऋदुदित् तर-तम-रूप-कल्प-ब्रुव-चेलद्-गोत्र-मत-हते

वा ह्रस्वश्च । ३ । २ । ६३ ।

ऋदुदीत्परतः स्त्री तरादिषु प्रत्ययेषु ब्रुवादौ च स्ये-
कार्थं उत्तरपदे ह्रस्वान्तः पुम्बच्च वा स्यात् । पचन्तितरा,
पचत्तरा, पचन्तीतरा । श्रेयसितरा, श्रेयस्तरा, श्रेयसी-
तरा । पचन्तितमा, पचत्तमा, पचन्तीतमा । श्रेयसितमा,
श्रेयस्तमा, श्रेयसीतमा । पचन्तिरूपा, पचद्रूपा, पचन्ती
रूपा । विदुषिरूपा, विद्वद्रूपा, विदुषीरूपा । पचन्तिकल्पा,
पचत्कल्पा, पचन्तीकल्पा । विदुषिकल्पा, विद्वत्कल्पा,
विदुषीकल्पा । श्रेयसिकल्पा, श्रेयस्कल्पा, श्रेयसीकल्पा ।
पचन्तिब्रुवा, पचद्ब्रुवा, पचन्तीब्रुवा । श्रेयसिब्रुवा, श्रेयो-
ब्रुवा, श्रेयसीब्रुवा । पचन्तिचेली, पचच्चेली, पचन्तीचेली ।
श्रेयसिचेली, श्रेयश्चेली, श्रेयसीचेली । पचन्तिगोत्रा, पच-
द्गोत्रा, पचन्तीगोत्रा । श्रेयसिगोत्रा, श्रेयोगोत्रा, श्रेय
सीगोत्रा । पचन्तिमता, पचन्मता, पचन्तीमता । श्रेयसि-
मता, श्रेयोमता, श्रेयसीमता । पचन्तिहता, पचद्धता,
पचन्तीहता । श्रेयसिहता, श्रेयोहता, श्रेयसीहता ॥ ६३ ॥

डयः । ३ । २ । ६४ ।

डयन्तायाः परतः स्त्रियास्तरादिषु प्रत्ययेषु ब्रुवादिषु
चोत्तरपदेषु एकार्थं ह्रस्वः स्यात् । गौरितरा, गौरितमा,
नर्त्तिकरूपा, कुमारिकल्पा, ब्राह्मणिब्रुवा, गार्गिचेली, ब्रा

ह्यणिगोत्रा, गार्गिमता, गौरिहता ॥ ६४ ॥

भोगवत्-गौरिमतोर्नाग्नि । ३ । २ । ६५ ।

अनयोद्ध्यन्तयोः संज्ञायां तरादिषु प्रत्ययेषु वृवादीं चोत्तरपदे एकार्थं ह्रस्वः स्यात् । भोगवत्तरा, गौरिम-
तितमा, भोगवतिरूपा, गौरिमतिरूल्पा, भोगवतिवृवा,
गौरिमतिवेली, भोगवतिगोत्रा, गौरिमतिमता, भोग-
वतिहता । नाम्नीति किम् ? भोगवत्तरा, भोगवत्तरा,
भोगवतीतरा ॥ ६५ ॥

नवैकस्वराणाम् । ३ । २ । ६६ ।

एकस्वरस्य ङ्यन्तस्य तरादौ प्रत्यये वृवादौ चोत्तरपदे
स्येकार्थं वा ह्रस्वः स्यात् । स्त्रितरा, स्त्रीतरा । जितरा,
जीतरा । जितमा, जीतमा । जिव्रवा, जीव्रवा । एकस्वरा-
णामिति किम् ? कुटीतरा ॥ ६६ ॥

ऊङः । ३ । २ । ६७ ।

ऊङन्तस्य तरादौ चोत्तरपदे स्येकार्थं वा ह्रस्वः स्यात् ।
ब्रह्मबन्धुतरा, ब्रह्मबन्धुतरा । कद्रुवृवा, कद्रुवृवा ॥ ६७ ॥

महतः कर-घास-विशिष्टे डाः । ३ । २ । ६८ ।

करादावुत्तरपदे महतो डा वा स्यात् । महाकरः, मह-
त्करः । महाघासः, महद्घासः । महाविशिष्टः, महद्वि-
शिष्टः ॥ ६८ ॥

स्त्रियाम् । ३ । २ । ६९ ।

स्त्रीवृत्तेर्महतः करादावुत्तरपदे नित्यं डाः स्यात् । महा-
करः, महाघासः, महाविशिष्टः ॥ ६९ ॥

जातीयैकार्थेऽच्चेः । ३ । २ । ७० ।

महतोऽच्च्यन्तस्य जातीयरि ऐकार्थ्यं चोत्तरपदे डाः स्यात् । महाजातीयः, महावीरः । जातीयैकार्थ्यं इति किम् ? महत्तरः । अच्चेरिति किम् ? महद्भूता कन्या ॥ ७० ॥

न पुम्बन्निपेधे । ३ । २ । ७१ ।

महतः पुम्बन्निपेधविषये उत्तरपदे डा न स्यात् महती-
प्रियः ॥ ७१ ॥

इच्यस्वरे दीर्घआच्च ॥ ३ । २ । ७२ ॥

इजन्तेऽस्वरादाबुत्तरपदे पूर्वपदस्य दीर्घत्वं आच्च स्यात् । मुष्टीमुष्टि, मुष्टामुष्टि । अस्वर इति किम् ? अस्यसि ॥ ७२ ॥

हविष्यष्टनः कपाले ॥ ३ । २ । ७३ ॥

हविष्यर्थं कपाले उत्तरपदेऽष्टनो दीर्घः स्यात् । अष्टा-
कपालं हविः । हविपीति किम् ? अष्टकपालम् । कपाल
इति किम् ? अष्टपात्रं हविः ॥ ७३ ॥

गवि युक्ते । ३ । २ । ७४ ।

युक्तेऽर्थं गव्युत्तरपदेऽष्टनो दीर्घः स्यात् । अष्टागवं
शकटम् । युक्त इति किम् ? अष्टगुर्ध्वजः ॥ ७४ ॥

नाम्नि । ३ । २ । ७५ ।

अष्टन उत्तरपदे संज्ञायां दीर्घः स्यात् । अष्टापदः कै-
लाशः । नाम्नीति किम् ? अष्टदंष्ट्रः ॥ ७५ ॥

१ " प्रचारे जर्तयद् " (३-२-३५) इति गृहेण जातीयस्य ।

महान् प्रचरोऽस्य न महाजर्तयः, शिष्यो नु महाजर्तयः । तर्हं पट्टजर्तयः ।
महौषागो वीरस्य महारिर् इदकार्थस्यंदाहस्यम् । महती वीर्यितस्य न महावीरि-
तिव्यस्ये धेयम् ।

कोटर-मिश्रक-सिध्रक-पुरग-सारिकस्य वणे । ३ । २ । ७६ ।

एषां कृतणत्वे चने उत्तरपदे संज्ञायां दीर्घः स्यात् ।
कोटरावणम्, मिश्रकावणम्, सिध्रकावणम्, पुरगावणम्,
सारिकावणम् ॥ ७६ ॥

अञ्जनादीनां गिरौ । ३ । २ । ७७ ।

एषां गिरावुत्तरपदे नाम्नि दीर्घः स्यात् । अञ्जनागि-
रिः, कुङ्कुटागिरिः ॥ ७७ ॥

अनजिरादिवहुस्वर-शरादीनां मतौ । ३ । २ । ७८ ।

अजिरादिवर्जबहुस्वराणां शरादीनां च मतौ प्रत्यये
नाम्नि दीर्घः स्यात् । उदुम्बरावती, शरावती, वंशावती ।
अनजिरादीति किम् ? अजिरवती, हिरण्यवती ॥ ७८ ॥

ऋषौ विश्वस्य मित्रे । ३ । २ । ७९ ।

ऋषावर्थे मित्रे उत्तरपदे विश्वस्य नाम्नि दीर्घः स्यात् ।
विश्वामित्रः ॥ ७९ ॥

नरे । ३ । २ । ८० ।

नरे उत्तरपदे नाम्नि विश्वस्य दीर्घः स्यात् । विश्वानरः
कश्चित् ॥ ८० ॥

वसु-राटोः । ३ । २ । ८१ ।

अनयोरुत्तरपदयोर्विश्वस्य दीर्घः स्यात् । विश्वावसुः,
विश्वाराट् ॥ ८१ ॥

वलच्यपित्रादेः । ३ । २ । ८२ ।

वलच्प्रत्यये पित्रादिवर्जानां दीर्घः स्यात् । आसुती-
चलः । अपित्रादेरिति किम् ? पितृवलः, मातृवलः ॥ ८२ ॥

चितेः कचि । ३ । २ । ८३ ।

चितेः कचि दीर्घः स्यात् । एकचित्तीकः ॥ ८३ ॥

स्वामिचिह्नस्याऽविष्टाऽष्ट-पञ्च-भिन्न-छिन्न-च्छिद्र-
स्रुव-स्वस्तिकस्य कर्णे । ३ । २ । ८४ ।

स्वामी चिह्नयते येन तद्वाचिनो विष्टादिवर्जस्य कर्णे
उत्तरपदे दीर्घः स्यात् । दांत्राकर्णः पशुः । स्वामिचिह्नस्येति
किम् ? लम्बकर्णः । विष्टादिवर्जनं किम् ? विष्टकर्णः,
अष्टकर्णः ॥ ८४ ॥

गतिकारकस्य नहि-वृत्ति-वृषि-व्यधि-रुचि-सहि-
तनौ कौ । ३ । २ । ८५ ।

गतिकारकयोर्नद्यादौ क्तिवन्ते उत्तरपदे दीर्घः स्यात् ।
उपानत्, नीवृत्, प्रावृत्, श्वाचित्, नीरूक्, ऋतीषद्,
जलासद्, परीतत् ॥ ८५ ॥

घञ्युपसर्गस्य बहुलम् । ३ । २ । ८६ ।

घञन्ते उत्तरपदे उपसर्गस्य बहुलं दीर्घः स्यात् । नी-
क्लेदः, नीवारः । बाहुलकात् क्वचिद्वा, प्रतीवेशः, प्रति-
वेशः । क्वचिन्न, विषादः, निषादः ॥ ८६ ॥

नामिनः काशे । ३ । २ । ८७ ।

नाम्यन्तस्योपसर्गस्याजन्ते काशे उत्तरपदे दीर्घः स्या-
त् । नीकाशः, वीकाशः । नामिन इति किम् ? प्रकाशः
॥ ८७ ॥

१ दात्र चिह्न कर्णे यस्य स पशुर्दानावणः । पयवर्ण इत्यादियु न दीर्घत्व,
तेषां विष्टादिनध्यगत्वात् ।

दस्ति । ३ । २ । ८८ ।

दो यंस्तादिरादेशस्तस्मिन् परे नाम्यन्तस्योपसर्गस्य दीर्घः स्यात् । नीत्तम्, वीत्तम् । द इति किम् ? वितीर्णम् । तीति किम् ? सुदत्तम् ॥ ८८ ॥

अपील्वादेर्वहे । ३ । २ । ८९ ।

पील्वादिवर्जस्य नाम्यन्तस्य वहे उत्तरपदे दीर्घः स्यात् । ऋषीवहम्, मुनीवहम् । अपील्वादेरिति किम् ? पीलुवहम्, दारुवहम् ॥ ८९ ॥

शुनः । ३ । २ । ९० ।

अस्योत्तरपदे दीर्घः स्यात् । श्वादन्तः, श्वावराहम् ॥ ९० ॥
एकादश-षोडश-षोडन्-षोडा-पड्डा । ३ । २ । ९१ ।

एकादशो दशादिषु कृतदीर्घत्वादयो निपात्यन्ते ।
एकादश, षोडश, पड्डन्ता अस्य षोडन्, षोडा, पड्डा ॥ ९१ ॥

द्वित्र्यष्टानां द्वा-त्रयोऽष्टाः प्राक्शताद्, अनशीति-
बहुव्रीहौ । ३ । २ । ९२ ।

एषां यथासंख्यमेते प्राक्शतात् संख्यायामुत्तरपदे स्युः, नत्वशीतौ बहुव्रीहिविषये च । द्वादश, त्रयोविंशतिः, अष्टात्रिंशत् । प्राक्शतादिति किम् ? द्विशतम्, त्रिशतम्, अष्टसहस्रम् । अनशीतिबहुव्रीहाविति किम् ? द्वयशीतिः, द्वित्राः ॥ ९२ ॥

१ तस्मिन्नादिरादेशः ।

२ षोडन्शब्दस्य षोडन् षोडन्ती षोडन्तः । षोडन्ता षोडन्तामिति पचन्-
वदरूपाणि स्युः । द्वित्रां षोडन्तीत्यस्य नदीवत् । घाप्रत्यये षोडा । पड्डा इति
तु पड् दधातीति डे प्रत्यये सिध्यति ।

चत्वारिंशदादौ वा । ३ । २ । ९३ ।

द्वित्र्यष्टानां प्राक्शताच्चत्वारिंशदादावुत्तरपदे यथा-
संख्यं द्वात्रयोऽष्टा वा स्युः, अनशीतियहुव्रीहौ । द्वाच-
त्वारिंशत्, द्विचत्वारिंशत् । त्रयश्चत्वारिंशत्, त्रिच-
त्वारिंशत् । अष्टाचत्वारिंशत्, अष्टचत्वारिंशत् ॥ ९३ ॥

हृदयस्य हृत्, लास-लेखाऽण्ये । ३ । २ । ९४ ।

अस्य लासलेखयोरुत्तरपदयोरणि ये च प्रत्यये हृत्
स्यात् । हृल्लासः, हृल्लेखः, हार्दम्, हृद्यः ॥ ९४ ॥

पदः पादस्याऽज्याऽति-गोपहते । ३ । २ । ९५ ।

पादस्याज्यादावुत्तरपदे पदः स्यात् । पंदाजिः, पदा-
तिः, पदगः, पदोपहतः ॥ ९५ ॥

हिम-हति-काषि-ये पद् । ३ । २ । ९६ ।

हिमादावुत्तरपदे ये च प्रत्यये पादस्य पद् स्यात् । प-
द्धिमम्, पद्धतिः, पत्कापी, पंध्याः शर्कराः ॥ ९६ ॥

ऋचः शशसि । ३ । २ । ९७ ।

ऋचां पादस्य शादौ शस्प्रत्यये पद् स्यात् । पच्छो
गायत्रीं शंसति । ऋच इति किम् ? पादशः श्लोकं वक्ति ।
द्विःशपाठात् स्यादिशसि न स्यात्, ऋचः पादान् पश्य
॥ ९७ ॥

शब्द-निष्क-घोष-मिश्रे वा । ३ । २ । ९८ ।

शब्दादावुत्तरपदे पादस्य पद् वा स्यात् । पच्छब्दः,

१ पादाभ्यामजति, अतति, गच्छति, उपहत इति पदाजिः, पदातिः,
पदगः पदोपहतः ।

२ पादौ विध्यन्ति पयाः शर्करा ।

पादशब्दः । पन्निष्कः, पादनिष्कः । पद्घोषः, पादघोषः ।
पन्मिश्रः, पादमिश्रः ॥ ९८ ॥

नस् नासिकायाः तः-क्षुद्रे । ३ । २ । ९९ ।

नासिकायास्तस्प्रत्यये क्षुद्रे चोत्तरपदे नस् स्यात् ।
नस्तः, नःक्षुद्रः ॥ ९९ ॥

येऽवर्णे । ३ । २ । १०० ।

नासिकाया ये प्रत्यये वर्णादन्यत्रार्थं नस् स्यात् । न-
स्यम् । य इति किम् ? नासिक्यं पुरम् । अवर्णं इति
किम् ? नासिक्यो वर्णः ॥ १०० ॥

शिरसः शीर्षन् । ३ । २ । १०१ ।

शिरसो ये प्रत्यये शीर्षन् स्यात् । शीर्षण्यः स्वरः,
शीर्षण्यं तैलम् । य इत्येव ? शिरस्तः, शिरस्यति ॥ १०१ ॥

केशे वा । ३ । २ । १०२ ।

शिरसः केशविषये ये प्रत्यये शीर्षन् वा स्यात् ।
शीर्षण्याः, शिरस्याः केशाः ॥ १०२ ॥

शीर्षः स्वरे तद्धिते । ३ । २ । १०३ ।

शिरसः स्वरादौ तद्धिते शीर्षः स्यात् । हास्तिशी-
र्षिः, शीर्षिकः ॥ १०३ ॥

उदकस्योदः पेपं-धि-वास-वाहने । ३ । २ । १०४ ।

उदकस्य पेपमादावुत्तरपदे उदः स्यात् । उदपेपं पि-
ष्टि, उदधिर्घटः, उदवासः, उदवाहनः ॥ १०४ ॥

वैकव्यञ्जने पूर्ये । ३ । २ । १०५ ।

उदकस्यासंयुक्तव्यञ्जनादौ पूर्यमाणार्थं उत्तरपदे उदो

वा स्यात् । उदकुम्भः, उदककुम्भः । व्यञ्जन इति किम् ?
उदकामत्रम् । एकैति किम् ? उदकस्थालम् । पूर्य इति
किम् ? उदकदेशः ॥ १०५ ॥

मन्थौदन-सक्तु-विन्दु-वज्र-भार-हार-वीवध-गाहे
वा । ३ । २ । १०६ ।

एपूत्तरपदेषु उदकस्योदो वा स्यात् । उदमन्थः, उदक-
मन्थः । उदौदनः, उदकौदनः । उदसक्तुः, उदकसक्तुः ।
उदविन्दुः, उदकविन्दुः । उदवज्रः, उदकवज्रः । उदभारः,
उदकभारः । उदहारः, उदकहारः । उदवीवधः, उदकवी-
वधः । उदगाहः, उदकगाहः ॥ १०६ ॥

नामन्युत्तरपदस्य च । ३ । २ । १०७ ।

उदकस्य पूर्वपदस्योत्तरपदस्य च संज्ञायामुदः स्यात् ।
उदमेघः, उदबाहः, उदपानम्, उदधिः, लवणोदः, का-
लोदः ॥ १०७ ॥

ते लुग्वा । ३ । २ । १०८ ।

संज्ञाविषये पूर्वोत्तरपदे लुग् वा स्यात् । देवदत्तः, देवः,
दत्तः ॥ १०८ ॥

द्व्यन्तरनवर्णोपसर्गादिषु ईप् । ३ । २ । १०९ ।

द्व्यन्तर्भ्यामवर्णान्तवर्जोपसर्गोभ्यश्च परस्याप उत्तर-
पदस्य ईप् स्यात् । द्वीपम्, अन्तरीपम्, नीपम्, समीपम् ।

१ नाम्नि पूर्वोत्तरपदे लुग् वा स्त । यथा देवदत्त इत्यस्य 'देव इत्युक्ते,
दत्त इत्युक्ते वा देवदत्तविषयकः प्रकरणादर्थविशेषस्य बोधो भवति । एव भर्तृ
वा हरिर्वा भर्तृहरिर्वा, सत्या वा भामा वेलुक्तेऽपि भर्तृहरि-सत्यमामार्थबोधः स्यात् ।

२ द्विधा गता आपोऽस्मिन् इति द्वीपम् । एवमन्तरीपम् जलमध्यस्थत्वेन ।

उपसर्गादिति किम् ? स्वापः । अनवर्गेति किम् ? प्रा-
पम्, परापम् ॥ १०९ ॥

अनोदेशे उप् । ३ । २ । ११० ।

अनोः परस्यापो देशेऽर्थे उप् स्यात् । अनूपो देशः ।
देश इति किम् ? अन्वीपं वनम् ॥ ११० ॥

खित्यनव्ययाऽरूपो मोऽन्तो ह्रस्वश्च । ३ । २ । १११ ।

स्वरान्तस्यानव्ययस्यारूपश्च खित्प्रत्ययान्ते उत्तरपदे
मोऽन्तो यथासम्भवं ह्रस्वादेशश्च स्यात् । जंमन्यः, का-
लिंमन्या, अरुन्तुदः । खितीति किम् ? ज्ञमानी । अनव्य-
यस्येति किम् ? दोषामन्यमहः ॥ १११ ॥

सत्याऽगदाऽस्तोः कारे । ३ । २ । ११२ ।

एभ्यः कारे उत्तरपदे मोऽन्तः स्यात् । सत्यङ्कारः, अ-
गदङ्कारः, अस्तुङ्कारः ॥ ११२ ॥

लोकम्पृण-मध्यन्दिनाऽनभ्यासमित्यम् । ३ । २ । ११३ ।

एते कृतपूर्वपदमोऽन्ता निपात्यन्ते । लोकम्पृणः, म-
ध्यन्दिनम्, अनभ्यासमित्यः ॥ ११३ ॥

भाष्ट्राग्नेरिन्धे । ३ । २ । ११४ ।

आभ्यामिन्धे उत्तरपदे मोऽन्तः स्यात् । भ्राष्ट्रमिन्धः,
अग्निमिन्धः ॥ ११४ ॥

अगिलाद् गिल-गिलगिलयोः । ३ । २ । ११५ ।

गिलान्तवर्जात् पूर्वपदात् परे गिले गिलगिले चोत्त-
रपदे मोऽन्तः स्यात् । तिमिङ्गिलः, तिमिङ्गिलगिलः । अ-
गिलादिति किम् ? तिमिङ्गिलगिलः ॥ ११५ ॥

भद्रोष्णात् करणे । ३ । २ । ११६ ।

आभ्यां परः करणे उत्तरपदे मोऽन्तः स्यात् । भद्रंकर-
णम्, उष्णंकरणम् ॥ ११६ ॥

नवाऽखित् कृदन्ते रात्रे । ३ । २ । ११७ ।

खिद्वर्जे कृदन्ते उत्तरपदे परे रात्रेर्मोऽन्तो वा स्यात् ।
रात्रिञ्चरः, रात्रिचरः । खिद्वर्जनमिति किम् ? रात्रिम-
न्यमहः । कृदन्त इति किम् ? रात्रिसुखम् । अन्तग्रहणं
किम् ? रात्रयिता ॥ ११७ ॥

धेनोर्भव्यायाम् । ३ । २ । ११८ ।

धेनोर्भव्यायानुत्तरपदे मोऽन्तो वा स्यात् । धेनुम्भ-
व्या, धेनुभव्या ॥ ११८ ॥

अपष्ठीतृतीयादन्याद् दोऽर्थे । ३ । २ । ११९ ।

अषष्ठ्यन्ताद् अतृतीयान्ताच्चान्यादर्थे उत्तरपदे द्व
अन्तो वा स्यात् । अन्यदर्थः, अन्यार्थः । षष्ठ्यादिवर्जनं
किम् ? अन्यस्यान्येन वाऽर्थोऽन्यार्थः ॥ ११९ ॥

आशाराशाऽऽस्थिताऽऽस्थोत्सुकोति-रागे । ३ । २ । १२० ।

एपूत्तरपदेषु अपष्ठीतृतीयादन्याद् द्व अन्तः स्यात् । अ-
न्यदाशीः, अन्यदाशा, अन्यदास्थितः, अन्यदास्था,
अन्यदुत्सुकः, अन्यदूतिः, अन्यद्रागः । अपष्ठीतृतीयादि-
त्येव ? अन्यस्य अन्येन वा आशीः अन्याशीः ॥ १२० ॥

ईयकारके । ३ । २ । १२१ ।

अन्याद् ईये प्रत्यये कारके चोत्तरपदे दोऽन्तः स्यात् ।
अन्यदीयः, अन्यत्कारकः ॥ १२१ ॥

सर्वादि-विश्वग्-देवाद् डद्रिः कथञ्चौ । ३ । २ । १२२ ।

सर्वादेर्विष्वग्देवाभ्यां च परतः क्विबन्ते अञ्चायुत्तरपदे डद्रिरन्तः स्यात् । सर्वद्रीचः, द्व्यद्रयङ्, कद्रयङ्, विष्वद्रयङ्, देवद्रयङ् । क्वीति किम् ? विष्वगञ्चनम् ॥ १२२ ॥

सह-समः सघ्नि-समि । ३ । २ । १२३ ।

अनयोः स्थाने क्विबन्ते अञ्चायुत्तरपदे यथासंख्यं सघ्निसमी स्याताम् । सघ्नयङ्, सम्यङ् । क्वयञ्चावित्येव ? सहाञ्चनम् ॥ १२३ ॥

तिरसस्तिर्यति । ३ । २ । १२४ ।

अकारादौ क्विबन्तेऽञ्चायुत्तरपदे तिरसस्तिरिः स्यात् । तिर्यङ् । अतीति किम् ? तिरश्चः ॥ १२४ ॥

नञ् अत् । ३ । २ । १२५ ।

उत्तरपदे परे नञ् अः स्यात् । अचौरः पन्थाः । उत्तरपद इत्येव ? न भुङ्क्ते ॥ १२५ ॥

त्यादौ क्षेपे । ३ । २ । १२६ ।

त्याद्यन्ते पदे परे निन्दायां गम्यमानायां नञ् अः स्यात् । अपचसि त्वं जाल्म ! । क्षेप इति किम् ? न पचति चैत्रः ॥ १२६ ॥

नगोऽप्राणिनि वा । ३ । २ । १२७ ।

अप्राणिन्यर्थे नगो वा निपात्यते । नगः, अगो गिरिः । अप्राणिनीति किम् ? अगोऽयं शीतेन ॥ १२७ ॥

१ सर्वमयतीति सर्वद्रयङ्, द्वितीयाबहुवचन सर्वद्रीचः, तिर्यङ्बद्रूपाणि स्युः । द्विच्चादिलोपः । स्त्रीया तु सर्वद्रीची, रूपाणि तु तिरर्थीवत् ।

नखादयः । ३ । २ । १२८ ।

एते अकृताकाराद्यादेशा निपात्यन्ते । नखः, नास-
त्यः ॥ १२८ ॥

अन् स्वरे । ३ । २ । १२९ ।

स्वरादावुत्तरपदे नञोऽन् स्यात् । अनन्तो जिनः
॥ १२९ ॥

कोः कत्तत्पुरुषे । ३ । २ । १३० ।

स्वरादावुत्तरपदे कोस्तत्पुरुषे कद् स्यात् । कदश्वः ।
तत्पुरुष इति किम् ? कूष्मो देशः । स्वर इत्येव ? कुब्राह्मणः
॥ १३० ॥

रथ-वदे । ३ । २ । १३१ ।

रथे वदे चोत्तरपदे कोः कद् स्यात् । कद्रथः, कद्रदः
॥ १३१ ॥

तृणे जातौ । ३ । २ । १३२ ।

जातावर्थे तृणे उत्तरपदे कोः कद् स्यात् । कत्तृणा
रोहिषाख्या तृणजातिः ॥ १३२ ॥

कच्चिः । ३ । २ । १३३ ।

कोः किमो वा चावुत्तरपदे कद् स्यात् । कच्चयः ॥ १३३ ॥

काऽक्ष-पथोः । ३ । २ । १३४ ।

अनयोरुत्तरपदयोः कोः का स्यात् । काऽक्षः, कापथम्
॥ १३४ ॥

पुरुषे वा । ३ । २ । १३५ ।

पुरुषे उत्तरपदे कोः का वा स्यात् । कापुरुषः, कुपुरुषः ॥ १३५ ॥

अल्पे । ३ । २ । १३६।

ईषदर्थस्य कोरुत्तरपदेका स्यात् । कामधुरम्, काऽच्छम्
॥ १३६ ॥

का-कवौ वोष्णे । ३ । २ । १३७ ।

उष्णे उत्तरपदे कोः काकवौ वा स्याताम् । कोष्णम्,
कवोष्णम् । पक्षे यथाप्राप्तमिति । तत्पुरुषे, कटुष्णम् ।
बहुव्रीहौ, कूष्णो देशः ॥ १३७ ॥

कृत्येऽवश्यमो लुक् । ३ । २ । १३८ ।

कृत्यान्ते उत्तरपदेऽवश्यमो लुक् स्यात् । अवश्य-
कार्यम् । कृत्य इति किम् ? अवश्यं लावकः ॥ १३८ ॥

समः तत-हिते वा । ३ । २ । १३९ ।

तते हिते चोत्तरपदे समो लुग् वा स्यात् । सततम्,
सन्ततम् । सहितम्, संहितम् ॥ १३९ ॥

तुमश्च मनः कामे । ३ । २ । १४० ।

तुमसमोर्मनसि कामे चोत्तरपदे लुक् स्यात् । भोक्तु-
मनाः, गन्तुकामः, समनाः, सकामः ॥ १४० ॥

मांसस्यानङ्-घञि पचि नवा । ३ । २ । १४१ ।

अनङ्घजन्ते पचावुत्तरपदे मांसस्य लुग् वा स्यात् ।
मांसपचनम्, मांसपचनम् । मांस्पाकः, मांसपाकः ॥ १४१ ॥

दिक्शब्दात् तीरस्य तारः । ३ । २ । १४२ ।

अस्मात् परस्य तीरस्योत्तरपदस्य तारो वा स्यात् । द-
क्षिणतारम्, दक्षिणतीरम् ॥ १४२ ॥

सहस्य सोऽन्यार्थे । ३ । २ । १४३ ।

उत्तरपदे परे बहुव्रीहौ सहस्य सो वा स्यात् । सपुत्रः,
सहपुत्रः । अन्यार्थ इति किम् ? सहजः ॥ १४३ ॥

नाम्नि । ३ । २ । १४४ ।

उत्तरपदे परे बहुव्रीहौ सहस्य सः संज्ञायां स्यात् ।
साश्वत्थं वनम् । अन्यार्थ इत्येव ? सहदेवः कुरुः ॥ १४४ ॥

अदृश्याधिके । ३ । २ । १४५ ।

अदृश्यं परोक्षम्, अधिकमधिरूढं तदर्थयोरुत्तरपदयोर्बहु-
व्रीहौ सहस्य सः स्यात् । साग्निः कपोतः, सद्रोणा खारी
॥ १४५ ॥

अकालेऽव्ययीभावे । ३ । २ । १४६ ।

अकालवाचिन्युत्तरपदे सहस्याव्ययीभावे सः स्यात् ।
सब्रह्म साधूनाम् । अकाल इति किम् ? सहपूर्वाह्णं शेते ।
अव्ययीभाव इति किम् ? सहयुध्वा ॥ १४६ ॥

ग्रन्थाऽन्ते । ३ । २ । १४७ ।

एतद्वाच्युत्तरपदे सहस्याव्ययीभावे सः स्यात् । सकलं
ज्योतिषमधीते ॥ १४७ ॥

नाऽऽशिष्यगो-वत्स-हले । ३ । २ । १४८ ।

गवादिवर्जं उत्तरपदे आशिषि गम्यायां सहस्य सो
न स्यात् । स्वस्ति गुरवे सहशिष्याय । आशिषीति किम् ?
सपुत्रः । गवादिवर्जनं किम् ? स्वस्ति तुभ्यं सगवे, सह-
गवे । सवत्साय, सहवत्साय । सहलाय, सहहलाय ॥ १४८ ॥

समानस्य धर्माऽऽदिपु । ३ । २ । १४९ ।

धर्मादायुत्तरपदे समानस्य सः स्यात् । सधर्मा, सनामा ॥ १४९ ॥

सत्रह्यचारी । ३ । २ । १५० ।

अयं निपात्यते ॥ १५० ॥

दृक्-दृश-दृक्षे । ३ । २ । १५१ ।

एषूत्तरपदेषु समानस्य सः स्यात् । सदृक्, सदृशः, सदृक्षः ॥ १५१ ॥

अन्य-त्यदादेराः । ३ । २ । १५२ ।

अन्यस्य त्यदादेश्च दृगादावुत्तरपदे आः स्यात् । अन्या-दृक्, अन्यादृशः, अन्यादृक्षः । त्यादृक्, त्यादृशः, त्यादृक्षः । अस्मादृक्, अस्मादृशः, अस्मादृक्षः ॥ १५२ ॥

इदम्-किम् ईत्-की । ३ । २ । १५३ ।

दृगादावुत्तरपदे इदम्-किमौ यथासङ्ख्यमीत्कीरूपौ स्याताम् । ईदृक्, ईदृशः, ईदृक्षः । कीदृक्, कीदृशः, कीदृक्षः ॥ १५३ ॥

अनञः क्त्वो यप् । ३ । २ । १५४ ।

नञोऽन्यस्मादव्ययात् पूर्वपदात् परं यदुत्तरपदं तदवयवस्य क्त्वो यप् स्यात् । प्रकृत्य । अनञ इति किम् ? अकृत्वा, परमकृत्वा । उत्तरपदस्येत्येव ? अलंकृत्वा ॥ १५४ ॥

पृषोदरादयः । ३ । २ । १५५ ।

एते साधवः स्युः । पृषोदरः, यलाहकः ॥ १५५ ॥

वा-अवाऽप्योः तनि-क्री-धाग्-नहोर्व-पी । ३ । २ । १५६ ।

अवस्योपसर्गस्य तनिक्रियोरपेश्च धाग्नहोर्वथासङ्ख्यं व-पी वा स्याताम् । वतंसः, अवतंसः । चक्रयः, अवक्रयः । पिहितम्, अपिहितम् । पिनद्धम्, अपिनद्धम् ॥ १५६ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधान-
स्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ तृतीयस्याध्यायस्य
द्वितीयः पादः समाप्तः ॥ ३ । २ ॥

॥ तृतीयः पादः ॥

(अथाऽऽख्यातप्रकरणम्)

वृद्धिराऽऽरैदौत् । ३ । ३ । १ ।

आ आर् ऐ औ एते प्रत्येकं वृद्धिः स्युः । माष्टि
कार्यम्, नायकः, औपगवः ॥ १ ॥

गुणोऽरेदोत् । ३ । ३ । २ ।

अर् एत् ओत् एते प्रत्येकं गुणः स्युः । कर्त्ता, चेता,
स्नोता ॥ २ ॥

क्रियाऽर्थो धातुः । ३ । ३ । ३ ।

कृतिः क्रिया पूर्वापरीभूता, साऽर्थो यस्य स धातुः
स्यात् । भवति, अस्ति, गोपायति, जुगुप्सते, पांपच्यते,
पुत्रकाम्यति, मुण्डयति, जवनः ॥ ३ ॥

न प्रादिरप्रत्ययः । ३ । ३ । ४ ।

प्रादिर्धातोरवयवो न स्यात्, ततः पर एव धातुरित्यर्थः,
न चेत्ततः परः प्रत्ययः । अभ्यमनायत्, प्रासादीयत् ।
प्रादिरिति किम् ? अमहापुत्रीयत् । अप्रत्यय इति किम् ?
औत्सुकायत् ॥ ४ ॥

अवौ दा-धौ दा । ३ । ३ । ५ ।

दाधारूपौ धातू अवितौ दां स्याताम् । दाम्, प्रणि-

१ इदं यदन्तोदाहरणम् । पुत्रकाम्यतीति नामधातोः, जवन इति कृदन्तस्यो-
दाहरणम्, भवादीनां गणानां, निगन्तादिप्रवियन्तानामपि च धातुत्वमस्ति ।

२ 'वृ' इत्यनुषन्धवन्तो धातू वितौ स्त, तौ वर्जयित्वा दातव्यौ भवतः ।

दाता । देङ्, प्रणिदयते । डुदांग, प्रणिददाति । दों प्रणि-
यति । द्ये, प्रणिधयति । डुधांग्, प्रणिदधाति । अवा-
विति किम् ? दांव्, दातं बहिः । दैव्, अवदातं मुख्यम् ॥५॥
वर्तमाना तिव्-तस्-अन्ति, सिव्-थस्-थ, मिव्-
वस्-मस् । ते-आते-अन्ते, से-आथे-ध्वे, ए-वहे-महे

। ३ । ३ । ६ ।

इमानि वचनानि वर्तमाना स्युः ॥ ६ ॥

सप्तमी-यात्-याताम्-युस्, यास्-यातम्-यात,
याम्-याव-याम । ईत-ईयाताम्-ईरन्, ईथास्-ईया-
थाम्-ईध्वम्, ईय-ईवहि-ईमहि । ३ । ३ । ७ ।

इमानि वचनानि सप्तमी स्युः ॥ ७ ॥

पञ्चमी-तुव्-ताम्-अन्तु, हि-तम्-त, आनिव्-आवव्-
आमव् । ताम्-आताम्-अन्ताम्, स्व-आथाम्-ध्वम्,
एव्-आवहैव्-आमहैव् । ३ । ३ । ८ ।

इमानि वचनानि पञ्चमी स्युः ॥ ८ ॥

१ तिवादिषु वित्करणे " शिदवित् " (है० ४-३-२०) इत्यत्र विशेष-
णार्थम् । " स्मे च वर्तमाना " (५-२-१६) इत्येवमादीनि वर्तमानास्थानानि स्युः ।

२ तिवादिप्रत्ययाना वर्तमाना इति सञ्ज्ञाऽत्र क्रियते, एव यादादीनां सप्तमी,
इत्येवमन्यत्राऽपि । पाणिनीयसिद्धान्तबन्धिसासारस्वतसिद्धान्तरत्निष्ठादिव्याकरणेषु
तु वर्तमानाया लृट्, सप्तम्या लिट्, पञ्चम्या लोट्, सप्तम्या लृट्, अद्यतन्या लृट्,
परोक्षया लिट्, आशिषो लिट्, भक्तन्या लृट्, भविष्यन्त्या लृट्, शिवातिपतेर्लृट्
इति सञ्ज्ञा वर्तन्ते ।

३ " इच्छार्थे कर्मणः सप्तमी " इति सप्तमीप्रदेशाः । विधिसंभावनयोः ।

४ " स्मे पञ्चमी " (५-४-३१) इत्यादयोऽप्याः प्रदेशाः सन्ति ।

ह्यस्तनी-दिव्-ताम्-अन्, सिव्-तम्-त, अम्-व-म ।
 त-आताम्-अन्त, थास्-आथाम्-ध्वम्, इ-वहि-
 महि । ३ । ३ । ९ ।

इमानि वचनानि ह्यस्तनी स्युः ॥ ९ ॥

एताः शितः । ३ । ३ । १० ।

एताश्चतस्रः शितो ज्ञेयाः । भवति, भवेत्, भवतु, अभवत् । १० ।

अद्यतनी-दि-ताम्-अन्, सि-तम्-त, अम्-व-म ।
 त-आताम्-अन्त, थास्-आथाम्-ध्वम्, इ-वहि-
 महि । ३ । ३ । ११ ।

इमानि वचनानि अद्यतनी स्युः ॥ ११ ॥

परोक्षा-णव्-अतुस्-उस्, थव्-अधुम्-अ, णव्-व-म ।

ए-आते-इरे, से-आथे-ध्वे, ए-वहे-महे । ३ । ३ । १२ ।

इमानि वचनानि परोक्षा स्युः ॥ १२ ॥

आशीः-क्यात्-क्यास्ताम्-क्यासुस्, क्यास्-क्यास्तम्
 क्यास्त, क्यासम्-क्यास्व-क्यास्म । सीष्ट-सीयास्ताम्-
 सीरन्, सीष्टास्-सीयास्थाम्-सीध्वम्, सीय-सीवहि-

४ अस्याः प्रदेशान्नु “ अनद्यतने ह्यस्तनी ” (५-२-७) इत्यादि ।
 एव “ अद्यतनी ” (५-२-४) इत्याद्यन्त्या, “ ध्रुमदवर्भ्य परोक्षा वा ”
 (५-२-९) इति परोक्षायाः “ आशिष्याशी पयम्यौ ” (५-४-२८)
 इत्यादिषु, “ अनद्यतने श्वस्तनी ” (५-३-५) इति श्वस्तन्या, “ भविष्यन्ती ”
 (५-३-४) इति भविष्यन्त्याः । क्रियातिपतेः “ सप्तम्यर्थे क्रियातिपत्तौ क्रियातिपतिः ”
 (५-४-९) इत्यादयः प्रदेशा ज्ञेयाः ।

१ अत्र क्तिवरण “ नामिनो गुणोऽपि इति ” (४-३-९) इत्यादिषु
 विशेषणार्थम् । क्तिवादृ भृद्धिगुणौ न भवत ।

सीमहि । ३ । ३ । १३ ।

इमानि वचनानि आशीः स्युः ॥ १३ ॥

श्वस्तनी-ता-तारौ-तारस्, तासि-तास्थस्-तास्थ,
तास्मि-तास्वस्-तास्मस् । ता-तारौ-तारस्, तासे-
तासाथे-ताध्वे, ताहे-तास्वहे-तास्महे । ३ । ३ । १४ ।

इमानि वचनानि श्वस्तनी स्युः ॥ १४ ॥

भविष्यन्ती-स्यति-स्यतस्-स्यन्ति, स्यसि-स्यथस्-
स्यथ, स्यामि-स्यावस्-स्यामस् । स्यते-स्येते-
स्यन्ते, स्यसे-स्येथे-स्यध्वे, स्ये-स्यावहे-स्या-
महे । ३ । ३ । १५ ।

इमानि वचनानि भविष्यन्ती स्युः ॥ १५ ॥

क्रियातिपत्तिः-स्यत्-स्याताम्-स्यन्, स्यत्-स्यतम्-स्यत,
स्यम्-स्याव-स्याम । स्यत-स्येताम्-स्यन्त, स्यथा
स्येथाम्-स्यध्वम्, स्ये-स्यावहि-स्यामहि । ३ । ३ । १६ ।

इमानि वचनानि क्रियातिपत्तिः स्युः ॥ १६ ॥

त्रोणि त्रीण्यन्य'-युष्मदस्मदि । ३ । ३ । १७ ।

१ पाणिनीयदिसङ्ख्या प्रथमपुरुषे तच्छब्दाच्चे इत्थम्, यथा स गच्छती-
त्यादि । अन्यार्थादीनां द्वयोस्त्रयाणां वा यदा युगपत् प्रयोगस्तदा परार्थमेवेत्यैव प्रत्य-
या. प्रयोक्तव्या, यथा त्व च स च पवथ, इत्यत्र सूत्रोक्तप्रमतो युष्मदर्थ पर
(पश्चाद्भूत) अस्ति, अत एव यम्प्रत्ययाः, एव एव चाह च स च पवाम
इत्यादिषु सूत्रोक्तप्रमापिक्षावैव प्रयोगः कार्य, न तु प्रयोगप्रमत, अन्यथा—
त्व च स च भवत, इतिप्रयोगो भवेत्, स च दुष्टः । यत्र भवच्छब्दत्वर्थे
स्यात्तदाऽन्यार्थक प्रथम प्रत्ययत्रिक प्रयोक्तव्यम्, यथा-भवान् गच्छति पचति
भवति वेति । क्रिया तु भवती गच्छति इत्यादि ।

सर्वासां विभक्तीनां त्रीणि त्रीणि वचनानि अन्य-
स्मिन्नर्थे युष्मदर्थेऽस्मदर्थे च वाच्ये यथाक्रमं स्युः । स
पचति, तौ पचतः, ते पचन्ति । पचते, पचेते, पचन्ते । त्वं
पचसि, युवां पचथः, यूयं पचथ । पचसे, पचेये, पचध्वे ।
अहं पचामि, आवां पचावः, वयं पचामः । पचे, पचावहे,
पचामहे । एवं सर्वासु द्वययोगे त्रययोगे च पराश्रयमेव
वचनम् । स च त्वं च पचथः, स च त्वं च अहं च पचामः ॥ १७ ॥

एक-द्वि-बहुषु । ३ । ३ । १८ ।

अन्यादिषु यानि त्रीणि त्रीण्युक्तानि तान्येकद्विब-
हुष्वर्थेषु यथामङ्गल्यं स्युः । स पचति, तौ पचतः, ते पच-
न्तीत्यादि ॥ १८ ॥

नवाऽऽद्यानि शतृ-क्वसू च परस्मैपदम् । ३ । ३ । १९ ।

सर्वविभक्तीनामाद्यानि नव नव वचनानि शतृक्व-
सू च परस्मैपदानि स्युः । तिब्, तस्, अन्ति । सिब्,
थस्, थ । मिब्, बस्, मस् । एवं सर्वासु ॥ १९ ॥

पराणि कानानशौ चाऽऽत्मनेपदम् । ३ । ३ । २० ।

सर्वविभक्तीनां पराणि नव नव वचनानि काना-
नशौ चाऽऽत्मनेपदानि स्युः । ते, आते, अन्ते । से, आपे,
ध्वे । ए, वहे, महे । एवं सर्वासु ॥ २० ॥

तत् साप्यानाप्यात् कर्मभावे, कृत्य-क्त-खलर्थाश्च

। ३ । ३ । २१ ।

तत् आत्मनेपदं कृत्यक्तखलर्थाश्च प्रत्ययाः सकर्मकाद्भातोः
कर्मणि, अकर्मकादविषक्षितकर्मकाच्च भावे स्युः । क्रियते

कटश्चैत्रेण, चक्राणः, क्रियमाणः, भूयते त्वया, भूयमानम्,
क्रियते, मृदु पच्यते, कार्यः; कर्त्तव्यः; करणीयः; देयः;
कृत्यः कटस्त्वया, शयितव्यम्, शयनीयम्, शेषम्, का-
र्षम्, कर्त्तव्यम्, करणीयम्, देयम्, कृत्यम्, त्वया कृतः
कटः, शयितम्, कृतं त्वया, सुकरः; कटस्त्वया, सुशयं,
सुकरं त्वया, सुकटंकराणि वीरणानि, ईपदाढ्यम्भवं
भवता, सुज्ञानं तत्त्वं मुनिना, सुगुलानं दीनेन, मास
आस्यते, मासमास्यते ॥ २१ ॥

इडितः 'कर्त्तरि । ३ । ३ । २२ ।

इदितो डितश्च घातोः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । एधते,
एधमानः, शेते, शयानः ॥ २२ ॥

क्रियाव्यतिहारेऽगति-हिंसा-शब्दार्थ-हसो ह-वह-
श्चाऽनन्योऽन्यार्थे । ३ । ३ । २३ ।

अन्यधिकीर्षितायाः क्रियाया अन्येन हरणं करणं
क्रियाव्यतिहारः । तदर्थाद् गतिहिंसाशब्दार्थहस्वर्जाद् घा-
तोर्हृवहिभ्यां च कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । न त्वन्योऽन्येतरैत-
र-परस्परशब्दयोगे । व्यतिलुनते, व्यतिहरन्ते, व्यतिवह-
न्ते भारम् । क्रियेति किम् ? द्रव्यव्यतिहारे मा भूत्,
चैत्रस्य धान्यं व्यतिलुनन्ति । गत्यर्थादिवर्जनं किम् ? व्य-
तिसर्पन्ति, व्यतिहिंसन्ति, व्यतिजल्पन्ति, व्यतिह-
सन्ति । अनन्योऽन्यार्थ इति किम् ? परस्परस्य व्यतिलु-
नन्ति । कर्त्तरीत्येव ? तेन भावकर्मणोः पूर्वेणैव गत्यर्था-
दिभ्योऽपि स्यात्, व्यतिगम्यन्ते ग्रामाः ॥ २३ ॥

निविशः । ३ । ३ । २४ ।

नेर्विशः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । निविशते ॥ २४ ॥

उपसर्गाद् अस्योहो वा । ३ । ३ । २५ ।

उपसर्गात् पराभ्यामस्यत्यूहिभ्यां कर्त्तर्यात्मनेपदं वा
स्यात् । विपर्यस्यते, विपर्यस्यति । समूहते, समूहति ॥ २५ ॥

उत्-स्वराद् युजेरयज्ञतत्पात्रे । ३ । ३ । २६ ।

उदः स्वरान्ताच्चोपसर्गात् पराद् युनक्तेः कर्त्तर्यात्मने-
पदं स्यात्, न चेद् यज्ञे यत्तत्पात्रं तद्विषयो युज्यर्थः स्यात् ।
उद्युङ्क्ते, उपयुङ्क्ते । उत्स्वरादिति किम् ? संयुनक्ति ।
अयज्ञतत्पात्र इति किम् ? इन्द्रं, यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति
॥ २६ ॥

परि-व्यवात् क्रियः । ३ । ३ । २७ ।

एभ्य उपसर्गभ्यः परात् क्रीणातेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
परिक्रीणीते, विक्रीणीते, अवक्रीणीते । उपसर्गादित्येव ?
उपरिक्रीणाति ॥ २७ ॥

परा-वेर्जेः । ३ । ३ । २८ ।

आभ्यां पराद् जयतेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । पराजयते,
विजयते । उपसर्गाभ्यामित्येव ? बह्वि जयति, वनम्
॥ २८ ॥

समः क्षणोः । ३ । ३ । २९ ।

समः परात् क्षणौतेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । संक्षुण्ठे
शस्त्रम् । सम इति किम् ? क्षणौति । उपसर्गादित्येव ?
आयसं क्षणौति ॥ २९ ॥

अपस्किरः । ३ । ३ । ३० ।

अपात् किरतेः संस्सहकात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
अपस्किरते वृषभो हृष्टः । संस्सहनिर्देशः किम् ? अप
किरति । अपेति किम् ? उपस्किरति ॥ ३० ॥

उदश्चरः साऽऽप्यात् । ३ । ३ । ३१ ।

उत्पूर्वाचरेः सकर्मकात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । मार्गमु-
चरते । साऽऽप्यादिति किम् ? घृम उच्चरति ॥ ३१ ॥

समस्तृतीयया । ३ । ३ । ३२ ।

सम्पूर्वाच्चरेस्तृतीयान्तेन योगे कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
अश्वेन सञ्चरते । तृतीययेति किम् ? उभौ लोकौ सञ्चरसि
॥ ३२ ॥

क्रीडोऽकूजने । ३ । ३ । ३३ ।

कूजनमव्यक्तः शब्दः । ततोऽन्यार्थात् सपूर्वात् क्रीडतेः
कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । संक्रीडते । सम इत्येव ? क्रीडति ।
अकूजन इति किम् ? संक्रीडन्त्यनांसि ॥ ३३ ॥

अन्वाङ्-परेः । ३ । ३ । ३४ ।

एभ्यः परात् क्रीडतेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । अनुक्री-
डते । आक्रीडते, परिक्रीडते ॥ ३४ ॥

शप उपलम्भने । ३ । ३ । ३५ ।

उपलम्भनं प्रकाशनं शपथो वा । तदर्थाच्छपतेः कर्त्त-
र्यात्मनेपदं स्यात् । मैत्राय शपते । उपलम्भन इति किम् ?
मैत्रं शपति ॥ ३५ ॥

१ अपात् चतुष्पात्पक्षि....." (द्वि० ४-४-१५) सूत्रात् स्वद्रव्यम्;
तत्सहितात् किरतेरात्मनेपदं स्यात् ।

आशिषि नाथः । ३ । ३ । ३६ ।

आशीरर्थादेव नाथेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । सर्पिषो नाथते । आशिषीति किम् ? मधु नाथति ॥ ३६ ॥

भुनजोऽत्राणे । ३ । ३ । ३७ ।

पालनादन्यार्थाद् भुनक्ततेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । ओदनं भुङ्क्ते । भुनज इति किम् ? औष्ठौ निर्भुजति । अत्राण इति किम् ? पृथ्वीं भुनक्ति ॥ ३७ ॥

हृगो गतताच्छील्ये । ३ । ३ । ३८ ।

गतं सादृश्यं । हृगो गतताच्छील्यार्थात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । पैत्रकमश्वा अनुहरन्ते, पितुरनुहरन्ते । गत इति किम् ? पितुर्हरति चोरयतीत्यर्थः । ताच्छील्यादिति किम् ? नद्यो राममनुहरति ॥ ३८ ॥

पूजाऽऽचार्यक-भृत्युत्क्षेप-ज्ञान-विगणन-व्यये
नियः । ३ । ३ । ३९ ।

पूजादिषु गम्येषु नियः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । नयते विद्वान् स्याद्वादे, माणवकमुपनयते, कर्मकरानुपनयते, शिशुमुदानयते, नयते तत्त्वार्थं, मद्राः कारं विनयन्ते, शतं

१ नायक धातुरुपतापैश्वर्याऽऽशीर्वाचनार्थेषु वर्तते तत्राऽऽशिष्येवार्थे आत्मनेपदं भवति । 'सर्पिषो नाथते' सर्पिर्भे भूयादित्याशास्ते इत्यर्थः ।

२ 'भुजोत्' कौटिल्ये (हैमधातुपाठ) इत्यस्य रूपम् ।

३ पूजा-सन्मानः । 'नयते विद्वान् स्याद्वादे' 'पण्डितः स्याद्वादे जीवादीन् पदार्थान् युक्तिभिर्निश्चित्य शिष्ययुद्धिं प्रापयति, ते च बोधिताः सन्तो भुवि पूजिता भवन्तीत्यस्य सात्पर्यम् । आचार्यस्य भावः कर्मवाऽऽचार्यकम् । मृतिर्वेतनम् । विगणनमृणादे. शोधनम् । व्ययो धर्मादिषु विनियोगः ।

विनयते । एष्विति किम् ? अजां नयति ग्रामम् ॥ ३९ ॥

कर्तृस्थामूर्त्ताऽऽप्यात् । ३ । ३ । ४० ।

कर्तृस्थममूर्त्तं कर्म यस्य तस्माच्चिपः कर्तार्यात्मनेपदं स्यात् । अमं विनयते । कर्तृस्येति किम् ? चन्द्रो मन्त्रस्य मन्युं विनयति । अमूर्त्तं किम् ? गडुं विनयति । आप्येति किम् ? बुद्ध्या विनयति ॥ ४० ॥

शदेः शिति । ३ । ३ । ४१ ।

शिद्विपयात् शदेः कर्तार्यात्मनेपदं स्यात् । शीयते । शितीति किम् ? शत्स्यति ॥ ४१ ॥

अद्यतेरद्यतन्याशिपि च ३ । ३ । ४२ ।

अतोऽद्यतन्याशीर्विपयाच्छिद्विपयाच्च कर्तार्यात्मनेपदं स्यात् । अमृत, मृपीष्ट, अद्यते । अद्यतन्याशिपि चेति किम् ? ममार ॥ ४२ ॥

क्यङ्पो नवा । ३ । ३ । ४३ ।

क्यङ्पन्तात् कर्तार्यात्मनेपदं वा स्यात् । निद्रायति, निद्रायते ॥ ४३ ॥

द्युद्भयोऽद्यतन्याम् । ३ । ३ । ४४ ।

द्युतादिभ्योऽद्यतनीविपये कर्तार्यात्मनेपदं वा स्यात् । व्यद्यतत्, व्यद्योतिष्ट । अरुचत्, अरोचिष्ट । अद्यतन्यामिति किम् ? द्योतते ॥ ४४ ॥

द्वुद्भयः स्य-सनोः । ३ । ३ । ४५ ।

वृदादेः पञ्चतः स्यादौ प्रत्यये सनि च विपये कर्तार्या-

१ वर्तमानादयश्चतस्रो विभक्तौ शितः, तद्विपयात् "शीति-कृतु.....

" (४-२-१०८) सूत्रेण शदेः शीयाऽऽदेसः ।

२ बहुवचनं गणार्थम् । कृतुः, सन्दीकृ, कृषुः, शपुः, शर्षुः इत्येते पञ्च वृतादयः सन्ति ।

त्मनेपदं वा स्यात् । वर्त्स्यति, वर्त्तिष्यते । विवृत्सति,
विवर्त्तिषते । स्पसनोरिति किम् ? वर्त्ते ॥ ४५ ॥

कृपः श्वस्तन्याम् । ३ । ३ । ४६ ।

कृपः श्वस्तनीविषये कर्त्तर्यात्मनेपदं वा स्यात् ।
कल्पतासि, कल्पितासे ॥ ४६ ॥

क्रमोऽनुपसर्गात् । ३ । ३ । ४७ ।

अविद्यमानोपसर्गात् क्रमतेः कर्त्तर्यात्मनेपदं वा स्यात् ।
क्रमते, क्रामति । अनुपसर्गादिति किम् ? अनुक्रामति ॥ ४७ ॥

वृत्ति-सर्ग-तायने । ३ । ३ । ४८ ।

वृत्तिरप्रतिबन्धः । सर्गं उत्साहः । तायनं स्फूर्तता ।
एतद्वृत्तेः क्रमेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । शास्त्रेऽस्य क्रमते
बुद्धिः, सूत्राय क्रमते, क्रमन्तेऽस्मिन् योगाः ॥ ४८ ॥

परोपात् । ३ । ३ । ४९ ।

आभ्यामेव परात् क्रमेर्वृत्त्याद्यर्थात् कर्त्तर्यात्मनेपदं
स्यात् । पराक्रमते, उपक्रमते । परोपादिति किम् ? अनु-
क्रामति वृत्त्यादावित्येव ? पराक्रामति ॥ ४९ ॥

वेः स्वार्थे । ३ । ३ । ५० ।

स्वार्थः पादविक्षेपः । तदर्थाद् विपूर्वात् क्रमेः कर्त्तर्या-
त्मनेपदं स्यात् । साधुः विक्रमते गजः । स्वार्थ इति किम् ?
गजेन विक्रामति ॥ ५० ॥

प्रोपाद् आरम्भे । ३ । ३ । ५१ ।

आरम्भार्थात् प्रोपाभ्यां परात् क्रमेः कर्त्तर्यात्मनेपदं
स्यात् । प्रक्रमते, उपक्रमते भोक्तुम्, आरम्भ इति किम् ?
प्रक्रामति, यातीत्यर्थः ॥ ५१ ॥

आडो ज्योतिरुद्गमे । ३ । ३ । ५२ ।

आडः परात् क्रमेश्चन्द्राद्युद्गमार्थात् कर्त्तव्यात्मनेपदं स्यात् । आक्रमते चन्द्रः सूर्यो वा । ज्योतिरुद्गम इति किम् ? आक्रमति बटुः कुतुपम्, धूम आक्रमति ॥ ५२ ॥

दागोऽस्वाऽऽस्यप्रसार-विकाशे । ३ । ३ । ५३ ।

स्वाऽऽस्यप्रसारविकाशाभ्यामन्यार्थाद् आहपूर्वाद् दागः कर्त्तव्यात्मनेपदं स्यात् । विद्याभादत्ते । स्वास्यादिवर्जनं किम् ? उप्रो सुखं व्याददाति, कूलं व्याददाति ॥ ५३ ॥

नु-प्रच्छः । ३ । ३ । ५४ ।

आहपूर्वाद् नूतेः प्रच्छेक्ष कर्त्तव्यात्मनेपदं स्यात् । आनुते शृगालः, आपृच्छते गुरुन् ॥ ५४ ॥

गमेः क्षान्तौ । ३ । ३ । ५५ ।

कालहरणार्थाद् गमयतेराहपूर्वात् कर्त्तव्यात्मनेपदं स्यात् । आगमयते गुरुम् ? कश्चित् कालं प्रतीक्षते । क्षान्ताविति किम् ? विद्यामागमयति ॥ ५५ ॥

हः स्पर्द्धे । ३ । ३ । ५६ ।

आहपूर्वाद् हयतेः स्पर्द्धे गम्ये कर्त्तव्यात्मनेपदं स्यात् । मल्लो मल्लमाहयते । स्पर्द्धे इति किम् ? गामाह्वयति ॥ ५६ ॥

सं-नि-व्येः । ३ । ३ । ५७ ।

एभ्यो ह्वयतेः कर्त्तव्यात्मनेपदं स्यात् । संह्वयते, निह्वयते, विह्वयते ॥ ५७ ॥

उपात् । ३ । ३ । ५८ ।

उपात् ह्वयतेः कर्त्तव्यात्मनेपदं स्यात् । उपह्वयते ॥ ५८ ॥

यमः स्वीकारे । ३ । ३ । ५९ ।

उपाद्यमेः स्वीकारार्थात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
कन्यामुपयच्छते, उपायंस्त महास्त्राणि । च्विनिर्देश इति
किम् ? शाटकानुपयच्छति ॥ ५९ ॥

देवाऽर्चा-मैत्री-सङ्गम-पथिकर्त्तृक-मन्त्रकरणे स्थः

। ३ । ३ । ६० ।

एतदर्थानुपूर्वात् तिष्ठतेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । देवार्चा,
जिनेन्द्रमुपतिष्ठते । मैत्री, रथिकानुपतिष्ठते । सङ्गमः,
यमुना गङ्गामुपतिष्ठते । पन्थाः कर्त्ता यस्य तत्र, श्रुघ्नमु-
पतिष्ठते पन्थाः । मन्त्रः करणं यस्य, ऐन्द्रया गार्हपत्य-
मुपतिष्ठते ॥ ६० ॥

वा लिप्सायाम् । ३ । ३ । ६१ ।

उपात् स्थो लिप्सायां गम्यमानायां कर्त्तर्यात्मनेपदं
स्याद् वा । भिक्षुर्दातृकुलमुपतिष्ठते, उपतिष्ठति वा ॥ ६१ ॥

उदोऽनूर्ध्वेहे । ३ । ३ । ६२ ।

अनूर्ध्वा या चेष्टा तदर्थानुपूर्वात् स्थः कर्त्तर्यात्मनेपदं
स्यात् । मुक्तावुत्तिष्ठते । अनूर्ध्वेति किम् ? आसनावुत्ति-
ष्ठति । ईहेति किम् ? ग्रामात् शतमुत्तिष्ठति ॥ ६२ ॥

सं-वि-प्राऽवात् । ३ । ३ । ६३ ।

एभ्यः परात् स्थः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । संतिष्ठते,
वितिष्ठते, प्रतिष्ठते, अवतिष्ठते ॥ ६३ ॥

ज्ञीप्सा-स्थेये । ३ । ३ । ६४ ।

ज्ञीप्सा आत्मप्रकाशनम् । स्थेयः सभ्यः । ज्ञोप्सायां

स्थेयविपर्ययार्थं च वर्तमानात् स्थः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
तिष्ठते कन्या छात्रेभ्यः, त्वयि तिष्ठते विवादः ॥ ६४ ॥

प्रतिज्ञायाम् । ३ । ३ । ६५ ।

अभ्युपगमार्थात् स्थः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । नित्यं
शब्दमातिष्ठते ॥ ६५ ॥

समो गिरः । ३ । ३ । ६६ ।

संपूर्वाद् गिरः प्रतिज्ञार्थात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
स्याद्वादं सङ्गिरते ॥ ६६ ॥

अवात् । ३ । ३ । ६७ ।

अवाङ्गिरः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । अवगिरते ॥ ६७ ॥

निह्नवे ज्ञः । ३ । ३ । ६८ ।

निह्नवोऽपलापः । तद्वृत्तेर्ज्ञः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
शतमपजानीते ॥ ६८ ॥

सं-प्रतेरस्मृतौ । ३ । ३ । ६९ ।

स्मृतेरन्यार्थात् संप्रतिभ्यां पराद् ज्ञः कर्त्तर्यात्मनेपदं
स्यात् । शतं संजानीते, प्रतिजानीते । अस्मृताचिति किम् ?
मातुः संजानाति ॥ ६९ ॥

अननोः सनः । ३ । ३ । ७० ।

सन्नन्ताद् ज्ञः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात्, नत्वनोः परात् ।

१ मीमांसकाः शब्दस्य नित्यत्वमेवाभिमन्यन्ते ।

२ गिर इति सूत्रे वचनाद् गृणातेनात्मनेपदं स्यात्, किन्तु
‘गृत् निगरणे इत्यस्य । स्याद्वादं संगिरते-प्रतिजानीते इति भावः ।

३ प्रतिज्ञायामिति निवृत्त वेदितव्य, पृथक्सूत्रकरणात् ।

४ अनुपूर्वकजिज्ञासधातोनात्मनेपदमिति तत्त्वम् ।

धर्मं जिज्ञासते । अननोरिति किम् ? धर्ममनुजिज्ञासति ॥ ७० ॥

श्रुवोऽनाङ्-प्रतेः । ३ । ३ । ७१ ।

सन्नन्तात् शृणोतेः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात्, न त्वाङ्प्रतिभ्यां परात् । शुश्रूषते गुरून् । अनाङ्प्रतेरिति किम् ? आशुश्रूषति, प्रतिशुश्रूषति ॥ ७१ ॥

स्मृ--दृशः । ३ । ३ । ७२ ।

आभ्यां सन्नन्ताभ्यां कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । सुस्मृषते, दिदृक्षते ॥ ७२ ॥

शको जिज्ञासायाम् । ३ । ३ । ७३ ।

शको ज्ञानानुसंहितार्थात् सन्नन्तात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । विद्यां शिक्षते । जिज्ञासायामिति किम् ? शिक्षति ॥ ७३ ॥

प्राग्बत् । ३ । ३ । ७४ ।

सनः पूर्वो यो धातुस्तस्मादिव सन्नन्तात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । शिशयिषते, अश्वेन संचिचरिषते ॥ ७४ ॥

आमः कृगः । ३ । ३ । ७५ ।

१ यो धातुरनुबन्धोपपदार्थविशेषादिहेतुभिः पूर्वमात्मनेपदी स इच्छार्थके सनि परेऽपि पूर्ववत् तादृशेष आत्मनेपदी भवति । 'शिशयिषते' इत्यनुबन्धोदाहरणं, उकारानुबन्धत्वात् । द्वितीय तृतीयपदस्योदाहरणं, समस्तृतीयया " (३-३-३२,) इति सूत्रेण सपूर्वकचरधातोर्यात्मनेपदविधानात् आचिब्रंसते चन्द्र इत्यर्थविशेषोदाहरणम् । एव अनुबन्धादिनिमित्तैर्यो धातुः सन्नन्तात् प्राक् परस्मैपदी स्यात्, सोऽपि सनि परे पूर्ववत् परस्मैपदो तिष्ठति यथा शुभृषति, रुरुदिषति, विरमेः-विरिरंभति, प्रयद्दे प्रयियक्षति ।

आमः परादनुप्रयुक्तात् कृग आम एव प्राग् यो धा-
तुस्तस्मादिव कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । भवति न भवति
चेति विधिनिषेधावतिदिश्येते । ईहाञ्चके, विभराञ्चकार ।
कृग इति किम् ? ईक्षामास ॥ ७५ ॥

गन्धनाऽवक्षेप-सेवा-साहस-प्रतियत्न-प्रकथनोपयोगे

। ३ । ३ । ७६ ।

एतदथात् कृगः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । गन्धनं द्रोहेण
परदोषोद्घाटनम् । उत्कृस्ते । अवक्षेपः कुत्सनम् । दुर्वृत्तान-
वकुस्ते । सेवा, महामात्रानुपकुस्ते । साहसमविमृश्य प्रवृ-
त्तिः । परदारान् प्रकुस्ते । प्रतियत्नो गुणान्तराऽऽधानम् ।
एधोदकस्योपस्कुस्ते । प्रकथनम्, जनापवादान् प्रकुस्ते ।
उपयोगो धर्मादौ विनियोगः । शतं प्रकुस्ते ॥ ७६ ॥

अधेः प्रसहने । ३ । ३ । ७७ ।

अधेः परात् कृगः प्रसहनार्थात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
प्रसहनं पराभिभयः परेणापराजयो वा । 'तं हाधिचक्रं ।
प्रसहन इति किम् ? तमधिकरोति ॥ ७७ ॥

दीप्ति-ज्ञान-यत्न-विमति-उपसंभाषा-उपमन्त्रणे वदः

। ३ । ३ । ७८ ।

एष्वर्थेषु गम्येषु वदः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । दीप्ति-
र्भासनम् । वदते विद्वान् स्याद्वादे । ज्ञाने, वदते धीमांस-
न्वार्थे । यत्ने, तपसि वदते । नानामनिर्विमतिः । धर्मं

१ तमभिभूतवान् इत्यर्थः, तेन परेण नाऽभिभूतो वा । अथवा
महनमुपेक्ष। तत्र यथा-‘भयाऽशब्देदधिकृते रतिम्’ इति किरा-
तार्जुनीये १-४३ ।

विवदन्ते । उपसंभाषा उपसान्त्वनम् । कर्मकरानुपवदते ।
उपमन्त्रणं रहस्युपच्छन्दनम् । कुलभार्यामुपवदते ॥७८॥

व्यक्तवाचां सहोक्तौ । ३ । ३ । ७९ ।

व्यक्तवाचो रूढ्या मनुष्यादयस्तेषां संभूयोच्चारणात्थाद्
वदः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । संप्रवदन्ते ग्राम्याः । व्यक्तवाचा-
मिति किम् ? संप्रवदन्ति शुकाः । सहोक्ताविति किम् ?
चैत्रेणोक्ते मैत्रो वदति ॥ ७९ ॥

विवादे वा । ३ । ३ । ८० ।

विरुद्धार्थो वादो विवादः । व्यक्तवाचां विवादरूप-
सहोक्त्यर्थाद् वदः कर्त्तर्यात्मनेपदं वा स्यात् । विप्रवदन्ते
विप्रवदन्ति वा मौहूर्त्ताः । विवाद इति किम् ? संप्रवदन्ते
वैयाकरणाः । सहोक्तावित्येव ? मौहूर्त्तो मौहूर्त्तेन क्रमाद्
विप्रवदति ॥ ८० ॥

अनोः कर्मण्यसति । ३ । ३ । ८१ ।

व्यक्तवाचामर्थं वर्त्तमानादनुपूर्वाद् वदः कर्मण्यसति
कर्मनेपदं स्यात् । अनुवदते चैत्रो मैत्रस्य । कर्मण्य-
सतीति किम् ? उक्तमनुवदति । व्यक्तवाचामित्येव ?
अनुवदति वीणा ॥ ८१ ॥

ज्ञः । ३ । ३ । ८२ ।

जानातेः कर्मण्यसति कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । संप्रि-

१ उपात्मो वेतिष्टदृष्टौ ।

२ जानातेः सकर्मकत्वेऽपि नात्र सर्गिणां कर्मत्वेन वियक्षितं,
किन्तु प्रवृत्तौ कारणत्वेन, तेन 'सर्गिणो जानाते' इत्यस्य सर्गिणा
कारणेन भोष्यं प्रथमं इत्यर्थे "जानाते ज्ञः षष्ठी" (२-२-८०, १० ८०)
इति षष्ठी विभक्तिः ।

पो जानीते । कर्मण्यसतीत्येव ? तलं सर्पियो जानानि
॥ ८२ ॥

उपात् स्थः । ३ । ३ । ८३ ।

अतः कर्मण्यसति कर्तार्यात्मनेपदं स्यात् । योगे योग
उपनिष्ठते । कर्मण्यसतीत्येव ? राजानमुपतिष्ठति ॥ ८३ ॥

समो गम्-ऋच्छि-प्रच्छि-श्रु-विद्-स्वरति-अर्त्ति-टशः ।

३ । ३ । ८४ ।

संपूर्वेभ्य एभ्यः कर्मण्यसति कर्तार्यात्मनेपदं स्यात् ।
सङ्गच्छत, समृच्छिष्यते, संपृच्छते, संगृणुते, संवित्ते,
संस्वरेते. संपृच्छते. समिपृते, संपश्यते । कर्मण्यसतीत्येव ?
सङ्गच्छति मैत्रम् ॥ ८४ ॥

वेः कृगः शब्दे चाऽनाशे । ३ । ३ । ८५ ।

अनाशार्थाद् विपूर्वात् कृगः कर्मण्यसति, शब्दे च
कर्मणि कर्तार्यात्मनेपदं स्यात् । विकुर्वते सन्ध्याः, क्रोष्टा
विकुम्ने स्वरान् । शब्दे चेति किम् ? विकरोति मृदम् ।
अनाश इति किम् ? विकरोत्यध्यायम् ॥ ८५ ॥

आडो यम-हनः, स्वेऽङ्गे च । ३ । ३ । ८६ ।

आडः पराभ्यां यमहन्भ्यां कर्मण्यसति कर्तुः. स्वेऽङ्गे
च कर्मणि कर्तार्यात्मनेपदं स्यात्. आयच्छते, आहते वा ।

१ ' अर्त्तिति सामान्यनिर्देशाद् भ्रादिर्त्तिविध (क्रधातुः)
गृह्यते " इति बृहद्वृत्तौ स्पर्शिकरणमस्ति ' समृच्छिष्यते ' इति
तौदादिकस्य ऋच्छन् घातो रूपे, भ्यादिकस्य तु क्रधातोः ' अर्त्ति-
श्रु " (६-२-१०८) इति सूत्रेण ऋच्छादेशः ।

स्वेऽङ्गे, आयच्छते, आहते वा पादम् । स्वेऽङ्गे चेति
किम् ? आयच्छति रज्जुम् ॥ ८६ ॥

व्युदस्तपः । ३ । ३ । ८७ ।

आभ्यां परात् तपेः कर्मण्यसति, स्वेङ्गे च कर्मणि
कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । वितपते, उत्तपते रविः, वितपते ।
उत्तपते पाणिम् ॥ ८७ ॥

अणिकर्मणिकर्तृकाद् णिगोऽस्मृतौ । ३ । ३ । ८८ ।

अणिगवस्थायां यत्कर्म तदेव णिगवस्थायां कर्त्ता यस्य
तस्माद् णिगन्तादस्मृत्यर्थात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । आरो-
हयते हस्ती हस्तिपकान् । अणिगिति किम् ? आरोहयति
हस्तिपकान् महामात्रः, आरोहयन्ति महामात्रेण हस्ति-
पकाः । गित् किम् ? गणयते गणो गोपालकम् । कर्मति
किम् ? दर्शयति प्रदीपो भृत्यान् । णिगिति किम् ?
लुनाति केदारं चैत्रः, लूयते केदारः स्वयमेव, तं प्रयुङ्-
क्ते लावयति केदारं चैत्रः । कर्त्तति किम् ? आरोहन्ति
हस्तिनं हस्तिपकाः । तानेनमारोहयति महामात्रः । णिग
इति किम् ? आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः । तानारोह-
यते हस्तीत्यणिगि मा भूत् । अस्मृताविति किम् ? स्मर-
यति वनगुल्मः कोकिलम् ॥ ८८ ॥

प्रलम्भे गृधि-वञ्चेः । ३ । ३ । ८९ ।

आभ्यां णिगन्ताभ्यां प्रलम्भनार्थाभ्यां कर्त्तर्यात्मनेपदं
स्यात् । बटुं गर्दयते, वञ्चयते वा । प्रलम्भ इति किम् ?
भ्वानं गर्दयति ॥ ८९ ॥

लीङ्-लिनोऽर्चाऽभिभवे चाऽऽत् चाकर्त्तर्यपि

। ३ । ३ । ९० ।

आभ्यां णिगन्ताभ्यामर्चाऽभिभवप्रलम्भार्थाभ्यां कर्त्तर्यात्मनेपदं स्याद्, आत् चानंयोरकर्त्तर्यपि । अर्चा, जटाभिरालापयते । अभिभवः, श्येनो वर्त्तिकामपलापयते । प्रलम्भः, कस्त्वामुल्लापयते ?, अकर्त्तर्यपीति किम् ? जटाभिरालापयते जटिलेन ॥ ९० ॥

स्मिङ्ः प्रयोक्तुः स्वार्थे । ३ । ३ । ९१ ।

प्रयोक्तृतो यः स्वार्थः स्मयस्तदथात् णिगन्तात् स्मिङ्ः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्याद्, आद्यास्याकर्त्तर्यपि । जटिलो विस्मापयते । प्रयोक्तुः स्वार्थ इति किम् ? रूपेण विस्मापयति । अकर्त्तर्यपीत्येव ? विस्मापनम् ॥ ९१ ॥

विभेतेभीप् च । ३ । ३ । ९२ ।

प्रयोक्तृतः स्वार्थवृत्तेर्ण्यन्ताद् भियः कर्त्तर्यात्मनेपदं स्याद्, अस्य च भीप्, पक्षे आद्याकर्त्तर्यपि । मुग्धो भीपयते, भापयते वा । प्रयोक्तुः स्वार्थ इत्येव ? कुञ्चिकया भापयति । अकर्त्तर्यपीत्येव ? भीपा, भापनम् ॥ ९२ ॥

मिथ्याकृगोऽभ्यासे । ३ । ३ । ९३ ।

मिथ्यायुक्तात् कृगो ण्यन्तात् क्रियाभ्यासवृत्त्यर्थात् कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । पदं मिथ्या कारयते । मिथ्येति किम् ? पदं साधु कारयति । अभ्यास इति किम् ? सकृत् पदं मिथ्या कारयति । ९३ ।

१ लीङ्गिति लिनात्स्योरिवर्णस्वऽऽत् स्यात् । सातुबन्धग्रहणार्थं योज्यादिक्रधानु-
प्रतिषेधः । अर्चा पूजा । प्रलम्भो वमनम् ।

२ पदं स्वर्गदिदोषयुतं पुनः पुनः पाठयतीत्यर्थः । सट्-एकवारम् ।

परिमुहाऽऽयमाऽऽयस-पा-ट्ठे-वद-वस-दमाऽद-रुच-
नृतः फलवति । ३ । ३ । ९४ ।

प्रधानफलवति कर्त्तरि एभ्यो विवक्षितेभ्यो णिग-
न्तेभ्य आत्मनेपदं स्यात् । परिमोहयते चैत्रम्, आयाम-
यते सर्पम्, आयासयते मैत्रम्, पाययते वटुम्, धापयते
शिशुम्, वादयते वटुम्, वासयते पान्थम्, दमयते अश्वम्,
आंदयते चैत्रेण, रोचयते मैत्रम्, नर्त्तयते नटम् ॥ ९४ ॥

ई-गितः । ३ । ३ । ९५ ।

ईदितो गितश्च धातोः फलवति कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् ।
यजते कुरुते । फलवतीत्येव ? यजन्ति कुर्वन्ति ॥ ९५ ॥

ज्ञोऽनुपसर्गात् । ३ । ३ । ९६ ।

अतः फलवति कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । गां जानीते ।
फलवतीत्येव ? परस्य गां जानाति ॥ ९६ ॥

वदोऽपात् । ३ । ३ । ९७ ।

अतः फलवति कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । एकान्तमपव
दते । फलवतीत्येव ? अपवदति परं स्वभावात् ॥ ९७ ॥

समुदाडो यमेरग्रन्थे । ३ । ३ । ९८ ।

एभ्यः पराद् यमेरग्रन्थविषये फलवत्कर्त्तर्यात्मनेपदं
स्यात् । संयच्छते व्रीहीन्, उद्यच्छते भारम्, आयच्छते
भारम् । अग्रन्थ इति किम् ? चिकित्सासुव्यच्छति ।
फलवतीत्येव ? संयच्छति ॥ ९८ ॥

१ अद् भक्षणे इत्यस्य णिगन्तं रूपम् । केचिद् ' अद्धानोर्न मन्यन्त
आत्मनेपदम् ।

२ वैद्यकग्रन्थे उद्यमं करानि । चिकित्साग्रन्थमववाद्धमिच्छनीत्ययः ।

पदान्तरगम्ये वा । ३ । ३ । ९९ ।

प्रक्रान्तसूत्रपञ्चके यदात्मनेपदमुक्तं तत् पदान्तरगम्ये फलयत्कर्त्तरि वा स्यात् । स्वं शत्रुं परिमोहयते, परिमोहयति वा । स्वं यज्ञं यजते, यजति वा । स्वां गां जानीते, जानाति वा । स्वं शत्रुमपवदते, अपवदति वा । स्वान् व्रीहीन् संयच्छते, संयच्छति वा ॥ ९९ ॥

शेषात् परस्मै । ३ । ३ । १०० ।

येभ्यो धातुभ्यो येन विशेषेणाऽऽत्मनेपदमुक्तं ततोऽन्यस्मात् कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् । भवति, अस्ति ॥ १०० ॥

परानोः कृगः । ३ । ३ । १०१ ।

परानुपूर्वात् कृगः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् । पराकरोति, अनुकरोति ॥ १०१ ॥

प्रत्यभ्यतेः क्षिपः । ३ । ३ । १०२ ।

एभ्यः परात् क्षिपः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् । प्रतिक्षिपति, अभिक्षिपति, अतिक्षिपति ॥ १०२ ॥

प्राद् बहः । ३ । ३ । १०३ ।

अतः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् । प्रवहति ॥ १०३ ॥

परेर्मृपश्च । ३ । ३ । १०४ ।

परेः परान्मृपेर्वहेश्च कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् । परिमृष्यति, परिबहति ॥ १०४ ॥

व्याङ्-परे रमः । ३ । ३ । १०५ ।

एभ्यः पराद् रमेः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् । विरमति,

१ परस्मैपदविधिर्यत्र न नियमस्तत्र तु यथाप्राप्तमात्मनेपदं वा द्वेष वा भवति । यथा करोति कुरते, प्रकरोति प्रकुरते, रमते सरमते, बहति बहते ।

आरमति, परिरमति ॥ १०५ ॥

वोपात् । ३ । ३ । १०६ ।

उपाद् रमेः कर्त्तरि परस्मैपदं वा स्यात् । भार्यामुपरमति,
उपरमते वा ॥ १०६ ॥

अणिगि प्राणिकर्तृकानाप्यात् णिगः । ३ । ३ । १०७ ।

अणिगवस्थायां यः प्राणिकर्तृकोऽकर्मकश्च धातुस्त-
स्मात् णिगन्तान् कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् । आसयति चै-
त्रम् । अणिगीति किम् ? स्वयमेवारोह्यमाणं गजं प्रयु-
ङ्क्ते आरोह्यते । अणिगिति गकारः किम् ? चेतयमानं
प्रयुङ्क्ते चेतयते । प्राणिकर्तृकादिति किम् ? शोषयते
व्रीहीन् आतपः । अनाप्यादिति किम् ? कटं कारयते ॥ १०७ ॥

चल्याहारार्थेङ्-बुध-युध-प्रु-दु-सु-नश-

जनः । ३ । ३ । १०८ ।

चल्याहारार्थेभ्य इडादिभ्यश्च णिगन्तेभ्यः कर्त्तरि
परस्मैपदं स्यात् । चलयति, कम्पयति, भोजयति, आश-
यति चैत्रमन्नम्, सूत्रमध्यापयति शिष्यम्, बोधयति पद्मं
रविः, योधयति काष्ठानि, प्रावयति राज्यम्, द्रावयत्ययः,
स्त्रावयति तैलम्, नाशयति पापम्, जनयति पुण्यम् ॥ १०८ ॥

इत्याचार्यं श्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ तृतीयस्याध्यायस्य

तृतीयः पादः समाप्तः ॥ ३ । ३ ॥

॥चतुर्थः पादः॥

गुपौ-धूप-विच्छि-पणि-पनेरायः । ३ । ४ । १ ।
 एभ्यो धातुभ्यः स्वार्थे आयः स्यात् । गोपायति,
 धूपायति, विच्छायति, पणायति, पनायति ॥ १ ॥

कमेर्णिङ् । ३ । ४ । २ ।

कमेः स्वार्थे णिङ् स्यात् । कामयते ॥ २ ॥

ऋतेर्डीयः । ३ । ४ । ३ ।

ऋतेः स्वार्थे डीयः स्यात् । ऋतीयते ॥ ३ ॥

अशवि ते 'वा । ३ । ४ । ४ ।

गुपादिभ्योऽशन्विपये ते आयादयो वा स्युः ।
 गोपायिता, गोसा । कामयिता, कम्पिता । ऋतीयिता,
 अर्त्तिता ॥ ४ ॥

गुप्-तिजो 'गर्हा-क्षान्तौ सन् । ३ । ४ । ५ ।

गुपो गर्हायां तिजः क्षान्तौ वर्तमानात् स्वार्थे सन्
 स्यात् । जुगुप्सते, तितिक्षते । गर्हाक्षान्ताविति किम् ?
 गोपनम्, तेजनम् ॥ ५ ॥

कितः संशय-प्रतीकारे । ३ । ४ । ६ ।

कितः संशयप्रतीकारार्थात् स्वार्थे सन् स्यात् । वि-
 चिकित्सति मे मनः, व्याधिं चिकित्सति । संशयप्रती

१ आय-णिङ्-डीयप्रत्यया ।

२ औषधोपचारेण रोग दूरीकरोतीत्यर्थः । इदं प्रतीकारस्योदाहरणम् ।
 विग्रहविनाशयोः प्रतीकारार्थत्वात्तत्राऽऽयनेनैव सन् भवति । विचिक्वित्सति सदधिः ।

कारार्थं इति किम् ? केतयति ॥ ६ ॥

शान्-दान्-मान्-वधाद्निशानाऽऽर्जव-विचार-
वैरूप्ये दीर्घश्चेतः । ३ । ४ । ७ ।

एभ्यो यथासङ्ख्यं निशानार्थेभ्यः स्वार्थं सन्
स्यात्, दीर्घश्चां द्वित्वे पूर्वस्येतः । शीशांसति, दीदां-
सति, मीमांसते, धीभत्सते । अर्थोक्तिः किम् ? अर्थान्तरे
मा भूत् ? निशानम्, अवदानम्, मानयति, बाधयति ॥ ७ ॥

धातोः कण्ड्वादेर्यक् । ३ । ४ । ८ ।

एभ्यो धातुभ्यः स्वार्थं यक् स्यात् । कण्डूयति,
कण्डूयते, महीयते । धातोरिति किम् ? कण्डूः ॥ ८ ॥

व्यञ्जनादेरेकस्वराद् भृशाऽऽभीक्ष्ये यङ्

वा । ३ । ४ । ९ ।

गुणक्रियाणामधिश्रयणादीनां क्रियान्तराव्यवधानेन
साकल्येन संपत्तिः फलातिरेको वा भृशत्वं । प्रधानक्रियाया
विकलेदादेः क्रियान्तराव्यवधानेनाऽऽवृत्तिराभीक्ष्यं । त-
द्विशिष्टार्थवृत्तेर्धातोर्व्यञ्जनादेरेकस्वराद् यङ् वा स्यात् ।
पापच्यते । व्यञ्जनादेरिति किम् ? भृशमीक्षते । एकस्व-
रादिति किम् ? भृशं चकास्ति । वेति किम् ? लुनीहि
लुनीहीत्येवायं लुनातीत्यादि यथा स्यात् ॥ ९ ॥

अट्यत्ति-सूत्रि-मूत्रि-सूच्यशूणोः । ३ । ४ । १० ।

एभ्यो भृशाऽऽभीक्ष्यार्थवृत्तिभ्यो यङ् स्यात् । अटा-
ट्यते, अरार्यते, सोसूच्यते, मोमूच्यते, सोसूच्यते, अशा-

श्यते, प्रोष्णोन्त्यते ॥ १० ॥

गत्यर्थात् 'कुटिले । ३ । ४ । ११ ।

व्यञ्जनादेरेकस्वराद् 'गत्यर्थात् कुटिले एवार्थं वर्त्तमानाद् धातोर्यद् स्यात् । चङ्गम्यते । कुटिल इति किम् ? भृशं क्रामति ॥ ११ ॥

गृ-लुप-सद-चर-जप-जभ-दश-दहो गर्ह्ये । ३ । ४ । १२ ।

गर्ह्यार्थेभ्य एव एभ्यो यद् स्यात् । निजेगित्यते, लोलुप्यते, सासद्यते, चञ्चूर्यते, जज्ञप्यते, जज्ञभ्यते, दन्द-श्यते, दन्दद्यते । गर्ह्य इति किम् ? साधु जपति, भृशं निगिरति ॥ १२ ॥

न गृणा-शुभ-रुचः । ३ । ४ । १३ ।

एभ्यो यद् न स्यात् । निन्द्यं गृणाति, भृशं शोभते, भृशं रोचते ॥ १३ ॥

बहुलं लुप् । ३ । ४ । १४ ।

यङो लुप् बहुलं स्यात् । बोभूयते, बोभवीति । बहु-लवचनात् क्वचिन्न भवति, लोलूया, पोपूया ॥ १४ ॥

१ कुटिलगत्यर्थानामेव धातूनां यद् प्रत्ययविधानार्थमिदं सूत्रम् । सरल-गत्यर्थे तु न यद्, तत्र तु भृशं पुनः पुनर्वा ज्ञानति गच्छतीत्येवं प्रयोगः । कुटिल ज्ञामतीति चङ्गम्यते, चङ्गम्यते । "सु अतोऽनुनासिकस्य ॥ (४-१-५१) "तो मुमोर्ल्यङ्जने स्वी" (१-३-१४ पृ० १८) इति सूत्राभ्यां वाऽनुनासिको भवति ।

२ 'चरफलाम्' (४-१-५३ 'जपजभः' (४-१-५३ इति सूत्राभ्यां चर-जपदीनामुक्तो भवति, 'तिचोपान्त्यातोनाडु' (४-१-५४) इति सूत्राद् चञ्चूर्यते सिध्यति ।

अचि । ३ । ४ । १५ ।

यङोऽचि परे लुप् स्यात् । चेच्यः, नेच्यः ॥ १५ ॥

नोतः । ३ । ४ । १६ ।

उदन्ताद् विहितस्य यङोऽचि परे लुब् न स्यात् । रोच्यः ॥ १६ ॥

चुरादिभ्यो णिच् । ३ । ४ । १७ ।

एभ्यो घातुभ्यः स्वार्थं णिच् स्यात् । चोरयति ।
पदयते ॥ १७ ॥

युजादेर्नवा । ३ । ४ । १८ ।

एभ्यः स्वार्थं णिच् वा स्यात् । योजयति, योजति ।
साहयति, सहति ॥ १८ ॥

भूङः प्राप्तौ णिङ् । ३ । ४ । १९ ।

सुचः प्राप्त्यर्थात् णिङ् वा स्यात् । भावयते, भवते ।
प्राप्ताविति किम् ? भवति ॥ १९ ॥

१ णिचो णिच्वाऽभावेन 'ईगितः' (३-३-१०५) सूत्रेण फलवत्कर्त्तरि नाऽऽत्मनेपद भवति । पाणिनीये व्याकरणे तु... "णिचथ" (पा ३-१-१५) इति सूत्रेणाऽऽत्मनेपदमपि भवति । एवं 'सारस्वतचन्द्रिका-चान्द्रमतेऽपि भवति "शेषात् परस्मै" (पृ० २२१) इति सूत्रेण परस्मैपदम् । "लघोरपान्त्यस्य" (४-३-४) सूत्रेण गुणे "एदैतोऽयाय्" (१-२-२३ पृ. १२) इति तित्प्रत्यये चोरयति सिध्यति । केचित् चुरादेर्विकल्पेन णिगिच्छन्ति । तन्मते चोरति चिन्ततीति रूपमपि भवति । चोरयेत्, चोरयतु, चोरयत, घातोर... (३-४-४६) इति चोरया-अकार, "जेरनिदि" (४-३-८३) इति सूत्रेण णेर्लुग्भवनात् आशिपि चोर्यात्, तादी चोरयिता, अद्यतन्या "णिधि..." (३-४-५८), "आद्योऽय..." (४-१-२) "उपान्त्यस्वासमान....." (४-२-३५) "लघोर्वी रौऽस्वरादे" (४-१-६४) इति सूत्रैः, अचुचुरत् अचुचुरतां अचुचुरयिति रूपाणि वेद्यानि । आत्मनेपदिनि, तु अचुचुरत् इत्यनया रीत्या रूपाणि प्राद्याणि । एवं "प्रयोक्तृव्यापारे" ऽपि रूपपद्धतिर्विद्वन्या । णिचि णकारो वृद्धयर्थः । चुरादिरुक्तिगणः ।

प्रयोक्तृव्यापारे णिग् । ३ । ४ । २० ।

कुर्वन्त यः प्रयुङ्क्ते तद्व्यापारे वाच्ये धातोर्णिग् वा स्यात् । कारयति, भिक्षा वामयति, राजानमागमयति, कंसं घातयति, पुण्येण चन्द्रं योजयति, उज्जयिन्याः प्रस्थितो माहिष्मत्यां सूर्यमुद्गमयति ॥ २० ॥

तुमर्हाद् इच्छायां सन्. अतत्सनः । ३ । ४ । २१ ।

धो धातुरिपेः कर्म. इपिण्व च समानकतृकः स तुमर्हः । तस्मादिच्छायामर्थं सन् वा स्यात्, न त्विच्छासन्नन्तात् । चिक्तीर्षति, जिगमिपति । तुमर्हादिति किम् ? याने-नेच्छति, भुक्तिमिच्छति मैत्रस्य । इच्छायामिति किम् ? भोवतुं याति । अतत्सन इति किम् ? चिक्तीर्षितुमिच्छति । तदिति किम् ? जुगुप्सिपते ॥ २१ ॥

द्वितीयायाः काम्यः । ३ । ४ । २२ ।

द्वितीयान्तादिच्छायां काम्यो वा स्यात् । इदं काम्य-ति । द्विती राधा इति किन् ? टष्टः पुत्रः ॥ २२ ॥

अमाव्ययात् क्यन् च । ३ । ४ । २३ ।

मान्ताव्ययाभ्यामन्यस्माद् द्वितीयान्तादिच्छायां

१ कुर्वन् प्रेरयतीति वारयति एवमन्यन्ताऽपि । अत्र प्रक्रियायां सक-र्मवधातोर्द्विकर्मत्वम्, अ-र्मन्स्य च सकर्मत्वञ्च भवति । यथा तन्दुल पचति विनदत्त त प्रेरयतीति पाचयति दवदत्त । मिथुर्वमति, वसन्त त प्रेरयति गमयति भिक्षा । बुतादेरस्मिन् विधि परे णिचो लोप स्यात्, क्व चोत्कर्तव्या प्रय कृत्वापारेऽपि भवति । ' ननु च कर्ताऽपि वरणार्थना प्रयात्क इति तद्व्यापारेऽपि णिग् प्राप्नोति इत्याशङ्क्य बृहद्गति-नन्व्यामकर्तृभ्य यनादिनां यन् प्रया यन्नुग्रहणमाभ्यां वरणव्यापारे णिग् न्यादिभ्यः । इति च व्यापारसामान्ये णिग् स्यात्तदा सूत्रकार. 'व्यापार णिग्' । अथ मूलं कुर्वन्, न चैव कृत्विन्यत् चर्चेन ॥

क्यन् काम्यश्च वा स्यात् । पुत्रीयति, पुत्रकाम्यति । अ-
माव्ययादिति किम् ? इदमिच्छति, स्वरिच्छति ॥ २३ ॥

आधाराच्चोपमानाद् आचारे । ३ । ४ । २४ ।

अमाव्ययादुपमानाद्, द्वितीयान्तादाधाराच्चाऽऽचा-
रार्थं क्यन् वा स्यात् । पुत्रीयति च्छात्रम्, प्रासादीयति
कुट्याम् ॥ २४ ॥

कर्तुः क्विप्, गल्भ-क्लीव-होडात्तु डित् । ३।४।२५।

कर्तुरुपमानाद् नाम्न आचाराऽर्थं क्विप् वा स्यात्, ग-
ल्भक्लीवहोडेभ्यस्तु स एव डित् । अश्वति, गल्भते, क्लीवते,
होडते ॥ २५ ॥

क्यङ् । ३ । ४ । २६ ।

कर्तुरुपमानादाचारेऽर्थं क्यङ् वा स्यात् । हंमायते
॥ २६ ॥

सो वा लुक् च । ३ । ४ । २७ ।

सन्तात् कर्तुरुपमानादाचारेऽर्थं क्यङ् वा स्याद्,
अन्तस्य च सो वा लुक् । पयायते, पयस्यते ॥ २७ ॥

ओजोऽप्सरसः । ३ । ४ । २८ ।

आभ्यां कर्तुरुपमानाभ्यामाचारे क्यङ् वा स्यात्,
नश्च लुक् । ओजायते, अप्सरायते ॥ २८ ॥

१ पुत्र मित्रावरति पुत्रीयति शुद्धं न्यायम् । प्रासाद इवाचरति तिष्ठति
प्रासादीयति कुट्या भिक्षु । अथ नाम्नो निष्पन्नो धातुभवति । धातुज्ञानन्तर
पुत्रीयधातोस्तिवादिप्रत्ययाः, निगादिप्रनियाप्रत्ययाश्च यथाप्राप्त भवन्ति ।
एव सर्वेषां नामधातूनाम् ।

च्यर्थे भृशादेः स्तोः । ३ । ४ । २९ ।

भृशादेः कर्तुश्च्यर्थे क्यङ् वा स्यात्, यथासम्भवं स्तोर्लुक् च । भृशायते, उन्मनायते, वेहायते । कर्तुरित्येव ? अभृशम्भृशं करोति । च्यर्थे इति किम् ? भृशो भवति ॥ २९ ॥

डाच्-लोहितादिभ्यः पित् । ३ । ४ । ३० ।

डाजन्तेभ्यो लोहितादिभ्यश्च कर्तृभ्यश्च्यर्थे क्यङ् 'पित्' स्यात् । पटपटायति, पटपटायते । लोहितायति, लोहितायते । कर्तुरित्येव ? अपटपटा पटपटा करोति । च्यर्थे इत्येव ? लोहितो भवति ॥ ३० ॥

कष्ट-कक्ष-कृच्छ्र-सत्र-गहनाय पापे

क्रमणे । ३ । ४ । ३१ ।

एभ्यश्चतुर्थ्यन्तेभ्यः पापवृत्तिभ्यः क्रमणेऽर्थे क्यङ् स्यात् । कष्टायते, कक्षायते, कृच्छ्रायते, सत्रायते गहनायते । चतुर्थीति किम् ? रिपुः कष्टं क्रामति । पाप इति किम् ? कष्टाय तपसे क्रामति ॥ ३१ ॥

रोमन्थाद् व्याप्याद् उच्चर्वणे । ३ । ४ । ३२ ।

अभ्यवहृतं द्रव्यं रोमन्थः । उद्गीर्य चर्वणमुच्चर्वणम् । अस्मिन्नर्थे रोमन्थात् कर्मणः क्यङ् वा स्यात् । रोमन्थायते गौः । उच्चर्वण इति किम् ? कीटो रोमन्थं वर्त्तयति ॥ ३२ ॥

फेनोष्म-वाष्प-धूमाद् उद्धमने । ३ । ४ । ३३ ।

एभ्यः कर्मभ्य उद्धमनेऽर्थे क्यङ् वा स्यात् । फेनायते,

१ क्यङ् प्रत्ययः स्यादित्यर्थः । 'क्यङ्पो नवा (१- -४३ पृ० १९९) इति विशेषणार्थं पकारो हेयः । लाहितादिगाढनिगणः ।

ऊष्मायते, बाष्पायने, धूमायते ॥ ३३ ॥

सुखादेरनुभवे । ३ । ४ । ३४ ।

साक्षात्कारेऽर्थे सुखादेः कर्मणः क्यद् वा स्यात् ।
सुखायते, दुःखायते ॥ ३४ ॥

शब्दादेः कृतौ वा । ३ । ४ । ३५ ।

एभ्यः कर्मभ्यः कृतावर्थे क्यद् वा स्यात् । शब्दायते,
वैरायते । पक्षे णिच्, शब्दयति, वैरयति ॥ ३५ ॥

तपसः क्यन् । ३ । ४ । ३६ ।

अस्मात् कर्मणः कृतावर्थे क्यन् वा स्यात् । तपस्यति
॥ ३६ ॥

नमो-वरिवस्-चित्रङोऽर्चा-सेवाऽऽश्चर्ये । ३ । ४ । ३७ ।

एभ्यः कर्मभ्यो यथासंख्यमर्चादिष्वर्थेषु क्यन् वा
स्यात् । नमस्यति, वरिवस्यति, चित्रीयते ॥ ३७ ॥

अङ्गात् निरसने णिङ् । ३ । ४ । ३८ ।

अङ्गवाचिनः कर्मणो निरसनेऽर्थे णिङ् वा म्यात् ।
हस्तयते, पादयते ॥ ३८ ॥

पुच्छाद् उत्-परि-व्यसने । ३ । ४ । ३९ ।

पुच्छात् कर्मण उदसने पर्यसेन व्यसनेऽसने चार्थे णिङ्
वा स्यात् । उत्पुच्छयते, परिपुच्छयते, विपुच्छयते, पुच्छयते
॥ ३९ ॥

भाण्डात् समाचितौ । ३ । ४ । ४० ।

भाण्डात् कर्मणः समाचिनावर्थे णिङ् वा म्यात् ।
सम्भाण्डयते, परिभाण्डयते ॥ ४० ॥

चोवरात् परिधानार्जने । ३ । १८ । ११ ।

अस्मात् कर्मणः परिधानेऽर्जने चार्थं विदुषा म्यात् ।
परिचोयरयते, मंचीयरयते ॥ ४१ ॥

णिञ् बहुलं नाम्नः कृगादिषु । ३ । १८ । १२ ।

कृगादीनां पान्नामर्थं नास्तीति णिञ् बहुलं म्यात् ।
मुण्डं करोति मुण्डयति च्छात्रम्, पदुमाचष्टे पटयति, वृक्षं
रोपयति वृक्षयति, कनं कृत्वाति कृतयति ॥ ४२ ॥

घनाद् भुजि-तद्विघृत्योः । ३ । १८ । १३ ।

घनं शास्त्रविहितो निगमः । घनाद् भुज्यमानं तद्विघृण-
यति कृगादिष्वर्थेषु णिञ् बहुलं म्यात् । पयो घनयति,
मायशास्त्रं घनयति ॥ ४३ ॥

सत्याऽर्थ-वेदस्य आः । ३ । १८ । १४ ।

एषां णिञ्सन्धिषोमे आः म्यात् । मत्यापयति, अर्था-
पयति, वेदापयति ॥ ४४ ॥

श्वेताश्व-अश्वतर-मालोडिताऽऽहारकस्याऽऽज-तर-ड-
त-कलुक् । ३ । १८ । १५ ।

एषां णिञ्शोमे ययामदन्त्यमन्वादेः शब्दस्य न्युक्त-
म्यात् । भेतयति, अन्वयति, मालोदयति, आहारयति
॥ ४५ ॥

धातोरेकस्वरादाम् परोक्षायाः कृन्वस्ति

जान-तदन्वय । ३ । १८ । १६ ।

अनेकस्वराद्धातोः परस्याः परोक्ष्याः स्थाने आम् स्यात्, आमन्ताच्च परे कृभ्वस्तयः परोक्षान्ता अनु पश्चादन्तरं प्रयुज्यन्ते । चकासाञ्चकार, चकासाम्बभूव, चकासामास । अनेकस्वरादिति किम् ? पपाच । अनु विपर्यासव्यवहितनिवृत्त्यर्थः, तेन चकार चकासाम्, ई-हां चैत्रश्चक्रे इत्यादि न स्यात् ॥ ४६ ॥

दयाऽयाऽऽस्-कासः । ३ । ४ । ४७ ।

एभ्यो धातुभ्यः परस्याः परोक्ष्या आम् स्यात्, आमन्ताच्च परे कृभ्वस्तयः परोक्षान्ता अनुप्रयुज्यन्ते । दयाञ्चक्रे, दयाम्बभूव, दयामास । पलायाञ्चक्रे, आसाञ्चक्रे, कासाञ्चक्रे ॥ ४७ ॥

गुरुनाम्यादेरनुच्छूर्णोः । ३ । ४ । ४८ ।

गुरुनाम्यादिर्यस्य तस्माद्धातोः, ऋच्छ-ऊर्णुवर्जात् परस्याः

प्रयोगः तत्रापरस्यापरयोर्वा न प्रयोग, एकेनैव कार्यमिदं निर्दिष्टत्वात् । अनुप्रयुक्ता कृभ्वस्तयः स्वस्य वाच्यार्थं न बोधयन्ति, गौणीभूतत्वात्तेषां, येनानुप्रयुक्ता स धातुरेव स्वार्थं बोधयति, यथा जागराम्बभूव जागरामास जागराम्बभूव इत्यस्य जजागार-जागृतवान् इत्येवार्थः, चोरयाञ्चकार इत्यस्य चोरितवान् इत्येवार्थः । आत्मनेपदे कर्तृप्रयोगे आमः अस्-भूधात्वोरनुप्रयुक्तयोर्नात्मनेपदं भवति, आत्मनेपदिधातोरनुप्रयुक्तयोरपि तयो परस्मैपदत्वमेव स्वादित्याशयः, यथा एधामास, एधाम्बभूव । कृगस्तु यथाप्राप्तनुभयमपि भवति, यथा एधाञ्चक्रे, विदाञ्चकार । अनु विपर्यासव्यवहितनिवृत्त्यर्थः । अर्थाद् 'आमः पूर्वो व्यवहितो वा कृभ्वस्तीना प्रयोगो न कार्यः किन्तुनन्तरोऽपि एव च कार्ये इति ।

१ ननु तर्हि "उक्षाप्रचतुर्नगरस्य मार्गान्" (सर्गः ३-५) इति भट्टिचरचित्काव्यप्रयोगो कित्थः स्याद्, प्रेण व्यधानान्, मिव धादीः, "उपसर्गो न व्यगर्था" इति न्यायेन सृष्टिन्यायसंग्रहे 'आमन्तस्य वृगध प्रेण न व्यगर्धानम् । अयं भावः—वृभ्वस्ति चानु तदन्तम् (हे. ३-४-६६) इत्यनानुशब्दस्य तावदयमर्थः-व्यग्रहितो विपर्यस्तो वा वृभ्वस्तीना प्रयोगो न कार्यः, किन्तुनन्तर एगमं च कार्ये इति हेमदंष्ट्रगणितैव समाहितम् । भट्टिषाण्डरीवाकर्त्रा जयमङ्गलेन

परोक्षाया आम् स्यात्, आमन्ताच्च परे कृभ्वस्तयः परोक्षान्ता अनुप्रयुज्यन्ते । ईहाञ्चक्रे, ईहाम्बभूव, ईहामास । गुर्विति किम् ? इयेप । नामीति किम् ? आनर्च । आदीति किम् ? निनाय । अचृच्छूर्णोरिति किम् ? आनर्च्छ, षोर्णुनाच ॥ ४८ ॥

जागृ-उप-समिन्धेर्नवा । ३ । ४ । ४९ ।

एभ्यो धातुभ्यः परस्याः परोक्षाया आम् वा स्यात्, आमन्ताच्च परे कृभ्वस्तयः परोक्षान्ता अनुप्रयुज्यन्ते । जागराञ्चकार, जागराम्बभूव, जागरामास, जजागार । ओषाञ्चकार, उवोष । समिन्धाञ्चक्रे, समीधे ॥ ४९ ॥

भी-ही-भृ-होस्तिव्वत् । ३ । ४ । ५० ।

एभ्यः परस्याः परोक्षाया आम् वा स्यात्, स च तिव्वत्, आमन्ताच्च परे कृभ्वस्तयः परोक्षान्ता अनुप्रयुज्यन्ते । विभयाञ्चकार, विभयाम्बभूव, बभयामास, विभाय । जिहयाञ्चकार, जिहाय । विभराञ्चकार, बभार । जुह्वाञ्चकार, जुहाच ॥ ५० ॥

वेत्तेः कित् । ३ । ४ । ५१ ।

वेत्तेः परस्याः परोक्षाया आम् क्ति वा स्यात्, आम-

तु उधाम्प्रचक्रुत्वित्त्वं प्रत्य व्यवधानाद् दुष्टप्रयोगेऽऽद्या नगरस्य मार्गान् पथ उ-
द्यान् सेकवत् प्रचक्रुः" इत्यर्थो पठितः । उपसर्गस्य क्रियाविशेषकत्वेन तस्य प्रादे-
रपसर्गात्स व्यवधानं न मन्यते मनीषिभिः । "त एतया प्रथममास इति प्रयोगस्यापि कथ-
नपि सत्यं च घटत्, 'प्रथमाद्' इत्यस्य क्रियाविशेषकतादिति लघुन्यासकारणम् ।
यद्य कालिदासेन कविना रघुवशे "प्रथमया यो नहुष चसर" (रघु० २३-३६)
इत्यम्प्रत्ययाद् व्यवहितं वृषः प्रयोगो लिखितः स तु व्याकरणश्रुत्या प्राणादिर
एव प्रतिभाति । ऋच्छत् ऋदादिकः, ऊर्णुम् आदादिको धातुः ।

१ कित्त्वाद् गुणप्रतिषेधः, तन्नाऽऽभि परऽपि विदो न गुणः ।

न्ताच्च कृभ्वस्तयः परोक्षान्ता अनुप्रयुज्यन्ते । विदाश्चकार,
चिवेद ॥ ५१ ॥

पञ्चम्याः कृग् । ३ । ४ । ५२ ।

वेत्तेः परस्याः पञ्चम्याः किदाम्वा स्यात्, आमन्ताच्च
परः पञ्चम्यन्तः कृगनुप्रयुज्यन्ते । विदाङ्करोतु, वेत्तु ॥५२॥

सिच् अद्यतन्याम् । ३ । ४ । ५३ ।

अद्यतन्यां परस्यां धातोः परः सिच् नित्यं स्यात् ।
अनैपीत् ॥ ५३ ॥

स्पृश-मृश-कृष-तृप-हपो वा । ३ । ४ । ५४ ।

एभ्योऽद्यतन्यां मिज् वा स्यात् । अस्पाक्षीत्, अ-
स्पाक्षीत्, अस्पृक्षत् । अत्राक्षीत्, अमाक्षीत्, अमृक्षत् ।
अंकाक्षीत्, अकाक्षीत्, अकृक्षत् । अत्राप्सीत्, अता-
प्सीत्, अंतृपत् । अद्राप्सीत्, अदाप्सीत्, अदृपत् ॥५४॥

ह-शिटो नाम्युपान्त्याद् अदृशोऽनिटः

सक् । ३ । ४ । ५५ ।

हशिङन्ताद् नाम्युपान्त्यादद् अदृशोऽनिटोऽद्यतन्यां सक्
स्यात् । अधुक्षत्, अविक्षत् । हशिट इति किम् ? अभै-
त्सीत् । नाम्युपान्त्यादिति किम् ? अधाक्षीत् । अदृश
इति किम् ? अद्राक्षीत् । अनिट इति किम् ? अकोषीत्
॥ ५५ ॥

श्लिषः । ३ । ४ । ५६ ।

श्लिषोऽनिटोऽद्यतन्यां सक् स्यात् । आश्लिषत् कन्यां
मैत्रः । अनिट इत्येव ? अश्लेपीत् ॥ ५६ ॥

१ तृप-हपोः पुदादित्वात् " कृदिद-पुतादिपुष्यादेः परस्मै " (३-१-६४)
इत्यदिप्रत्यये अतृपत् ।

नासत्त्वाऽऽश्लेषे । ३ । ४ । ५७ ।

श्लिषोऽप्राण्याद्लेषार्थात् सक् न स्यात् । उपाश्लि-
पत् जतु च काष्ठं च । असत्त्वाऽऽश्लेष इति किम् ? व्य-
त्यश्लिषन्त मिथुनानि ॥ ५७ ॥

णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः । ३ । ४ । ५८ ।

ण्यन्तात् श्रचादिभ्यश्च कर्त्तर्यद्यतन्यां ङः स्यात् । अची-
करत्, अशिश्चियत्, अद्रुद्रुवत्, असुसुवत्, अचरुमत् ।
कर्त्तरीति किम् ? अकारधिपातां कटौ मंत्रेण ॥ ५८ ॥

ट्थे-श्वेर्वा । ३ । ४ । ५९ ।

आभ्यां कर्त्तर्यद्यतन्यां ङो वा स्यात् । अदधत्, अ-
घात् । अशिश्चियत्, अश्वत् । कर्त्तरोत्येव ? अधिपानां
गावौ वत्सेन ॥ ५९ ॥

शास्त्यसू-वक्ति-ख्यातेरङ् । ३ । ४ । ६० ।

एभ्यः कर्त्तर्यद्यतन्यामङ् स्यात् । अशिपत्, अपास्थ-
त्, अवोचत्, आख्यत् । कर्त्तरीत्येव ? अशासिपातां
शिष्यौ गुरुणा । ६० ॥

सर्त्यर्त्तेर्वा । ३ । ४ । ६१ ।

आभ्यां कर्त्तर्यद्यतन्यामङ् वा स्यात् । असरत्, असा-
र्पीत् । आरत्, आपीत् ॥ ६१ ॥

ह्वा-लिप्-सिचः । ३ । ४ । ६२ ।

एभ्यः कर्त्तर्यद्यतन्यामङ् स्यात् । आहत्, अलिपत्,
असिचत् ॥ ६२ ॥

: वाऽऽत्मने । ३ । ४ । ६३ ।

हादेः कर्त्तर्यद्यतन्यामात्मनेपदे वाऽङ् स्यात् । आहृत, आहास्त । अलिपत्, अलिस । असिचत्, असिक्त ॥६३॥

लृदिद्र-द्युतादि-पुण्यादेः परस्मै । ३ । ४ । ६४ ।

लृदितो द्युतादेः पुण्यादेश्च कर्त्तर्यद्यतन्यां परस्मैपदेऽङ् स्यात् । अगमत्, अगुतत्, अरुचत्, अपुपत्, औचत् । परस्मैपद इति किम् ? समगंस्त ॥ ६४ ॥

ऋदित्-श्वि-स्तम्भू-मृचू-म्लुचू-गुचू-ग्लुचू-ग्लुच-
जो वा । ३ । ४ । ६५ ।

ऋदितः श्व्यादेश्च कर्त्तर्यद्यतन्यां परस्मैपदेऽङ् वा स्यात् । अरुधत्, अरौत्सीत् । अश्वत्, अश्वयीत् । अस्तम्भत्, अस्तम्भीत् । अमृचत्, अम्रोचीत् । अम्लुचत्, अम्लोचीत् । अगुचत्, अगोचीत् । अग्लुचत्, अग्लोचीत् । अग्लुचत्, अग्लुञ्जीत् । अजरत्, अजारीत् ॥६५॥

जिच् ते पदः, तलुक् च । ३ । ४ । ६६ ।

पद्यतेः कर्त्तर्यद्यतन्याः ते परं जिच् स्याद्, निमित्ततम्य च लुक् । उदपादि । त इति किम् ? उदपत्स्माताम् ॥६६॥
दीप-जन-द्युधि-पूरि-तायि-प्यायो वा । ३ । ४ । ६७ ।

एभ्यः कर्त्तर्यद्यतन्याः ते परं जिच् वा स्यात्, तलुक् च

अदोषि, अदीपिष्ट । अंजनि, अजनिष्ट । अबोधि, अबु-
द्ध । अपूरि, अपूरिष्ट । अतायि, अतायिष्ट । अप्यायि,
अप्यायिष्ट ॥ ६७ ॥

भाव-कर्मणोः । ३ । ४ । ६८ ।

सर्वस्माद् धातोर्भावकर्मविहितेऽद्यतन्याः तेञ्चिच्
स्यात्, तलुक् च । आसि त्वया, अकारि कटः ॥ ६८ ॥

स्वर-ग्रह-दृश-हन्भ्यः स्य-सिच्-आशीः-श्चस्तन्यां

ञिट्वा । ३ । ४ । ६९ ।

स्वरान्ताद् ग्रहादेश्च विहितासु भावकर्मजासु स्यसि-
जाशीःश्चस्तनीषु ञिट् वा स्यात् । दायिष्यते, दास्यते ।
अदायिषाताम्, अदिषाताम् । दायिषीष्ट, दासीष्ट ।
दायिता, दाता । ग्राहिष्यते, ग्रहीष्यते । अग्राहिषाताम्,
अग्रहीषाताम् । ग्राहिषीष्ट, ग्रहीषीष्ट । ग्राहिता, ग्रही-
ता । दर्शिष्यते, द्रक्ष्यते । अदर्शिषाताम्, अदृक्षाताम् ।
दर्शिषीष्ट, दृक्षीष्ट । दर्शिता, द्रष्टा । घानिष्यते, हनि-
ष्यते । अघानिषाताम्, अवधिषाताम् । घानिषीष्ट,
वधिषीष्ट । घानिता, हन्ता ॥ ६९ ॥

क्यः शिति । ३ । ४ । ७० ।

सर्वस्माद् धातोर्भावकर्मविहिते शिति क्यः स्यात् ।
शय्यते त्वया, क्रियते कटः । शितीति किम् ? वमूचे
॥ ७० ॥

१ 'न जनयध.' (४-३-५४) इति निषेधसूत्रात् ङितिः ।

२ 'ञि-णवि घन्' (४-३-१०१) इति हनो घनादेशः । " अद्यतन्या
वा तात्मन " (४-४-२३) इति विकल्पतो वधादेशः ।

कर्त्तर्यनङ्गयः शब् । ३ । ४ । ७१ ।

अदादिवर्जाद् धातोः कर्त्तरि विहिते शिति शब् स्यात् । भवति । कर्त्तरीति किम् ? पच्यते । अनङ्गय इति किम् ? अस्ति ॥ ७१ ॥

दिवादेः श्यः । ३ । ४ । ७२ ।

दिवादेः कर्तृविहिते शिति श्यः स्यात् । दीव्यति, जीर्यति ॥ ७२ ॥

भ्रास-भ्लास-भ्रम-क्रम-क्लम-त्रसि-त्रुटि-लपि-यसि-
संयसेर्वा । ३ । ४ । ७३ ।

एभ्यः कर्त्तरि विहिते शिति श्यो वा स्यात् । भ्रास्यते, भ्रासते । भ्लास्यते, भ्लासते । भ्राम्यति, भ्रमति । क्राम्यति, क्रामति । क्लाम्यति, क्लामति । त्रस्यति, त्रसति । त्रुट्यति, त्रुटति । लप्यति, लपति । यस्यति, यसति, संयस्यति, संयसति ॥ ७३ ॥

कुपि-रञ्जेर्व्याप्ये वा परस्मै च । ३ । ४ । ७४ ।

आभ्यां व्याप्ये कर्त्तरि शिद्धिषये परस्मैपदं वा स्यात्, तद्योगे च श्यः । कुप्यति, कुप्यते वा पादः स्वयमेव । रज्यति, रज्यते वा वस्त्रं स्वयमेव । व्याप्ये कर्त्तरीति किम् ? कुप्णाति पादं रोगः । शितीत्येव ? अकोपि ॥ ७४ ॥

स्वादेः श्नुः । ३ । ४ । ७५ ।

स्वादेः कर्तृविहिते शिति श्नुः स्यात् । सुनोति, सिनोति ॥ ७५ ॥

वाऽक्षः । ३ । ४ । ७६ ।

अक्षः कर्तृविहिते शिति श्नुर्वा स्यात् । अक्ष्णोति,
अक्षति ॥ ७६ ॥

तक्षः स्वार्थे वा । ३ । ४ । ७७ ।

स्वार्थस्तनुत्वं । तवृचेस्तक्षः कर्तृविहिते शिति श्नुर्वा
स्यात् । तक्ष्णोति, तक्षति । स्वार्थे इति किम् ? संतक्षति
शिष्यम् ॥ ७७ ॥

स्तम्भू-स्तुम्भू-स्कम्भू-स्कुम्भू-स्कोः श्रा

च । ३ । ४ । ७८ ।

स्तम्भादेः सौत्राद् धातोः, स्कुञ्च कर्तृविहिते शिति
श्ना श्नुश्च स्यात् । स्तम्नाति, स्तम्नोति । स्तुम्नाति,
स्तुम्नोति । स्कम्नाति, स्कम्नोति । स्कुम्नाति, स्कुम्नोति ।
स्कृनाति, स्कृनोति । ७८ ॥

ऋघादेः । ३ । ४ । ७९ ।

ऋघादेः कर्तृविहिते शिति ऋना स्यात् । ऋणाति,
ऋणाति ॥ ७९ ॥

व्यञ्जनात् श्राहेरानः । ३ । ४ । ८० ।

व्यञ्जनात् परस्य श्रायुक्तस्य हेः आनः स्यात् । पुषाण,
मुषाण । व्यञ्जनादिति किम् ? लुनीहि ॥ ८० ॥

तुदादेः शः । ३ । ४ । ८१ ।

एभ्यः कर्तृविहिते शिति शः स्यात् । तुदति, तुदते । ८१ ॥

रुधां स्वरात् श्नो, नलुक् च । ३ । ४ । ८२ ।

रुधादीनां स्वरात् परः कर्तृविहिते शिति श्नः स्यात्,
तद्योगे प्रकृतेर्नो लुक् च यथासम्भवम् । न्णाद्धि, हिनस्ति । ८२ ॥

कृग्-तनादेरुः । ३ । ४ । ८३ ।

कृगस्तनादिभ्यश्च कर्तृविहिते शिति उः स्यात् ।
करोति, तनोति ॥ ८३ ॥

सृजः श्राद्धे त्रिक्यात्मने तथा । ३ । ४ । ८४ ।

सृजः पराणि श्रद्धावति कर्त्तरि त्रिक्यात्मनेपदानि
स्युस्तथा यथा पूर्वं विहितानि । असर्जि, सृज्यते, स्रक्ष्यते
वा मालां धार्मिकः । श्राद्ध इति किम् ? व्यत्यसृष्ट माले
मिथुनम् ॥ ८४ ॥

तपेस्तपःकर्मकात् । ३ । ४ । ८५ ।

तपेस्तपःकर्मकात् कर्त्तरि त्रिक्यात्मनेपदानि स्युस्तथा ।
तप्यते तेपे वा तपः साधुः । तप इति किम् ? उत्तपति स्वर्णं
स्वर्णकारः । कर्मेति किम् ? तपः साधुं तपति ॥ ८५ ॥

एकधातौ कर्मक्रिययैकाऽकर्म-

क्रिये । ३ । ४ । ८६ ।

एकस्मिन् धातौ कर्मस्यक्रियया पूर्वदृष्टया एका अ-
भिन्ना सम्प्रत्यकर्मिका क्रिया यस्य, तस्मिन् कर्त्तरि कर्मकर्तृ-
रूपे धातोर्त्रिक्यात्मनेपदानि स्युः । अकारि क्रियते करि-
ष्यते वा कटः स्वयमेव । एकधाताविति किम् ? पवति
ओदनं चैत्रः, सिध्यत्योदनः स्वयमेव । कर्मक्रिययेति किम् ?
साध्वसिः छिनत्ति । एकक्रिय इति किम् ? स्रवत्युदकं
कुण्डिका, स्रवत्युदकं कुण्डिकायाः । अकर्मक्रिय इति
किम् ? भिद्यमानः कुशूलः पात्राणि भिनत्ति ॥ ८६ ॥

पचि-दुहेः । ३ । ४ । ८७ ।

एकधातौ कर्मस्यक्रियया पूर्वदृष्टया अकर्मिकया स-

कर्मिकया वा, एकक्रिये कर्त्तरि कर्मकर्तृरूपे, आभ्यां वि-
क्यात्मनेपदानि स्युः । अपाचि पच्यते पक्ष्यते वा ओद-
नः स्वयमेव, अदोहि दुग्धे धोक्ष्यते वा गौः स्वयमेव,
उदुम्बरः फलं पच्यते, अपक्त वा स्वयमेव, दुग्धे अदुग्ध
या पयो धोक्ष्यते गौः स्वयमेव ॥ ८७ ॥

न कर्मणा जिच् । ३ । ४ । ८८ ॥

पचिदुहिभ्यां कर्मणा योगे अनन्तरोक्ते कर्त्तरि
जिच् न स्यात् । अपक्त उदुम्बरः फलं स्वयमेव, अदुग्ध
गौः पयः स्वयमेव । कर्मणेति किम् ? अपाचि ओदनः
स्वयमेव । अनन्तरोक्ते कर्त्तरीत्येव ? अपाच्युदुम्बरः फलं
वायुना ॥ ८८ ॥

रुधः । ३ । ४ । ८९ ।

रुधोऽनन्तरोक्ते कर्त्तरि जिच् न स्यात् । अरुद् गौः
स्वयमेव ॥ ८९ ॥

स्वर-दुहो वा । ३ । ४ । ९० ।

स्वरान्ताद् दुहेश्चानन्तरोक्ते कर्त्तरि जिच् वा स्यात् ।
अकृत, अकारि वा कटः स्वयमेव । अदुग्ध अदोहि वा
गौः स्वयमेव ॥ ९० ॥

तपः कर्त्तनुतापे च । ३ । ४ । ९१ ।

तपेः कर्मकर्त्तरि, कर्त्तर्यनुतापे चार्थे जिच् न स्यात् ।
अन्ववातस कितवः स्वयमेव. अतस तपांसि माधुः, अ-
न्वतप्त चेत्रेण, अन्ववातप्त पापः स्वकर्मणा । कर्त्तनुता-
पे चेति किम् ? अतापि पृथिवी राज्ञा ॥ ९१ ॥

णि-स्तु-श्रयात्मने पदाऽकर्मकात् । ३ । ४ । ९२ ।

प्यन्तात्, स्तुत्रिभ्यामात्मनेपदविधावकर्मकेभ्यश्च कर्मकर्तरि विच् न स्यात् । अपीपचदोदनं चैत्रेण मैत्रः, अपीपचतौदनः स्वयमेव । प्रास्नोष्ट गौः स्वयमेव, उदशि-श्रियत दण्डः स्वयमेव, व्यकृत सैन्धवः स्वयमेव ॥ ९२ ॥

भूपार्थ-सन्-किरादिभ्यश्च जिक्यौ । ३ । ४ । ९३ ।

भूपार्थेभ्यः, सन्नन्तेभ्यः, किरादिभ्यो ण्यादिभ्यश्च कर्मकर्तरि जिक्यौ न स्याताम् । अलमकृत कन्या स्वयमेव, अलंकुरुते कन्या स्वयमेव । सन्, अचिकीर्षिट्, चिकीर्षते वा कटः स्वयमेव । किरादिः, अकीर्षट्, किरते वा पांशुः स्वयमेव, अगीर्षट् गिरते वा ग्रासः स्वयमेव । णि, कारयते कटः स्वयमेव, चोरयते गौः स्वयमेव, प्रस्तुते गौः स्वयमेव । श्रि, उच्छ्रयते दण्डः स्वयमेव । आत्मनेपदाकर्मकात्, विकुर्वते सैन्धवाः स्वयमेव ॥ ९३ ॥

करणक्रियया क्वचित् । ३ । ४ । ९४ ।

एकधातौ पूर्वदृष्टया करणस्थया क्रियया एकाकर्मक्रिये कर्तरि जिक्यात्मनेपदानि स्युः, क्वचित् । परिवारयन्ते कण्टका वृक्षं स्वयमेव । क्वचिदिति किम् ? साध्वसिः छिनत्ति ॥ ९४ ॥

इत्याचार्य श्रीहैमचन्द्रविरचितायां सिद्धहैमचन्द्राभिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ तृतीयोऽध्यायः

समाप्तः ॥ ३ । ४ ॥

अहम्

अथ चतुर्थाध्याये प्रथमः पादः

द्विर्धातुः परोक्षा-डे, प्राक् तु स्वरे स्वरविधेः

। ४ । १ । १ ।

परोक्षायां डे च परे धातुर्द्विः स्यात्, स्वरादौ तु द्वित्वनिमित्ते स्वरस्य कार्यात् प्रागेव । पपाच, अचकमत । धातुरिति किम् ? प्राशिश्रियत् । प्रागिति किम् ? चक्रतुः । स्वर इति किम् ? जेघ्रीयते । स्वरविधेरिति किम् ? शुंशाव । प्राक् तु स्वरे स्वरविधेरिति आद्विर्वचनमधिकारः ॥ १ ॥

आद्योऽश एकस्वरः । ४ । १ । २ ।

अनेकस्वरस्य धातोराद्य एकस्वरोऽवयवः परोक्षाडे परे द्विः स्यात् । जजागार । अचीकणत्, अचकाणत् । अचीकरत् ॥ २ ॥

सन्-यडश्च । ४ । १ । ३ ।

सन्नन्तस्य यडन्तस्य चाऽऽद्य एकस्वरोऽशो द्विः स्यात् । तितिक्षते, पापच्यते ॥ ३ ॥

स्वराऽऽदेर्द्वितीयः । ४ । १ । ४ ।

स्वरादेर्द्व्युक्तिभाजो द्वितीयोऽश एकस्वरो द्विः स्यात् । अटिटिपति, अशाश्यते । प्राक् तु स्वरे स्वरविधेरित्येव ? आटिटत् ॥ ४ ॥

१ दुबोधिधातो परोक्षारूपम् । स्वरस्य वार्यं वृद्धिगुणादेशादि ।

न व-द-नं संयोगाऽऽदिः । ४ । १ । ५ ।

स्वरादेर्धातोर्द्वितीयस्यांशस्यैकस्वरस्य बदनाः संयोग-
स्याऽऽद्या न द्विःस्युः । उब्जिजिषति, अट्टिटिषति, उन्दि-
दिषति । संयोगादिरिति किम् ? प्राणिणिषति ॥ ५ ॥

अयि रः । ४ । १ । ६ ।

स्वरादेर्धातोर्द्वितीयस्यांशस्यैकस्वरस्य संयोगादी रो
द्विनं स्यात्, न तु राद् अनन्तरे यि । अर्चिचिषति । अ-
यीति किम् ? अरार्यते ॥ ६ ॥

नाम्नो द्वितीयाद् यथेष्टम् । ४ । १ । ७ ।

स्वरादेर्नामधातोर्द्वित्वभाजो द्वितीयादारभ्यैकस्वरो-
ऽशो यथेष्टं द्विः स्यात् । अशिन्धीयिषति, अन्धीयिषि-
षति, अन्धीयिषिषति ॥ ७ ॥

अन्यस्य । ४ । १ । ८ ।

स्वरादेर्नामधातोरन्यस्य द्वित्वभाज एकस्वरोऽशो य-
थेष्टं प्रथमादिर्द्विः स्यात् । पुपुत्रीयिषति, पुत्तित्रीयिषति,
पुत्रीयिषिषति, पुत्रियिषिषति ॥ ८ ॥

कण्ठ्वादेस्तृतीयः । ४ । १ । ९ ।

कण्ठ्वादेर्द्वित्वभाज एकस्वरोऽशस्तृतीय एव द्विः
स्यात् । कण्ठ्थियिषति, असूयिषति ॥ ९ ॥

पुनरेकेषाम् । ४ । १ । १० ।

एकेषां मते द्वित्वे कृते पुनर्द्वित्वं स्यात् । सुसोषुपि-
षते । एकेषामिति किम् ? सोषुपिषते ॥ १० ॥

यिः सन् वेर्ष्यः । ४ । १ । ११ ।

इंष्योर्द्वित्वभाजो यिः सन् वा द्विः स्यात् । इंष्यि-

यिपति, ईर्षियिपति ॥ ११ ॥

हवः शिति । ४ । १ । १२ ।

जुहोत्यादयः शिति द्विः स्युः । जुहोति ॥ १२ ॥

चराचर-चलाचल-पतापत-वदावद-घनाघन-
पाटूपटं वा । ४ । १ । १३ ।

एतेऽचि कृतद्वित्वादयो वा निपात्यन्ते । चराचरः,
चलाचलः, पतापतः, वदावदः, घनाघनः, पाटूपटः । पक्षे,
चरः, चलः, पतः, वदः, हनः, पटः ॥ १३ ॥

चिक्लिद-चक्नसम् । ४ । १ । १४ ।

एती केऽचि च कृतद्वित्वौ निपात्येते । चिक्लिदः,
चक्नसः ॥ १४ ॥

दास्वत्-साह्वत्-मीद्वत् । ४ । १ । १५ ।

एते कसावद्वित्वादयो निपात्यन्ते । दास्वांसौ, सा-
ह्वांसौ, मीद्व्वांसौ ॥ १५ ॥

ज्ञप्यापो ज्ञीपोप्, न च द्विः सि सनि ।

४ । १ । १६ ।

ज्ञपेरापेश्च सादौ सनि परे यथासंख्यं ज्ञीप्-ईपौ स्यातां,
नचाऽनयोरेकस्वरौऽशो द्विः स्यात् । ज्ञोप्सति, ईप्सति ।
सीति किम् ? जिज्ञपयिपति ॥ १६ ॥

ऋध ईत्त् । ४ । १ । १७ ।

ऋधः सादौ सनि परे ईत्स्यात्, न चास्य द्विः ।
ईत्सति । सीत्येव ? अर्दिधिपति ॥ १७ ॥

दम्भो धिप्-धीप् । ४ । १ । १८ ।

दम्भेः सि सनि धिप्धीपौ स्यातां न चास्य द्विः ।
धिप्सति, धीप्सति । सीत्येव ? दिदम्भियति ॥ १८ ॥

अव्याप्यस्य मुचेर्मोक् वा । ४ । १ । १९ ।

मुचेरकर्मणः सि सनि मोक् वा स्यात्, न चास्य द्विः ।
मोक्षति, मुमुक्षति चैत्रः । अव्याप्यस्येति किम् ? मुमु-
क्षति वत्सम् ॥ १९ ॥

मि-मी-मा-दामित् स्वरस्य । ४ । १ । २० ॥

मिमीमादासंज्ञानां स्वरस्य सि सनि इत्, स्यात्,
न च द्विः । मित्सति, मित्सते, मित्सते, दित्सति,
धित्सति ॥ २० ॥

रभ-लभ शक-पत-पदामिः । ४ । १ । २१ ।

एषां स्वरस्य सि सनि इः स्यात्, न च द्विः । आरि-
प्सते, लिप्सते, शिक्षति, पित्सति, पित्सते । सीत्येव ?
पिपतिपति ॥ २१ ॥

राधेर्वधे । ४ । १ । २२ ।

राधेर्हिंसाऽर्थस्य सि सनि स्वरस्य इः स्यात्, न च द्विः ।
प्रतिरित्सति । वध इति किम् ? आरिरात्सति ॥ २२ ॥

अचित्परोक्षा-सेद्वथवोरेः । ४ । १ । २३ ।

राधेर्हिंसार्थस्यादिति परोक्षायां, थचि च सेदि स्व-
रस्य एः स्यात्, न च द्विः । रेधुः, रेधिथ । अविदिति
किम् ? अपरराध । वध इत्येव ? आरराधतुः ॥ २३ ॥

अनादेशाऽऽदेरेकव्यञ्जनमध्येऽतः । ४ । १ । २४ ।

अचित्परोक्षासेद्वथवोः परयोर्योऽनादेशाऽऽदित्स्त्वम्ब-

न्धिनः स्वरस्यातोऽसहायव्यञ्जनयोर्मध्यगतस्य एः स्यात्,
न च द्विः । पेचुः, पेचिथ, नेमुः, नेमिथ । अनादेशादेरिति
किम् ? वभणतुः । एकव्यञ्जनमध्य इति किम् ? ततक्षिथ ।
अत इति किम् ? दिदिवतुः । सेद्व्यधीत्येव, पपक्थ ॥२४॥

तृ-त्रप-फल-भजाम् । ४ । १ । २५ ।

एषामवित्परोक्षासेद्व्यधोः स्वरस्यैः स्यात्, न च
द्विः । तेरुः, तेरिथ, त्रेपे, फेलुः, फेलिथ, भेजुः, भेजिथ
॥ २५ ॥

जू-भूम-वम-त्रस-फण-स्यम-स्वन-राज-भाज-भास-
भ्लासो वा । ४ । १ । २६ ।

एषां स्वरस्याऽवित्परोक्षासेद्व्यधोरेर्वा स्यात्, न च
द्विः । जेरुः, जजरुः । जेरिथ, जजरिथ । भ्रेमुः, वभ्रमुः ।
भ्रेमिथ, वभ्रमिथ । वेमुः, ववमुः । वेमिथ, ववमिथ । त्रेमुः, त-
त्रमुः । त्रेसिथ, तत्रसिथ । फेणुः, पफणुः । फेणिथ, पफणि-
थ । स्येमुः, सस्यमुः । स्येमिथ, सस्यमिथ । स्वेनुः, सस्व-
नुः । स्वेनिथ, सस्वनिथ । रेजुः, रराजुः । रेजिथ, ररा-
जिथ । भ्रेजे, वभ्राजे । भ्रेसे, वभ्रासे । भ्लेसे, वभ्लासे
॥ २६ ॥

वा श्रन्थ-ग्रन्थो नलुक् च । ४ । १ । २७ ।

अनयोः स्वरस्यावित्परोक्षासेद्व्यधोरेर्वा स्यात् . त-
द्योगे च नो लुक्, न च द्विः । श्रेथुः, शश्रन्थुः । श्रेथिथ ।
शश्रन्थिथ । श्रेथु, जग्रन्थु । श्रेथिथ, जग्रन्थिथ ॥ २७ ॥

दम्भः । ४ । १ । २८ ।

दम्भेः स्वरस्यावित्परोक्षायामेः स्यात्, न च द्विः, त-

द्योगे च नो लुक । देभुः ॥ २८ ॥

थे वा । ४ । १ । २९ ।

दम्भेः स्वरस्य थवि एर्वा स्यात्, तद्योगे च नो लुक, न च द्विः । देभिथ, ददम्भिथ ॥ २९ ॥

न शस-ददि-वादि-गुणिनः । ४ । १ । ३० ।

शसिदद्योर्वादीनां गुणिनां च स्वरस्यर्त्न स्यात् । विशशसुः विशशसिथ, दददे, चबले, विशशरु, विशशरिथ ॥ ३० ॥

हौ दः । ४ । १ । ३१ ।

दासंज्ञस्य हौ परे एः स्यात्, न च द्विः । देहि, धेहि ॥ ३१ ॥

देर्दिगिः परोक्षायाम् । ४ । १ । ३२ ।

देङ्ः परोक्षायां दिगिः स्यात्, न च द्विः । दिग्ये । ३२ ।

डे पिवः पीप्य् । ४ । १ । ३३ ।

प्यन्तस्य पिवतेर्डे परे पीप्य् स्यात्, न च द्विः । अपीप्यत् ॥ ३३ ॥

अडे हि-हनो हो घः पूर्वात् । ४ । १ । ३४ ।

हिहनोर्डेवर्जे प्रत्यये परे द्वित्वे सति पूर्वस्मात् परस्य हो घः स्यात् । प्रजिघाय, जंघन्यते । अङ् इति किम् ? प्राजीह्यत् ॥ ३४ ॥

जेर्गिः सन्-परोक्षयोः । ४ । १ । ३५ ।

सन्परोक्षयोर्द्वित्वे सति पूर्वात् परस्य जेर्गिः स्यात् । जिगीवति, विजिग्ये ॥ ३५ ॥

चेः किर्वा । ४ । १ । ३६ ।

सन्परोक्षयोद्वित्वे सति पूर्वस्मात् परस्य चेः किर्वा
स्यात् । चिकीपति, चिचीपति । चिक्रये, चिच्ये ॥ ३६ ॥

पूर्वस्यास्वे स्वरे च्वोरिय्-उच् । ४ । १ । ३७ ।

द्वित्वे सति यः पूर्वस्तत्सम्यन्धिनोरिवर्णोवर्णयोरस्वे
स्वरे परे इयुवौ स्याताम् । इयेष, अंरियन्ति, उचोष । अस्व
इति किम् ? इंपतुः । स्वर इति किम् ? इयाज ॥ ३७ ॥

ऋतोऽत् । ४ । १ । ३८ ।

द्वित्वे सति पूर्वस्य ऋतोऽत् स्यात् । चकार ॥ ३८ ॥

ह्रस्वः । ४ । १ । ३९ ।

द्वित्वे सति पूर्वस्य ह्रस्वः स्यात् । पपौ ॥ ३९ ॥

ग-होर्जः । ४ । १ । ४० ।

द्वित्वे सति पूर्वयोर्गहोर्जः स्यात् । जगाम, जहाम
॥ ४० ॥

द्यतेरिः । ४ । १ । ४१ ।

द्युतेद्वित्वे सति पूर्वस्य इः स्यात् । दियुते ॥ ४१ ॥

द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वो । ४ । १ । ४२ ।

द्वित्वे पूर्वयोर्द्वितीयतुर्ययोर्यथासङ्ख्यं पूर्वो आद्यतृती-
यौ स्याताम् । चखान, जहाम ॥ ४२ ॥

तिर्वा ष्टिवः । ४ । १ । ४३ ।

ष्टिवेद्वित्वे सति पूर्वस्य तिर्वा स्यात् । तिष्ठेव,
दिष्ठेव ॥ ४ ॥

व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक् । ४ । १ । ४४ ।

द्वित्वे पूर्वस्य व्यञ्जनस्यानादेर्लुक् स्यात् । जगले । अ-
नादेरिति किम् ? आदेर्मा भूत्, पपाच ॥ ४४ ॥

अघोषे शिटः । ४ । १ । ४५ ।

द्वित्वे पूर्वस्य शिटस्तत्सम्बन्धिन्येवाघोषे लुक्
स्यात् । चुश्च्योत । अघोष इति किम् ? सस्नौ ॥ ४५ ॥

क-ङश्च-ञ् । ४ । १ । ४६ ।

द्वित्वे पूर्वयोः कङोर्यथासङ्ख्यं चञौ स्याताम् ।
चकार, चुङ्कुवे ॥ ४६ ॥

न कवतेर्यङः । ४ । १ । ४७ ।

यङन्तस्य कवतेर्द्वित्वे सति पूर्वस्य कश्चो न स्यात् ।
कोकूयते खरः । कवतेरिति किम् ? कौति-कुवत्योर्मा भूत् ।
चोकूयते । यङ इति किम् ? चुङ्कुवे ॥ ४७ ॥

आ-गुणावन्यादेः । ४ । १ । ४८ ।

यङन्तस्य द्वित्वे पूर्वस्य न्यायागमवर्जस्य आगुणौ
स्याताम् । पापच्यते, लोलूयते । अन्यादेरिति किम् ? व-
नीवच्यते, जञ्जप्यते, यंयम्यते । ४८ ॥

न हाको लुपि । ४ । १ । ४९ ।

हाको द्वित्वे पूर्वस्य यङो लुपि आ न स्यात् । जहेति ॥ ४९ ॥
वश्च-खंस-ध्वंस-भ्रंस-कस-पत-पद-स्कन्दोऽन्तो नीः

४ । १ । ५० ।

एषां यङन्तानां द्वित्वे पूर्वस्य नीरन्तः स्यात् । वनी-

चञ्च्यते, सनीस्रस्यते, दनीध्वस्यते, चनीभ्रम्यते, चनीक-
स्यते, पनीपत्यते, पनीपद्यते, चनीस्कद्यते ॥ ५० ॥

मुरतोऽनुनासिकस्य । ४ । १ । ५१ ।

आत् परो योऽनुनासिकाः, तदन्तस्य यदन्तस्य द्वित्वे
पूर्वस्य मुरन्तः स्यात् । चम्भण्यते । अत इति किम् ?
तेतिम्यते । अनुनासिकस्येति किम् ? पापच्यते ॥ ५१ ॥

जप-जभ-दह-दश-भङ्ग-पशः । ४ । १ । ५२ ।

एषां यङ्तानां द्वित्वे पूर्वस्य मुरन्तः स्यात् । जभण्य-
ते, जभभ्यते, दन्दद्यते, दन्दश्यते, चम्भज्यते, पम्पज्यते
॥ ५२ ॥

चर-फलाम् । ४ । १ । ५३ ।

एषां यङ्तानां द्वित्वे पूर्वस्य मुरन्तः स्यात् । चञ्च-
र्यते, पम्फुल्यते ॥ ५३ ॥

ति चोपान्त्याऽतोऽनोद् उः । ४ । १ । ५४ ।

यङन्तानां चरफलां तादौ च प्रत्यये उपान्त्यस्यात् उः
म्यात्, न च तस्यौत् । चञ्चूर्यते, पम्फुल्यते, चूर्तिः, प्रफु-
ल्लिः । अत इति किम् ? चञ्चार्यते, पम्फाल्यते । अनोदिति
किम् ? चञ्चूर्ति, पम्फुल्लि ॥ ५४ ॥

ऋमतां रीः । ४ । १ । ५५ ।

ऋमतां यङन्तानां द्वित्वे पूर्वस्य रीरन्तः स्यात् ।
नरीनृत्यते ॥ ५५ ॥

रि-रौ च लुपि । ४ । १ । ५६ ।

ऋमनां यङो लुपि द्वित्वे पूर्वस्य रिरौ. रीश्चान्नः

स्यात् । चरिर्कृत्ति, चर्कृत्ति, चरीर्कृत्ति ॥ ५६ ॥

निजां शित्येत् । ४ । १ । ५७ ।

निजिविजिविषां शिति द्वित्वे पूर्वस्येत् स्यात् ।
नेनेक्ति, वेवेक्ति, वेवेष्टि । शिलीति किम् ? निनेज । ५७ ।

पृ-ऋ-भृ-मा-हाडामिः । ४ । १ । ५८ ।

एषां शिति द्वित्वे पूर्वस्य इः स्यात् । पिपृत्ति, इय-
र्त्ति, विभर्त्ति, मिमीते, जिहीते । हाडिति किम् ? जहा-
ति । शिलीत्येव ? पपार ॥ ५८ ॥

सनि अस्य । ४ । १ । ५९ ।

द्वित्वे पूर्वस्यातः सनि परे इः स्यात् । पिपक्षति । अ-
स्येति किम् ? पापचिषते ॥ ५९ ॥

ओर्जाऽन्तस्था-पवर्गेऽवर्णे । ४ । १ । ६० ।

द्वित्वे पूर्वस्योतोऽवर्णान्ते जान्तस्थापवर्गे परे सनि इः
स्यात् । जिजावयिषति, यियविषति, यियावयिषति,
रिरावयिषति, लिलावयिषति, यिषविषते, यिषावयिषते,
मिमावयिषते । जान्तस्थापवर्ग इति किम् ? जुहावयिष-
ति । अवर्ण इति किम् ? बुभूषति ॥ ६० ॥

श्रु-स्रु-द्रु-प्र-प्लु-च्योर्वा । ४ । १ । ६१ ।

एषां सनि द्वित्वे पूर्वस्योतोऽवर्णान्तायामन्तस्थायां
परस्याम् इर्वा स्यात् । शिश्रावयिषति, शुश्रावयिषति ।
मिस्रावयिषति, सुस्रावयिषति । दिद्रावयिषति, दुद्राव-
यिषति । पिप्रावयिषति, पुप्रावयिषति । पिप्लावयिषति,
पुप्लावयिषति । चिच्यावयिषति, चुच्यावयिषति ॥ ६१ ॥

स्वपो णावुः । ४ । १ । ६२ ।

स्वपेणौ सति द्वित्वे पूर्वस्योत् स्यात् । सुप्यापयिप-
ति । णाविति किम् ? सिप्यापकीयिपति । स्वपो णावि-
ति किम् ? स्वापं चिकीर्षति, सिप्यापयिपति । स्वपो
णौ सति द्वित्व इति किम् ? सोपोपयिपति ॥ ६२ ॥

असमानलोपे सन्वत् लघुनि डे । ४ । १ । ६३ ।

न विद्यते समानस्य लोपो यस्मिन्, तस्मिन् उपरे णौ
द्वित्वे पूर्वस्य लघुनि धात्वक्षरे परे सनीव कार्यं स्यात् ।
अचीकरत्, अजीजवत्, अशिश्रवत् । लघुनीति किम् ?
अततक्षत् । णावित्येव ? अचकमत । असमानलोप इति
किम् ? अचकथत् ॥ ६३ ॥

लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः । ४ । १ । ६४ ।

अस्वरादेरसमानलोपे उपरे णौ द्वित्वे पूर्वस्य लघो-
र्लघुनि धात्वक्षरे परे दीर्घः स्यात् । अचोकरत् । लघोरि-
ति किम् ? अचिक्चणत् । अस्वरादेरिति किम् ? और्णु-
नवत् ॥ ६४ ॥

स्मृ-दृ-त्वर-प्रथ-म्रद-स्तृ-स्पशेरः । ४ । १ । ६५ ।

एषामसमानलोपे उपरे णौ द्वित्वे पूर्वस्याऽत् स्यात् ।
असस्मरत्, अददरत्, अतत्वरत्, अपप्रथत्, अमम्रदत्,
अतस्तरत्, अपस्पशत् ॥ ६५ ॥

वा वेष्ट-चेष्टः । ४ । १ । ६६ ।

अनयोरसमानलोपे उपरे णौ द्वित्वे पूर्वस्याद्वा स्यात् ।

१ बहुषु मुदितपुस्तकेषु व्याकरणान्तरेषु च विलोकितेषु दृ-स्तृ धातोः
कुप्रचिह्नीर्षत्वं कुप्रचन हस्तत्वं च दृश्यते । परीक्षान्तेऽस्मान्मिस्तु द्वयोर्दीर्घकृत्वा-
रान्तत्वमेव माधु मन्वतेऽनाऽप्र दीर्घान्त एव (ऋबारान्त) पाठोऽङ्गीकृत ।

अचवेष्टत्, अचिवेष्टत् । अचचेष्टत्, अचिवेष्टत् ॥ ६६ ॥

ईच गणः । ४ । १ । ६७ ।

गणेर्ङपरि णी द्वित्वे पूर्वस्य ईः, अश्च स्यात् । अजीगणत्, अजगणत् ॥ ६७ ॥

अस्याऽऽदेराः परोक्षायाम् । ४ । १ । ६८ ।

अस्यां द्वित्वे पूर्वस्याऽऽदेरत आः स्यात् । आदुः, आर-
तुः । अस्येति किम् ? ईयुः । आदेरिति किम् ? पपाच ॥
६८ ॥

अनातो नश्चान्त ऋदाद्यशौ-संयोगस्य । ४ । १ । ६९ ।

ऋदादेरश्रोतेः संयोगान्तस्य च परोक्षायां द्वित्वे पूर्व-
स्याऽऽदेरात्स्थानादन्यस्याऽस्य, आः स्यात्, कृताऽऽतो
नोऽन्तश्च । आनृधुः, आनशे, आनञ्ज । ऋदादीति किम् ?
आंर ? अनात इति किम् ? आञ्छ ॥ ६९ ॥

भू-स्वपोरदुतौ । ४ । १ । ७० ।

भूस्वपोः परोक्षायां द्वित्वे पूर्वस्य यथासंख्यमदुतौ
स्याताम् । बभूव, सुष्वाप ॥ ७० ॥

ज्या-व्ये-व्यधि-व्यचि-व्यथेरिः । ४ । १ । ७१ ।

एषां परोक्षायां द्वित्वे पूर्वस्य इः स्यात् । जिज्यौ, सं-
चिव्याय, चिव्याध, चिव्याच, चिव्यथे ॥ ७१ ॥

१ एकस्यैव शब्दत्वादायन्तविभागोऽत्र नास्ति, ततः "अस्यादेराः...." इति
मूत्रेणाऽऽकारः । आञ्छ इति आदु व्यायामार्थभातो परोक्षया रूपम् । सिद्धान्त-
चन्द्रिका-रत्निकामते तु आठोर्विकल्पन नोऽन्तत्वं भरति । तत्र आनाञ्छ
इत्यपि रूप भवति तन्मत । अर्थाभिर्देशात्, अशा भोजनं इत्यस्मै नदं
सुत्रमुपयुज्यते ।

यजादि-वश्-वचः सस्वरान्तस्था इ-उ-ऋत् १४।१।७२

यजादेर्वश्चचोश्च परोक्षायां द्वित्वे पूर्वस्य सस्वरान्त-
स्था इ-उ-ऋरूपा प्रत्यामत्या स्यात् । इयाज, उवाय,
उवाश, उवाच ॥ ७२ ॥

न वयो य् । ४ । १ । ७३ ।

वेगो वयो य परोक्षायां ष्टुत् न म्यात् । ऊयुः ॥७३॥

वेरयः । ४ । १ । ७४ ।

वेगोऽयन्तस्य पूर्वस्य परस्य च परोक्षायां ष्टुन्न स्या-
त् । ववौ । अय इति किम् ? उवाय ॥ ७४ ॥

अविति वा । ४ । १ । ७५ ।

वेगोऽयन्तस्याविति परोक्षायां ष्टुद्वा न स्यात् । ववुः,
ऊवुः ॥ ७५ ॥

ज्यश्च यपि । ४ । १ । ७६ ।

ज्यो वेगश्च यपि ष्टुन्न स्यात् । प्रज्याय प्रवाय ॥७६॥

व्यः । ४ । १ । ७७ ।

व्यो यपि ष्टुन्न म्यात् । प्रव्याय ॥ ७७ ॥

संपरेर्वा । ४ । १ । ७८ ।

आभ्यां परम्य व्यो यपि ष्टुद्वा न स्यात् । संव्याय,
संचीय । परिव्याय । परिचीय ॥ ७८ ॥

यजादि-वचेः किति । ४ । १ । ७९ ।

यजादेर्वचेश्च सस्वरान्तस्था किति परं ष्टुत् स्यात् ।
ईजुः, ऊयुः, ऊवुः । कित्तीति किम् ? यक्षोष्ट ॥ ७९ ॥

स्वपेर्यङ्-डे च । ४ । १ । ८० ।

स्वपेर्यङि डे किति च परे सस्वरान्तस्था ऋत् स्यात् ।
सोपुष्यते, असूपुषत्, सुपुप्सति ॥ ८० ॥

ज्या-व्यधः किङिति । ४ । १ । ८१ ।

ज्याव्यधोः सस्वरान्तस्था किति ङिति ऋत् स्यात् ।
जीयात्, जिनाति, विध्यात्, विध्यति । ८१ ॥

व्यचोऽनसि । ४ । १ । ८२ ।

व्यचेः सस्वरान्तस्था अस्वर्जे किङिति ऋत् स्यात् ।
विचति । अनसीति किम् ? उरुव्यचाः ॥ ८२ ॥

वशेरयङि । ४ । १ । ८३ ।

वशेः सस्वरान्तस्था अयङि किङिति ऋत् स्यात् ।
उष्टः, उशन्ति । अयङीति किम् ? वावश्यते ॥ ८३ ॥

ग्रह-व्रश्च-भस्ज-प्रच्छः । ४ । १ । ८४ ।

एषां सस्वरान्तस्था किङिति ऋत् स्यात् । जगृहुः, गृ-
ह्णाति, वृक्णः, वृश्चति, भृष्टः, भृजति, पृष्टः, पृच्छा ॥ ८४ ॥

व्ये-स्यमोर्यङि । ४ । १ । ८५ ।

व्येस्यमोः सस्वरान्तस्था यङि ऋत् स्यात् । वेवी-
यते, सेसिमीति ॥ ८५ ॥

चायः कीः । ४ । १ । ८६ ।

चायो यङि कीः स्यात् । चेकीतः ॥ ८६ ॥

द्वित्वे ह्रः । ४ । १ । ८७ ।

ह्रवेगो द्वित्वविषये सस्वरान्तस्था ऋत् स्यात् । जुह्र-
षति ॥ ८७ ॥

णौ ड-सनि । ४ । १ । ८८ ।

ह्रस्वः सस्वरान्तस्था उपरे मन्परं च णौ विषये गृ-
त् स्यात् । अजूहवत्, जुहावयिपति ॥ ८८ ॥

श्चेर्वा । ४ । १ । ८९ ।

श्वः सस्वरान्तस्था उपरे, सन्परं णौ विषये गृह्य-
स्यात् । अशूशवत्, अशिश्वयन् । शृशावयिपति, शि-
श्वाययिपति । ८९ ॥

वा परोक्षा-यडि । ४ । १ । ९० ।

श्वः सस्वरान्तस्था परोक्षायडोर्गृह्यस्यात् । शृशा-
व, शिश्वाय । शोश्रयते, शोश्रीयते ॥ ९० ॥

प्यायः पीः । ४ । १ । ९१ ।

प्यायः परोक्षायडोः पीः स्यात् । आपिप्ये, आपिपीनः
॥ ९१ ॥

क्तयोरनुपसर्गस्य । ४ । १ । ९२ ।

अनुपसर्गस्य प्यायेः क्तक्तनोः पीः स्यात् । पीनम्,
पीनवन्मुग्यम् । अनुपसर्गस्येति किम् ? अप्यानां मेघः
॥ ९२ ॥

आडोऽन्धूधसोः । ४ । १ । ९३ ।

आडः पस्य प्यायेरन्धू, ऊधमि चार्धं क्तयोः परतः
पीः स्यात् । आपीनोऽन्धुः, आपीनमूधः । अन्धूधमोरिति
किम् ? आप्यानश्चन्द्रः । आड एवेति नियमान्, शाय-
नमूधः ॥ ९३ ॥

स्फायः स्फीर्वा । ४ । १ । ९४ ।

स्फायतेः क्तयोः परयोः स्फीर्वा स्यात् । स्फीतः, स्फी-
तवान् । स्फातः, स्फातवान् ॥ ९४ ॥

प्रसमः सत्यः स्तीः । ४ । १ । ९५ ।

प्रसम्समुदात्तपूर्वस्य स्यः क्तयोः परयोः स्तीः स्यात् ।
प्रसंस्तीतः, प्रसंस्तीतवान् । प्रसम इति किम् ? संप्रस्य-
नः ॥ ९५ ॥

प्रात् तश्च सो वा । ४ । १ । ९६ ।

प्रात् केचलान् परस्य स्यः क्तयोः परयोः स्तीः स्यात्,
क्तयोस्त्वो मश्च या । प्रस्तीतः, प्रस्तीतवान् । प्रस्तीमः, प्रस्ती-
मवान् ॥ ९६ ॥

द्रयः शीद्रवमूर्त्तिरपञ्च नक्षाऽपञ्च । ४ । १ । ९७ ।

मूर्त्तिः काठिन्यम् । द्रयमूर्त्तिरपञ्चार्थश्च द्रयः क्तयोः
परयोः शीः स्यात्, क्तयोस्त्वो अपञ्चार्थविषये
नश्च । शीनम्, शीनपद घृतम्, शीत पर्वते, शीतो
षायः ॥ ९७ ॥

श्रः शृतं हविः-क्षीरे । ४ । १ । १०० ।

आतेः आयतेश्च क्ते हविषि क्षीरे चार्थं शृर्निपात्यते ।
शृतं हविः, शृतं क्षीरं स्वयमेव । हविः-क्षीर इति किम् ?
आणा यवागूः ॥ १०० ॥

श्रपेः प्रयोक्त्रैक्ये । ४ । १ । १०१ ।

आतेः आयतेर्वा ष्यन्तस्यैकस्मिन् प्रयोक्तारि क्ते परे
हविः-क्षीरयोः शृर्निपात्यते । शृतं हवि क्षीरं वा चंत्रेण ।
हविः-क्षीर इत्येव ? अपिता यवागूः । प्रयोक्त्रैक्य इति
किम् ? अपितं हविश्चंत्रेण मंत्रेण ॥ १०१ ॥

इ-उ-ऋत् सकृत् । ४ । १ । १०२ ।

अन्तस्थास्थानामि-उ ऋत्सकृदेव स्यात् सवीयते
॥ १०२ ॥

दीर्घमवोऽन्त्यम् । ४ । १ । १०३ ।

वेग्वर्जस्य गृदन्त्यं दीर्घं स्यात् । जीनः । अव इति
किम् ? उतः । अन्त्यमिति किम् ? सुप्तः ॥ १०३ ॥

स्वर-हन्-गमोः सनि धुटि । ४ । १ । १०४ ।

स्वरान्तस्य हन्गमोश्च धुडादौ सनि दीर्घः स्यात् ।
चिचीपति, जिघांसति, सजिगांसते । धुटीति किम् ?
यिचिपति ॥ १०४ ॥

तनो वा । ४ । १ । १०५ ।

तनेर्धुडादौ सनि दीर्घो वा स्यात् । तितांसति, ति-
तंसति । धुटीत्येव ? तितनिपति ॥ १०५ ॥

क्रमः क्त्वि वा । ४ । १ । १०६ ।

क्रमो धुडादौ क्त्वि दीर्घो वा स्यात् । क्रान्त्वा,
क्रन्त्वा । धुटीत्येव ? क्रमित्वा ॥ १०६ ॥

अहन्-पञ्चमस्यं क्वि-क्विडिति । ४ । १ । १०७ ।

हन्वर्जस्य पञ्चमान्तस्य क्वौ, धुडादौ च क्विडिति
दीर्घः स्यात् । प्रशान्, शान्तः, शंशान्तः । पञ्चमस्येति
किम् ? पक्त्वा । अहन्निति किम् ? वृत्रहणि । धुटीत्येव ?
यस्यते ॥ १०७ ॥

अनुनासिके च च्छ्वः शूट् । ४ । १ । १०८ ।

अनुनासिकादौ कौ धुडादौ च धातोः च्छ्वोर्यथास-
ङ्ख्यं श्-ऊटौ स्याताम् । प्रश्नः, शब्दप्राशौ, वृष्टः, स्योमा,
अक्षय्या, शूतः ॥ १०८ ॥

मव्यवि-श्रिवि-ज्वरि-त्वरेरुपान्त्येन । ४ । १ । १०९ ।

एषामनुनासिकादौ कौ धुडादौ च प्रत्यये उपान्त्येन
सह ऊट् स्यात् । मोमा, मूः, मूर्तिः, ओमा, ओम्, ऊः,
ऊतिः श्रोमा, श्रूः, श्रूतिः, जूर्मा, जूः, जूर्तिः, तूर्मा, तूः,
तूर्णः ॥ १०९ ॥

रात् लुक् । ४ । १ । ११० ।

रात् परयोः छ्वोरनुनासिकादौ क्वौ, धुडादौ च
प्रत्यये लुक् स्यात्, मोर्मा, मूः, मूर्तिः । तोर्मा, तूः, तूर्णः
॥ ११० ॥

१ षीडावर्धस्य दिवून् धातोर्निष्पन्नोऽयम् । यकारस्य ऊट् सजात ।

२ मूर्च्छाधातोर्दि रूपस्यम् ।

क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति । ४ । १ । १११ ।

क्तेऽनिटो धातोश्चजोर्घिति यथासंख्यं कगौ स्याताम् ।
पाकः, भोग्यम् । कतेऽनिट इति किम् ? सङ्कोचः, कृजः ॥ १११ ॥

न्यङ्कूद्-मेघाऽऽदयः । ४ । १ । ११२ ।

न्यङ्क्वादयः कत्वे, उद्गादयो गत्वे, मेघादयो घत्वे
कृते निपात्यन्ते । न्यङ्कुः, शोकः, उद्गः, न्युद्गः, मेघः
ओघः ॥ ११२ ॥

न वञ्चेर्गतौ । ४ । १ । ११३ ।

गत्यर्थस्य वञ्चेः कत्वं न स्यात् । वञ्चं वञ्चन्ति । गता-
विति किम् ? वङ्कं काष्ठम् ॥

यजेर्यज्ञाङ्गे । ४ । १ । ११४ ।

यज्ञाङ्गवृत्तेर्यजेर्गत्वं न स्यात् । पञ्च प्रयाजाः । यज्ञाङ्ग
इति किम् ? प्रयागः ॥ ११४ ॥

घ्यण्यावश्यके । ४ । १ । ११५ ।

आवश्यकोपाधिके घ्यणि चजोः कगौ न स्याताम् ।
अवश्यपाच्यम्, अवश्यरञ्ज्यम् । आवश्यक इति किम् ?
पाक्यम् ॥ ११५ ॥

नि-प्राद् युजः शक्ये । ४ । १ । २१६ ।

आभ्यां युजः शक्ये गम्ये घ्यणि गो न स्यात् । नि-
घोज्यः, प्रघोज्यः । शक्य इति किम् ? नियोग्यः ॥ २१६ ॥

भुजो भक्ष्ये । ४ । १ । ११७ ।

भुजो भक्ष्यार्थे घ्यणि गो न स्यात् । भोज्यं पयः ।
भक्ष्य इति किम् ? भोग्या भूः ॥ ११७ ॥

त्यज-यज-प्रवचः । ४ । १ । ११८ ।

एषां घ्यणि कर्णौ न स्याताम् । त्याज्यम्, याज्यम्,
प्रवाच्यः ॥ ११८ ॥

वचोऽशब्दनाम्नि । ४ । १ । ११९ ।

अशब्दसंज्ञायां वचेर्घ्यणि को न स्यात् । वाच्यम् ।
अशब्दनाम्नीति किम् ? वाक्यम् ॥ ११९ ॥

भुज-न्युब्जं पाणि-रोगे । ४ । १ । १२० ।

भुजेर्न्युब्जेश्च घञन्तस्य पाणौ रोगे चार्थं यथासंख्यं
भुजन्युब्जौ निपात्येते । भुजः पाणिः, न्युब्जो रोगः ॥ १२० ॥

वीरुध्-न्यग्रोधौ । ४ । १ । १२१ ।

विपूर्वस्य रुहेः क्विपि, न्यक्पूर्वस्य चाऽचि वीरुन्त्य-
ग्रोधौ एतौ धान्तौ निपात्येते । वीरुत्, न्यग्रोधः । १२१ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ चतुर्थस्याध्यायस्य

प्रथमः पादः समाप्तः ॥ ४ । १ ॥

॥ द्वितीयः पादः ॥

आत् सन्ध्यक्षरस्य । ४ । २ । १ ।

धातोः सन्ध्यक्षरान्तस्याऽऽत् स्यात् । संव्याता, सुग्लः ।
धातोरित्येव ? गोभ्याम् ॥ १ ॥

न शिति । ४ । २ । २ ।

सन्ध्यक्षरान्तस्य शिति विषयभूते आत् न स्यात् ।
संश्रयति ॥ २ ॥

व्यः थव्-णवि । ४ । २ । ३ ।

व्यः थवि णवि च विषये आत् न स्यात् । संविश्याय,
संविश्रयिथ ॥ ३ ॥

स्फुर-स्फुलोर्धञि । ४ । २ । ४ ।

अनयोः सन्ध्यक्षरस्य घञि आत् स्यात् । विस्फारः,
विस्फालः ॥ ४ ॥

वाऽपगुरो णमि । ४ । २ । ५ ।

अपपूर्वस्य गुरेः सन्ध्यक्षरस्य णम्याद्वा स्यात् । अप-
गारमपगारम् , अपगोरमपगोरम् । ५ ॥

दीडः सनि वा । ४ । २ । ६ ।

दीडः सन्याद्वा स्यात् । दिदासते, दिदीपते ॥ ६ ॥

यवकिडति । ४ । २ । ७ ।

दोडो यपि, अकिडति च विषये आत् स्यात् । उपदाय,
उपदाता, उपदायो वर्त्तते ॥ ७ ॥

मिग्-मीगोऽखल्-अच्-अलि । ४ । २ । ८ ।

अनयोर्यपि खल्-अच्-अत्वर्जेऽक्ङिति च विषये
आत् स्यात् । निमाय, निमाता, प्रमाय, प्रमाता, अखल-
चलीति किम् ? ईषन्निमयः, हुःप्रमयः, मयः, आमयः,
निमयः, प्रमयः ॥ ८ ॥

लीङ्-लिनोर्वा । ४ । २ । ९ ।

अनयोर्यपि खल्-अच्-अत्वर्जेऽक्ङिति च विषये
आद्वा स्यात् । विलाय, विलीय । विलाता, विलेता ।
अखलचलीति किम् ? ईषद्विलयः, विलयः, विलयोऽ-
स्ति ॥ ९ ॥

णौ क्री-जि-इङः । ४ । २ । १० ।

एषां णौ आत् स्यात् । क्रापयति, ज्ञापयति, अध्या-
पयति ॥ १० ॥

सिध्यतेरज्ञाने । ४ । २ । ११ ।

अज्ञानार्थस्य सिध्यतेणौ स्वरस्याऽऽत् स्यात् । मन्त्रं
साधयति । अज्ञान इति किम् ? तपस्तापसं सेधयति ॥
॥ ११ ॥

चि-स्फुरोर्नवा । ४ । २ । १२ ।

चस्फुरोर्णौ स्वरस्याऽऽद्वा स्यात् । चापयति, चाय-
यति । स्फारयति, स्फोरयति ॥ १२ ॥

वियः प्रजने । ४ । २ । १३ ।

गर्भाऽऽधानार्थस्य वियो णौ वा आत् स्यात् । पुरां
नातो गाः प्रवापयति, प्रवाययति ॥ १३ ॥

रुहः पः । ४ । २ । १४ ।

रुहेणौ प्वा स्यात् । रोपयति, रोहयति वा तरम्
१४ ॥

लियो नोऽन्तः स्नेहद्रवे । ४ । २ । १५ ।

लियः स्नेहद्रवे गम्ये णौ नोऽन्तो वा स्यात् । घृतं
विलीनयति, विलाययति । स्नेहद्रव इति किम् ? अयो
विलाययति ॥ १५ ॥

लो लः । ४ । २ । १६ ।

लारूपस्य णौ स्नेहद्रवे गम्ये लोऽन्तो वा स्यात् । घृतं
विलालयति, विलापयति वा । स्नेहद्रव इत्येव ? जटा-
भिरालापयते ॥ १६ ॥

पातेः । ४ । २ । १७ ।

पातेणौ लोऽन्तः स्यात् । पालयति ॥ १७ ॥

धूग्-प्रीगोर्न । ४ । २ । १८ ।

धूग्प्रीगोर्णौ नोऽन्तः स्यात् । धूनयति, प्रीणयति ॥ १८ ॥

वो विधूनने जः । ४ । २ । १९ ।

वा इत्यस्य विधूननेऽर्थे णौ जोऽन्तः स्यात् । पक्षेण
उपवाजयति । विधूनन इति किम् ? उर्च्यः केशानावा-
पयति ॥ १९ ॥

पा-शा-छा-सा-वे-व्या-हो यः । ४ । २ । २० ।

एषां णौ योऽन्तः स्यात् । पाययति, शाययति, अ-
वच्छाययति, अवसाययति, चाययति, व्याययति, हाय-
यति ॥ २० ॥

अर्त्ति-री-वली-ह्री-क्नूयि-क्ष्मायि-आतां पुः

। ४ । २ । २१ ।

एषामादन्तानां च णौ पुरन्तः स्यात् । अर्पयति, रेषयति, व्लेपयति, हेपयति, कनोपयति, क्ष्मापयति, दापयति, सत्यापयति, ॥ २१ ॥

स्फायः स्फाव । ४ । २ । २२ ।

णौ स्फायः स्फाच् स्यात् । स्फाचयति ॥ २२ ॥

शदिरगतौ शात् । ४ । २ । २३ ।

शदिरगत्यर्थे णौ शात् स्यात् । पुष्पाणि शानयति । अगताविति किम् ? गाः शादयति ॥ २३ ॥

घटादेर्ह्रस्वो, दीर्घस्तु वा जि-णम्परे । ४ । २ । २४ ।

घटादीनां णौ ह्रस्वः स्यात्, जि-णम्परे तु णौ वा दीर्घः । घटयति । अघाटि, अघटि । घाटं घाटम्, घटं घटम् । व्यथयति । अत्र्याथि, अव्यथि । व्याथं व्याथम्, व्यथं व्यथम् ॥ २४ ॥

कगे-वनू-जनै-जूप्-क्तस्-रजः । ४ । २ । २५ ।

एषां णौ ह्रस्वः स्यात्, जि-णम्परे तु वा णौ दीर्घः । कगयति । अकागि, अकगि । कागं कागम्, कगं कगम् । उपवनयति । उपावानि, उपावनि । उपवानमुपवानम्, उपवनमुपवनम् । जनयति । अजानि, अजनि, जानं जानम्, जनं जनम् । जरयति । अजारि, अजरि । जारं जारम्, जरं जरम् । कनमयति । अकनामि, अकनमि । कनामं कनासम्, कनमं कनमम् । रजयति । अराजि, अरजि । राजं राजम्, रजं रजम् ॥ २५ ॥

अमोऽकमि-अमि-चमः । ४ । २ । २६ ।

कम्यमिचमिवर्जस्यामन्तस्य णौ ह्रस्वः स्यात्, जिणम्परे तु वा णौ दीर्घः । रमयति । अरामि, अरमि । रामं रामम्, रमं रमम् । अकम्यमिचम इति किम् ? कामयते, अकामि, कामं कामम्, आमयति, आचामयति ॥ २६ ॥

पर्यपात् स्वदः । ४ । २ । २७ ।

आभ्यामेव परस्य स्वदेर्णौ ह्रस्वः स्यात्, जिणम्परे तु वा दीर्घः । परिस्वदयति । पर्यस्वादि, पर्यस्वदि । परिस्वादं परिस्वादम्, परिस्वदं परिस्वदम् । अपस्वदयति । अपास्वादि, अपास्वदि । अपस्वादमपस्वादम्, अपस्वदमपस्वदम् । पर्यपादिति किम् ? प्रस्वादयति ॥ २७ ॥

शमोऽदर्शने । ४ । २ । २८ ।

अदर्शनार्थस्य शमेर्णौ ह्रस्वः स्यात्, जिणम्परे तु वा दीर्घः । शमयति रोगम् । अशामि, अशमि । शामं शामम्, शमं शमम् । अदर्शन इति किम् ? निशामयति रूपम् ॥ २८ ॥

यमोऽपरिवेषणे णिचि च । ४ । २ । २९ ।

अपरिवेषणार्थस्य यमो णिचि अणिचि च णौ ह्रस्वः स्यात्, जिणम्परे तु वा दीर्घः । यमयति । अयामि, अयमि । यामं यामम्, यमं यमम् । अपरिवेषण इति किम् ? यामयत्यतिथिम् ॥ २९ ॥

मारण-तोषण-निशाने ज्ञश्च । ४ । २ । ३० ।

एन्द्रथंयु जो णिचि अणिचि च णौ ह्रस्वः स्यात्,

जिणम्परे तु वा दीर्घः । संज्ञपयति पशुम्, विज्ञपयति
राजानम्, प्रज्ञपयति शस्त्रम् । अज्ञापि, अज्ञपि । ज्ञापं
ज्ञापम्, ज्ञपं ज्ञपम् ॥ ३० ॥

चहणः शाठ्ये । ४ । २ । ३१ ।

चहेश्चुरादेः शाठ्यार्थस्य णिचि णौ ह्रस्वः स्यात्,
जिणम्परे तु वा दीर्घः । चहयति । अचाहि, अचहि ।
चाहं चाहम्, चहं चहम् । शाठ्य इति किम् ? अचहि
॥ ३१ ॥

ज्वल-हल-हल-ग्ला-स्ना-वनू-वम-नमोऽनुपसर्गस्य

वा । ४ । २ । ३२ ।

एषामनुपसर्गाणां णौ ह्रस्वो वा स्यात् । ज्वलयति,
ज्वालयति । हलयति, हालयति । हलयति, ह्वालयति ।
ग्लपयति, ग्लापयति । स्नपयति, स्नापयति । वनयति,
वानयति । वमयति, वामयति । नमयति, नामयति । अ-
नुपसर्गस्येति किम् ? प्रज्वलयति, प्रह्वलयति, प्रहलयति,
प्रग्लापयति, प्रस्नापयति, प्रवनयति । प्रवमयति, प्रणम-
यति ॥ ३२ ॥

छदेरिस्-मन्-त्रदू-क्वौ । ४ । २ । ३३ ।

छदेरिस्मन्त्रदूक्विपरे णौ ह्रस्वः स्यात् । छदिः, छद्म,
छत्री, उपच्छत् ॥ ३३ ॥

एकोपसर्गस्य च घे । ४ । २ । ३४ ।

एकोपसर्गस्यानुपसर्गस्य च छर्देर्घपरे णौ ह्रस्वः स्यात् ।
प्रच्छदः, छदः । एकोपसर्गस्य चेति किम् ? समुपच्छादः
॥ ३४ ॥

उपान्त्यस्यासमानलोपि-शासु-ऋदितो डे

। ४ । २ । ३५ ।

समानलोपिशासृदिद्वर्जस्य धातोरुपान्त्यस्य डपरे
णौ ऋस्वः स्यात् । अपीपचत्, मा भवान् अट्टित् ।
असमानलोपिशासृदित इति किम् ? अत्यरराजत्, अ-
शशासत्, मा भवान् ओणिणत् ॥ ३५ ॥

भ्राज-भास-भाष-दीप-पीड-जीव-मील-कण-रण-वण-
भण-श्रण-हूवे-हेठ-लुट-लुप-लपां नवा

। ४ । २ । ३६ ।

पपां डपरे णावुपान्त्यस्य ऋस्वो वा स्यात् । अबिभ्र-
जत्, अबभ्राजत् । अवीभसत्, अबभासत् । अभीभष-
त्, अबभाषत् । अदीदिपत्, अदिदीपत् । अपीपिडत्,
अपिपीडत् । अजीजिवत्, अजिजीवत् । अमीमिलत्,
अमिमिलत् । अंचीकणत्, अचकाणत् । अरीरणत्,
अरराणत् । अवीवणत्, अबवाणत् । अवीभणत्, अब-
भाणत् । अशिश्रणत्, अशश्राणत् । अजूह्वत्, अजु-
हावत् । अजीहिठत्, अजिहेठत् । अल्लुटत्, अल्लो-
टत् । अल्लुपत्, अल्लोपत् । अलीलपत्, अललापत्
॥ ३६ ॥

ऋट्-ऋवर्णस्य । ४ । २ । ३७ ।

उपान्त्यस्य ऋवर्णस्य डपरे णौ वा ऋः स्यात् । अवी-
वृत्त्, अबवृत्त् । अचीकृत्, अचिकीर्त् ॥ ३७ ॥

जिघतेरिः । ४ । २ । ३८ ।

घउपान्त्यस्य उपरे णौ इर्वा स्यात् । अजिघिपत्,
अजिघपत् ॥ ३८ ॥

तिष्ठतेः । ४ । २ । ३९ ।

स्यउपान्त्यस्य उपरे णौ इः स्यात् । अतिष्ठिपत् । ३९ ।

ऊद् दुयो णौ । ४ । २ । ४० ।

दुपेरूपान्त्यस्य णौ ऊत् स्यात् । दृपयति ॥ ४० ॥

चित्ते वा । ४ । २ । ४१ ।

चित्तकर्तृकस्य दुपेरूपान्त्यस्य णौ परे ऊद् वा स्यात् ।
मनो दृपयति, मनो दोपयति मैत्रः ॥ ४१ ॥

गोहः स्वरे । ४ । २ । ४२ ।

कृतशुणस्य गुहेः स्वरादायुपान्त्यस्योत् स्यात् । निग-
हति । गोह इति किम् ? निजुगुहः ॥ ४२ ॥

भुवो वः परोक्षाऽद्यतन्योः । ४ । २ । ४३ ।

भुवो वन्तस्योपान्त्यस्य परोक्षाऽद्यतन्योस्तु स्यात् ।
यभूव, अभूवन् । व इति किम् ? यभूवान्, अभूवत् ॥ ४३ ॥

गम-हन-जन-खन-घसः स्वरेऽनङि विडति लृक्

। ४ । २ । ४४ ।

एषामुपान्त्यस्यादृजं स्वरादौ विडति परं लृक्
स्यात् । जग्हुः, जग्हुः, जने, खग्नुः, जग्हुः म्यर इति
किम् ? गम्यते । अनङीनि किम् ? भगमन । विडति
किम् ? गमनम् ॥ ४४ ॥

नो व्यञ्जनस्यानुदितः । ४ । २ । ४५ । :

व्यञ्जनान्तस्यानुदितो घातोरूपान्त्यस्य नः किञ्चित् परं
लुक् स्यात् । घस्तः, सनीस्रस्यते । व्यञ्जनस्येति किम् ?
नीयते । अनुदित इति किम् ? नानन्द्यते ॥ ४५ ॥

अञ्चोऽनर्चायाम् । ४ । २ । ४६ ।

अनर्चार्थस्यैवाञ्चोरूपान्त्यनः किञ्चित् परं लुक् स्यात् ।
उदक्तमुदकं कृपात् । अनर्चायामिति किम् ? अञ्चिता
गुरवः ॥ ४६ ॥

लङ्गि-कम्प्योरुपतापाङ्गविकृत्योः । ४ । २ । ४७ ।

अनयोरूपान्त्यनो यथासङ्ख्यमुपनापेऽङ्गविकारे चार्थं
किञ्चित् परं लुक् स्यात् । विलगिनः, विकपितः । उपता-
पाङ्गविकृत्योरिति किम् ? विलङ्गितः, विकम्पितः ॥ ४७ ॥

भञ्जेर्जौ वा । ४ । २ । ४८ ।

भञ्जेरूपान्त्यनो ङौ परं लुग् वा स्यात् । अभाजि,
अभञ्जि ॥ ४८ ॥

दंश-सञ्जः शवि । ४ । २ । ४९ ।

अनयोरूपान्त्यनः शवि लुक् स्यात् । दशति, मजति
॥ ४९ ॥

अकट्-घिनोश्च रञ्जेः । ४ । २ । ५० ।

रञ्जेरकटि घिनणि शवि चोपान्त्यनो लुक् स्यात् ।
रजकः, रागी, रजति ॥ ५० ॥

णौ मृगरमणे । ४ । २ । ५१ ।

रञ्जेरूपान्त्यनो णौ मृगाणां रमणेऽर्थं लुक् स्यात् ।

रजयति मृगं व्याधः । मृगरमण इति किम् ? रजयति र-
जको वस्त्रम् ॥ ५१ ॥

घञि भाव-करणे । ४ । २ । ५२ ।

रञ्जेरुपान्त्यनो भावकरणार्थं घञि लुक् स्यात् ।
रांगः । भावकरण इति किम् ? आधारे, रङ्गः ॥ ५२ ॥

स्यदो जवे । ४ । २ । ५३ ।

स्यन्देर्घञि नलुकृष्टृद्धथभावौ निपात्येते, जवेऽर्थे ।
गोस्यदः । जव इति किम् ? घृतस्यन्दः ॥ ५३ ॥

दशनाऽवोद-एध-उद्ग-प्रश्रथ-हिमश्रथम्

। ४ । २ । ५४ ।

एते नलुगादौ कृते निपात्यन्ते । दशनम्, अवोदः,
एधः, उद्गः, प्रश्रथः, हिमश्रथः ॥ ५४ ॥

यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि-वनति-तनादेर्धुटि

किडति । ४ । २ । ५५ ।

एषां तनादीनां च धुडादौ किडति लुक् स्यात् । यतः,
रत्वा, नतिः, गतः, हतः, मतः, वतिः, ततः, क्षतः ।
धुटीति किम् ? यम्यते । किडतीति किम् ? यन्ता ॥ ५५ ॥

यपि । ४ । २ । ५६ ।

यम्यादीनां यपि लुक् स्यात् । प्रहत्य, प्रमत्य, प्रवत्य,
प्रतत्य, प्रसत्य ॥ ५६ ॥

वा मः । ४ । २ । ५७ ।

यम्यादीनां भान्तानां यपि वा लुक् स्यात् । प्रपत्य,

गम्य । विरत्य, विरम्य । प्रणत्य, प्रणम्य । आगत्य,
आगम्य ॥ ५७ ॥

गमां क्वौ । ४ । २ । ५८ ।

। एषां गमादीनां यथादर्शनं क्वौ विडति लुक् स्यात् ।
जनङ्गत्, संयत्, परीतत्, सुमत्, सुवत् ॥ ५८ ॥

न तिकि दीर्घश्च । ४ । २ । ५९ ।

एषां तिकि लुक्, दीर्घश्च न स्यात् । यन्तिः, रन्तिः,
नन्तिः, गन्तिः, हन्तिः, मन्तिः, वन्तिः, तन्तिः ॥ ५९ ॥

आः खनि-सनि-जनः । ४ । २ । ६० ।

एषां घुडादौ विडति आः स्यात् । ग्वातः, सातः,
जातः, जातिः । विडतीत्येव ? चङ्ग्वन्ति । घुटीत्येव ?
जनित्वा ॥ ६० ॥

सनि । ४ । २ । ६१ ।

एषां घुडादौ सनि आः स्यात् । निषासति । घुटी-
त्येव ? सिसनिपति ॥ ६१ ॥

ये नवा । ४ । २ । ६२ ।

एषां ये विडति आ वा स्यात् । ग्वायते, खन्यते ।
चाखायते, चङ्गन्यते । सायते, सन्यते । प्रजाय, प्रजन्य ।
विडतीत्येव ? सान्यम्, जन्यम् ॥ ६२ ॥

तनः क्ये । ४ । २ । ६३ ।

तनः क्ये आ वा स्यात् । सायते, तन्यते । क्य इति
किम् ? तन्तन्यते ॥ ६३ ॥

१ जनं गच्छतीति जनङ्गत् । मन्थाना मुञ्चत् । वनथ मुञ्चत्, क्विपि
परन्तं हस्वस्य न विडति (४-६-११-) इति सूत्रेण तत्रागमना बोद्धव्य ।

तौ सनस्तिकि । ४ । २ । ६४ ।

सनस्तिकि तौ लुगातौ वा स्याताम् । सतिः, सातिः,
सन्तिः ॥ ६४ ॥

वन्याद् पञ्चमस्य । ४ । २ । ६५ ।

पञ्चमस्य वनि आद् स्यात् । विजावा, घ्वावा ॥ ६५ ॥

अपात् चायश्चिः कौ । ४ । २ । ६६ ।

अपपूर्वस्य चायतेः कौ चिः स्यात् । अपचितिः ॥ ६६ ॥

हादो हृद् कयोश्च । ४ । २ । ६७ ।

ह्लादेः क्तक्तवतोः, कौ च ह्र्लद् स्यात् । ह्रलवः,
ह्रलवान्, ह्रलप्तिः ॥ ६७ ॥

ऋ-ल्वादेरेषां तो नोऽप्रः । ४ । २ । ६८ ।

पृवर्जात् ऋदन्ताद्, ल्वादिभ्यश्च परेषां क्तक्तक्तव-
तनां तो नः स्यात् । तीर्णिः, तीर्णः, तीर्णवान् । लूनिः,
लूनः, लूनवान् । धूनिः, धूनः, धूनवान् । अप्र इति किम् ?
पूर्तिः, पूर्त्तः, पूर्त्तवान् ॥ ६८ ॥

रदाद्-अमूर्च्छ-मदः कयोर्दस्य च । ४ । २ । ६९ ।

मूर्च्छिमदिवर्जाद् रदन्तात् परस्य कयोस्तस्य तद्योगे
धातुदश्च नः स्यात् । पूर्णः, पूर्णवान्, भिन्नः, भिन्नवान् ।
अमूर्च्छमद इति किम् ? मूर्त्तः, मत्तः । रदान्तस्येति किम् ?
चरितम्, सुदितम् ॥ ६९ ॥

सूयत्याद्योदितः । ४ । २ । ७० ।

सूयत्यादिभ्यो नवभ्यः ओदिद्भ्यश्च परस्य कयोस्तौ
नः स्यात् । सूनः, सूनवान्, दूनः, दूनवान्, लग्नः,
लग्नवान् ॥ ७० ॥

व्यञ्जनान्तस्थाऽऽतोऽख्या-ध्यः । ४ । २ । ७१ ।

ख्याध्यावर्जस्य धातोर्व्यञ्जनं, तस्मात् परा याऽन्त-
स्था, तस्याः परो य आः, तस्मात् परस्य क्तयोस्तो नः
स्यात् । स्त्यानः, स्त्यानवान् । व्यञ्जन इति किम् ? यातः ।
अन्तस्था इति किम् ? स्नातः । आत इति किम् ? न्युतः ।
धातोर्व्यञ्जनेति किम् ? निर्यातः । अख्याध्य इति किम् ?
ख्यातः, ध्यातः । आतः परस्येति किम् ? दंरिद्रितः ॥७१॥
पू-दिवि-अञ्चेर्नाशाऽधूताऽनपादाने । ४ । २ । ७२ ।

एभ्यो यथासङ्ख्यं नाशाद्यर्थेभ्यः परस्य क्तयोस्तो नः
स्यात् । पूनायवाः, आधूनः, समवनौ पक्षौ । नाशाधूता-
नपादान इति किम् ? पूतम्, धूतम्, उदक्तं जलम् ॥७२॥

सेर्ग्रासे कर्मकर्त्तरि । ४ । २ । ७३ ।

सेः परस्य क्तयोस्तो ग्रासे कर्मकर्त्तरि नः स्यात् ।
सिनो ग्रासः स्वयमेव । कर्मकर्त्तरीति किम् ? सिता
ग्रासो मेत्रेण ॥ ७३ ॥

क्षेः क्षी चाऽध्यार्थे । ४ । २ । ७४ ।

व्यणोऽर्थो भावकर्मणी, ततोऽन्यस्मिन्नर्थे क्तयोस्तः
क्षेः परस्य नः स्यात्, तद्योगे क्षेः क्षीश्च । क्षोणः, क्षीणवान्
मंत्रः । अध्यार्थे इति किम् ? क्षित्तमस्य ॥ ७४ ॥

वाऽऽक्रोश-दैन्ये । ४ । २ । ७५ ।

आक्रोशे दैन्ये च गम्ये क्षेः परस्याऽध्यार्थे क्तयोस्तो नः
वा स्यात्, तद्योगे क्षीश्च । क्षीणाऽऽयुः, क्षिताऽऽयुर्जात्मः ।

१ " इदंदिः " (४ २-५८) इति मूलोपहारः ।

२ अत्र भावे क्तः ।

क्षीणकः, क्षितकस्तपस्वी ॥ ७५ ॥

ऋ-ही-घ्रा-घ्रा-त्रा-उन्द-नुद-विन्तेर्वा । ४ । २ । ७६ ।

एभ्यः परस्य क्तयोस्तो न् वा स्यात् । ऋणम्, ऋतम् ।
हीणः, हीतः । हीणवान्, हीतवान् । घ्राणः, घ्रातः । घ्राणः,
घ्रातः । घ्राणः, घ्रातः । समुन्नः, समुत्तः । नुन्नः, नुत्तः ।
विन्नः, वित्तः ॥ ७६ ॥

दु-गोरू च । ४ । २ । ७७ ।

दुगुभ्यां परस्य क्तयोस्तो नः स्यात्, तद्योगे दुगोरूश्च ।
दूनः, दूनवान् । गून, गूनवान् ॥ ७७ ॥

क्षै-शुपि-पचो म-क-वम् । ४ । २ । ७८ ।

एभ्यः परस्य क्तयोस्तो यथासङ्ख्यं मरुवाः स्युः ।
क्षामः, क्षामवान् । शुष्कः, शुष्कवान् । पम्बः, पम्बवार
॥ ७८ ॥

निर्वाणमवाते । ४ । २ । ७९ ।

अवाते कर्त्तरि निरुपूर्वाद् वातेः परस्य क्तयोस्तो नो
निपात्यते । निर्वाणो मुनिः । अवात इति किम् ? नि-
र्वातो वातः ॥ ७९ ॥

अनुपसर्गाः क्षीवोल्लाघ-कृश-परिकृश-फुल्लो-

त्फुल्ल-संफुल्लाः । ४ । २ । ८० ।

अनुपसर्गाः क्तान्ता एते निपात्यन्ते । क्षीवः, उल्लाघः,
कृशः, परिकृशः, फुल्लः, उत्फुल्लः, संफुल्लः । अनुपसर्गा इति
किम् ? प्रक्षीयितः ॥ ८० ॥

भित्त शकलम् । ४ । २ । ८१ ।

भित्ते परस्य क्तस्य नन्वाभावो निपात्यते, शकलपर्या-

यश्चेत् । भित्तं शकलमित्यर्थः । शकलमिति किम् ?
भित्तम् ॥ ८१ ॥

वित्तं धन-प्रतीतम् । ४ । २ । ८२ ।

विन्दतेः परस्य क्तस्य नत्वाभावो निपात्यते, धनप्र-
तीतयोः पर्यायश्चेत् । वित्तं धनन्, वित्तः प्रतीतः, धनप्र-
तीतमिति किम् ? विन्नः ॥ ८२ ॥

हु-धुटो हेर्धिः । ४ । २ । ८३ ।

होर्धुडन्ताच्च परस्य हेर्धिः स्यात् । जुहुधि, विद्धि ॥ ८३ ॥

शास्-अस् हनः शाधि-एधि-जहि । ४ । २ । ८४ ।

शास्असूहनां ह्यन्तानां यथासंख्यं शाधिएधिज-
हयः स्युः । शाधि, एधि, जहि ॥ ८४ ॥

अतः प्रत्ययात् लुक् । ४ । २ । ८५ ।

धातोः परो योऽदन्तः प्रत्ययस्ततः परस्य हेर्लुक् स्यात् ।
दीव्य । अत इति किम् ? राध्नुहि । प्रत्ययादिति किम् ?
पापहि ॥ ८५ ॥

असंयोगाद् ओः । ४ । २ । ८६ ।

असंयोगात् परो य उः, तदन्तात् प्रत्ययात् परस्य हेर्लु-
क् स्यात् । सुनु । असंयोगादिति किम् ? अक्ष्णुहि ।
उरिति किम् ? क्रीणीहि ॥ ८६ ॥

व-मि अविति' वा । ४ । २ । ८७ ।

असंयोगात् परो य उः, तदन्तस्य प्रत्ययस्य लुग्
वा स्यात्, वमादौ अविति परे । सुन्वः, सुनुवः । सुन्मः,

१ वकार इत्—अनुबन्धो यस्यासौ वित्, यथा तिव्-मिव् मिव्-तुर्-आनिव्
इत्यादि, तादृशवितो भिन्ने प्रत्यये परे ।

सुनुमः । अवितीति किम् ? सुनोमि । असंयोगादित्येव ?
तक्षणुवः ॥ ८७ ॥

कृगो यि च । ४ । २ । ८८ ।

कृगः परस्योतां यादौ वमि चाविति लुक् स्यात् ।
कुर्युः, कुर्वः, कुर्मः ॥ ८८ ॥

अतः शित्युत् । ४ । २ । ८९ ।

शिति अवितीति यउः, तन्निमित्तस्य कृगोऽत उः स्यात् ।
कुरु । अवितीत्येव ? करोति ॥ ८९ ॥

इनास्त्योर्लुक् । ४ । २ । ९० ।

श्रस्य अस्तेश्चातः शित्यविति लुक् स्यात् । रुद्धः,
स्तः । अत इत्येव । आस्नाम् ॥ ९० ॥

वा द्विषातोऽनः पुस् । ४ । २ । ९१ ।

द्विष आदन्ताच्च परस्य शितोऽवितोऽनः स्थाने पुम्
वा स्यात् । अद्विषुः, अद्विषन् । अयुः, अयान् ॥ ९१ ॥

सिञ्-विदोऽभुवः । ४ । २ । ९२ ।

सिञ्प्रत्यययाद् विदश्च धातोः परस्य अनः पुम् स्यात्,
न चेद् भुवः परः सिञ् स्यात् । अकार्षुः, अविदुः । अभुव
इति किम् ? अभूवन् ॥ ९२ ॥

द्व्युक्त-जक्षपञ्चतः । ४ । २ । ९३ ।

कृतद्वित्वाद् जक्षपञ्चकाच्च परस्य शितोऽवितोऽनः
पुम् स्यात् । अजुह्वुः, अजक्षुः, अदरिद्रुः, अजागमः,
अचकासुः, अशासुः ॥ ९३ ॥

अन्तो नो लुक् । ४ । २ । ९४ ।

द्व्युक्तजक्षपञ्चकात् परस्य शितोऽचितोऽन्तो नो लुक्
म्यात् । जुहति, जुहत्, जक्षति, जक्षत्, दरिद्रति, दरि-
द्रत् ॥ ९४ ॥

शौ वा । ४ । २ । ९५ ।

द्व्युक्तजक्षपञ्चकात् परस्यान्तो नः शिविपये लुग वा
स्यात् ददति, ददन्ति कुलानि । जक्षति, जक्षन्ति । द-
रिद्रति, दरिद्रन्ति ॥ ९५ ॥

इन्श्चाऽऽतः । ४ । २ । ९६ ।

द्व्युक्तजक्षपञ्चतः श्रश्च शित्यवित्यातो लुक् स्यात् ।
मिमते, दरिद्रति, क्रीणन्ति । अथितीत्येव ? अजहाम्,
अक्रीणाम् ॥ ९६ ॥

एषामीर्व्यञ्जनेऽदः । ४ । २ । ९७ ।

द्व्युक्तजक्षपञ्चतः श्रश्चातः शित्यविति व्यञ्जनादा-
वीः स्यात्, न तु दासंज्ञस्य । मिमीते, लुनीतः । व्यञ्जन
इति किम् ? मिमते । अद इति किम् ? दत्तः, धत्तः ॥ ९७ ॥

इर्दरिद्रः । ४ । २ । ९८ ।

दरिद्रो व्यञ्जनादौ शित्यवित्यात इः म्यात् । दरि-
द्रितः । व्यञ्जन इत्येव ? दरिद्रति ॥ ९८ ॥

भियो नवा । ४ । २ । ९९ ।

भियो व्यञ्जनादौ शित्यविति इर्वा स्यात् । चिभितः,
चिभीतः ॥ ९९ ॥

हाकः । ४ । २ । १०० ।

हाको व्यञ्जनादौ शित्यविति आत् इवां स्यात् ।
जहितः, जहीतः ॥ १०० ॥

आ च हौ । ४ । २ । १०१ ।

हाको हौ आत् इश्च वां स्यात् । जहाहि, जहिहि,
जहीहि ॥ १०१ ॥

यि लुक् । ४ । २ । १०२ ।

यादौ शिति हाक आ लुक् स्यात् । जह्यात् ॥ १०२ ॥

ओतः श्ये । ४ । २ । १०३ ।

धातोरोतः श्ये लुक् स्यात् । अवद्यति । श्य इति
किम् ? गौरिवाचरति गवति ॥ १०३ ॥

जा ज्ञा-जनोऽत्यादौ । ४ । २ । १०४ ।

ज्ञाजनोः शिति जाः स्यात्, नत्वनन्तरे तिवादी ।
जानाति, जायते । अत्यादाविति किम् ? जांजाति ।
जञ्जन्ति ॥ १०४ ॥

प्वादेर्ह्रस्वः । ४ । २ । १०५ ।

प्वादेः शिति अत्यादौ ह्रस्वः स्यात् । पुनाति, लुना-
ति । प्वादेरिति किम् ? व्रीणाति ॥ १०५ ॥

गम्-इपद्-यमः छः । ४ । २ । १०६ ।

एपां शित्यत्यादौ छः स्यात् । गच्छति, डच्छति,
यच्छति, आयच्छते । अत्यादाविति किम् ? जञ्जन्ति
॥ १०६ ॥

वेगे सत्तैर्धाव् । ४ । २ । १०७ ।

सत्तैर्वगे गम्ये शिति धाव् स्यात्, अत्यादौ । धावति ।

वेग इति किम् ? धर्ममनुसरति ॥ १०७ ॥

श्रौति-कृबु-धिवु-पा-घ्रा-ध्मा-स्था-म्ना-दाम्-दृशि-

अर्त्ति-शद-सदः शृ-कृ-धि-पिव-जिघ्र-धम-तिष्ठ-म-

न-यच्छ-पश्य-क्वच्छ-शीय-सीदम् । ४ । २ । १०८ ।

एषां शित्यत्यादौ यथासंख्यं श्रादयः स्युः शृणु,
कृणु, धिनु, पिव, जिघ्र, धम, तिष्ठ, मन, यच्छ, पश्य,
क्वच्छ, शीयते, सीद ॥ १०८ ॥

क्रमो दीर्घः परस्मै । ४ । २ । १०९ ।

क्रमेः परस्मैपदनिमित्ते शिति दीर्घः स्यात्, अत्यादौ ।
काम, क्राम्यति । परस्मैपद इति किम् ? आक्रमते सूर्यः

॥ १०९ ॥

ष्ठिवु-क्लमु-आचमः । ४ । २ । ११० ।

एषां शित्यत्यादौ दीर्घः स्यात् । ष्टीव, क्लाम, आ-
चाम । आङिति किम् ? चम ॥ ११० ॥

शमसप्तकस्य श्ये । ४ । २ । १११ ।

शमादीनां सप्तानां श्ये दीर्घः स्यात् । शाम्य, दाम्य,
ताम्य, भ्राम्य, श्राम्य, क्षाम्य, माद्य । श्ये इति किम् ?
भ्रमति । अत्यादावित्येव ? शंशन्ति ॥ १११ ॥

ष्ठिव्-सिवोऽनटि वा । ४ । २ । ११२ ।

ष्ठिव्-सिवोरनटि दीर्घो वा स्यात् । निष्ठीवनम्, नि-
ष्ठेवनम् । सीवनम्, सेवनम् ॥ ११२ ॥

म-वि अस्याः । ४ । २ । ११३ ।

धातोर्विहिते मादौ वादौ चाऽत आ दीर्घः स्यात्
पचामि, पचावः, पचामः ॥ ११३ ॥

अनतोऽन्तोऽद् आत्मने । ४ । २ । ११४ ।

अनतः परस्याऽऽत्मनेपदस्थस्यान्तोऽत् स्यात्
चिन्वते । आत्मनेपद इति किम् ? चिन्वन्ति । अनंत इति
किम् ? पचन्ते ॥ ११४ ॥

शीङो रत् । ४ । २ । ११५ ।

शीङः परस्याऽऽत्मनेपदस्थस्यान्तो रत् स्यात् । शेरते
॥ ११५ ॥

वेत्तेर्नवा । ४ । २ । ११६ ।

वेत्तेः परस्यात्मनेपदस्थस्यान्तो रद् वा स्यात् । संवि-
द्वते, संविदते ॥ ११६ ॥

तिवां णवः परस्मै । ४ । २ । ११७ ।

वेत्तेः परेषां परस्मैपदानां तिवादीनां परस्मैपदान्येव
णवादयो नञ् यथासंख्यं वा स्युः । वेद, विदतुः, विदुः,
वेत्थ, विदथुः, विद, वेद, विद, विद्व । पक्षे, वेत्तीत्यादि
॥ ११७ ॥

द्रुगः पञ्चानां पञ्चाऽऽहश्च । ४ । २ । ११८ ।

द्रुगः परेषां तिवादीनां पञ्चानां यथासंख्यं पञ्च णवा-
दयो वा स्युः, तद्योगे द्रुग आहश्च । आह, आहतुः, आहुः,
आत्थ, आहत्युः । पक्षे, द्रयीतीत्यादि ॥ ११८ ॥

आशिषि तु-ह्योस्तातङ् । ४ । २ । ११९ ।

आशीरर्थयोस्तुह्योस्तातङ् वा स्यात् । जीवतात्,
जीवतु भवान् । जीवतात्, जीव त्वम् । नन्दतात्, नन्द
त्वम् । आशिषीति किम् ? जीवतु ॥ ११९ ॥

आतो णव औः । ४ । २ । १२० ।

आतः परस्य णव औः स्यात् । पपौ ॥ १२० ॥

आतामाते-आथामाथे आङ् इः । ४ । २ । १२१ ।

आत परेषामेषामात इः स्यात् । पचेताम्, पचेते, पचे-
थाम्, पचेथे । आदिति किम् ? मिमाताम् ॥ १२१ ॥

यः सप्तम्याः । ४ । २ । १२२ ।

आत् परस्य सप्तम्या याशब्दस्येः स्यात् । पचेत्, पचेः
॥ १२२ ॥

याम्-युसोः इयम्-इयुसौ । ४ । २ । १२३ ।

आन् परयोर्याम्युसोर्यथासंख्यमियमियुसौ स्याताम् ।
पचेयम्, पचेयुः ॥ १२३ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ चतुर्थस्याध्यायस्य
द्वितीयः पादः समाप्तः ॥ ४ । २ ॥

॥ तृतीयः पादः ॥

नामिनो गुणोऽक्ङिति । ४ । ३ । १ ।

नाम्यन्तस्य धातोः किङ्कर्त्तृ प्रत्यये गुणः स्यात् ।
चेता । अक्ङितीति किम् ? युतः ॥ १ ॥

उ-श्नोः^१ । ४ । ३ । २ ।

धातोरुश्नोः प्रत्ययघोरक्ङिति गुणः स्यात् । तनोति,
सुनोति ॥ २ ॥

पुस्-पौ । ४ । ३ । ३ ।

नाम्यन्तस्य धातोः पुस्ति पौ च गुणः स्यात् । ऐयर्^२,
अर्पयति ॥ ३ ॥

लघोरूपान्त्यस्य । ४ । ३ । ४ ।

धातोरूपान्त्यस्य नामिनो लघोरक्ङिति गुणः स्यात् ।
भेत्ता । लघोरिति किम् ? ईहते । उपान्त्यस्येति किम् ?
भिनत्ति ॥ ४ ॥

मिदः श्ये । ४ । ३ । ५ ।

मिदेरूपान्त्यस्य श्ये गुणः स्यात् । मेद्यति ॥ ५ ॥

जागुः किति । ४ । ३ । ६ ।

जागुः किति गुणः स्यात् । जागरितः ॥ ६ ॥

१ इगु-तनाडे सादेश कर्त्तृरिति विह्वल्योः उ-नुप्रत्ययानु गुणः ।

२ ऋक् गतो इत्यस्य ऋस्तान्यामनिपर इदे ऋम् ।

ऋवर्ण-दृशोऽडि । ४ । ३ । ७ ।

ऋवर्णान्तानां दृशेश्चाऽडि परे गुणः स्यात् । आरत्, असरत्, अजरत्, अदर्शत् ॥ ७ ॥

स्कृ-ऋच्लृतोऽकि परोक्षायाम् । ४ । ३ । ८ ।

स्कृऋच्छोः ऋदन्तानां च नामिनः परोक्षायां गुणः स्यात्, न तु कोपलक्षितायां क्वसुकानोः । सञ्चस्करुः, आनच्छुः, तेरुः । अकीति किम् ? सञ्चस्कृवान् ॥ ८ ॥

संयोगाद् ऋदत्तेः । ४ । ३ । ९ ।

संयोगात् परो य ऋत्, तदन्तस्यार्त्तेश्च परोक्षायामकि गुणः स्यात् । सस्मरुः, सस्वरुः, आरुः । संयोगादिति किम् ? चक्रुः ॥ ९ ॥

क्य-यडाशीर्ये । ४ । ३ । १० ।

संयोगात् य ऋत्, तदन्तस्यार्त्तेश्च क्ये यडाशीर्ये च गुणः स्यात् । स्मर्यते, स्वर्यते, अर्यते, सास्मर्यते, सास्वर्यते, अरार्यते, स्मर्यात्, अर्यात् ॥ १० ॥

न वृद्धिश्चाविति विडल्लोपे । ४ । ३ । ११ ।

अविति प्रत्यये यः कितो डितश्च लोपः, तस्मिन् सति गुणो वृद्धिश्च न स्यात् । चेच्यः, मरीचृजः ॥ ११ ॥

भवतेः सिजल्लुपि । ४ । ३ । १२ ।

भुवः भिजल्लुपि गुणो न स्यात् । अभूत् । सिजल्लुपीति किम् ? व्यत्यभविष्ट ॥ १२ ॥

सूतेः पञ्चम्याम् । ४ । ३ । १३ ।

सूतेः पञ्चम्यां गुणो न स्यात् । सुवै ॥ १३ ॥

द्वयुक्तोपान्त्यस्य शिति स्वरे । ४ । ३ । १४ ।

द्वयुक्तस्य धातोरूपान्त्यस्य नामिनः स्वरादौ शिति
गुणो न स्यात् । नेनिजानि । उपान्त्यस्येति किम् ? जुह-
वानि । शितीति किम् ? निनेज ॥ १४ ॥

'हु-इणोरप्विति व्-यौ । ४ । ३ । १५ ।

होरिणश्च नामिनः स्वरादावपिति अविति च शिति
यथासंख्यं व्यौ स्याताम् । जुहति, यन्तु । अप्वितीति
किम् ? अजुहवुः । अयानि ॥ १५ ॥

इको वा । ४ । ३ । १६ ।

इकः स्वरादावविति शिति य् वा स्यात् । अधिय-
न्ति, अधीयन्ति ॥ १६ ॥

कुटादेर्डिद्धद् अञ्जित् । ४ । ३ । १७ ।

कुटादेः परो ञिणर्जप्रत्ययो डिद्धत् स्यात् । कुटिता.
गुता । अञ्जिदिति किम् ? उत्कोटः, उच्चुकोट ॥ १७ ॥

विजेरिट् । ४ । ३ । १८ ।

विजेरिट् डिद्धत् स्यात् । उद्विजिता । इडिति किम् ? उ-
द्वेजनम् ॥ १८ ॥

वोष्णोः । ४ । ३ । १९ ।

ऊष्णोरिड् वा डिद्धत् स्यात् । प्रोष्णुविता, प्रोष्ण-
विता ॥ १९ ॥

शिदवित् । ४ । ३ । २० ।

धातोर्विद्धर्जः शित् प्रत्ययो डिद्धत् स्यात् । इतः, क्री

क्त्वा । ४ । ३ । २९ ।

धातोः क्त्वा सेट् किदन्न स्यात् । देवित्वा । सेडित्येव,
कृत्वा ॥ २९ ॥

स्कन्द-स्यन्दः । ४ । ३ । ३० ।

आभ्यां क्त्वा किदन्न स्यात् । स्कन्त्वा, स्यन्त्वा । ३० ॥

क्षुध-क्लिश-कुप-गुध-मृड-मृद-वद-वसः ४ । ३ । ३१ ।

एभ्यः क्त्वा सेट् किदत् स्यात् । क्षुधित्वा, क्लिशित्वा,
कुपित्वा, गुधित्वा, मृडित्वा, मृदित्वा, उदित्वा,
उपित्वा ॥ ३१ ॥

रुद-विद-मुप-ग्रह-स्वप प्रच्छः सन् च । ४ । ३ । ३२ ।

एभ्यः क्त्वा सन् च किदत् स्यात् । रुदित्वा, रुदि-
पति, विदित्वा, विविदिषति, मुपित्वा, मुमुपिषति .
गृहीत्वा, जिघृक्षति, सुप्त्वा, सुपुप्सति, पृष्ट्वा, पिष्ट-
च्छिपति ॥ ३२ ॥

नामिनोऽनिट् । ४ । ३ । ३३ ।

नाम्यन्ताद्घातोरनिट् सन् किदत् स्यात् । चिचीपति ।
अनिटिति किम् ? शिशयिषते ॥ ३३ ॥

उपान्त्ये । ४ । ३ । ३४ ।

नामिन्युपान्त्ये सति धातोः सन् अनिट् किदत्
स्यात् । विभित्सति ॥ ३४ ॥

सिजाशिपावात्मने । ४ । ३ । ३५ ।

नामिन्युपान्त्ये सति धातोरात्मनेपदविषयाच्चनिटौ

सन् च सेटौ किद्वद्वा स्यातां, न तु ख्वन्तात् । द्युतित्वा, द्योतित्वा । दिव्युतिषते, दिव्योतिषते । लिखित्वा, लेखित्वा । लिलिखिषति, लिलेखिषति । वाविति किम् ? वर्त्तित्वा । व्यञ्जनादेरिति किम् । ओषित्वा । अख इति किम् ? देवित्वा ॥ २५ ॥

उति शवर्हाऽद्भ्यः क्तौ भावाऽऽरम्भे । ४ । ३ । २६ ।

उति उपान्त्ये सति शवर्हेभ्यो अदादिभ्यश्च परौ भावाऽऽरम्भयोः क्तक्तवत् सेटौ वा किद्वत् स्याताम् । कुचितम्, कोचितमनेन । प्रकुचितः, प्रकोचितः । प्रकुचितवान्, प्रकोचितवान् । रुदितम्, रोदितमेभिः । प्ररुदितः, प्ररोदितः । प्ररुदितवान्, प्ररोदितवान् । उतीति किम् ? श्वितितमेभिः । शवर्हाद्भ्य इति किम् ? प्रगुधितः । भावारम्भ इति किम् ? रुचितः ॥ २६ ॥

न डीङ्-शोङ्-पूङ्-धृषि-क्ष्वदि-स्विदि-

मिदः । ४ । ३ । २७ ।

एभ्यः परौ सेटौ क्तक्तवत् किद्वन्न स्याताम् । डयितः, डयितवान् । शयितः, शयितवान् । पवितः, पवितवान् । प्रधर्षितः, प्रधर्षितवान् । प्रश्वेदितः, प्रश्वेदितवान् । प्रस्वेदितः, प्रस्वेदितवान् । प्रमेदितः, प्रमेदितवान् । सेटावित्येव ? डीनः, डीनवान् ॥ २७ ॥

मृषः क्षान्तौ । ४ । ३ । २८ ।

क्षमाऽर्थात् मृषः सेटौ क्तक्तवत् किद्वन्न स्याताम् । मर्षितः, मर्षितवान् । क्षान्ताविति किम् ? अपमृषितं वाक्यम् ॥ २८ ।

क्त्वा । ४ । ३ । २९ ।

धातोः क्त्वा सेट् किदन्न स्यात् । देवित्वा । सेडित्येव ।
कृत्वा ॥ २९ ॥

स्कन्द-स्यन्दः । ४ । ३ । ३० ।

आभ्यां क्त्वा किदन्न स्यात् । स्कन्त्वा, स्यन्त्वा । ३० ॥

क्षुध-किलश-कुप-गुध-मृड-मृद-वद-वसः ४ । ३ । ३१ ।

एभ्यः क्त्वा सेट् किदत् स्यात् । क्षुधित्वा, क्लिशित्वा, कुपित्वा, गुधित्वा, मृडित्वा, मृदित्वा, उदित्वा, उपित्वा ॥ ३१ ॥

रुद-विद-मुप-ग्रह-स्वप प्रच्छः सन् च । ४ । ३ । ३२ ।

एभ्यः क्त्वा सन् च किदत् स्यात् । रुदित्वा, रुदिपति, विदित्वा, विविदिपति, मुपित्वा, मुमुपिपति, गृहीत्वा, जिघृक्षति, सुप्त्वा, सुपुप्सति, शृष्ट्वा, पिष्ट्-च्छिपति ॥ ३२ ॥

नामिनोऽनिट् । ४ । ३ । ३३ ।

नाम्यन्ताद्घातोरनिट् सन् किदत् स्यात् । चिचीपति । अनिटिति किम् ? शिशयिपते ॥ ३३ ॥

उपान्त्ये । ४ । ३ । ३४ ।

नामिन्युपान्त्ये सति धानोः सन् अनिट् किदत् स्यात् । विभित्सति ॥ ३४ ॥

सिजाशिपावात्मने । ४ । ३ । ३५ ।

नामिन्युपान्त्ये सति धातोरात्मनेपदविषयाच्चनिटौ

सिजाशिषौ किद्वत् स्याताम् । अभिक्त, भित्सीष्ट । आ-
त्मने इति किम् ? अघाक्षीत् ॥ ३६ ॥

ऋवर्णात् । ४ । ३ । ३६ ।

ऋवर्णान्ताद् धातोरनिटावात्मनेपदविषयी सिजा-
शिषौ किद्वत् स्याताम् । अकृत, कृपीष्ट, अतीष्ट, तीर्पीष्ट
॥ ३६ ॥

गमो वा । ४ । ३ । ३७ ।

गमेरात्मनेपदविषयी सिजाशिषौ किद्वद्वा स्याताम् ।
समगत, समगंस्त । संगसीष्ट, संगंसीष्ट ॥ ३७ ॥

हनः सिच् । ४ । ३ । ३८ ।

हन्तेरात्मनेपदविषयः सिच् किद्वत् स्यात् । आहत ॥ ३८ ॥

यमः सूचने । ४ । ३ । ३९ ।

सूचनार्थाद् यमेरात्मनेपदविषयः सिच् किद्वत् स्यात् ।
उदायत । सूचन इति किम् ? आयंस्त रज्जुम् ॥ ३९ ॥

वा स्वीकृतौ । ४ । ३ । ४० ।

स्वीकारार्थाद् यमेरात्मनेपदविषयः सिच् किद्वद्वा
स्यात् । उपायत, उपायंस्त महास्त्राणि । स्वीकृताविति
किम् ? आयंस्त पाणिम् ॥ ४० ॥

इश्च स्था-दः । ४ । ३ । ४१ ।

स्थो दासंजकाचाऽऽत्मनेपदविषयः सिच् किद्वत्
स्यात्, तद्योगे स्था-दोरिश्च । उपास्थित, आदित,
व्यधित ॥ ४१ ॥

मृजोऽस्य वृद्धिः । ४ । ३ । ४२ ।

मृजेर्गुणे सत्पम्य वृद्धिः स्यात् । मार्षि । अम इति
किम् ? मृष्टः ॥ ४२ ॥

ऋतः स्वरे वा । ४ । ३ । ४३ ।

मृजे ऋतः स्वरादी प्रत्यये वृद्धिर्वा म्यात् । परिमार्जन्ति, परिमृजन्ति । ऋत इति किम् ? ममार्जं । स्वर इति किम् । मृज्वः ॥ ४३ ॥

सिचि परस्मै समानस्याङिति । ४ । ३ । ४४ ।

समानान्तस्य धातोः परस्मैपदविषये सिच्यङिति वृद्धिः स्यात् । अर्चपीत् । परस्मैपद इति किम् ? अच्योष्ट । ममानस्येति किम् ? अगवीत् । अङ्तितीति किम् ? न्यनुवीत् ॥ ४४ ॥

व्यञ्जनानामनिटि । ४ । ३ । ४५ ।

व्यञ्जनान्तस्य धातोः परस्मैपदविषये अनिटि सिचि ममानस्य वृद्धिः स्यात् । अराङ्क्षीत् । समानस्येत्येव ? उदबोढाम् । अनिटीति किम् ? अनक्षीत् ॥ ४५ ॥

वोष्णुगः सेटि । ४ । ३ । ४६ ।

ऊष्णोः सेटि सिचि परस्मैपदं वृद्धिर्वा स्यात् । प्रौष्णावीत्, प्रौष्णावीत्, प्रौष्णुवीत् ॥ ४६ ॥

व्यञ्जनादेर्वोषान्त्यस्याऽतः । ४ । ३ । ४७ ।

व्यञ्जनादेशातिरूपान्त्यस्यातः सेटि सिचि परस्मैपदं वृद्धिर्वा स्यात् । अकाणीत्, अकणीत् । व्यञ्जनादेरिति किम् ? मा भवान् अटीत् । उपान्त्यस्येति किम् ? अवधीत् । अत इति किम् ? अदेवीत् । नेटीत्येव ? अघाक्षीत् ॥ ४७ ॥

वद-व्रज-लूः । ४ । ३ । ४८ ।

वदव्रजोर्लन्तरन्तयोक्षोपान्तभ्याऽस्य परस्मैपदं सेटि

सिचि वृद्धिः स्यात् । अवादीत् , अवाजीत् , अज्वालीत् ,
अक्षारीत् ॥ ४८ ॥

न श्वि-जागृ-शस-क्षण-ह्- म्-येदितः । ४ । ३ । ४९ ।

एषां ह्यच्यन्तानामेदितां च परस्मैपदे सेटि सिचि वृद्धि
र्न स्यात् । अश्वधीत् , अजागरीत् , अशसोत् , अक्षणीत् ,
अग्रहीत् , अचमीत् , अहयीत् , अकगीत् ॥ ४९ ॥

ञिणति । ४ । ३ । ५० ।

ञिति णिति च परं धातोरुपान्त्यस्यातो वृद्धिः स्यात् ।
पाकः . पपाच ॥ ५० ॥

नामिनोऽकलि-हलेः । ४ । ३ । ५१ ।

नाम्यन्तस्य धातोर्नाम्नो चा कलिहलिबर्जस्य ञिणति
वृद्धिः स्यात् । अचायि , कारकः , अपीपट्टत् । कलिहलि-
वर्जनं किम् ? अचकलत् , अजहलत् ॥ ५१ ॥

जागुर्जि-णवि । ४ । ३ । ५२ ।

जागुर्जो णव्येव च ञिणति वृद्धिः स्यात् । अजागारि,
जजागार । ञिणवीति किम् ? जागरयति ॥ ५२ ॥

आत एः कृज्जो । ४ । ३ । ५३ ।

आदन्तस्य धातोर्णिणति कृति श्रौ च णंः स्यात् । दायः,
दायकः , अदायि । कृदिति किम् ? ददौ ॥ ५३ ॥

न जन-वधः । ४ । ३ । ५४ ।

अनयोः कृति ञिणति श्रौ च वृद्धिर्न स्यात् । प्रजनः,
जन्यः , अजनि , वधः , वध्यः , अवधि ॥ ५४ ॥

मोऽकमि-यमि-रमि-नमि-गमि-वम्-

आचमः । ४ । ३ । ५५ ।

मन्तस्य धातोः कम्यादिवर्जस्य ङिणति कृति औ च वृद्धिर्न स्यात् । शमः, शमकः, अशमि । कम्यादिवर्जनं किम् ? कामः, कामुकः, अकामि, यामः, रामः, नामः, अगामि, वामः आचामकः ॥ ५५ ॥

विश्रमेर्वा । ४ । ३ । ५६ ।

विश्रमेर्ङिणति कृति औ च वृद्धिर्वा स्यात् । विश्राम, विश्रमः । विश्रामकः, विश्रमकः । व्यश्रामि, व्यश्रमि ॥ ५६ ॥

उद्यमोपरमौ । ४ । ३ । ५७ ।

उदुपाभ्यां यमिरम्योर्घञि वृद्धयभावो निपात्यते । उद्यमः, उपरमः ॥ ५७ ॥

णिद्वाऽन्त्यो ण्व् । ४ । ३ । ५८ ।

परोक्षया अन्त्यो ण्व् णिद्वा स्यात् । अहं चिचय, चिचाय । चुकूट, चुकोट । अन्त्य इति किम् ? स पपाच ॥ ५८ ॥

उत और्विति व्यञ्जनेऽद्रेः । ४ । ३ । ५९ ।

अद्भ्युक्तस्योदन्तस्य धातोर्व्यञ्जनादौ विति औः स्यात् । यौति । उत इति किम् ? एति । धातोरित्येव ? सुनोति । वितीति किम् ? स्तः । व्यञ्जन इति किम् ? स्तवानि । अद्रेरिति किम् ? जुहोति ॥ ५९ ॥

वोण्णोः । ४ । ३ । ६० ।

उण्णोरद्भ्युक्तस्य व्यञ्जनादौ विति और्वा स्यात् ।

प्रोष्णोति, प्रोष्णोति । अद्वेरित्येव ? प्रोष्णोति । ६०॥

न दि-स्योः । ४ । ३ । ६१ ।

ऊष्णोर्दिस्योः परयोरौर्न स्यात् । प्रौष्णोत्, प्रौष्णोः
॥ ६१ ॥

तृहः इनाद् ईत् । ४ । ३ । ६२ ।

तृहेः श्नात् परो व्यञ्जनादौ विति परे ईत् स्यात् । तृ-
णेहि ॥ ६२ ॥

व्रूतः परादिः । ४ । ३ । ६३ ।

व्रुव उतः परो व्यञ्जनादौ विति परादिरीत् स्यात् ।
व्रवीति । उत इति किम् ? आत्थ ॥ ६३ ॥

यङ्-तु-रु-स्तोर्वहुलम् । ४ । ३ । ६४ ।

यङ्लुयन्तात्-तुरुस्तुभ्यश्च परो व्यञ्जनादौ विति ईत्
बहुलं परादिः स्यात्, क्वचिद्वा । बोभवीति, बोभोति ।
क्वचिन्न, वर्वत्ति । तवीति, तौति । रवीति, रौति ।
स्तवीति, स्तौति । अद्वेरित्येव ? तुतोथ, तुष्टोथ ॥ ६४ ॥

सः सिजस्तेर्दिस्योः । ४ । ३ । ६५ ।

सिजन्ताद् धातोरस्तेश्च सन्तात् परो दिस्योः परयोः
परादिरीत् स्यात् । अकार्पीत्, अकार्पीः, आसीत्,
आसीः । स इति किम् ? अदात् ॥ ६५ ॥

पिव-एति-दा-भू-स्थः सिचो लुप् परस्मै, न

चेद् । ४ । ३ । ६६ ।

एभ्यः परस्य सिचः परस्मैपदे लुप् स्यात्, लुब्धोगे न
चेद् । अपान्, अगात्, अध्यगात्, अदात्, अभात्,

अभृत्, अस्थात् । परस्मैपद इति किम् ? अपाम्नात् पयांसि
र्तः ॥ ६६ ॥

दूधे-घ्रा-शा-च्छा-सो वा । ४ । ३ । ६७ ।

एभ्यः परस्य सिचः परस्मैपदे लृच् वा म्यात्, लृच्यो-
गे च नेट् । अधात्, अधासीत् । अघ्रात्, अघ्रासीत् ।
अशात्, अशासीत् । अच्छात्, अच्छासीत् । अमात्,
असासीत् ॥ ६७ ॥

तन्भ्यो वा त-थासि नृ-णोश्च । ४ । ३ । ६८ ।

तनादिभ्यः परस्य सिचस्ते थामि च लृप् वा म्यात्,
तद्योगे नृणोश्च लृप्, न चेद् । अतत, अतनिष्ट । अतथाः,
अतनिष्ठाः । असत, असनिष्ट । असथाः, असनिष्ठाः
॥ ६८ ॥

सनस्तत्राऽऽवा । ४ । ३ । ६९ ।

सनो लृपि सत्याम् आ वा स्यात् । अमान, अमन ।
अमाथाः, असथाः । तत्रेति किम् ? असनिष्ट ॥ ६९ ॥

धुद्-ह्रस्वात् लृगनिटस्त-थोः । ४ । ३ । ७० ।

धुडन्तात् ह्रस्वान्ताच्च घातोः परस्यानिटः सिचम्या-
दौ धादौ च लृक् स्यात् । अभित्त, अभित्थाः, अकृत,
अकृथाः । अनिट इति किम् ? व्यद्योतिष्ट ॥ ७० ॥

इट ईति । ४ । ३ । ७१ ।

इटः परस्य सिच ईति लृक् स्यात् । अलावीत् । इट
इति किम् ? अकार्षीत् । ईनीति किम् ? अभणिषम् । ७१ ॥

सो धि वा । ४ । ३ । ७२ ।

घातोर्धादौ प्रत्यये सो लुग् वा स्यात् । चकाधि, चकाद्धि । अलविध्वम्, अलविड्ध्वम् ॥ ७२ ॥

अस्तेः सि हस्त्वेति । ४ । ३ । ७३ ।

अस्तेः सः सादौ प्रत्यये लुक् स्यात्, एति तु सो हः । असि, व्यतित्से, व्यतिहे, भावयामाहे ॥ ७३ ॥

दुह-दिह-लिह-गुहो दन्त्यात्मने वा

सकः । ४ । ३ । ७४ ।

एभ्यः परस्य सको दन्त्यादौ आत्मनेपदे लुग् वा स्यात् । अदुग्ध, अधुक्षत । अदिग्ध, अधिक्षत । अलीढा, अलिक्षथाः । न्यगुहहि, न्यघुक्षावहि । दन्त्य इति किम्? अधुक्षामहि ॥ ७४ ॥

स्वरेऽतः । ४ । ३ । ७५ ।

सकोऽस्य स्वरादौ प्रत्यये लुक् स्यात् । अधुक्षाताम् ॥ ७५ ॥

दरिद्रोऽद्यतन्यां वा । ४ । ३ । ७६ ।

दरिद्रोऽद्यतन्यां विषये लुग् वा स्यात् । अदरिद्रोत्, अदरिद्रासीत् ॥ ७६ ॥

अशित्यस्-सन्-णकच्-णकाऽनटि । ४ । ३ । ७७ ।

सादिसन्नादिवर्जे अशिति विषये दरिद्रो लुक् स्यात् । दुर्दरिद्रम् । अशितीति किम्? दरिद्राति । स-

१ इदं रूपयुग्म उच्यते ।

२ एकारे परे । अकारसकारलोपे व्यतित्से इति स परे रूपम् । एकार परेतुसत्य हकारे व्यतिहे इत्यादि ।

न्नादिवर्जनं किम् ? दिदरिद्रासति, दरिद्रायको याति,
दरिद्रायका, दरिद्राणम् ॥ ७७ ॥

व्यञ्जनाद् देः सश्च दः । ४ । ३ । ७८ ।

धातोर्व्यञ्जनान्तात् परस्य देलुक् स्याद्, यथासम्भवं
धातोः सो दश्च । अचकात्, अजागः, अयिभः, अन्य-
शात् । व्यञ्जनादिति किम् ? अयात् ॥ ७८ ॥

सेः स्-द्-धां च रुर्वा । ४ । ३ । ७९ ।

व्यञ्जनान्ताद् धातोः परस्य सेलुक् स्यात्, यथास-
म्भवं सदधां वा रुश्च । अचकास्त्वम्, अचकात् त्वम् । अ-
भिनस्त्वम्, अभिनत् त्वम् । अरुणस्त्वम्, अरुणत् त्वम्
॥ ७९ ॥

योऽशिति । ४ । ३ । ८० ।

धातोर्व्यञ्जनान्तात् परस्य योऽशिति प्रत्यये लुक्
स्यात् । जङ्गमिता । व्यञ्जनादित्येव ? लोलुयिता । अशि-
तीति किम् ? वेभिव्यते ॥ ८० ॥

क्यो वा । ४ । ३ । ८१ ।

धातोर्व्यञ्जनात् परस्य क्योऽशिति प्रत्यये लुग् वा
स्यात् । समिधिष्यति, समिन्धिष्यति । दृपदिष्यति, दृप-
विष्यते ॥ ८१ ॥

अतः । ४ । ३ । ८२ ।

अदन्ताद् धातोर्विहितेऽशिति प्रत्यये धातोरतो लक्
स्यात् । रुथयति । विहितविशेषणं किम् ? गतः ॥ ८२ ॥

णेरनिटि । ४ । ३ । ८३ ।

अनिट् शिति प्रत्यये णेलुक् स्यात् । अतनक्षत्, चेननः ।

अनिटीति किम् ? कारयिता ॥ ८३ ॥

सेटूक्तयोः । ४ । ३ । ८४ ।

सेटोः क्तयोः परयोर्णेल्लुक् स्यात् । कारितः, गणित-
वान् ॥ ८४ ॥

आम्-अन्ताऽऽल्वाऽऽय्येत्नौ अय् । ४ । ३ । ८५ ।

एषु परेषु णेरय् स्यात् । कारयाञ्चकार, गण्डपन्तः,
सृष्टपालुः, महयाय्यः, स्तनयित्तुः ॥ ८५ ॥

लघोर्यपि । ४ । ३ । ८६ ।

लघोः परस्य णेर्यपि अय् स्यात् । प्रशमय्य । लघोरि-
ति किम् ? प्रतिपाद्य ॥ ८६ ॥

वाऽऽप्नोः । ४ । ३ । ८७ ।

आप्नोः परस्य णेर्यप्यय् वा स्यात् । प्रापय्य, प्राप्य ।
आप्नोरिति किम् ? अध्याप्य ॥ ८७ ॥

मेडो वा मित् । ४ । ३ । ८८ ।

मेडो यपि मिद्वा स्यात् । अपमित्य, अपमाय ॥ ८८ ॥

क्षेः क्षीः । ४ । ३ । ८९ ।

क्षेर्यपि क्षीः स्यात् । प्रक्षीय ॥ ८९ ॥

क्षय्य-जय्यौ शक्तौ । ४ । ३ । ९० ।

क्षिज्योरन्तस्य शक्तौ गम्यार्या ये प्रत्ययेऽय् निपा-
त्यते । क्षय्यो व्याधिः, जय्यः शत्रुः । शक्ताविति किम् ?
क्षेयं पापम्, जेयं मनः ॥ ९० ॥

क्रय्यः क्रयार्थे । ४ । ३ । ९१ ।

क्रियोऽन्तस्य ये प्रत्ययेऽय् निपात्यते, क्रयाय चेत्
प्रसारितोऽर्थः । क्रय्यो गौः । क्रयार्थ इति किम् ? क्रयं ते

धान्यं न चास्ति प्रसारितम् ॥ ९१ ॥

सस्तः सि । ४ । ३ । ९२ ।

धातोः सन्तस्याऽशिति सादौ प्रत्यये विषयभूते तः स्यात् । वंस्यति । स इति किम् ? यक्षीष्ट । मीति किम् ? वसिषीष्ट ॥ ९२ ॥

दीय् दीङः क्ङिति स्वरे । ४ । ३ । ९३ ।

दीङः क्ङिति अशिति स्वरे दीय् स्यात् । उपदिदो-याते । क्ङितीति किम् ? उपदानम् । स्वर इति किम् ? उपदेदीयते ॥ ९३ ॥

इट्-एत्-पुसि चाऽऽतो लुक् । ४ । ३ । ९४ ।

क्ङित्यशिति स्वरे, इटि, एति, पुसि च परे आद-न्तस्य धातोर्लुक् स्यात् । पपुः, अदधत्, पपिथ, व्यतिरे, अद्दुः ॥ ९४ ॥

संयोगाऽऽदेर्वाऽऽशिष्येः । ४ । ३ । ९५ ।

धातोः संयोगादेरादन्तस्य क्ङित्याशिषि एर्वा स्यात् । ग्लेयात्, ग्लायात् । संयोगादेरिति किम् ? यायात् । क्ङितीत्येव ? ग्लासीष्ट ॥ ९५ ॥

गा-पा-स्था-सा-दाः-मा-हाकः । ४ । ३ । ९६ ।

एषां क्ङित्याशिष्येः स्यात् । गेयात्, पेयात्, स्येयात्, अचसेयात्, देयात्, धेयात्, मेयात्, हेयात् ॥ ९६ ॥

ईर्ष्यञ्जनेऽपि । ४ । ३ । ९७ ।

गादेर्ष्यञ्जने क्ङित्यशिति व्यञ्जनादावीः स्यात् ।

१ इदं वमधातोर्भविष्यन्त्या रूपम् ।

२ दा इत्यनेन दासंज्ञा धातवो मायाः ।

गीयते, जेगीयते, पीयते, स्थीयते, अवसीयते, दीयते,
धीयते, मीयते, हीनः । व्यञ्जन इति किम् ? तस्थुः ।
अयपीति किम् ? प्रगाय ॥ ९७ ॥

घ्रा-ध्मोर्यङि । ४ । ३ । ९८ ।

घ्राध्मोर्यङि ईः स्यात् । जेघ्रीयते, देघ्मीयते ॥ ९८ ॥

हनो घ्नीर्वधे । ४ । ३ । ९९ ।

हन्तेर्वधार्थस्य यङि घ्नीः स्यात् । जेघ्नीयते । वध
इति किम् ? गतौ जङ्घन्यते ॥ ९९ ॥

ञिणति घात् । ४ । ३ । १०० ।

ञिति णिति च परे हन्तेर्घात् स्यात् । घातः, घातयति
॥ १०० ॥

ञि-णवि घन् । ४ । ३ । १०१ ।

ञौ णवि च परे हन्तेर्घन् स्यात् । अघानि, जघान ॥ १०१ ॥

नशेनेश् वाऽङि । ४ । ३ । १०२ ।

नशेरङि नेश् वा स्यात् । अनेशत्, अनशत् ॥ १०२ ॥

श्चयति-असू-वच-पतः श्वाऽऽस्थ-वोच-

पप्तम् । ४ । ३ । १०३ ।

एषामङि यथासङ्ख्यं श्वादयः स्युः । अश्वत्, आ-
स्थत्, अवोचत्, अपप्तत् ॥ १०३ ॥

शीङ एः शिति । ४ । ३ । १०४ ।

शीङः शित्येः स्यात् । शेते ॥ १०४ ॥

१ अथ न व्यञ्जनप्रत्ययः परः, किन्तु सार (उम्) पराऽस्ति, अत्र
ईकारो न जात ।

२ नद्यः पुण्यादिनां 'सुदिदृशुतादिपुण्यादे परस्मै' (१-८-१४) मृगगा
ऽङ्प्रत्ययः ।

किङ्कति यि शय् । ४ । ३ । १०५ ।

शीङ्ः किङ्कति यादौ शय् स्यात् । शय्यते, शाश-
य्यते । किङ्कतीति किम् ? शोयम् ॥ १०५ ॥

उपसर्गाद् ऊहो ह्रस्वः । ४ । ३ । १०६ ।

उपसर्गात् परस्योहतेरुतः किङ्कति यादौ परे ह्रस्वः
स्यात् । समुह्यते । उपसर्गादिति किम् ? ऊह्यते । धीत्येच ?
समूहितम् । ऊ ऊह इति प्रश्लेषः किम् ? आ उह्यते
ओह्यते, समोह्यते ॥ १०६ ॥

आशिपीणः । ४ । ३ । १०७ ।

उपसर्गात् परस्येण ईतः किङ्कति यादावाशिपि ह्रस्वः
स्यात् । उदियात् । ई इण इति प्रश्लेषः किम् ? आ ईयात्
एयात्, समेयात् ॥ १०७ ॥

दीर्घश्चिच्च-यङ्-यक्-क्येषु च । ४ । ३ । १०८ ।

एषु यादावाशिपि च दीर्घः स्यात् । शुचीकरोति,
तोष्यते, मन्तूयति, दधीयति, भृदायते, लोहितायते,
स्तूयते, ईयात् ॥ १०८ ॥

ऋतोरीः । ४ । ३ । १०९ ।

च्छ्याद् ऋदन्तस्य ऋतः स्थाने रीः स्यात् । पित्री-
स्यात्, चेक्रीयते, मात्रीयते, पित्रीयते । ऋत इति किम् ?
चेक्रीर्यते ॥ १०९ ॥

१ अत्र 'लघुन्यासकार एवमाह-ऊह्यात् पठ्या सूत्रान् उप, ऊह्य
पठ्ठी, एव प्रश्लेष । एवमुक्तसूत्रेऽपि इम इत्ययम् । (४-३-१०८) सूत्रेण
दीर्घस्व "आशिपीण" सूत्राद् 'उदियात्' इत्यत्र इणो ह्रस्वम् ।

२ स्तूयते इति वयान्तस्व, ईयादित्याशिपि उदाहरणमस्ति ।

रिः श-क्याऽऽशीर्ये । ४ । ३ । ११० ।

ऋदन्तस्य धातोः ऋतः शे क्ये आशीर्यं च परे रिः
स्यात् । व्याप्रियते, क्रियते, हियात् ॥ ११० ॥

ईः च्वाववर्णस्याऽनव्ययस्य । ४ । ३ । १११ ।

अनव्ययस्यावर्णान्तस्य च्वावीः स्यात् । शुक्लीस्यात्,
मालीस्यात् । अनव्ययस्येति किम् ? दिवाभूता रात्रिः ॥ १११ ॥
क्यनि । ४ । ३ । ११२ ।

अवर्णान्तस्य क्यनि ईः त्यात् । पुत्रीयति । माली-
यति ॥ ११२ ॥

क्षुत्-तृड्-गर्द्धेऽशनायोदन्य-धनायम् । ४ । ३ । ११३ ।

एष्वर्थेषु यथासंख्यमशनादयः क्यन्ता निपात्यन्ते ।
अशनायति, उदन्यति, धनायति । क्षुदादाविति किम् ?
अशनीयति, उदकीयति, धनीयति दातुम् ॥ ११३ ॥

वृषाऽश्वाद् मैथुने स्सोऽन्तः । ४ । ३ । ११४ ।

आभ्यां मैथुनार्थाभ्यां क्यनि स्साऽन्तः स्यात् । वृषस्यति
गौः, अश्वस्यति वडवा । मैथुने इति किम् ? वृषीयति,
अश्वीयति ब्राह्मणी ॥ ११४ ॥

अस् च लौल्ये । ४ । ३ । ११५ ।

भोगेच्छातिरेको लौल्यं । तत्र गम्ये क्यनि परं
नाम्नः स्सोऽस् चान्तः स्यात् । दधिस्यति, दध्यस्यति ।
लौल्य इति किम् ? क्षीरीयति दातुम् ॥ ११५ ॥

इत्याचार्यश्रीहैमचन्द्रविरचितायां सिद्धहैमचन्द्राभिवान-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ चतुर्थस्याध्यायस्य

तृतीयः पादः समाप्तः ॥ ४ । ३ ॥

॥ चतुर्थः पादः ॥

अस्ति-द्रुवोर्भू-वचावशिति । ४ । ४ । १ ।

अस्तिद्रुवोर्यथासंख्यं भूवचौ स्यातां, अशिति विषये ।
भव्यम्, अचोचत् । अशितीति किम् ? स्यात्, द्यूते ॥ १ ॥

अघञ्-क्यप्-अलच्यजेर्वी । ४ । ४ । २ ।

अघभादावशिति विषये अजेर्वी स्यात् । प्रवेयम् ।
अघञ्क्यबलचीति किम् ? समाजः, समज्या, उदजः,
अजः पशुः ॥ २ ॥

तृ-अने वा । ४ । ४ । ३ ।

अनयोर्विषयभूतयोरजेर्वी वा स्यात् । प्रवेता, प्राजि-
ता, प्रवयणः, प्राजनो दण्डः ॥ ३ ॥

चक्षो वाचि क्शांग्-ख्यांग् । ४ । ४ । ४ ।

चक्षो वागर्थस्याशिति विषये क्शांग्ख्यांगौ स्या-
ताम् । आक्शास्यति, आक्शास्यते । आख्यास्यति,
आख्यास्यते । आक्शेयम्, आख्येयम् । वाचीति किम् ?
बोधे विचक्षणः ॥ ४ ॥

नवा परोक्षायाम् । ४ । ४ । ५ ।

चक्षो वाचि क्शांग्ख्यांगौ परोक्षायां वा स्याताम् ।
आचक्शा, आचख्या, आचक्षे ॥ ५ ॥

भज्जो भर्जू । ४ । ४ । ६ ।

भृज्जतेरशिति भर्जू वा स्यात् भर्ष्ठा, भ्रष्टा ॥ ६ ॥

प्राद् दागस्त आरम्भे क्ते । ४ । ४ । ७ ।

आरम्भार्थस्य प्रपूर्वस्य दागः क्ते परे त्तो वा स्यात् ।
प्रत्तः प्रदत्तः । प्रादिति किम् ? परीत्तम् ॥ ७ ॥

नि-वि-सु-अनु-अवात् । ४ । ४ । ८ ।

एभ्यः परस्य दागः क्ते त्तो वा स्यात् । नीत्तम्, नि-
दत्तम् । वीत्तम्, चिदत्तम् । सूत्तम्, सुदत्तम् । अनूत्तम्,
अनुदत्तम् । अवत्तम्, अवदत्तम् ॥ ८ ॥

स्वरादुपसर्गाद् दः ति कित्यधः । ४ । ४ । ९ ।

स्वरान्तादुपसर्गात् परस्य धावर्जस्य दासंज्ञस्य तादौ
किति त्तो नित्यं स्यात् । प्रत्तः, परीत्रिमम् । उपसर्गादिति
किम् ? दधि दत्तम् । स्वरादिति किम् ? निर्दत्तम् ।
द इति किम् ? प्रदाना व्रीहयः । तीति किम् ? प्रदाय ।
अध इति किम् ? निधीतः ॥ ९ ॥

दत् । ४ । ४ । १० ।

अधो दासंज्ञस्य तादौ किति दत् स्यात् । दत्तः,
दत्तिः । अध इत्येव ? धीतः ॥ १० ॥

दो-सो-मा-स्थ इः । ४ । ४ । ११ ।

एषां तादौ किति इः स्यात् । निर्दितः, सित्वा,
मितिः, स्थितवान् ॥ ११ ॥

१ अत्र "स्वरादुप....." (४-४-९) सूत्रमित्येव ताः ।

२ अत्र नान्यन्तस्वोपसर्गस्य "दस्ति" (४० १७९) सूत्रेण दीर्घत्वम् ।
एवमन्यत्रापि । निदत्त प्रदत्तमित्यादिषु दासंज्ञस्य "दत्" (४-४-१०)
सूत्रेण 'दत्' इत्यादेशः ।

छा-शोर्वा । ४ । ४ । १२ ।

छाशोस्तादौ किति इर्वा स्यात् । अवच्छितः, अव-
च्छातः । निशितः, निशातः ॥ १२ ॥

शो व्रते । ४ । ४ । १३ ।

श्यतेः वते व्रतविषये प्रयोगे नित्यमिः स्यात् । संशितं
व्रतम्, संशितः साधुः ॥ १३ ॥

हाको हिः क्तिव । ४ । ४ । १४ ।

हाकस्तादौ किति क्त्वायां हिः स्यात् । हित्वा ।
क्त्वोर्ति किम् ? हीनः । तीत्येव ? प्रहाय ॥ १४ ॥

धागः । ४ । ४ । १५ ।

धागस्तादौ किति हिः स्यात् । विहितः, हित्वा ॥ १५ ॥

यपि चाऽदौ जग्म् । ४ । ४ । १६ ।

तादौ किति यपि चाऽदेर्जग्म् स्यात् । जग्धिः, प्रज-
ग्ध्य ॥ १६ ॥

घस्लृ सनद्यतनी-घञचलि । ४ । ४ । १७ ।

एष्वदेर्घस्लृः स्यात् । जिघत्सति, अघमत्. घामः,
प्राप्तीति प्रघसः. प्रादनं प्रघसः ॥ १७ ॥

परोक्षायां नवा । ४ । ४ । १८ ।

अदेः परोक्षार्थां घस्लृरादेशो वा स्यात् । जधुः, आदुः
॥ १८ ॥

वेर्वय् । ४ । ४ । १९ ।

वेगः परोक्षायां वय् वा म्यात् । ज्युः, वयुः ॥ १९ ॥

ऋः-शृ-दृ-प्रः । ४ । ४ । २० ।

एषां परोक्षायामृवा स्यात् । विशश्रतुः, विशशरतुः ।
विदद्रतुः, विददरतुः । निपप्रतुः, निपपरतुः ॥ २० ॥

हनो वध आशिषि अजौ । ४ । ४ । २१ ।

आशीर्विषये हन्तेर्वधः स्यात्, न तु जिटि । वध्यात् ।
अजाविति किम् ? घानिषीष्ट ॥ २१ ॥

अद्यतन्यां वा त्वात्मने । ४ । ४ । २२ ।

अद्यतन्यां विषये हनो वधः स्यात्, आत्मनेपदे तु वा ।
अवधीत् । अवधिष्ट, आहत ॥ २२ ॥

इण्-इकोर्गा । ४ । ४ । २३ ।

इणिकोरद्यतन्यां गाः स्यात् । अगात्, अध्यगात् ॥ २३ ॥

णावज्ञाने गमुः । ४ । ४ । २४ ।

इणिकोरज्ञानार्थयोर्णां गमुः स्यात् । गमयति, अधि-
गमयति । अज्ञान इति किम् ? अर्थान् प्रत्याययति ॥ २४ ॥

सनि इडश्च । ४ । ४ । २५ ।

इड इणिकीश्चाज्ञानार्थयोः सनि गमुः स्यात् । अधि-
जिगांसते, जिगमिषति ग्रामम्, मातुरधिजिगमिषति
॥ २५ ॥

गाः परोक्षायाम् । ४ । ४ । २६ ।

इटः परोक्षाविषये गाः स्यात् । अधिजगे ॥ २६ ॥

णौ सन्-डे वा । ४ । ४ । २७ ।

सन्डे परं णौ इटो गा वा स्यात् । अधिजिगापि-
षति, अध्यापिषति । अध्यजीगपत्, अध्यापितम् ।

णाविति किम् ? अधिजिगांमते । सन्ड इति किम् ?
अध्यापयति ॥ २७ ॥

वाऽद्यतनी-क्रियातिपत्त्योर्गीङ् । ४ । ४ । २८ ।

अनयोरिडो गीङ् वा स्यात् । अद्यगीङ्, अद्येष्ट ।
अध्यगीङ्, अ-प्येष्ट ॥ २८ ॥

अट् धातोरादिर्ह्यस्तन्यां चाऽमाडा । ४ । ४ । २९ ।

ह्यस्तन्यामद्यतनीक्रियातिपत्त्योश्च विषये धातोरादि-
रट् स्यात्, न तु माङ्योगे । अयात्, अयासीत्, अया
स्यत् । अमाडेति किम् ? मा स्म कार्षीत् । धातोरिति
किम् ? प्रायाः ॥ २९ ॥

एत्यस्तेर्घृद्धिः । ४ । ४ । ३० ।

इणिकोरस्तेश्चाऽऽदेर्ह्यस्तन्यां विषये घृद्धिः स्यात्, न
तु माङ् । आयन्, अध्यायन्, आस्ताम् । अमाडेत्येव ?
मा स्म ते यन् ॥ ३० ॥

स्वरादेस्तासु । ४ । ४ । ३१ ।

स्वरादेर्धातोरादेरद्यतन्यां क्रियातिपत्तिह्यस्तनीषु विषये
घृद्धिः स्यात्, अमाडा । आटीत्, ऐपिप्यत्, औञ्जत् ।
अमाडेत्येव ? मा सोऽटीत् ॥ ३१ ॥

स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट् । ४ । ४ । ३२ ।

धातोः परस्य सादेस्तादेश्चाऽशित आदिरिट् स्यात्,
न तु त्रोंणाद्योः । लचिप्यति, लचिता । स्नादीति किम् ?
भूयात् । अशित इति किम् ? आस्ते । अत्रोणादेरिति
किम् ? शस्त्रम्, वत्सः, हस्तः ॥ ३२ ॥

१ प्रथम्य उणादिषु चेद् न भवतीति भाव । 'शस्त्रम्' इति नस्, 'वत्स',
हस्त' इति उणादेशहरणानि सन्ति । "प्राणायाम" इत्यत्र एण्डिवचनम् ।

तेर्ग्रहादिभ्यः । ४ । ४ । ३३ ।

एभ्य एव परस्य स्तायशितः तेरादिरिद् स्यात् ।
निग्रहीतिः, अपस्निहितिः । ग्रहादिभ्य इति किम् ?
शान्तिः ॥ ३३ ॥

गृहोऽपरोक्षायाम् दीर्घः । ४ । ४ । ३४ ।

ग्रहेर्यो विहित इद्, तस्य दीर्घः स्यात्, न तु परोक्षा-
याम् । ग्रहीता । अपरोक्षायामिति किम् ? जगृद्विक् । ३४ ॥

वृत्तो नवाऽनांशोः-सिचपरस्मै च । ४ । ४ । ३५ ।

वृभ्यामृदन्तेभ्यश्च परस्येद्ये दीर्घो वा स्यात्, न तु परो
क्षाऽऽशिपोः, सिचि च परस्मैपदे । प्रावरीता, प्रावरिता ।
वरीता, वरिता । तितरीयति, तितरिषति । परोक्षाऽऽदि
वर्जनं किम् ? ववरिथ, तेरिथ, प्रावरिपीष्ट, आस्तरिपीष्ट,
प्रावारिपुः, अस्तरिपुः ॥ ३५ ॥

इद् सिजाशिपारात्मने । ४ । ४ । ३६ ।

वृत्तः पर्योरात्मनेपदविषये सिजाशिपोरादिरिद् वा
स्यात् । प्रावृत, प्रावरिष्ट । अवृत, अवरीष्ट । आस्त्रीष्ट ।
आस्तरिष्ट । प्रावृपीष्ट, प्रावरिपीष्ट । वृपीष्ट, वरिपीष्ट ।
आस्नीपीष्ट, आस्तरिपीष्ट । आत्मने इति किम् ? प्रावा-
रीत् ॥ ३६ ॥

संयोगाद् ऋतः । ४ । ४ । ३७ ।

धातोः संयोगात् परो य ऋत् तदन्तात् परयोगात्
नेपदविषयमिजाशिपोरादिरिद् वा स्यात् । अम्मरिपा-
नाम्, अम्मृपाशाम् । म्मरिपीष्ट, स्मृपीष्ट । संयोगादिति
किम् ? अकृत ॥ ३७ ॥

धूगौदितः । ४ । ४ । ३८ ।

धूग औदितश्च परस्य स्ताद्यशित आदिरिड् वा
स्यात् । धोता, धविता । रद्धा, रघिता ॥ ३८ ॥

निष्कुपः । ४ । ४ । ३९ ।

निष्पूर्वात् कुपः परस्य स्ताद्यशित आदिरिड् वा स्यात् ।
निष्कोष्ठा, निष्कोपिता ॥ ३९ ॥

क्तयोः । ४ । ४ । ४० ।

निष्कुषः परयोः क्तयोरादिरिड् नित्यं स्यात् । निष्कु-
षितः, निष्कुषितवान् ॥ ४० ॥

जू-व्रञ्चः क्त्वः । ४ । ४ । ४१ ।

आभ्यां परस्य क्त्व आदिरिड् स्यात् । जरीत्वा,
व्रश्चित्वा ॥ ४१ ॥

ऊदितो वा । ४ । ४ । ४२ ।

ऊदितः परस्य क्त्व आदिरिड् वा स्यात् । दान्त्वा,
दमित्वा ॥ ४२ ॥

क्षुध-वसस्तेषाम् । ४ । ४ । ४३ ।

आभ्यां परेषां क्तक्तवतुक्त्वामादिरिड् स्यात् ।
क्षुधितः, क्षुधितवान्, क्षुधित्वा, उपितः, उपितवान्,
उपित्वा ॥ ४३ ॥

लुभ्यञ्चेर्विमोहाऽर्चे । ४ । ४ । ४४ ।

आभ्यां यथासंख्यं विमोहनपूजार्थाभ्यां परेषां क्तक्त-
वतुक्त्वामादिरिड् स्यात् । विलुभितः, विलुभितवान्,
लुभित्वा, अश्चितः, अश्चितवान्, अश्चित्वा । विमोहाच्च
इति किम् ? लुब्धो जाल्मः, उदक्तं जलम् ॥ ४४ ॥

पूढ-क्लिशिभ्यो नवा । ४ । ४ । ४५ ।

पूढः क्लिशिभ्यां च परेषां क्तक्त्वतुक्त्वामादिरिड् वा स्यात् । पूतः, पूतवान्, पूत्वा । पवितः, पवितवान्, पवित्वा । क्लिष्टः, क्लिष्टवान्, क्लिष्ट्वा । क्लिशितः, क्लिशितवान्, क्लिशित्वा ॥ ४५ ॥

सह-लुभेच्छ-रूप-रिपस्तादेः । ४ । ४ । ४६ ।

एभ्यः परस्य स्ताद्यशितस्तादेरिड् वा स्यात् । सोढा, सहिता । लोब्धा, लोभिता । एष्टा, एपिता । रोष्टा, रोपिता । रेष्टुम्, रेपितुम् ॥ ४६ ॥

इव्-ऋध-भ्रूज-दम्भ-श्रि-यु-ऊर्णु-भर-ज्ञपि-सनि-तनि
पति-वृ-ऋद्-दरिद्रः सनः । ४ । ४ । ४७ ।

इवन्ताद् ऋधादिभ्य ऋदन्तेभ्यो दरिद्रश्च परस्य सन आदिरिड् वा स्यात् । इधूपति, दिदेचिपति । ईत्संति, अर्दिधियति । विभर्क्षति, विभर्क्षिपति । धिप्सति, धीप्सति, दिदम्भिपति । शिश्रीपति, शिश्रिपति ।

१ अप्र क्लिशिशब्देन क्लिशयति-क्लिभ्रतीत्यन्वयोर्धात्वोर्दृश्य परस्यम् । तेन सूत्रे बहुवचन न दोषाय । पूढे इवास्मरणे पूगो निवृत्तये । तेन पूढ् परे धातोर्महगम् ।

युयूपति, यियविपति । प्रोष्णुनृपति, प्रोष्णुनविपति ।
बुभूपति, बिभरिपति । जीप्सति, जिज्जपयिपति । सि-
पासति, सिसनिपति । तितंसति, तितनिपति । पित्स-
ति, पिपतिपति । प्राबुवृपति, प्रबिवरिपति । बुवृपते,
विवरीपते । तितीपति, तितरीपति । दिदरिद्रासति,
दिदरिद्रिपति । ४७ ॥

ऋ-स्मि-पूङ्-अञ्ज-शौ-कृ-ग-दृ-धृ-प्रच्छः । ४१ । ४१ । ४८ ।

एभ्यः परस्य सन आदिरिट् स्यात् । अरिरिपति,
सिस्मदिपति, पिपविपते, अञ्जलिपति, अशिशिपते,
चिकरीपति, जिगरीपति, आदिदरिपते, आदिधरिपते,
पिष्टच्छिपति ॥ ४८ ॥

हनृतः स्यस्य । ४ । ४ । ४९ ।

हन्तेः ऋदन्ताच्च परस्य स्यस्याऽऽदिरिट् स्यात् । हनि-
प्यति, करिप्यति ॥ ४९ ॥

कृत-चृत-नृत-च्छृद-तृदोऽसिचः सादेर्वा । ४ । ४ । ५० ।

एभ्यः परस्यासिचः सादेस्त्वाद्यशित आदिरिट् चा
स्यात् । कत्स्यति, कर्तिप्यति । चिचृतसति, चिचर्त्तिपति ।
नत्स्यति, नत्तिप्यति । अच्छत्स्यत्, अच्छर्दिप्यत् । तितृ-
त्सति, तितर्दिपति । असिच इति किम् ? अकर्त्तीत् ॥ ५० ॥

गमोऽनात्मने । ४ । ४ । ५१ ।

गमः परस्य स्ताद्यशितः सादेरिट् स्यात्, नत्वात्मने-
पदे । गमिष्यति । अधिजिगमिषिता शास्त्रस्य । अनात्मने
इति किम् ? संगंसीष्ट ॥ ५१ ॥

स्नोः । ४ । ४ । ५२ । ७५७

स्नोः परस्य स्ताद्यशितः अनात्मनेपदे आदिरिट्

स्यात् । प्रस्नविष्यति । अनात्मन इत्येव ? प्रास्नोष्ट ॥५२॥

क्रमः । ४ । ४ । ५३ ।

क्रमः परस्य स्ताद्यशित आदिरिट् स्यात्, अनात्मने-
पदे । क्रमिष्यति, प्रक्रमितुम् । अनात्मन इत्येव ? प्रकंस्यते
॥ ५३ ॥

तुः । ४ । ४ । ५४ ।

अनात्मनेपदविषयात् क्रमः परस्य तुस्ताद्यशित आदि-
रिट् स्यात् । क्रमिता । अनात्मन इत्येव ? प्रकन्ता ॥५४ ॥

न वृद्ध्यः । ४ । ४ । ५५ ।

वृदादिपञ्चकात् परस्य स्ताद्यशित आदिरिट् न स्यात्,
नचेदसावात्मनेपदनिमित्तम् । वत्स्यति, विवृत्सति,
स्यन्त्स्यति, सिस्वन्त्सति ॥ ५५ ॥

एकस्वरादनुस्वारेतः । ४ । ४ । ५६ ।

एकस्वरादनुस्वरेतो धातोर्विहितस्य स्ताद्यशित आदि-
रिट् न स्यात् । पाता । एकस्वरादिति किम् ? अवधीत् । ५६ ।

ऋवर्ण-श्रि-ऊर्णुगः कितः । ४ । ४ । ५७ ।

ऋवर्णान्ताद् धातोः श्रेरुर्णोश्च एकस्वराद् विहितस्य कित
आदिरिट् न स्यात् । घृतः, तीर्त्वा, श्रितः, ऊर्णुत्वा । एक-
स्वरादित्येव ? जागरितः । कित इति किम् ? वरिता ५७ ॥

उवर्णात् । ४ । ४ । ५८ ।

उवर्णान्तादेरुस्वराद् विहितस्य कित आदिरिट् न
स्यात् । युतः, लूनः । कित इत्येव ? यविता लविता ॥५८॥

१ वृचः, वृन्ध प्रत्ययादिरिट् स्यात् ।

२ अत्र यप्रत्यय । 'ऋ'वादेशो तांतीऽप्र (१-२-१८) मन्वाः ॥

ग्रह-गुहृञ्च सनः । ४ । ४ । ५९-।

आभ्यामुवर्णान्ताच्च विहितस्य सन आदिरिट् न
स्यात् । जिघृक्षति, जुघुक्षति, रुम्पति ॥ ५९ ॥

स्वार्थे । ४ । ४ । ६० ।

स्वार्थाथस्य सन आदिरिट् न स्यात् । जुगुप्सते ॥ ६० ॥

डीय-उव्यैदितः कयोः । ४ । ४ । ६१ ।

डीयतेः श्वरदिङ्बश्च धातुभ्यः परयोः क्तक्तवत्वोरा
दिरिट् न स्यात् । डीनः, डीनवान्, शूनः, शूनयात्,
त्रस्तः, त्रस्तवान् ॥ ६१ ॥

वेटोऽपतः । ४ । ४ । ६२ ।

* अपतो विकल्पितेदो धातोरेकस्वरात् परयोः कयो-
रादिरिट् न स्यात् रद्धः, रद्धवान् । अपत इति किम् ?
पतितः ॥ ६२ ॥

सं-नि-वेरर्दः । ४ । ४ । ६३ ।

संभ्यः पराद् अर्दः परयोः स्तयोरादिरिट् न स्यात् ।
समर्णः, समर्णवान्, न्यर्णः, न्यर्णवान्, न्यर्णः,
न्यर्णवान् । मनिवेरिति किम् ? अर्दितः ॥ ६३ ॥

अविदूरेऽभे । ४ । ४ । ६४ ।

अभे पराद् अर्दः परयोः क्तयोरविदूरेऽर्थे आदिरिट्
न स्यात् । अभ्यर्णः, अभ्यर्णवान् । अविदूर इति किम् ?
अभ्यर्दितो दीनः शीतेन ॥ ६४ ॥

१ क्तक्तवदित्यर्थ एवमभ्यर्णोऽपि द्विवचनप्रयोग वा यम् । डीर मू
क्त्यादित्यात्, श्वरतव ओदित्तवान् मूल्याद्योदित (४-१ ३०) मूत्रान् तस्य
न । त्रैवैव भव इन्द्रदिङ्बाना त्रस्त इत्यादि स्यात् ।

वर्तेवृत्तं ग्रन्थे । ४ । ४ । ६५ ।

वृतेर्ण्यन्तात् कते वृत्तं ग्रन्थविषये निपात्यते । वृत्तो
गुणश्छात्रेण । ग्रन्थ इति किम् ? वर्तितं कुबकुमम् ॥ ६५ ॥

धृष-शसः प्रगल्भे । ४ । ४ । ६६ ।

आभ्यां परयोः कयोरादिः प्रगल्भ एवार्थे इह न
स्यात् । धृष्टः, विशस्नः । प्रगल्भ इति किम् ? धर्षितः,
विशसितः ६६ ॥

कपः कृच्छ्र-गहने । ४ । ४ । ६७ ।

अनयोरर्थयोः कपेः परयोः कयोरादिरिह न स्यात् ।
कष्टं दुःखम्, कष्टोऽग्निः, कष्टं वनं दुरवगाहम् । कृच्छ्र-
गहन इति किम् ? कपितं स्वर्णम् ॥ ६७ ॥

घुपेरविशब्दे । ४ । ४ । ६८ ।

अविशब्दार्थाद् घुपेः परयोः कयोरादिरिह न स्यत् ।
घुष्टा रज्जुः, घुष्टवान् । अविशब्द इति किम् ? अवघुषितं
वाक्यम् ॥ ६८ ॥

बलिस्थूले दृढः । ४ । ४ । ६९ ।

बलिनि स्थूले चार्थे दृहेर्दृहेर्वा क्तान्तस्य दृढो निपा-
त्यते । दृढः । बलिस्थूल इति किम् ? दृष्टितम्, दृष्टितम्
॥ ६९ ॥

धुब्ध-विरिब्ध-स्वान्त-ध्वान्त-लग्न-म्लिष्ट-फाण्ट-
वाढ-परिवृढं मन्थ-स्वर-मनस्-तमस्-सकाऽस्पष्टाऽ-

नायास-भृश-प्रभौ । ४ । ४ । ७० ।

एते क्तान्ता मन्थादिष्वर्थेषु यथामङ्गल्यमनिष्टो नि-
पात्यन्ते । धुब्धः समुद्रः, धुब्धं बल्लवं, विरिब्धः स्वरः,

स्वान्तं मनः, ध्वान्तं तमः, लग्नं सकम्, म्लिष्टमस्पष्टम्
फावटमनायाससाध्यम्, बाढं भृशम्, परिवृढः प्रभुः ॥७०॥

आदितः । ४ । ४ । ७१ ।

आदितो धातोः परयोः कयोरादिरिद् न स्यात् ।
मिन्नः, मिन्नवान् ॥ ७१ ॥

नवा भावाऽऽरम्भे । ४ । ४ । ७२ ।

आदितो धातोर्भावाऽऽरम्भार्थयोः कयोरादिरिद् वा
न स्यात् । मिन्नम्, मेदिनम् । प्रमिन्नः, प्रमिन्नवान् । प्रमे-
दितः, प्रमेदितवान् ॥ ७२ ॥

शकः कर्मणि । ४ । ४ । ७३ ।

शकेः कर्मणि कयोरादिरिद् वा न स्यात् । शक्तः,
शक्तिनो वा घटः कर्तुम् ॥ ७३ ॥

णौ दान्त-शान्त-पूर्ण-दस्त-स्पष्ट-च्छन्न-

ज्ञप्तम् । ४ । ४ । ७४ ।

दंमादीनां णौ क्तान्तानामेते वा निपात्यन्ते । दान्तः,
दमितः । शान्तः, शमितः । पूर्णः, पूरितः । दस्तः, दा-
सितः । स्पष्टः, स्पष्टितः । छन्नः, छादितः । जप्तः,
जापितः ॥ ७४ ॥

श्वस-जप-वम-रुप-स्वर-संघुपाऽऽस्वनाऽमः । १४।१।७५।

एभ्यः कयोरादिरिद् वा न स्यात् । श्वस्तः, श्वसितः ।
विश्वस्तवान् । विश्वसितवान् । जप्तः, जप्तवान् । जपितः,
जपितवान् । वान्तः, वान्तवान् । वमिनः, वमितवान् ।
रुष्टः, रुष्टवान् । रुपिनः, रुपितवान् । तृणः, तृणवान् ।

त्वरितः, त्वरितवान् । संघुष्टौ, संघुष्टितौ दम्भौ । संघु-
ष्टवान्, संघुष्टितवान् । आस्वान्तः, आस्वनितः ।
आस्वान्तवान्, आस्वनितवान् । अभ्यान्तः, अभ्यान्त-
वान् । अभ्यमितः, अभ्यमितवान् ॥ ७५ ॥

हृपेः केश-लोम-विस्मय-प्रतिघाते । ४ । ४ । ७६ ।

हृपेः केशाद्यर्थेषु कयोरादिरिद् वा न स्यात् । हृष्टाः,
हृषिताः केशाः । हृष्टं, हृषितं लोमभिः, हृष्टो, हृषित-
श्चैत्रः । हृष्टाः, हृषिता दन्ताः ॥ ७६ ॥

अपचितः । ४ । ४ । ७७ ।

अपात् चायेः कान्तस्य इडभावः, चिश्च निपात्यते
वा । अपचितः, अपचायितः ॥ ७७ ॥

सृजि-दृशि-स्कृ-स्वराऽत्त्वतः तृज्-नित्याऽनिटस्थवः
। ४ । ४ । ७८ ।

सृजिदृशिभ्यां स्कृगः स्वरान्तादत्त्वतश्च तृचि नित्या-
निटो विहितस्य थव आदिरिद् वा न स्यात् । सस्रष्ट,
ससर्जिथ । दद्रष्ट, ददर्शिथ । सञ्चस्कर्थ, सञ्चस्करिथ ।
ययाथ, ययिथ । पपक्थ, पेचिथ । तृज्-नित्यानिट इति
किम् ? ररन्धिथ, शिश्रयिथ । विहितविशेषणं किम् ?
चकर्षिथ ॥ ७८ ॥

ऋतः । ४ । ४ । ७९ ।

ऋदन्तात् तृज्-नित्यानिटो विहितस्य थव आदिरिद्
न स्यात् । जहर्थ । तृज्-नित्यानिट इत्येव ? सस्वरिथ
॥ ७९ ॥

ऋ-वृ-ञ्येऽद् इद् । ४ । ४ । ८० ।

ऋभ्यः परस्य धव आदिरिद् स्यात् । आरिध, वच-
रिध, सचिन्धयिध, आदिध ॥ ८० ॥

स्कृ-असृ-वृ-भृ-स्तु-द्रु-श्रु-स्त्रोर्व्यञ्जनादेः परोक्षायाः

। ४ । ४ । ८१ ।

'स्कृगः स्त्रादिवर्जंभ्यश्च सर्वधातुभ्यः परस्याः परोक्षा-
याः व्यञ्जनादेरिद् स्यात् । संचस्करिव, ददिव, चिन्धिय-
वहे । स्क्रुति किम् ? चकृव । स्त्रादिवर्जन किम् ? ससृव,
चवृव, चवृवहे, पभर्थे, तुष्टोथ, दृष्टोथ, शुश्रोथ, सुस्रोथ
। ८१ ॥

घसेकस्वराऽऽतः कसोः । ४ । ४ । ८२ ।

घसेरेकस्वराद् आदन्ताच्च धातोः परस्य कसोः परो-
क्षाया आदिरिद् स्यात् । जक्षिवान्, आदिवान्, यपि-
वान्, परोक्षाया इत्येव ? विष्टान् ॥ ८२ ॥

गम-हन-विद्वल्ल-विश-दृशो वा । ४ । ४ । ८३ ।

ऋभ्यः परस्य क्वसोरादिरिद् वा स्यात् । जग्मिवान्,
जगन्वान् । जघ्निवान्, जघन्वान् । विविदिवान्, वि-
विद्वान् । विशिवान्, विशिवान् । दृशिवान्, दृ-
श्वान् ॥ ८३ ॥

सिचोऽञ्जेः । ४ । ४ । ८४ ।

अञ्जेः सिच आदिरिद् स्यात् । आञ्जीत् ॥ ८४ ॥

१ सासाट् वृणो धातोरिद् भवति मद्रश्च्यस्य तु नत्यर्थे । स्यात् तु
सेपरे कृग स्याद् (४-४-११) इति सूत्रेण भवति । " स्त्रु-वृ-भृ-
(४-२-८) सूत्रेण संचस्करिव इत्यत्र गुण । " इत्यर्थेवागन् ' मूवान्
विद्वत्त्वाद् दारिव चिन्धियवहे इत्यादिषु आता लृह् गुणाऽभाव्य ।

धूग्-सुस्तोः परस्मै । ४ । ४ । ८५ ।

एभ्यः परस्मैपदे सिच आदिरिट् स्यात् । अंधावीत्, असावीत्, अस्तावीत् । परस्मै इति किम् ? अधोऽण्ड ॥ ८५ ॥

यमि-रमि-नम्यातः सोऽन्तश्च । ४ । ४ । ८६ ।

एभ्य आदन्तेभ्यश्च परस्मैपदे सिच आदिरिट् स्यात् । एपां च सू अन्तः । अयंसीत्, व्यरंसीत्, अनंसीत्, अयासिष्ठाम् ॥ ८६ ॥

ईशीडः से-ध्वे-स्व-ध्वमोः । ४ । ४ । ८७ ।

आभ्यां वर्त्तमानासेध्वयोः, पञ्चमीस्वध्वमोश्चादिरिट् स्यात् । ईशिपे, ईशिध्वे, ईशिष्व, ईशिध्वम्, ईडिपे, ईडिध्वे, ईडिष्व, ईडिध्वम् ॥ ८७ ॥

रुत्पञ्चकात् शिदयः । ४ । ४ । ८८ ।

रुदादेः पञ्चतः परस्य व्यञ्जनादेः शितोऽयादेरादिरिट् स्यात् । रोदिपि, स्वपिपि, प्राणिति, श्वसिति, जक्षिति । अयिति किम् ? रुद्यात् । शित इति किम् ? रोत्स्यति, स्वप्स्यति ॥ ८८ ॥

दि-स्योरीट् । ४ । ४ । ८९ ।

रुत्पञ्चकात् दिस्योः शितोरादिरीट् स्यात् । अरोदीत्, अरोदीः ॥ ८९ ॥

अदश्चाऽट् । ४ । ४ । ९० ।

अत्ते रुत्पञ्चकाच्च दिस्योः शितोरादिरिट् स्यात् । आदत्, आदः, अरोदत्, अरोदः ॥ ९० ॥

संपरेः कृगःस्सट् । ४ । ४ । ९१ ।

आभ्यां परस्य कृग आदिः स्सट् स्यात् । संस्करोति
कन्याम्, परिष्करोति ॥ ९१ ॥

उपाट् भूपा-समवाय-प्रतियत्न-विकार-वाक्या-

ऽध्याहारे । ४ । ४ । ९२ ।

उपात् परस्य कृगो भूपादिष्वर्थेष्व्वादिः, सट् स्यात् ।
कन्यामुपस्करोति, तत्र न उपस्कृतम्, एधोदकमुपस्कुरुते,
उपस्कृतं भुङ्क्ते, सोपस्कारं सूत्रम् ॥ ९२ ॥

किरो लवने । ४ । ४ । ९३ ।

उपात् किरतेः सडादिः स्यात्, लवनविषयार्थश्चेत् ।
उपस्कीर्य मद्रका लुनन्ति । लवन इति किम् ? उपकिरति
पुष्पम् ॥ ९३ ॥

प्रतेश्च वधे । ४ । ४ । ९४ ।

प्रतेरुपाच्च किरतेर्हिंसायां विषयेऽर्थे स्सडादिः स्या-
त् । प्रतिस्कीर्णम्, उपस्कीर्णम्, वा ह ते वृपल भूयात्,
प्रतिचस्करे नखः । वध इति किम् ? प्रतिकीर्णं बीजम्
॥ ९४ ॥

अपात्-चतुष्पात्-पक्षि-शुनि ह्यष्टाऽन्नाऽऽश्रयाऽर्थे

। ४ । ४ । १५ ।

अपात् किरतेः चतुष्पदि पक्षिणि शुनि च कर्नरि

१ भूपा अलङ्कारः । समवाय समुदाय । प्रतियत्न पुनर्यत्न । प्रवृत्त-
रन्वयाभावा विवर । सम्यमानस्य वाक्पैक्यस्य स्वरूपगोपदानं वाक्याध्याहार
इति वृहद्वृत्तिवारः ।

यथासङ्ग्यं हृष्टेऽन्नार्थिनि आश्रयार्थिनि स्सडादिः
स्यात् । अपस्करते गौर्दृष्टः, कुक्कुटो भक्ष्यार्थी, आश्र-
यार्थी वा भ्वा ॥ ९५ ॥

चौ विक्रिरो वा । । ४ । ४ । ९६ ।

पक्षिणि वाच्ये विक्रितेः स्सड् वाऽऽदिः स्यात् ।
विक्रिः, विक्रिरो वा पक्षी ॥ ९६ ॥

प्रात् तुम्पतेर्गवि । ४ । ४ । ९७ ।

प्रात् तुम्पतेर्गवि कर्त्तरि स्सडादिः स्यात् । प्रस्तुम्पति
गौः । गवीति किम् ? प्रतुम्पति तरुः ॥ ९७ ॥

उदितः स्वराद् नोऽन्तः । ४ । ४ । ९८ ।

उदितो घातोः स्वरात् परो न् अन्तः स्यात् । नन्दति,
कुण्डा ॥ ९८ ॥

मुचादि-तृफ-दृफ-गुफ-शुभोभः शे । ४ । ४ । ९९ ।

एषां शे परे स्वराद् नोऽन्तः स्यात् । मुञ्चति, पिंश-
ति, तृम्फति, दृम्फति, गुम्फति, शुम्भति, उम्भति ॥ ९९ ॥

जभः स्वरे । ४ । ४ । १०० ।

जभेः स्वरात् परः स्वरादौ प्रत्यये नोऽन्तः स्यात् ।
जम्भः ॥ १०० ॥

१ वि पक्षी, तरु । शकुन्ति शकुर्निकिञ्चेति धनञ्जय ।

२ एते तौष्टादिका सन्ति । 'तुदादे श.' (३-४-८९) इत्यस्मिन्
शे परे मुचादीना स्वरात् नोऽन्तः स्यात् । तृफादीना नोऽन्तविधानसामर्थ्यात्
शे परे नस्य लृप् न भवति, तृम्पादीनां तु नोऽन्तविधानाऽभावाद् लृप् भवति ।
तेन नल्लुकि तृफति, दृफति, उभतीत्यादीनि रूपाणि स्युः । सनक्षरा, अनक्षरा
ए पणव धातव सन्तीति ।

रध इटि तु परोक्षायामेव । ४ । ४ । १०१ ।

रधः स्वरात् परः स्वरादी प्रत्यये नोऽन्तः स्यात्, इ-
डादौ तु परोक्षायामेव । रन्धः, ररन्धिव । परोक्षायामे-
वेति किम् ? रधिता ॥ १०१ ॥

रभोऽपरोक्षा शवि । ४ । ४ । १०२ ।

रभेः स्वरात् परः परोक्षाशब्द्वर्जे स्वरादी प्रत्यये न्
अन्तः स्यात् । आरम्भः । अपरोक्षाशब्द्वीति किम् ? आ-
रभे, आरभते ॥ १०२ ॥

लभः । ४ । ४ । १०३ ।

लभः स्वरात् परः परोक्षाशब्द्वर्जे स्वरादी प्रत्यये न्
अन्तः स्यात् । लम्भकः ॥ १०३ ॥

आडो यि । ४ । ४ । १०४ ।

आडः परस्य लभः स्वरात् परो यादी प्रत्यये न् अन्तः
स्यात् । आलम्भ्या गौः । यीति किम् ? आलम्भ्याः । १०४ ।

उपात् स्तुतौ । ४ । ४ । १०५ ।

उपात् परस्य लभः स्वरात् परो यादी प्रत्यये स्तुतौ
गम्यायां न् अन्तः स्यात् । उपलम्भ्या विशा । स्तुताविति
किम् ? उपलम्भ्या वार्त्ता ॥ १०५ ॥

त्रि-रणमोर्वा । ४ । ४ । १०६ ।

औ रणमि च लभः स्वरात् परो न् अन्तो वा स्यात् ।
अलाभि, अलम्भि । लम्भ लम्भम्, लाभ लाभम्
॥ १०६ ॥

उपसर्गात् खल्वजोश्च । ४ । ४ । १०७ ।

उपसर्गाद् लभः स्वरात् परः खल्वजोश्चिणमांश्च

परंयोर्न् अन्तः स्यात् । दुष्प्रलम्भम्, प्रलम्भः, प्रालम्भि,
प्रलम्भं प्रलम्भम् । उपसर्गादिति किम् ? लाभः ॥१०७॥

सु-दुर्भ्यः । ४ । ४ । १०८ ।

आभ्यां समस्तव्यस्ताभ्यां उपसर्गात् पराभ्यां परस्य
स्वरात् परः खल्वत्रोर्नोऽन्तः स्यात् । अतिसुलम्भम्,
अतिदुर्लम्भम्, अतिसुलम्भः, अतिदुर्लम्भः, अतिसुदु-
र्लम्भम्, अतिसुदुर्लम्भः । उपसर्गादित्येव ? सुलभम् ॥१०८॥

नशो धुटि । ४ । ४ । १०९ ।

नशोः स्वरात् परो धुडादौ प्रत्यये न् अन्तः स्यात् ।
नष्टा । धुटीति किम् ? नशिता ॥ १०९ ॥

मस्जेः सः । ४ । ४ । ११० ।

मस्जेः स्वरात् परस्य सस्य धुडादौ प्रत्यये न् अन्तः
स्यात् । मइक्ता ॥ ११० ॥

अः सृजि-दृशोऽकिति । ४ । ४ । १११ ।

अनयोः स्वरात् परो धुडादौ प्रत्यये अदन्तः स्यात्,
न तु किति । स्रष्टा, द्रष्टुम् । अकितीति किम् ? स्रष्टः
॥ १११ ॥

सृशादि-सृपो वा । ४ । ४ । ११२ ।

सृशामृशकृपतृपदपां सृपश्च स्वरात् परो धुडादौ प्रत्यये
अदन्तो वा स्यात्, अकिति । स्रष्टा, स्रष्टा । स्रष्टा,
मष्टा । ऋष्टा, कष्टा । घृष्टा, तर्षा । द्रष्टा, दर्षा । स्रष्टा,
मष्टा ॥ ११२ ।

ह्रस्वस्य तः पितृकृति ।। ४ । ४ । ११३ ।

ह्रस्वान्तस्य धातोः पिति कृति त् अन्तः स्यात् ।
जगत् । ह्रस्वस्येति विम् ? ग्रामणीः । कृतीति किम् ?
अजुह्वुः ॥ ११३ ॥

अतो म आने । ४ । ४ । ११४ ।

धातोर्विहिते आने अतो मोऽन्तः स्यात् । पचमानः ।
अत इति किम् ? शयानः ॥ ११४ ॥

आसीनः । ४ । ४ । ११५ ।

आस्तेः परस्य आनस्यादेरीर्निपात्यते । आसीनः,
उदासीनः ॥ ११५ ॥

ऋतां विडतीर् । ४ । ४ । ११६ ।

ऋदन्तस्य धातोः विडति प्रत्यये ऋत इर् स्यात् ।
तीर्णम्, किरति ॥ ११६ ॥

ओष्ठ्यादुर् । ४ । ४ । ११७ ।

धातोरोष्ठ्यात् परस्य ऋतः विडत्युर् स्यात् । पूः,
बुभूर्पति, बुभूर्पते ॥ ११७ ॥

इस् आसः शासोऽङ्-व्यञ्जने । ४ । ४ । ११८ ।

शास्तेरामोऽङि विडति व्यञ्जनादौ च परे इस् स्यात् ।
अशिपत्, शिष्टः । अङ्-व्यञ्जन इति किम् ? शास-
ति ॥ ११८ ॥

क्वौ । ४ । ४ । ११९ ।

शास आसः क्वौ इस् स्यात् । मित्रशीः ॥ ११९ ॥

आङः । ४ । ४ । १२० ।

आङः परस्य शास आसः क्वावेव इस् स्यात् । आ-

अहं

॥ अथ पञ्चमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

(कृत्प्रकरणम्)

आ तुमोऽत्यादिः कृत् । ५ । १ । १ ।

धातोर्विधीयमानस्त्यादिवर्जो वक्ष्यमाणः प्रत्ययस्तुम-
भिव्याप्य कृत् स्यात् । घनधात्यः । अत्यादिरिति किम् ?
प्रणिस्ते ॥ १ ॥

बहुलम् । ५ । १ । २ ।

कृन्निर्दिष्टादर्थाद् अन्यत्रापि बहुलं स्यात् । पादहारकः,
मोहनीयं कर्म, संप्रदानम् ॥ २ ॥

कर्त्तरि । ५ । १ । ३ ।

कृदर्थविशेषोक्तिं विना कर्त्तरि स्यात् । कर्त्ता ॥ ३ ॥

व्याप्ये घुर-केलिम-कृष्टपच्यम् । ५ । १ । ४ ।

घुरकेलिमौ प्रत्ययौ कृष्टपच्यश्च व्याप्ये कर्त्तरि स्युः ।
भङ्गुरं काष्ठम्, पचेलिमा मापाः, कृष्टपच्याः शालयः ॥४॥

संगतेऽजर्यम् । ५ । १ । ५ ।

संगमनं संगतम् । तस्मिन् कर्त्तरि नञ्पूर्वात् जृपो यो
निपात्यते । अजर्यं आर्यसंगतम् । संगतइति किम् ? अजरः
पटः ॥ ५ ॥

रुच्याऽव्यथ्य-वास्तव्यम् । ५ । १ । ६ ।

एते कर्त्तरि निपात्यन्ते । रुच्यः, अव्यथ्यः, वास्तव्यः ॥६॥

१ पादाभ्या हियते इति पादहारक । मुद्यत्यनेनेति मोहनीय, करणेऽनीयः ।
अनेनैव नियमेन “ येन प्रणमो त्वत्पादौ ” इति श्री यशोविष्णुशमीनपार्श्व-
स्तात्रप्रयोगस्य कर्मणि वर्तमानेऽपि रः प्रत्ययः मिथ्यति । एवं कप्रादिष्वपि ।

भव्य-गेय-जन्यरम्याऽऽपात्याऽऽप्लाव्यं

नवा । ५ । १ । ७ ।

एते कर्त्तरि वा निपात्यन्ते । भव्यः, गेयः साम्नाम्,
जन्यः, रम्यः, आपात्यः, आप्लाव्यः । पक्षे, भव्यम्, गेयानि,
सामानि, जन्यम्, रम्यम्, आपात्यम्, आप्लाव्यम् ॥ ७ ॥

प्रवचनीयाऽऽदयः । ५ । १ । ८ ।

एते अनीयप्रत्ययान्ताः कर्त्तरि वा निपात्यन्ते ।
प्रवचनीयो गुरुः शास्त्रस्य, प्रवचनीयं गुरुणा शास्त्रम्, उप-
स्थानीयः शिष्यो गुरोः, उपस्थानीयं शिष्येण गुरुः ॥ ८ ॥

श्लिष-शीङ्-स्थाऽऽस-वस-जन-रुह-जू-भजेः

क्तः । ५ । १ । ९ ।

एभ्यः क्तो यो विहितः, स कर्त्तरि वा स्यात् । आश्लि-
ष्टः कान्तां चैत्रः, आश्लिष्टा कान्ता चैत्रेण । अतिशयितो
गुरुं शिष्यः, अतिशयितो गुरुः शिष्यैः । उपस्थितो गुरुं
शिष्यः, उपस्थितो गुरुः शिष्यैः । उपासिता गुरुं ते, उपा-
सितो गुरुस्तैः । अनूषिता गुरुं ते, अनूषितो गुरुस्तैः ।
अनुजातास्तां ते, अनुजाता सा तैः । आरूढोऽश्वं सः, आरू-
ढोऽश्वस्तैः । अनुजीर्णास्तां ते, अनुजीर्णा सा तैः । विभक्ता
स्वं ते, विभक्तं स्वं तैः ॥ ९ ॥

आरम्भे । ५ । १ । १० ।

आरम्भार्थाद् धातोर्भूतादौ यः क्तो विहितः, स कर्त्तरि
वा स्यात् । प्रकृताः कटं ते । प्रकृतः कटस्तैः ॥ १० ॥

१ पक्षे भावकर्मणोः स्यात् । कर्त्तरि वा विधानार्थमिदं सूत्रम् ।

२ ज्ञानं दर्शनं वाऽऽऽप्नोतीति ज्ञानावरणीयं दर्शनावरणीयमित्याद्यपि ।

गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः । ५ । १ । ११ ।

भूतादौ यः क्तो विहितः, स एभ्यः कर्त्तरि वा स्यात् ।
गतोऽसौ ग्रामम्, गतोऽसौ तैः । आसितोऽसौ, आसितं
तैः । पीताः पयः, पीतं पयः । भुक्तास्ते, इदं तं भुक्तम् ॥ ११ ॥

अद्यर्थात् चाऽऽधारे । ५ । १ । १२ ।

आहारार्थात् धातोर्मत्वर्थादेश्च यः क्तः स आधारे वा
स्यात् । इदमेपां जग्धम्, तैर्जग्धम् । इदं तेषां यातम्, तैर्या-
तम् । इदमेपां शयितम्, तैः शयितम् । इदं गवां पीतम्,
गोभिः पीतम् । इदं तेषां भुक्तम्, तैर्भुक्तम् ॥ १२ ॥

कृत्वा-लुम्-अम् भावे । ५ । १ । १३ ।

एते धात्वर्थमात्रे स्युः । कृत्वा, कर्त्तुम्, कारंकारं याति
॥ १३ ॥

भीमादयोऽपादाने । ५ । १ । १४ ।

एतेऽपादाने स्युः । भीमः, भयानकः ॥ १४ ॥

संप्रदानात् चाऽन्यत्रोणादयः । ५ । १ । १५ ।

संप्रदानादपादानात् चान्यत्रार्थे उणादयः स्युः । कारु,
कपिः ॥

असरूपोऽपवादे वोत्सर्गः प्राक् क्तेः । ५ । १ । १६ ।

इतः सूत्रादारभ्य “स्त्रिणां क्तिः” (५-३-९) इत्यनः
प्राक् योऽपवादः, तद्विषयेऽपवादेनाऽसमानरूप औत्सर्गिकः
प्रत्ययो वा स्यात् । अवश्यलाग्यम्, अवश्यलवितव्यम् ।
असरूप इति किम् ? द्यणि यो न स्यात् । कार्यम् । प्राक्
क्तरिति किम् ? कृतिः, चिकीर्षा । १६ ॥

ऋवर्णा-व्यञ्जनाद् घ्यण् । ५ । १ । १७ ।

ऋवर्णान्ताद् व्यञ्जनान्ताच्च धातोर्घ्यण् स्यात् । कार्यम्,
पाक्यम् ॥ १७ ॥

पाणि-समवाभ्यां सृजः । ५ । १ । १८ ।

आभ्यां परात् सृजेर्घ्यण् स्यात् । पाणिसर्ग्या, समव-
सर्ग्या रज्जुः ॥ १८ ॥

उवर्णादावश्यके । ५ । १ । १९ ।

अवश्यम्भावे व्योत्ये धानोरुवर्णान्ताद् घ्यण् स्यात् ।
लाव्यम्, अवश्यपाव्यम् ॥ १९ ॥

'आसु-यु-वपि-रपि-लपि-त्रपि-डिपि-दभि-चम्या-

नमः । ५ । १ । २० ।

आङ्पूर्वाभ्यां सुगनम्भ्यां यौत्यादेश्च न्यण्, स्यात् ।
आसाव्यम्, याव्यम्, चाप्यम्, राप्यम्, लाप्यम्, अप-
त्राप्यम्, डेप्यम्, दाभ्यम्, आचाम्यम्, आनाम्यम् ॥ २० ॥

वाऽऽधारेऽमावस्या । ५ । १ । २१ ।

अमापूर्वाद् वसतेराधारे घ्यण्, धातोर्वा ह्रस्वश्च नि-
पात्यते । अमावस्या, अमावास्या । २१ ॥

संचाय्य-कुण्डपाय्य-राजसूयं क्रतौ । ५ । १ । २२ ।

एते क्रतावर्थे घ्यणन्ता निपात्यन्ते । संचाय्यः, कुण्ड-
पाय्य, राजसूयः क्रतुः ॥ २२ ॥

प्रणाय्यो निष्कामाऽसंमते । ५ । १ । २३ ।

प्रात् निघो घ्यण्-आयादेशौ स्यातां निष्कामेऽसंमते

१ आसु इति आङ्पूर्वः मुनोतेः, आनम इति आनमेर्धातोर्महणम् ।
आसाव्यम्, आनाम्यमित्यनयोर्हृदाहरणे स्तः । दभि बन्धने सौध्रां धातुर्पाणि ।
न तु स्वादिव* तौदादिवो वा ।

चार्थे । प्रणाग्यः शिष्यश्चौरो वा ॥ २३ ॥

धाय्या-पाय्य-सान्नाय्य-निकाय्यम् ऋक्-मान-
हवि-प्-निवासे । ५ । १ । २४ ।

एते ऋगादिषु यथासङ्ख्यं घ्यणन्ता निपात्यन्ते ।
धाय्या ऋक्, पाय्यं मानम्, सान्नाय्यं हविः, निकाय्यो
निवासः ॥ २४ ॥

परिचाय्योपचाय्याऽऽनाय्य-समूह्य-चित्य-

मग्नौ । ५ । १ । २५ ।

एतेऽग्नौ निपात्यन्ते । परिचाय्यः, उपचाय्यः, आना-
य्यः, समूह्यः, चित्यो वाऽग्निः ॥ २५ ॥

याज्या दानर्चि । ५ । १ । २६ ।

यजेः करणदानर्चि घ्यण् स्यात् । याज्या ॥ २६ ॥

तव्याऽनीयौ । ५ । १ । २७ ।

एतौ धातोः स्याताम् । कर्त्तव्यः, करणीयः ॥ २७ ॥

य एत् चाऽऽतः । ५ । १ । २८ ।

स्वरान्ताद् धातोर्यः स्यात्, आत एच्च । चेषम्,
नेषम्, देषम्, घेषम् ॥ २८ ॥

शकि-तकि-चति-यति-शसि-सहि-यजि-भजि-
पवर्गात् । ५ । १ । २९ ।

एभ्यः पवर्गान्ताच्च यः स्यात् । शक्यम्, तस्यम्,

१ अत्र "क्तेऽनिट्थनोः कर्गो घिति इति प्राप्तस्य गदीरास्य "त्यत्र्यं क्-
प्रवच" (४-१-११८) इति सूत्रेण बाधा भवति ।

चत्यम्, वत्यम्, शस्यम्, सद्यम्, यज्यम्, भज्यम्, तप्यम्,
गम्यम् ॥ २९ ॥

यमि-मदि-गदोऽनुपसर्गात् । ५ । १ । ३० ।

एभ्योऽनुपसर्गोभ्यो यः स्यात् । यम्यम्, मद्यम्, गद्यम् ।
अनुपसर्गादिति किम् ? आयाम्यम् ॥ ३० ॥

चरेः, आङ्स्त्वगुरौ । ५ । १ । ३१ ।

अनुपसर्गात् चरेः, आङ्पूर्वात् तु अगुरौ यः स्यात् ।
चर्यः, आचर्यो देशः । अगुराविति किम् ? आचार्यः ॥ ३१ ॥

वर्योपसर्गाऽवद्य-पण्यमुपेय-ऋतुमती-गह्य-

विक्रये । ५ । १ । ३२ ।

एते उपेयादियु यथासङ्ख्यं यान्ता निवात्यन्ते । वर्या
कः या, उपसर्गा गौ, अवद्यं गह्यम्, पण्या गौः ॥ ३२ ॥

स्वामिवैश्येऽर्थः । ५ । १ । ३३ ।

अर्त्तः स्वामिवैश्ययोर्थः स्यात् । अर्थः स्वामी वैश्यो
वा । आर्योऽन्य ॥ ३३ ॥

बह्व्यं करणे । ५ । १ । ३४ ।

बहेः करणे यः स्यात् । बह्व्यं शकटम् ॥ ३४ ॥

नाम्नो वदः क्यप् च । ५ । १ । ३५ ।

अनुपसर्गात्नाम्नः पराद् नादेः क्यप्स्यौ स्याताम् ।
ब्रह्मोद्यम्, ब्रह्मवद्यम् । नाम्न इति किम् ? वाद्यम् । अनु-
पसर्गादित्येव ? प्रवाद्यम् ॥ ३५ ॥

हत्या-भूयं भावे । ५ । १ । ३६ ।

अनुपसर्गाद् नाम्नः परौ हत्याभूयी भावे क्यवन्ती

साधू स्तः । ब्रह्महत्या, देवभूयं गतः । भाव इति किम् ?
श्रघात्या सा ॥ ३६ ॥

अग्निचित्या । ५ । १ । ३७ ।

अग्नेः पराच्चेः स्त्रीभावे क्यप् स्यात् । अग्निचित्या ॥ ३७ ॥

खेय-मृषोद्ये । ५ । १ । ३८ ।

एतौ क्यवन्तौ साधू स्तः । निखेयम्, मृषोद्यम् ॥ ३८ ॥

कुप्य-भिद्योध्य-सिध्य-तिष्य-पुष्य-युग्याऽऽज्य-सूर्य

नाम्नि । ५ । १ । ३९ ।

एते क्यवन्ताः संज्ञायां निपात्यन्ते । कुप्यं धनम्,
भिद्यम्, ऊध्यो नदः, सिध्यः, तिष्यः, पुष्यः, युग्यं वाह-
नम्, आज्यं घृतम्, सूर्यो रविः ॥ ३९ ॥

दृ-वृग्-स्तु-जुपेति-शासः । ५ । १ । ४० ।

एभ्यः क्यप् स्यात् । आदृत्यः, प्रावृत्यः, अवश्यस्तुत्यः,
जुष्यः, इत्यः, शिष्यः ॥ ४० ॥

ऋदुपान्त्याद् अकृपि-चृद्-ऋचः । ५ । १ । ४१ ।

ऋदुपान्त्याद् घातोः कृपिचृत्तिऋचिबर्जात् ऋयप् स्यात् ।
घृत्यम् । अकृपिचृद् ऋच इति किम् ? कल्प्यम्, चर्त्यम्,
अर्च्यम् ॥ ४१ ॥

कृ-वृषि-मृजि-शंसि-गुहि-दुहि-जपो वा । ५ । १ । ४२ ।

एभ्यः क्यप् वा स्यात् । कृत्यम्, कार्यम् । घृष्यम्,
वर्ष्यम् । मृज्यम्, मांर्ग्यम् । शस्यम्, शंस्यम् । गुह्यम्,
गोह्यम् । दुह्यम्, दोह्यम् । जप्यम्, जाप्यम् ॥ ४२ ॥

जि-विपू-न्यो हलि-मुञ्ज-कल्के । ५ । १ । ४३ ।

जेर्विपूर्वाभ्यां च पूनीभ्यां यथासद्वर्त्यं हलिमुञ्जक-
ल्केषु कर्मसु क्यप् स्यात् । जित्यो हलिः, विपूयो मुञ्जः,
विनीयः कल्कः, हलिमुञ्जकल्क इति किम् ? जेयम्, विप-
व्यम्, विनेयम् ॥ ४३ ॥

पदाऽस्वैरि-वाह्या-पक्ष्ये ग्रहः । ५ । १ । ४४ ।

एष्वर्थेषु ग्रहेः क्यप् स्यात् । प्रगृह्यं पदम्, गृह्याः पर-
तन्त्राः, ग्रामगृह्या बाह्येत्यर्थः, गुणगृह्या गुणपक्ष्याः ॥ ४४ ॥

भृगाऽसंज्ञायाम् । ५ । १ । ४५ ।

भृगोऽसंज्ञायां क्यप् स्यात् । भृत्यः पोष्यः । असंज्ञा-
यामिति किम् ? भार्या पत्नी ॥ ४५ ॥

समो वा । ५ । १ । ४६ ।

संपूर्वाद्भृगः क्यप् वा स्यात् । संभृत्यः, संभार्यः ॥ ४६ ॥

ते कृत्याः । ५ । १ । ४७ ।

ध्यण्-तव्याऽनीय-य-क्यप्प्रत्ययाः कृत्याः स्युः ॥ ४७ ॥

णक-तृचौ । ५ । १ । ४८ ।

धातोरेतौ कर्त्तरि स्याताम् । पाचकः, पक्ता ॥ ४८ ॥

अच् । ५ । १ । ४९ ।

धातोरच् स्यात् । करः, हरः ॥ ४९ ॥

लिहादिभ्यः । ५ । १ । ५० ।

एभ्योऽच् स्यात् । लेहः, शेषः ॥ ५० ॥

घ्रवः । ५ । १ । ५१ ।

द्रुगोऽचि द्रुवः स्यात् । ब्राह्मणद्रुवः ॥ ५१ ॥

नन्द्यादिभ्योऽनः । ५ । १ । ५२ ।

एभ्यो नामगणदृष्टेभ्योऽनः स्यात् । नन्दनः, वासनः,
सहनः, संक्रन्दनः, सर्वदमनः, नर्दनः ॥ ५२ ॥

ग्रहादिभ्यो णिन् । ५ । १ । ५३ ।

एभ्यो णिन् स्यात् । ग्राही, स्थायी ॥ ५३ ॥

नाभ्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ज्ञः कः । ५ । १ । ५४ ।

नाभ्युपान्त्येभ्यो घातुभ्यः, प्रधादिभ्यश्च कः स्यात् ।
विक्षिपः, प्रियः, किरः, गिरः, ज्ञः ॥ ५४ ॥

गेहे ग्रहः । ५ । १ । ५५ ।

गेहेऽर्थे ग्रहेः कः स्यात् । गृहम्, गृहाः ॥ ५५ ॥

उपसर्गाद् आतो डोऽश्रयः । ५ । १ । ५६ ।

उपसर्गात् परात् श्र्यश्चर्जादाकारान्ताद् धातोर्डः स्यात् ।
आहः । उपसर्गादिति किम् ? दायः । अश्रय इति किम् ?
अवश्यायः ॥ ५६ ॥

व्याघ्राऽऽघ्रे प्राणि-नसोः । ५ । १ । ५७ ।

एतौ यथासङ्ख्यं प्राणिनि नासिकायां चार्थं घो डे
निपात्यते । व्याघ्रः, आघ्रा ॥ ५७ ॥

घ्रा-ध्मा-पा-दूधे-दृशः शः । ५ । १ । ५८ ।

एभ्यः शः स्यात् । जिघ्रः, उद्धमः, पिबः, उद्धयः, उत्प-
श्यः ॥ ५८ ॥

साहि-साति-वेद्युदेजि-धारि-पारि-चेतेरनुपसर्गात् —

। ५ । १ । ५९ ।

एभ्योऽनुपसर्गैभ्यो ष्यन्तेभ्यः शः स्यात् । साहयः,
सातयः, वेदयः, उदेजय, धारयः, पारयः, चेतय । 'अनुप-
सर्गादिति किम् ? प्रसाहयिता ॥ ५९ ॥

लिम्प-विन्दः । ५ । १ । ६० ।

आभ्यामनुपसर्गाभ्यां शः स्यात् । लिम्पः, विन्दः ॥ ६० ॥

नि-गवादेर्नाम्नि । ५ । १ । ६१ ।

यथासङ्ख्यं निपूर्वाह्लिम्पेर्गवादिपूर्वाच्च विन्देः सं-
ज्ञायां शः स्यात् । निलिम्पा देवाः, गोविन्दः, कुविन्दः ।
नाम्नीति किम् ? निलिपः ॥ ६१ ॥

वा ज्वलादि-दु-नी-भू-ग्रहाऽऽस्रोर्णः । ५ । १ । ६२ ।

ज्वलादेर्धातोर्दुनोत्यादेरास्रोश्चानुपसर्गात् णो वा
स्यात् । ज्वलः, ज्वालः । चलः, चालः । दवः, दावः । नयः,
नायः । भवः, भावः । ग्राहो मकरादिः, ग्रहः सूर्यादिः ।
आस्रवः, आस्रावः । अनुपसर्गादिति किम्, प्रज्वलः
॥ ६२ ॥

अवहृ-सा-सस्रोः । ५ । १ । ६३ ।

अवपूर्वाभ्यां हृसाभ्यां, सपूर्वाच्च स्रोर्णः स्यात् । अव-
हारः, अवसायः, संस्रावः ॥ ६३ ॥

तन्-व्यधि-इण्-श्वसातः । ५ । १ । ६४ ।

एभ्य आदन्तेभ्यश्च धातुभ्यो णः स्यात् । तानः, व्याधः,
प्रत्यायः, श्वासः, अवश्यायः ॥ ६४ ॥

नृत्-खन्-रञ्जः शिल्पिन्यकट् । ५ । १ । ६५ ।

१ "ङिणति (४-३-५०) ' सूत्रेण णकारेति प्रत्यय परे वृद्धि ।

एवमन्वयाऽपि ।

२ इत्याद् "अणपेयैकण्णन्स्नगन्तिनाम् (२० १११) सूत्रेण मिश्रयां णी ।

एभ्यः शिल्पिनि कर्त्तर्यकट् स्यात् । नर्त्तकी, खनकः ।
रजकः । शिल्पिनीति किम् ? नर्त्तिका ॥ ६५ ॥

गस्थकः । ५ । १ । ६६ ।

गः शिल्पिनि कर्त्तरि थकः स्यात् । गाथकः । ६ ॥

टनण् । ५ । १ । ६७ ।

गः शिल्पिनि टनण् स्यात् । गायनी ॥ ६७ ॥

हः काल-ब्रोह्मोः । ५ । १ । ६८ ।

हाको। हाडो वा कालब्रोह्मोष्टनण् स्यात् । हायनो
वर्षम्, हायना ब्रोह्मः, हाताऽन्यः ॥ ६८ ॥

प्र-सृ ल्योऽकः साधौ । ५ । १ । ६९ ।

एभ्यः साध्वर्थेभ्योऽकः स्यात् । प्रथकः, सरकः, लचकः ।
साधाविति किम् ? प्रावकः ॥ ६९ ॥

आशिष्यकन् । ५ । १ । ७० ।

आशिषि गम्यायां धातोरकन् स्यात् । जीवकः ।
आशिषीति किम् ? जोविका ॥ ७० ॥

तिक्कृतौ नाम्नि । ५ । १ । ७१ ।

आशीर्विषये सज्ञायां गम्यमानायां धातोभिक कृतश्च
स्युः । शान्तिः, वीरभूः, वर्द्धमानः ॥ ७१ ॥

कर्मणोऽण् । ५ । १ । ७२ ।

कर्मण पराद् धातौरण् स्यात् । कुम्भकारः ॥ ७२ ॥
शीलि-कामि-भक्ष्याचरीक्षि-क्षमो णः । ५ । १ । ७३ ।

१ अन्येऽपि कृत प्रत्यया सुवित्त्विः । शम्यादित्याशास्वमान शान्ति ।
वीरो भूयादित्याशमितो वीरभूरित्यत्र तिक्कः । वर्धियाति वर्द्धमान .त्यमानद् ।
एकमग्निभूतियज्ञदत्तवृत्त इरनीत्यादयः ।

कर्मणः परेभ्यः एभ्यो णः स्यात् । धर्मशीला, धर्म-
कामा, वायुभक्षा, कल्याणाऽऽचारा । सुखप्रतीक्षा । बहु-
क्षमा ॥ ७३ ॥

गायोऽनुपसर्गात् टक् । ५ । १ । ७४ ।

कर्मणः परादनुपसर्गाद् गायतेष्टक् स्यात् । वक्रगी
अनुपसर्गादिति किम् ? खरसंगायः ॥ ७४ ॥

सुरा-सोधोः पिवः । ५ । १ । ७५ ।

आभ्यां कर्मभ्यां परादनुपसर्गात् पिवतेष्टक् स्यात् ।
सुरापी, सीधुपी ॥ ७५ ॥

आतोडोऽह्वा-वा-मः । ५ । १ । ७६ ।

कर्मणः परादनुपसर्गाद् हावामावर्जाद् आदन्तादा-
तोडः स्यात् । गोदः । अहावाम इति किम् ? स्वर्गहायः,
तन्तुवायः, धान्यमायः ॥ ७६ ॥

समः ख्यः । ५ । १ । ७७ ।

कर्मणः परात् संपूर्वात् ख्यो डः स्यात् । गोसद्ग्यः
॥ ७७ ॥

दश्चाऽऽडः । ५ । १ । ७८ ।

कर्मणः परादाडपूर्वाद् दागः ख्यश्च डः स्यात् । दा-
यादः, श्रयाख्यः । ७८ ॥

प्राद् ज्ञश्च । ५ । १ । ७९ ।

कर्मणः परात् प्रपूर्वाद् ज्ञो दारूपाश्च डः स्यात् । पयि-
प्रज्ञः, प्रपाप्रदः ॥ ७९ ॥

आशिपि हनः । ५ । १ । ८० ।

कर्मणः परात् हन्तेराशिपि हः स्यात् । शश्रुहः ॥ ८० ॥

क्लेशाऽऽदिभ्योऽपात् । ५ । १ । ८१ ।

क्लेशादिकर्मणः परादपाद् हन्तेर्ङः स्यात् । क्लेशा-
पहः, तमोऽपहः ॥ ८१ ॥

कुमार-शीर्षात् णिन् । ५ । १ । ८२ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् हन्तेर्णिन् स्यात् । कुमारघाती,
शीर्षघाती ॥ ८२ ॥

अचित्ते टक् । ५ । १ । ८३ ।

कर्मणः पराद् हन्तेरचित्तवति कर्त्तरि टक् स्यात् ।
यातघ्नं तैलम् । अचित्त इति किम् ? पापघातो यतिः ॥ ८३ ॥

जाया-पतेञ्चिह्नवति । ५ । १ । ८४ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् हन्तेश्चिह्नवति कर्त्तरि टक्
स्यात् । जायाघ्नो ब्राह्मणः, पतिघ्नी कन्या ॥ ८४ ॥

ब्रह्माऽऽदिभ्यः । ५ । १ । ८५ ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद्धन्तेष्टक् स्यात् । ब्रह्मघ्नः, गोघ्नः
पापी ॥ ८५ ॥

हस्ति-बाहु-कपाटात् शक्तौ । ५ । १ । ८६ ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् हन्तेः शक्तौ गम्यायां टक्
स्यात् । हस्तिघ्नः, बाहुघ्नः, कपाटघ्नः । शक्ताविति किम् ?
हस्तिघातो विषदः ॥ ८६ ॥

नगराद् अगजे । ५ । १ । ८७ ।

नगरात् कर्मणः पराद्धन्तेरगजे कर्त्तरि टक् स्यात् । नग
रघ्नो व्याघ्रः । अगज इति किम् ? नगरघातो हस्ती ॥ ८७ ॥

राजघः । ५ । १ । ८८ ।

राज्ञः कर्मणः पराद् हन्तेष्टक्, घाऽऽदेशश्च निपात्यते ।
राजघः ॥ ८८ ॥

पाणिघ-ताडघौ शिल्पिनि । ५ । १ । ८९ ।

एतौ शिल्पिनि दगन्तौ निपात्येते । पाणिघः,
ताडघः । शिल्पिनीति किम् ? पाणिघातः, ताडघातः ॥ ८९ ॥

कुक्ष्यात्मोदरात् भृगः स्त्रिः । ५ । १ । ९० ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् भृगः स्त्रिः स्यात् । कुक्षिम्भरि,
आत्मम्भरिः, उदरम्भरिः ॥ ९० ॥

अहोऽच् । ५ । १ । ९१ ।

कर्मणः पराद् अहोश्च स्यात् । पूजाऽर्हा साध्वी ९१ ॥

धनुष्-दण्ड-त्सरु-लाङ्गलाऽङ्कुश-ऋष्टि-यष्टि-शक्ति-तो-
मर-घटाद्ग्रहः । ५ । १ । ९२ ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् ग्रहोऽच् स्यात् । धनुर्ग्रहः, दण्ड-
ग्रहः, तसरुग्रहः, लाङ्गलग्रहः, अङ्कुशग्रहः, ऋष्टिग्रहः, यष्टि-
ग्रहः, शक्तिग्रहः, तोमरग्रहः, घटग्रहः ॥ ९२ ॥

सूत्राद् धारणे । ५ । १ । ९३ ।

सूत्रात् कर्मणः पराद् ग्रहो ग्रहणपूर्वकधारणाधाद् अच्
स्यात् । सूत्रग्रहः प्राज्ञः, सूत्रधारो वा । धारण इति किम् ?
सूत्रग्राहः ॥ ९३ ॥

आयुधाऽऽदिभ्यो धृगोऽदण्डादेः । ५ । १ । ९४ ।

दण्डादिवर्जाद् आयुधादेः कर्मणः पराद् धृगोऽच्
स्यात् । धनुर्दरः, भूधरः । अदण्डादेरिति किम् ? दण्ड-
धारः । कुण्डधारः ॥ ९४ ॥

हृगो वयोऽनुद्यमे । ५ । १ । ९५

कर्मणः पराद् हृगो ययस्यनुयमे च गम्येऽन् स्यात् ।
अस्थिहरः श्वशिशुः । एषाम् उत्क्षेपणमाकादो धारणं या,
तदभावे । अंशहरो दायादः, मनोहरा माला । ययोऽनु-
यम इति किम् ? भारहारः ॥ ९० ॥

आडः शीले । ५ । १ । ९६ ।

कर्मणः परादाहपूर्वाद् हृगोः शीले गम्येऽन् म्यात् ।
पुष्याहरः । शील इति किम् ? पुष्याहारः ॥ ९६ ॥

दृति-नाथात् पशौ इः । ५ । १ । ९७ ।

आभ्यां कर्मभ्यां परात् हृगः पशौ कर्त्तरि इः स्यात् ।
दृतिहरिः श्वा, नाथहरिः सिंहः ॥ ९७ ॥

रजस्-फले-मलाद् ग्रहः । ५ । १ । ९८ ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् ग्रहेरिः स्यात् । रजोग्रहिः, फले-
ग्रहिः, मलग्रहिः ॥ ९८ ॥

देव-वाताद् आपः । ५ । १ । ९९ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् आपेरिः स्यात् । देवाऽऽपिः,
वाताऽऽपिः ॥ ९९ ॥

शकृत्-स्तम्बाद् वत्स-त्रीर्हो कृगः । ५ । १ । १०० ।

आभ्यां कर्मभ्यां परात् कृगो यथामहम्यं वत्सत्रीर्होः
कत्रोरिः स्यात् । शकृत्करिर्वत्सः, स्तम्पकरिर्वीहिः ॥ १०० ॥

किम्-यत्-तद्-बहोरः । ५ । १ । १०१ ।

एभ्यः कर्मभ्यः परात् कृगः अः स्यात् । किंकरा,
यत्करा, तत्करा, बहुकरा ॥ १०१ ॥

सङ्ख्याऽहर्दिवा-विभा-निशा-प्रभा-भास्- चत्र-कर्तृ-
आदि-अन्ताऽनन्त-कार-बाहु-अरूप-धनुष्-नान्दी-
लिपि-लिवि-बलि-भक्ति-क्षेत्र-जङ्घा-क्षपा-
क्षणदा-रजनि-दोषा-दिन-दिवसात् टः

। ५ । १ । १०२ ।

सङ्ख्येत्यर्थप्रधानमपि एभ्यः कर्मभ्यः परात् कृगः टः
स्यात् । सङ्ख्याकरः, द्विकरः, अहस्करः, दिवाकरः विभा-
करः, निशाकरः, प्रभाकरः, भास्करः, चित्रकरः, कर्तृकरः,
आदिकरः, अन्तकरः, अनन्तकरः, कारकरः, बाहुकरः,
अरूपकरः, धनुष्करः, नान्दीकरः, लिपिकरः, लिविकरः,
बलिकरः, भक्तिकरः, क्षेत्रकरः, जङ्घाकरः, क्षपाकरः, क्षण-
दाकरः, रजनिकरः, दोषाकरः, दिनकरः, दिवसकरः ॥ १०२ ॥

हेतु-तच्छीलाऽनु'कूलेऽशब्द-श्लोक-कलह-गाथा-
वैर-चाटु-सूत्र-मन्त्र-पदात् । ५ । १ । १०३ ।

एषु कर्तृषु शब्दादिवर्जात् कर्मणः परात् कृगः टः स्यात् ।
यशस्करी विद्या, श्राद्धकरः, प्रेषणकरः । शब्दादिनिषेधः
किम् ? शब्दकार इत्यादि ॥ १०३ ॥

भृतौ कर्मणः । ५ । १ । १०४ ।

कर्मशब्दात् कर्मणः परात् कृगो भृतौ गम्यायां टः
स्यात् । कर्मकरी दासी ॥ १०४ ॥

क्षेम-प्रिय-मद्र-भद्रात् खाऽण् । ५ । १ । १०५ ।

एभ्यः कर्मभ्यः परात् कृगः खाऽणी स्याताम् । क्षेम-
इरः, क्षेमकारः, प्रियइरः, प्रियकारः, मद्रइरः, मद्रकारः,
भद्रइरः, भद्रकारः ॥ १०५ ॥

मेघर्त्ति-भयाऽभयात् खः । ५ । १ । १०६ ।

एभ्यः कर्मभ्यः परात् कृगः खः स्यात् । मेघइरः,
क्रातिइरः, भयइरः, अभयइरः ॥ १०६ ॥

प्रिय-वशाद् वदः । ५ । १ । १०७ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् वदः खः स्यात् । प्रियम्वदः,
वशम्वदः ॥ १०७ ॥

द्विपन्तप-परन्तपो । ५ । १ । १०८ ।

द्विपत्पराभ्यां कर्मभ्यां परात् ण्यन्तात् तपेः खो हस्यो
द्विपतोऽच्च निपात्यते । द्विपन्तपः, परन्तपः ॥ १०८ ॥

परिमाणार्थ-मित-नखात् पचः । ५ । १ । १०९ ।

प्रस्थादिमितनखेभ्यः कर्मभ्यः परात् पचे. खः स्यात् ।
प्रश्मपचः, मितपचः, नखपचः ॥ १०९ ॥

कूलाऽभू-करीपात् कपः । ५ । १ । ११० ।

एभ्यः कर्मभ्यः कपेः खः स्यात् । कूलइपा, अभ्रइपा,
करीपइपा ॥ ११० ॥

सर्वात् सहश्च । ५ । १ । १११ ।

सर्वात् कर्मणः परात् सहेः कपेश्च खः स्यात् । सर्व-
सहः, सर्वइपः ॥ १११ ॥

भृ-वृ-जि-नृ-तप-दमेश्च नाम्नि । ५ । १ । ११२ ।

१ हेलादी तीर्थकरः निर्धर इत्यपि कश्चिदिति धोमेघविजयोपाध्यायाश्च-
न्द्रप्रभायाम् । सूत्रे सो केचनैव सिद्धे अग्रहणं अन्यत्रापनायम् ।

कर्मणः परेभ्य एभ्यः, सहेश्च संज्ञायां खः स्यात् ।
विश्वम्भरा भूः, पतिम्बरा कन्या, शत्रुञ्जयोऽद्वि, रथन्तरं
साम, शत्रुन्तपो राजा, बलिन्दमः कृष्णः, शत्रुंसहो
राजा । नाम्नीति किम् ? कुटुम्बभारः ॥ ११२ ॥

धारेर्धर्च । ५ । १ । ११३ ।

कर्मणः पराद् धारेः संज्ञायां खः स्यात्, धारेश्च धर् ।
वसुन्धरा भूः ॥ ११३ ॥

पुरन्दर-भगन्दरौ । ५ । १ । ११४ ।

एतौ संज्ञायां खान्तौ निपात्येते । पुरन्दरः शक्रः,
भगन्दरो व्याधिः ॥ ११४ ॥

वाचंयमो व्रते । ५ । १ । ११५ ।

व्रते गम्यमाने वाचः कर्मणः पराद् यमेः खो, वाचो
ऽमन्तश्च स्यात् वाचंयमो व्रती ॥ ११५ ॥

मन्यात् णिन् । ५ । १ । ११६ ।

कर्मणः पराद् मन्यतेर्णिन् स्यात् । पण्डितमानी
बन्धोः ॥ ११६ ॥

कर्तुः खश् । ५ । १ । ११७ ।

प्रत्ययार्थात् कर्तुः कर्मणः पराद् मन्यतेः खश्
स्यात् । पण्डितम्मन्यः । कर्तुरिति किम् ? पटुमानी चैत्रस्य
॥ ११७ ॥

एजेः । ५ । १ । ११८ ।

कर्मणः परादेजयतेः खश् स्यात् । अरिमेजयः ॥ ११८ ॥

शुनी-स्तन-मुञ्ज-कूलाऽऽस्य-पुष्पात्

दूधेः । ५ । १ । ११९ ।

एभ्यः कर्मभ्यः ह्येः खश् स्यात् । शुनिन्धयः, स्तन-
न्धयः, मुञ्जन्धयः, कूलन्धयः, आस्यन्धयः, पुण्यन्धयः ॥

नाडी-घटी-खरी-मुष्टि-नासिका-वाताद्

ध्मश्च । ५ । १ । १२० ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् ध्मः, ह्येथ खश् स्यात् । नाडि-
न्धमः नाडिन्धयः । घटिन्धमः, घटिन्धयः । खरिन्धमः,
खरिन्धयः । मुष्टिन्धमः, मुष्टिन्धयः । नासिकन्धमः, नासि-
कन्धयः । वातन्धमः, वातन्धयः ॥ १२० ॥

पाणि-करात् । ५ । १ । १२१ ।

आभ्यां कर्मभ्यां परात् ध्मः खश् स्यात् । पाणि-
न्धमः, करन्धमः ॥ १२१ ॥

कूलाद् उद्रुजोद्ग्रहः । ५ । १ । १२२ ।

कूलात् कर्मणः पराभ्यामाभ्यां खश् स्यात् । कूलमु-
द्रुजः, कूलमुद्ग्रहः ॥ १२२ ॥

वहाऽभात् लिहः । ५ । १ । १२३ ।

आभ्यां कर्मभ्यां परात् लिहः खश् स्यात् । वहलिहः,
अभ्रलिहः ॥ १२३ ॥

बहु-विध्वरुप्-तिलात् तुदः । ५ । १ । १२४ ।

एभ्यः कर्मभ्यः परात् तुदेः खश् स्यात् । बहुन्तुदः,
विधुन्तुदः, अरुन्तुदः, तिलन्तुदः ॥ १२४ ॥

ललाट-वात-शर्द्धात् तपाऽज-हाकः । ५ । १ । १२५ ।

एभ्यः कर्मभ्यः परंभ्यो यथासङ्ख्यं तपाऽजहागभ्यः
खश् स्यात् । ललाटन्तपः, वातमजः, शर्द्धज्रहः ॥ १२५ ॥

असूर्योग्राद् वृशः । ५ । १ । १२६ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् द्योः खश् स्यात् । असूर्यम्प-
श्यः, उग्रम्पश्यः ॥ १२६ ॥

इरम्मदः । ५ । १ । १२७ ।

इरापूर्वाद् मदेः खश् स्यात् । इरम्मदः ॥ १२७ ॥

नग्न-पलित-प्रियाऽन्ध-स्थूल-सुभगाऽऽढ्य-तदन्ताऽ-

च्छयर्थेऽच्चेर्भुवः खिष्णु-खुकर्जौ । ५ । १ । १२८ ।

नग्रादिभ्यः केवलेभ्यस्तदन्तेभ्यश्चाऽन्व्यन्तेभ्यः च्यर्थं
वृत्तिभ्यः पराद् भुवः खिष्णुखुकर्जौ स्याताम् । नग्नम्भविष्णुः,
नग्नम्भावुकः, पलितम्भविष्णुः, पलितम्भावुकः, प्रियम्भ-
विष्णुः, प्रियम्भावुकः, अन्धम्भविष्णुः, अन्धम्भावुकः,
स्थूलम्भविष्णुः, स्थूलम्भावुकः, सुभगम्भविष्णुः, सुभ-
गम्भावुकः, आढ्यम्भविष्णुः, आढ्यम्भावुकः तदन्तः,
सुनग्नम्भविष्णुः, सुनग्नम्भावुक इत्यादि । अच्चेरिति
किम् ? आढयो भविता ॥ १२८ ॥

कृगः खनद् करणे । ५ । १ । १२९ ।

नग्रादिभ्योऽच्यन्तेभ्यः च्यर्थं वृत्तिभ्यः परात् कृगः
करणे खनद् स्यात् । नग्नङ्करणं घृतम्, पलितङ्करणम्, प्रिय-
ङ्करणम्, अन्धङ्करणम्, स्थूलङ्करणम्, सुभगङ्करणम्, आढ्य-
ङ्करणम्, सुनग्नङ्करणम् । च्यर्थं इति किम् ? नग्नं करोति
घृतेन ॥ १२९ ॥

भावे चाऽऽशिताद् भुवः खः । ५ । १ । १३० ।

आशितात् पराद्भुवो भावकरणपोः खः स्यात् ।
आशितम्भवः ते, आशितम्भव ओदनः ॥ १३० ॥

नाम्नो गमः खद्-डौ च, विहायसस्तु

विहः । ५ । १ । १३१ ।

नाम्नः पराद् गमेः खड्खस्त्राः स्युः, विहायसो विहश्च ।
 तुरङ्गः, तुरगः । विहङ्गः, विहगः । तुरङ्गमः, विहङ्गमः, सुत-
 ङ्गमो मुनिः ॥ १३१ ॥

सुग-दुर्गमाऽऽधारे । ५ । १ । १३२ ।

सुदुर्भ्यां पराद् गमेराधारे ङः स्यात् । सुगः, दुर्गः
 पन्थाः ॥ १३२ ॥

निर्गो देशे । ५ । १ । १३३ ।

निस्पृर्चाद् गमेराधारे देशे ङः स्यात् । निर्गो देशः ॥

शमो नाम्नि अः । ५ । १ । १३४ ।

शमो नाम्नः परादातोः संज्ञायामः स्यात् । शम्भवो
 ऽहंन् । नाम्नीति किम् ? शङ्करी दीक्षा ॥ १३४ ॥

पार्श्व्वाऽऽदिभ्यः शीङः । ५ । १ । १३५ ।

एभ्यो नामभ्यः परात् शीङः, अः स्यात् । पार्श्व-
 शयः ॥ १३५ ॥

ऊर्ध्वाऽऽदिभ्यः कर्तुः । ५ । १ । १३६ ।

एभ्यः कर्तृवाचिभ्यः परात् शीङः अः स्यात् । ऊर्ध्व-
 शयः, उत्तानशयः ॥ १३६ ॥

आधारात् । ५ । १ । १३७ ।

आधाराद् नाम्नः परात् शीङः अः स्यात् । ग्वशयः
 ॥ १३७ ॥

चरेष्टः । ५ । १ । १३८ ।

आधारात् परात् चरं ङः स्यात् । कुरुचरी ॥ १३८ ॥

भिक्षा-सेनाऽऽदायात् । ५ । १ । १३९

एभ्यः परात् चरेष्टः स्यात् । भिक्षाचरी, सेनाचरः,
आदायचरः ॥ १३९ ॥

पुरोऽग्रतोऽग्रे सत्तेः । ५ । १ । १४० ।

एभ्यः परात् सत्तेष्टः स्यात् । पुरःसरी, अग्रतः सरः,
अग्रेसरः ॥ १४० ॥

पूर्वात् कर्तुः । ५ । १ । १४१ ।

पूर्वात् कर्तृवृत्तेः परात् सत्तेष्टः स्यात् । पूर्वसरः । कर्तु-
रिति किम् ? पूर्वसारः ॥ १४१ ॥

स्था-पा-स्ना-त्रः कः । ५ । १ । १४२ ।

नाम्नः परेभ्य एभ्यः कः स्यात् । सप्तस्थः, कच्छपः,
नदीष्णः, धर्मत्रम् ॥ १४२ ॥

शोकापनुद-तुन्दपरिमृज-स्तम्बेरम-कर्णेजपं प्रियाऽ-
लस-हस्ति-सूचके । ५ । १ । १४३ ।

एते यथासङ्ख्यं प्रियादिष्वर्थेषु कान्ता निपात्यन्ते ।
शोकापनुदः प्रियः, तुन्दपरिमृजोऽलसः, स्तम्बेरमो हस्ती,
कर्णेजपोऽतिखलः । एष्विति किम् ? शोकापनुदो धर्मा-
चार्यः ॥ १४३ ॥

मूलविभुजाऽऽदयः । ५ । १ । १४४

एते कान्ता यथादर्शनं निपात्यन्ते । मू. विभुजो
रथः, कुमुदं कैरवम् ॥ १४४ ॥

दुहेर्दुघः । ५ । १ । १४५

नाम्नः पराद् दुहेर्दुघः स्यात् । कामदुघा ॥ १४५ ॥

भजो विष् । ५ । १ । १४६ ।

नाम्नः पराद् भजेर्विण् स्यात् । अर्द्धभाक् ॥ १४६ ॥

मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित् । ५ । १ । १४७ ।

नाम्नः पराद् धातोरेते यथालक्ष्यं स्युः । मन्, इन्द्र-
शर्मा । वन्, विजावा । क्वनिप्, सुधीवा । विच्,
शुभंयाः ॥ १४७ ॥

क्विप् । ५ । १ । १४८ ।

नाम्नः पराद् धातोर्धथालक्ष्यं क्विप् स्यात् । उखा-
त् । १४८ ॥

स्पृशोऽनुदकात् । ५ । १ । १४९ ।

उदकवर्जाद् नाम्नः परात् स्पृशोः क्विप् स्यात् । घृत्-
स्पृक् । अनुदकादिति किम् ? उदकस्पर्शः ॥ १४९ ॥

अदोऽन्नन्नात् । ५ । १ । १५० ।

अन्नवर्जाद् नाम्नः पराददेः क्विप् स्यात् । आमात् ।
अन्ननादिति किम् ? अन्नादः ॥ १५० ॥

ऋव्यात्-ऋव्यादावाम-पक्वाऽऽदौ । ५ । १ । १५१ ।

एतौ यथासङ्ख्यमामात् पक्वादर्थौ क्विण्णन्तौ साधु
स्तः । ऋव्यात् आममांसभक्षः, ऋव्यादः पक्वमांस-
भक्षः ॥ १५१ ॥

त्यदाद्यन्यसमानादुपमानाद् व्याप्ये दृशः टक्-

सकौ च । ५ । १ । १५२ ।

एभ्य उपमानेभ्यो व्याप्येभ्यः पराद् दृशोर्व्याप्य एव टक्-
सकौ क्विप् च स्युः । त्यादृशः, त्यादृक्षः, त्यादृक्, अन्यादृशः
अन्यादृक्षः, अन्यादृक्, सदृशः, सदृक्षः, सदृक् । व्याप्य
इति किम् ? तेनेव दृश्यते ॥ १५२ ॥

कर्तुर्णिन् । ५ । १ । १५३ ।

कर्त्र्थाद्दुपमानात् पराद् धातोर्णिन् स्यात् । उष्ट्र-
कोशी ॥ १५३ ॥

अजातेः शीले । ५ । १ । १५४ ।

आजात्यर्थाद् नाम्नः पराच्छीलार्थाद्दातोर्णिन् स्यात् ।
उष्णभोजी, प्रस्थायी । अजातेरिति किम् ? शालीन्
भोक्ता । शील इति किम् ? उष्णभोजो मन्दः ॥ १५४ ॥

साधौ । ५ । १ । १५५ ।

नाम्नः परात् साध्वर्थाद्दातोर्णिन् स्यात् । साधु-
कारी ॥ १५५ ॥

ब्रह्मणो वदः । ५ । १ । १५६ ।

ब्रह्मणः पराद् वदेर्णिन् स्यात् । ब्रह्मवादी ॥ १५६ ॥

व्रताऽऽभीक्ष्ये । ५ । १ । १५७ ।

अनयोर्गम्यमानयोर्नाम्नः पराद्दातोर्णिन् स्यात् । स्थ-
ण्डिलवर्त्ती, क्षीरपायिण उशीनराः ॥ १५७ ॥

करणाद् यजो भूते । ५ । १ । १५८ ।

करणार्थाद् नाम्नः पराद् भूतार्थात् यजेर्णिन् स्यात् ।
अग्निष्टोमयाजी ॥ १५८ ॥

निन्द्यं व्याप्यादिन् विक्रियः । ५ । १ । १५९ ।

व्याप्याद् नाम्नः परात् भूतार्थाद् विक्रियः कुत्से कर्त्त-
रीन् स्यात् । सोमविक्रयी । निन्द्य इति किम् ? धान्य
विक्रायः ॥ १५९ ॥

हनो णिन् । ५ । १ । १६० ।

व्याप्यात् पराद् भूतार्थाद् हन्तेर्निन्द्ये कर्त्तरि णिन्
स्यात् । पितृघाती ॥ १६० ॥

ब्रह्म-भ्रूण-वृत्रात् क्विप् । ५ । १ । १६१ ।

एभ्यः कर्मभ्यः पराद् भूतार्थाद्धन्तेः क्विप् स्यात् ।

ब्रह्महा, भ्रूणहा, वृत्रहा ॥ १६१ ॥

कृगः सु-पुण्य-पाप-कर्म-मन्त्र-पदात् । ५ । १ । १६२ ।

सोः पुण्यादेश्च कर्मणः परात् भूतार्थात् कृगः क्विप्
स्यात् । सुकृत्, पुण्यकृत्, पापकृत्, कर्मकृत्, मन्त्रकृत्,
पदकृत् ॥ १६२ ॥

सोमात् सुगः । ५ । १ । १६३ ।

सोमाद्व्याप्यात् पराद् भूतार्थात् सुगः क्विप् स्यात् ।
सोमसुत् ॥ १६३ ॥

अग्नेश्चेः । ५ । १ । १६४ ।

अग्नेर्व्याप्यात् पराद् भूतार्थात्चेः क्विप् स्यात् । अग्नि-
चित् ॥ १६४ ॥

कर्मण्यग्न्यर्थे । ५ । १ । १६५ ।

कर्मणः पराद् भूतार्थात्चेः कर्मण्यग्न्यर्थे क्विप् स्यात् ।
इयेनचित् ॥ १६५ ॥

दृशः क्विप् । ५ । १ । १६६ ।

व्याप्यात् पराद् भूतार्थाद् दृशेः क्विप् स्यात् । बहु-
दृशा ॥ १६६ ॥

सह-राजभ्यां कृग्-युधेः । ५ । १ । १६७ ।

आभ्यां कर्मभ्यां पराद् भूतार्थात् कृगो युधेश्च क्विप्
स्यात् । सहकृत्वा, सहयुध्वा, राजकृत्वा, राजयुध्वा ॥ १६७ ॥

अनोर्जनेर्डः । ५ । १ । १६८ ।

कर्मणः परादनुपूर्वात् भूतार्थाद् जनेर्डः स्यात् । पुम-
नुजः ॥ १६८ ॥

सप्तम्याः । ५ । १ । १६९ ।

सप्तम्यन्ताद् भूतार्थात् जनेर्डः स्यात् । मन्दुरजः ॥ १६९ ॥

अजातेः पञ्चम्याः । ५ । १ । १७० ।

पञ्चम्यन्तादजात्यर्थाद् भूतार्थाद् जनेर्डः स्यात् । बु-
द्धिजः । अजातेरिति किम् ? गजात् जातः ॥ १७० ॥

क्वचित् । ५ । १ । १७१ ।

उक्तादन्यत्रापि यथालक्ष्यं डः स्यात् । किन्नः, अनुजः,
अजः, स्त्रीजः, ब्रह्मज्यः, वराहः, आखः ॥ १७१ ॥

सु-यजोर्ङ्वनिप् । ५ । १ । १७२ ।

आभ्यां भूतार्थाभ्यां वनिप् स्यात् । सुत्वानौ, यज्वा
॥ १७२ ॥

जूषोऽतृः । ५ । १ । १७३ ।

जूषेर्भूतार्थादतृः स्यात् । जरती ॥ १७३ ॥

क्त-क्तवतू । ५ । १ । १७४ ।

भूतार्थाद् धातोरेतौ स्याताम् । कृतः, कृतवान् ॥ १७४ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्रा-
भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ पञ्चमस्याध्यायस्य
प्रथमः पादः समाप्तः ॥ ५ । १ ॥

१ ब्रह्मणि जीनवान् इति ज्याधातोर्ङः । वरमाहृतवानिति वराहः ।

२ पकारः पितृव्यवर्तकराचर्यः । इमारो गुणनिषेधार्थः । इदुच्चारार्थः ।

॥ द्वितीयः पादः

श्रु-सद-वस्भ्यः परोक्षा वा । ५ । २ । १ ।

एभ्यो भूतार्थेभ्यः परोक्षा वा स्यात् । उपशुश्राव,
अनूवास । पक्षे, उपाश्रौषीत्, उपाशृणोत्, उपासदत्,
उपससाद, उपासीदत् । अन्वात्सीत्, अन्ववसत् ॥ १ ॥

तत्र कसु-कानौ तद्वत् । ५ । २ । २ ।

परोक्षामात्रविषये धातोः परौ क्वसुकानौ स्यातां,
तौ च परोक्षेव । शुश्रुवान्, सेदिवान्, ऊपिवान्, पेचि-
वान्, पेचानः ॥ २ ॥

वा ईयिवत्-अनाश्वत्-अनूचानम् । ५ । २ । ३ ।

एते भूतेऽर्थे कसुकानान्ताः कर्त्तरि वा निपात्यन्ते ।
समीयिवान्, अनाश्वान्, अनूचानः । पक्षे, अगात्, उर्पत्,
उपेयाथ, नाशीत्, नाशनात्, नाश, अनववोचत्, अन्व-
वक्, अन्वव्रीत्, अनूवाच ॥ ३ ॥

अद्यतनी । ५ । २ । ४ ।

भूतार्थाद्धातोर्द्यतनी स्यात् । अकार्षीत् ॥ ४ ॥

विशेषाऽविवक्षाव्यामिश्रे । ५ । २ । ५ ।

अनद्यतनादिविशेषाऽविवक्षां व्यामिश्रणे च सति
भूतार्था धातोर्द्यतनी स्यात् । रामो वनमगमत् । अद्य
ह्यो वाऽभुम्हाहि ॥ ५ ॥

रात्रौ वसोऽन्त्ययामाऽस्वप्तर्यद्य । ५ । २ । ६ ।

१ वाच्यनात् पक्षे यथा स्वबालमद्यतनी ह्यस्तनी च भवतीत्याचार्यः । परो-
क्षाऽद्यतनीर्त्तमानादीना णवादेव प्रत्ययः तृतीयाध्याप्रतृतीयपादे दृश्यः

रात्रौ भूतार्थवृत्तेर्वसतेरद्यतनी स्यात्, स चेदर्थो यस्यां
रात्रौ भूतस्तस्या एवान्त्ययामं व्याप्त्याऽस्वप्तरि कर्त्तरि
स्यात् । अद्यतनेनैवान्त्ययामेनावच्छिन्ने अद्यतने चेत् प्रयो
गोऽस्ति नाद्यतनान्तरे । अमुत्रावात्सम् । रात्र्यऽन्त्ययामे
तु मुहूर्त्तमपि स्वापेऽमुत्रावसमिति ॥ ६ ॥

अनद्यतने ह्यस्तनी । ५ । २ । ७ ।

आ न्याय्याद् उत्थानादान्याय्यात् च संवेशनादहरुभयतः,
सार्द्धरात्रं वाऽद्यतनेः, तस्मिन्नसति भूतार्थाद् धातोर्ह्यस्तनी
स्यात् । अकरोत् ॥ ७ ॥

ख्याते दृश्ये । ५ । २ । ८ ।

लोकविज्ञाते प्रयोक्तुः शक्यदर्शने भूतानद्यतसर्थं वर्त्त-
मानाद् धातोर्ह्यस्तनी स्यात् । अरुणत् सिद्धराजोऽ
वन्तीम् । ख्यात इति किम् ? चकार कटम् । दृश्य इति
किम् ? जघान कंसं किल वासुदेवः ॥ ८ ॥

अयदि स्मृत्यर्थे भविष्यन्ती । ५ । २ । ९ ।

स्मृत्यर्थे धातावुपपदे भूतानद्यतनार्थवृत्तेर्धातोर्भविष्य-
न्ती स्यात् ; अयद्योगे । स्मरसि सोधो ! स्वर्गे स्थास्यामः ?
अयदीति किम् ? अभिजानासि मित्र ! यत् कलिङ्गेष्व-
वसाम ? ॥ ९ ॥

वा काङ्क्षायाम् । ५ । २ । १० ।

१ अनन्तर गताया रात्रेर्यामद्रयादवांग् यावदागामिन्या रात्रे प्रथम यामद्रयम्,
दिवसश्च सकलः सोऽद्यतनः बाल इति तात्पर्यम् ।

२ यच्छब्दे उपपदे भविष्यन्ती न स्यादित्यर्थः ।

स्मृत्यर्थे धातावुपपदे प्रयोक्तुः क्रियान्तराङ्कार्यां सत्प्रां
भूतानद्यतनार्थाद् धातोर्भविष्यन्ती वा स्यात् । स्मरसि
मित्र ! कश्मीरेषु वत्स्यामोऽवसाम वा, तत्रौदनं भोक्ष्या-
महे, अभुञ्महि वा ? ॥ १० ॥

कृताऽस्मरणाऽतिनिह्वे परोक्षा । ५ । २ । ११ ।

कृतस्यापि चित्तविक्षेपादिनाऽस्मरणेऽत्यन्तनिह्वे वा
गम्ये भूतानद्यतनार्थाद् धातोः परोक्षा स्यात् । सुप्तोऽहं
किल विललाप । कलिद्रोषु ब्राह्मणो हतस्त्वया, नाऽहं
कलिद्रान् जगाम ॥ ११ ॥

परोक्षे । ५ । २ । १२ ।

भूतानद्यतने परोक्षार्थाद् धातोः परोक्षा स्यात् । धर्मं
दिदेश तीर्थङ्करः ॥ १२ ॥

ह-शश्वद्-युगान्तःप्रच्छये ह्यस्तनी वा । ५ । २ । १३ ।

हे शश्वति च प्रयुक्ते पञ्चवर्षमध्यप्रच्छये च भूतानद्य-
तने परोक्षेऽर्थे वर्तमानाद् धातोर्ह्यस्तनीपरोक्षे स्याताम् ।
इति हाकरोत्, इति ह चकार, शश्वदकरोत्, शश्वच
कार, किमगच्छस्त्वं मथुराम् ? किं जगन्थ त्वं मथु-
राम् ? ॥ १३ ॥

अविवक्षिते । ५ । २ । १४ ।

भूतानद्यतने परोक्षे परोक्षत्वेनाविवक्षितेऽर्थे वर्तमा-
नाद् धातोर्ह्यस्तनी स्यात् । अहन् कंसं किल वासुदेवः । १४ ।

वाऽद्यतनी पुराऽऽदौ । ५ । २ । १५ ।

१ चक्रे मुच्युः मुजनैक्युः (वासवदत्ता) इत्यत्र "अनवधानेऽपि स्वदे-
दशप्रत्यभिर्माणं मुनाकर्मितं" तटीकावार. समादधे । आदिपश्चात् मेदोविभक्तिह-
र्षादिनाऽऽस्मरणे परोक्षा स्यादिति भावः । नाऽह कलिद्रान् जगामेति निह्वः ।

तानद्यतने परोक्षे परोक्षत्वेनाविबक्षितेऽर्थे वर्त्तमानाद्घातोः पुरादावुपपदे अद्यतनी वा स्यात् । अवात्सुरिह पुरा छात्राः । पक्षे, अवसन्, ऊपुर्वा । तदाऽभाषिष्ट राः घव' पक्षे, अभाषत, वभाषे । ॥ १५ ॥

स्मे च वर्त्तमाना । ५ । २ । १६ ।

भूतानद्यतनेऽर्थे वमर्त्तानाद्घातोः स्मे पुराऽऽदौ चोपपदे वर्त्तमाना स्यात् । पृच्छति स्म पुरोधसम्, वसन्तीह पुरा छात्राः, अथाऽऽह वर्णीः ॥ १६ ॥

ननौ पृष्टोक्तौ सद्वत् । ५ । २ । १७ ।

ननावुपपदे पृष्टप्रतिवचने भूतेऽर्थे वर्त्तमानाद् घातो-
वर्त्तमानेव वर्त्तमाना स्यात् । किमकार्षीः कटं चैत्र । ननु
करोमि भोः, ननु कुर्वन्तं मां पश्य ॥ १७ ॥

न-न्वोर्वा । ५ । २ । १८ ।

न्वोरुपपदयोः पृष्टोक्तौ भूतेऽर्थे वर्त्तमानाद् घातोर्वा
वर्त्तमाना स्यात्, सा च सद्वत् । किमकार्षीः कटं चैत्र ? न
करोमि भोः, न कुर्वन्तं मां पश्य, नाकार्षम् । नु करोमि
भोः ? नु कुर्वाणं मां पश्य, न्वकार्षम् ॥ १८ ॥

सति । ५ । २ । १९ ॥

वर्त्तमानार्थाद् घातोर्वर्त्तमाना स्यात् । अस्ति कूर्ं
चति, मांसं न भक्षयति, इहाधीमहे, तिष्ठन्ति पर्वताः ॥

शत्रानशावेष्यति, तु सस्यौ । ५ । २ । २० ।

१ सद्, वर्त्तमाना, तद्वत् ।

२ भविष्यति काले तु स्यसहितौ शत्रु-आनशो भवत इति भावः ।

सदर्याद्वातोः शत्रानशौ स्यातां, भविष्यन्तोविषये-
ऽर्थं स्ययुक्तौ । यान्, शयानः, यास्यन्, शशिष्यमाणः ॥२०॥

तौ माड्याक्रोशेषु । ५ । २ । २१ ।

माड्युपपदे आक्रोशे गम्ये तौ शत्रानशावेव स्याताम् ।
मा पचन् वृपलो ज्ञास्यति । मा पचमानोऽसौ मर्तुकामः ॥२१॥

वा वेत्तेः क्वसुः । ५ । २ । २२ ।

सदर्याद्वेत्तेः क्वसुर्वा स्यात् । तत्त्वं विद्वान्, चिदन् ॥२२॥

पूङ्-यजः शानः । ५ । २ । २३ ।

आभ्यां सदर्याभ्यां परः शानः स्यात् । पवमानः,
यजमानः ॥ २३ ॥

वयः-शक्ति-शीले । ५ । २ । २४ ।

एषु गम्येषु सदर्याद्वातोः शानः स्यात् । म्त्रियं गच्छ-
मानाः, समश्रानाः, परान्निन्दमानाः ॥ २४ ॥

धारीडोऽकृच्छ्लेऽतृशु । ५ । २ । २५ ।

सुखसाध्ये सत्यर्थं वर्तमानाद् धारेरिडश्च परोऽतृशु
स्यात् । धारयन् आचाराङ्गम्, अधीयन् द्रुमपुष्पोयम् ॥२५॥

सुग्-द्विषाऽर्हः सत्रि-शत्रु-स्तुत्ये । ५ । २ । २६ ।

सदर्थेभ्य एभ्यो यथासङ्ख्यं सत्रिणि शत्रौ स्तुत्ये च
कर्त्तव्यं तृशु स्यात् । सर्वे सुन्वन्तः, चौरं द्विषन्, पूजामर्हन् ।
एष्विति किम् ? सुरां सुनोति ॥ २६ ॥

तृन् शील-धर्म-साधुषु । ५ । २ । २७ ।

१ जेनाता प्रथमभाषणम् । दशवैशालिकनाम्नः सूत्रस्य प्रथममन्वयन दुसुपुर्वायम् ।

२ सत्री वनमानस्तत्र । चौरं द्विषन्त्यत्र चौरस्य शत्रुः, पूजामर्हन्त्यत्र

स्तुत्य इत्यर्थः ।

शीलादिषु सदर्थान् घातोस्तृन् स्यात् । कर्त्ता कटम्,
वधूमृदां मुण्डयितारः श्राविष्टायनाः, गन्ता खेलः ॥ २७ ॥

भ्राजि-अलङ्कृग्-निराकृग्-भू-सहि-रुचि-वृत्ति-वृधि-

चरि-प्रजनाऽपत्रप इष्णुः । ५ । २ । २८ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्य इष्णुः स्यात् । भ्राजिष्णुः,
अलङ्करिष्णुः, निराकरिष्णुः, भविष्णुः, सहिष्णुः,
रोचिष्णुः, वर्त्तिष्णुः, वृद्धिष्णुः, चरिष्णुः, प्रजनिष्णुः,
अपत्रपिष्णुः ॥ २८ ॥

उदः पचि-पति-पदि-मदेः । ५ । २ । २९ ।

उत्पूर्वेभ्य एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्य इष्णुः स्यात् । उत्प-
चिष्णुः, उत्पतिष्णुः, उन्मदिष्णुः ॥ २९ ॥

भू-जेः ष्णुक् । ५ । २ । ३० ।

आभ्यां शीलादिसदर्थान्भ्यां ष्णुक् स्यात् । भूष्णुः,
जिष्णुः ॥ ३० ॥

स्था-ग्ला-म्ला-पचि-परिमृजि-क्षेः स्नुः । ५ । २ । ३१ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यः स्नुः स्यात् । स्थास्नुः, ग्ला-
स्नुः, म्लास्नुः, पक्षुः, परिमाक्षुः, क्षेष्णुः ॥ ३१ ॥

त्रसि-शृधि-धृषि-क्षिपः क्नुः । ५ । २ । ३२ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यः क्नुः स्यात् । त्रस्नुः, शृन्नुः,
धृष्णुः, क्षिप्नुः ॥ ३२ ॥

सन्-भिक्षाऽऽशंसेरुः । ५ । २ । ३३ ।

शीलादिसदर्थान् सन्नन्ताद् भिक्षाऽऽशंसिभ्यां च उः
स्यात् । लिप्सुः, भिक्षुः, आशंसुः ॥ ३३ ॥

विन्दु-इच्छृ । ५ । २ । ३४ ।

शीलादिसदर्थाभ्यां वंतीच्छतिभ्यामुः, यथासङ्ख्यं
नुपान्त्यच्छान्तादेशौ च निपात्येते । विन्दुः, इच्छुः ॥ ३४ ॥

शृ-वन्देराः । ५ । २ । ३५ ।

आभ्यां शीलादिसदर्थाभ्यां आः स्यात् । विगराः,
चन्दाः ॥ ३५ ॥

दा-द्रुधे-सि-शद-सदो रुः । ५ । २ । ३६ ।

शीलादिसदर्थेभ्यो दारूपद्रुधेसिशदसद्गो रुः स्यात् ।
दाः, धाः, सेः, शद्रुः, सद्रुः ॥ ३६ ॥

शीङ्-श्रद्धा-निद्रा-तन्द्रा-दयि-पति-गृहि-स्पृहे-

रालुः । ५ । २ । ३७ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्य आलुः स्यात् । शयालुः,
श्रद्दालुः, निद्रालुः, दयालुः, तन्द्रालुः, पतयालुः, गृह-
यालुः, स्पृहयालुः ॥ ३७ ॥

डौ सासहि-वावहि-चाचलि-पा-

पतिः । ५ । २ । ३८ ।

शीलादिसदर्थानां सहिवहिवहिलिपतां यटन्नानां डौ
सति यथासङ्ख्यमेते निपात्यन्ते । सासहिः, वावहिः,
चाचलिः, पापतिः ॥ ३८ ॥

सस्त्रि-चक्रि-दधि-जज्ञि-नेमिः । ५ । २ । ३९ ।

एते शीलादौ सदर्याद् द्वयुक्तमन्तो इयन्ता निपात्य-
न्ते । सस्त्रिः, चक्रिः, दधिः, जज्ञिः, नेमिः ॥ ३९ ॥

शृ-कम-गम-हन-वृष-भू-स्थ उकण् । ५ । २ । ४० ।

शीलादिसदर्थेभ्य एभ्य उक्त्वा स्यात् । शारुकः, का-
मुकः, आगामुकः, घातुकः, वर्पुकः, भ्रातुकः, स्थायुकः ॥४०॥

लय-पत-पदः । ५ । २ । ४१ ।

शीलादिसदर्थेभ्य एभ्य उक्त्वा स्यात् । अभिलापुकः,
प्रपातुकः, उपपातुकः ॥ ४१ ॥

भूषा-क्रोधार्थ-जु-सृ-गृधि-ज्वल-शुच-

श्चाऽनः । ५ । २ । ४२ ।

भूषार्थेभ्यः क्रोधार्थेभ्यो ज्वादेर्लघादेश्च शीलादिसद-
र्थेभ्योऽनः स्यात् । भूषणः, क्रोधनः, कोपनः, जवनः,
सरणः, गर्हनः, ज्वलनः, शोचनः, अभिलषणः, पतनः,
अर्थस्य पदनः ॥ ४२ ॥

चल-शब्दार्थादकर्मकात् । ५ । २ । ४३ ।

चलार्थात् शब्दार्थाच्च, धातोः शीलादिसदार्थादकर्म-
कादनः स्यात् । चलनः, रवणः । अकर्मकादिति किम् ?
पठिता विद्याम् ॥ ४३ ॥

इ-ङितो व्यञ्जनाऽऽद्यन्तात् । ५ । २ । ४४ ।

व्यञ्जनमादिरन्तश्च यस्य तस्मादि दतो ङितश्च धातोः
शीलादिसदार्थादनः स्यात् । स्पर्द्धनः, वर्त्तनः । व्यञ्जनाद्य-
न्तादिति किम् ? एधिता, शयिता । अकर्मकादित्येव ?
एधिता, शयिता । अकर्मकादित्येव ? वसिता वस्त्रम् ॥४४॥

न णिङ्-य-सूद-दीप-दीक्षः । ५ । २ । ४५ ।

णिङ्-न्ताद् यन्तात् सूदादिभ्यश्च शीलादिसदर्थेभ्यो-
ऽनो न स्यात् । भावयिता, क्षमायिता, सूदयिता, दीपयिता,
दीक्षिता ॥ ४५ ॥

द्रम-क्रमो यङ्ः । ५ । २ । ४६ ।

शीलादिसदृशाभ्यां यङन्ताभ्यामाभ्यामनः स्यात् ।
दन्द्रमणः, चङ्क्रमणः ॥ ४६ ॥

यजि-जपि-दंशि-वदादृकः । ५ । २ । ४७ ।

एभ्यो यङन्तेभ्यः शीलादिसदर्थेभ्य ऊकः स्यात् ।
यायजूकः, जङ्गपूकः, दन्दशूकः, वावदूकः ॥ ४७ ॥

जागुः । ५ । २ । ४८ ।

शीलादिसदृशाद् जागुरूकः स्यात् । जागरूकः ॥ ४८ ॥

शमष्टकाद् घिनण् । ५ । २ । ४९ ।

शीलादिसदर्थेभ्यः शमादिभ्योऽष्टभ्यो घिनण् स्यात् ।
शमी, दमी, तमी, श्रमी, भ्रमी, क्षमी, प्रमादी, कृमी ॥ ४९ ॥

युज-भुज-भज-त्यज-रज्ज-द्विप-दुप-द्रुह-दुहाऽभ्या-

हनः । ५ । २ । ५० ।

शीलादिसदर्थेभ्य एभ्यो घिनण् स्यात् । योगी, भोगी,
भागी, त्यागी, रागी, द्वेषी, द्रोही, दोही, अभ्याघाती ।
अकर्मकादित्येव ? गां दोग्धा ॥ ५० ॥

: दोषी

आङ्ः क्रीड-मुषः । ५ । २ । ५१ ।

शीलादिसदृशाभ्यामाभ्यां आङ्पूर्वाभ्यां घिनण्
स्यात् । आक्रीडी, अमोषी ॥ ५१ ॥

प्रात् च यर्म-यसः । ५ । २ । ५२ ।

शीलादिसदृशाभ्यामाङ्ः प्राच्च पराभ्यामाभ्यां घिनण्
स्यात् । प्रयामी, आयामी, प्रयासी, आयासी ॥ ५२ ॥

मथ-लपः । ५ । २ । ५३ ।

प्रात् पराभ्यामाभ्यां शीलादिसदर्याभ्यां घिनण् स्यात् ।
प्रमाथी, प्रलापी ॥ ५३ ॥

वेश्च द्रोः । ५ । २ । ५४ ।

वे., प्राच्च पराद् द्रोः शीलादिसदर्याद् घिनण् स्यात् ।
विद्रावी, प्रद्रावी ॥ ५४ ॥

वि-परि-प्रात् सत्तेः । ५ । २ । ५५ ।

एभ्यः पराच्छीलादिसदर्यात् सत्तेर्घिनण् स्यात् । वि-
सारी, परिसारी, प्रसारी ॥ ५५ ॥

समः पृचैप्-ज्वरेः । ५ । २ । ५६ ।

शीलादिसदर्याभ्यां ममः पराभ्यां पृणक्तिज्वरिभ्यां
घिनण् स्यात् । संपर्की, संज्वरी ५६ ॥

सं-वेः सृजः । ५ । २ । ५७ ।

शीलादिसदर्यात् संविभ्यां परात् सृजेर्घिनण् स्यात् ।
संसर्गी विसर्गी ॥ ५७ ॥

सं-परि-व्यनु-प्राद् वदः । ५ । २ । ५८ ।

शीलादिसदर्यादेभ्यः पराद्दवेर्घिनण् स्यात् । संवादी,
परिवादी, विवादी, अनुवादी, प्रवादी ॥ ५८ ॥

वेर्विच-कत्थ-स्त्रम्भ-कप-कस-लस-हनः । ५ । २ । ५९ ।

शीलादिसदर्येभ्यो विपूर्वेभ्य एभ्यो घिनण् स्यात् ।
विवेकी, विकत्थी, विस्त्रम्भी, विकापी, विकासी

सीविघाती ॥ ५९ ॥

व्यपाऽभेर्लषः । ५ । २ । ६० ।

एभ्यः परात् लषे. शीलादिसदर्याद् घिनण् स्यात् ।
विलापी, अपलापी, अभिलापी ॥ ६० ॥

सम्-प्राद् वसात् । ५ । २ । ६१ ।

आभ्यां पराद् वसतेः शीलादिसदृधाद् घिनण् स्यात् ।
संवासी, प्रवासी ॥ ६१ ॥

समत्यपाऽभि-व्यभेश्वरः । ५ । २ । ६२ ।

एभ्यः परात् चरेः शीलादिसदृधाद् घिनण् स्यात् ।
सञ्चारी, अतिचारी, अपचारी, अभिचारी, व्यभिचारो
॥ ६२ ॥

समनु-व्यवाद् रुधः । ५ । २ । ६३ ।

एभ्यः पराच्छीलादिसदृधाद् रुधो घिनण् स्यात् ।
संरोधी, अनुरोधी, विरोधी, अवरोधी ॥ ६३ ॥

वेर्दहः । ५ । २ । ६४ ।

विपूर्वात् शीलादिसदृधाद् दहेर्घिनण् स्यात् । विदाही
॥ ६४ ॥

परेर्देवि-मुहश्च । ५ । २ । ६५ ।

परिपूर्वाभ्यां शीलादिसदृधाभ्यामाभ्यां, दहेश्च घिनण्
स्यात् । परिदेवी, परिमोही, परिदाही ॥ ६५ ॥

क्षिप-रटः । ५ । २ । ६६ ।

परिपूर्वाभ्यामाभ्यां शीलादिसदृधाभ्यां घिनण् स्यात्
परिक्षेपी, परिराटो ॥ ६६ ॥

वादेश्च णकः । ५ । २ । ६७ ।

परिपूर्वात् शीलादिसदृधाद् वादयतेः, क्षिपरटिभ्य
च णकः स्यात् । परिवादकः, परिक्षेपकः, परिराटकः ॥ ६७ ॥

निन्द-हिंस-क्लिश-खाद-विनाशि-व्याभापाऽसूयाऽ-

नेकस्वरात् । ५ । २ । ६८ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो णकः स्यात् । निन्दकः,
हिंसकः, क्लेशकः, खादकः, विनाशकः, व्याभाषकः, असु-
यकः, चकासकः ॥ ६८ ॥

उपसर्गाद् देव-देवि-कुशः । ५ । २ । ६९ ।

उपसर्गात् परेभ्यः शीलादिसदर्थेभ्य एभ्यो णकः
स्यात् । आदेवकः, परिदेवकः, आक्रोशकः ॥ ६९ ॥

वृङ्-भिक्षि-लुण्टि-जल्पि-कुहात् टाकः । ५ । २ । ७० ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यष्टाकः स्यात् । वराकी, भि-
क्षाकः, लुण्टाकः, जल्पाकः, कुहाकः ॥ ७० ॥

प्रात् सू-जोरिन् । ५ । ७१ ।

आभ्यां प्रात् पराभ्यां शीलादिसदर्थेभ्यां इन् स्यात् ।
प्रसवी, प्रजवी ॥ ७१ ॥

जि-इण्-ह-क्षि-विश्रि-परिभू-वमाऽभ्यमऽ-

व्यथः । ५ । २ । ७२ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्य इन् स्यात् । जयी, अत्ययी,
आदरी, क्षयी, विश्रयी, परिभवी, वमी, अभ्यमी,
अव्यथी ॥ ७२ ॥

सृ-घस्यदो मरक् । ५ । २ । ७३ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो मरक् स्यात् । स्मरः, घस्मरः,
अद्मरः ॥ ७३ ॥

भञ्जि-भासि-मिदो घुरः । ५ । २ । ७४ ।

१ देवृङ् देवने । देरीत्वेन दीव्यतेर्देवतेयां प्लुतत्वं प्रदणम् । तथा-
प्रतिपदोयस्य न्यायस्यानित्यत्वात् । अथवा भिप्रदेवृप्रदणादिनि न्यायमकणः ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो घुरः स्यात् । भङ्गुरम्,
भासुरम्, मेदुरम् ॥ ७४ ॥

वेत्ति-च्छिद-भिदः कित् । ५ । २ । ७५ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यः किद् घुरः स्यात् । विदुरः,
छिदुरः, भिदुरः ॥ ७५ ॥

भियो रु-रुक-लुकम् । ५ । २ । ७६ ।

शीलादिसदर्थार्द् भियः कित् एते स्युः । भीरुः,
भीरुकः, भीलुकः ॥ ७६ ॥

सृ-जि-इण्-नशः ङ्ङरप् । ५ । २ । ७७ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यः कित् ङ्ङरप् स्यात् । सृत्वरी,
जित्वरी, इत्वरः, नश्वरः ॥ ७७ ॥

गत्वरः । ५ । २ । ७८ ।

गमेङ्ङरप्, मश्च त् निपात्यते । गत्वरी ॥ ७८ ॥

स्मि-अजस-हिंस-दीप-कम्प-कम-नमो रः । ५ । २ । ७९ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो रः स्यात् । स्मेरम्, अज-
सम्, हिंस्रः, दीप्तः, कम्पः, कम्पः, नम्रः ॥ ७९ ॥

तृपि-धृपि-स्वपो नजिङ् । ५ । २ । ८० ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो नजिङ् स्यात् । तृष्णक्,
धृष्णक्, स्वप्नजौ ॥ ८० ॥

स्थेश-भास-पिस-कसो वरः । ५ । २ । ८१ ।

एभ्यः शीलादिसदर्थेभ्यो वरः स्यात् । स्थावरः,
ईश्वरः, भास्वरः, पेस्वरः, विकस्वरः ॥ ८१ ॥

यायावर्ः । ५ । २ । ८२ ।

यातेर्यङन्तात् शीलादिसदर्थार्द् वरः स्यात् ।
यायावरः ॥ ८२ ॥

दियुद्-ददृद्-जगद्-जुहु-वाक्-प्राद्-धी-श्री-दु-सू-
ज्वायतस्तू-कटप्रू-परिवाद्-भूजादयः

किप् । ५ । २ । ८३ ।

एते क्विन्ताः शीलादौ सत्यर्थे निपात्यन्ते । दियुत्,
ददृत्, जगत्, जुहुः, वाक्, तत्त्वप्राद्, धीः, श्रीः, शतद्रूः,
सूः, जूः, आयतस्तूः, कटप्रूः, परिवाद्, वित्राद्, भाः ॥ ८३ ॥

शं-सं-स्वयं-वि-प्राद् भुवो डुः । ५ । २ । ८४ ।

एभ्यः पराद् भुवः सदर्थार्द् डुः स्यात् । शम्भुः, सम्भुः,
स्वयम्भुः, विभुः, प्रभुः ॥ ८४ ॥

पुव इत्रो दैवते । ५ । २ । ८५ ।

सदर्थार्त् पुवो दैवते कर्त्तरि इत्रः स्यात् । पवित्रोऽ-
हन् ॥ ८५ ॥

ऋषि-नाम्नोः करणे । ५ । २ । ८६ ।

ऋषिसंज्ञयोः सदर्थार्त् पुवः करणे इत्रः स्यात् ।
पवित्रोऽयमृषिः, दर्भः पवित्रः ॥ ८६ ॥

लू-धृ-सू-खनि-चर-सहाऽर्तेः । ५ । २ । ८७ ।

एभ्यः सदर्थेभ्यः करणे इत्रः स्यात् । लवित्रम्, धवि-
त्रम्, सवित्रम्, खनित्रम्, चरित्रम्, सहित्रम्,
अरित्रम् ॥ ८७ ॥

नी-^३डाव्-शसू-यु-युज-स्तु-तुव-सि-सिच-मिह-पत-पा-
नहस्त्रद् । ५ । २ । ८८ ।

१ पृक्तेऽनेनेति प्रथितम्; १ एवमुत्तरप्राऽपि लुनात्यनेन क्विप्रम्, नयन्त्यनन
नेत्रम्, शस्यतेऽनेन शस्त्रमिति बोध्यम् ।

२ शंङ्क् लवने आदिदिक् । शम् दिवाया भोवादिक् ।

एभ्यः सदर्थेभ्यः करणे ञद् स्यात् । नेत्रम्, दात्रम्,
शस्त्रम्, योत्रम्, योक्त्रम्, स्तोत्रम्, तोत्रम्, सेत्रम्,
सेक्त्रम्, मेद्गम्, पत्रम्, पात्री, नत्री ॥ ८८ ॥

हल-क्रोडाऽऽस्ये पुवः । ५ । २ । ८९ ।

सदर्थात् पुवो हलक्रोडयोर्मुखे करणे ञद् स्यात् ।
पोत्रम् ॥ ८९ ॥

दंशोस्त्रः । ५ । २ । ९० ।

सदर्थाद् दंशोः करणे ञः स्यात् । दंष्ट्रा ॥ ९० ॥

धात्री । ५ । २ । ९१ ।

द्रुधेर्धागो चा कर्मणि ञद् स्यात् । धात्री ॥ ९१ ॥

ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ-जीत्-शील्यादिभ्यः

क्तः । ५ । २ । ९२ ।

ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थेभ्यो प्रीङ्गव्यः शील्यादिभ्यश्च सदर्थे-
भ्यः क्तः स्यात् । राज्ञां ज्ञातः, राज्ञामिष्टः, राज्ञां पूजितः,
भिन्नः, शीलितः, रक्षितः ॥ ९२ ॥

उणादयः । ५ । २ । ९३ ।

सदर्थाद् धातोर्गुणादयो बहुलं स्युः । कामः, ईडुः ॥ ९३ ॥

इत्याचार्यहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ पञ्चमस्याध्यायस्य द्वितीयः
पादः समाप्तः ॥ ५ । २ ॥

१ "उणादय" इत्यनेकमेव सूत्रं दर्शयति "प्रवरण्डपनार्थम् । सूत्रबाहुन्यात्
बृहदशतिसमेत हेमचन्द्राय इदमुणादिप्रकरणं पृथगेव केनचिद् पाश्चात्त्यविदुषाऽन्यत्र
प्रकाशितं, बृहदृत्तौ भैतदविकलं मुद्रितम् । अस्मिन्नुणादौ १००ः सूत्रानि सन्ति

॥ तृतायः पादः ॥

वत्स्यति गम्यादिः । ५ । ३ । १ ।

गम्यादयो भविष्यत्यर्थे इन्नाद्यन्ताः साधवः स्युः ।
गमी ग्रामम्, आगामी ॥ १ ॥

वा हेतुसिद्धौ क्तः । ५ । ३ । २ ।

वत्स्यदर्थोद् धातोर्भात्वर्थहेतोः सिद्धौ सत्यां क्तो वा
स्यात् । मेघश्चेद् वृष्टः सम्पन्नाः सम्पत्स्यन्ते वा
शालयः ॥ २ ॥

कषोऽनिटः । ५ । ३ । ३ ।

कपेः कृच्छ्रगहनयोरनिट् धातोर्वत्स्यदर्थोत् क्तः स्यात् ।
कष्टम्, कष्टा दिशस्तमसा । अनिट् इति किम् ? कपिताः
शत्रवः ॥ ३ ॥

भविष्यन्ती । ५ । ३ । ४ ।

वत्स्यदर्थोद् धातोर्भविष्यन्ती स्यात् । भोक्ष्यते ॥४॥

अनद्यतने श्वस्तनी । ५ । ३ । ५ ।

नास्त्यद्यतनो यत्र तस्मिन् वत्स्यत्यर्थे वर्तमानाद् धातोः
श्वस्तनी स्यात् कर्त्ता । अनद्यतन इति किम् ? अद्य श्वो
वा गमिष्यति ॥ ५ ॥

परिदेवने । ५ । ३ । ६ ।

अनुशोचने गम्ये वत्स्यदर्थोद् धातोः श्वस्तनी स्यात् ।
इयं तु कदा गन्ता, यैवं पादौ निघन्ते ? ॥ ६ ॥

१ अतन्तरमागामिन्या एतेर्यामद्गयात् परे भविष्यति काले श्वस्तनी भवति,
तदभ्यन्तरकाले तु सामान्यतया भविष्यन्ती स्यादित्यर्थः ।

पुरा-यावतोर्वर्त्तमाना । ५ । ३ । ७ ।

अनयोरुपपदयोर्वत्स्यदर्थाद् धातोर्वर्त्तमाना स्यात् ।

पुरा भुङ्क्ते, यावद् भुङ्क्ते ॥ ७ ॥

कदा-कह्योर्नवा । ५ । ३ । ८ ।

अनयोरुपपदयोर्वत्स्यदर्थाद्धातोर्वर्त्तमाना वा स्यात् ।

कदा भुङ्क्ते, कदा भोक्ष्यते, कदा भोक्ता, कर्हि भुङ्क्ते,
कर्हि भोक्ष्यते, कर्हि भोक्ता ॥ ८ ॥

किंवृत्ते लिप्सायाम् । ५ । ३ । ९ ।

विभक्तिद्वयव्यतिरेकान्तस्य किमो वृत्तं किंवृत्तं । तस्मिन्नुपपदे प्रदुर्लिप्सायां गम्यमानायां वत्स्यदर्थाद् धातोर्वर्त्तमाना वा स्यात् । को भवतां भिक्षां ददाति, दास्यति, दाता वा । एवं कनरः, कतमः । किंवृत्त इति किम् ?

भिक्षां दास्यति । लिप्सायामिति किम् ? कः पुरं यास्यति ? ॥ ९ ॥

लिप्स्यसिद्धौ । ५ । ३ । १० ।

लघुमिष्यमाणाद् भक्तादेः सिद्धौ फलावाप्तौ गम्यायां वत्स्यदर्थाद्धातोर्वर्त्तमाना वा स्यात् । यो भिक्षां ददाति, दास्यति, दाता वा, स स्वर्गलोकं याति, यास्यति, याता वा ॥ १० ॥

पञ्चम्यर्थहेतौ । ५ । ३ । ११ ।

पञ्चम्यर्थः प्रैपादिः । तस्य हेतुरुपाध्यायाऽऽगमनादिः । तस्मिन्नर्थे वत्स्यति वर्त्तमानाद् धातोर्वर्त्तमाना वा स्यात् । उपाध्यायश्चेद् आगच्छति, आगमिष्यति, आगन्ता वा, अथ त्वं सूत्रमधीष्व ॥ ११ ॥

सप्तमी चोर्ध्वमौहूर्तिके । ५ । ३ । १२ ।

ऊर्ध्वमुहूर्त्ताद्भव ऊर्ध्वमौहूर्तिकः तस्मिन् पञ्चम्यर्थहेतौ
वत्स्यत्यर्थं वर्त्तमानाद् धातोः सप्तमी वर्त्तमाना च वा
स्यात् । ऊर्ध्वं मुहूर्त्तादुपाध्यायश्चेदागच्छेत्, आगच्छति,
आगन्ता वा, अथ त्वं तर्कमधीष्व ॥ १२ ॥

क्रियायां, क्रियार्थायां तुम् णकच्

भविष्यन्ती । ५ । ३ । १३ ।

यस्माद् धातोस्तुमादिविधिस्तद्वाच्या क्रियाऽर्थः प्रयो-
जनं यस्यास्तस्यां क्रियायामुपपदे वत्स्यदर्थोद्धातोस्तुमादयः
स्युः । कर्तुम्, कारकः, करिष्यामीति वा याति । क्रिया-
यामिति किम् ? भिक्षिष्ये इत्यस्य जटाः । क्रियार्थाया-
मिति किम् ? भावतस्ते पतिष्यति वासः ॥ १३ ॥

कर्मणोऽण् । ५ । ३ । १४ ।

क्रियायां क्रियार्थायामुपपदे कर्मणः पराद् वत्स्य-
दर्थोद्धातोरण् स्यात् । कुम्भकारो याति ॥ १४ ॥

भाववचनाः । ५ । ३ । १५ ।

भाववचना घञ्कृत्यादयः । ते क्रियायां क्रियार्था-
यामुपपदे वत्स्यदर्थोद्धातोः स्युः । पाकाय, पक्तये, पचनाय
वा याति ॥ १५ ॥

पद-रुज-विश-स्पृशो घञ् । ५ । ३ । १६ ।

एभ्यो घञ् स्यात् । पादः, रोगः, वेशः, स्पर्शः ॥ १६ ॥

सर्त्तः स्थिर-व्याधि-बल-मत्स्ये । ५ । ३ । १७ ।

सर्त्तरेषु कर्तृषु घञ् स्यात् । सारः स्थिरः, अतीसारो
व्याधिः, सारो बलम्, विसारो मत्स्यः ॥ १७ ॥

भावाऽकर्त्रोः । ५ । ३ । १८ ।

भावे कर्तृवर्जे च कारके घातोर्धञ् स्यात् । पाकः,
प्राकारः, दायो, दत्तः ॥ १८ ॥

इङोऽपादाने तु टिद्धा । ५ । ३ । १९ ।

इङो भावाकर्त्रोर्धञ् स्यात्, स चापादाने वा टित् ।
अध्यायः, उपाध्यायी, उपाध्यायः ॥ १९ ॥

श्रो वायु-वर्ण-निवृत्ते । ५ । ३ । २० ।

श्रो भावाकर्त्रोरिष्वर्थेषु घञ् स्यात् । शारो वायुवर्णो
वा, नीशारः प्रावरणम् ॥ २० ॥

निरभेः पू-ल्वः । ५ । ३ । २१ ।

निरभिभ्यां यथासङ्ख्यमाभ्यां भावकर्त्रोर्धञ् स्यात् ।
निष्पावः, अभिलावः ॥ २१ ॥

रोरुपसर्गात् । ५ । ३ । २२ ।

उपसर्गपूर्वाद् रौतेर्भावाकर्त्रोर्धञ् स्यात् । संरावः ॥ २२ ॥

भूश्र-य-दोऽल् । ५ । ३ । २३ ।

एभ्य उपसर्गपूर्वभ्यो भावकर्त्रोरल् स्यात् । प्रभवः,
संश्रयः, विघसः । उपसर्गादित्येव ? भावः, श्रायः,
घासः ॥ २३ ॥

न्यादो नवा । ५ । ३ । २४ ।

निपूर्वाद्देरलि घंस्तभावोऽनो दीर्घश्च वा स्यात् ।
न्यादः, निघसः ॥ २४ ॥

सं-नि-व्युपाद् यमः । ५ । ३ । २५ ।

एभ्य उपसर्गभ्यः पराद् यमेर्भावाकर्त्रोरल् वा स्यात् ।
संयमः, संयामः । नियमः, नियामः । वियमः, वियामः ।
उपयमः, उपयामः ॥ २५ ॥

नेर्नद-गद-पठ-स्वन-कणः । ५ । ३ । २६ ।

निरुपसर्गात् परेभ्य एभ्यो भावाकर्त्रोरल् वा स्यात् ।
निनदः, निनादः । निगदः, निगादः । निपठः, निपाठः ।
निस्वनः, निस्वानः । निकणः, निक्वाणः ॥ २६ ॥

वैणे क्वणः । ५ । ३ । २७ ।

वीणायां भवो वैणः । तदर्थादुपसर्गपूर्वात् क्वणेर्भा-
वाकर्त्रोरल् वा स्यात् । प्रक्वणः, प्रक्वाणो वीणायाः ।
वैण इति किम् ? प्रक्वाणः शुद्धलस्य ॥ २७ ॥

युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गम्-ऋद्ग्र-हः । ५ । ३ । २८ ।

इवर्णोवर्णान्तेभ्यो ब्रादेर्ऋदन्तेभ्यो ग्रहेश्च भावाकर्त्रो-
रल् स्यात् । चयः, ऋयः, खः, लवः, वरः, आदरः, वशः,
रणः, गमः, करः, ग्रहः ॥ २८ ॥

वर्षादयः क्लीबे । ५ । ३ । २९ ।

एतेऽलन्ताः क्लीबे यथादर्शनं भावाकर्त्रोर्निपात्यन्ते ।
वर्षम्, भयम् ॥ २९ ॥

समुदोऽजः पशौ । ५ । ३ । ३० ।

आभ्यां परादजः पशुविषयार्थवृत्तेर्भावाकर्त्रोरल्
स्यात् । समजः पशूनाम्, उदजः पशूनाम् । पशाविति
किम् ? समाजो नृणाम् ॥ ३० ॥

सृ-ग्लहः प्रजनाऽक्षे । ५ । ३ । ३१ ।

आभ्यां यथासद्वर्ण्यं प्रजनाक्षविषयार्थवृत्तिभ्यां भावा-
कत्रोरित् स्यात् । गवासुपसरः, अक्षाणां ग्लहः । प्रजनाक्ष
इति किम् ? उपसारो भृत्यै राज्ञाम् ॥ ३१ ॥

पणेमनि । ५ । ३ । ३२ ।

पणेर्मानार्थाद् भावाकत्रोरित् स्यात् । मूलकपणः । मान
इति किम् ? पाणः ॥ ३२ ॥

संमद-प्रमदौ हर्षे । ५ । ३ । ३३ ।

एतौ भावाकत्रोरिहर्षेऽर्थेऽलन्तौ स्याताम् । संमदः,
प्रमदो वा स्त्रीणाम् । हर्ष इति किम् ? संमादः, प्रमादः ॥

हनोऽन्तर्घनाऽन्तर्घणौ देशे । ५ । ३ । ३४ ।

अन्तःपूर्वाद् हन्तेरित्, घन्घणादेशौ च निपात्येते,
देशेऽर्थे भावाकत्रौः । अन्तर्घनः, अन्तर्घणो वा देशः ।
अन्तर्घातोऽन्यः ॥ ३४ ॥

प्रघण-प्रघाणौ गृहांशे । ५ । ३ । ३५ ।

प्रपूर्वाद् हन्तेर्गृहांशेऽर्थेऽल् घणघाणादेशौ च निपा-
त्येते । प्रघणः, प्रघाणो वा द्वारालिन्दकः । प्रघातोऽ
न्यः ॥ ३५ ॥

निघोद्घ-सद्घोद्घनाऽपघनोपघ्नं निमित्त-प्रश-

स्त-गणाऽत्याधानाऽङ्गाऽऽसन्नम् । ५ । ३ । ३६ ।

हन्तेर्निघादयो यथासद्वर्ण्यं निमिताद्यर्थेषु कृतवत्वाद्-
योऽलन्ता निपात्यन्ते । समन्ततो मितं निमित्तम् । निघा
वृक्षाः, उद्घः प्रशस्तः, सद्घः प्राणिसमूहः । अत्याधीयन्ते
च्छेदनार्थं कुट्टनार्थं वा काष्ठादीनि यत्र तदत्याधानम् ।
उद्घनः, अपघनः शरीरावयवः, उपघ्न आसन्नः ॥ ३६ ॥

मूर्त्ति-निचिताऽभ्रे घनः । ५ । ३ । ३७ ।

हन्तेमूर्त्यादावर्थेऽल्, घनादेशश्च निपात्यते । मूर्त्ति-
काठिन्यम् । अभ्रस्य घनः । निचितं निरन्तरम् । घनाः
केशाः । अभ्रं मेघः । घनः ॥ ३७ ॥

व्ययो-द्रोः करणे । ५ । ३ । ३८ ।

एभ्यः पराद् हन्तेः करणेऽल्, घनादेशश्च निपात्यते ।
विघनः, अयोघनः, द्रुघनः ॥ ३८ ॥

स्तम्बाद् घ्नश्च । ५ । ३ । ३९ ।

"स्तम्बात् पराद्धन्तेरल्, घनादेशौ च निपात्येते, करणे ।
स्तम्बघ्नो दण्डः, स्तम्बघनो यष्टिः ॥ ३९ ॥

परेर्घः । ५ । ३ । ४० ।

परिपूर्वाद्धन्तेरल्, घादेशश्च करणे निपात्यते । परि-
घोऽर्गला ॥ ४० ॥

हः समाह्वयाऽऽह्वयौ द्यूत-नाम्नोः । ५ । ३ । ४१ ।

घृते नाम्नि चार्थे यथासङ्ख्यं समाहपूर्वाद् आड
पूर्वाच्च होऽल्, ह्वयादेशश्च निपात्यते । समाह्वयः प्राणिगृ-
तम्, आह्वयः संज्ञा ॥ ४१ ॥

न्यभ्युप-वेर्वाश्चोत् । ५ । ३ । ४२ ।

एभ्यः पराद् हो भावाकर्त्रोरल् स्यात् । तद्योगे वा उश्च ।
निहवः, अभिहवः, उपहवः, विहवः ॥ ४२ ॥

आडो युद्धे । ५ । ३ । ४३ ।

१ 'वा' इति हा धातोरवयव उकारो भवतीति भावः, एणमुत्तरप्राप्तिः । 'वाद
याऽसत्त्वे' इति सूत्राद् क्तव्यस्यावयवेषुऽपि प्रथमादिविभक्तौ न दीपः

आडो हो युद्धेऽर्थं भावाकर्त्रोरल् स्यात् , वा उश्च ।
आह्वो युद्धम् । युद्ध इति किम् ? आह्वायः ॥ ४३ ॥

आहात्रो निपानम् । ५ । ३ । ४४ ।

निपानं पश्चादिपानार्थं जलाधारः । तस्मिन्नर्थं आङ्-
पूर्वाद् हो भावाकर्त्रोरल्, आहावादेशश्च निपात्यते ।
आहात्रो वीनाम् ॥ ४४ ॥

भावेऽनुपसर्गात् । ५ । ३ । ४५ ।

अनुपसर्गाद् भावे ह्वोऽल् स्यात् , वा उश्च । ह्वः ।
भाव इति किम् ? व्याप्ये ह्वायः । अनुपसर्गादिति किम् ?
आह्वायः ॥ ४५ ॥

हनो वा वध् च । ५ । ३ । ४६ ।

अनुपसर्गाद् हन्तेर्भावेऽल् वा स्यात्, तद्योगे च हनो
वध् । वधः, घातः ॥ ४६ ॥

व्यध-जप-मद्भयः । ५ । ३ । ४७ ।

एभ्योऽनुपसर्गेभ्यो भावाकर्त्रोरल् स्यात् । व्यधः
जपः, मद् ॥ ४७ ॥

नवा क्वण-यम-हंस स्वनः । ५ । ३ । ४८ ।

अनुपसर्गेभ्य एभ्यो भावाकर्त्रोरल् वा स्यात् । क्वणः,
क्वाणः । यमः, यामः । हंसः, हासः । स्वनः । स्वानः
॥ ४८ ॥

आडो रु-प्लोः । ५ । ३ । ४९ ।

आडः पराभ्यां रूप्लुभ्यां भावाकर्त्रोरल् वा स्यात् ।
आरवः, आरावः । आल्लवः, आल्लावः ॥ ४९ ॥

वर्षविघ्नेऽवाद् ग्रहः । ५ । ३ । ५० ।

अवपूर्वाद् ग्रहेर्वर्षविघ्नेऽर्थं भावाकर्त्रोरल् वा स्यात् ।
अवग्रहः, अवग्राहः । वर्षविघ्ने इति किम् ? अवग्रहोऽ-
र्थस्य ॥ ५० ॥

प्राद् रश्मि-तुलासूत्रे । ५ । ३ । ५१ ।

प्रपूर्वाद् ग्रहे रश्मौ तुलासूत्रे चार्थं भावाकर्त्रोरल् वा
स्यात् । प्रग्रहः, प्रग्राहः ॥ ५१ ॥

वृगो वस्त्रे । ५ । ३ । ५२ ।

प्रपूर्वाद् वृगो वस्त्रविशेषेऽर्थं भावाकर्त्रोरल् वा स्यात् ।
प्रवरः, प्रावारः, वस्त्र इति किम् ? प्रवरो यतिः ॥ ५२ ॥

उदः श्रेः । ५ । ३ । ५३ ।

उत्पूर्वात् श्रेर्भावाकर्त्रोरल् वा स्यात् । उच्छ्रयः,
उच्छ्रायः ॥ ५३ ॥

यु-पू-द्रोर्घञ् । ५ । ३ । ५४ ।

उत्पूर्वभ्य एभ्यो भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् । उत्पावः,
उद्रावः ॥ ५४ ॥

ग्रहः । ५ । ३ । ५५ ।

उत्पूर्वाद् ग्रहेर्भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् । उद्ग्राहः । ५५ ॥

न्यवात् शापे । ५ । ३ । ५६ ।

आभ्यां पराद् ग्रहेराक्तोशे गम्ये भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् ।
निग्राहः, अवग्राहो वा ते जाल्म भूयात् । शाप इति
किम् ? निग्रहश्चौरस्य ॥ ५६ ॥

प्रात् लिप्सायाम् । ५ । ३ । ५७ ।

प्रपूर्वाद् ग्रहेर्लिप्सायां गम्यायां भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् ।
पात्रप्रग्राहेण चरति पिण्डपातार्थी भिक्षुः । लिप्साया-
मिति किम् ? सुवः प्रग्रहः शिष्यस्य ॥ ५७ ॥

समो मुष्टौ । ५ । ३ । ५८ ।

संपूर्वाद् ग्रहेर्मुष्टिविषये धात्वर्थे भावाकर्त्रोर्घञ्
स्यात् । संग्राहो मल्लस्य । मुष्टाविति किम् ? मंग्रहः
शिष्यस्य ॥ ५८ ॥

यु-दु-द्रोः । ५ । ३ । ५९ ।

संपूर्वेभ्य एभ्यो भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् । संयावः,
संदावः, संद्रावः, ॥ ५९ ॥

नियश्चाऽनुपसर्गाद् वा । ५ । ३ । ६० ।

अनुपसर्गात् नियो युदुद्रोश्च भावाकर्त्रोर्घञ् वा स्यात् ।
नयः, नायः । यवः, यावः । दवः, दावः । ड्रवः, द्रावः ।
अनुपसर्गादिति किम् ? प्रणयः ॥ ६० ॥

वोदः । ५ । ३ । ६१ ।

उत्पूर्वात् नियो भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् वा । उन्नायः,
उन्नयः ॥ ६१ ॥

अवात् । ५ । ३ । ६२ ।

अवपूर्वात् नियो भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् । अवनायः ॥ ६२ ॥

परेर्द्युते । ५ । ३ । ६३ ।

परिपूर्वात् नियो द्युतविषयार्थाद्भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् ।
परिणायेन शारीन् हन्ति गून् इति किम् ? परि-
णयोऽ याः ॥ ६३ ॥

भुवोऽवज्ञाने वा । ५ । ३ । ६४ ।

परिपूर्वाद् भुवोऽवज्ञानार्थाद् भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात्
वा । परिभावः, परिभवः । अवज्ञान इति किम् ? सम-
न्ताद् भूतिः परिभवः ॥ ६४ ॥

यज्ञे ग्रहः । ५ । ३ । ६५ ।

परिपूर्वाद् ग्रहेर्यज्ञविषये भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् । पूर्व-
परिग्राहः । यज्ञ इति किम् ? परिग्रहोऽर्थस्य ॥ ६५ ॥

संस्तोः । ५ । ३ । ६६ ।

संपूर्वात् स्तौतेर्भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात्, यज्ञविषये ।
संस्तावः छन्दोगानाम् ॥ ६६ ॥

प्रात् स्नु-द्रु-स्तोः । ५ । ३ । ६७ ।

प्रात् परेभ्य एभ्यो भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् । प्रस्तावः,
प्रद्रावः, प्रस्तावः ॥ ६७ ॥

अयज्ञे स्त्रः । ५ । ३ । ६८ ।

प्रपूर्वात् स्त्रो भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात्, न चेद् यज्ञविषयः ।
प्रस्तारः । अयज्ञ इति किम् ? यहिष्यस्तरः ॥ ६८ ॥

वेरशब्दे प्रथने । ५ । ३ । ६९ ।

वेः परात् स्त्रोऽशब्दविषये विस्तीर्णत्वेऽर्थं घञ्
स्यात् । विस्तारः पटस्य । प्रथन इति किम् ? तृणस्य
विस्तरः । अशब्द इति किम् ? चाफ्यविस्तरः ॥ ६९ ॥

छन्दोनाम्नि । ५ । ३ । ७० ।

विपूर्वात् स्त्रो गायत्र्यादिसंज्ञाविषये भावाकर्त्रोर्घञ्
स्यात् । विष्टारपक्षिः ॥ ७० ॥

क्षु-श्रोः । ५ । ३ । ७१ ।

विपूर्वाभ्यामाभ्यां भावाकत्रोर्घञ् स्यात् । विक्षावः,
विश्रावः ॥ ७१ ॥

न्युदो यः । ५ । ३ । ७२ ।

आभ्यां पराद् प्रो भावाकत्रोर्घञ् स्यात् । निगारः,
उद्गारः ॥ ७२ ॥

किरो धान्ये । ५ । ३ । ७३ ।

न्युत्पूर्वात् किरतेर्धान्यविषयार्थात् भावाकत्रोर्घञ्
स्यात् । निकारः, उत्कारो धान्यस्य । धान्य इति किम् ?
फलनिकरः ॥ ७३ ॥

नेवुः । ५ । ३ । ७४ ।

निपूर्वाद् (वृणोतेर्वृणातेर्वा) धान्यविशेषेऽर्थं भावा-
कत्रोर्घञ् स्यात् । नीवारा व्रीहयः ॥ ७४ ॥

इणोऽभ्रेपे । ५ । ३ । ७५ ।

स्थितेरचलनमश्रेपः, तद्विषयार्थात् निपूर्वादिणो
भावाकत्रोर्घञ् स्यात् । न्यायः । अश्रेप इति किम् ? न्ययं
गतश्चौरः ॥ ७५ ॥

परेः क्रमे । ५ । ३ । ७६ ।

क्रमः परिपाटिः । तद्विषयार्थात् परिपूर्वादिणो भावा-
कत्रोर्घञ् स्यात् । तव पर्यायो भोक्तुम् । क्रम इति किम् ?
पर्यायो गुरोः ॥ ७६ ॥

व्युपात् शीङः । ५ । ३ । ७७ ।

आभ्यां परात् क्रमविषयार्थात् शीङो भावाकत्रोर्-
घञ् स्यात् । तव राजविशायः, मम राजोपशायः । क्रम
इति किम् ? विशयः ॥ ७७ ॥

हस्तप्राप्ये चेरस्तेये । ५ । ३ । ७८ ।

हस्तेन प्राप्तुं शक्यं हस्तप्राप्यम्, तद्विषयात् चिगो
भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात्, न चेत् चेरर्थश्चौर्घेण । पुष्पप्रचायः ।
हस्तप्राप्य इति किम् ? पुष्पप्रचयं करोति वृक्षाग्रे । अस्तेय
इति किम् ? स्तेयेन पुष्पप्रचयं करोति ॥ ७८ ॥

चित्ति-देहाऽऽवासोपसमाधाने कश्चाऽऽदेः । ५ । ३ । ७९ ।

एष्वर्थेषु चेर्भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात्, तद्योगे च चेरादे
कः । चीयत इति चित्तिर्यज्ञेऽग्निविशेषस्तदाधारो वा ।
आकायमग्निं चिन्वीत, कायो देहः, ऋषिनिकायः । उप-
समाधानमुपर्युपरि राशीकरणम् । गोमयनिकायः ॥ ७९ ॥

सङ्घेऽनूर्ध्वे । ५ । ३ । ८० ।

नास्ति कुतश्चिद् ऊर्ध्वमुपरि किञ्चिद् यस्मिन् सोऽनूर्ध्वः
तस्मिन् प्राणिसमुदायेऽर्थे भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात्, तद्यो-
गे चाऽऽदेः कः । तार्किकनिकायः । सङ्घ इति किम् ?
सारसमुच्चयः । अनूर्ध्व इति किम् ? शूकरनिचयः ॥ ८० ॥

माने । ५ । ३ । ८१ ।

माने गम्ये धातोर्भावाकर्त्रोर्घञ् स्यात् । एको नि-
ष्पावः, समित्संग्राहः । मान इति किम् ? निश्चयः ॥ ८१ ॥

स्थाऽऽदिभ्यः कः । ५ । ३ । ८२ ।

एभ्यो भावाकर्त्रोः कः स्यात् । आखूत्थो वर्त्तते,
प्रस्थः, प्रपा ॥ ८२ ॥

द्वितोऽधुः । ५ । ३ । ८३ ।

द्वितो धातोर्भावाकर्त्रोर्युः स्यात् । वेपंयुः ॥ ८३ ॥

१ दुवेष्ट् चलने । एव दुभ्राजि भ्रदुस्त्रोन् दुवर्षी दुषम्
द्वनदादीनामपि धेयम् ।

ड्वितस्त्रिमक् तत्कृतम् । ५ । ३ । ८४ ।

ड्वितो धातोर्भावाकर्त्रोस्त्रिमक् स्यात्, तेन धात्वर्थेन कृतमित्यर्थे । पंक्तिमम् ॥ ८४ ॥

यजि-स्वपि-रक्षि-यति-प्रच्छो नः । ५ । ३ । ८५ ।

एभ्यो भावाकर्त्रोर्नः स्यात् । यज्ञः, स्वप्नः, रक्षणः, यत्रः, प्रश्नः ॥ ८५ ॥

विच्छो नङ् । ५ । ३ । ८६ ।

विच्छेर्भावाकर्त्रोर्नङ् स्यात् । विश्नः ॥ ८६ ॥

उपसर्गाद् दः किः । ५ । ३ । ८७ ।

उपसर्गपूर्वाद् दासंज्ञाद् भावाकर्त्रोः किः स्यात् । आदिः, निधिः ॥ ८७ ॥

व्याप्यादाधारे । ५ । ३ । ८८ ।

व्याप्यात् पराद् दासंज्ञादाधारे किः स्यात् । जलधिः ॥ ८८ ॥

अन्तर्द्धिः । ५ । ३ । ८९ ।

अन्तःपूर्वाद् धागो भावाकर्त्रोः किः स्यात् । अन्तर्द्धिः ॥ ८९ ॥

अभिव्याप्तौ भावेऽन-जिन् । ५ । ३ । ९० ।

१ इपचीं पाके । एव इदांग् इधांग् इयाचृगादीनाम् । पचेनेन कृतम् ।

२ द्वित्वाद् गुणनिषेधः । न-नङ्प्रत्ययान्तस्य पुलिङ्गत्वम् । एव घ-घन् कि-खान्त स्यापि नाम्नः पुलिङ्गता । अवर्त्तरि वान्तस्यापि च । यथा आवत् । शब्दलिङ्गविषय विस्तरस्तु हैमलिङ्गानुशासनाद् ज्ञातव्यः ।

अभिव्याप्तौ गम्यायां धातोर्भावेऽनञिनी स्याताम् ।
 मंरवणम्, मंराविणम् । अभिव्याप्तौ इति किम् ?
 मंरायः ॥ १० ॥

स्त्रियां क्तिः । ५ । ३ । ११ ।

धातोर्भायाकर्मोः स्त्रियां क्तिः स्यात् । कृतिः ।
 स्त्रियामिति किम् ? कारः ॥ ११ ॥

श्र्वादिभ्यः । ५ । ३ । १२ ।

एभ्यो धातुभ्यो भायाकर्मोः स्त्रियां क्तिः स्यात् ।
 श्रुतिः, प्रतिश्रुत्, संपत्तिः, संपत् ॥ १२ ॥

समिणामुगः । ५ । ३ । १३ ।

संपूर्यादिणः, आट्पूर्यात् सुगश्च भायाकर्मोः स्त्रियां
 क्तिः स्यात् । समितिः, आसुतिः ॥ १३ ॥

साति-हेति-वृति-जृति-ज्ञप्ति-कीर्त्तिः । ५ । ३ । १४ ।

एते भायाकर्मोः एभ्यन्ता निगन्तन्ते । सातिः,
 हेतिः, वृतिः, जृतिः, ज्ञप्तिः, कीर्त्तिः ॥ १४ ॥

गा-पा-पचो भावे । ५ । ३ । १५ ।

एभ्यो भावे स्त्रियां क्तिः स्यात् । महीतिः, मर्गितिः,
 पतिः ॥ १५ ॥

म्यो या । ५ । ३ । १६ ।

भृगो नाम्नि । ५ । ३ । ९८ ।

भृगो भावे स्त्रियां संजायां क्यप् स्यात् । भृत्या ।
नाम्नीति किम् ? भृतिः ॥ ९८ ॥

समज-निपत्-निपद्-शीङ्-सुग्-विदि-चरि-म-
नीणः । ५ । ३ । ९९ ।

एभ्यो भावाकर्त्रोः स्त्रियां नाम्नि क्यप् स्यात् ।
समज्या, निपत्या, निपद्या, शय्या, सुत्या, विद्या, चर्द्या,
मन्या, डत्या । नाम्नीत्येव ? संवीतिः ॥ ९९ ॥

कृगः श च वा । ५ । ३ । १०० ।

कृगो भावाकर्त्रोः स्त्रियां शो वा स्यात्, क्यप् च ।
क्रिया, कृत्या, कृतिः ॥ १०० ॥

मृगयेच्छा-याच्जा-तृष्णा-कृपा-भा-श्रद्धाऽ-
न्तर्द्धा । ५ । ३ । १०१ ।

एते स्त्रियां निपात्यन्ते ॥ १०१ ॥

परेः सृ-चरेर्यः । ५ । ३ । १०२ ।

परिपूर्वाभ्यामाभ्यां भावाकर्त्रोः स्त्रिां यः स्यात् ।
परिसर्या, परिचर्या ॥ १०२ ॥

वाऽटाढ्यात् । ५ । ३ । १०३ ।

अटेर्यटन्तात् स्त्रियां भावाकर्त्रोर्यो वा स्यात् ।
अटाढ्या, अटाढा ॥ १०३ ॥

१ वरणं, कियत्ऽनया वेति क्रिया । एव सर्वत्रापि भावाकर्त्रोस्त्व
वचनप्रकारो वेद्यः । किंचेति यदा भावकर्मणोः शस्तदा मध्य क्य । यदा त्वपादा-
नादौ शस्तदा क्यो नास्तीति रे रिकारस्थयादेश इत्याचार्य ।

जागुरश्च । ५ । ३ । १०४ ।

जागुः स्त्रियां भावाकर्त्रोः अः, यश्च स्यात् । जागरा,
जागर्या ॥ १०४ ॥

शंसि-प्रत्ययात् । ५ । ३ । १०५ ।

शंसेः प्रत्ययान्तात् च भावाकर्त्रोः स्त्रियामः स्यात् ।
प्रशंसा, गोपाया ॥ १०५ ॥

केटो गुरोर्व्यञ्जनात् । ५ । ३ । १०६ ।

क्तस्येद् यस्मात् ततो गुरुमतो व्यञ्जनान्ताद् धातोर्भा-
वाकर्त्रोः स्त्रियामः स्यात् । ईहा । केट इति किम् ?
स्वस्तिः । गुरोरिति किम् ? स्फूर्तिः । व्यञ्जनादिति
किम् ? संशीतिः ॥ १०६ ॥

पितोऽङ् । ५ । ३ । १०७ ।

पितो धातोर्भावाकर्त्रोः स्त्रियामङ् स्यात् । पचा,
जरा ॥ १०७ ॥

भिदादयः । ५ । ३ । १०८ ।

एते भावाकर्त्रोः स्त्रियामङन्ता यथालक्ष्यं निपा-
त्यन्ते । भिदा, छिदा ॥ १०८ ॥

भीषि-भूषि-चिन्ति-पूजि-कथि-कुम्बि-चर्चि-स्पृहि-

तोलि-दोलिभ्यः । ५ । ३ । १०९ ।

एभ्यो ण्यन्तेभ्यः स्त्रियां भावाकर्त्रोरङ् स्यात् ।
भीषा, भूषा, चिन्ता, पूजा, कथा, कुम्बा, चर्चा, स्पृहा,
तोला, दोला ॥ १०९ ॥

उपसर्गादात् । ५ । ३ । ११० ।

उपसर्गपूर्वाद् आदन्तात् स्त्रियां भावाकर्त्रोरङ्
स्यात् । उपदा । उपसर्गादिङ् किम् ? दत्तिः ॥ ११० ॥

णि-वेत्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः । ५ । ३ । १११ ।

ण्यन्ताद् वेत्यादिभ्यश्च स्त्रियां भावाकर्त्रोरनः
स्यात् । कारणा, वेदना, आसना, श्रन्थना, घट्टना,
वन्दना ॥ १११ ॥

इपोऽनिच्छायाम् । ५ । ३ । ११२ ।

अनिच्छार्थादिपेः स्त्रियां भावाकर्त्रोरनः स्यात् ।
अन्वेषणा । अनिच्छायामिति किम् ? इष्टिः ॥ ११२ ॥

पयधेर्वा । ५ । ३ । ११३ ।

आभ्यां परादनिच्छार्थाद् इपेर्भावाकर्त्रोः स्त्रिया-
मनो वा स्यात् । पर्येषणा, परीष्टिः । अध्येषणा,
अधीष्टिः ॥ ११३ ॥

कुध्-संपदादिभ्यः क्विप् । ५ । ३ । ११४ ।

कुधादिभ्योऽनुपसर्गभ्यः, परादिभ्यश्च समादिपूर्व-
भ्यः स्त्रियां भावाकर्त्रोः क्विप् स्यात् । कुत् युत्,
संपत्, विपत् ॥ ११४ ॥

भ्यादिभ्यो वा । ५ । ३ । ११५ ।

एभ्यः स्त्रियां भावाकर्त्रोः क्विप् वा स्यात् । भीः,
भीतिः । हीः, हीतिः ॥ ११५ ॥

व्यतिहारेऽनीहादिभ्यो जः । ५ । ३ । ११६ ।

व्यतीहारविषयेभ्य ईहादिवर्जभ्यो धातुभ्यः स्त्रियां
प्रः स्यात्, बाहुलकाद् भावे । व्यावक्रोशी । अनीहादि-
भ्य इति किम् ? व्यतीहा, व्यतीक्षा ॥ ११६ ॥

नजोऽनिः शापे । ५ । ३ । ११७ ।

नजः पराङ्गातोः शापे गम्ये भावकर्त्रोः स्त्रियामनिः
स्यात् । अजननिस्ते भूयात् । शाप इति किम् ? अकृतिः
पदस्य ॥ ११७ ॥

ग्ला-हा-ज्यः । ५ । ३ । ११८ ।

गभ्यः स्त्रियां भावाकर्त्रोरनिः स्यात् । ग्लानिः,
हानिः, ज्यानिः ॥ ११८ ॥

प्रश्नाऽऽख्याने वेञ् । ५ । ३ । ११९ ।

प्रश्ने आख्याने च गम्ये स्त्रियां भावाकर्त्रोर्धातोरिञ्
चा स्यात् । कां कारिं, कारिकां, क्रियां, कृत्यां,
कृतिं वा अकार्पीः ? सर्वा कारिं, कारिकां, क्रियां, कृत्यां
कृतिं वा अकार्पम् ॥ ११९ ॥

पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः । ५ । ३ । १२० ।

एष्वर्थेषु प्रश्नाऽऽख्यानयोश्च गम्ययोः स्त्रियां भावा-
कर्त्रोर्धातोर्णकः स्यात् । भवतः आसिका, भवतः शा-
धिका, अहंमि त्वमिधुमक्षिकाम्, क्षणे इधुमक्षिकां
मं धारयसि, इधुमक्षिका उदपादि, कां कारिकाम-
कार्पीः ? सर्वा कारिकामकार्पम् ॥ १२० ॥

नाम्नि पुंसि च । ५ । ३ । १२१ ।

धातोः परो भावाकर्त्रोः स्त्रियां संज्ञायां णकः

स्यात्, यथालक्ष्यं पुंसि च । प्रच्छर्दिका, शालभजिका,
अरोचकः ॥ १२१ ॥

भावे । ५ । ३ । १२२ ।

धात्वर्थनिर्देशे स्त्रियां धातोर्णकः स्यात् । शायिका
॥ १२२ ॥

क्लीबे क्तः । ५ । ३ । १२३ ।

नपुंसके भावे धातोः क्तः स्यात् । हसितं तव ।
क्लीबे इति किम् ? हासः ॥ १२३ ॥

अनट् । ५ । ३ । १२४ ।

क्लीबे भावेऽर्थे धातोर्नट् स्यात् । गमनम् ॥ १२४ ॥
यत्कर्मस्पर्शात् कर्त्रङ्गसुखं ततः । ५ । ३ । १२५ ।

येन कर्मणा संस्पृष्टस्य कर्तुरङ्गस्य सुखं स्यात् ततः पराद्
धातोः क्लीबे भावेऽनट् स्यात् । पंयःपानं सुखम् । कर्मेति
किम् ? तल्लिकाया उत्थानं सुखम् । स्पर्शादिति किम् ?
अग्निकुण्डस्योपासनं सुखम् । कर्त्रिति किम् ? शिष्येण
गुरोः स्नापनं सुखम् । अद्नेति किम् ? पुत्रस्य परिष्वजनं
सुखम् । सुखमिति किम् ? कण्टकानां मर्दनम् । नित्य-
ममासार्थमिदम् ॥ १२५ ॥

रम्यादिभ्यः कर्त्तरि । ५ । ३ । १२६ ।

एभ्यः कर्त्तरि अनट् स्यात् । रमणी, कमनी ॥ १२६ ॥

कारणम् । ५ । ३ । १२७ ।

कृगः कर्त्तर्यनट्, वृद्धिश्च स्यात् । कारणम् ॥ १२७ ॥
भुजि-पत्यादिभ्यः कर्माऽपादाने । ५ । ३ । १२८ ।

भुज्यादेः कर्मणि, पत्यादेशचापादानेऽनह स्यात् ।
भोजनम्, निरदनम्, प्रपतनः, अपादानम् ॥ १२८ ॥

करणाऽऽधारे । ५ । ३ । १२९ ।

अनयोरर्थयोर्धातोरनह स्याद् । एषणी, सक्तुधानी
॥ १२९ ॥

पुन्नाम्नि घः । ५ । ३ । १३० ।

पुंसः संज्ञायां गम्यायां धातोः करणाऽऽधारयोर्घः
स्यात् । दन्तच्छदः, आकरः । पुभिति किम् ? विचयनी ।
नाम्नीति किम् ? प्रहरणो दण्डः ॥ १३० ॥

गोचर-संचर-वह-व्रज-व्यज-खलाऽऽपण-निगम-वक-

भग-कषाऽऽकष-निकषम् । ५ । ३ । १३१ ।

एते करणाऽऽधारयोः पुन्नाम्नि घान्ता निपात्यन्ते ।
गोचरः, संचरः, वहः, व्रजः, व्यजः, खलः, आपणः,
निगमः, वकः, बाहुलकात् कर्त्तरि भगः, बाहुलकाद्
भगम्, कषः, आकषः, निकषः ॥ १३१ ॥

व्यञ्जनाद् घञ् । ५ । ३ । १३२ ।

व्यञ्जनान्ताद्घातोः पुन्नाम्नि करणाऽऽधारयोर्घञ् स्यात् ।
वेदः ॥ १३२ ॥

अवात् तृ-स्तृभ्याम् । ५ । ३ । १३३ ।

आभ्यामवपूर्वाभ्यां करणाऽऽधारयोः पुन्नाम्नि घञ्
स्यात् । अवतारः, अवस्तारः ॥ १३३ ॥

१ भुज्यते इति भोजनम् । प्रपतत्यस्मादित्यपादाने प्रपतनः ।

२ घमादियाधकमिदम् । इष्यतेऽनयेति एषणी । सक्तुर्धेयतऽस्यामित्याभारे ।

३ भञ्जतेऽनेनास्मिन्निति वा भगः । भगमित्यत्र कृषिं घः ।

न्यायाऽवायाऽध्यायोद्याव-संहाराऽवहाराऽऽधार-

द्वार-जारम् । ५ । ३ । १३४ ।

एते पुन्नाम्नि करणाऽऽधारयोर्ध्वजन्ता निपात्यन्ते ।
न्यायः, अवायः, अध्यायः, उद्यावः, संहारः, अवहारः,
आधारः, दाराः, जारः ॥ १३४ ॥

उदङ्कोऽतोये । ५ । ३ । १३५ ।

उत्पूर्वादश्चे पुन्नाम्नि करणाऽऽधारयोर्ध्वज् स्यात्,
न चेत् तोयविषयो धात्वर्थः । तैलोदङ्कः । अतोय इति
किम् ? उदकोदञ्चनः ॥ १३५ ॥

आनायो जालम् । ५ । ३ । १३६ ।

आहपूर्वात् नियः करणाऽऽधारे पुन्नाम्नि जालेऽर्थं
घञ् स्यात् । आनायो मत्स्यानाम् ॥ १३६ ॥

खनो^१ ड-डर-इक-इकवक-घं च । ५ । ३ । १३७ ।

खनेः पुन्नाम्नि करणाऽऽधारयोरेते घञ् च स्युः ।
आखः, आम्बरः, आखनिकः, आखनिकवकः, आखनः,
आम्बानः ॥ १३७ ॥

इ-कि-रितव् स्वरूपाऽर्थे । ५ । ३ । १३८ ।

धातोः स्वरूपेऽर्थे च वाच्ये एते स्युः । भञ्जिः, कुधिः,
वेत्तिः । अर्थे, यजेरज्ञानि, भुञ्जिः क्रियते, पचतिः परि-
वर्त्तते ॥ १३८ ॥

१ दाराशब्द स्त्रीवाचकः पुंसि बहुवचने च प्रयुज्यते । 'भूमिं दाराणासु
क्त्वजा,' इत्युक्ते ।

२ तैलमुदच्यतेऽनेनेति, 'व्यञ्जनाद् घञ्' इति सिद्धे तांये वाधनाघमिद
सूत्रितम् । समानरूपत्वात् "पुन्नाम्नि घः," इति घप्रत्ययोऽपि न स्यात् ।

३ डकारोऽन्लोपार्थः । चाद् घञ्, नित्वाद् वृद्धिः ।

दुर्-स्वीपतः कृच्छ्राऽकृच्छ्रार्थात् खल्व् । ५ । ३ । १३९ ।

कृच्छ्रवृत्तेर्दुरोऽर्थात्, अकृच्छ्रवृत्तिभ्यां च स्वीपद्भ्यां
परादातोः खल्व् स्यात् । दुःशयम्, दुष्करः, सुशयम्,
सुकरः, ईषच्छयम्, ईषत्करः । कृच्छ्रार्थ इति किम् ?
ईषल्लभ्यं धनम् ॥ १३९ ॥

च्यर्थे कर्त्राप्याद् भू-कृगः । ५ । ३ । १४० ।

कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेभ्यो दुःस्वीपद्भ्यः पराभ्यां च्यर्थवृत्ति-
कर्तृकर्मवाचिभ्यां यथासङ्ख्यं भूकृग्भ्यां परः खल्व्
स्यात् । दुराढ्यंभवम्, स्वाढ्यंभवम्, ईषदाढ्यंभवं
भवता, दुराढ्यंकरः, स्वाढ्यंकरः, ईषदाढ्यंकरश्चैत्रस्त्वया ।
च्यर्थ इति किम् ? दुराढ्येन भूयते ॥ १४० ॥

शासू-युधि-दृशि-धृषि-मृषातोऽनः । ५ । ३ । १४१ ।

कृच्छ्राकृच्छ्रार्थदुःस्वीपत्पूर्वेभ्य एभ्यः, आदन्ताच्च धातोरनः
स्यात् । दुःशासनः, सुशासनः, ईषच्छासनः, एवं दुर्यो-
धनः, सुयोधनः, ईषद्योधनः, दुर्दर्शनः, दुर्घर्षणः, दुर्मर्षणः,
दुरूथानम् ॥ १४१ ॥

इत्याचार्यहैमचन्द्रविराचितायां सिद्धहैमचन्द्राभि-
धानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ पञ्चमस्या-
ध्यायस्य तृतीयः पादः समाप्तः ॥ ५ । ३ ॥

॥ चतुर्थः पादः ॥

सत्सामीप्ये सद्वत् वा । ५ । ४ । १ ।

समीपमेव सामीप्यम् । वर्तमानस्य सामीप्ये भूते भविष्यति चार्थं वर्तमानाद्भातोर्वर्तमाना इव प्रत्यया वा स्युः । कदा चैत्र ! आगतोऽसि ? अयमागच्छामि, आगच्छन्तमेव मां विद्धि । पक्षे, अयमागमम्, एषोऽस्म्यागतः, कदा चैत्र ! गमिष्यसि ? एष गच्छामि, गच्छन्तमेव मां विद्धि । पक्षे, एष गमिष्यामि, गन्ताऽस्मि, गमिष्यन्तमेव मां विद्धि ॥ १ ॥

भूतवत् चाऽऽशंस्ये वा । ५ । ४ । २ ।

अनागतस्यार्थस्य प्राप्तुमिच्छा आशंसा, तद्विषय आशंस्यः । तदर्थाद्भातोर्भूतवत् सद्वच्च प्रत्यया वा स्युः । उपाध्यायश्चेदागमत् एते तर्कमध्यगीप्सहे, उपाध्यायश्चेदागच्छति, एते तर्कमधीमहे । पक्षे, उपाध्यायश्चेदागमिष्यन्ति, आगन्ता वा, एते तर्कमध्येष्यामहे, अध्येतास्महे वा । आशंस्य इति किम् ? उपाध्याय आगमिष्यति, तर्कमध्येष्यते मैत्रः ॥ २ ॥

क्षिप्राऽऽशंसार्थयोर्भविष्यन्ती-सप्त-

म्यौ । ५ । ४ । ३ ।

क्षिप्रार्थाऽऽशंसार्थयोरुपपदयोरशंस्यार्थाद् धातोर्यथासख्यं भविष्यन्तीसप्तम्यौ स्याताम् । उपाध्यायश्चेदागच्छति, आगमत्, आगमिष्यति, आगन्ता क्षिप्रमाशु एते सिद्धान्तमध्येष्यामहे, उपाध्यायश्चेदागच्छति, आगमत्, आगमिष्यति, आगन्ता वा आशंसे संभावये युक्तोऽधीयीय ॥ ३ ॥

सम्भावने सिद्धवत् । ५ । ४ । ४ ।

हेतोः शक्तिश्रद्धानं सम्भावनम् । तस्मिन् विषयेऽ-
सिद्धेऽपि वस्तुनि सिद्धवत् प्रत्ययाः स्युः । समये चेत् प्रय-
त्नोऽभूद् उदंभूवन् विभूतयः ॥ ४ ॥

नाऽनद्यतनः प्रबन्धाऽऽसत्त्योः । ५ । ४ । ५ ।

धात्वर्थस्य प्रबन्धे आसत्तौ च गम्यायां धातोरनद्य-
तनविहितः प्रत्ययो न स्यात् । यावज्जीवं भृशमन्नमदात्,
दांस्यति वा, येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता एतस्यां जिनमहः
प्रावर्त्तिष्ठ, येयं पौर्णमास्यागामिन्येतस्यां जिनमहः प्रव-
र्त्तिष्यते ॥ ५ ॥

एष्यत्यंबधौ देशस्याऽर्वांगभागे । ५ । ४ । ६ ।

देशस्य योऽवधिस्तद्वाचिन्युपपदे देशस्यैवार्वांगभागे य
एष्यन्नर्थः तद्धृत्तेर्धातोरनद्यतनविहितः प्रत्ययो न स्यात् ।
योऽयमध्वा गन्तव्य आ शत्रुञ्जयात्, तस्य यद्वरं वलभ्या-
स्तत्र द्विरोदनं भोक्त्यामहे । एष्यतीति किम् ? योऽयमध्वा
अतिक्रान्त आ शत्रुञ्जयात्, तस्य यद्वरं वलभ्यास्तत्र
युक्ताद् द्विरध्यैमहि । अवधाविति किम् ? योऽयमध्वा
निरवधिको गन्तव्यः, तस्य यद्वरं वलभ्यास्तत्र द्विरोदनं
भोक्तास्महे । अर्वांगभाग इति किम् ? योऽयमध्वा गन्तव्य
आ शत्रुञ्जयात्, तस्य यत् परं वलभ्यास्तत्र द्विरोदनं भो-
क्तास्महे ॥ ६ ॥

कालस्याऽनहोरात्राणाम् । ५ । ४ । ७ ।

१ अनेन भूतान्द्यतने ह्यस्तनी, भविष्यदनद्यतने च श्वस्तनी पूर्व विहिते ते
वाधिते भवत । जिनमहो जिनोत्सवः । मह उत्सवः ।

कालस्य योऽवधिः तद्वाचिन्युपपदे कालस्यैवावर्गभागे
य एष्यन्नर्थस्तद्वृत्तेर्धातोर्नद्यतनविहितः प्रत्ययो न स्यात्,
न चेत् सोऽवर्गभागोऽहोरात्राणाम् । योऽयमागामी संब-
त्सरः, तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र जिनपूजां करिष्याम ।
अनहोरात्राणामिति किम् ? योऽयं मास आगामी, तस्य
योऽवरः पञ्चदशरात्रस्तत्र युक्ताद् द्विरध्येतास्महे ॥ ७ ॥

परे वा । ५ । ४ । ८ ।

कालस्य योऽवधिस्तद्वाचिन्युपपदे, कालस्यैव परे भागे-
ऽनहोरात्रसम्बन्धिनि य एष्यन्नर्थस्तद्वृत्तेर्धातोर्नद्यतनवि-
हितः प्रत्ययो वा न स्यात् । आगामिनो वत्सरस्याऽऽग्रहा-
यण्याः परस्ताद् द्विः सूत्रमध्येष्यामहे, अध्येतास्महे वा ॥८॥

सप्तम्यर्थे क्रियाऽतिपत्तौ क्रियाऽति-

पत्तिः । ५ । ४ । ९ ।

सप्तम्या अर्थो निमित्तं हेतुफलकथनादिसामग्री कुन-
थिद् वैगुण्यात् क्रियाया अनभिनिवृत्तौ क्रियातिपत्तौ
सत्यामेप्यदर्थाद् घातोः सप्तम्यर्थे क्रियाऽतिपत्तिः स्यात् ।
दक्षिणेन चेद् अयास्यत् न शकटं पर्याभविष्यत् ॥ ९ ॥

भूते । ५ । ४ । १० ।

भूतार्थाद्घातोः क्रियाऽतिपत्तौ मत्यां मप्तम्यर्थे क्रिया-
ऽतिपत्तिः स्यात् । दृष्टो मया तव पुत्रोऽन्नार्थो चङ्क्रम्य-
माणः, अपरश्चातिथ्यर्थी, यदि स तेन दृष्टोऽभविष्यदुना-
भोक्ष्यत, अप्यभोक्ष्यत । १० ॥

वोतात् प्राक् । ५ । ४ । ११ ।

“सप्तम्युताऽप्योबटि” (५-४-२१) इत्यत्र यदुतशब्द-
संकीर्तनं ततः प्राक् सप्तम्यर्थे क्रियातिपत्तौ भूतार्थाद्घातोर्वा
क्रियाऽतिपत्तिः स्यात् । कथं नाम संयतः सन्ननागाढे
तत्रभवान् आघायकृतमसेविष्यत्, धिग् गर्हामहे । पक्षे,
कथं सेवेत ? कथं सेवते ? धिग् गर्हामहे । उतात् प्रागिति
किम् ? कालो यदभोक्ष्यत भवान् ॥ ११ ॥

क्षेपेऽपि-जात्वोर्वर्त्तमाना । ५ । ४ । १२ ।

क्षेपे गम्येऽपिजात्वोरुपपदयोर्घातोर्वर्त्तमाना स्यात् ।
अपि तत्रभवान् जन्तून् हिनस्ति ?, जातु तत्रभवान् भू-
तानि हिनस्ति ?, धिग् गर्हामहे ॥ १२ ॥

कथमि सप्तमी च वा । ५ । ४ । १३ ।

कथं शब्दे उपपदे क्षेपे गम्ये घातोः सप्तमी वर्त्तमाना
च वा स्यात् । कथं नाम तत्र भवान् मांसं भक्षयेत् ?, भक्ष-
यति वा ?, गर्हामहे अन्यायमेतत् । पक्षे, अयमभक्षत्,
अभक्षयत्, भक्षयाञ्चकार, भक्षयिता, भक्षयिष्यति ।
अत्र सप्तमी निमित्तमस्तीति भूते क्रियाऽतिपत्तने वा
क्रियाऽतिपत्तिः ॥ कथं नाम तत्रभवान् मांसमभक्षयिष्यत् ?
पक्षे, यथाप्राप्तम् । भविष्यति तु क्रियातिपत्तने नित्यमेव
सा । कथं नाम तत्रभवान् मांसमभक्षयिष्यत् ? ॥ १३ ॥

किञ्चिन्ते सप्तमी-भविष्यन्त्यौ । ५ । ४ । १४ ।

किञ्चिन्ते उपपदे क्षेपे गम्ये घातोः सप्तमीभविष्यन्त्यौ
स्याताम् । किं तत्रभवान् नृतं श्रूयाद्, वक्ष्यति वा ?, को

१ भवमान्-सप्तम्युताऽप्योबटि पृथक्पक्षे एत । भाष्ये-दस्य-
भविष्यति, अन्वयिनवर्षे दिशोदिशयप्रत्ये भ माति । अपि प्रसङ्गः ।

नाम, कतरो नाम, कतमो नाम यस्मै तत्रभवान् अदृतं
ब्रूयाद्, वक्ष्यति वा ? ॥ १४ ॥

अश्रद्धाऽमर्षेऽन्यत्रापि । ५ । ४ । १५ ।

अकिञ्चुत्ते किञ्चुत्ते चोपपदे अश्रद्धाऽमर्षयोर्गम्ययोः सप्त-
मीभविष्यन्त्यौ स्याताम् । न अद्ध्ये, न सम्भावयामि तत्र-
भवान् नामाऽदत्तं गृहीयात्, ग्रहीष्यति वा, न अद्ध्ये किं
तत्रभवान् अदत्तमाददीत्, आदास्यते वा ?, न मर्षयामि,
न क्षमे तत्रभवान् नामादत्तं गृहीयात्, ग्रहीष्यति वा ॥ १५ ॥

किंकिलाऽस्त्यर्थयोर्भविष्यन्ती । ५ । ४ । १६ ।

किंकिलेऽस्त्यर्थं चोपपदेऽश्रद्धाऽमर्षयोर्गम्ययोर्भविष्य-
न्ती स्यात् । न अद्ध्ये, न मर्षयामि किंकिल नाम तत्रभवान्
परदारानुपकरिष्यते, न अद्ध्ये, न मर्षयामि अस्ति नाम
भवति, नाम तत्रभवान् परदारानुपकरिष्यते ॥ १६ ॥

जातु-यद्-यदा-यदौ सप्तमी । ५ । ४ । १७ ।

एषूपपदेष्वश्रद्धामर्षयोः सप्तमी स्यात् । न अद्ध्ये, न
क्षमे जातु तत्रभवान् सुरां पिबेत्, एवं यत्, यदा, यदि
सुरां पिबेत् ॥ १७ ॥

क्षेपे च यच्च-यत्रे । ५ । ४ । १८ ।

यच्चयत्रयोरुपपदयोः क्षेपेऽश्रद्धामर्षयोश्च गम्ययोः
सप्तमी स्यात् । धिग् गर्हामिहे यच्च यत्र वा तत्र भवानस्मा-
न् आक्रोशेत्, न अद्ध्ये, न क्षमे यच्च यत्र वा तत्रभवान्
परिवादं कथयेत् ॥ १८ ॥

चित्रे । ५ । ४ । १९ ।

'आश्चर्ये गम्ये यच्चयत्रयोरुपपदयोः सप्तमी स्यात् ।
चित्रमाश्चर्यं यच्च यत्र वा तत्र भवान् अकल्प्यं सेवेत् ॥१९॥

शेषे भविष्यन्ती, अयदौ । ५ । ४ । २० ।

यच्चयत्राभ्यामन्यस्मिन्नुपपदे चित्रे गम्ये भविष्यन्ती
स्यात्, न तु यदिशब्दे । चित्रमाश्चर्यमन्धो नाम गिरिमारो-
क्ष्यति । शेष इति किम् ? यच्चयत्रयोः पूर्वेण सप्तम्येव ।
अयदाविति किम् ? चित्रं यदि स्र भुञ्जीत ॥ २० ॥

सप्तम्युताऽप्योवादि । ५ । ४ । २१ ।

'वाढार्थयोरुताप्योरुपपदयोः सप्तमी स्यात् । उत अपि
वा कुर्यात् । वाढे इति किम् ? उत दण्डः पतिष्यति,
अपि धास्यति द्वारम् ॥ २१ ॥

सम्भावनेऽलमर्थे तदर्थानुक्तौ । ५ । ४ । २२ ।

अलमोऽर्थे शक्तौ यत् सम्भावनं, तस्मिन् गम्येऽलमर्था-
र्थस्याऽप्रयोगे सप्तमी स्यात् । अपि मासमुपवसेत् । अल-
मर्थ इति किम् ? निदेशस्थायी मे चैत्रः प्रायेण यास्यति ।
तदर्थानुक्ताविति किम् ? शक्तश्चत्रो धर्मं करिष्यति ॥२२॥

अयदि श्रद्धाधातौ नवा । ५ । ३ । २३ ।

संभावनाऽर्थे धातावुपपदेऽलमर्थेविषये संभावने गम्ये
सप्तमी वा स्यात्, न तु यच्छब्दे । श्रद्धे, संभावयामि
भुञ्जीत भवान् । पक्षे, भोक्ष्यते, अभुङ्क्त, अभुक्त वा ।
अयदीति किम् ? सम्भावयामि यद् भुञ्जीत भवान् ।
श्रद्धाधाताविति किम् ? अपि शिरसा पर्वतं भिन्धात्
॥ २३ ॥

सतीच्छाऽर्थात् । ५ । ४ । २४ ।

सदर्थादिच्छार्थात् सप्तमी वा स्यात् । इच्छेत्,
इच्छति ॥ २४ ॥

वत्स्यति हेतु-फले । ५ । ४ । २५ ।

हेतुभूते फलभूते च वत्स्यत्यर्थं वर्तमानात् सप्तमी वा
स्यात् । यदि गुरुनुपासीत शास्त्रान्तं गच्छेत्, यदि गुरुनु-
पासिष्यते शास्त्रान्तं सङ्गमिष्यते । वत्स्यतीति किम् ?
दक्षिणेन चेद् याति न शकटं पर्याभवति ॥ २५ ॥

कामोक्तावकच्चिति । ५ । ४ । २६ ।

इच्छाप्रवेदनगम्ये सप्तमी स्यात्, न तु कचित्प्रयोगे ।
कामो मे भुञ्जीत भवान् । अकच्चितीति किम् ? कच्चित्
जीवति मे माता ? ॥ २६ ॥

इच्छार्थे सप्तमी-पञ्चम्यौ । ५ । ४ । २७ ।

इच्छार्थं घातावुपपदे कामोक्तौ गम्यायां सप्तमी-
पञ्चम्यौ स्याताम् । इच्छामि भुञ्जीत, भुङ्क्तां वा भवान्
॥ २७ ॥

विधि-निमन्त्रणाऽऽमन्त्रणाऽधीष्ट-सम्प्रदान-

प्रार्थने । ५ । ४ । २८ ।

विद्यादिविशिष्टेषु कर्तृकर्मभावेषु प्रत्ययार्थेषु सप्त-
मीपञ्चम्यौ स्याताम् । विधिः क्रियायां प्रेरणा । कर्तुं
कुर्यात्, करोतु भवान् । प्रेरणायामेव यस्यां प्रत्याख्याने
प्रत्यवापसतन्निमन्त्रणम् । द्विसन्ध्यमावेश्यकं कुर्यात्,
करोतु । यत्र प्रेरणायामेव प्रत्याख्याने कामचारः स्तदामन्त्र-

२ अवश्य कर्तुमर्हमावश्यकम्, साम्प्रतं इत्या प्रतिव्रमणशब्दप्रसिद्धं
प्रावकसाधूना सन्वयेत्यर्थः । तत्र सामायिकादिभेदैः षोढा । विज्ञपस्तु आवश्यकरूपी
विशेषावश्यकभाष्यादौ च दृश्य ।

णम् । इहासीत्, आस्ताम् । प्रेरणैव सत्कारपूर्विका अधी-
ष्टम् । व्रतं रक्षेत, रक्षतु । सम्पन्नः सम्पधारणा । किं नु खलु
भो । व्याकरणमधीयीय, अध्ययै, उत सिद्धान्तमधीयीय,
अध्ययै ? । प्रार्थनं याञ्जा । प्रार्थना मे तर्कमधीयीय, अध्ययै
॥ २८ ॥

प्रैपाऽनुज्ञांऽवसरे कृत्य-पञ्चम्यौ । ५ । ४ । २९ ।

प्रैषादिविशिष्टे कर्त्रादावर्थे कृत्याः पञ्चमी च स्युः ।
न्यत्कारपूर्विका प्रेरणा प्रैपः । भवता खलु कटः कार्यः,
भवान् कटं करोतु, भवान् हि प्रेषितः अनुज्ञातः, भव-
तोऽवसरः कटकरणे ॥ २९ ॥

सप्तमी चोर्ध्वमौहूर्तिके । ५ । ४ । ३० ।

प्रैपादिषु गम्येषु ऊर्ध्वमौहूर्तिकेऽर्थे वर्तमानात् सप्तमी,
कृत्यपञ्चम्यौ च स्युः । ऊर्ध्वं सुहृत्तात् कटं कुर्यात् भवान्,
भवता कटः कार्यः, कटं करोतु भवान्, भवान् हि प्रेषि-
तोऽनुज्ञातः, भवतोऽवसरः कटकरणे ॥ ३० ॥

स्मे पञ्चमी । ५ । ४ । ३१ ।

स्मे उपपदे प्रैपादिषु गम्येषु ऊर्ध्वमौहूर्तिकार्थाद् घातोः
पञ्चमी स्यात् । ऊर्ध्वं सुहृत्ताद् भवान् कटं करोतु स्म, भवान्
हि प्रेषितोऽनुज्ञातः, भवतोऽवसरः कटकरणे ॥ ३१ ॥

अधीष्टौ । ५ । ४ । ३२ ।

स्मे उपपदेऽध्येपणायां गम्यायां पञ्चमी स्यात् । अद्ग !
स्म विद्यन् ! अणुवतानि रक्ष ॥ ३२ ॥

काल-वेला-समये तुम्वाऽवसरे । ५ । ४ । ३३ ।

एपूपपदेष्ववसरे गम्ये धातोस्तुम् वा स्यात् । कालो भोक्तुम्, वेला भोक्तुम्, समयो भोक्तुम् । पक्षे, कालो भोक्तव्यस्य । अवसर इति किम् ? कालः पचति भूतानि ॥ ३३ ॥

सप्तमी यदि । ५ । ४ । ३४ ।

यच्छब्दप्रयोगे कालादिपूपपदेषु सप्तमी स्यात् । कालो यदधीयीत भवान्, वेला यद् भुञ्जीत, समयो यत् शयीत ॥

शक्ताहं कृत्याश्च । ५ । ४ । ३५ ।

शक्तेऽहं च कर्त्तरि गम्ये कृत्याः सप्तमी च स्युः । भवता खलु भारो वाह्यः, उह्येत, भवान् भारं वहेत, भवान् हि शक्तः, भवता खलु कन्या बोढव्या, उह्येत, भवान् खलु कन्यां वहेत, भवानेतदर्हति ॥ ३५ ॥

णिन् चाऽऽवश्यकाऽधमर्ण्ये । ५ । ४ । ३६ ।

अनयोर्गम्ययोः कर्त्तरि वाच्ये णिन् कृत्याश्च स्युः, अवश्यंकारी, अवश्यंहारी, अवश्यं गेयो गीतस्य, शत टायी, गेयो गाथानाम् ॥ ३६ ॥

अहं तृच् । ५ । ४ । ३७ ।

अहं कर्त्तरि वाच्ये तृच् स्यात् । भवान् कन्याया बोढा ॥ ३७ ॥

आशिष्याशीः-पञ्चम्यौ । ५ । ४ । ३८ ।

आशीर्विंशिष्टार्थादाशीःपञ्चम्यौ स्याताम् । जीयात्, जयतात् । आशिषीति किम् ? चिरं जीवति मैत्रः ॥ ३८ ॥

माङ्घ्र्यतनी । ५ । ४ । ३९ ।

माङ्घ्रि उपपदेऽद्यतनी स्यात् । मा कार्षीत् ॥ ३९ ॥

सस्मे ह्यस्तनी च । ५ । ४ । ४० ।

स्मयुक्ते माङ्ग्युपपदे ह्यस्तन्यद्यतनी च स्यात् । मा स्म
करोत्, मा स्म कार्षीत् ॥ ४० ॥

धातोः सम्बन्धे प्रत्ययाः । ५ । ४ । ४१ ।

धात्वर्थानां संबन्धे विशेषणविशेष्यभावे सति अयथा-
कालमपि प्रत्ययाः साधवः स्युः । विश्वदृशाऽस्प पुत्रो
भविता, भावि कृत्यमासीत्, गोमानासीत् ॥ ४१ ॥

भृशाऽऽभीक्ष्ण्ये हि-स्वौ यथाविधि त-ध्वमौ च
तद्युष्मदि । ५ । ४ । ४२ ।

भृशाऽऽभीक्ष्ण्ये सर्वकालेऽर्थे वर्तमानाद् धातोः सर्व-
विभक्तिवचनवियये हिस्वौ स्याताम्, यथाविधि धातोः
संबन्धे, यत एव धातोर्यस्मिन्नेव कारके हिस्वौ तस्यैव
धातोस्तत्कारकविशिष्टस्यैव सम्बन्धे अनुप्रयोगे सति,
तथा पञ्चम्या एव तध्वमौ, तयोः सम्बन्धिनि बहुत्वविशिष्टे
युष्मद्यर्थे हिस्वौ च स्यातां यथाविधि धातोः सम्बन्धे ।
लुनीहिलुनीहीत्येवायं लुनातीत्यादि, अधीष्वाधीष्वेत्ये-
वायमधीते इत्यादि, लुनीत लुनीतेत्येवं यूयं लुनीथ,
लुनीहि लुनीहीत्येवं यूयं लुनीथ, अधीष्वाधीष्वेत्येवं
यूयमधीध्वे, अधीष्वाधीष्वेत्येवं यूयमधीध्वे। यथाविधीति
किम् ? लुनीहि लुनीहीत्येवायं लुनाति, छिनत्ति, लूपते
वेति धातोः संबन्धे मा भूत् ॥ ४२ ॥

प्रचये नवा सामान्यार्थस्य । ५ । ४ । ४३ ।

१ "अद् धातोरादि .." इत्यत्र 'भमादा, इत्युक्तत्वात् मादि नाद् स्यात् ।

२ अत्र विश्वदृशा आसीत् इत्यत्र भूतकालः, भविता भावीति च भविष्यत् ।

धात्वर्थानां समुच्चये गम्ये सामान्यार्थस्य धातोः सम्बन्धे सति धातोः परौ हिस्वौ तध्वमौ च तशु-प्मदि वा स्याताम् । व्रीहीन् वप लुनीहि पुनीहि इत्येवं यतते, यत्यते वा । पक्षे, व्रीहीन् वपति लुनाति पुनाति इत्येवं यतते, यत्यते वा, सूत्रमधीष्व निर्युक्तिमधीष्व भाष्यमधीष्वेत्येवमधीते, पठ्यते वा । पक्षे, सूत्रमधीते निर्युक्तिमधीते भाष्यमधीते इत्येवमधीते, पठ्यते वा, व्रीहीन् वपति लुनीति पुनीतेत्येवं यतध्वे, व्रीहीन् वप लुनीहि पुनीहीत्येवं चेष्टध्वे । पक्षे, व्रीहीन् वपथ लुनीथ पुनीथेत्येवं यतध्वे, सूत्रमधीष्वं निर्युक्तिमधीष्व भाष्यमधीष्वमित्येवमधीष्वे, सूत्रमधीष्व निर्युक्तिमधीष्व भाष्यमधीष्वेत्येवमधीष्वे । पक्षे, सूत्रमधीष्वे निर्युक्तिमधीष्वे भाष्यमधीष्वे इत्येवमधीष्वे । सामान्यार्थस्येति किम् ? व्रीहीन् वप लुनीहि पुनीहि इत्येवं वपति लुनाति पुनातीति मा भूत् ॥ ४३ ॥

निषेधेऽलं-खल्वोः क्त्वा । ५ । ४ । ४४ ।

निषेधार्थयोरलंखल्वोरुपपदयोर्धातोः क्त्वा वा स्यात् । अलंकृत्वा, खलुकृत्वा । पक्षे, अलं रुदितेन ॥ ४४ ॥

पराऽवरे । ५ । ४ । ४५ ।

परे अवरे च गम्ये क्त्वा वा स्यात् । अतिक्रम्य नदीं गिरिः, अप्राप्य नदीं गिरिः । नद्यतिक्रमणे गिरिः, नद्य-प्राप्त्या गिरिः ॥ ४५ ॥

निमील्याऽऽदि-मेडस्तुल्यकर्तृके । ५ । ४ । ४६ ।

तुल्यो धात्वर्थान्तरेण कर्त्ता यस्य तद्बृत्तिभ्यो निमो-
ल्यादिभ्यः, मेडश्च धातोः सम्बन्धे क्त्वा वा स्यात् ।
अक्षिणी निमीलय हसति, मुखं व्यादाय स्वपिति, अप-
मित्य याचते । पक्षे, अपमातुं याचते । तुल्यकर्तृक इति
किम् ? चैत्रस्याक्षिनिमीलने मैत्रो हसति ॥ ४६ ॥

प्राक्काले । ५ । ४ । ४७ ।

परकालेन धात्वर्थेन तुल्यकर्तृके प्राक्कालेऽर्थे वर्त्तमानाद्
धातोः सम्बन्धे क्त्वा वा स्यात् । आसित्वा भुङ्क्ते, आ-
स्यते भोक्तुम् । प्राक्काल इति किम् ? भुज्यते, पीयते वा
॥ ४७ ॥

खणम् चाऽऽभीक्ष्ये । ५ । ४ । ४८ ।

आभीक्ष्ये परकालेन तुल्यकर्तृके प्राक्कालेऽर्थे वर्त्तमा-
नाद्धातोः सम्बन्धे खणम्, क्त्वा च स्यात् । भोजं भोजं
याति, भुक्त्वा भुक्त्वा याति ॥ ४८ ॥

पूर्वाऽग्ने-प्रथमे । ५ । ४ । ४९ ।

एषूपपदेषु परकालेन तुल्यकर्तृके प्राक्कालेऽर्थे वर्त्तमा-
नाद्धातोः सम्बन्धे खणम् वा स्यात् । पूर्वं भोजं याति,
पूर्वं भुक्त्वा याति । एवमग्ने भोजम्, अग्ने भुक्त्वा । प्रथमं
भोजम्, प्रथमं भुक्त्वा । पूर्वं भुज्यते ततो याति ॥ ४९ ॥

अन्यथैवं-कथमित्थमः कृगोऽनर्थ-

कात् । ५ । ४ । ५० ।

एभ्यः परात् तुल्यकर्तृकार्थात् कृगोऽनर्थकाद् धातोः
सम्बन्धे णम् वा स्यात् । अन्यधाकारम्, एवङ्कारम्, कथ-
ङ्कारम्, इत्थङ्कारं भुङ्क्ते । पक्षे, अन्यथा कृत्वा । अनर्थका-
दिति किम् ? अन्यथा कृत्वा शिरो भुङ्क्ते ॥ ५० ॥

यथा-तथाद् ईर्ष्योत्तरे । ५ । ४ । ५१ ।

आभ्यां तुल्यकर्तृकार्थादनर्थकात् कृगो ? धातोः सम्बन्धे
णम् वा स्यात्, ईर्ष्यश्चेदुत्तरयति । कथं त्व भोक्ष्यसे ?
इति ष्टोऽसूयया तं प्रत्याह-यथाकारमहं भोक्ष्ये तथाका-
रमहं भोक्ष्ये किं तवानेन ? । ईर्ष्योत्तर इति किम् ?
यथाकृत्वाऽहं भोक्ष्ये तथा द्रक्ष्यसि ॥ ५१ ॥

शापे व्याप्यात् । ५ । ४ । ५२ ।

कर्मणः परात् तुल्यकर्तृकार्थात् कृगो धातोः सम्बन्धे
णम् वा स्यात्, आक्रोशे गम्ये । चोरङ्कारमाक्रोशति
शाप इति किम् ? चोरं कृत्वा हेतुभिः कथयति ॥ ५२ ॥

स्वाद्धर्थाद् अदीर्घात् । ५ । ४ । ५३ ।

स्वाद्धर्थाददीर्घान्ताद् व्याप्यात् परात् तुल्यकर्तृकार्थात्
कृगो धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । स्वाद्ङ्कारं भुङ्क्ते,
मिष्टङ्कारं भुङ्क्ते । पक्षे, स्वाद्ङ् कृत्वा । अदीर्घादिति किम् ?
स्वादीं कृत्वा यवागूं भुङ्क्ते ॥ ५३ ॥

विद्-दृग्भ्यः कात्स्नर्ये णम् । ५ । ४ । ५४ ।

कात्स्नर्यवतो व्याप्यात् परेभ्यस्तुल्यकर्तृके प्राक्कालेऽर्थं
वर्तमानेभ्यो विदिभ्यो दृशेश्च धातोः सम्बन्धे णम् वा
स्यात् । अतिथिवेदं भोजयति । कन्यादर्शं वरयति ।
कात्स्नर्य इति किम् ? अतिथिं विदित्वा भोजयति ॥ ५४ ॥

यावतो विन्द-जीवः । ५ । ४ । ५५ ।

कात्स्न्यवतो व्याप्याद् यावतः पराभ्यां तुल्यकर्तृकाभ्यां
विन्दतिजीविभ्यां धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । यावदेदं
भुङ्क्ते, यावज्जीवमधीते ॥ ५५ ॥

चर्मोदरात् पूरेः । ५ । ४ । ५६ ।

आभ्यां व्याप्याभ्यां परात् तुल्यकर्तृकार्थात् पूरयते-
र्धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । चर्मपूरमास्ते, उदरपूरं
शेते ॥ ५६ ॥

वृष्टिमाने ऊलुक् चास्य' वा । ५ । ४ । ५७ ।

व्याप्यात् परात् पूरयतेर्धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात्,
पूरयतेरुतेलुक् च वा, समुदायेन चेद् वृष्टीयता गम्यते ।
गोष्पदग्रम्, गोष्पदपूरं वृष्टो मेघः ॥ ५७ ॥

चेलार्थात् क्नोपेः । ५ । ४ । ५८ ।

चेलार्थाद् व्याप्यात् परात् क्नोपयतेस्तुल्यकर्तृकार्थाद्
वृष्टिमाने गम्ये धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । चेलक्नोपं
वृष्टो मेघः ॥ ५८ ॥

गात्र-पुरुषात् स्नः । ५ । ४ । ५९ ।

आभ्यां व्याप्याभ्यां परात् तुल्यकर्तृकार्थात् स्नातेर्वृष्टि-
माने गम्ये धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । गात्रस्नायं वृष्टः,
पुरुषस्नायं वृष्टः ५९ ॥

शुष्क-चूर्ण-रूक्षात् पिपस्तस्यैव । ५ । ४ । ६० ।

एभ्यो व्याप्येभ्यः परात् पिपेणम् वा स्यात्, तस्यैव धातोः
सम्बन्धे । शुष्कपेपं पिपष्टि, एषं चूर्णपिपम्, रूक्षपेपम्
॥ ६० ॥

कृग्-ग्रहोऽकृत-जीवात् । ५ । ४ । ६१ ।

आभ्यां व्याप्याभ्यां पराद् यथासङ्ख्यं कृगो ग्रहेश्च
तस्यैव सम्बन्धे णम् वा स्यात् । अकृतकारं करोति, जीव-
ग्राहं गृह्णाति ॥ ६१ ॥

निमूलात् कपः । ५ । ४ । ६२ ।

निमूलाद् व्याप्यात् परात् कपेस्तस्यैव सम्बन्धे णम् वा
स्यात् । निमूलकापं कपति, निमूलस्य कापं कपति ॥ ६२ ॥

हनश्च समूलात् । ५ । ४ । ६३ ।

समूलाद् व्याप्यात् परात् हन्तेः कपेश्च तस्यैव सम्बन्धे
णम्वा स्यात् । समूलघातं हन्ति, समूलकापं कपति ॥ ६३ ॥

करणेभ्यः । ५ । ४ । ६४ ।

करणार्थात् पराद् हन्तेस्तस्यैव सम्बन्धे णम् वा स्यात् ।
पाणिघातं कुड्यमाहन्ति ॥ ६४ ॥

स्व-स्नेहनार्थात् पुप-पिपः । ५ । ४ । ६५ ।

स्वशब्दार्थात् स्नेहनार्थाच्च करणार्थात् पराद् यथा-
सङ्ख्यं पुपः पिपश्च तस्यैव सम्बन्धे णम् वा स्यात् । स्व-
पोषं पुष्णाति, एवमात्मपोषम्, उदपेपं पिनष्टि, एवं
क्षीरपेपम् ॥ ६५ ॥

हस्तार्थाद् ग्रह-वर्ति-वृत्तः । ५ । ४ । ६६ ।

हस्तार्थात् करणवाचिनः परेभ्य एभ्यस्तस्यैव सम्ब-
न्धे णम् वा स्यात् । हस्तग्राहं गृह्णाति, एवं करग्राहम्,
हस्तवर्त्तं वर्त्तयति, पाणिवर्त्तं वर्त्तते ॥ ६६ ॥

वन्धेर्नाम्नि । ५ । ४ । ६७ ।

बन्धिः प्रकृतिर्नाम विशेषणं च । बन्धेर्बन्धनस्य यन्नाम
संज्ञा, तद्विषयात् करणार्थात् पराद् बन्धेस्तस्यैव सम्बन्धे
णम् वा स्यात् । कौश्वबन्धम्बद्धः ॥ ६७ ॥

आधारात् । ५ । ४ । ६८ ।

आधारार्थात् पराद् बन्धेस्तस्यैव सम्बन्धे णम् वा
स्यात् । चारकबन्धम्बद्धः ॥ ६८ ॥

कर्तुर्जीव-पुरुषात् नश्-बहः । ५ । ४ । ६९ ।

आभ्यां कर्तृभ्यां पराद् यथासङ्ख्यं नशेर्वहेश्च तस्यैव
सम्बन्धे णम् वा स्यात् । जावनाशं नश्यति, पुरुषवाहं
बहति । कर्तुरिति किम् ? जीवेन नश्यति ॥ ६९ ॥

ऊर्ध्वात् पूर-शुपः । ५ । ४ । ७० ।

कर्तुरुर्ध्वात् परात् पूरः शुपश्च तस्यैव संबन्धे णम् वा
स्यात् । ऊर्ध्वपूरं पूर्यते, ऊर्ध्वशोषं शुष्यति ॥ ७० ॥

व्याप्याच्चेवात् । ५ । ४ । ७१ ।

व्याप्यात् कर्तुश्चोपमानात् परान्घातोस्तस्यैव सम्बन्धे
णम् वा स्यात् । सुवर्णनिधायं निहितः, काकनागं नष्टः
॥ ७१ ॥

उपात् किरो लवने । ५ । ४ । ७२ ।

उपपूर्वात् किरतेर्लवनार्थस्य धातोः सम्बन्धे णम् वा
स्यात् । उपस्कारं मद्रका लुनन्ति । लवन इति किम् ?
उपकीर्यं याति ॥ ७२ ॥

दंशेस्तृतीयया । ५ । ४ । ७३ ।

तृतीयान्तेन योगे तुल्यकर्तृकार्थाद्दुपपूर्वाद् दंशेर्धातोः
सम्बन्धे णम् वा स्यात् । मूलकेनोपदंशं मूलकोपदंशम्,
मूलकेनोपदश्च भुङ्क्ते ॥ ७३ ॥

हिंसाऽर्थाद् एकाऽऽप्यात् । ५ । ४ । ७४ ।

हिंसार्थाद्घातोर्धात्वन्तरेणैकाऽऽप्यात् तुल्यकर्तृकार्थात्
तृतीयान्तेन योगे णम् वा स्यात् । दण्डेनोपघातं दण्डोप-
घातम्, दण्डेनोपहत्य च गाः सादयति । एकाप्यादिति
किम् ? दण्डेनोपहत्य चौरं गोपालको गाः खेदयति ॥ ७४ ॥

उपपीड-रुध-कर्षः तत्सप्तम्या । ५ । ४ । ७५ ।

तथा तृतीयया युक्ता सप्तमी तत्सप्तमी । तदन्तेन
योगे उपपूर्वेभ्य एभ्यः तुल्यकर्तृकार्थेभ्यो धातोः सम्बन्धे
णम् वा स्यात् । पार्श्वोभ्यामुपपीडं पार्श्वोपपीडं शेते,
पार्श्वयोरुपपीडं पार्श्वोपपीडं शेते । ब्रजेनोपरोधं ब्रजोपरो-
धम्, ब्रजे उपरोधं ब्रजोपरोधं गाः स्थापयति । पाणिनोप-
कर्षं पाण्युपकर्षम्, पाणाद्युपकर्षं पाण्युपकर्षं गृह्णाति
॥ ७५ ॥

प्रमाण-समासत्योः । ५ । ४ । ७६ ।

आयाममानं प्रमाणम् । समासत्तिः संरम्भपूर्वकः सञ्चि-
कर्षः । तयोर्गम्ययोस्तृतीयान्तेन सप्तम्यन्तेन च योगे तुल्य-
कर्तृकार्थाद् घातोः संबन्धे णम् वा स्यात् । ब्रह्मलेनोत्कर्ष-
ब्रह्मलोत्कर्षम्, ब्रह्मले उत्कर्षं ब्रह्मलोत्कर्षं गण्डिकाशि-
नन्ति, केशोर्ग्राहं केशग्राहं, केशेषु ग्राहं केशग्राहं युध्यन्ते
पक्षे, ब्रह्मलेनोत्कृष्य गण्डिकाशिच्छनन्ति ॥ ७६ ॥

पञ्चम्या त्वरायाम् । ५ । ४ । ७७ ।

त्वरायां गम्यायां पञ्चम्यन्तेन योगे तुल्यकर्तृकार्थाद्
धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । शय्याया उत्थायं शय्यो-
त्थायं धावति । पक्षे, शय्याया उत्थाय धावति । त्वराया-
मिति किम् ? आसनादुत्थाय याति ॥ ७७ ॥

द्वितीयया । ५ । ४ । ७८ ।

द्वितीयान्तेन योगे त्वरायां गम्यायां तुल्यकर्तृकार्थाद्
धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । लोष्टान् ग्राहं लोष्टग्राहम्,
लोष्टान् गृहीत्वा युध्यन्ते ॥ ७८ ॥

स्वाङ्गेनाऽध्रुवेण । ५ । ४ । ७९ ।

यस्मिन्नङ्गे च्छिन्ने भिन्ने वा प्राणी न त्रियते तदध्रुवं ।
तेन स्वाङ्गेन द्वितीयान्तेन योगे तुल्यकर्तृकार्थाद् धातोः
सम्बन्धे णम् वा स्यात् । ध्रुवौ विक्षेपं भ्रुविक्षेपम्, ध्रुवौ-
विक्षप्य वा जल्पति । स्वाङ्गेनेति किम् ? कफमुन्मूल्य
जल्पति । अध्रुवेणेति किम् ? शिर उत्क्षिप्य वक्ति ॥ ७९ ॥

परिक्लेश्येन । ५ । ४ । ८० ।

परिक्लेश्येन स्वाङ्गेन द्वितीयान्तेन योगे तुल्यकर्तृका-
र्थाद् धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । उरांसि प्रतिपेषं
उरःप्रतिपेषम्, उरांसि प्रतिपेष्य वा युध्यन्ते ॥ ८० ॥

विश-पत-पद-स्कन्दो वीप्साऽऽभीक्ष्ये । ५ । ४ । ८१ ।

द्वितीयान्तेन योगे तुल्यकर्तृकार्थाद् विशादेर्वीप्सा-
ऽऽभीक्ष्ययोगीगम्ययोर्धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । गेहं
गेहमनुप्रवेशं गेहानुप्रवेशमास्ते, गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशं

१ "विद्-हृन्-... " गृह्णात् णमोऽनुगतिः । स णमप्रत्ययः पूर्ववाच्ये वीप्सायां
पीन पुन्ये च गम्ये भवति । णमन्ते च पदे यत्र "...तस्यैव" (५-४-१०) इत्य-
स्यानुगतिरतत्र यथाविधि सस्यैव धातोरेनुप्रयोग कार्य, यथा शुष्पेय विनति,
अकनारी नष्ट इति, नाम्यत्र ।

गेहानुप्रवेशमास्ते । गेहं गेहमनुप्रपातं गेहानुप्रपातमास्ते,
गेहमनुप्रपातमनुप्रपातं गेहानुप्रपातमास्ते । गेहं गेहमनुप्रपादं
गेहानुप्रपादमास्ते, गेहमनुप्रपादमनु प्रपादंगेहानुप्रपादमास्ते ।
गेहं गेहमवस्कन्दं गेहावस्कन्दमास्ते, गेहमवस्कन्दमवस्कन्दं
गेहावस्कन्दमास्ते । पक्षे, गेहं गेहमनुप्रविश्याऽऽस्ते, गेह-
मनुप्रविश्यानुप्रविश्याऽऽस्ते इत्यादि ॥ ८१ ॥

कालेन तृष्यस्वः क्रियाऽन्तरे । ५ । ४ । ८२ ।

क्रियाव्यवधायकार्थाभ्यां तृष्यसृभ्यां द्वितीयान्तेन
कालार्थेन योगे धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । द्रव्यहं तर्प
द्रव्यहृत्तर्प गावः पिबन्ति । द्रव्यहमत्यासं द्रव्यहात्यासं
गावः पिबन्ति । क्रियान्तर इति किम् ? अहरत्यस्येषून्
गतः ॥ ८२ ॥

नाम्ना ग्रहाऽऽदिशः । ५ । ४ । ८३ ।

नामशब्देन द्वितीयान्तेन योगे तुल्यकर्तृकार्थात् ग्रह-
रादिशेष्व धातोः सम्बन्धे णम् वा स्यात् । नामानि ग्रहं
नामग्राहमाह्वयति, नामान्पादेशं नामाऽऽदेशं दत्ते । पक्षे,
नाम गृहीत्वा दत्ते ॥ ८३ ॥

कृगोऽव्ययेनाऽनिष्टोक्तौ क्त्वा-णमौ । ५ । ४ । ८४ ।

अव्ययेन योगे तुल्यकर्तृकार्थात् कृगोऽनिष्टोक्तौ
गभ्यायां धातोः सम्बन्धे क्त्वाणमौ स्याताम् । ब्राह्मण
पुत्रस्ते जातः किं तर्हि वृषल नीचैः कृत्वा, नीचैःकृत्य
नीचैःकारं कथयसि ? उच्चैर्नाम प्रियमालयेयम् । अनिष्टो
क्ताविनि किम् ? उच्चैः कृत्वाऽऽचष्टे ब्राह्मण पुत्रसं
जात इति । अव्ययेनेति किम् ? ब्राह्मण पुत्रस्ते जात
क तर्हि वृषल मन्दं कृत्वा कथयसि ? ॥ ८४ ॥

तिर्यचाऽपवर्गे । ५ । ४ । ८४

क्रियासमाप्तौ गम्यायां तिर्थेचाऽव्ययेन योगे तुल्य-
कर्तृकार्थात् कृगो धातोः संबन्धे क्त्वाणमौ स्याताम् ।
तिर्थेककृत्वा, तिर्थेककृत्य, तिर्थेकारमास्ते । अपवर्ग इति
किम् ? तिर्थेककृत्वा काष्ठं गतः ॥ ८५ ॥

स्वाङ्गतस्-च्छयर्थ-नाना-विना-धाऽर्थेन

भुवश्च । ५ । ४ । ८६ ।

तसन्तेन स्वाङ्गेन, च्छयर्थवृत्तिभिर्नानाविनाभ्यां, धाऽर्थ-
प्रत्ययान्तैश्च योगे तुल्यकर्तृकार्थाद् भुवः कृगश्च धातोः
संबन्धे क्त्वाणमौ स्याताम् । मुखतो भूत्वा, मुखतोभूय,
मुखतोभावमास्ते । नाना भूत्वा, नानाभूय, नाना भावं गतः,
विनाभूत्वा, विनाभूय, विनाभावं गतः, द्विधा भूत्वा,
द्विधाभूय, द्विधाभावमास्ते, एवं पाइर्वतः कृत्वा, पाइर्वतः
कृत्य, पाइर्वतःकारं शेते इत्यादि । च्छयर्थ इति किम् ?
नाना कृत्वा भक्ष्याणि भुङ्क्ते ॥ ८६ ॥

तृष्णीमा । ५ । ४ । ८७ ।

तृष्णीयोगे तुल्यकर्तृकार्थात् भ्रुवो धातोः सम्बन्धे
क्त्वाणमौ स्याताम् । तृष्णीं भूत्वा, तृष्णींभूय, तृष्णीं-
भावमास्ते ॥ ८७ ॥

आनुलोम्येऽन्वचा । ५ । ४ । ८८ ।

अन्वचाऽव्ययेन योगे तुल्यकर्तृकार्थाद् भुव आनु-
लोम्ये गम्ये धातोः सम्बन्धे क्त्वाणमौ स्याताम् । अन्वग्
भूत्वा, अन्वग्भूय, अन्वग्भावमास्ते । आनुलोम्य इति
किम् ? अन्वग्भूत्वा विजयते, पश्चाद्भूत्वेत्यर्थः ॥ ८८ ॥

इच्छाऽर्थे कर्मणः सप्तमी । ५ । ४ । ८९ ।

इच्छाऽर्थं घातावुपपदे तुल्यकर्तृकार्थात् कर्मभूताद्धातोः
सप्तमी स्यात् । भुञ्जीयेति इच्छति । इच्छार्थं इति किम् ?
भोजको याति । कर्मण इति किम् ? इच्छन् करोति ॥८९॥

शक-धृष-ज्ञा-रभ-लभ-सहाऽर्ह-ग्ला-घटाऽस्ति-स-

मर्थाऽर्थे च तुम् । ५ । ४ । ९० ।

शक्यावर्थेषु इच्छाऽर्थेषु च धातुषु, समर्थेषु नाम-
सूपपदेषु कर्मभूताद्धातोस्तुम् स्यात् । शक्नोति पारयति वा
भोक्तुम्, एवं धृष्णोति, जानाति, आरभते, लभते, सहते,
अर्हति, ग्लायति, घटते, अस्ति, समर्थ इच्छति वा भोक्तुम्
॥ ९० ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्रा-
भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ पञ्चमा-
ध्यायः समाप्तः ॥ ५ । ४ ॥

॥ इति पञ्चमोऽध्यायः ॥

१ शक्यदिधानुसदृशार्थेषु पार्यादिषु धातुषु, समर्थोदिनामनुच्येषु च भलमादिषु नाम-
मये कस्मिन् चनापि उपपदे कर्मभूतात् तुम् स्यादिनि तात्पर्यम् ।

अबालहेमचन्द्राणां ग्रन्थेः वालहिमांशुना ।
वालानामुपकाराय लिखितं वालटिप्पणम् ॥

(इति कृत्रकरणम्)

अहम्

॥ अथ षष्ठाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

(अथ तद्धितप्रकरणम्)

तद्धितोऽणादिः । ६ । १ । १ ।

वक्ष्यमाणोऽणादिस्तद्धितः स्यात् । औपगवः ॥ १ ॥

पौत्रादि वृद्धम् । ६ । १ । २ ।

परमप्रकृतेर्यत् पौत्रादि अपत्यं तद् वृद्धं स्यात् । गार्ग्यः,
पुत्रस्तु गार्गिः २ ॥

वंश्य-ज्यायोभ्रात्रोर्जीवति प्रपौत्रायस्त्री

युवा । ६ । १ । ३ ।

वंश्यः पित्राऽऽदिः स्वस्य हेतुः । वंश्ये, ज्येष्ठभ्रातरि
च जीवति प्रपौत्रादि अपत्यं स्त्रीवर्जं युवा स्यात् । गार्ग्या-
यणः ॥ ३ ॥

सपिण्डे वयः-स्थानाधिके जीवत् वा । ६ । १ । ४ ।

समानः पिण्डः सप्तमः पुरुषो यस्य तस्मिन् वयः-
स्थानाभ्यामधिके जीवति प्रपौत्रायस्त्रो जीवद् युवा वा
स्यात् । गार्ग्यायणः, गार्ग्यो वा ॥ ४ ॥

युव-वृद्धं कुत्साऽर्चे वा । ६ । १ । ५ ।

१ तस्मै लौकिकवैदिकशब्दसदमायं ताभ्यं प्रवृत्तिभ्यो वा हितं तद्धितं । आद्यं मन
जैनेन्द्रस्य, द्वितीयं तूपलक्ष्यति न्यासकारः । 'हितसुखाभ्याम्' (२-२-६५)
सूत्रेण चतुर्थं हिलादिभिः (५० १४३) सूत्रेण समासथ ।

युवा वृद्धं चापत्यं यथासङ्ख्यं कुत्साऽर्चयोविषयं
युवा वा स्यात् । गार्ग्यः, गार्ग्यायणो वा जाल्मः । वृद्ध-
मर्चितम् । गार्ग्यायणः, गार्ग्यो वा ॥ ५ ॥

संज्ञा दुर्वा । ६ । १ । ६ ।

हठात् संज्ञा दुर्वा स्यात् ॥ देवदत्तीयाः, देवदत्ताः ॥ ६ ॥

त्यदादिः । ६ । १ । ७ ।

असौ दुः स्यात् । त्यदीयम्, तदीयम् ॥ ७ ॥

वृद्धिर्यस्य स्वरेष्वादिः । ६ । १ । ८ ।

यस्य स्वराणामादिः स्वरो वृद्धिः, स दुः स्यात् ।
आम्रगुप्तायनिः ॥ ८ ॥

एदोद् देश एवेयादौ । ६ । १ । ९ ।

देशार्थस्यैव यस्य स्वराणामादिरेदोच्च स ईयादौ
विधेये दुः स्यात् । संपुरिका, संपुरिकी । स्कौनगरिका,
स्कौनगरिकी ॥ ९ ॥

प्राग्देशे । ६ । १ । १० ।

प्राग्देशार्थस्य स्वरेष्वादिरेदोच्च स ईयादौ कार्यं दुः
स्यात् । एणीपचनीयः, गोनर्दीयः ॥ १० ॥

वाऽऽद्यात् । ६ । १ । ११ ।

वेत्ति, आद्यादिति च द्वयमधिकृतं स्यात्, तेन तद्धि-
तप्रसङ्गे पक्षे चाक्यममासावपि, मृत्रादौ च निर्दिष्ट्यात्
प्रत्ययः ॥ ११ ॥

१ अयं त्यदादिरेतदङ्गकं स्यात् । रद्धयुवेति मञ्हाद्वयम् । एव दुः ।

२ एणीपचने भवः, गोनर्दे देशविशेषे भव इति एणीपचनीयः, गोन-
र्दीयः पतञ्जलिः, पतञ्जलिस्तथात्प्रः । 'दोरीयः' (६-३-३२) मृत्रादीयः ।
बालेऽतिव्याप्तित्वावराण्य देशप्रद्वयम् । पूर्वोत्तरेण बहन्त्या गरावत्या नद्या पूर्वतो
दक्षिणतो वा देशः प्राग्देश उच्यते । प्राग् चामो देश, प्राचां वा देश इति
समानः कार्यः ।

गोत्रोत्तरपदाद् गोत्रादिवाऽजिह्वाकात्य-हरित-
कात्यात् । ६ । १ । १२ ।

गोत्रमपत्यं जिह्वाकात्यहरितकात्यवर्जाद् गोत्रप्रत्य-
यान्तोत्तरपदाद् गोत्रप्रत्ययान्तादिव तद्धितः स्यात् । यथा
चारायणीयास्तथा कम्बलचारायणीयाः । अजिह्वेत्या-
दीति किम् ? यथेह ईयः, कातीयाः, न तथा जैह्वाकाताः
हारितकाताः ॥ १२ ॥

प्राग् जितादण् । ६ । १ । १३ ।

प्राग् जितोक्तः पादत्रयं यावद् येष्वर्थास्तेष्वण् वा
स्यात् । औपगवः, माञ्जिष्ठम् ॥ १३ ॥

धनादेः पत्युः । ६ । १ । १४ ।

धनादेः परो यः पतिः, तदन्तात् प्राग्जितीयेऽर्थेऽण्
स्यात् । भानपतः, आश्वपतः ॥ १४ ॥

अनिदमि अणपवादे च दित्यदित्यादित्य-यम-

पत्युत्तरपदात् ज्यः । ६ । १ । १५ ।

एभ्यः प्राग्जितीयेऽर्थे इदं वर्जंऽपत्याद्यर्थं योऽणोऽप-
वादः, तद्विषये च ज्यः स्यात् । दैत्यः, आदित्यः, आदित्यः,
याम्यः, बार्हस्पत्यः । अनिदमीति किम् ? आदित्यस्येदं
आदितीयं मण्डलम् ॥ १५ ॥

बहिपः टीकण् च । ६ । १ । १६ ।

बहिपः प्राग्जितीयेऽर्थे टीकण् व्यञ्ज्य स्यात् । बाहीकः,
बाह्यः ॥ १६ ॥

कल्यग्नेरेयण् । ६ । १ । १७ ।

आभ्यां प्राग्जित्तीयेऽर्थेऽनिदमि अणपवादे च्यण्
स्यात् । कालेयम्, आग्नेयम् ॥ १७ ॥

पृथिव्या जाऽञ् । ६ । १ । १८ ।

पृथिव्याः प्राग्जित्तीयेऽर्थेऽनिदम्यणपवादे च जाऽञ्
स्याताम् । पार्थिवा, पार्थिवी ॥ १८ ॥

उत्सादेरञ् । ६ । १ । १९ ।

अस्मात् प्राग्जित्तीयेऽर्थेऽनिदम्यणपवादे चाऽञ् स्यात् ।
औत्सः, औदपानम् ॥ १९ ॥

वष्कयादसमासे । ६ । १ । २० ।

असमासवृत्तेर्षक्यात् प्राग्जित्तीयेऽर्थेऽनिदम्यणपवादे
चाऽञ् स्यात् । वाष्कयः । असमास इति किम् ? सौव-
रुयिः ॥ २० ॥

देवाद् यञ् च । ६ । १ । २१ ।

देवात् प्राग्जित्तीयेऽर्थेऽनिदम्यणपवादे च यञ्-अञ्
स्याताम् । दैव्यम्, देवम् ॥ २१ ॥

अः स्थाम्नः । ६ । १ । २२ ।

स्थान्नः प्राग्जित्तीयेऽर्थे अः स्यात् । अन्वथामः ॥ २२ ॥

लोम्नोऽपत्येपु । ६ । १ । २३ ।

लोम्न प्राग्जित्तीयेऽर्थे बहुपत्याऽर्थे अः स्यात् ।
उड्डुलोमाः । बहुवचनं किम् ? औड्डुलोमिः ॥ २३ ॥

द्विगोरनपत्ये य-स्वराऽऽर्लुवद्भिः । ६ । १ । २४ ।

अपत्यादन्यस्मिन् प्राग्जित्तीयेऽर्थं भूतस्य द्विगोः
परस्य यादेः स्वरादेश्च प्रत्ययस्य लृप् स्यात्, न तु द्विः ।
द्विरथः, पञ्चकपालः । अनपत्य इति किम् ? हेमातुरः ।
अद्विरिति किम् ? पाञ्चकपालम् ॥ २४

प्राग् वतः स्त्री-पुंसात् नञ्-स्नञ् । ६ । १ । २५ ।

वतोऽर्वागर्थेऽवनिदभ्यणपवादे चाभ्यां यथासङ्ख्यं
नञ् स्नञ् च स्यात् । स्त्रीणः, पौंसनः । प्राग् वत इति किम् ?
स्त्रीवत् ॥ २५ ॥

त्वे वा । ६ । १ । २६ ।

स्त्रीपुंसाभ्यां त्वेविपये (?) यथासङ्ख्यं नञ्स्नञ्नीवा
स्याताम् । स्त्रीणम्, स्त्रीत्वम् । पौंसनम्, पुंस्त्वम् । २६ ॥

गोः स्वरे यः । ६ । १ । २७ ।

गोः स्वरादितद्धितप्राप्तौ यः स्यात् । गव्यम् । स्वर
इति किम् ? गोमयम् ॥ २७ ॥

डसोऽपत्ये । ६ । १ । २८ ।

पष्ठचन्तादपत्येऽर्थं यथाविहितमणादयः स्युः । औप-
गवः, दैत्यः ॥ २८ ॥

आद्यात् । ६ । १ । २९ ।

अपत्ये यस्तद्धितः स परमप्रकृतेरेव स्यात् । उपगोर-
पत्यमौपगवः, तस्याप्यौपगविः, औपगवेरप्यौपगवः ॥ २९ ॥

वृद्धाद् यूनि । ६ । १ । ३० ।

यूनि अपत्ये यः प्रत्ययः स आद्याद् वृद्धाद् यो वृद्ध-
प्रत्ययस्तदन्तात् स्यात् । गार्ग्यस्यापत्यं युवा गार्ग्यायणः ॥

अत इञ् । ६ । १ । ३१ ।

अदन्तात् पण्ठयन्तादपत्ये इञ् स्यात् । दाक्षिः ॥३१॥

वाह्यादिभ्यो गोत्रे । ६ । १ । ३२ ।

स्वापत्यसन्तानस्य स्वव्यपदेशहेतुर्य आद्यपुरुषस्तद
पत्यं गोत्रम् । एभ्यः पण्ठयन्तेभ्यो गोत्रेऽर्थे इञ् स्यात् ।
वाहविः, औपवाहविः ॥ ३२ ॥

वर्मणोऽचक्रात् । ६ । १ । ३३ ।

चक्रवर्जात् परो यो वर्मा तदन्तादपत्येऽर्थे इञ्
स्यात् । ऐन्द्रवर्मिः । अचक्रादिति किम् ? चाक्रवर्मणः
॥ ३३ ॥

अजादिभ्यो धेनोः । ६ । १ । ३४ ।

एभ्यः परो यो धेनुः तदन्तादपत्यार्थे इञ् स्यात् ।
आजधेनविः, बाष्कधेनविः ॥ ३४ ॥

ब्राह्मणाद्वा । ६ । १ । ३५ ।

ब्राह्मणाद् धेनुस्तदन्तादपत्येऽर्थे इञ् वा स्यात् ।
ब्राह्मणधेनविः, ब्राह्मणधेनवः ॥ ३५ ॥

भूयस्-सम्भूयोऽम्भोऽमितौजसः

स्तुक् च । ६ । १ । ३६ ।

एभ्योऽपत्ये इञ् स्यात्, मो लुक् च । भौयिः,
साम्भूयिः, आम्भिः, आमितौजिः ॥ ३६ ॥

शालङ्क्यौदि-पाडि-वाड्वलि । ६ । १ । ३७ ।

एतेऽपत्ये इवन्ता निपात्यन्ते । शालङ्किः, औदिः,
पाडिः, वाड्वलिः ॥ ३७ ॥

व्यास-वरुट-सुधात्-निपाद-विम्ब-चण्डालाद्

अन्तस्यस्य चाऽक् । ६ । १ । ३८ ।

एभ्योऽपत्ये इञ् स्यात्, तद्योगे चेषामन्तस्थाऽक् ।
 वैयासकिः, वारुटकिः, सौधातकिः, नैषादकिः, वैम्यकिः,
 चाण्डालकिः ॥ ३८ ॥

पुनर्भू-पुत्र-दुहितृ-ननान्दुरनन्तरेऽञ् । ६ । १ । ३९ ।

एभ्यः पष्ठ्यन्तेभ्योऽनन्तरेऽपत्येऽञ् स्यात् । पौनर्भवः,
 पौत्रः, दौहित्रः, नानान्द्रः ॥ ३९ ॥

परस्त्रियाः परशुश्चाऽसावर्ण्ये । ६ । १ । ४० ।

परस्त्रिया अनन्तरेऽपत्येऽञ् स्यात्, तद्योगेऽस्य पर-
 शुश्र, न चेदसौ पुंसा सजातीया । पारशवः । असावर्ण्य
 इति किम् ? पारस्त्रैण्यः ॥ ४० ॥

त्रिदादेर्वृद्धे । ६ । १ । ४१ ।

एभ्यो वृद्धेऽपत्येऽञ् स्यात् । वैदः, और्वः ॥ ४१ ॥

गर्गादेर्यञ् । ६ । १ । ४२ ।

एभ्यः पष्ठ्यन्तेभ्यो वृद्धेऽपत्ये यञ् स्यात् । गार्ग्यः ।
 वात्स्यः ॥ ४२ ॥

मधु-वभ्रोव्राह्मण-कौशिके । ६ । १ । ४३ ।

आभ्यां यथासङ्ख्यं ब्राह्मणे कौशिके च वृद्धेऽपत्ये
 यञ् स्यात् । माधव्यो ब्राह्मणः, ब्राह्मव्यः कौशिकः ॥ ४३ ॥

कपि-बोधाद् आङ्गिरसे । ६ । १ । ४४ ।

आभ्यामाङ्गिरसे वृद्धेऽपत्ये यञ् स्यात् । काप्यः,
 बौध्य आङ्गिरसः ॥ ४४ ॥

वतण्डात् । ६ । १ । ४५ ।

अस्मादाङ्गिरसे वृद्धे यत्रेव स्यात् । वातण्ड्य आङ्गि-
 रसः ॥ ४५ ॥

स्त्रियां लुप् । ६ । १ । ४६ ।

वतण्डादाङ्गिरसे वृद्धे स्त्रियां यञो लुप् स्यात् ।
वतण्डी आङ्गिरसी ॥ ४६ ॥

कुञ्जादेर्जायन्यः । ६ । १ । ४७ ।

कुञ्जादेः पष्ठयन्ताद् वृद्धे जायन्यः स्यात् । कौञ्जायन्यः,
ब्राह्मायन्यः ॥ ४७ ॥

स्त्रीवहुष्वायनञ् । ६ । १ । ४८ ।

कुञ्जादेः पष्ठयन्ताद् बहुत्वविशिष्टे वृद्धे स्त्रियां वा
बहुत्वेऽप्यायनञ् स्यात् । कौञ्जायनी, कौञ्जायनाः ॥ ४८ ॥

अश्वादेः । ६ । १ । ४९ ।

अश्वादेर्वृद्धे आयनञ् स्यात् । आश्वायनः, शाहायनः
॥ ४९ ॥

शप-भरद्वाजाद् आत्रेये । ६ । १ । ५० ।

आभ्यामात्रेये वृद्धे आयनञ् स्यात् । शापायनः, भार-
द्वाजायन आत्रेयः ॥ ५० ॥

भर्गात् त्रैगर्त्ते । ६ । १ । ५१ ।

भर्गात् त्रैगर्त्ते वृद्धे आयनञ् स्यात् । भार्गायणस्त्रैगर्त्तः
॥ ५१ ॥

आत्रेयाद् भारद्वाजे । ६ । १ । ५२ ।

अस्माद् भारद्वाजे यृनि आयनञ् स्यात् । आत्रेयायणो
भारद्वाजः ॥ ५२ ॥

नडादिभ्य आयनण् । ६ । १ । ५३ ।

एभ्यो वृद्धे आयनण् स्यात् । नाडायनः, चारायणः
॥ ५३ ॥

यजि-जः । ६ । १ । ५४ ।

वृद्धे यौ यजिजौ तदन्ताद् यूनि आयनण् स्यात् ।
गार्ग्यायणः, दाक्षायणः ॥ ५४ ॥

हरितादेरजः । ६ । १ । ५५ ।

वृद्धो योऽञ् तदन्तात् हरितादेर्यून्यायनण् स्यात् ।
हारितायनः, कैन्दासायनः ॥ ५५ ॥

क्रौष्टु-शलङ्कोर्लुक् च । ६ । १ । ५६ ।

आभ्यां वृद्धे आयनण् स्यात्, लुक् चान्तादेशः । क्रौष्टा-
यनः, शालङ्कायनः ॥ ५६ ॥

दर्भ-कृष्णाऽग्निशर्म-रण-शरद्वत्-शुनकाद् आग्रा-
यण-ब्राह्मण-वार्षगण्य-वाशिष्ठ-भार्गव-
वात्स्ये । ६ । १ । ५७ ।

एभ्यो यथासङ्ख्यमेव वृद्धेष्वायनण् स्यात् । दर्भायग
आग्रायणश्चेत्, कार्णायनो ब्राह्मणः, आग्निशर्मायणो
वार्षगण्यः, राणायनो वाशिष्ठः, शरद्वतायनो भार्गवः,
शौनकायनो वात्स्य ॥ ५७ ॥

जीवन्त-पर्वताद् वा । ६ । १ । ५८ ।

आभ्यां वृद्धे आयनण् वा स्यात् । जीवन्तायनः, जीव-
न्तिः । पार्वतायनः, पार्वतिः ॥ ५८ ॥

द्रौणाद् वा । ६ । १ । ५९ ।

द्रौणादपत्यमात्रे आयनण् वा स्यात् । द्रौणायनः,
द्रौणि

शिवादेरण् । ६ । १ । ६० ।

शिवादेरपत्येऽण् स्यात् । शैवः, प्रौष्ठः ॥ ६० ॥

ऋषि-वृषण्यन्धक-कुरुभ्यः । ६ । १ । ६१ ।

ऋष्यादिवाचिभ्योऽपत्येऽण् स्यात् । वाशिष्ठः, वांसु-

देवः, श्वाफल्कः, नाकुलः ॥ ६१ ॥

कन्या-त्रिवेण्याः कनीन-त्रिवणं च । ६ । १ । ६२ ।

आभ्यामपत्येऽण् स्याद्, यथासङ्ख्यं कनीनत्रिवणौ
चाऽऽदेशौ । कानीनः, त्रिवणः ॥ ६२ ॥

शुद्धाभ्यां भारद्वाजे । ६ । १ । ६३ ।

शुद्ध-शुद्धाभ्यां पुंस्त्रीशब्दाभ्यां भारद्वाजेऽपत्येऽण्
स्यात् । शौद्धो भारद्वाजः ॥ ६३ ॥

विकर्ण-च्छगलाद् वात्स्योऽऽत्रेये । ६ । १ । ६४ ।

आभ्यां यथासङ्ख्यं वात्स्ये आत्रेये चापत्येऽण्
स्यात् । वैकर्णो वात्स्यः, छागल आत्रेयः ॥ ६४ ॥

णश्च विश्रवसो विश्लुक् च वा । ६ । १ । ६५ ।

विश्रवसोऽपत्येऽण् स्यात्, तद्योगे च णः, णयोगे च
विशो लुक् च वा । वैश्रवणः, रावणः ॥ ६५ ॥

सङ्ख्या-सं-भद्रात् मातुर्मातुरं च । ६ । १ । ६६ ।

संख्याऽर्थात् सम्भद्राभ्यां च परो यो माता, तदन्ताद-
पत्येऽण् स्यात्, मातुश्च मातुर । द्विमातुरः, सांमातुरः,
भाद्रमातुरः ॥ ६६ ॥

अदोर्नदी-मानुषीनाम्नः । ६ । १ । ६७ ।

१ वासुदेव इति वृष्णे, श्वाफल्क-नाकुलो चान्यक कुष्णोऽनयोऽहदाहरणे स्त ।

२ द्वयोर्मानोरपत्य पुमान् द्विमातुर । एव सम्यन्मातु, भद्रमातुरपत्यमिति ।
अणि परे वृद्धि, नित्वात् । एव सर्वत्र तद्धिते 'वृद्धि स्वरेण गदेऽण्ते तद्धित'
(१-४-१) इति सूत्रेण निति निति प्रत्यये परे वृद्धि कार्या ।

अदुसंज्ञात् नदीनाम्नो मानुषीनाम्नश्चापत्येऽण्
स्यात् । यामुनः प्रणेता, दैवदत्तः । अदोरिति किम् ?
चान्द्रभागेयः ॥ ६७ ॥

पीला-साल्वा-मण्डूकाद् वा । ६ । १ । ६८ ।

एभ्योऽप्रत्येऽण् वा स्यात् । पैलः, पैलेयः । साल्वः
साल्वेयः । माण्डूकः, माण्डूकिः ॥ ६८ ॥

दितेऽचैयण् वा । ६ । १ । ६९ ।

दितेर्मण्डूकाच्चाऽप्रत्ये एयण् वा स्यात् । दैतेयः,
दैत्यः । माण्डूकेयः, माण्डूकिः ॥ ६९ ॥

ड-याप्-त्यूडः । ६ । १ । ७० ।

डयन्ताद् आवन्तात् त्यन्ताद् ऊडताच्चापत्ये एयण्
स्यात् । सौपर्णेयः, वैनतेयः, यौवर्तयः, कामण्डलेयः ॥ ७० ॥

द्विस्वरात् अनद्याः । ६ । १ । ७१ ।

द्विस्वराद् डी-आप्-ति-ऊडन्ताद् अनद्यर्थादपत्ये
एयण् स्यात् । दात्तेयः । अनद्या इति किम् ? सैप्रः ॥ ७१ ॥

इतोऽनिजः । ६ । १ । ७२ ।

इज्वर्जदन्ताद् द्विस्वरादपत्ये एयण् स्यात् । नाभेयः ।
अनिज इति किम् ? दाक्षायगः । द्विस्वरादित्येव ?
मारीचः ॥ ७२ ॥

शुभ्राऽऽदिभ्यः । ६ । १ । ७३ ।

एभ्योऽपत्ये एयण् स्यात् । शौभ्रेयः, वैष्टपुरेयः ॥ ७३ ॥

श्याम-लक्षणाद् वाशिष्ठे । ६ । १ । ७४ ।

१ सिप्रानाम्नी नदी, या उज्जयिन्या वहति, तस्या अपत्यं सैप्रः ।

२ आद्यस्तीर्थवर ऋषभनामा । एवमात्रेयादयः । शाक्येभ्य आतिथेयदत्त
उत्तरसूत्राद् सिध्यन्ति । मरीचद्विस्वरत्वात् एयण् न स्यात् ।

आभ्यां वाशिष्ठेऽपत्ये एयण् स्यात् । श्यामेयः,
लाक्षणेयः, वाशिष्ठः ॥ ७४ ॥

विकर्ण-कुपीतकात् काश्यपे । ६ । १ । ७५ ।

आभ्यां काश्यपेऽपत्ये एयण् स्यात् । विकर्णयः, कौपी-
तकेयः काश्यपः ॥ ७५ ॥

भ्रुवो भ्रुव् च । ६ । १ । ७६ ।

भ्रुवोऽपत्ये एयण् स्यात्, भ्रुवश्च भ्रुव् । भ्रौवेयः । ७६ ॥

कल्याण्यादेरिन् चाऽन्तस्य । ६ । १ । ७७ ।

एभ्योऽपत्ये एयण् स्यात्, अन्तस्य चेन् । काल्याणि-
नेयः, सौभागिनेयः ॥ ७७ ॥

कुलटाया वा । ६ । १ । ७८ ।

अस्मादपत्ये एयण् स्यात्, तद्योगे चान्तस्येन् वा ।
कौलटिनेयः, कौलटेयः ॥ ७८ ॥

चटकात् णैरः, स्त्रियां तु लुप् । ६ । १ । ७९ ।

अस्मादपत्ये णैरः स्यात्, स्वर्यस्य च णैरस्य लुप् ।
चाटकैरः, चटकाः ॥ ७९ ॥

क्षुद्राभ्य एरण् वा । ६ । १ । ८० ।

अङ्गहीना अनियतपुंस्का वा स्त्रियः क्षुद्राः ॥ क्षुद्रार्थेभ्यः स्त्रीभ्य
एरण् वा स्यात् । काणेरः, काणेयः । दासेरः, दासेयः ॥ ८० ॥

गोधाया दुष्टे णारश्च । ६ । १ । ८१ ।

गोधाया दुष्टेऽपत्ये णार एरण् च स्यात् । गौधारः,
गौधेरो गोधायामहिजातः ॥ ८१ ॥

जण्ट-पण्टात् । ६ । १ । ८२ ।

आभ्यामपत्ये णारः स्यात् । जाण्टारः, पाण्टार ॥८२॥

चतुष्पाद्भ्य एयञ् । ६ । १ । ८३ ।

चतुष्पाद्वाचिभ्योऽपत्ये एयञ् स्यात् । कामण्डलेय
॥ ८३ ॥

गृष्ट्यादेः । ६ । १ । ८४ ।

एभ्योऽपत्ये एयञ् स्यात् । गार्ष्ट्यः, हाष्ट्यः ॥ ८४ ॥

वाडवेयो वृषे । ६ । १ । ८५ ।

वडवाया वृषेऽर्थे एयञ् एयण् वा निपात्यते । वाडवेयः
॥ ८५ ॥

रेवत्यादेरिकण् । ६ । १ । ८६ ।

एभ्योऽपत्ये इकण् स्यात् । रैवतिकः, आश्वपालिकः
॥ ८६ ॥

वृद्धस्त्रियाः क्षेपे णश्च । ६ । १ । ८७ ।

वृद्धप्रत्ययान्तात् स्त्रियामपत्ये णेकणौ स्यातां, क्षेपे
गम्ये । गार्ग्या अपत्ये युवा गार्गः, गार्गिको वा जाल्मः
॥ ८७ ॥

भ्रातुर्व्यः । ६ । १ । ८८ ।

भ्रातुरपत्ये व्यः स्यात् । भ्रातृव्यः ॥ ८८ ॥

ईयः स्वसुश्च । ६ । १ । ८९ ।

भ्रातुः स्वसुश्चापत्ये ईयः स्यात् । भ्रात्रीयः, स्वनीयः
॥ ८९ ॥

मातृ-पित्रादेर्डेयण-ईयणौ । ६ । १ । ९० ।

मातृपितृशब्दावादी यस्य स्वसन्तस्य तस्मादपत्ये
 डेयणीयणौ स्याताम् । मातृष्वसेयः, मातृष्वस्त्रीयः । पितृ-
 ष्वसेयः, पितृष्वस्त्रीयः ॥ ९० ॥

श्वशुराद् यः । ६ । १ । ९१ ।

अस्मादपत्ये यः स्यात् । श्वशुर्यः ॥ ९१ ॥

जातौ राज्ञः । ६ । १ । ९२ ।

राज्ञोऽपत्ये जातौ गम्यायां यः स्यात् । राजन्यः,
 क्षत्रीया जातिश्चेत् ॥ ९२ ॥

क्षत्रादियः । ६ । १ । ९३ ।

क्षत्रादपत्ये जातावियः स्यात् । क्षत्रियः, जातिश्चेत्
 ॥ ९३ ॥

मनोर्याऽणौ पश्चान्तः । ६ । १ । ९४ ।

मनोरपत्ये याऽणौ स्यातां, तद्योगे पश्चान्तः, जातौ
 गम्यायाम् । मनुष्याः, मानुषाः ॥ ९४ ॥

माणवः कुत्सायाम् । ६ । १ । ९५ ।

मनोरपत्येऽणि कुत्सायां नो णः स्यात् । मनोरपत्यं
 मूढं माणवः ॥ ९५ ॥

कुलाद् ईनः । ६ । १ । ९६ ।

कुलान्तात् केवलकुलाच्चाऽपत्ये ईनः स्यात् । बहु-
 कुलीनः, कुलीनः ॥ ९६ ॥

यैकजावसमासे वा । ६ । १ । ९७ ।

कुलान्तात् कुलाच्चाऽपत्ये य एयकञ् वा स्यात्, न
चेदसौ समासे । कुल्यः, कौलेयकः, कुलीनः । बहुकुल्यः,
बाहुकुलेयकः, बहुकुलीनः । असमास इति किम् ? आद्य-
कुलीनः ॥ ९७ ॥

दुष्कुलाद् एयण् वा । ६ । १ । ९८ ।

अस्मादपत्ये एयण् वा स्यात् । दौष्कुलेयः, दुष्कुलीनः
॥ ९८ ॥

महाकुलाद् वाऽजीनजौ । ६ । १ । ९९ ।

अस्मादपत्ये ऽञ् ईनञ् च वा स्याताम् । माहाकुलः,
माहाकुलीनः, महाकुलीनः ॥ ९९ ॥

कुर्वादेज्यः । ६ । १ । १०० ।

एभ्योऽपत्ये ज्यः स्यात् । कौरव्याः, शाङ्गव्याः ॥ १०० ॥

सम्राजः क्षत्रिये । ६ । १ । १०१ ।

अस्मात् क्षत्रियेऽपत्ये ज्यः स्यात् । साम्राज्यः क्षत्रियः
॥ १०१ ॥

सेनान्त-कारु-लक्ष्मणाद् इञ् च । ६ । १ । १०२ ।

सेनान्तात् कार्वर्थात् लक्ष्मणाच्चाऽपत्ये इञ् व्यश्च
स्यात् । हारिपेणिः, हारिपेण्यः, तान्तुवायिः, तान्तु-
वाग्यः, लाक्ष्मणिः, लाक्ष्मण्यः ॥ १०२ ॥

सुयाम्नः सौवीरेण्वायनिञ् । ६ । १ । १०३ ।

सुयाम्नः सौवीरपु योऽर्थस्तद्धृत्तेरपत्ये आयनिञ्
स्यात् । सौयामायनिः ॥ १०३ ॥

पाण्टाहृति-मिमतात् णश्च । ६ । १ । १०४ ।

आभ्यां सौवीरेषु योऽर्थः तद्वृत्तिभ्यामपत्येऽण् आय-
निञ् च स्यात् । पाण्डाहृतः, पाण्डाहृतायनिः सौवीरगोत्रः ।
एवं मैमतः, मैमतायनिर्वा ॥ १०४ ॥

भागवित्ति-तार्णविन्दवाऽऽकशापेयात् निन्दा-
यामिकण् वा । ६ । १ । १०५ ।

एभ्यः सौवीरेषु यो वृद्धः तद्वृत्तिभ्यो यूनि इकण् वा स्यात्,
निन्दायां गम्यायाम् । भागवित्तिक, भागवित्तायनो वा
जालमः । तार्णविन्दविकः, तार्णविन्दविर्वा । आकशा-
पेयिकः, आकशापेयिर्वा ॥ १०५ ॥

सौयामायनि-यामुन्दायनि-वाप्यायणेरी-

यउच वा । ६ । १ । १०६ ।

एभ्यः सौवीरवृद्धवृत्तिभ्यो यूनि ईय-इकणौ वा
स्यातां, निन्दायाम् । सौयामायनीयः, सौयामायनिकः,
सौयामायनिर्वा निन्द्यो युवा । एवं यामुन्दायनीयः,
यामुन्दायनिकः, यामुन्दायनिर्वा । वाप्यायणीयः, वाप्या-
यणिकः, वाप्यायणिर्वा ॥ १०६ ॥

तिकादेरायनिञ् । ६ । १ । १०७ ।

एभ्योऽपत्ये आयनिञ् स्यात् । तैकायनि, कैतवा-
यनिः ॥ १०७ ॥

दगु-कोशल-कर्मार-च्छाग-वृषाद् यादिः । ६ । १ । १०८ ।

एभ्योऽपत्ये यादिरायनिञ् स्यात् । दागव्यायनि,
कौशल्यायनि, कार्माग्यायणिः, छाग्यायनिः, वाप्या-
यणिः १०८ ॥

द्विस्यरादणः । ६ । १ । १०९ ।

दुभ्यः, नादेः, कुरोरिदन्तेभ्यः कोशलाऽऽजादाभ्यां च
सरूपराष्ट्रक्षत्रियेभ्यो यथासङ्ख्यं राजापत्ये च द्विर्ज्यः
स्यात् । आम्बुद्वयो राजाऽपत्यं वा, एवं नैषधः, कौर-
व्यः, आवन्त्यः, कौशल्यः, आजाद्यः ॥ ११८ ॥

पाण्डोर्द्व्यण् । ६ । १ । ११९ ।

पाण्डो राष्ट्रक्षत्रियार्थात् सरूपाद् यथासङ्ख्यं राजाऽ-
पत्ये च द्विर्द्व्यण् स्यात् । पाण्ड्वो राजाऽपत्यं वा ॥ ११९ ॥

शकादिभ्यो द्वेर्लुप् । ६ । १ । १२० ।

एभ्यः परस्य द्विसंज्ञकस्य लुप् स्यात् । शको राजा-
ऽपत्यं वा, एवं यवनः ॥ १२० ॥

कुन्त्यवन्तेः स्त्रियाम् । ६ । १ । १२१ ।

आभ्यां परस्य द्वेर्ज्यस्य लुप् स्यात्, स्त्रियामर्थे । कुन्ती
अपत्यम्, एवमवन्ती । स्त्रियामिति किम् ? कौन्त्यः
॥ १२१ ॥

कुरोर्वा । ६ । १ । १२२ ।

कुरोर्द्वेर्ज्यस्य स्त्रियां लुप् वा स्यात् । कुरुः अपत्यम्,
कौरव्यायणी राजाऽपत्यं वा ॥ १२२ ॥

द्वेरञ्जणोऽप्राच्य-भर्गादिः । ६ । १ । १२३ ।

प्राच्यान् भर्गादींश्च मुक्त्वाऽन्यस्मादजोऽणश्च द्वेः स्त्रियां
लुप् स्यात् । शूरसेनी अपत्यम्, एवं मद्री, प्राच्यादिव-
र्जनं किम् ? पाञ्चाली, भार्गी ॥ १२३ ॥

बहुष्वस्त्रियाम् । ६ । १ । १२४ ।

१ दुराञ्जकेभ्यः । आम्बुद्वय इति दुराञ्जकस्योदाहरणम् । आवन्त्य इति
ईदन्ताय निर्दानमस्ति । निच्वाद् षण्देर्वृद्धिः । अयं ज्यो द्विसंज्ञकः स्यादित्यर्थः ।
= तद्धितसूत्रे विहिताः प्रत्यया लुप्यन्ते, अर्थस्तु स एव तिष्ठति ।

द्रव्यन्तस्य बहुर्थस्य यो द्विस्तस्याऽस्त्रियां लुप् स्यात् ।
पञ्चाला राजानोऽपत्यानि वा । अस्त्रियामिति किम् ?
पाञ्चाल्यः ॥ १२४ ॥

यस्कादेर्गोत्रे । ६ । १ । १२५ ।

एभ्यो यः प्रत्ययस्तदन्तस्य बहुगोत्रार्थस्य यस्कादेर्यः
प्रत्ययः, तस्याऽस्त्रियां लुप् स्यात् । यस्काः, लह्याः । गोत्र
इति किम् ? यास्काः छात्राः ॥ १२५ ॥

यज्ञोऽश्यापर्णान्त-गोपवनादेः । ६ । १ । १२६ ।

यज्ञअन्तस्य बहुगोत्रार्थस्य यः प्रत्ययस्तस्या-
ऽस्त्रियां लुप् स्यात्, न तु श्यापर्णान्तेभ्यो गोपवनादिभ्यः ।
गर्गाः, विदाः । अश्यापर्णेत्यादीति किम् ? गोपवनाः
॥ १२६ ॥

कौण्डिन्याऽगस्त्ययोः कुण्डिनाऽगस्ती

च । ६ । १ । १२७ ।

अनयोर्बहुगोत्रार्थयोर्द्वयोऽणश्चाऽस्त्रियां लुप् स्यात्,
कुण्डिनी-अगस्त्ययोः कुण्डिनाऽगस्ती चाऽऽदेशौ ।
कुण्डिनाः, अगस्त्यः ॥ १२७ ॥

भृग्वङ्गिरस्-कुत्स-वशिष्ठ-गौतमाऽत्रेः । ६ । १ । १२८ ।

एभ्यो यः प्रत्ययस्तदन्तस्य बहुगोत्रार्थस्य यः प्रत्ययः
तस्याऽस्त्रियां लुप् स्यात् । भृगवः, अङ्गिरसः, कुत्साः,
वशिष्ठाः, गौतमाः, अत्रयः ॥ १२८ ॥

प्राग्भरते बहुस्वराद् इजः । ६ । १ । १२९ ।

बहुस्वराद् य इञ्, तदन्तस्य बहुप्रागभरतगोत्रार्थस्य
 यः प्रत्ययः तस्याऽस्त्रियां लुप् स्यात् । क्षीरकलम्भाः,
 उद्दालकाः । प्राग्भरत इति किम् ? बालाकयः बहुस्व-
 रादिति किम् ? चैकयः ॥ १२९ ॥

वोपकादेः । ६ । १ । १३० ।

एभ्यो यः प्रत्ययस्तदन्तस्य बहुगोत्रार्थस्य यः प्रत्ययः,
 तस्याऽस्त्रियां लुप् स्यात् वा । उपकाः, औपकायनाः ।
 लमकाः, लामकायनाः ॥ १३० ॥

तिककितवाऽऽदौ द्वन्द्वे । ६ । १ । १३१ ।

एषु द्वन्द्वेषु बहुगोत्रार्थेषु यः स प्रत्ययस्तस्याऽस्त्रियां
 लुप् स्यात् । तिककितवाः, उब्जककुभाः ॥ १३१ ॥

द्रथादेस्तथा । ६ । १ । १३२ ।

द्रथादिप्रत्ययान्तानां द्वन्द्वे यदर्थं यः स द्रथादिः
 तस्य लुप् स्यात्, तथा यथापूर्वम् । पृकलोद्ध्यजकुण्डीगृशाः
 तयेति किम् ? गार्गीवत्सयाजाः । तथाऽस्त्रियादिभ्युक्ते
 गार्गीन्यत्र न स्यात् ॥ १३२ ॥

वाऽन्येन । ६ । १ । १३३ ।

पठीतत्पुरुषे यत्पदं पठ्ठया विषये द्वयोरंकस्मिंश्च
 स्यात्, तस्य यः स यत्रादिः, तस्य तथा वा लुप् स्यात् ।
 गर्गकुलम्, गार्ग्यकुलम् । विदकुलम्, वेदकुलम्,
 द्वेकेष्विति किम् ? गर्गाणां कुलं गर्गकुलम् ॥ १३४ ॥

न प्राग्जितीये स्वरे । ६ । १ । १३५ ।

गोत्रे उत्पन्नस्य बहुष्वित्यादिना या लुबुक्ता सा प्राग्-
 जितीयेऽर्थे यः स्वरादिस्तद्धितः तद्विषये न स्यात् ।
 गार्गीयाः, आत्रेयीयाः । प्राग्जितीय इति किम् ? अत्रीयाः ।
 स्वर इति किम् ? गर्गमयम् ॥ १३५ ॥

गर्गभार्गविका । ६ । १ । १३६ ।

ठन्हात् प्राग्जितीये विवाहे योऽरुन्, तस्मिन्नणो
 लुवभावः स्यात् । गर्गभार्गविका ॥ १३६ ॥

यूनि लुप् । ६ । १ । १३७ ।

यून्युत्पन्नस्य प्रत्ययस्य प्राग्जितोयेऽर्थे स्वरादौ प्रत्यये
 विषयभूते लुप् स्यात्, लुपि सत्यां यः प्राप्नोति न
 स्यात् । पाण्डाहतस्यापत्यं पाण्डाहतिः, तस्यापत्यं युवा
 पाण्डाहतः, तस्य च्छात्रा इति प्राग्जितीयेऽर्थे स्वरादौ
 चिकीर्षिते णस्य लुप्, ततो "वृद्धेऽत्र" (६-३-२८)
 इत्यत्र । पाण्डाहताः ॥ १३७ ॥

वायनणायनिजोः । ६ । १ । १३८ ।

अनयोर्युवार्थयोः प्राग्जितीये स्वरादौ विषये लुब् वा
 स्यात् । गार्गीयाः, गार्गायणीया वा । होत्रीयाः, होत्राय-
 णीया वा ॥ १३८ ॥

द्रीजो वा । ६ । १ । १३९ ।

द्रीजन्तात् परस्य युवार्थस्य लृप् वा स्यात् । औदु-
म्बरिः, औदुम्बरायणो वा ॥ १३९ ॥

जिदार्याद् अणिजोः । ६ । १ । १४० ।

जिद् आपिश्च योऽपत्यप्रत्ययः तदन्तात् परस्य यूनि
अण इजइच लृप् स्यात् । तैकायनिः पिता, तैकायनिः
पुत्रः, वाशिष्ठः पिता, वाशिष्ठः पुत्रः ॥ १४० ॥

अब्राह्मणात् । ६ । १ । १४१ ।

अब्राह्मणाद् बृहप्रत्ययान्ताद् युवार्थस्य लृप् स्यात् ।
आङ्गः पिता, आङ्गः पुत्रः । अब्राह्मणादिति किम् ? गार्ग्यः
पिता, गार्ग्यायणः पुत्रः ॥ १४१ ॥

पैलाऽऽदेः । ६ । १ । १४२ ।

एभ्यो यूनि प्रत्ययस्य लृप् स्यात् । पैलः पिता, पैलः
पुत्रः, शालङ्किः पिता, शालङ्किः पुत्रः ॥ १४२ ॥

प्राच्येजोऽतौत्वल्यादेः । ६ । १ । १४३ ।

प्राच्यगोत्रे इजन्तात् तौत्वल्यादिवर्जाद् यूनि प्रत्य-
यस्य लृप् स्यात् । पाद्मागारिः पिता, पाद्मागारिः पुत्रः,
मान्धरेपणिः पिता, मान्धरेपणिः पुत्रः । प्राच्य इति किम् ?
दाक्षिः पिता, दाक्षायणः पुत्रः । तौत्वल्यादिवर्जनं किम् ?
तौत्वलिः पिता, तौत्वलायनः पुत्रः ॥ १४३ ॥

इत्याचार्यहेमचन्द्रविरचितायां मिःहेमचन्द्रा-
भिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ षष्ठ्या-
ध्यायस्य प्रथमः पादः समाप्तः ॥ ६ । १ ॥

॥ द्वितीयः पादः

रागात् 'टो रक्ते । ६ । २ । १ ।

रज्यते येन कुसुम्भादिना तदर्थात् तृतीयान्ताद्
रक्तमित्यर्थं यथाविहितं प्रत्ययः स्यात् । कौसुम्भं वासः
॥ १ ॥

लाक्षा-रोचनाद् इकण् । ६ । २ । २ ।

आभ्यां दान्ताभ्यां रक्तमित्यर्थं इकण् स्यात् ।
लाक्षिकम्, रौचनिकम् ॥ २ ॥

शकल-कर्दमाद् वा । ६ । २ । ३ ।

आभ्यां दान्ताभ्यां रक्तमित्यर्थं इकण् वा स्यात् ।
शाकलिकम्, शाकलम् । कर्दमिकम्, कर्दमम् ॥ ३ ॥

नील-पीताद् अ-कम् । ६ । २ । ४ ।

आभ्यां दान्ताभ्यां रक्तमित्यर्थं यथासङ्ख्यमकौ
स्याताम् । नीलम्, पीतकम् ॥ ४ ॥

उदितगुरोर्भाद् युक्तेऽब्दे । ६ । २ । ५ ।

उदिता बृहस्पतिर्वत्र नक्षत्रे तदर्थाद् यन्ताद् युक्तेऽब्दे
यथाविहितं प्रत्ययः स्यात् । पौषं वर्षम् ॥ ५ ॥

चन्द्रयुक्तात् काले, लुप् तु अप्रयुक्ते । ६ । २ । ६ ।

चन्द्रेण युक्तं यन्नक्षत्रं तदर्थात् दान्ताद् युक्ते कालेऽथ
यथाविहितं प्रत्ययः स्यात्, अप्रयुक्ते तु कालार्थं लुप्
स्यात् । पौषमहः, अथ पुष्यः ॥ ६ ॥

द्वन्द्वाद् ईयः । ६ । २ । ७ ।

चन्द्रयुक्तं यन्नक्षत्रं तदथाद् द्वन्द्वात् दान्ताद् युक्ते
कालेऽर्थे ईयः स्यात् । राधानुराधीयमहः ॥ ७ ॥

श्रवणाऽश्वत्थात् नाम्नि अः । ६ । २ । ८ ।

चन्द्रयुक्तार्थात् श्रवणादश्वत्थाच्च दान्ताद् युक्ते काले-
ऽर्थे संज्ञायामः स्यात् । श्रवणा रात्रिः, अश्वत्था पूर्णि-
मासी । नाम्नीति किम् ? श्रावणमहः । आश्वत्थमहः
॥ ८ ॥

पष्ठ्याः समूहे । ६ । २ । ९ ।

पष्ठ्यन्तात् समूहेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययाः स्युः ।
चापम्, स्त्रैणम् ॥ ९ ॥

भिक्षाऽऽदेः । ६ । २ । १० ।

गृभ्यः पष्ठ्यन्तेभ्यः समूहे यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात् । भैक्षम्, गार्भिणम् ॥ १० ॥

क्षुद्रकमालवात् सेनानाम्नि । ६ । २ । ११ ।

अस्मात् पष्ठ्यन्तात् समूहेऽण् स्यात्, सेनासंज्ञा-
याम् । क्षौद्रकमालवी सेना ॥ ११ ॥

गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र-वृद्धाऽजोरभ्र-मनुष्य-राज-

राजन्य-राजपुत्रादकञ् । ६ । २ । १२ ।

गोत्रप्रत्ययान्ताद् उक्षादेश्च समूहेऽकञ् स्यात् । गार्ग-
कम्, आक्षकम्, वात्सकम्, औष्ट्रकम्, वार्द्धकम्,
आजकम्, औरभ्रकम्, मानुष्यकम्, राजकम्, राजन्य-
कम्, राजपुत्रकम् ॥ १२ ॥

केदारात् ण्यञ्च । ६ । २ । १३ ।

केदारात् समूहे ण्योऽकञ् च स्यात् । कैदार्यम्,
कैदारकम् ॥ १३ ॥

कवचि-हस्त्यचित्तात् चेकण् । ६ । २ । १४ ।
कवचिहस्तिभ्यामचित्तार्थात् केदाराच्च समूहे इकण्
स्यात् । कावचिकम्, हास्तिकम्, आपूपिकम्, कैदारि-
कम् ॥ १४ ॥

धेनोरनञः । ६ । २ । १५ ।

धेनोरनञपूर्वात् समूहे इकण् स्यात् । धैनुकम् ।
अनञ इति किम् ? आधैनवम् ॥ १५ ॥

ब्राह्मण-माणव-वाडवाद् यः । ६ । २ । १६ ।

एभ्यः समूहे यः स्यात् । ब्राह्मण्यम्, माणव्यम्, वाड-
व्यम् ॥

गणिकाया ण्यः । ६ । २ । १७ ।

अस्मात् समूहे ण्यः स्यात् । गाणिक्यम् ॥ १७ ॥

केशाद् वा । ६ । २ । १८ ।

केशात् समूहे ण्यो वा स्यात् । कैश्यम्, कैशिकम्
॥ १८ ॥

वाऽश्वादीयः । ६ । २ । १९ ।

अश्वात् समूहे ईयो वा स्यात् । अश्वीयम्, आश्वम्
॥ १९ ॥

पश्वा इवण् । ६ । २ । २० ।

पश्वाः समूहे इवण् स्यात् । पार्श्वम् ॥ २० ॥

ईनोऽहः ऋतौ । ६ । २ । २१ ।

अह्नः समूहे क्रतावीनः स्यात् । अहीनः क्रतुः, आह्न-
मन्यत् ॥ २१ ॥

पृष्ठाद् यः । ६ । २ । २२ ।

पृष्ठात् समूहे क्रतौ यः स्यात् । पृष्ट्यः क्रतुः ॥ २२ ॥

चरणाद् धर्मवत् । ६ । २ । २३ ।

कठादेर्धर्मे इव समूहे प्रत्ययाः स्युः । यथा कठानां
धर्मः काठकं, तथा समूहेऽपि ॥ २३ ॥

गो-रथ-वातात्, त्रल्-कट्वल् ऊलम् । ६ । २ । २४ ।

एभ्यः समूहे यथासङ्ख्यमेते स्युः । गोत्रा, रथकट्ट्या,
वातूलः ॥ २४ ॥

पाशाऽऽदेश्च ल्यः । ६ । २ । २५ ।

अस्माद् गवादेश्च समूहे ल्यः स्यात् । पाश्या, तृग्या,
गव्या, रथ्या, वात्या ॥ २५ ॥

श्वादिभ्योऽज । ६ । २ । २६ ।

एभ्यः समूहेऽञ् स्यात् । शौवम्, आह्नम् ॥ २६ ॥

खलाऽऽदिभ्या लिन् । ६ । २ । २७ ।

एभ्यः समूहे लिन् स्यात् । खलिनी, जकिनी ॥ २७ ॥

ग्राम-जन-वन्धु-गज-सहायात् तल् । ६ । २ । २८ ।

एभ्यः समूहे तल् स्यात् । ग्रामता, जनता, वन्धुता,
गजता, सहायता ॥ २८ ॥

पुरुपात् कृत-हित-वध-विकारे चैयञ । ६ । २ । २९ ।

एषु समूहे च पुरुषादेयञ् स्यात् । पौरुषेयो ग्रन्थः,
पौरुषेयं पथ्यम्, पौरुषेयो वधो विकारो वा, पौरुषेयः
समूहः ॥ २९ ॥

विकारे । ६ । २ । ३० ।

पष्ठथन्ताद् विकारे यथाविहितं प्रत्ययाः स्युः ।
आश्मनः, आश्मः ॥ ३० ॥

प्राण्यौषधि-वृक्षेभ्योऽवयवे च । ६ । २ । ३१ ।

एभ्यः पष्ठथन्तेभ्यो विकारेऽवयवे च यथाविहित
प्रत्ययाः स्युः । कापोतं सक्थि मांसं वा, दौर्वं काण्डं भस्म
वा, एवं बैल्वम्, ॥ ३१ ॥

तालाद् धनुषि । ६ । २ । ३२ ।

तालाद् धनुषि विकारेऽण् स्यात् । तालं धनुः । धनु-
पीति किम् ? तालमयं काण्डम् ॥ ३२ ॥

त्रपु-जतोः पान्तश्च । ६ । २ । ३३ ।

आभ्यां विकारेऽण् स्यात्, पान्तः । त्रापुपम्, जातु-
पम् ॥ ३३ ॥

शम्या लः । ६ । २ । ३४ ।

शम्या विकारेऽवयवे चाऽण् स्यात्, तद्योगे लान्तः ।
शामीलं भस्म, शामीली शाखा ॥ ३४ ॥

पयस्-द्रोयः । ६ । २ । ३५ ।

आभ्यां विकारे यः स्यात् । पयस्यम्, द्रव्यम् ॥ ३५ ॥

उष्ट्रादकञ् । ६ । २ । ३६ ।

उप्टाद् विकारेऽवयवे चाऽकञ् स्यात् । औप्टकं
मांसमङ्गं वा ॥ ३६ ॥

उमोर्णाद् वा । ६ । २ । ३७ ।

आभ्यां विकारेऽवयवे चाऽकञ् वा स्यात् । औमकम्,
औमम् । और्णकम्, और्णः कम्बलः ॥ ३७ ॥

एण्या एयञ् । ६ । २ । ३८ ।

एण्या विकारेऽवयवे चैयञ् स्यात् । ऐणेयं मांसमङ्गं
वा ॥ ३८ ॥

कौशेयम् । ६ । २ । ३९ ।

कोशाद् विकारे एयञ् स्यात् । कौशेयं वस्त्रं सूत्रं वा
॥ ३९ ॥

परशव्याद् यलुक् च । ६ । २ । ४० ।

अस्माद् विकारेऽण् स्यात्, यस्य लुक् च । पारशवम्
॥ ४० ॥

कंसीयात् ज्यः । ६ । २ । ४१ ।

अस्माद् विकारे ज्यः स्यात्, तद्योगे यलुक् च । कांस्यम्
॥ ४१ ॥

हेमार्थात् माने । ६ । २ । ४२ ।

अस्मात् माने विकारेऽण् स्यात् । हाटकौ निष्कः ।
मान इति किम् ? हाटकमयी यष्टिः ॥ ४२ ॥

द्रोर्वयः । ६ । २ । ४३ ।

द्रोर्माने विकारे वयः स्यात् । द्रुवयं मानम् ॥

मानात् क्रीतवत् । ६ । २ । ४४ ।

मानं सङ्ख्यादि । तदर्थाद् विकारे क्रीते इव प्रत्ययाः
स्युः । यथा शतेन क्रीतः शत्यः, शतिको वा, तथा तद्वि-
कारेऽपि ॥ ४४ ॥

हेमाऽऽदिभ्योऽञ् । ६ । २ । ४५ ।

एभ्यो यथायोगं विकारेऽवयवे चाऽञ् स्यात् । हेमी
षष्टिः, राजतः ॥ ४५ ॥

अभक्ष्याऽऽच्छादने वा मयट् । ६ । २ । ४६ ।

षष्ठ्यन्ताद् भक्ष्याच्छादनवर्जे यथायोगं विकारेऽवयवे
च मयट् वा स्यात् । भस्ममयम्, भास्मनम् । अभक्ष्याच्छा-
दन इति किम् ? मौद्गः सूपः, कार्पासः षट्, ॥ ४६ ॥

शर-दर्भ-कूदी-तृण-सोम-वल्बजात् । ६ । २ । ४७ ।

एभ्योऽभक्ष्याच्छादने विकारेऽवयवे च नित्यं मयट्
स्यात् । शरमयम्, दर्भमयम्, कूदीमयम्, तृणमयम्,
सोममयम्, वल्बजमयम् ॥ ४७ ॥

एकस्वरात् । ६ । २ । ४८ ।

अस्माद् भक्ष्याच्छादनवर्जे विकारेऽवयवे च नित्यं
मयट् स्यात् । वाङ्मयम् ॥ ४८ ॥

दोरप्राणिनः । ६ । २ । ४९ ।

अप्राण्यर्थाद् दोरभक्ष्याच्छादने विकारेऽवयवे च मयट्
स्यात् । आम्रमयम् । अप्राणिन इति किम् ? चापम्,
चापमयम् ॥ ४९ ॥

गोः पुरीषे । ६ । २ । ५० ।

१ हुसङ्काद् अप्राणिवचिनः । अत्राऽप्राणीनि नसप्राणिभिन्नं हेयम्, इतर-
थाऽऽज्ञाऽऽशीनामपि मयट् न स्यात्, कैनानामाचाराद्वादिस्तेषु आप्रादिष्वपि
जीवस्य प्रतिपादनाद्, विज्ञानसिद्ध्याच टित्वात् सिद्ध्या णी ।

गोः पुरीषेऽर्थे मयट् स्यात् । गोमयम् । पयस्तु गव्यम्
॥ ५० ॥

ब्रीहेः पुरोडाशे । ६ । २ । ५१ ।

ब्रीहेः पुरोडाशे विकारे नित्यं मयट् स्यात् । ब्रीहिमयः
पुरोडाशः । पुरोडाश इति किम् ? ब्रीह ओदनः, ब्रीहं भस्म
॥ ५१ ॥

तिल-यवाद् अनाम्नि । ६ । २ । ५२ ।

आभ्यां विकारेऽवयवे चाऽनाम्नि मयट् स्यात् ।
तिलमयम्, यवमयम् । अनाम्नीति किम् ? तैलम्, यावः
॥ ५२ ॥

पिष्टात् । ६ । २ । ५३ ।

पिष्टाद् विकारेऽनाम्नि मयट् स्यात् । पिष्टमयम् ॥ ५३ ॥

नाम्नि कः । ६ । २ । ५४ ।

पिष्टाद् विकारे नाम्नि कः स्यात् । पिष्टिका ॥ ५४ ॥

ह्योगोदोहाद् ईनञ् ह्यिङ्गुश्चास्य । ६ । २ । ५५ ।

अस्माद् विकारे नाम्नीनञ् स्यात्, तद्योगे च प्रकृते
ह्यिङ्गुः । ह्यिङ्गुवीनं नवनीतं घृतं वा । नाम्नीत्येव ?
ह्यौगोदोहं तक्रम् ॥ ५५ ॥

अपो यञ् वा । ६ । २ । ५६ ।

अपो विकारे यञ् वा स्यात् । आप्यम्, अम्मयम् ॥ ५६ ॥

लुप् बहुलं पुष्प-मूले । ६ । २ । ५७ ।

विकारेऽवयवार्थस्य पुष्पे मूले चार्थे प्रत्ययस्य बहुलं
लुप् स्यात् । मल्लिका पुष्पम्, विदारी मूलम् । बहुल-
मिति किम् ? चारणं पुष्पम्, पेरण्डं मूलम् ॥ ५७ ॥

१ मयटि परे पूर्वपञ्चमस्य मद्यरो जातः । मयट् तु ६-२-१६ मूलात्
स्यात् । 'विकारे' (६-२-१०) मूलात् चानुवृत्तिः ।

फले । ६ । २ । ५८ ।

विकारेऽवयवे चार्थे प्रत्ययस्य लुप् स्यात् । आमलकम् ॥ ५८ ॥

प्लक्षाऽऽदेरण् । ६ । २ । ५९ ।

एभ्यो विकारेऽवयवे वा फलेऽण् स्यात् । प्लाक्षम्, आश्वत्थम् ॥ ५९ ॥

जम्बवा वा । ६ । २ । ६० ।

जम्बवा विकारेऽवयवे वा फलेऽण् वा स्यात् । जाम्बवम्, जम्बु, जम्बूः ॥ ६० ॥

न द्विरद्रुवय-गौमय-फलात् । ६ । २ । ६१ ।

द्रुवयगौमयी फलार्थे च मुक्त्वाऽन्यस्माद् विकारावयवयोर्द्विः प्रत्ययो न स्यात्, कापोतस्य विकारोऽवयवो वेति मयद् न स्यात् । अद्रुवयेत्यादीति किम् ? द्रौवयं खण्डम्, गौमयं भस्म, कापित्यो रसः ॥ ६१ ॥

पितृ-मातृव्य-डुलं भ्रातरि । ६ । २ । ६२ ।

आभ्यां भ्रातर्यर्थे यथासङ्ख्यं व्यङ्गुलौ स्याताम् । पितृव्यः, मातुलः ॥ ६२ ॥

पित्रोर्दामहद् । ६ । २ । ६३ ।

पितृमातृभ्यां मातापित्रोर्दामहद् स्यात् । पितामहः, पितामही, मातामहः, मातामही ॥ ६३ ॥

अवेर्दुग्धे सोढ-दूस-मरीसम् । ६ । २ । ६४ ।

अवेर्दुग्धेऽर्थे एते स्युः । अविंसोढम्, अचिदूसम्, अविमरीसम् ॥ ६४ ॥

राष्ट्रेऽनङ्गाऽऽदिभ्यः । ६ । २ । ६५ ।

अङ्गादिवर्जात् षष्ठ्यन्ताद् राष्ट्रेऽर्थेऽण् स्यात् । शैवम् ।
अङ्गादिवर्जनं किम् ? अङ्गानां चङ्गानां वा राष्ट्रमिति
वाक्यमेव ॥ ६५ ॥

राजन्याऽऽदिभ्योऽकञ् । ६ । २ । ६६ ।

एभ्यो राष्ट्रेऽकञ् स्यात् । राजन्यकम्, दैवयातवकम्
॥ ६६ ॥

वसातेर्वा । ६ । २ । ६७ ।

अस्माद् राष्ट्रेऽकञ् वा स्यात् । वासातकम्, वासातं
राष्ट्रम् ॥ ६७ ॥

भौरिक्यैपुकार्यादेर्विध-भक्तम् । ६ । २ । ६८ ।

भौरिक्यादे राष्ट्रे विधः, एपुकार्यादिश्च भक्तः स्यात् ।
भौरिकिविधम्, भौलिकिविधम् । ऐपुकारिभक्तम्,
सारस्यायनभक्तम् ॥ ६८ ॥

निवासाऽदूरभवे इति देशे नाम्नि । ६ । २ । ६९ ।

षष्ठ्यन्तात् निवासाऽदूरभवणोर्यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात्, तदन्तं चेद् रुडम् । देशनाम शैवम्, वैदिशं पुरम्
॥ ६९ ॥

तदत्राऽस्ति । ६ । २ । ७० ।

तदिति प्रथमान्ताद्, अत्रेति सप्तम्यर्थे यथाविहितं
प्रत्ययः स्यात्, प्रथमान्तं चेदस्तीति प्रत्ययान्तं चेद् देश-
नाम । औदुम्बरं पुरम् ॥ ७० ॥

तेन निर्वृत्ते च । ६ । २ । ७१ ।

तेनेति तृतीयान्तात् निर्वृत्तेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात्, देशनाम्नि । कौशाब्धी ॥ ७१ ॥

नद्यां मतुः । ६ । २ । ७२ ।

निवासाद्यर्थचतुंशे यथायोगं मतुः स्यात्, नद्यां देश-
नाम्नि । उदुम्बरावती ॥ ७२ ॥

मध्वादेः । ६ । २ । ७३ ।

एभ्यश्चातुरर्थिको देशनाम्नि मतुः स्यात् । मधुमान्,
विसयान् ॥ ७३ ॥

नड-कुमुद-वेतस-महिषात् डित् । ६ । २ । ७४ ।

एभ्यो डित् मतुश्चातुरर्थिको देशनाम्नि स्यात् । नड-
वान्, कुमुदान्, वेतस्वान्, महिष्मान् ॥ ७४ ॥

नड-शादाद् वलः । ६ । २ । ७५ ।

आभ्यां चातुरर्थिको डिट् वलो देशनाम्नि स्यात् ।
नड्वलम्, शाड्वलम् ॥ ७५ ॥

शिखायाः । ६ । २ । ७६ ।

अस्मात् चातुरर्थिको देशनाम्नि वलः स्यात् ।
शिखावलं पुरम् ॥ ७६ ॥

शिरीषादिक-कणौ । ६ । २ । ७७ ।

अस्माद् देशनाम्नि चातुरर्थिकाविककणौ स्याताम् ।
शिरीषिकः, शैरीषकः ॥ ७७ ॥

शर्कराया इकण-ईयाऽण् च । ६ । २ । ७८ ।

अस्माच्चातुरर्थिका देशनाम्नि इकणीयाण्, चकरात्
इक-कण् इत्येते स्युः । शार्करिकः, शर्करीयः, शार्करः,
शर्करिकः, शार्करकः ॥ ७८ ॥

रोऽश्माऽऽदेः । ६ । २ । ७९ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि रः स्यात् । अश्मरः, यूपरः
॥ ७९ ॥

प्रेक्षाऽऽदेरिन् । ६ । २ । ८० ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि इन् स्यात् । प्रेक्षी फलकी ॥ ८० ॥

तृणाऽऽदेः सल् । ६ । २ । ८१ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि सल् स्यात् । तृणसा, नदसा
॥ ८१ ॥

काशाऽऽदेरिलः । ६ । २ । ८२ ।

अस्मात् चातुरर्थिको देशनाम्नि हलः स्यात् । काशिलम्,
वाशिलम् ॥ ८२ ॥

अरीहणाऽऽदेरकण् । ६ । २ । ८३ ।

चातुरर्थिको देशनाम्न्यकण् स्यात् । आरीहणकम्,
खाण्डवकम् ॥ ८३ ॥

सुपन्थ्यादेर्ज्यः । ६ । २ । ८४ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि ज्यः स्यात् । सौपन्ध्यम्,
सौवन्ध्यम् ॥ ८४ ॥

सुतङ्गमाऽऽदेरिञ् । ६ । २ । ८५ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि इञ् स्यात् । सौतङ्गमिः,
मौनिवित्तिः ॥ ८५ ॥

बलाऽऽदेर्यः । ६ । २ । ८६ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि यः स्यात् । बल्यम्, बुल्यम् ॥

अहरादिभ्योऽञ् । ६ । २ । ८७ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि अञ् स्यात् । आङ्म्, लौमम् ॥
सख्यादेरेयण् । ६ । २ । ८८ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि एयण् स्यात् । सापेयः,
साखिदत्तयः ॥ ८८ ॥

पन्थ्यादेरायनण् । ६ । २ । ८९ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि आयनण् स्यात् । पान्थायनः,
पाक्षायणः ॥ ८९ ॥

कर्णाऽऽदेरायनिञ् । ६ । २ । ९० ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि आयनिञ् स्यात् । कार्णा-
यनिः, वासिष्ठायनिः ॥ ९० ॥

उत्कराऽऽदेरीयः । ६ । २ । ९१ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि ईयः स्यात् । उत्करीयः,
सङ्करीयः ॥ ९१ ॥

नडाऽऽदेः कीयः । ६ । २ । ९२ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि कीयः स्यात् । नटकीयः,
प्लक्षकीयः ॥ ९२ ॥

कृशाश्वाऽऽदेरीयण् । ६ । २ । ९३ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि ईयण् स्यात् । कार्शाश्वीयः,
आरिष्टीयः ॥ ९३ ॥

ऋश्यादेः कः । ६ । २ । ९४ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि कः स्यात् । ऋश्यकः, न्यग्रो-
धकः ॥ ९४ ॥

वराहाऽऽदेः कण् । ६ । २ । ९५ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि कण् स्यात् । वाराहकम्,
पालाशकम् ॥ ९५ ॥

कुमुदाऽऽदेरिकः । ६ । २ । ९६ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि इकः स्यात् । कुमुदिकम्,
इक्कटिकम् ॥ ९६ ॥

अश्वत्थाऽऽदेरिकण् । ६ । २ । ९७ ।

चातुरर्थिको देशनाम्नि इकण् स्यात् । आश्वत्थिकम्,
कौमुदिकम् ॥ ९७ ॥

साऽस्य पौर्णमासी । ६ । २ । ९८ ।

सेति प्रथमान्तादस्येति षष्ठ्यर्थे यथाविहितं नाम्नि
प्रत्ययः स्यात्, प्रथमान्तं चेत् पौर्णमासी । पौषो मासोऽर्द्ध-
मासो वा ॥ ९८ ॥

आग्रहायण्यश्वत्थाद् इकण् । ६ । २ । ९९ ।

आभ्यां प्रथमान्ताभ्यां षष्ठ्यर्थे इकण् स्यात्, तत्रेत्
पौर्णमासी नाम्नि । आग्रहायणिको मासोऽर्द्धमासो वा,
एवमाश्वत्थिकः ॥ ९९ ॥

चैत्री-कार्तिकी-फाल्गुना-श्रवणाद् वा । ६ । २ । १०० ।

एभ्यः साऽस्य पौर्णमासीतिविषये नाम्नि इकण् वा
स्यात् । चैत्रिकः, चैत्रो मासोऽर्द्धमासो वा । एवं कार्ति-
किकः, कार्तिकः । फाल्गुनिकः, फाल्गुनः । श्रावणिकः,
श्रावणः ॥ १०० ॥

देवता । ६ । २ । १०१ ।

१ पौषी पौर्णमासी अथ पौषो मासः । एव माषादिष्वपि ।

२ जिनो देवताऽस्य स जैनः, एवमार्हतशैवबौद्धवैष्णवशैवाऽऽदित्यादयः ।

देवताऽर्थात् प्रथमान्तात् पञ्चमं कथाविहितं प्रथमः
स्यात् । जनः, आग्नेयः, आश्विनः १०१ ॥

पैद्गाक्षीपुत्राऽऽदेरीयः । ६ । २ । १०२ ।

अभ्यः साऽस्य देवतेतिविषये इयः स्यात् । पैद्गाक्षी-
पुत्रीयम्, तार्णविन्दयीयं हविः । १०२ ॥

शुक्राद् इयः । ६ । २ । १०३ ।

शुक्रान् साऽस्य देवतेतिविषये इयः स्यात् । शुक्रियं
हविः ॥ १०३ ॥

शतरुद्रात् तौ । ६ । २ । १०४ ।

अस्मात् साऽस्य देवतेतिविषये इयः, इयञ्च स्यात् ।
शतरुद्रीयम्, शतरुद्रियम् ॥ १०४ ॥

अपोनपात्-अपान्नपातस्तृचातः । ६ । २ । १०५ ।

आभ्यां साऽस्य देवतेतिविषये तौ स्याताम् । तत्राग्रे
चाऽऽनन्तृन् । अपोनप्तीयम्, अरोनप्तीयम् । अपान्नप्ती-
यम्, अपान्नप्तीयम् ॥ १०५ ॥

महेन्द्राद् वा । ६ । २ । १०६ ।

अस्मात् साऽस्य देवतेतिविषये तौ वा स्याताम् ।
महेन्द्रीयम्, महेन्द्रियम्, माहेन्द्रं वा हविः ॥ १०६ ॥

क-सोमात् व्यण् । ६ । २ । १०७ ।

आभ्यां साऽस्य देवतेतिविषये व्यण् स्यात् । कौयम्,
सौम्यं हविः ॥ १०७ ॥

द्यावापृथिवी-शुनासीराऽग्नीषोम-मरुत्वत्-वास्तो-
ष्पति-गृहमेधाद् ईय-यौ । ६ । २ । १०८ ।

एभ्यः साऽस्य देवतेतिविषये ईययौ स्याताम् ।
द्यावापृथिवीयम्, द्यावापृथिव्यम् । शुनासीरीयम्, शुना-
सीर्यम् । अग्नीषोमीयम्, अग्नीषोम्यम् । मरुत्वतीयम्,
मरुत्वत्यम् । वास्तोष्पतीयम्, वास्तोष्पत्यम् । गृहमेधीयम्,
गृहमेध्यम् ॥ १०८ ॥

वायु-ऋतु-पितृ-उपसो यः । ६ । २ । १०९ ।

एभ्यः साऽस्य देवतेतिविषये यः स्यात् । वायव्यम्,
ऋतव्यम्, पितृव्यम्, उपस्यम् ॥ १०९ ॥

महाराज-प्रौष्ठपदाद् इकण् । ६ । २ । ११० ।

आभ्यां साऽस्य देवतेतिविषये इकण् स्यात् ।
माहाराजिकः, प्रौष्ठपदिकः ॥ ११० ॥

कालाद् भववत् । ६ । २ । १११ ।

कालविशेषार्थेभ्यो यथा भवे प्रत्यया वक्ष्यन्ते, तथा
साऽस्य देवतेतिविषयेऽपि स्युः । यथा मासे भवं मासि-
कम्, प्रावृषि प्रावृषेण्यम्, तथा मासप्रावृहदेवताकमपि ॥

आदेः छन्दसः प्रगाथे । ६ । २ । ११२ ।

प्रथमान्तादादेः छन्दसोऽस्येति पठ्यर्थं यथाचिहितं
प्रत्ययः स्यात्, प्रगाथे वाच्ये । पाठ्यक्तः प्रगाथः । आदेरिति
किम् ? अनुष्टुप् मध्यमस्य प्रगाथस्य ॥ ११२ ॥

योद्ध-प्रयोजनाद् युद्धे । ६ । २ । ११३ ।

१ यत्र द्वे ऋषौ प्रप्रयनन (प्रवृत्तचनाविशेषेण) प्रकर्षणानेन वा निय-
त्रियते स मन्त्रविशेष प्रगाथ इत्याचार्ये । पश्चिन्तरादिर्द्वयस्य प्रगाथस्य स पाठ्यः ।
प्रगाथो वैदिकमन्त्रविशेष इत्यर्थः ।

प्रथमान्ताद् योद्धृथात् प्रयोजनार्थान्च पष्ट्यर्थं युद्धे
यथाविहितं प्रत्ययः स्यात् । वैद्याघरं युद्धम्, सौभद्रं
युद्धम् ॥ ११३ ॥

भावघञोऽस्यां णः । ६ । २ । ११४ ।

भावे घञन्तात् प्रथमान्तादस्यामित्यर्थं णः स्यात् ।
प्रापाता तिथिः । भावेति किम् ? प्राकारोऽस्याम् ॥ ११४ ॥

श्यैनम्पाता-तैलम्पाता । ६ । २ । ११५ ।

श्येनतिलयोर्भावे घञन्ते पाते परे मोऽन्तः स्यात् ।
श्यैनम्पाता, तैलम्पाता तिथिः क्रियाभूमिः क्रीडा वा ॥

प्रहरणात् क्रीडायां णः । ६ । २ । ११६ ।

प्रहरणार्थात् प्रथमान्तादस्यामिति क्रीडायां णः
स्यात् । दाण्डा क्रीडा । क्रीडायामिति किम् ? खड्ग
प्रहरणमस्यां सेनायाम् ॥ ११६ ॥

तद् वेत्त्यधीते । ६ । २ । ११७ ।

तदिति द्वितीयान्ताद् वेत्ति अधीते वा इत्यर्थयोर्थथा-
विहितं प्रत्ययः स्यात् । मोहूर्तः, छान्दसः ॥ ११७ ॥

न्यायादेरिकण् । ६ । २ । ११८ ।

एभ्यो वेत्त्यधीते वेत्त्यथ इकण् स्यात् । नैयायिकः,
नैयासिकः ॥ ११८ ॥

पद-कल्प-लक्षणान्त-कल्पाख्यानाऽऽख्यायि-
कात् । ६ । २ । ११९ ।

पदकल्पलक्षणान्तेभ्यः ऋत्वादेश्च वेच्यधीते वेत्यर्थं
इकण स्यात् । पौर्वपदिकः, मातृकल्पिकः, गौलक्षणिकः,
आग्निष्टोमिकः, यावक्रीतिकः, वासवदत्तिकः ॥ ११९ ॥

अकल्पात् सूत्रात् । ६ । २ । १२० ।

कल्पवर्जात् परो यः सूत्रः तदन्ताद् वेच्यधीते वेत्यर्थं
इकण् स्यात् । वार्त्तिसूत्रिकः । अकल्पादिति किम् ? सौत्रः,
काल्पसौत्रः ॥ १२० ॥

अधर्म-क्षत्र-त्रि-संसर्गाऽङ्गाद् विद्यायाः । ६ । २ । १२१ ।

धर्मादिवर्जात् परो यो विद्याशब्दः तदन्ताद् वेच्यधीते
वेत्यर्थं इकण् स्यात् । वायसविक्रिकः । अधर्मादेरिति
किम् ? वैद्यः, धार्म्मवियः, क्षात्रवियः, त्रैवियः, सांसर्ग-
वियः, आङ्गवियः ॥ १२१ ॥

याज्ञिकौक्त्थिक-लौकायितिकम् । ६ । २ । १२२ ।

एते वेत्यधीते वेत्यर्थं इकणन्ता निपात्यन्ते । याज्ञिकः,
औक्त्थिकः, लौकायितिकः ॥ १२२ ॥

अनुब्राह्मणादिन् । ६ । २ । १२३ ।

अस्माद् वेच्यधीते वेत्यर्थं इन् स्यात् । अनुब्राह्मणी ॥

शत-षष्टेः पथ इकट् । ६ । २ । १२४ ।

आभ्यां परो यः पन्थास्तदन्ताद् वेच्यधीते वेत्यर्थं
इकट् स्यात् । शतपथिकी, षष्टिपथिकः ॥ १२४ ॥

पदोत्तरपदेभ्य इकः । ६ । २ । १२५ ।

पदशब्द उत्तरपदं यस्य तस्मात् पदात्, पदोत्तरपदाच्च
वेच्यधीते वेत्यर्थं इकः स्यात्, । पूर्वपदिकः, पदिकः,
पदोत्तरपदिकः ॥ १२५ ॥

१ वायसस्य विद्या वेत्तीति । त्र्यवयवा विद्यादमधीते इति त्रैवियः । आनाराङ्गऽऽदीनि
द्वादशाङ्गानि गणपरद्वन्धानि जैनानां मूलसूत्राणि वेत्यधीते वेति आङ्गविद्यादि
पु इकण् न स्यात् ।

पद-क्रम-शिक्षा-मीमांसा-साम्न्तोऽकः । ६ । २ । १२६ ।

एभ्यो वेत्त्यधीते वेत्यर्थेऽकः स्यात् । एकदः, क्रमकः,
शिक्षकः, मीमांसकः, सामकः ॥ १२६ ॥

स-सर्वपूर्वात् लुप् । ६ । २ । १२७ ।

सपूर्वात् सर्वपूर्वाच्च वेत्त्यधीते वेत्यर्थे प्रत्ययस्य लुप्
स्यात् । सवार्त्तिकः, सर्ववेदः ॥ १२७ ॥

सङ्ख्याकात् सूत्रे । ६ । २ । १२८ ।

सङ्ख्यायाः परो यः कः, तदन्तात् सूत्रार्थाद् वेत्त्य-
धीते वेत्यर्थे प्रत्ययस्य लुप् स्यात् । अष्टकाः पाणिनीयाः ॥

प्रोक्तात् । ६ । २ । १२९ ।

प्रोक्तार्थप्रत्ययान्ताद् वेत्त्यधीते वेत्यर्थे प्रत्ययस्य लुप्
स्यात् । गौतमेन प्रोक्तं गौतमम्, तद्वेत्त्यधीते वा गौतमः ॥

वेदेन्ब्राह्मणमत्रैव । ६ । २ । १३० ।

प्रोक्तप्रत्ययान्तं वेदवाचि, इन्नन्तं ब्राह्मणवाचि चाऽ-
त्रैव वेत्त्यधीते वेति विषये एव प्रयुज्यते । कठेन प्रोक्तं
वेदं विदन्त्यधीयते वा कटाः, ताण्ड्येन प्रोक्तं ब्राह्मणं
विदन्त्यधीयते वा ताण्डिनः ॥ १३० ॥

तेन च्छन्ने रथे । ६ । २ । १३१ ।

तेनेति तृतीयान्तात् छन्नेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात् । वास्त्रो रथः ॥ १३१ ॥

पाण्डुकम्बलाद् इन् । ६ । २ । १३२ ।

अस्मात् दान्तात् छन्ने रथे इन् स्यात् । पाण्डुकम्बली
रथः ॥ १३२ ॥

दृष्टे साम्नि नाम्नि । ६ । २ । १३३ ।

तेनेति दान्तात्, दृष्टं सामेत्यर्थं यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात्, संज्ञायाम् । क्रीञ्चं साम, कालेयम् ॥ १३३ ॥

गोत्राद् अङ्कवत् । ६ । २ । १३४ ।

गोत्रवाचिनः दान्ताद् दृष्टं सामेत्यर्थेऽङ्क इव प्रत्ययः
स्यात् । औपगवकं साम ॥ १३४ ॥

वामदेवाद् यः । ६ । २ । १३५ ।

अस्मात् दान्ताद् दृष्टे साम्नि यः स्यात् । वामदेव्यं
साम ॥ १३५ ॥

डिद् वाऽण् । ६ । २ । १३६ ।

दृष्टं सामेत्यर्थेऽण् डिद् वा स्यात् । औशनम्,
औशनसम् ॥ १३६ ॥

वा जाते द्विः । ६ । २ । १३७ ।

जातेऽर्थं योऽण् द्विविहितः स डिद्वा स्यात् । शात-
भिषः, शातभिषजः । द्विरिति किम् ? हैमवतः ॥ ३७ ॥

तत्रोद्धृते पात्रेभ्यः । ६ । २ । १३८ ।

तत्रेति सप्तम्यन्तात् पात्रार्थाद् उद्धृतेऽर्थं यथाविहितं
प्रत्ययः स्यात् । शाराव ओदनः ॥ १३८ ॥

स्थण्डिलात् शेते व्रती । ६ । २ । १३९ ।

स्थण्डिलात् सप्तम्यन्तात् शेते व्रतीत्यर्थं यथाविहितं
प्रत्ययः स्यात् । स्थण्डिलो भिक्षुः ॥ १३९ ॥

संस्कृते भक्ष्ये । ६ । २ । १४० ।

सप्तम्यन्तात् संस्कृते भक्ष्ये यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात् । भ्राष्ट्रा अपूपाः ॥ १४० ॥

शूलोखाद् यः । ६ । २ । १४१ ।

आभ्यां सप्तम्यन्ताभ्यां संस्कृते भक्ष्ये यः स्यात् ।
शूल्यम्, उग्र्यं मांसम् ॥ १४१ ॥

क्षीरादेयण् । ६ । २ । १४२ ।

क्षीरात् सप्तम्यन्तात् संस्कृते भक्ष्ये एयण् स्यात् ।
क्षरेयी यवाग्रः ॥ १४२ ॥

दध्ण इकण् । ६ । २ । १४३ ।

दधाः सप्तम्यन्तात् संस्कृते भक्ष्ये इकण् स्यात् ।
दाधिकम् ॥ १४३ ॥

वोदश्चितः । ६ । २ । १४४ ।

अस्मात् सप्तम्यन्तात् संस्कृते भक्ष्येऽर्थे इकण् वा
स्यात् । औदश्चित्कम्, औदश्चितम् ॥ १४४ ॥

क्वचित् । ६ । २ । १४५ ।

अपत्यादिभ्योऽन्यत्रार्थे क्वचिद् यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात् । चाक्षुषं रूपम्, आट्यो रथः ॥ १४५ ॥

इत्याचार्यहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-
नस्योपज्ञशब्दानुगामनलघुवृत्तौ पञ्चस्याध्यायस्य

द्वितीयः पादः समाप्तः ॥ ६ । २ ॥

१ अन्यत्रार्थे । यथा कथुपा दृष्टवत् चापुा रुम्, धाताः धातुः, गगना
रस, रत्नार्थः रत्नं, अर्धरूपम् भाष । एत एदि विद् धातुः, उद्गन्धु
औद्गतः कथुभिरूपम् चापुम्, मन्त्रि कुन्त मन्त्रन्तिर्धातुः वेत् ।

॥ तृतीयः पादः ॥

शेषे । ६ । ३ । १ ।

अपत्यादिभ्योऽन्यस्मिन् प्राग्जितीयेऽर्थे इतोऽनु-
क्रम्यमाणं वेदितव्यम् ॥ १ ॥

नद्यादेरेयण् । ६ । ३ । २ ।

एभ्यः प्राग्जितीये शेषेऽर्थे एयण् स्यात् । नादेयः,
वानेयः । शेष इत्येव ? समूहे नादिकम् ॥ २ ॥

राष्ट्राद् इयः । ६ । ३ । ३ ।

राष्ट्रशब्दात् शेषप्राग्जितीयेऽर्थे इयः स्यात् ।
राष्ट्रियः ॥ ३ ॥

दूराद् एत्यः । ६ । ३ । ४ ।

दूरात् शेषेऽर्थे एत्यः स्यात् । दूरेत्यः ॥ ४ ॥

उत्तराद् आहञ् । ६ । ३ । ५ ।

उत्तरशब्दात् शेषेऽर्थे आहञ् स्यात् । औतराहः

पारावाराद् ईनः । ६ । ३ । ६ ।

पारावारशब्दात् शेषेऽर्थे ईनः स्यात् । पारावारीणः ॥

व्यस्त-व्यत्यस्तात् । ६ । ३ । ७ ।

पारावारात् शेषे ईनः स्यात् । पारीणः, अचारीणः,
अवारपारीणः ॥

द्यु-प्राग्-अपाग् उदक्-प्रतीचो यः । ६ । ३ । ८ ।

१ उपयुक्तादन्वः शेषः । अपत्यादिभ्य संसृत्तमस्यान्तभ्योऽन्योऽर्थः शेष उच्यते ।

दिब्शब्दात् प्राच् अपाच् उदच् प्रत्यच् इत्येतेभ्यश्चा-
व्ययानव्ययेभ्यः शेषेऽर्थं यः स्यात् । दिव्यम्, प्राच्यम्,
अपाच्यम्, उदीच्यम्, प्रतीच्यम् ॥ ८ ॥

ग्रामाद् ईनञ् च । ६ । ३ । ९ ।

ग्रामात् शेषेऽर्थं ईनञ् यश्च स्यात् । ग्रामीणः, ग्राम्यः ॥

कत्र्यादेश्वेयकञ् । ६ । ३ । १० ।

कत्र्यादिभ्यो ग्रामाच्च शेषे एयकञ् स्यात् । कात्रेयकः,
पौष्करेयकः, ग्रामेयकः ॥ १० ॥

कुण्ड्यादिभ्यो यलुक् च । ६ । ३ । ११ ।

कुण्ड्यादिभ्यः शेषेऽर्थं एयकञ् स्यात्, तद्योगे च यो
लुक् । कौण्डेयकः, कौणेयकः ॥ ११ ॥

कुल-कुक्षि-ग्रीवात् श्वाऽस्यलङ्कारे । ६ । ३ । १२ ।

एभ्यः शेषेऽर्थं यथासङ्ख्यमेयकञ् स्यात् । कौलेयकः
श्वा, कौक्षेयकोऽसिः, ग्रैवेयकोऽलङ्कारः ॥ १२ ॥

दक्षिणा-पश्चात्-पुरसस्त्यण् । ६ । ३ । १३ ।

एभ्यः शेषेऽर्थं त्यण् स्यात् । दक्षिणात्यः, पाश्चा-
त्यः, पौरस्त्यः ॥ १३ ॥

वह्नि-उर्दि-पर्दि-कापिश्याः टायनण् । ६ । ३ । १४ ।

एभ्यः शेषेऽर्थं टायनण् स्यात् । बाह्वायनः, और्दायनः,
पार्दायनः, कापिश्यायनी द्राक्षा ॥ १४ ॥

रङ्कोः प्राणिनि वा । ६ । ३ । १५ ।

रङ्कुशब्दात् प्राणिनि विशिष्टे शेषेऽर्थं टायनण् वा
स्यात् । राङ्वायनः, राङ्को गौः । कम्बलस्तु राङ्गवः ॥ १५ ॥

केहाऽमा-त्र-तसः त्यच् । ६ । ३ । १६ ।

क्व-इह-अमा-इत्येतेभ्यः अतम्प्रत्ययान्तेभ्यश्च शेषेऽर्थे
त्यच् स्यात् । क्वत्यः, इहत्यः, अमात्यः, तत्रत्यः, कुत-
स्त्यः ॥ १६ ॥

नेर्ध्रुवे । ६ । ३ । १७ ।

निशब्दाद् ध्रुवेऽर्थे त्यच् स्यात् । नित्यं ध्रुवम् ॥ १७ ॥

निसो गते । ६ । ३ । १८ ।

निम्शब्दाद् गतेऽर्थे त्यच् स्यात् । निष्टं च श्वण्डालः ॥

ऐपमस्-ह्यस्-श्वसो वा । ६ । ३ । १९ ।

एभ्यः शेषेऽर्थे त्यच् वा स्यात् । ऐपमस्त्यम्, ऐपमस्तनम् ।
ह्यस्त्यम्, ह्यस्तनम् । श्वस्त्यम्, श्वस्तनम् ॥ १९ ॥

कन्थाया इकण् । ६ । ३ । २० ।

कन्था ग्रामविशेषः । कन्थाशब्दात् शेषेऽर्थे इकण्
स्यात् । कान्थिकः ॥ २० ॥

वर्णाविकञ् । ६ । ३ । २१ ।

वर्णदेशे या कन्था ततः शेषेऽर्थेऽकञ् स्यात् । कान्थकः ॥

रूप्योत्तरपदाऽरण्यात् णः । ६ । ३ । २२ ।

रूप्योत्तरपदाद् अरण्याच्च शेषेऽर्थे णः स्यात् । वार्क-
रूप्यः, आरण्याः सुमनसः ॥ २२ ॥

दिक्पूर्वाद् अनाम्नः । ६ । ३ । २३ ।

दिक्पूर्वपदादनाम्नोऽसंज्ञाविषयात् शेषेऽर्थे णः स्यात् ।
पौर्वशालः । अनाम्न इति किम् ? पूर्वकार्ष्णमृत्तिका ॥ २३ ॥

मद्रादञ् । ६ । ३ । २४ ।

मद्दान्ताद् दिक्पूर्वपदात् शेषेऽर्थेऽञ् स्यात् । पौर्वमद्री ॥

उदग्ग्रामाद् यकृल्लोमनः । ६ । ३ । २५ ।

उदग्ग्रामवाचिनो यकृल्लोमन्शब्दाच्चेपेऽर्थेऽञ्

स्यात् । याकृल्लोमः । उदग्ग्रामादिति किम् ? अन्यस्मा-

दण्, याकृल्लोमनः ॥ २५ ॥

गोष्ठी-तैकी-नैकेती-गोमती-शूरसेन-वाहोक-रोम-

क-पटच्चरात् । ६ । ३ । २६ ।

एभ्यः शेषेऽर्थेऽञ् स्यात् । गौष्ठः, तैकः, नैकेनः,

गौमतः, शौरसेनः, वाहीकः, रौमकः, पाटचरः ॥ २६ ॥

शकलादेर्यजः । ६ । ३ । २७

अस्माद् यजन्तात् शेषेऽर्थेऽञ् स्यात् । शकलाः,

काण्वाः ॥ २७ ॥

वृद्धेजः । ६ । ३ । २८ ।

वृद्धेजन्तात् शेषेऽर्थेऽञ् स्यात् । दाक्षाः । वृद्धेति

किम् ? सौतङ्गमीयः ॥ २८ ॥

न द्विस्वरात् प्राग्-भरतात् । ६ । ३ । २९ ।

प्राग्गोत्रार्थाद् भरतगोत्रार्थाच्च द्विस्वराद् वृद्धेजन्तादञ्

न स्यात् । चैकीयाः, काशीयाः । द्विस्वरादिति किम् ?

पान्नागाराः ॥ २९ ॥

भवतोरिकणीयसौ । ६ । ३ । ३० ।

भवच्छब्दात् शेषेऽर्थे इकण्-इयसौ स्याताम् ।

भावत्कम्, भवदीयम् ॥ ३० ॥

१ वृद्धे इन्प्रत्ययान्तान् अन स्यात् ।

२ भवतुदात्तान् । उवाराऽनुबन्धः । भवत इदं भावत्, भवदीयम् । एष पर-जनरात्र तदादिभ्योऽपि जकीयादय इदमाद्यभ्यु यथाप्राप्त प्रत्यय स्यु ।

पर-जन-राज्ञोऽकीयः । ६ । ३ । ३१ ।

एभ्यः शेषेऽर्थेऽकीयः स्यात् । परकीयः, जनकीयः,
राजकीयः ॥ ३१ ॥

दोरीयः । ६ । ३ । ३२ ।

दुसंज्ञकात् शेषेऽर्थे ईयः स्यात् । देवदत्तीयः, तदीयः ॥

उष्णाऽऽदिभ्यः कालात् । ६ । ३ । ३३ ।

उष्णादिपूर्वपदात् कालान्ताच्छेषेऽर्थे ईयः स्यात् ।
उष्णकालीयम् ॥ ३३ ॥

व्यादिभ्यो णिकेकणौ । ६ । ३ । ३४ ।

एभ्यो यः कालस्तदन्ताच्छेषेऽर्थे णिक इकण च
स्यात् । वैकालिका, वैकालिकी, आनुकालिका, आनु-
कालिकी ॥ ३४ ॥

काश्यादेः । ६ । ३ । ३५ ।

एभ्यो दुभ्यः शेषेऽर्थे णिक-इकणौ स्याताम् ।
काशिका, काशिकी, वैदिका, वैदिकी ॥ ३५ ॥

वाहीकेषु ग्रामात् । ६ । ३ । ३६ ।

एषु ग्रामाद् दोः शेषेऽर्थे णिकेकणौ स्याताम् । कार-
न्तपिका, कारन्तपिकी ॥ ३६ ॥

वोशीनरेषु । ६ । ३ । ३७ ।

एषु ग्रामार्थाद् दोः शेषेऽर्थे णिकेकणौ वा स्याताम् ।
आहजालिका, आहजालिकी, आहजालीयः ॥ ३७ ॥

वृजि-मद्राद् देशात् कः । ६ । ३ । ३८ ।

वृजिमद्रशब्दाभ्यां देशवाचिभ्यां शेषेऽर्थे कः स्यात् ।
वृजिकः, मद्रकः ॥ ३८ ॥

उवर्णाद् इकण् । ६ । ३ । ३९ ।

उवर्णान्ताद् देशार्थाच्छेपेऽर्थे इकण् स्यात् । शावर-
जम्बुकः ॥ ३९ ॥

दोरेव प्राचः । ६ । ३ । ४० ।

प्राग्देशार्थाद्दुवर्णान्ताद् दोरेवेकण् स्यात् । आपाढ-
जम्बुकः ॥ ४० ॥

ईतोऽकञ् । ६ । ३ । ४१ ।

ईदन्तात् प्राग्देशार्थाद् दोः शेषेऽकञ् स्यात् । काकन्द-
कः ॥ ४१ ॥

रोपान्त्यात् । ६ । ३ । ४२ ।

रोपान्त्यात् प्राचो दोः शेषेऽकञ् स्यात् । पाटलि-
पुत्रकः ॥ ४२ ॥

प्रस्थ-पुर-बहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात् । ६ । ३ । ४३ ।

प्रस्थपुरबहान्तेभ्यः योपान्त्याद् धन्वार्थाच्च देशवृत्तेर्दोः
शेषेऽकञ् स्यात् । मालाप्रस्थकः, नान्दीपुरकः, पैलुवहकः,
साङ्गाशयकः, पारेधन्वकः ॥ ४३ ॥

राष्ट्रेभ्यः । ६ । ३ । ४४ ।

राष्ट्राऽर्थेभ्यो द्वुभ्यः शेषेऽकञ् स्यात् । आभिसारकः ॥

बहुविषयेभ्यः । ६ । ३ । ४५ ।

राष्ट्रेभ्यो बहुविषयेभ्यः शेषेऽकञ् स्यात् । आङ्गकः ॥

धुमाऽऽदेः । ६ । ३ । ४६ ।

अस्माद् देशवृत्तेः शेषेऽकञ् स्यात् । धौमकः, पाढ-
कः ॥ ४६ ॥

सौवीरेषु कूलात् । ६ । ३ । ४७ ।

सौवीरदेशार्थात् कूलात् शेषेऽकञ् स्यात् । कौलकः ॥

समुद्रात् नृ-नावोः । ६ । ३ । ४८ ।

समुद्राद् देशार्थाच्छेषेऽकञ् स्यात्, नरि नावि चार्थे ।
सामुद्रको ना, सामुद्रिका नीः । सामुद्रमन्यत् ॥ ४८ ॥

नगरात् कुत्सा-दाक्ष्ये । ६ । ३ । ४९ ।

नगराद् देशार्थाच्छेषेऽकञ् स्यात्, कुत्सायां दाक्ष्ये च
गम्ये । चौरा हि नागरकाः, दक्षा हि नागरकाः ॥ ४९ ॥

कच्छाऽग्नि-वक्त्र-वर्त्तोत्तरपदात् । ६ । ३ । ५० ।

कच्छाद्युत्तरपदाद् देशार्थाच्छेषेऽकञ् स्यात् । भारु-
कच्छकः, काण्डाग्नकः, ऐन्दुवक्त्रकः, बाहुवर्त्तकः ॥ ५० ॥

अरण्यात् पथि-न्यायाऽध्यायेभ-नर-वि-

हारे । ६ । ३ । ५१ ।

अरण्याद् देशार्थात् पथ्यादौ शेषेऽकञ् स्यात् ।
आरण्यकः पन्था न्यायोऽध्याय इभो नरो विहारो वा ॥

गोमये वा । ६ । ३ । ५२ ।

अरण्याद् देशाच्छेषे गोमयेऽर्धेऽकञ् वा स्यात् ॥
आरण्यका गोमयाः, आरण्या वा ॥ ५२ ॥

कुरु-युगन्धराद् वा । ६ । ३ । ५३ ।

आभ्यां देशार्थाभ्यां शेषेऽकञ् वा स्यात् । कौरवकः,
कौरवः ॥ यौगन्धरकः, यौगन्धरः ॥ ५३ ॥

साल्वाद् गो-यवाग्वपत्तौ । ६ । ३ । ५४ ।

साल्वाद् देशार्थाद् गचि, यवाग्वां पत्तिवर्जं च मनुष्ये
शेषेऽर्थेऽकञ् स्यात् । साल्वको गौः, साल्विका यवागुः,
साल्वको ना ॥ ५४ ॥

कच्छाऽऽदेर्नृ-नृस्थे । ६ । ३ । ५५ ।

देशार्थात् नरि नृस्थे च शेषेऽर्थेऽकम् स्यात् । काच्छको
ना, काच्छकमस्य स्मितम् ॥ ५५ ॥

कोपान्त्यात् चाऽण् । ६ । ३ । ५६ ।

कोपान्त्यात् कच्छादेश्च देशार्थाच्छेषेऽण् स्यात् ।
अं(र्षिकः, काच्छः, सैन्धवः ॥ ५६ ॥

गर्तोत्तरपदाद् ईयः । ६ । ३ । ५७ ।

अस्माद् देशार्थाच्छेषे ईया स्यात् । श्वाविद्गर्तीयः ॥

कटपूर्वात् प्राचः । ६ । ३ । ५८ ।

कटपूर्वपदात् प्राग्देशार्थाच्छेषे ईयः स्यात् । कटप्रा-
मीयः ॥ ५८ ॥

क-खोपान्त्य-कन्था-पलद-नगर-ग्राम-हृदोत्तर-

पदाद् दोः । ६ । ३ । ५९ ।

कुपान्त्यात्, खुपान्त्यात् कन्थाद्युत्तरपदाच्च देशार्थाद् दोः
शेषेऽर्थे ईयः स्यात् । आरीहणकीयः, कौटशिखीयः,
दाक्षिकन्धीयः, दाक्षिपलदीयः, दाक्षिनगरीयः, माहकि-
ग्रामीयः, दाक्षिहृदीयः ॥ ५९ ॥

पर्वतात् । ६ । ३ । ६० ।

अस्माद् देशार्थाच्छेषे ईयः स्यात् । पर्वतीयो राजा ॥

अनरे वा । ६ । ३ । ६१ ।

पर्वताद् देशार्थात् नृवर्जं ईयो वा स्यात् । पर्वतीयानि,
पार्वतानि फलानि ॥ ६१ ॥

पर्ण-कृकणाद् भारद्वाजात् । ६ । ३ । ६२ ।

आभ्यां- भारद्वाजदेशार्थाभ्यां शेषे ईयः स्यात् ।
पर्णीयः, कृकणीयः ॥ ६२ ॥

गहाऽऽदिभ्यः । ६ । ३ । ६३ ।

एभ्यो यथासम्भवं देशार्थेभ्यः शेषे ईयः स्यात् ।
गहीयः, अन्तस्थीयः ॥ ६३ ॥

पृथिवीमध्यात् मध्यमश्चास्य' । ६ । ३ । ६४ ।

अस्मात् देशार्थाच्छेषे ईयः स्यात्, प्रकृतेश्च मध्यमा-
देशः । मध्यमीयः ॥ ६४ ॥

निवासात् चरणेऽण् । ६ । ३ । ६५ ।

पृथिवीमध्यात् निवासदेशार्थात् चरणे निवस्तरि शेषे-
ऽर्थेऽण् स्यात्, मध्यमश्चास्य । माध्यमाश्चरणाः ॥ ६५ ॥

वेणुकाऽऽदिभ्य ईयण् । ६ । ३ । ६६ ।

एभ्यो यथायोगं देशार्थेभ्यः शेषेऽर्थे ईयण् स्यात् ।
वैणुकीयः, वैत्रकीयः ॥ ६६ ॥

वा युष्मदस्मदोऽञ्-ईनञौ युष्माकाऽस्माकं
चास्य, एकत्वे तु तवक-ममकम् । ६ । ३ । ६७ ।

आभ्यां शेषेऽर्थेऽञ्-ईनञौ वा स्याताम्, तद्योगे च
यथासङ्ख्यं युष्माकास्माकौ, एकार्थयोस्तु तवकममकौ ।
यौष्माकी, यौष्माकीणः, आस्माकी, आस्माकीनः ।
युष्मदीयः, अस्मदीयः । तवकः, तवकीनः, मामकः,
मामकीनः । त्वदीयः, मदीयः ॥ ६७ ॥

द्वीपादनुसमुद्रं ण्यः । ६ । ३ । ६८ ।

समुद्रसमीपे यो द्वीपः तदर्थान् शेषेऽर्थे ण्यः स्यात् ।
द्वैष्यो ना तद्वासो वा ॥ ६८ ॥

अर्द्धाद् यः । ६ । ३ । ६९ ।

अर्द्धशब्दाच्छेदे यः स्यात् । अर्द्धयम् ॥ ६९ ॥

सपूर्वाद् इकण् । ६ । ३ । ७० ।

सपूर्वपदाद् अर्द्धाच्छेपेऽथे इकण् स्यात् । पौष्करार्द्धिकः ॥

दिक्पूर्वात् तौ । ६ । ३ । ७१ ।

दिक्पूर्वपदादर्द्धात् शेषेऽर्थे य-इकणौ स्याताम् । पूर्वा-
र्ध्यम्, पौर्वाद्विकम् ॥ ७१ ॥

ग्राम-राष्ट्रांऽशाद् अण्-इकणौ । ६ । ३ । ७२ ।

ग्रामराष्ट्रयोर्भागार्थादर्द्धाद् दिक्पूर्वाच्छेपेऽणिकणौ
स्याताम् । ग्रामस्य राष्ट्रस्य वा पौर्वाद्विः, पौर्वाद्विकः ॥ ७२ ॥

पराऽवराऽधमोत्तमादेर्यः । ६ । ३ । ७३ ।

पराद्विपूर्वादर्द्धात् शेषेऽर्थे यः स्यात् । परार्ध्यम्, अव-
रार्ध्यम्, अधमार्ध्यम् उत्तमार्ध्यम् ॥ ७३ ॥

अमोऽन्ताऽवोऽधसः । ६ । ३ । ७४ ।

अन्तादेः शेषेऽर्थेऽमः स्यात् । अन्तमः, अवमः, अधमः ॥

पद्वादाद्यन्ताग्राद् इमः । ६ । ३ । ७५ ।

एभ्यः शेषेऽर्थे इमः स्यात् । पश्चिमः, आदिमः,
अन्तिमः, अग्रिमः ॥ ७५ ॥

मध्यात् मः । ६ । ३ । ७६ ।

मध्यशब्दाच्छेपेऽर्थे मः स्यात् । मध्ये जातो मध्यमः ॥

मध्ये उत्कर्षाऽपकर्षयोरः । ६ । ३ । ७७ ।

अनयोर्मध्यार्थयोर्मध्यात् शेपेऽर्थे अः स्यात् । नात्यु
त्कृष्टो नात्यपकृष्टो मध्यपरिमाणो मध्यो विद्वान् ॥ ७७ ॥

अध्यात्माऽऽदिभ्य इकण् । ६ । ३ । ७८ ।

एभ्यः शेपेऽर्थे इकण् स्यात् । आध्यात्मिकम्, आधि-
दैविकम् ॥ ७८ ॥

समानपूर्व-लोकोत्तरपदात् । ६ । ३ । ७९ ।

समानशब्दपूर्वपदेभ्यो लोकशब्दोत्तरपदेभ्यश्च शेपेऽर्थे
इकण् स्यात् । सामानग्रामिकः, ऐहलौकिकः । ७९ ॥

वर्षा-कालेभ्यः । ६ । ३ । ८० ।

वर्षायाः कालविशेषार्थाच्च शेपेऽर्थे इकण् स्यात् ।
वार्षिकः, मासिकः ॥ ८० ॥

शरदः श्राद्धे कर्मणि । ६ । ३ । ८१ ।

अस्मात् पितृकार्ये शेपेऽर्थे इकण् स्यात् । शारदिकं
श्राद्धम् ॥ ८१ ॥

नवा रोगाऽऽतपे । ६ । ३ । ८२ ।

शरदो रोगे आतपे च शेपेऽर्थे इकण् वा स्यात् ।
शारदिकः, शारदो रोग आतपो वा ॥ ८२ ॥

निशा-प्रदोषात् । ६ । ३ । ८३ ।

आभ्यां शेपेऽर्थे इकण् वा स्यात् । नैशिकः, नैशः ।
प्रादोषिकः, प्रादोषः ॥ ८३ ॥

श्वसस्ताऽऽदिः । ६ । ३ । ८४ ।

श्चसः कालार्थात् शेषेऽर्थे तादिरिकण् वा स्यात् ।
शौचस्तिकः, श्चस्त्यः ॥ ८४ ॥

चिर-परुत्-परारेः लः । ६ । ३ । ८५ ।

एभ्यः शेषेऽर्थे लो वा स्यात् । चिरद्वम्, परुन्नम्,
परारित्त्नम् । चिरंतनम्, परुत्तनम्, परारितनम् ॥ ८५ ॥

पुरो नः । ६ । ३ । ८६ ।

पुराणवादात् कालार्थाच्छेषेऽर्थे नो वा स्यात् । पुराणम्,
पुरातनम् ॥ ८६ ॥

पूर्वाह्लाऽपराह्णात् तनद् । ६ । ३ । ८७ ।

आभ्यां शेषेऽर्थे तनद् वा स्यात् । पूर्वाह्लेतनः, अपरा-
ह्लेतनः । पूर्वाह्लिकः, अपराह्लिकः ॥ ८७ ॥

सायं-चिरं-प्राह्ले-प्रगेऽव्ययात् । ६ । ३ । ८८ ।

एभ्योऽव्ययाच्च कालार्थात् शेषेऽर्थे तनद् नित्यं
स्यात् । सायंतनम्, चिरन्तनम्, प्राह्लेतनम्, प्रगेतनम्,
दिवातनम् ॥ ८८ ॥

भ-ऋतु-सन्ध्याऽऽदेरण् । ६ । ३ । ८९ ।

भं नक्षत्रम् । तदर्थाद्, ऋत्वर्थात् सन्ध्याऽऽदेश्च
कालार्थाच्छेषेऽर्थेऽण् स्यात् । पौषः, श्रैष्मः सान्ध्यः,
आमावास्यः ॥ ८९ ॥

संवत्सरात् फल-पर्वणोः । ६ । ३ । ९० ।

अस्मात् फले पर्वणि च शेषेऽर्थेऽण् स्यात् । सांवत्सरं
फलं पर्व वा ॥ ९० ॥

हेमन्ताद् वा, तलुक् च । ६ । ३ । ९१ ।

अस्माच्छेपेऽर्थेऽण् वा स्यात्, तद्योगे च तो वा लुक् ।
हैमनम्, हैमन्तम्, हैमन्तिकम् ॥ ९१ ॥

प्रावृष एण्यः । ६ । ३ । ९२ ।

अस्मात् शेपेऽर्थे एण्यः स्यात् । प्रावृषेण्य ॥ ९२ ॥

स्थामाऽजिनान्तात् लुप् । ६ । ३ । ९३ ।

स्थामान्तादजिनान्ताच्च परस्य शैषिकस्य लुप् स्यात् ।
अंश्वत्थामा, सिंहाऽजिनः ॥ ९३ ॥

तत्र कृत-लब्ध-क्रीत-सम्भूते । ६ । ३ । ९४ ।

तत्रेति सप्तम्यान्नादेष्वर्थेषु यथायोगमणादय एयणा-
दयश्च स्युः । सौघ्न, औत्सः, बाह्यः, नादेयः, राष्ट्रियः ॥

कुशले । ६ । ३ । ९५ ।

सप्तम्यन्तात् कुशलेऽर्थे यथाविहितमण्-एयणादयः
स्युः । माथुर, नादेयः ॥ ९५ ॥

पथोऽकः । ६ । ३ । ९६ ।

सप्तम्यन्तात् पथः कुशलेऽकः स्यात् । पथकः ॥ ९६ ॥

कोऽश्मादेः । ६ । ३ । ९७ ।

अस्मात् सप्तम्यन्तात् कुशले कः स्यात् । अश्मकः,
अशनिकः ॥ ९७ ॥

जाते । ६ । ३ । ९८ ।

सप्तम्यन्तात् जातेऽर्थे यथाविहितमणेयणादयः स्युः ।
माथुरः, औत्स, बाह्यः, नादेयः, राष्ट्रियः ॥ ९८ ॥

प्रावृष डकः । ६ । ३ । ९९ ॥

अस्मात् सप्तम्यन्तात् जाते इकः स्यात् । प्रावृषिकः ॥

नाम्नि शरदोऽकञ् । ६ । ३ । १०० ।

शरदः सप्तम्यन्तात् जातेऽकञ् स्यात्, नाम्नि । शार-
दका दर्भाः । नाम्नीति किम् ? शारदं सस्यम् ॥ १०० ॥

सिन्ध्वपकरात् काऽणो । ६ । ३ । १०१ ।

आभ्यां सप्तम्यन्ताभ्यां जाते कोऽण् च स्यात्, नाम्नि ।
सिन्धुकः, सैन्धवः, अपकरकः, आपकरः ॥ १०१ ॥

पूर्वाह्णाऽपराह्णाऽऽर्द्रा-मूल-प्रदोषाऽवस्कराद्

अकः । ६ । ३ । १०२ ।

एभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो जातेऽको नाम्नि स्यात् । पूर्वा-
ह्कः, अपराह्कः, आर्द्रकः, मूलकः, प्रदोषकः, अवस्करकः ॥

पथः पन्थ च । ६ । ३ । १०३ ।

पथः सप्तम्यन्तात् जातेऽको नाम्नि स्यात्, तद्योगे
पन्थः । पन्थकः ॥ १०३ ॥

अथ वाऽमावास्यायाः । ६ । ३ । १०४ ।

अस्मात् सप्तम्यन्तात् जाते अः, अकश्च नाम्नि वा
स्यात् । अमावास्यः, अमावास्यकः, आमाचास्यः ॥ १०४ ॥

श्रविष्ठाऽषाढाद् ईयण् च । ६ । ३ । १०५ ।

आभ्यां सप्तम्यन्ताभ्यां जाते ईयण् अडच नाम्नि
स्यात् । श्रविष्ठीयः, श्रविष्ठः, आषाढीयः, अषाढः ॥

फल्गुन्याष्टः । ६ । ३ । १०६ ।

अस्मात् सप्तम्यन्तात् जाते शो नाम्नि स्यात् ।
फल्गुनः ॥ १०६ ॥

बहुलाऽनुराधा-पुण्यार्थ-पुनर्वसु-हस्त-विशाखा-
स्वातेर्लुप् । ६ । ३ । १०७ ।

एभ्य सप्तम्यन्तेभ्यः परस्य भाऽणो जातेऽर्थे लुप्
स्यात्, नाग्नि । बहुलः, अनुराधः, पुण्यः, पुनर्वसुः,
हस्तः, विशाखः, स्वातिः शिशुः ॥ १०७ ॥

चित्रा-रेवती-रोहिण्याः स्त्रियाम् । ६ । ३ । १०८ ।

एभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो भाऽणो जाते स्त्रियां नाग्नि
लुप् स्यात् । चित्रा स्त्री, रेवती, रोहिणी ॥ १०८ ॥

बहुलमन्येभ्यः । ६ । ३ । १०९ ।

अविष्ठादिभ्योऽन्येभ्यो भाऽर्थेभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो
भाऽणो जातेऽर्थे लुक् बहुलं नाग्नि स्यात् । आभिजित्,
आभिजितः, अश्वयुक्, अश्वयुजः । क्वचिन्नित्यम्,
अश्विनः । क्वचिन्न स्यात्, माघः ॥ १०९ ॥

स्थानान्त-गोशाल-खरशालात् । ६ । ३ । ११० ।

एभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यः परस्य जाते प्रत्ययस्य नाग्नि
लुप् स्यात् । गोस्थानः, गोशालः, खरशालः शिशुः ॥ ११० ॥

वत्सशालाद्वा । ६ । ३ । १११ ।

अस्मात् सप्तम्यन्ताज्जाते प्रत्ययस्य नाग्नि लुक् वा
स्यात् । वत्सशालः, वात्सशालः ॥ १११ ॥

सोदय-समानोदर्यौ । ६ । ३ । ११२ ।

एतौ जातेऽथ यान्तौ निपात्येते । सोदर्यः, समानो-
दर्यौ भ्राता ॥ ११२ ॥

१ बहुलस्य कृत्तिकासु जाते बहुल । त्राणोऽपि 'श्वादेशेण'स्वा (१-४-९१)
सूत्रेणाऽऽपोऽपि लुप् ।

कालाद् देये ऋणे । ६ । ३ । ११३ ।

सप्तम्यन्तात् कालार्थाद् देये ऋणेऽर्थे यथाविहितं
प्रत्ययः स्यात् । मासिकमृणम् ॥ ११३ ॥

कलाप्यश्वत्थ-यवबुसोमाव्यासैपमसो-

ऽकः । ६ । ३ । ११४ ।

एभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो देये ऋणेऽकः स्यात् । कलापकम्,
अश्वत्थकम्, यवबुसकम्, उमाव्यासकम् ऐपमकमृणम् ॥

ग्रीष्माऽवरसमादकञ् । ६ । ३ । ११५ ।

आभ्यां कालार्थाभ्यां सप्तम्यन्ताभ्यां देये ऋणेऽकञ्
स्यात् । ग्रामकम्, आवरसमकमृणम् ॥ ११५ ॥

संवत्सराऽऽग्रहायण्या इकण्-ञ् । ६ । ३ । ११६ ।

आभ्यां सप्तम्यन्ताभ्यां देये ऋणे इकण्, अकञ् च
स्यात् । सांवत्सरिकम्, सांवत्सरकं फलं प्रव वा, आग्र-
हायणिकम्, आग्रहायणकम् ॥ ११६ ॥

साधु-पुण्यत्-पच्यमाने । ६ । ३ । ११७ ।

सप्तम्यन्तात् कालविशेषार्थाद् एषु यथाविहितं
प्रत्ययाः स्युः । हैमनं, हैमन्तमनुलेपनम्, वासन्त्यः कुन्द-
लता, शारदाः शालयः ॥ ११७ ॥

उप्ते । ६ । ३ । ११८ ।

सप्तम्यन्तात् कालार्थाद्दुष्टेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययाः
स्युः । शारदा यवाः, हैमनाः ॥ ११८ ॥

आश्वयुज्या अकञ् । ६ । ३ । ११९ ।

अस्मात् सप्तम्यन्ताद्दुष्टेऽर्थेऽकञ् स्यात् । आश्वयु-
जका मापाः ॥ ११९ ॥

ग्रीष्म-वसन्ताद् वा । ६ । ३ । १२० ।

आभ्यां सप्तम्यन्ताभ्यामुत्तेश्चैऽकञ् वा स्यात् । ग्रीष्म-
कम्, ग्रीष्मं सस्यम् । वासन्तकम्, वासन्तम् ॥ १२० ॥

व्याहरति मृगे । ६ । ३ । १२१ ।

सप्तम्यन्तात् कालार्थाद् व्याहरति मृगेऽर्थे यथाविहितं
प्रत्ययः स्यात् । नैशिको नैशो वा शृगालः, प्रादोषिकः,
प्रादोषो वा । मृग इति किम् ? वसन्ते व्याहरति कोकिलः
॥ १२१ ॥

जयिनि च । ६ । ३ । १२२ ।

सप्तम्यन्तात् कालार्थात् जयिन्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात् । निशाभवमध्ययनं निशा, तत्र जयी नैशिकः
नैशः, प्रादोषिकः, प्रादोषः, वार्षिकः ॥ १२२ ॥

भवे । ६ । ३ । १२३ ।

सप्तम्यन्ताद् भवेऽर्थे यथाविहितमण्येणादयः
स्युः । स्रौष्टः, औत्सः, नादेयः, ग्राम्यः ॥ १२३ ॥

दिगादिदेहांशाद् यः । ६ । ३ । १२४ ।

दिगादेर्देहावयवार्थाच्च सप्तम्यन्ताद् भवे यः स्यात् ।
दिश्यः, अप्सव्यः, मूर्द्धन्यः ॥ १२४ ॥

नाम्युदकात् । ६ । ३ । १२५

उदकात् सप्तम्यन्ताद् भवेऽर्थे यो नाम्नि स्यात् ।
उदक्या रजस्वला ॥ १२५ ॥

मध्याद् दिनण्-ण-ईया मोऽन्तश्च । ६ । ३ । १२६ ।

मध्यात् सप्तम्यन्तात् भवे एते स्युः, तद्योगे च
मोऽन्तः । माध्यन्दिनाः, माध्यमः, मध्यमीयः ॥ १२६ ॥

जिह्वामूलाऽङ्गुलेश्चेयः । ६ । ३ । १२७ ।

आभ्यां सप्तम्यन्ताभ्यां मध्याच्च भवे ईयः स्यात् ।

जिह्वामूलीयः, अङ्गुलीयः, मध्मीयः ॥ १२७ ॥

वर्गान्तात् । ६ । ३ । १२८ ।

अस्मात् सप्तम्यन्ताद् भवे ईयः स्यात् । कवर्गीयो
वर्णः ॥ १२८ ॥

ईन-यौ चाऽशब्दे । ६ । ३ । १२९ ।

वर्गान्तात् सप्तम्यन्ताद् भवे एतावीथश्च स्युः, न तु
शब्दे । भरतवर्गीणः, भरतवर्ग्यः । शब्दे तु कवर्गीयः ॥

दृति-कुक्षि-कलशि-वस्त्यहेरेयण् । ६ । ३ । १३० ।

एभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो भवे एयण् स्यात् । दार्तेयं जलम्,
कौक्षेयो व्याधिः, कालशेयं तक्रम्, वास्तेयं पुरीषम्,
आहेयं विषम् ॥ १३० ॥

आस्तेयम् । ६ । ३ । १३१ ।

अस्तेर्धन-विद्यमानार्थात् तत्र भवे एयण् स्यात्,
असृजो वा अस्त्यादेशश्च । आस्तेयम् ॥ १३१ ॥

ग्रीवातोऽण् च । ६ । ३ । १३२ ।

अतो भवेऽण्-एयणी स्याताम् । ग्रीवम्, ग्रीवेयम् ॥ १३२ ॥

चतुर्मासात् नाम्नि । ६ । ३ । १३३ ।

अस्मात् तत्र भवेऽण् म्यात्, नाम्नि । चातुर्मासी

१ कलशिर्मन्वनी, तत्र भवे तत्र कालशेयम् । वस्तिर्मूत्राद्ययः । वस्त्यस्या
मूत्र वस्तिः "प्लशा..." (उष्णादि ६४६) सूत्रेण सिप्रययः । तत्र भव वास्तेयम् ।
वृद्धदृष्टौ वस्ति पुरिषनिर्गमनार्थकोऽस्ति । अहि सर्प तत्र भवनादेयम् ।

आपाठ्यादिपौर्णमासी ॥ १३३ ॥

यज्ञे ङ्यः । ६ । ३ । १३४ ।

चतुर्मासात् तत्र भवे यज्ञे ङ्यः स्यात् । चातुर्मास्या यज्ञाः ॥ १३४ ॥

गम्भीर-पञ्चजन-वहिष्-देवात् । ६ । ३ । १३५ ।

एभ्यस्तत्र भवे ङ्यः स्यात् । गाम्भीर्यः, पाञ्चजन्यः, वाह्यः, देव्यः ॥ १३५ ॥

परिमुखाऽऽदेरव्ययीभावात् । ६ । ३ । १३६ ।

अस्मात् तत्र भवे ङ्यः स्यात् । पारिमुख्यः, पारिहनव्यः ॥

अन्तःपूर्वाद् इकण् । ६ । ३ । १३७ ।

अन्तःपूर्वपदादव्ययीभावात् तत्र भवे इकण् स्यात् । आन्तरगारिकः ॥ १३७ ॥

पर्यनोग्रामात् । ६ । ३ । १३८ ।

आभ्यां परो यो ग्रामः, तदन्तादव्ययीभावात् भवे इकण् स्यात् । पारिग्रामिकः, आनुग्रामिकः ॥ १३८ ॥

उपात् जानु-नीवि-कर्णात् प्रायेण । ६ । ३ । १३९ ।

उपाद् ये जान्वाद्यः तदन्तादव्ययीभावादिकण् स्यात्, प्रायेण तत्र भवे। औपजानुकः सेवकः, औपनीविकं श्रीवा-
दाम, औपकर्णिकः मूचकः ॥ १३९ ॥

रूढावन्तःपुराद् इकः । ६ । ३ । १४० ।

१ आचार्यो वार्तिकी पारगुनी च पौर्णमासी चातुर्मासीपौर्णमासी मन्थ्य भव्यते, धर्मपरितया च मन्थते स्म त्रितयापेयु । साग्रो च चतुर्दशीदिने सास्य परं मन्थ्य तत्र अर्निशेषतया पौर्णमासिर्भस्त्रं विभक्त्य । अथ "शुभोऽन्यत्, (१०-१०३) इति उक्तं न भवति, विधानवन्तर ।

२ अण्यत्कर्मभ्य अन्तरागृहं तत्र भा आन्तरागृहं, निष्ठात् पूर्व । अन्तःपुरात्पुत्रं स्यात्तत्र परे, तत्र भवे वार्तिकीव । मन्थ्य मन्थितव्यम् तत्र नर अपुत्रादिषु इति भावम् ।

अस्मात् तत्रभवे इकः स्यात्, रुढौ गम्यायाम् ।
अन्तःपुरिका । रुढाविति किम् ? आन्तःपुरः ॥ १४० ॥

कर्ण-ललाटात् कल् । ६ । ३ । १४१ ।

आभ्यां तत्रभवे कल् स्यात्, तदन्तस्य रुढौ । कर्णिका
कर्णाऽऽभरणम्, ललाटिका ललाटमण्डनम् ॥ १४१ ॥

तस्य व्याख्याने च ग्रन्थात् । ६ । ३ । १४२ ।

तस्येति पष्ठ्यन्ताद् व्याख्यानेऽर्थे, सप्तम्यन्ताच्च भवे
ग्रन्थार्थाद् यथाविहितं प्रत्ययः स्यात् । कार्तम्, प्रातिपदि-
कीयं व्याख्यानं, भवं वा ॥ १४२ ॥

प्रायो बहुस्वराद् इकण् । ६ । ३ । १४३ ।

बहुस्वराद् ग्रन्थार्थात् तस्य व्याख्याने, तत्र भवे च
प्राय इकण् स्यात् । पात्वणत्विकम् । प्रायोग्रहणात्
सांहितम् ॥ १४३ ॥

ऋच्-ऋद्-द्विस्वर-यागेभ्यः । ६ । ३ । १४४ ।

ऋचन्ताद्, ऋदन्ताद्, द्विस्वराद् यागार्थेभ्यश्च ग्रन्थवृत्ति-
भ्यस्तस्य व्याख्याने तत्र भवे चेकण् स्यात् । आर्चिकम्,
चातुर्होतृकम्, आङ्गिकम्, राजसूयिकम् ॥ १४४ ॥

ऋपेरध्याये । ६ । ३ । १४५ ।

ऋप्यर्थाद् ग्रन्थवृत्तेस्तस्य व्याख्याने तत्र भवे चाऽ-
ध्याये इकण् स्यात् । वाशिष्ठिकोऽध्यायः । अध्याय इति
किम् ? वाशिष्ठी ऋक् ॥ १४५ ॥

१ ग्रन्थ इत्यन्वयः । स व्याख्यायत येन तद् व्याख्यानम् । चकार
तत्र भवः स्युःप्रति, दाक्यार्थमर्थाप चरार ध्रुवमाण पूर्वगत्या मेव समुचि
न तीतिवचनात् । वृता व्याख्यान, वृत्सु भव वा कार्तम् ।

पुरोडाश-पौरोडाशाद् इकेकटौ । ६ । ३ । १४६ ।

आभ्यां ग्रन्थार्थाभ्यां तस्य व्याख्याने तत्र भवे इक्
इकह च स्यात् । पुरोडाशिका, पुरोडाशिकी, पौरोडा-
शिका, पौरोडाशिकी ॥ १४६ ॥

छन्दसो यः । ६ । ३ । १४७ ।

अस्माद् ग्रन्थार्थात् तस्य व्याख्याने तत्र भवे च यः
स्यात् । छन्दस्यः ॥ १४७ ॥

.शिक्षाऽऽदेश्चाण् । ६ । ३ । १४८ ।

एभ्यो ग्रन्थार्थेभ्यः छन्दसश्च तस्य व्याख्याने तत्र
भवे चाऽण् स्यात् । शीक्षः, आर्गयनः, छान्दसः ॥ १४८ ॥

तत आगते । ६ । ३ । १४९ ।

तत इति पञ्चम्यन्ताद् आगतेऽर्थे यथाविहितमण्-
ण्यणायः स्युः । सौम्यः, गन्धः, नादेशः, ग्राम्यः ॥ १४९ ॥

विद्या-योनिःसम्बन्धादकञ् । ६ । ३ । १५० ।

विद्यायोनिकृतश्च सम्बन्धो येषां तदर्थान् पञ्चम्यन्ता-
दागतेऽर्थेऽकञ् स्यात् । आचार्यकम्, पतामहकम् ॥ १५० ॥

पितुर्यो वा । ६ । ३ । १५१ ।

पितुर्योऽनिसम्बन्धाऽर्थात् पञ्चम्यन्तादागते यो वा
स्यात् । पित्र्यम्, पैतृकम् ॥ १५१ ॥

ऋत इकण् । ६ । ३ । १५२ ।

ऋदन्ताद् विद्यायोनिसम्बन्धार्थात् तत आगते इकण्
स्यात् । शौतकम्, मातृकम् ॥ १५२ ॥

आयस्थानात् । ६ । ३ । १५३ ।

स्वामिग्राह्यो भागो यत्रोत्पद्यते तदर्थात् तत आगते
डकण् स्यात् । आतरिकम् ॥ १५३ ॥

शुण्डिकाऽऽदेरण् । ६ । ३ । १५४ ।

एभ्यस्तत आगतेऽण् स्यात् । शौण्डिकम्, औद-
पानम् ॥ १५४ ॥

गोत्रादङ्कवत् । ६ । ३ । १५५ ।

गोत्रार्थात् तत आगतेऽङ्के इव प्रत्ययः स्यात् । वेदम्,
औपगवकम् ॥ १५५ ॥

नृ-हेतुभ्यो रूप्य-मयटौ वा । ६ । ३ । १५६ ।

पुमर्थाद् हेत्वर्थाच्च तत आगते एतौ वा स्याताम् ।
चैत्ररूप्यम्, चैत्रमयम्, चैत्रीयम् । समरूप्यम्, सममयम्,
समीयम् ॥ १५६ ॥

प्रभवति । ६ । ३ । १५७ ।

पञ्चम्यन्तात् प्रागुपलभ्ये यथाविहितं प्रत्ययाः स्युः ।
हैमवती गङ्गा ॥ १५७ ॥

वैदूर्यः । ६ । ३ । १५८ ।

विदूरात् ततः प्रभवति ज्यः स्यात् । वैदूर्यो मणिः ॥

त्यदादेर्मयट् । ६ । ३ । १५९ ।

१ स्वामिग्राह्यो भाग आयः, तस्य स्थानात् । एव्य तरन्त्यस्मिन्निति भावः,
नदीतीर्थमित्यर्थ, तत आगतम् आतरिकम् । अपोऽपवाद ।

२ विदूराह्वय पर्वत, तस्मात् प्रभवति वैदूर्य रत्नविशेष । अपत्ता विदुग्ग्रामे
हि संरक्षत सन् मणितया ततः प्रथम प्रभवति इति वैदूर्यरज्योऽपि इत्यतः पाणिनीये ।
एतद् नवमेऽवश्यात् विदूर्यरत्नभूतेः प्रभवात्ति केचिन् मन्म् ।

एभ्यस्ततः प्रभवति मयद् स्यात् । तन्मयम्, भव-
न्मयी ॥ १५९ ॥

तस्येदम् । ६ । ३ । १६० ।

तस्येति पष्ठ्यन्ताद् इदमित्यर्थे यथाविहितं प्रत्ययाः
स्युः । माथुरम्, दैत्यम्, कालेयम्, नादेयम्, पारीणः,
भानवीयः ॥ १६० ॥

हल-सीराद् इकण् । ६ । ३ । १६१ ।

आभ्यां तस्येदमर्थे इकण् स्यात् । हालिकम्,
सैरिकम् ॥ १६१ ॥

समिध आधाने टेन्यण् । ६ । ३ । १६२ ।

समिधस्तस्येदमाधानमित्यर्थे टेन्यण् स्यात् । सामि-
धेन्यो मन्त्रः ॥ १६२ ॥

विवाहे द्वन्द्वाद् अकल् । ६ । ३ । १६३ ।

द्वन्द्वात् तस्येदमर्थे विवाहेऽकल् स्यात् । अत्रिभर-
द्राजिका ॥ १६३ ॥

अदेवासुराऽऽदिभ्यो वैरे । ६ । ३ । १६४ ।

देवासुरादिवर्जाद् द्वन्द्वात् तस्येदमर्थे वैरे अकल्
स्यात् । चाश्रवशालङ्कायनिका । अदेवादीति किम् ?
देवाऽसुरम्, राक्षोऽसुरम् ॥ १६४ ॥

नटात् नृत्ते ज्यः । ६ । ३ । १६५ ।

नटात् तस्येदमर्थे नृत्ते ज्यः स्यात् । नाट्यम् ॥ १६५ ॥

छन्दोगौक्थिक-याज्ञिक-ब्रह्मवाच्य धर्माऽऽम्ना-

य-संघे । ६ । ३ । १६६ ।

एभ्यो नटाच्च तस्येदमर्थं धर्माऽऽदौ ज्यः स्यात् ।
छान्दोग्यं धर्मादि, औक्तिक्यम्, याज्ञिक्यम्,
वाङ्मवृच्यम्, नाट्यम् ॥ १६६ ॥

आथर्वणिकादण्, इकलुक च । ६ । ३ । १६७ ।

अस्मात् तस्येदमर्थं धर्मादौ अण् स्यात्, इकलुक च ।
आथर्वणः ॥ १६७ ॥

चरणादकञ् । ६ । ३ । १६८ ।

चरणः कठादिः । तदर्थात् तस्येदमर्थं धर्मादावरुञ्
स्यात् । काठको धर्मादिः, चारककः ॥ १६८ ॥

गोत्राद् अदण्डमाणव-शिष्ये । ६ । ३ । १६९ ।

गोत्रार्थात् तस्येदमर्थं दण्डमाणवशिष्यवर्जेऽकञ्
स्यात् । औपगवरुम् । अदण्डेत्यादीति किम् ? काण्वा
दण्डमाणवाः शिष्या वा ॥ १६९ ॥

रैवतिकाऽऽदेरीयः । ६ । ३ । १७० ।

एभ्यो गोत्राऽर्थेभ्यस्तस्येदमर्थे ईयः त्यात् । रैवति-
कीयाः शिष्याः, गौरग्रीवीयं शकटम् ॥ १७० ॥

कौपिञ्जल-हास्तिपदादण् । ६ । ३ । १७१ ।

आभ्यां गोत्रार्थाभ्यां तस्येदमित्यर्थेऽण् स्यात् ।
कौपिञ्जलाः शिष्याः, हास्तिपदाः ॥ १७१ ॥

सङ्घ-घोषाऽङ्क-लक्षणेऽञ्-यञ्-इञः । ६ । ३ । १७२ ।

एतदन्ताद् गोत्रार्थात् तस्येदमर्थं सङ्घादावण् स्यात् ।
वैदः सङ्घादिः, वैदं लक्षणम्, एवं गार्गः, गार्गम्,
दाक्षः, दाक्षम् ॥ १७२ ॥

शाकलादकञ् च । ६ । ३ । १७३ ।

अस्मात् तस्येदमर्थे सङ्गादावकञ् अण् च स्यात् ।
शाकलकः, शाकलः सङ्गादिः, शाकलकम्, शाकलं
लक्षणम् ॥ १७३ ॥

गृहेऽग्नीधो रण्, धश्च । ६ । ३ । १७४ ।

अग्नीधस्तस्येदमर्थे गृहे रण् स्यात्, धश्च । आग्नी-
धम् ॥ १७४ ॥

रथात् साऽऽदेश्च वोढ्रङ्गे । ६ । ३ । १७५ ।

रथात् केवलात् सपूर्वाच्च तस्येदमर्थे रथस्य वोढरि
अङ्गे एव च प्रत्ययः स्यात् । रथ्योऽश्वः, रथ्यं चक्रम्,
दिरथ्योऽश्वः, आश्वरथं चक्रम् ॥ १७५ ॥

यः । ६ । ३ । १७६ ।

रथात् केवलात् सादेश्च तस्येदमर्थे यः स्यात् । रथ्यः,
दिरथ्यः ॥ १७६ ॥

पत्रपूर्वादिऽञ् । ६ । ३ । १७७ ।

वाहनपूर्वाद् रथात् तस्येदमर्थेऽञ् स्यात् । आश्वरथं
चक्रम् ॥ १७७ ॥

वाहनात् । ६ । ३ । १७८ ।

वाहनार्थात् तस्येदमर्थेऽञ् स्यात् । औष्त्रो रथः,
हास्तः ॥ १७८ ॥

वाह्य-पथ्युपकरणे । ६ । ३ । १७९ ।

वाहनादुक्तः प्रत्ययो वाह्यादावेवं स्यात् । आश्वो
रथः पन्था चा, आश्वं पल्ययनम्, आश्वी कशा ।
अन्यत्र तु वाक्यमेव, अश्वानां घासः ॥ १७९ ॥

१ अग्निमित्थे अर्गात् कृत्विग्विशेषः, तस्येदमर्थमधम् । धादेशबलात् दभारः

२ केवलाद् रथान् रथान्तात् च शब्दाद् वाहनवर्तेरि, शांते च, यत्र-यय. स्यात् । कर्तोर

वहेः 'तुरिश्चाऽऽदिः । ६ । ३ । १८० ।

वहेर्यस्तृशब्दः तदन्तात् तस्येदमर्थेऽञ् स्यात्,

तुरादिरिश्च । सांवहित्रम् ॥ १८० ॥

तेन प्रोक्ते । ६ । ३ । १८१ ।

तेनेति दान्तात् प्रोक्ते यथाविहितं प्रत्ययाः स्युः ।

भाद्रबाह्वं शास्त्रम्, पाणिनीयम्, बार्हस्पत्यम् ॥ १८१ ॥

मौदाऽऽदिभ्यः । ६ । ३ । १८२ ।

एभ्यस्तेन प्रोक्ते यथाविहितमण स्यात् । मौदेन

प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा मौदाः, पैष्पलादाः ॥

कठाऽऽदिभ्यो वेदे लुप् । ६ । ३ । १८३ ।

एभ्यः प्रोक्ते वेदे प्रत्ययस्य लुप् स्यात् । कठाः, चरकाः

॥ १८३ ॥

तित्तिरि-वरतन्तु-खण्डिकोखाद् ईयण् । ६ । ३ । १८४ ।

एभ्यस्तेन प्रोक्ते वेदे ईयण् स्यात् । तैत्तिरीयाः, वार-

तन्तवीयाः, खाण्डिकीयाः, औखीयाः ॥ १८४ ॥

छगलिनो णेयिन् । ६ । ३ । १८५ ।

तेन प्रोक्ते वेदे णेयिन् स्यात् । छागलेयिनः ॥ १८५ ॥

शौनकाऽऽदिभ्यो णिन् । ६ । ३ । १८६ ।

तेन प्रोक्ते वेदे णिन् स्यात् । शौनकिनः, शाङ्गरविणः

॥ १८६ ॥

पुराणे कल्पे । ६ । ३ । १८७ ।

दान्तात् प्रोक्ते पुराणे कल्पे णिन् स्यात् । पैत्री कल्पः ॥

काश्यप-कौशिकाद् वेदवच्च । ६ । ३ । १८८ ।

आभ्यां तेन प्रोक्ते पुराणे कल्पे णिन् स्यात्, वेदवच्च
कार्यमस्मिन् । काश्यपिनः, कौशिकिनः, काश्यपको
धर्मः ॥ १८८ ॥

शिलालि-पाराशर्यात् नद-भिक्षुसूत्रे । ६ । ३ । १८९ ।

आभ्यां तेन प्रोक्ते यथासङ्ख्यं नदसूत्रे भिक्षुसूत्रे
च णिन् स्यात्, वेदवच्च कार्यमस्मिन् । शैलालिनो नदाः,
पाराशरिणो भिक्षवः ॥ १८९ ॥

कृशाश्व-कर्मन्दाद् इन् । ६ । ३ । १९० ।

आभ्यां तेन प्रोक्ते यथासङ्ख्यं नदसूत्रे भिक्षुसूत्रे
चेन् स्यात्, वेदवच्च कार्यमस्मिन् । कृशाश्विनो नदाः,
कर्मन्दिनो भिक्षवः ॥ १९० ॥

उपज्ञाते । ६ । ३ । १९१ ।

प्रागुपदेशाद् विना ज्ञाते टान्ताद् यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात् । पाणिनीयं शास्त्रम् ॥ १९१ ॥

कृते । ६ । ३ । १९२ ।

टान्तात् कृतेऽर्थे यथाविहितं प्रत्ययाः स्युः । शैवो
ग्रन्थः, सिद्धसेनीयः स्तवः ॥ १९२ ॥

नाम्नि मक्षिकाऽऽदिभ्यः । ६ । ३ । १९३ ।

एभ्यष्टान्तेभ्यो यथाविहितं कृते प्रत्ययः स्यात् ।
माक्षिकं मधु, सारघम् ॥ १९३ ॥

कुलालाऽऽदेरकञ् । ६ । ३ । १९४ ।

१ पाणिनेन पाणिनिना वा प्रथमतो शतं पाणिनीयं शास्त्रं व्याकरणम् ।
एव प्राक्ते कृतऽपि चार्थे क्वेदितव्यम् । पाणिनिना प्रोक्तं कृते वा शास्त्रं पाणि
नीयमित्युच्यते

एभ्यस्तेन कृतेऽकञ् स्यात्, नाम्नि । कौलालकं
घटादिभाण्डम्, वारुटकं शूर्पपिटकादि ॥ १९४ ॥

सर्वचर्मण ईन-ईनञौ । ६ । ३ । १९५ ।

तेन कृते नाम्नि स्याताम् । सर्वचर्मिणः, सार्वच-
र्मिणः ॥ १९५ ॥

उरसो याऽणौ । ६ । ३ । १९६ ।

तेन कृते स्याताम्, नाम्नि । उरस्यः, औरसः ॥

छन्दस्यः । ६ । ३ । १९७ ।

छन्दसस्तेन कृते यो नाम्नि निपात्यः ॥ १९७ ॥

अमोऽधिकृत्य ग्रन्थे । ६ । ३ । १९८ ।

द्वितीयान्तादधिकृत्य कृते ग्रन्थे यथाविहितं प्रत्ययः
स्यात् । भाद्रः ॥ १९८ ॥

ज्योतिषम् । ६ । ३ । १९९ ।

ज्योतिषोऽमोऽधिकृत्य कृते ग्रन्थेऽण्, वृद्धयभावश्च
निपात्यः ॥ १९९ ॥

शिशुकन्दाऽऽदिभ्य ईयः । ६ । ३ । २०० ।

एभ्योऽमोऽधिकृत्य कृते ग्रन्थे ईयः स्यात् । शिशु-
कन्दीयः, यमसभीयो ग्रन्थः ॥ २०० ॥

द्वन्द्वात् प्रायः । ६ । ३ । २०१ ।

द्वन्द्वादमोऽधिकृत्य कृते ग्रन्थे प्राय ईयः स्यात् । वाक्य-
पदीयम् । प्राय इति किम् ? दैवासुरम् ॥ २०१ ॥

अभिनिष्क्रामति द्वारे । ६ । २०२ ।

अमन्ताद् द्वारे निर्गच्छत्यर्थं यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् ।
मायुरम्, नादेयम्, राष्ट्रियं द्वारम् ॥ २०२ ॥

गच्छति पथि दृते । ६ । ३ । २०३ ।

अमन्तात् पथि दृते च गच्छत्यर्थे यथोक्तं प्रत्ययः
स्यात् । स्त्रीः पन्था दृतो वा, ग्राम्यः ॥ २०३ ॥

भजति । ६ । ३ । २०४ ।

अमो भजत्यर्थे यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् । स्त्रीः,
राष्ट्रीयः ॥ २०४ ॥

महाराजाद् इकण् । ६ । ३ । २०५ ।

अतोऽमो भजतीकण् स्यात् । महाराजिकः ॥ २०५ ॥

अचित्ताद् अदेशकालात् । ६ । ३ । २०६ ।

देशकालवर्जं यदचेतनं तदर्थादमो भजतीकण् स्यात् ।
आपूपिकः । अचित्तादिति किम् ? देवदत्तः । अदेशेत्थादि
किम् ? स्त्रीः, द्वैमनः ॥ २०६ ॥

वासुदेवाऽर्जुनाद् अकः । ६ । ३ । २०७ ।

आभ्याममन्ताभ्यां भजत्यर्थेऽकः स्यात् । वासुदेवरुः,
अर्जुनकः ॥ २०७ ॥

गोत्र-क्षत्रियेभ्योऽकञ् प्रायः । ६ । ३ । २०८ ।

गोत्रार्थात् क्षत्रियार्थांश्चाऽमन्ताद् भजत्यकञ् प्रायः
स्यात् । औपगचकः, नाकुलकः । प्रायः किम् ? पाणिनीयः ॥

सरूपाद् द्वेः सर्वे राष्ट्रवत् । ६ । ३ । २०९ ।

राष्ट्रक्षत्रियार्थात् सरूपाद् यो द्विरक्तः तदन्तस्याऽमो
भजत्यर्थे सर्वे प्रकृतिः प्रत्ययश्च राष्ट्रस्येय म्यात् । वार्ज्य,
माष्ट्रं, पाण्ड्यं वा भजति वृजिकः, मद्रकः, पाण्ड्यरुः ।
मरूपादिति किम् ? पौरवीयम् ॥ २०९ ॥

टस्तुल्यदिशि । ६ । ३ । २१० ।

ट इति तृतीयान्तात् तुल्यदिश्यर्थं यथोक्तं प्रत्ययः
स्यात् । सौदामनी विद्युत् ॥ २१० ॥

तसिः । ६ । ३ । २११ ।

टाऽन्तात् तुल्यदिके तसिः स्यात् । सुदामतो
विद्युत् ॥ २११ ॥

यश्चोरसः । ६ । ३ । २१२ ।

अतः टाऽन्तात् तुल्यदिके य-तसी स्याताम् ।
उरस्यः, उरस्तः ॥ २१२ ॥

सेर्निवासादस्य । ६ । ३ । २१३ ।

सेरिति प्रथमान्तान्निवासायां, अस्येति षष्ठ्यर्थं
यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् । घौघ्नः, नादेया ॥ २१३ ॥

आभिजनात् । ६ । ३ । २१४ ।

अभिजनाः पूर्वबान्धवाः । तन्निवासायां स्यन्तात्
षष्ठ्यर्थं यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् । घौघ्नः, राष्ट्रियः ॥ २१४ ॥

शाण्डिकाऽऽदेपर्यः । ६ । ३ । २१५ ।

अस्मात् स्यन्तादाभिजननिवासायां अस्त्यर्थे ण्यः
स्यात् । शाण्डिक्यः, कौचवार्यः ॥ २१५ ॥

सिन्धवादेरञ् । ६ । ३ । २१६ ।

अस्मात् स्यन्तादाभिजननिवासायां षष्ठ्यर्थेऽञ्
स्यात् । सैन्धवः, वार्णवः ॥ २१६ ॥

१ सुदाम्ना पर्वतेनैकदिग् विद्युत्, एव तसि परेऽपि । उरसा एकदिग् इत्यादि ।
२ घुघ्न आभिजनो निवासोऽस्य घौघ्न । एव शाण्डिक्य-सैन्धवमालातुरीया
दिषु । सालैस्तत सालतत तथ तत् पुरं च सालततुराम्, ष्टोदरादित्वात् सालातुर,
“सालातुराद् ईयम्” सूत्रेणैवणि प्रत्यय परे सालातुरीय सिध्यति ।

सलालुराद् ईयण् । ६ । ३ । २१७ ।

अस्मात् स्यन्तादाभिजननिवासार्थात् षष्ठ्यर्थे ईयण्
स्यात् । सालालुरीयः पाणिनिः ॥ २१७ ॥

तूदी-वर्मत्या एयण् । ६ । ३ । २१८ ।

आभ्यां स्यन्ताभ्यामाभिजननिवासार्थाभ्यां षष्ठ्यर्थे
एयण् स्यात् । तूदीयः, वार्मतेयः ॥ २१८ ॥

गिररीयोऽस्त्राऽऽजीवे । ६ । ३ । २१९ ।

गिररियं आभिजनो निवासः, तदर्थत् स्यन्तात्
षष्ठ्यर्थेऽस्त्राऽऽजीवे ईयः स्यात् । हृद्गोलीयः ॥ २१९ ॥

इत्याचार्यहैमचन्द्रविरचितायां सिद्धहैमचन्द्राभिधा-

नत्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ षष्ठ्याध्यायस्य

तृतीयः पादः समाप्तः ॥ ६ । ३ ॥

॥ चतुर्थः पादः ॥

इकण् । ६ । ४ । १ ।

ओ पादान्ताद् यदनुक्तं स्यात् तत्रायमधिकृतो ज्ञेयः ॥
तेन जित-जयद्-दीव्य-खनत्सु । ६ । ४ । २ ।

तेनेति टाऽन्तादेष्वर्थेष्विकण् स्यात् । आक्षिप्तम्,
आक्षिप्तः, आत्रिकः ॥ २ ॥

संस्कृते । ६ । ४ । ३ ।

टाऽन्तात् संस्कृते इकण् स्यात् । दाक्षिकम्, वैधिकम्
॥ ३ ॥

कुलत्थ-कोपान्त्यादण् । ६ । ४ । ४ ।

कुलत्थात् कोपान्त्याच्च तेन संस्कृतेऽण् स्यात् ।
कौलत्थम्, तैत्तिडीकम् ॥ ४ ॥

संसृष्टे । ६ । ४ । ५ ।

टाऽन्तात् संसृष्टेऽर्थे इकण् स्यात् । दाधिकम् ॥ ५ ॥

लवणादः । ६ । ४ । ६ ।

अस्मात् तेन संसृष्टेऽर्थे अः स्यात् । लवणः सूयः ॥ ६ ॥

चूण-मुद्गाभ्यामिनणौ । ६ । ४ । ७ ।

आभ्यां तेन संसृष्टे यथासङ्ख्यमिन्-अणौ स्याताम् ।
चूर्णिनोऽपूपाः, मौद्गी यवाग्नः ॥ ७ ॥

द्व्यञ्जनेभ्य उपसिक्ते । ६ । ४ । ८ ।

१ अस्य चतुर्थपादस्य पूर्ति यावद्, अपवाद परित्यज्यावन्निष्णु प्रत्यय स्यान् ।

२ अक्षैर्जितमाक्षिकम् । अक्षैर्जयति दीव्यति वा आक्षिप्त । अत्रया काष्ठमप्य
खनति आत्रिक ।

व्यञ्जनं सूपादि, तदर्थान् टान्तादुपसिक्ते इकण्
स्यात् । तैलिकं शाकम् ॥ ८ ॥

तरति । ६ । ४ । ९ ।

टान्तात् तरत्यर्थे इकण् स्यात् । औडुपिकः ॥ ९ ॥

नौ-द्विस्वराद् इकः । ४ । ६ । १० ।

नावो द्विस्वराच्च टान्तात् तरत्यर्थे इकः स्यात् । नाविका,
बाहुका ॥ १० ॥

चरति । ६ । ४ । ११ ।

टान्तात् चरतीकण् स्यात् । हास्तिकः, दाधिकः ॥ ११ ॥

पर्पाऽऽदेरिकद् । ६ । ४ । १२ ।

अस्मात् टान्तात् चरतीकद् स्यात् । पर्पिको, अम्बिको ॥

पदिकः । ६ । ४ । १३ ।

पादात् चरतीकद् स्यात्, पच्चाऽस्य । पदिकः ॥ १३ ॥

श्वगणाद् वा । ६ । ४ । १४ ।

अस्मात् चरतीकद् वा स्यात् । श्वगणिकी, श्वा-
गणिकः ॥ १४ ॥

वेतनाऽऽदेर्जीवति । ६ । ४ । १५ ।

अस्मात् टान्तजीवतीकण् स्यात् । वैतनिकः,
बाहिकः ॥ १५ ॥

व्यस्ताच्च क्रय-विक्रयाद् इकः । ६ । ४ । १६ ।

अस्मात् समस्ताद् व्यस्ताच्च तेन जीवतीकः स्यात् ।
क्रयविक्रयिकः, क्रयिकः, विक्रयिकः ॥ १६ ॥

वस्नात् । ६ । ४ । १७ ।

१ श्वगणेन चरति श्वगणिकी, टित्वाद् स्त्रियां डी । पुंसि श्वगणिक ।
पक्षे इकणि परे श्वागणिक, गित्त्वेऽपि "स्तादेरिति" इतिसूत्रेण वचनान्न प्राग-
भोर्न जात ।

वस्नात् तेन जीवतीकः स्यात् । वस्निकः ॥ १७ ॥

आयुधात् ईयश्च । ६ । ४ । १८ ।

अस्मात् तेन जीवति ईय इकश्च स्यात् । आयुधीयः,
आयुधिकः ॥ १८ ॥

व्राताद् ईनञ् । ६ । ४ । १९ ।

व्रातात् तेन जीवति ईनञ् स्यात् । व्रातीनाभार्यः ॥

निर्वृत्तेऽक्ष-यूताऽऽदेः । ६ । ४ । २० ।

अस्मात् टान्तात् निर्वृत्ते इकण् स्यात् । आक्षयूतिकम्,
जाङ्घाप्रहृतिकं वैरम् ॥ २० ॥

भावाद् इमः । ६ । ४ । २१ ।

भावार्थात् तेन निर्वृत्ते इमः स्यात् । पाकिमम् ॥ २१ ॥

याचिताऽपमित्यात् कण् । ६ । ४ । २२ ।

आभ्यां तेन निर्वृत्ते कण् स्यात् । याचितकम्, आप-
मित्यकम् ॥ २२ ॥

हरत्युत्सङ्गाऽऽदेः । ६ । ४ । २३ ।

अस्मात् टान्तात् हरति इकण् स्यात् । औत्सङ्गिकः,
औत्तुपिकः ॥ २३ ॥

भस्त्राऽऽदेरिकट् । ६ । ४ । २४ ।

अस्मात् टान्ताद् हरति इकट् स्यात् । भस्त्रिकी,
भरटिकी ॥ २४ ॥

विवध-वीवधाद् वा । ६ । ४ । २५ ।

आभ्यां तेन हरतीकट् वा स्यात् । विवधिकी, वीव-
धिकी, वैवधिकः ॥ २५ ॥

कुटिलिकाया अण् । ६ । ४ । २६ ।

अस्मात् टान्ताद् हरति अण् स्यात् । कौटिलिकः
कर्मारदिः ॥ २६ ॥

ओजस्-सहोऽम्भसो वर्त्तते । ६ । ४ । २७ ।

एभ्यः टान्तेभ्यो वर्त्तते इत्यथे इकण् स्यात् । औज-
सिक, साहसिकः, आम्भसिकः ॥ २७ ॥

तं प्रत्यनोलोमेप-कूलात् । ६ । ४ । २८ ।

तमिति द्वितीयान्तात् प्रति-अनुपूर्वलोमन्-ईपकूलान्ताद्
वर्त्तते इत्यथे इकण् स्यात् । प्रातिलोमिकः, आनुलोमिकः,
प्रातीपिकः, आन्वीपिक, प्रातिकूलिकः, आनुकूलिकः ॥

परिमुख-पाश्वात् । ६ । ४ । २९ ।

परिपूर्वमुखपाश्वान्ताद् द्वितीयान्ताद् वर्त्तते इत्यथे
इकण् स्यात् । पारिमुखिकः, पारिपार्श्विकः ॥ २९ ॥

रक्षदुञ्छतोः । ६ । ४ । ३० ।

द्वितीयान्तादनयोरिकण् स्यात् । नागरिकः, वादरिकः
॥ ३० ॥

पक्षि-मत्स्य-मृगार्थाद् घ्नति । ६ । ४ । ३१ ।

पक्ष्याद्यर्थात् द्वितीयान्ताद् घ्नत्यर्थे इकण् स्यात् ।
पाक्षिकः, मात्स्यिकः, मार्गिकः ॥ ३१ ॥

परिपन्थात् तिष्ठति च । ६ । ४ । ३२ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् तिष्ठति घ्नति, चैकणः स्यात् ।
पारिपन्थिकश्चौरः ॥ ३२ ॥

१ ओजस सहू अम्भस् इति निन्य । ओजसा सहसाऽम्भगा वर्त्तते इतिविषद् ।

२ रक्षति उञ्छति चार्थे । नगर रक्षतीति नागरिक । बदरा मुञ्छतीति वादरिक ।

परिपथात् । ६ । ४ । ३३ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् तिष्ठत्यथं इकण् स्यात् । पारि-
पथिकः ॥ ३३ ॥

अवृद्धेर्गृह्णति गर्ह्ये । ६ । ३ । ३४ ।

द्वितीयान्ताद् वृद्धिवर्जात् निन्द्ये गृह्णति इकण् स्यात् ।
द्विगुणिकः ॥ ३४ ॥

कुसीदाद् इकट् । ६ । ३ । ३५ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् निन्द्ये गृह्णति इकट् स्यात् ।
कुसीदिकी ॥ ३५ ॥

दशैकादशाद् इकश्च । ६ । ४ । ३६ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् निन्द्ये गृह्णति इक इकट् च
स्यात् । दशैकादशिका दशैकादशिकी ॥ ३६ ॥

अर्थ-पद-पदोत्तर-ललाम-प्रतिकण्ठात् । ६ । ४ । ३७ ।

अर्थात्, पदात्, पदशब्द उत्तरपदं यस्य तस्मात्, लला-
मप्रतिकण्ठाभ्यां च द्वितीयान्ताभ्यां गृह्णति इकण् स्यात् ।
आर्थिकः, पादिकः, पौर्वपदिकः, ललामिकः, प्राति-
कण्ठिकः ॥ ३७ ॥

परदाराऽऽदिभ्यो गच्छति । ६ । ४ । ३८ ।

एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यो गच्छत्यथं इकण् स्यात् । पारि-
दारिकः, गौरुदारिकः ॥ ३८ ॥

प्रतिपथाद् इकश्च । ६ । ४ । ३९ ।

अस्माद् द्वितीयान्ताद् गच्छनीक इकण् च स्यात् ।
प्रतिपथिकः, प्रातिपथिकः ॥ ३९ ॥

माथोत्तरपद-पद-व्याक्रन्दाद् धावति । ६।४।४०।

माथ उत्तरपदं यस्य तस्मात्, पदव्याक्रन्दाभ्यां च द्वितीयान्ताभ्यां च धावत्यथं इकण् स्यात् । दाण्डमाथिकः, पादविकः, आक्रन्दिकः ॥ ४० ॥

पश्चात्यनुपदात् । ६ । ४ । ४१ ।

पश्चादर्थाद् अनुपदाद् द्वितीयान्तात् धावति इकण् स्यात् । आनुपदिकः ॥ ४१ ॥

सुस्नाताऽऽदिभ्यः पृच्छति । ६ । ४ । ४२ ।

एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यः पृच्छत्यथं इकण् स्यात् । सौस्नातिकः, सौखरात्रिकः ॥ ४२ ॥

प्रभूताऽऽदिभ्यो ब्रुवति । ६ । ४ । ४३ ।

एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यो ब्रुवत्यथं इकण् स्यात् । प्राभूतिकः, पार्याप्तिकः ॥ ४३ ॥

माशब्द इत्यादिभ्यः । ६ । ४ । ४४ ।

एभ्यो ब्रुवति इकण् स्यात् । माशब्दिकः, कार्यशब्दिकः ॥ ४४ ॥

शाब्दिक-दार्दरिक-लालाटिक-कौवकुटि-

कम् । ६ । ४ । ४५ ।

१ माशब्दो मशब्दः । इय इय शालो माशो मश, तं धावति दाण्डमाथिकः ।

२ अथ इतिशब्द बाल्यशब्दपरिदर्शनार्थः । माशब्द इति, धावत्यथ इति इति माशब्दिक, धावत्यथ इति । माशब्द परिदर्शनं वा बाल्यशब्दं वा धावत्यथ इति धावत्यथ इति ।

एते इकणन्ता निपात्यन्ते । शाब्दिको घैयाकरणः,
दार्दरिको वादित्रकृत्, लालाटिकः प्रमत्तः सेवाकृत्,
कौक्कुटिको भिक्षुः ॥ ४५ ॥

समूहार्थात् समवेते । ६ । ४ । ४६ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् समवेतेऽर्थे इकण् स्यात् ।
सामूहिकः, सामाजिकः ॥ ४६ ॥

पर्यदो ण्यः । ६ । ४ । ४७ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् समवेते ण्यः स्यात् । पार्यण्यः ॥

सेनाया वा । ६ । ४ । ४८ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् समवेते ण्यो वा स्यात् । संन्यः,
सैनिकः ॥ ४८ ॥

धर्माऽधर्मात् चरति । ६ । ४ । ४९ ।

आभ्यां द्वितीयान्ताभ्यां चरत्यर्थे इकण् स्यात् ।
धार्मिकः, आधर्मिकः ॥ ४९ ॥

षष्ठ्या धर्म्ये । ६ । ४ । ५० ।

षष्ठ्यन्ताद् धर्मादनपेते इकण् स्यात् । शौल्कशालि-
कम् ॥ ५० ॥

ऋत्-नराऽऽदेरण् । ६ । ४ । ५१ ।

ऋदन्ताद् नराऽऽदेश्च षष्ठ्यन्ताद् धर्म्येऽण् स्यात् ।
नारं, नरस्य धर्म्यम् नारं, माहिषम् ॥ ५१ ॥

१ प्रथमं नारमिति ऋदन्तास्योदाहरणम् । नुर्धर्म्यमिति विग्रहः । एष पितु-
र्धर्म्यं वैश्रम्, शाशुः शास्त्रमित्यादि । ऋतो १-२-२१ सूत्रेण रः । भित्वादादे
वृद्धिः । स्त्रियामुभयत्रापि नारीति । इकण्वाधनार्थं नरराजस्य पृथग प्रहरणं कृतम् ।
नार माहिषमिति नरादेरुदाहरणे स्तः ।

विभाजयितृ-विशसितुर्णि-इड्लुक

च । ६ । ४ । ५२ । .

आभ्यां पठ्यन्ताभ्यां घर्म्यञ्च स्यात्, तयोरे विभा-
जयितुर्णिङ्क, विशसितुर्भङ्क च । विभाजिघ्रम्,
वैशस्त्रम् ॥ ५२ ॥

अवक्रये । ६ । ४ । ५३ ।

पठ्यन्तादवक्रये भाटकेऽर्थे इकञ्च स्यात् । भाट-
णिकः ॥ ५३ ॥

तदस्य पण्यम् । ६ । ४ । ५४ ।

तदिति प्रथमान्ताद् विष्णोऽर्थोऽन्त्येति पठ्यन्ते इकञ्च
स्यात्, तत्रप्रथमान्तं पण्यं चेत् । भाटणिकः ॥ ५४ ॥

किशराऽऽदेरिक्त् । ३ । ४ । ५५ ।

एभ्यस्तदस्य पण्यमिति विषये इकञ्च स्यात् । किश-
रिक्ती, मगरिकः ॥ ५५ ॥

शालालुनी वा । ६ । ४ । ५६ ।

आम्नाम् तदस्य पण्यमिति विषये इकञ्च वा स्यात् ।
शालालुनी, शालालुनी ॥ ५६ ॥

शीलम् । ६ । ४ । ५९ ।

प्रथमान्तात् शीलार्थात् षष्ठ्यर्थे इकण् स्यात् ।
आषुपिकः ॥ ५९ ॥

अङ्स्थाच्छत्राऽऽदेरञ् । ६ । ४ । ६० ।

अङ्गन्तात् स्थः. छत्रादेश्च तदस्य शीलमिति विषयेऽञ्
स्यात् । आस्थः, छात्रः, तापसः ॥ ६० ॥

तूष्णीकः । ६ । ४ । ६१ ।

तूष्णीमः तदस्य शीलमिति विषये कः. मूलकं च
स्यात् । तूष्णीकः ॥ ६१ ॥

प्रहरणम् । ६ । ४ । ६२ ।

प्रथमान्तात् षष्ठ्यर्थे इकण् स्यात्, तत् प्रहरणं चेत् ।
आसिकः ॥ ६२ ॥

परश्वधाद् वाऽण् । ६ । ४ । ६३ ।

अस्मात् तदस्य प्रहरणमिति विषयेऽण् वा स्यात् ।
पारश्वधाः, पारश्वधाधिकः ॥ ६३ ॥

शक्ति-यष्टेः टाकण् । ६ । ४ । ६४ ।

आभ्यां तदस्य प्रहरणमिति विषये टाकण् स्यात् ।
शाक्ताकी, याष्टीकी ॥ ६४ ॥

वेष्ट्यादिभ्यः । ६ । ४ । ६५ ।

एभ्यस्तदस्य प्रहरणमित्यर्थे टाकण् वा स्यात् । ऐष्टीकी,
ऐष्टिकी । ऐषीकः, ऐषिकः ॥ ६५ ॥

१ आस्था शीलमाय आस्थः । "उपसर्गादातः" (५-२-११०) इत्यङ् प्रत्ययः ।

२ अवि प्रहरणस्य आसिकः । अनया रीत्या पारश्वशक्तिव्यैष्टिकादाना विद्मः ।

नास्तिकाऽऽस्तिक-दैष्टिकम् । ६ । ४ । ६६ ।

एते तदस्येत्यर्थे इकणन्ता निपात्यन्ते । नास्तिकः,
आस्तिकः, दैष्टिकः ॥ ६६ ॥

वृत्तोऽपपाठोऽनुयोगे । ६ । ४ । ६७ ।

प्रथमान्तात् षष्ठ्यर्थे इकण् स्यात्, तच्चेदनुयोगषिये
वृत्तोऽपपाठः । ऐकान्यिकः ॥ ६७ ॥

बहुस्वरपूर्वाद् इकः । ६ । ४ । ६८ ।

बहुस्वर पूर्वपदं यस्य तस्मात् प्रथमान्तात् षष्ठ्यर्थे
इकः स्यात्, तच्चेत् परीक्षायां, वृत्तोऽपपाठः । एकादशा-
न्यिकः ॥ ६८ ॥

भक्ष्यं हितमस्मै । ६ । ४ । ६९ ।

प्रथमान्ताद् अस्मै इति चतुर्थ्यर्थे इकण् स्यात्, तच्चेत्
भक्ष्यं हितम् । आपूपिकः ॥ ६९ ॥

नियुक्तं दीयते । ६ । ४ । ७० ।

प्रथमान्तात् चतुर्थ्यर्थे इकण् स्यात्, तच्चेत् नियुक्तम-
व्यभिचारेण नित्यं वा दीयते । आग्रभोजनिकः ॥ ७० ॥

श्राणा-मांसौदनाद् इको वां । ६ । ४ । ७१ ।

आभ्यां तदस्मै नियुक्तं दीयते इतिविषये इकः
प्रत्ययो वा स्यात् । श्राणिका, श्राणिकी । मांसौदनिका,
मांसौदनिकी ॥ ७१ ॥

१ नास्ति परलोक पुण्यपापमोक्षादिवेति मतिरस्यासौ नास्तिक । नास्तिको
वेदनिन्दक इत्यादिवाक्यानि तु प्रमाणयुक्तिशून्यानि । नास्तिको जैननिन्दक,
नास्तिक कुराननिन्दक, नास्तिको बौद्धशास्त्रादिनिन्दक इत्यपि कश्चिद् वदेत्,
तथा च समग्र जगत् नास्तिक स्यात्, एवं च मोक्षभाव प्रभूतकण्डं चोत्पद्येत ।
अस्तिनास्ती अव्यये स्तः । दिष्टं भाग्यम् ।

भक्तौदनाद्वाऽणिकद् । ६ । ४ । ७२ ।

आभ्यां यथासङ्ख्यमण्-इकटौ वा स्याताम्, तदस्मै
नियुक्तं दायते इतिविषये । भाक्तः, औदनिकी ।
भाक्तिकः, औदनिकः ॥ ७२ ॥

नवयज्ञाऽऽदयोऽस्मिन् वर्तन्ते । ६ । ४ । ७३ ।

एभ्यः प्रथमान्तेभ्यो वर्तन्ते इत्युपाधिभ्योऽस्मिन्निति
सप्तम्यर्थे इकण् स्यात् । नावयजिकः, पाकयजिकः ॥ ७३ ॥

तत्र नियुक्ते । ६ । ४ । ७४ ।

तत्रेति सप्तम्यन्ताद् नियुक्तेऽर्थे इकण् स्यात् । शौल्क-
शालिकः ॥ ७४ ॥

अगारान्ताद् इकः । ६ । ४ । ७५ ।

अस्मात् तत्र नियुक्ते इकः स्यात् । देवागारिकः ॥

अदेश-कालादध्यायिनि । ६ । ४ । ७६ ।

अध्ययनस्य यौ प्रतिषिद्धौ देशकालौ, तदर्थात् सप्तम्य-
न्ताद् अध्यायिन्यर्थे इकण् स्यात् । आशुचिकः, सान्ध्यिकः ॥

निकटाऽऽदिषु वसति । ६ । ४ । ७७ ।

एभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो वसत्यर्थे इकण् स्यात् । नैकटिकः,
भारविषको भिक्षुः, वार्क्ष्मूलिकः ॥ ७७ ॥

सतीर्थ्यः । ६ । ४ । ७८ ।

समानतीर्थात् तत्र वसत्यर्थे यो निपात्यते, समानस्य
च सभावः । सतीर्थ्यः ॥ ७८ ॥

प्रस्तार-संस्थान-तदन्त-कठिनान्तेभ्यो

व्यवहरति । ६ । ४ । ७९ ।

प्रस्तारसंस्थानाभ्यां तदन्तेभ्यः, कठिनान्ताच्च व्यवह-
रत्यर्थे इकण् स्यात् । प्रास्तारिकः, सांस्थानिकः, काम्य-
प्रस्तारिकः, गौसंस्थानिकः, वांशकठिनिकः ॥ ७९ ॥

सङ्ख्याऽऽदेश्वाऽर्हदलुचः । ६ । ४ । ८० ।

अर्हदर्थमभिव्याप्य या प्रकृतिर्वक्ष्यते तस्याः केवलायाः
सङ्ख्यापूर्वायाश्च वक्ष्यमाणः प्रत्ययः स्यादिति ज्ञेयम्,
न चेत् सा लुगन्ता । चान्द्रायणिकः, ष्चन्द्रायणिकः ।
अलुच इति किम् ? द्विशूर्पेण क्रीतेन क्रीतं द्विशौर्पिकम् ॥

गोदानाऽऽदीनां ब्रह्मचर्ये । ६ । ४ । ८१ ।

एभ्यः षष्ठ्यन्तेभ्यो ब्रह्मचर्येऽर्थे इकण् स्यात् । गौदा-
निकम्, आदित्यव्रतिकम् ॥ ८१ ॥

चद्रायणं च चरति । ६ । ४ । ८२ ।

अस्माद् द्वितीयान्ताद् गोदानाऽऽदेश्च चरत्यर्थे इकण्
स्यात् । चान्द्रायणिकः, गौदानिकः ॥ ८२ ॥

देवव्रताऽऽदीन् ङिन् । ६ । ४ । ८३ ।

एभ्यो निदंशादेव द्वितीयान्तेभ्यश्चरत्यर्थे ङिन् स्यात् ।
देवव्रती, महाव्रती ॥ ८३ ॥

डकश्चाऽष्टाचत्वारिंशतं वर्षाणाम् । ६ । ४ । ८४ ।

वर्षाणामष्टाचत्वारिंशतो द्वितीयान्तात् चरत्यर्थे
डको ङिन् च स्यात् । अष्टाचत्वारिंशकः, अष्टाच-
त्वारिंशा ॥ ८४ ॥

चातुर्मास्यन्तौ यलुक् च । ६ । ४ । ८५ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् चरत्यर्थे डक-ङिनी स्याताम्,
यलुक् च । चातुर्मासकः, चातुर्मासी ॥ ८५ ॥

क्रोश-योजनपूर्वात् शताद् योजनाच्चाऽभि-
गमाहँ । ६ । ४ । ८६ ।

क्रोशपूर्वाद् योजनपूर्वाच्च शताद् योजनान्च पञ्च-
म्यन्तादभिगमाहँऽर्थे इकण् स्यात् । क्रोशशतिको मुनिः,
यौजनशतिकः, यौजनिकः ॥ ८६ ॥

तद् यात्येभ्यः । ६ । ४ । ८७ ।

तदिति द्वितीयान्तेभ्य एभ्यः क्रोशशन-योजनशत-
योजनेभ्यः, याति गच्छत्यर्थे इकण् स्यात् । क्रोशशतिकः,
यौजनशतिकः, यौजनिको दूतः ॥ ८७ ॥

पथ-इकट् । ६ । ४ । ८८ ।

पथो द्वितीयान्ताद् यात्यर्थे इकट् स्यात् । पथिको ॥ ८८ ॥

नित्यं णः पन्थश्च । ६ । ४ । ८९ ।

पथो द्वितीयान्ताद् नित्यं यात्यर्थे णः स्यात्, पन्थ-
श्चास्य । पान्थः ॥ ८९ ॥

शङ्कूत्तर-कान्ताराऽज-वारि-स्थल-जङ्गलाऽऽदेस्ते-
नाऽऽहते च । ६ । ४ । ९० ।

शङ्कादिपूर्वपदात् पथिनन्तात्, तेनेति तृतीयान्ता-
दाहते याति चार्थे इकण् स्यात् । शाङ्कुपथिकः, औत्तर-
पथिकः, कान्तारपथिकः, आजरथिकः, वारिपथिकः,
स्थालपथिकः, जाङ्गलपथिकः ॥ ९० ॥

स्थलाऽऽदेर्मधुक-मरिचेऽण् । ६ । ४ । ९१ ।

१ पथिनन्तात् । पन्थान् याति पथिक, स्थला तु स्थाल् पथिकी । पन्थान्
नित्यं याति पान्थ । स्त्री पान्था ।

स्थलपूर्वपदात् पथिनन्तादाहृते मधुके मरिचे चाथऽण्
स्यात् । स्थालपथं मधुकम्, मरिचं वा ॥ ९१ ॥

तुरायण-पारायणं यजमानाऽधी-
याने । ६ । ४ । ९२ ।

आभ्यां द्वितीयान्ताभ्यां यथासङ्ख्यं यजमानाधीया-
नयोरिकण् स्यात् । तौरायणिकः, पारायणिकः ॥ ९२ ॥

संशयं प्राप्ते ज्ञेये । ६ । ४ । ९३ ।

संशयमिति द्वितीयान्तात् प्राप्ते ज्ञेयेऽर्थे इकण् स्यात् ।
सांशयिकोऽर्थः ॥ ९३ ॥

तस्मै योगाऽऽदेः शक्ते । ६ । ४ । ९४ ।

एभ्यस्तस्मै इति चतुर्थ्यन्तेभ्यः शक्तेऽर्थे इकण् स्यात् ।
यौगिकः, सान्तापिकः ॥ ९४ ॥

योग-कर्मभ्यां योक्तवौ । ६ । ४ । ९५ ।

आभ्यां चतुर्थ्यन्ताभ्यां शक्तेऽर्थे यथासङ्ख्यं य-उ-
क्तवौ स्याताम् । योग्यः, कार्मुकम् ॥ ९५ ॥

यज्ञानां दक्षिणायाम् । ६ । ४ । ९६ ।

एभ्यः षष्ठ्यन्तेभ्यो दक्षिणायामर्थे इकण् स्यात् ।
आग्निष्टोमिकी ॥ ९६ ॥

तेषु देये । ६ । ४ । ९७ ।

यज्ञार्थेभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो देयेऽर्थे इकण् स्यात् । वाज-
पेयिकं भक्तम् ॥ ९७ ॥

काले कार्ये च भववत् । ६ । ४ । ९८ ।

कालार्थात् सप्तम्यन्ताद् देये कार्यं चार्थं भवे इव
प्रत्ययाः स्युः । यथा वर्षासु भवं वार्षिकम्, तथा कार्यं
देयं च ॥ ९८ ॥

व्युष्टाऽऽदिष्वण । ६ । ४ । ९९ ।

एभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यो देये कार्यं चाण् स्यात् । व्युष्टम्,
नैत्यम् ॥ ९९ ॥

यथाकथाच्चात् णः । ६ । ४ । १०० ।

अस्माद् देये कार्यं चार्थं णः स्यात् । याथाकथाचम् ॥

तेन हस्ताद् यः । ६ । १०१ ।

तेनेति तृतीयान्ताद् हस्ताद् देये कार्यं च यः स्यात् ।
हस्त्यम् ॥ १०१ ॥

शोभमाने । ६ । ४ । १०२ ।

दान्तात् शोभमाने ङ्कण् स्यात् । कर्णवेष्टकिकं
मुखम् ॥ १०२ ॥

कर्म-वेपाद् यः । ६ । ४ । १०३ ।

आभ्यां दान्ताभ्यां शोभमानेऽर्थं यः स्यात् । कर्मण्यं
शौर्यम्, वेप्यो नटः ॥ १०३ ॥

कालात् परिजय्य-लभ्य-कार्य-सुकरे । ६ । ४ । १०४ ।

कालविशेषार्थात् दान्तात् परिजय्याऽऽदावर्यं ङ्कण्
स्यात् । मासिको व्याधिः, पटः, चान्द्रायणं, प्रासादो
वा ॥ १०४ ॥

निर्वृत्ते । ६ । ४ । १०५ ।

१ अनादरेणत्यर्थं यथाकथाच इत्यव्ययोऽस्ति । यथाकथाच दीयते इति विग्रहः ।

२ कर्णवेष्टकाभ्यां कुण्डलाभ्यां शोभते इति । एव कर्मण्यवेत्यावपि ।

कालार्थात् दान्तात् निर्वृत्तेऽर्थे इकण् स्यात् । आह्निकम् ॥ १०५ ॥

तं भावि-भूते । ६ । ४ । १०६ ।

तमिति द्वितीयान्तात् कालार्थाद् भाविनि भूते चार्थे इकण् स्यात् । मासिक उत्सवः ॥ १०६ ॥

तस्मै भृताऽधीष्टे च । ६ । ४ । १०७ ।

तस्मै इति चतुर्थ्यन्तात् कालार्थाद् भृतेऽधीष्टे चार्थे इकण् स्यात् । मासिकः कर्मकरः, उपाध्यायो वा ॥

षण्मासादवयसि ण्येकौ । ६ । ४ । १०८ ।

अस्मात् कालार्थात् तेन निर्वृत्ते, तं भाविनि भृते, तस्मै भृताऽधीष्टे चेतिविषये ण्य इकश्च स्यात्, अवयसि गम्यमाने । षण्मास्यः, षण्मासिकः ॥ १०८ ॥

समाया ईनः । ६ । ४ । १०९ ।

अस्मात् तेन निर्वृत्ते इत्यादिपञ्चकविषये ईनः स्यात् । समीनः ॥ १०९ ॥

राज्यहः-संवत्सराच्च द्विगोर्वा । ६ । ४ । ११० ।

राज्याद्यन्तात् समान्ताच्च द्विगोस्तेन निर्वृत्त इत्यादिपञ्चकविषये ईनो वा स्यात् । द्विरात्रीणः, द्वैरात्रिकः, द्वयहीनः, द्वयद्विकः । द्विसंवत्सरीणः, द्विसांवत्सरिकः । द्विममीनः, द्वैसमिकः ॥ ११० ॥

वर्षादश्च वा । ६ । ४ । १११ ।

१ भव तन, वागदित्पनयोरनुवृत्ति । अदा निर्वृत्तमाह्निकम्, एव मासिकादि ।

२ निर्वृत्त भावि-भूत भूत अधीष्टतिपञ्चकविषयेषु । समाया निर्वृत्त, समा भूतो भावी वा, समायै भृतोऽधीष्टो वा समीन । एवं द्विरात्रीण-द्वैरात्रिक, द्वयहीन-द्वयद्विक, द्विसंवत्सरीण-द्विसांवत्सरिक, द्विममीन-द्वैसमिक इति ।

कालवाचिर्वर्षान्ताद् द्विगोस्तेन निर्वृत्ते इत्यादिपञ्च-
कविपये ईनोऽथ वा स्यात् । द्विवर्षः, द्विवर्षीणः,
द्विवार्षिकः ॥ १११ ॥

प्राणिनि भूते । ६ । ४ । ११२ ।

कालार्थवर्षान्ताद् द्विगोभूते प्राणिन्यर्थे अः स्यात् ।
द्विवर्षो वत्सः । प्राणिनीति किम् ? द्विवर्षः, द्विवर्षीणः,
द्विवार्षिकः सरकः ॥ ११२ ॥

मासाद् वयसि यः । ६ । ४ । ११३ ।

मासान्ताद् द्विगोभूतेऽर्थे यः स्यात्, वयसि गम्ये ।
द्विमास्यः शिशुः । वयसीति किम् ? द्वैमासिको व्याधिः
॥ ११३ ॥

ईनञ् च । ६ । ४ । ११४ ।

मासाद् भूतेऽर्थे इनञ् यश्च स्यात्, वयसि गम्ये ।
मासीनः, मास्यः शिशुः ॥ ११४ ॥

षण्मासाद् य-यण्-डकण् । ६ । ४ । ११५ ।

अस्मात् कालार्थाद् भूतेऽर्थे एते स्युः, वयसि गम्ये ।
षण्मास्यः, षण्मास्यः, षण्मासिकः शिशुः ॥ ११५ ॥

सोऽस्य ब्रह्मचर्य-तद्वतोः । ६ । ४ । ११६ ।

स इति प्रथमान्तात् कालार्थादस्येति षष्ठ्यर्थे, ब्रह्म-
चर्ये, ब्रह्मचारिणि चकण् स्यात् । मासिकं ब्रह्मचर्यम्,
मासिकस्तब्धान् ॥ ११६ ॥

प्रयोजनम् । ६ । ३ । ११७ ।

प्रथमान्तात् षष्ठ्यर्थे इकण् स्यात्, प्रथमान्तं चेत
प्रयोजनम् । जैनमहिकं देवागमनम् ॥ ११७ ॥

एकागारात् चौरैः । ६ । ४ । ११८ ।

अस्मात् तदस्य प्रयोजनमिति विषये चौरैऽर्थं इकण्
स्यात् । एकागारिकः ॥ ११८ ॥

चूडाऽऽदिभ्योऽण् । ६ । ४ । ११९ ।

एभ्यस्तदस्य प्रयोजनमिति विषयेऽण् स्यात् । चौडं
श्राद्धम् ॥ ११९ ॥

विशाखाऽऽषाढात् मन्थदण्डे । ६ । ४ । १२० ।

आभ्यां तदस्य प्रयोजनमिति विषये यथासंख्यं मन्थे
दण्डे चाऽर्थेऽण् स्यात् । वैशाखो मन्थः, आषाढो दण्डः ॥

उत्थापनाऽऽदेरीयः । ६ । ४ । १२१ ।

एभ्यस्तदस्य प्रयोजनमिति विषये ईयः स्यात् । उत्था-
पनीयः, उपस्थापनीयः ॥ १२१ ॥

किंशि-रुहि-पदि-पूरि-समापेरनात् सपूर्व-

पदात् । ६ । ४ । १२२ ।

एभ्योऽनान्तेभ्यः सपूर्वपदेभ्यस्तदस्य प्रयोजनमित्यर्थं
ईयः स्यात् । गृहप्रवेशनीयम्, आरोहणीयम्, गोपपद-
नीयम्, प्रपापूरणीयम्, अद्भसमापनीयम् ॥ १२२ ॥

स्वर्ग-स्वतिवाचनाऽऽदिभ्यो य-लुपौ । ६ । ४ । १२३ ।

स्वर्गादेः स्वस्तिवाचनादेश्च तदस्य प्रयोजनमित्यर्थं
यथासंख्यं यो लुप् च स्यात् । स्वर्ग्यम्, आयुष्यम्,
स्वस्तिवाचनम्, ज्ञान्तिवाचनम् ॥ १२३ ॥

समयात् प्राप्तः । ६ । ४ । १२४ ।

समयात् प्रथमान्तात् पृष्ठार्थे इकण् स्यात्, चेत्
समयः प्राप्तः । सामयिकं कार्यम् ॥ १२४ ॥

ऋत्वादिभ्योऽण् । ६ । ४ । १२५ ।

एभ्यः प्रथमान्तेभ्यः सोऽस्य प्राप्त इत्यर्थेऽण् स्यात् ।
आर्त्तवं फलम्, औपवस्त्रम् ॥ १२५ ॥

कालाद् यः । ६ । ४ । १२६ ।

कालात् सोऽस्य प्राप्त इत्यर्थे यः स्यात् । काल्या
मेघाः ॥ १२६ ॥

दीर्घः । ६ । ४ । १२७ ।

कालात् प्रथमान्तादस्येत्यर्थे इकण् स्यात्, प्रथमान्त-
श्चेद् दीर्घः । कालिकमृणम् ॥ १२७ ॥

आकालिकमिकश्चाऽऽद्यन्ते । ६ । ४ । १२८ ।

आकालिकाद् इक इकण् च भवत्यर्थे स्यात्, आदि-
रेव यदि अन्तः । आकालिकोऽनध्यायः, पूर्वद्युर्यस्मिन्
काले प्रवृत्तोऽपरेद्युरपि आ तस्मात् कालाद् भवतीत्यर्थः ।
आकालिकी, आकालिका वा विद्युत्, आजन्मकालमेव
स्यात्, जन्मानन्तरनाशिनीत्यर्थः ॥ १२८ ॥

त्रिंशत्-विंशतेर्दकोऽसंज्ञायामाऽर्ह-

दर्थे । ६ । ४ । १२९ ।

१ आदिरेव यदि अन्ततया बोध्यते, यथा वस्मिन् धने विद्युदुत्पन्ना
तस्मिन्नेव क्षणे विनश्य, विद्युतो जन्मलक्षणादिकालो विनाशलक्षणान्तकालादभिन इति
भावः । आकालिकोऽनध्याय इत्यन यद्यपि गतः कालोऽपरेद्युर्न प्रत्यावर्तत, तथापि
सामान्येन घटिक्रयानादिवैलाऽपेक्षया तुन्य उच्यते ।

आभ्यामा अर्हदर्थो योऽर्थो वक्ष्यते तस्मिन् इकः
स्यात्, असंज्ञाविषये । त्रिंशकम्, विंशकम्, त्रिंशकः,
विंशकः । असंज्ञायामिति किम् ? त्रिंशत्कम्, विंशति-
कम् ॥ १२९ ॥

सङ्ख्या-उत्तेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः । ६ । ४ । १३० ।

शदन्त-त्यन्त-ष्टयन्तवर्जसङ्ख्याया इत्यन्तात् त्रिंश-
द्विंशतिभ्यां चाऽऽर्हदर्थे कः स्यात् । द्विकम्, कतिकम्,
त्रिंशत्कम्, विंशतिकम् । अशत्तिष्टेरिति किम् ? चात्वा-
रिंशत्कम्, सासतिकम्, पाष्टिकम् ॥ १३० ॥

शतात् केवलादतस्मिन् येकौ । ६ । ४ । १३१ ।

शतात् केवलादाऽर्हदर्थे य-इकौ स्याताम्, स चेदर्थः
प्रकृत्यर्थात् नाऽभिन्नः । शत्यम्, शतिकम् । केवलादिति
किम् ? द्विशतकम् । अतस्मिन्निति किम् ? शतकं सूत्रम्
॥ १३१ ॥

वाऽतोरिकः । ६ । ४ । १३२ ।

अत्वन्तसङ्ख्याया आर्हदर्थे इको वा स्यात् । याव-
तिकम्, यावत्कम् ॥ १३२ ॥

कार्पापणाद् इकद् प्रतिश्चास्य वा । ६ । ४ । १३३ ।

अस्मादार्हदर्थे इकद् स्यात्, अस्य च प्रतिर्वा । कर्पा-
पणिकी, प्रतिकी ॥ १३३ ॥

अर्द्धात् पल-कंस-कर्पात् । ६ । ४ । १३४ ।

अर्द्धपूर्वात् पलाद्यन्तादार्हदर्थे इकद् स्यात् । अर्द्ध-
पलिकम्, अर्द्धकंसिकम्, अर्द्धकर्पिकी ॥ १३४ ॥

१ कार्पापणशब्दस्य प्रति इत्यदेशो वा स्यात् । कार्पापणेन मीनें कार्पापणिकं, पक्षे,
प्रतिकं, टित्वाद् द्वियां डी. । एवमुपरि अधय चोभयम् अर्हदर्थो । आद् अभिविधावस्ति ।

कंसाऽर्द्धात् । ६ । ४ । १३५ ।

आभ्यामाऽर्द्धदर्थे इकद् स्यात् । कंसिकी, अर्द्धिकी ॥

सहस्र-शतमानादण् । ६ । ४ । १३६ ।

आभ्यामाऽर्द्धदर्थेऽण् स्यात् । साहस्रः, शतमानः ॥

शूर्पाद् वाऽञ् । ६ । ४ । १३७ ।

आऽर्द्धदर्थेव ाऽञ् स्यात् । शूर्पम्, शूर्पिकम् ॥ १३७ ॥

वसनात् । ६ । ४ । १३८ ।

आऽर्द्धदर्थेऽञ् स्यात् । वासनम् ॥ १३८ ॥

विंशतिकात् । ६ । ४ । १३९ ।

आऽर्द्धदर्थेऽञ् स्यात् । वैशतिकम् ॥ १३९ ॥

द्विगोरीनः । ६ । ४ । १४० ।

विंशतिकान्ताद् द्विगोराऽर्द्धदर्थे ईनः स्यात् । द्विविंशतिकीनम् ॥ १४० ॥

अनाम्न्यद्विः प्लुप् । ६ । ४ । १४१ ।

द्विगोराऽर्द्धदर्थे जातस्य प्रत्ययस्य पित् लुप् स्यात्, न तु द्विः, अनाम्नि । द्विकंसम् । अनाम्नीति किम् ? पाञ्चलोहितिकम् । अद्विरिति किम् ? द्विशूर्पेण क्रीतं द्विशूर्पिकम् ॥ १४१ ॥

नवाऽणः । ६ । ४ । १४२ ।

द्विगोः परस्याऽऽर्द्धदर्थेऽणः पित् लुप् वा स्यात्, न तु द्विः । द्विसहस्रम्, द्विसाहस्रम् ॥ १४२ ॥

१ लुप पित्तरणात् 'क्यद्-मानि-पित्द्वित्' इति सूत्रेण पञ्चगर्ग इत्यादिषु पुक्त्वात् ।

सुवर्ण-कार्पाषणात् । ६ । ४ । १४३ ।

एतदन्ताद् द्विगोः परस्याऽऽर्हदर्थे प्रत्ययस्य लुब्वा
स्यात्, न तु द्विः । द्विसुवर्णम्, द्विसौवर्णिकम् । द्विका-
र्पाषणम्, द्विकार्पाषणिकम् ॥ १४३ ॥

द्वि-त्रि-बहोर्निष्क-विस्तात् । ६ । ४ । १४४ ।

एभ्यः परौ यौ निष्कविस्तौ तदन्ताद् द्विगोराऽर्हदर्थे
प्रत्ययस्य लुब् वा स्यात्, अद्विः । द्विनिष्कम्, द्विनैष्कि-
कम् । त्रिनिष्कम्, त्रिनैष्किकम् । बहुनिष्कम्, बहु-
नैष्किकम् । द्विविस्तम्, द्विवैस्तिकम् । त्रिविस्तम्,
त्रिवैस्तिकम् । बहुविस्तम्, बहुवैस्तिकम् ॥ १४४ ॥

शतात् यः । ६ । ४ । १४५ ।

शतान्ताद् द्विगोराऽर्हदर्थे यो वा स्यात् । द्विशत्यम्,
द्विशतिकम् ॥ १४५ ॥

शाणात् । ६ । ४ । १४६ ।

शाणान्ताद् द्विगोराऽर्हदर्थे यो वा स्यात् । पञ्चशा-
ण्यम्, पञ्चशाणम् ॥ १४६ ॥

द्वि-त्र्यादेर्याऽण् वा । ६ । ४ । १४७ ।

द्वित्रिपूर्वो यः शाणः तदन्ताद् द्विगोराऽर्हदर्थे याऽणौ
वा स्याताम् । द्विशाय्यम्, द्वेशायणम् । द्विशायणम्,
त्रिशायणम् । त्रेशायणम्, त्रिशायणम् ॥ १४७ ॥

१ गुह्यं यथाभ्यां कृत्वाऽत्र गुह्या, बहुरिगुह्यो धरणं च तेऽपी ।
गद्याणश्चतस्र इत्यमिन्द्रनुस्यैर्द्वैतयैको धटकः प्रदिष्टः ॥ २ दशार्थगुह्यं
प्रवदन्ति भाष्यं, मायाऽऽद्वैतः षोडशभिर्धकार्पम् कर्षेधुर्गाम्भय परं गुह्यतः कर्षं
सुवर्णस्य सुवर्णसंज्ञम् ३ ॥ इति श्रीमास्कराचार्यो लीलवतीनाम्नि कृत्वा-
ग्रन्थे प्राद, एवं निष्कविस्तकार्पाषणादीनां भक्षणानि लीगवर्णमहावीरगणितानिदु इत्यमि ।

पण-पाद-मापाद् यः । ६ । ४ । १४८ ।

पणाऽऽद्यन्ताद् द्विगोराहर्दर्थे यः स्यात् । छिपण्यम्,
द्विपाद्यम्, अध्यर्द्धमाप्यम् ॥ १४८ ॥

खारी-काकणीभ्यः कच् । ६ । ४ । १४९ ।

एतदन्ताद् द्विगोराभ्यां चाऽऽर्द्धदर्थे कच् स्यात् ।
द्विखारीकम्, द्विकाकणीकम्, खारीकम्, काकणीकम् ॥

मूल्यैः क्रीते । ६ । ४ । १५० ।

मूल्यार्थात् टान्तात् क्रीतेऽर्थे यथोक्तं प्रत्ययाः स्युः ।
प्रास्थिकम्, त्रिंशकम् ॥ १५० ॥

तस्य वापे । ६ । ४ । १५१ ।

तस्येति षष्ठ्यन्ताद् वापेऽर्थे यथोक्तं प्रत्ययाः स्युः ।
प्रास्थिकम्, खारीकम् ॥ १५१ ॥

वात-पित्त-श्लेष्म-सन्निपातात् शमन-को-

पने । ६ । ४ । १५२ ।

एभ्यः षष्ठ्यन्तेभ्यः शमने कोपने चार्थं यथोक्तमिकण्
स्यात् । वातिकम्, पैत्तिकम्, श्लेष्मिकम्, सान्निपाति-
कम् ॥ १५२ ॥

हेतौ संयोगोत्पाते । ६ । ४ । १५३ ।

षष्ठ्यन्ताद् हेतावर्थं यथोक्तं प्रत्ययः स्यात्, चेद् हेतुः
संयोग उत्पातो वा । शत्यः, शतिको दातृसंयोगः, सोम-
ग्रहणिको भूमिकम्पः ॥ १५३ ॥

पुत्राद् येयौ । ६ । ४ । १५४ ।

पुत्रात् षष्ठ्यन्ताद् हेतावर्थं य-ईयौ स्याताम्, चेद् हेतुः
संयोग उत्पातो वा । पुत्र्यः, पुत्रीयः ॥ १५४ ॥

द्विस्वर-ब्रह्मवर्चसाद् योऽसङ्ख्या-परिमाणा-
श्वाऽऽदेः । ६ । ४ । १५५

सङ्ख्यापरिमाणाऽश्वादिवर्जात् द्विस्वराद् ब्रह्मवर्च-
साच्चपष्ठ्यन्ताद् हेतौ संयोगे उत्पाते वा यः स्यात् ।
धन्यः, ब्रह्मवर्चस्यः । सङ्ख्यादिवर्जनं किम् ? पञ्चकः,
प्रास्थिकः, आश्विकः ॥ १५५ ॥

पृथिवी-सर्वभूमेरीश-ज्ञातयोश्चाञ् । ६ । ४ । १५६ ।

आभ्यां पष्ठ्यन्ताभ्यामीशज्ञातयोस्तस्य हेतुः संयोग
उत्पात इति विषये चाऽञ् स्यात् । पार्थिवः, सार्वभौम
ईशो ज्ञातः संयोगोत्पातरूपो हेतुर्वा ॥ १५६ ॥

लोक-सर्वलोकाद् ज्ञाते । ६ । ४ । १५७ ।

आभ्यां पष्ठ्यन्ताभ्यां ज्ञातेऽर्थे यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् ।
लौकिकः, सार्वलौकिकः ॥ १५७ ॥

तदत्राऽस्मै वा वृद्ध्याय-लाभोपदा-शुल्कं
देयम् । ६ । ४ । १५८ ।

तदिति प्रथमान्ताद् अत्रात् सप्तम्यर्थेऽस्मै इति चतुर्थ्यर्थे
वा यथोक्तं प्रत्ययः स्यात्, तच्चेत् प्रथमान्तं वृद्ध्यादि देयं
च स्यात् । वृद्धिः, पञ्चकं शतम् । आयः, पञ्चको ग्रामः ।
लाभः पञ्चकः पटः । उपदा लज्जा । पञ्चको व्यवहारः ।
शुल्कं, पञ्चकं शतम्, एवं शत्यं, शतिकम् ॥ १५८ ॥

पूरणाऽर्द्धाद् इकः । ६ । ४ । १५९ ।

१ धनस्य हेतु संयोग उत्पाता वा धन्य । गन्धस्तु "गो स्वर य "

(पृ० ४०४) सूत्रात् स्यात् ।

२ पृथिव्या ईश, ज्ञात, हेतु संयोग उत्पातो वा पार्थिव । एव सार्वभौम ।

पूरणप्रत्ययान्तादर्द्धाच्च प्रथमान्ताद् अस्मिन् अस्मै वा दीयते इत्यर्थयोरिकः स्यात्, प्रथमान्तं चेद् वृद्ध्यादि । द्वितीयिकः, अर्द्धिकः ॥ १५९ ॥

भागाद् यैकौ । ६ । ४ । १६० ।

भागात् तदस्मिन्नस्मै वा वृद्ध्याद्यन्यतमं देयमिति-विषये य-इकौ स्याताम् । भाग्यः, भागिकः ॥ १६० ॥

तं पचति द्रोणाद् वाऽञ् । ६ । ४ । १६१ ।

तमिति द्वितीयान्ताद् द्रोणात् पचत्यर्थं वाऽञ् स्यात् । द्रौणी, द्रौणिकी स्थाली ॥ १६१ ॥

सम्भवदवहरतोश्च । ६ । ४ । १६२ ।

द्वितीयान्तात् पचत्-सम्भवद्-अवहरत्सु यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् । आधेयस्य प्रमाणानतिरेकेण धारणं सम्भवः । अतिरेकेणावहारः । प्रास्थिकी स्थाली ॥ १६२ ॥

पात्राऽऽचिताऽऽढकाद् ईनो वा । ६ । ४ । १६३ ।

एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यः पचदाद्यर्थं ईनो वा स्यात् । पात्रीणा, पात्रिकी, आचितीना, आचितिकी । आढकीना, आढकिकी ॥ १६३ ॥

द्विगोरीनेकटौ वा । ६ । ४ । १६४ ।

पात्राऽऽचिताऽऽढकान्ताद् द्विगोर्द्वितीयान्तात् पचदाद्यर्थं ईन-इकटौ वा स्याताम्, पक्षे इकण्, तस्य चानाम्नीत्यादिना प्लुप्, नानयोर्विधानवलात् । द्विपात्रीणा, द्विपात्रिकी, द्विपात्री । द्वाचितीना, द्वाचिचितिकी, द्वाचिता । द्वाढकीना, द्वाढकिकी, द्वाढकी ॥ १६४ ॥

१ "अनाम्यद्वि प्लुप्" (६-४-१४१) इत्यनेन । द्वे पात्रे पचति संभवत्यवहरति वा ह्यौ द्विपात्रीणा । आचितशब्दान्तात् द्वित्रया हीनं भवति लुकि निषेधान् ।

कुलिजाद् वा लुप् च । ६ । ४ । १६५ ।

कुलिजान्ताद् द्विगोद्वितीयान्तात् पचदाद्यर्थे ईनेकटौ वा स्याताम्, पक्षे इकण्, तस्य च वा लुप् । द्विकुलिजिना, द्विकुलिजिकी, द्विकुलिजी, द्विकुलिजिकी ॥ १६५ ॥

वशोऽदेभरिाद् हरद्-वहदावहत्सु । ६ । ४ । १६६ ।

एभ्यः परो यो भारस्तदन्ताद् द्वितीयान्तात् एत्वर्थेषु यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् । वांशभारिकः, कौटभारिकः ॥

द्रव्य-वस्नात् केकम् । ६ । ४ । १६७ ।

आभ्यां द्वितीयान्ताभ्यां हरदाद्यर्थे यथामङ्ग्यं क इकश्च स्यात् । द्रव्यकः, वस्निकः ॥ १६७ ॥

सोऽस्य भृति-वस्नांशम् । ६ । ४ । १६८ ।

स इति प्रथमान्ताद् भृत्याद्यर्थाद् अस्येति पठ्यर्थे यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् । पञ्चकः कर्मकृत् पटो ग्रामो वा, साहस्रः ॥ १६८ ॥

मानम् । ६ । ४ । १६९ ।

प्रथमान्तात् पठ्यर्थे यथोक्तं प्रत्ययः स्यात्, स्यन्तं चेद् मानम् । द्रौणिकः, खारीको राशिः ॥ १६९ ॥

जीवितस्य सन् । ६ । ४ । १७० ।

जीवितमानार्थात् स्यन्तात् पठ्यर्थे यथोक्तं प्रत्ययः स्यात्, तस्य च न लुप् । छिपाष्टिको ना ॥ १७० ॥

सद्ख्यायाः संघ-सूत्र-पठे । ६ । ४ । १७१ ।

१ मूर्तिर्वेदनम् । वग्नो नियतसंख्ययमूर्त्यम् । पठ्यास्य भृतिर्वस्ने वा पयस् ।

२ "अनाम्यद्वि." इति उप न स्यात् । द्वे पदे जीवितमानस्य छिपाष्टिक ।

अस्मात् स्यन्ताद् अस्य मानमित्यर्थे यथोक्तं प्रत्ययः
स्यात्, पष्ठार्धश्चेत् सङ्घः, सूत्रं, पाठो वा । पञ्चकः सर्वैः,
अष्टकं पाणिनीयं सूत्रम्, अष्टकः पाठः ॥ १७१ ॥

नाम्नि । ६ । ४ । १७२ ।

सङ्ख्यायात् तदस्य मानमित्यर्थे यथोक्तं प्रत्ययः
स्यात्, नाम्नि । पञ्चकाः शकुनयः ॥ १७२ ॥

विंशत्यादयः । ६ । ४ । १७३ ।

एते तदस्य मानमित्यर्थे साधवः स्युः, नाम्नि । द्वौ
दशतौ मानमेपां विंशतिः, त्रिंशत् ॥ १७३ ॥

त्रैश-चात्वारिंशम् । ६ । ४ । १७४ ।

त्रिंशत्चत्वारिंशद्भ्यां तदस्य मानमित्यर्थे ङण्
स्यात्, नाम्नि । त्रिंशानि, चात्वारिंशानि ब्राह्मणानि ॥

पञ्चदशद्वयं वा । ६ । ४ । १७५ ।

एतौ तदस्य मानमिति विषये वर्गोऽर्थोऽदन्तौ वा निपा-
त्यौ । पञ्चत, दशत्, पञ्चकः, दशको वर्गः ॥ १७५ ॥

स्तोमे ङट् । ६ । ४ । १७६ ।

सङ्ख्यायात् तदस्य मानमिति विषये स्तोमेऽर्थे ङट्
स्यात् । विंशः स्तोमः ॥ १७६ ॥

तमर्हति । ६ । ४ । १७७ ।

तमिति द्वितीयान्तादर्हदर्थे यथोक्तं प्रत्ययः स्यात् ।
वैषिकः, साहस्रः ॥ १७७ ॥

दण्डाऽऽदेर्यः । ६ । ४ । १७८ ।

एभ्यो द्वितीयान्तेभ्योऽर्हदर्थे यः स्यात् । दण्ड्यः, अर्ध्यः ॥

यज्ञाद् इयः । ६ । ४ । १७९ ।

द्वितीयान्ताद् यज्ञादहति इयः स्यात् । यज्ञियो देशः ॥

पात्रात् तौ । ६ । ४ । १८० ।

द्वितीयान्तात् पात्राद् अहति य-इयौ स्याताम् ।
पात्र्यः, पात्रियः ॥ १८० ॥

दक्षिणा-कडङ्गर-स्थालीविलाद् ईय-यौ । ६ । ४ । १८१ ।

एभ्यो द्वितीयान्तेभ्योऽहत्यर्थे ईययौ स्याताम् ।
दक्षिणीयो, दक्षिण्यो गुरुः, कडङ्गरीयः, कडङ्गरी गौः,
स्थालीविलीयाः, स्थालीविल्यास्तण्डुलाः ॥ १८१ ॥

छेदाऽऽदेर्नित्यम् । ६ । ४ । १८२ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् नित्यमहति यथोक्तं प्रत्ययः
स्यात् । छेदिकः, भैदिकः ॥ १८२ ॥

विरागाद् विरङ्गश्च । ६ । ४ । १८३ ।

अस्माद् द्वितीयान्तान्नित्यमहति यथोक्तं प्रत्ययः
स्यात्, तद्योगे चास्य विरङ्गः । विरङ्गिकः ॥ १८३ ॥

शीर्षच्छेदाद् यो वा । ६ । ४ । १८४ ।

अस्माद् द्वितीयान्तान्नित्यमहति यो वा स्यात् ।
शीर्षच्छेद्यः, शीर्षच्छेदिकश्चौरः ॥ १८४ ॥

शालीन-कौपीनाऽऽर्त्विजीनम् । ६ । ४ । १८५ ।

एते तमहतीत्यर्थे ईनप्रन्ता निपात्याः । शालीनोऽष्टुष्टः,
कौपीनं पापरुमादिः, आर्त्विजीनो यजमान ऋत्विग्वा ॥

इत्याचार्यहैमचन्द्रविरचितायां सिद्धहैमचन्द्राभिधा-

नस्योपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ षष्ठोऽध्यायः

समाप्तः ॥ १६ । ४ ॥

॥ इति षष्ठोऽध्यायः ॥

अहम्

॥ अथ सप्तमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

यः । ७ । १ । १ ।

यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामस्तत्र ईयादवाङ् य इत्य-
धिकृतं ज्ञेयम् ॥ १ ॥

वहति रथ-युग-प्रासङ्गात् । ७ । १ । २ ।

तमिति वचते । एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यो वहत्यर्थे यः
स्यात् । छिरथ्यः, युग्यः । प्रासङ्गो वत्सदमनस्कन्धकाष्ठम् ।
प्रासङ्ग्यः ॥ २ ॥

धुरो यैयण् । ७ । १ । ३ ।

धुरो द्वितीयान्ताद् वहत्यर्थे एतौ स्याताम् । धुर्यः,
धौर्यः ३ ॥

वामाऽऽद्यादेरीनः । ७ । १ । ४ ।

वामादिपूर्वाद् धुरन्तादमन्ताद् वहत्यर्थे ईनः स्यात्
वामधुरीणः, सर्वधुरीणः ॥ ४ ॥

अश्चैकाऽऽदेः । ७ । १ । ५ ।

एकपूर्वाद् धुरन्तादमन्ताद् वहत्यर्थे अ ईनश्च स्यात् ।
एकधुरः, एकधुरीणः ॥ ५ ॥

हल-सीराद् इकण् । ७ । १ । ६ ।

आभ्यां तं वहत्यर्थे इकण् स्यात् । हालिकः, सैरिकः ॥

१ " ईय (७-१-२८) इति सूत्रेण ईय प्रत्यय, तस्मान् ईयात् पूर्वमवादा
परित्यज्य याधिसारो वर्तते ।

२ वामा चासौ धूयत समासान्तत्वादापि वामधुरा, ता वहतीति वामधुरीण,
कवादीति कश्चिन्, धुरीण । एवमेकधुर-हालिकशाकनादिष्वपि पठति ।

शकटादण् । ७ । १ । ७ ।

अस्मात् तं वहत्यर्थेऽण् स्यात् । शाकटो गौः ॥ ७ ॥

विध्यत्यनन्येन । ७ । १ । ८ ।

द्वितीयान्ताद् विध्यत्यर्थे यः स्यात्, न चेदात्मनोऽन्येन
करणेन विध्येत् । पेयाः शर्कराः । अनन्येनेति किम् ?
चौरं विध्यति चैत्रः ॥ ८ ॥

धनगणात् लब्धरि । ७ । १ । ९ ।

आभ्याममन्ताभ्यां लब्धर्यर्थे यः स्यात् । धन्यः, गण्यः ॥

णोऽन्नात् । ७ । १ । १० ।

अन्नाद् अमन्तात् लब्धरि णः स्यात् । आन्नः ॥ १० ॥

हृद्य-पद्य-तुल्य-मूल्य-वश्य-पथ्य-वयस्य-धेनुष्या-

गार्हपत्य-जन्य-धर्म्यम् । ७ । १ । ११ ।

एतेऽर्थविशेषेषु घान्ता निपात्याः । हृद्यमौषधम्,
पद्यः पङ्कः, तुल्यं भाण्डं सदृक्षम्, मूल्यं धान्यं पटादि-
विक्रयाल्लभ्यं च, वश्यो गौः, पथ्यमोदनादि, वयस्य सग्वा,
धेनुष्या पीतदुग्धा गौः, गार्हपत्यो नामाग्निः, जन्या
वरवयस्याः, धर्म्यं सुखम् । ११ ॥

नौ-विषेण तार्य-वध्ये । ७ । १ । १२

आभ्यां निर्देशादेव तृतीयान्ताभ्यां यथासङ्घं तार्ये
वध्ये चार्थे यः स्यात् । नाव्या नदी, विष्यो गज ॥ १२ ॥

१ पादौ विष्यन्तीति पद्य । “हिमहतिर्यपि पद” इति पदादेशः ।

२ अमन्ताद् द्वितीयाप्रत्ययान्ताद् । एह अन्ताद् इति तृतीयाप्रत्ययान्तादित्यर्थः ।

३ हृद्यस्य प्रियं हृद्यम् । पदमस्मिन् रदं पद्यं पङ्कः । तुल्यं समितं तुल्यं
भाण्डम्, मूल्यमेवामुत्पाद्यं मूल्यं धान्यम्, मूत्रेणाऽऽनम्बं मूत्रम् । वशं गणो
वश्यः । पयो मार्गादनपत्न, पथ्यम् । वयसा गुणो वयसो निपातं, अयस्य तु
नैव स्यात् । गृहपतिना संयुक्तो गार्हपत्या ।

न्यायाऽर्थादनपेते । ७ । १ । १३ ।

आभ्यां पञ्चम्यन्ताभ्यामनपेतेऽर्थे यः स्यात् । न्या-
य्यम्, अर्ध्यम् ॥ १३ ॥

मत-मदस्य करणे । ७ । १ । १४ ।

आभ्यां षष्ठ्यन्ताभ्यां करणे यः स्यात् । मत्यम्,
मद्यम् ॥ १४ ॥

तत्र साधौ । ७ । १ । १५ ।

तत्रेति सप्तम्यन्तात् साधावर्थे यः स्यात् । सभ्यः ॥
पथ्यतिथि-वसति-स्वपतेरेयण् । ७ । १ । १६ ।

एभ्यस्तत्र साधावेयण् स्यात् । पाथेयम्, आतिथेयम्,
वासतेयम्, स्वापतेयम् ॥ १६ ॥

भक्तात् णः । ७ । १ । १७ ।

भक्तात् तत्र साधौ णः स्यात् । भाक्तः शालिः ॥ १७ ॥

पर्यदो ण्य-णौ । ७ । १ । १८ ।

तत्र साधौ स्याताम् । पार्यद्यः, पार्यदः ॥ १८ ॥

सर्वजनात् ण्येनञौ । ७ । १ । १९ ।

तत्र साधौ स्याताम् । सार्वजन्यः, सार्वजनीनः ॥

प्रतिजनादेरीनञ् । ७ । १ । २० ।

तत्र साधौ स्यात् । प्रातिजनीनः, आनुजनीनः ॥ २० ॥

कथाऽऽदेरिकण् । ७ । १ । २१ ।

तत्र साधौ स्यात् । काथिकः, वैकथिका ॥ २१ ॥

देवतान्तात् तदर्थे । ७ । १ । २२ ।

देवताऽन्तात् तदर्थं यः स्यात् । अग्निदेवत्यं हविः ॥

पाद्याऽर्घ्ये । ७ । १ । २३ ।

एतौ तदर्थं यान्तौ निपात्यौ । पाद्यं जलम्, अर्घ्यं
रत्नम् ॥ २३ ॥

पयोऽर्त्तथेः । ७ । १ । २४ ।

तदर्थेऽर्थे स्यात् । आतिथ्यम् ॥ २४ ॥

साऽऽदेश्चा तदः । ७ । १ । २५ ।

“तद्” (७-१-५०) इति सूत्रं यावत् केवलस्य
साऽऽदेश्च वक्ष्यमाणो विधिर्ज्ञेयः ॥ २५ ॥

हलस्य कर्पे । ७ । १ । २६ ।

हलात् षष्ठ्यन्तात् कर्पेऽर्थे यः स्यात् । हल्या, द्विहल्या ॥

सीतयांसंगते । ७ । १ । २७ ।

अस्मात् शाऽन्तात् सङ्गतेऽर्थे यः स्यात् । सीत्यम्,
त्रिसीत्यम् ॥ २७ ॥

ईयः । ७ । १ । २८ ।

आ तदो वक्ष्यमाणार्थेषु ईयोऽधिकृतो ज्ञेयः ॥ २८ ॥

हत्त्रिरन्नभेदाऽपूपाऽऽदेर्यो वा । ७ । १ । २९ ।

हविर्भेदाद्, अन्नभेदाद्, अपूपादेश्चाऽऽतदोऽर्थेषु वा
योऽधिक्रियते । आमिक्ष्यम्, आमिक्षीयम् । ओदन्याः,
ओदनीयास्तण्डुलाः । अपूप्यम्, अपूपीयम् । यवापूप्यम्,
यवापूपीयम् ॥ २९ ॥

१ “तद्” इति सूत्रं यावत् ये प्रत्यया वक्ष्यन्ते ते केचन निर्दिष्टाब्दान् तद-
न्ताय यथाप्रयोगं भवन्तीत्यर्थः । यथा हलस्य कर्पे हल्यति केचन, द्विहल्यति
सादृश्याहणम् । अधिकारोऽयम् । एवं सीत्यत्रिसीत्यादि ।

उवर्ण-युगाऽऽदेर्यः । ७ । १ । ३० ।

उवर्णान्ताद् युगाऽऽदेश्चाऽऽतदोऽर्थेषु यः स्यात् ।
शङ्ख्यं दारु, युग्मं, हविष्यम् ॥ ३० ॥

नाभेर्नभ् च्वाऽदेहांशात् । ७ । १ । ३१ ।

अदेहांशार्थात् नाभेरा तदोऽर्थेषु यः स्यात्, नभ् चा-
ऽस्य । नभ्योऽक्षः । अदेहांशादिति किम् ? नाभ्यं तैलम् ॥

न्चोधसः । ७ । १ । ३२ ।

आ तदोऽर्थेषु उधसो यः स्यात्, न्चान्तस्या औधन्यम् ॥

शुनो वश्चोदृत् । ७ । १ । ३३ ।

आ तदोऽर्थेषु शुनो यः स्यात्, वश्च उदृद्रूपः । शुन्यम्,
शून्यम् ॥ ३३ ॥

कम्बलात् नाम्नि । ७ । १ । ३४ ।

अस्मादा तदोऽर्थेषु नाम्नि यः स्यात् । कम्बल्यम्
ऊर्णापलशतम् । नाम्नीति किम् ? कम्बलीया ऊर्णा ॥ ३४ ॥

तस्मै हिते । ७ । १ । ३५ ।

तस्मै इति चतुर्थ्यन्तात् हितेऽर्थे यथाऽधिकृतं प्रत्ययः
स्यात् । वत्सीयः, आमिक्ष्यः, आमिक्षीयः, युग्मः ॥

न राजाऽऽचार्य-ब्राह्मण-वृष्णः । ७ । १ । ३६ ।

एभ्यश्चतुर्थ्यन्तेभ्यो हितेऽधिकृतः प्रत्ययो न स्यात् ।
राजे. आचार्याय, ब्राह्मणाय, वृष्णे वा हित इति वाक्य-
मेव ॥ ३६ ॥

१ वत्सेभ्यो हितो वत्सीय । आमिक्षाय हित आमिक्ष्य इत्यत्र 'हविरप्रभेदा'
(७-१-२९) सूत्रात् य, पक्षे ईय । एव शुनं हित शुन्य शून्यमिति "शुनो
वश्चोदृत्' सूत्रात् सिध्यति ।

प्राण्यङ्ग-रथ-खल-तिल-यव-वृष-ब्रह्म-मा-

पाद् यः । ७ । १ । ३७ ।

प्राण्यङ्गार्थेभ्यो रथादिभ्यश्चतुर्व्यन्तेभ्यो हिते यः स्यात् ।
दन्त्यम्, रथ्या भूमिः, खल्यम्, तिल्यम्, यव्यम्, वृष्यं
क्षीरम्, ब्रह्मण्यो देशः, माण्यः, राजमाण्यः ॥ ३७ ॥

अव्यजात् थ्यप् । ७ । १ । ३८ ।

आभ्यां तस्मै हिते थ्यप् स्यात् । अविध्यम्, अजध्या
यूतिः ॥ ३८ ॥

चरक-माणवाद् ईनञ् । ७ । १ । ३९ ।

आभ्यां तस्मै हिते ईनञ् स्यात् । चारकीणः, माण-
वीनः ॥ ३९ ॥

भोगोत्तरपदाऽऽत्मभ्यामीनः । ७ । १ । ४० ।

भोग उत्तरपदं यस्य तस्माद्, आत्मनश्च तस्मै हिते ईनः
स्यात् । मातृभोगीण, आत्मनीनः ॥ ४० ॥

पञ्च-सर्व-विश्वात् जनात् कर्मधारये । ७ । १ । ४१ ।

पञ्चादे परात् जनात् कर्मधारयवृत्तेः तस्मै हिते ईनः
स्यात् । पञ्चजनीनः, सर्वजनीनः, विश्वजनीनः । कर्मधा-
रय इति किम् ? पञ्चानां जनाय हितः पञ्चजनीयः ॥

महत्-सर्वाद् इकण् । ७ । १ । ४२ ।

आभ्यां परात् जनात् कर्मधारयवृत्तेस्तस्मै हिते इकण्
स्यात् । महाजनिकः, सार्वजनिकः ॥ ४२ ॥

सर्वात् णो वा । ७ । १ । ४३ ।

१ पञ्चानां जन तस्मै जनाय हित इति वाच्यम् । अत्र कर्मधारयाऽभावात्
ईन । पञ्चजनेभ्यो हित पञ्चजनीन इत्यत्र प्रस्तुतसूत्रादीनप्रत्यय ।

अस्मात् तस्मै हिते णो वा स्यात् । सार्वः, सर्वीयः ॥

परिणामिनि तदर्थे । ७ । १ । ४४ ।

चतुर्थ्यन्तात् चतुर्थ्यर्थं परिणामिनि हेतावर्थं यथा-
ऽधिकृतं प्रत्ययः स्यात् । अङ्गारीयाणि काष्ठानि, शङ्ख्यं
दारु । ४४ ॥

चर्मण्यञ् । ७ । १ । ४५ ।

चतुर्थ्यन्तात् तदर्थं परिणामिनि चर्मण्यर्थेऽञ् स्यात् ।
वार्धं चर्म ॥ ४५ ॥

ऋपभोपानहात् ज्यः । ७ । १ । ४६ ।

आभ्यां चतुर्थ्यन्ताभ्यां परिणामिनि तदर्थं ज्यः स्यात् ।
आर्षभ्यो वत्सः, औपानह्यो मुञ्जः ॥ ४६ ॥

छदिस्-वलेरेयण् । ७ । १ । ४७ ।

आभ्यां चतुर्थ्यन्ताभ्यां परिणामिनि तदर्थं एयण्
स्यात् । छादिपेयं तृणम्, बालेयास्तण्डुलाः ॥ ४७ ॥

परिखाऽस्य स्यात् । ७ । १ । ४८ ।

अस्मात् स्यन्तादस्येति षष्ठ्यर्थं परिणामिन्येयण्
स्यात्, सा चेत् स्यादितिसम्भाव्या । पारिखेय इष्टकाः ॥

अत्र च । ७ । १ । ४९ ।

परिखायाः स्यादितिसम्भाव्याय स्यन्ताया, अत्रेति
ससम्यर्थं एयण् स्यात् । पारिखेयी भूमिः ॥ ४९ ॥

१ परिणामि इत्यमुपादानकरणम्, तस्मिन्प्रभिषेये । अङ्गारेभ्य इमानि अङ्गा-
रीयाणि काष्ठानि, अत्र वाष्पानि परिणामीनि । एवं प्राच्यरीया इष्टकाः, वार्धदि ।

२ प्रथमान्तात् । सा चेद् अननोपादानकरणेन कृतास्तादिति सम्भाव्येऽनुमीयते
इत्यर्थः । यथा 'इष्टकानां परिखा स्यात्' इत्यनुमीयते इति पारिखेय्य इष्टका,
गिरिवार, हीप् वृद्धिः ।

तद् । ७ । १ । ५० ।

तदिति स्यन्तात्, स्यादिति सम्भाव्यात्, षष्ठ्यर्थे परिणामिनि सप्तम्यर्थे च, यथाऽधिकृतं प्रत्ययः स्यात् । प्राकारीया इष्टकाः, प्रशव्यमयः, प्रासादीयो देशः ॥ ५० ॥

तस्याऽर्हे क्रियायां वत् । ७ । १ । ५१ ।

तस्येति षष्ठ्यन्तात् क्रियारूपेऽर्हेऽर्थे वत् स्यात् । राजवद् घृत्तं, राज्ञः । क्रियायासिति किम् ? राज्ञोऽर्हो मणिः ॥ ५१ ॥

स्यादेरिवे । ७ । १ । ५२ ।

स्याद्यन्ताद् इवार्थे सादृश्ये क्रियाऽर्थे वत् स्यात् । अश्ववद् याति चैत्रः, देववत् पश्यन्ति मुनिम् ॥ ५२ ॥

तत्र । ७ । १ । ५३ ।

तत्रेति सप्तम्यन्ताद् इवार्थे वत् स्यात् । सुप्तवत् साकेते परिखा ॥ ५३ ॥

तस्य । ७ । १ । ५४ ।

तस्येति षष्ठ्यन्तादिवार्थे वत् स्यात् । चैत्रवत् मैत्रस्य भूः ॥ ५४ ॥

१ प्रपमाद्वितीयातृतीयाचतुर्थीपञ्चम्याद्यन्तादित्यर्थः । व-धुनेव वन्धुवत् स्निह्यति, राज्ञे इव राजवत् स्वराज्याय दत्त धनम्, पर्वतादिव पर्वतवत् पतति शृङ्गा इति शेषा प्रयोगा । षष्ठीसप्तम्योस्त्वक्रियायामपि स्यात्, यथोत्तरत्र सूत्र, राजवद् वृत्त राजार्हे घृत्तमित्यर्थः । पञ्चाशत्तमसूत्रे ईयाधिकार समाप्तः । सादृश्य नाम गुण क्रियादिहृप साधर्म्यम् । उपमायामिवस्थाने वत् प्रयुज्यते । उपमायाश्च उपमानोपमेयसाधारणधर्मा उपमावाचकशब्देवाऽदशब्द इति चत्वारि अत्रानि सन्ति । साधारणधर्मवत्त्वेन विख्यात वस्तु उपमानम् । तद्दर्भेवत्त्वेन कविबुद्धिगोचर विधीयमान वस्तु उपमेयम् । उपमानोपमेययो साधारणतया वर्तमानो गुणक्रियादिरूपो धर्म साधारणधर्मः यथा चन्द्रवत् प्रकाशते मुखम् । इववद् यथावानिभतु यादय शब्दा उपमावाचकाः ।

भावे त्व-तल् । ७ । १ । ५५ ।

पष्ठयन्ताद् भावे एतौ स्याताम् । शब्दस्य प्रवृत्तिहेतु-
गुणो भावः । गोत्वम्, गोता, शुक्लत्वम्, शुक्लता ॥

प्राक् त्वादगडुलादेः । ७ । १ । ५६ ।

“ब्रह्मणस्त्वः” (७-१-७७) इत्यतोऽर्थाक् त्वतलावधि-
कृती ज्ञेयौ, न तु गडुलादेः, तत्रैवोदाहरिष्येते । गडुलादि-
वर्जनं किम् ? गाडुल्यम्, कामण्डलयम् ॥ ५६ ॥

नञ्त्तत्पुरुपादबुधाऽऽदेः । ७ । १ । ५७ ।

प्राक् त्वात् नञ्पूर्वात् तत्पुरुपाद् बुधाऽऽद्यन्तवर्जात् त्व-
तलावेव स्याताम्, इत्यधिकृतं ज्ञेयम् । अशुक्लत्वम्,
अशुक्लता, अपतित्वम्, अपतिता । अबुधादेरिति किम् ?
आबुध्यम्, आचतुर्यम् ॥ ५७ ॥

पृथ्वादेरिमन् वा । ७ । १ । ५८ ।

एभ्यो भावे वा इमन् स्यात् । प्रथिमा, पृथुत्वम्, पृथुता,
पार्थिवम् । म्रदिमा, मृदुता, मार्दवम् ॥ ५८ ॥

वर्णदृढाऽऽदिभ्यः ट्यण् च वा । ७ । १ । ५९ ।

१ अत्र भावाय जात्यार्था । जातिषु नित्यैकानेकगता सामान्यरदामिभेदा
द्रव्यगुणकर्मवृत्तिर्नैवाधिकमतन । नित्यत्वे सति अनेकव्यक्तिसमवेतत्वं जातिसंज्ञा
मिति, यथा गोत्वशुक्लत्वमप्यन्वादि । सा च मुख्यवान्तरभेदाभ्या द्विधा ।

२ “ब्रह्मणस्त्व” इति सूत्रस्थितत्वशब्दात् पूर्वं गडुल्यदीन् वर्णदृढा त्व-
तलाधिकार इत्यर्थः । केचिद् गडुलाऽऽदेरपीच्छन्ति, तन्मतं गडुल्यत्वं गडुल्यदिति मन् ।
३ अश्वेवकारात् “वर्णदृढादिभ्यः ट्यण् च वा” इति ट्यण् बाधिते भवति न
शुक्लोऽशुक्ल, तस्य भावोऽनुत्पन्नमित्यत्र ट्यण् न स्यात् । एवं “पति रात्रान्त् .”
(७-१-६०) इति विहितान् पतिगत्रान्त् ट्यण् बाधत्, तत्र नमूत्रान्त्पुरुष
अपतित्वं, अपतित्व्यत्वं सन् ।

वर्णविशेषार्थेभ्यो दृढाऽऽदेश्च तस्य भावे ट्यण् इमन् च
 स्याद् वा । शौक्ल्यम्, शुक्लिमा, शुक्लत्वम्, शुक्लता,
 शैत्यम्, शितिमा, शितित्वम्, शितिता, शैतम् ।
 दाढ्यम्, दृढिमा, दृढत्वम्, दृढता, वैमत्यम्, विमतिमा,
 विमतित्वम्, विमतिता, वैमतम् ॥ ५९ ॥

पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्म-
 णि च । ७ । १ । ६० ।

पत्यन्तराजान्तेभ्यो गुणोऽङ्गं प्रवृत्तौ हेतुर्येषां तेभ्यो,
 राजादेश्च, तस्य भावे क्रियायां च ट्यण् स्यात् । आधिप-
 त्यम्, अधिपतित्वम्, अधिपतिता, अधिराज्यम्,
 अधिराजत्वम्, अधिराजता, मौढ्यम्, मूढत्वम्,
 मूढता, राज्यम्, राजत्वम्, राजता, काव्यम् कवि-
 त्वम्, कविता ॥ ६० ॥

अर्हतस्तोन्त् च । ७ । १ । ६१ ।

अस्मात् तस्य भावे कर्मणि च ट्यण् स्यात्, तद्योगे
 च तस्य न्तादेशः । ओर्हन्त्यम्, अर्हत्वम्, अर्हता ॥ ६१ ॥

सहायाद् वा । ७ । १ । ६२ ।

अस्मात् तस्य भावे कर्मणि च ट्यण् स्याद् वा ।
 साहाय्यम्, साहायकम्, सहायत्वम्, सहायता ॥ ६२ ॥

१ आन्तरादिहननाद् रजोहननात् रहस्यामावाच तीर्थकरादिवाचकोऽर्हन् शब्दः
 पृषोदरादेः सिष्यति । तस्याऽर्हतो भावः कर्म वा आर्हन्त्यम् । व्याकरणपूर्णतत्त्वाऽ-
 वेदिन आर्हन्त्यमिति प्रयोगमशुद्धं विकल्प्य म्कलार्हत्प्रतिष्ठानमितिपद्ये आर्हन्त्यमिति
 प्रयोगं प्रामादिकं शङ्कन्ते, तत्र तेषामेतासूत्रानवबोध्यात् स्ववर्लितमेव विज्ञेयम्, व्या-
 करणवङ्गानो हेमवन्त्राचार्यस्य प्रयोगे प्रमादाऽऽसम्भवात् । गित्वात् क्रियां हीप्रत्यये
 आर्हन्ती इति स्यात् । प्रयोगद्वयेऽपि एतेन सूत्रेणाऽर्हतः द्रपण् प्रत्यय-न्तादेशश्च
 विधीयते । पक्षे त्वादि । अणि परे आर्हतम् ।

सखि-वणिग्-दृताद् यः । ७ । १ । ६३ ।

एभ्यस्तस्य भावे कर्मणि च यः स्यात् । सख्यम्, सखित्वम्, सखिता, वणिज्या, वणिकृत्वम्, वणित्ता, वाणिज्यम्, दृत्यम्, दृतत्वम्, दृतता, दौत्यम् ॥ ६३ ॥

स्तेनात् नलुक् च । ७ । १ । ६४ ।

स्तेनात् तस्य भावे कर्मणि च यः स्यात्, तद्योगे च नस्य लुक् । स्तेयम्, स्तेनत्वम्; स्तेनता, स्तेन्यम् ॥

कपि-ज्ञातेरेयण् । ७ । १ । ६५ ।

आभ्यां तस्य भावे कर्मणि चैयण् स्यात् । कापेयम्, कपित्वम्, कपिता, ज्ञातेयम्, ज्ञातित्वम्, ज्ञातिना ॥

प्राणिजाति-वयोऽर्थादिञ् । ७ । १ । ६६ ।

प्राणिजात्यर्थात् वयोऽर्थाच्च तस्य भावे कर्मणि चाञ् स्यात् । आश्वम्, अश्वत्वम्, अश्वता, कौमारम्, कुमारत्वम्, कुमारता ॥ ६६ ॥

युवादेरण् । ७ । १ । ६७ ।

एभ्यस्तस्य भावे कर्मणि चाण् स्यात् । यौवनम्, युवत्वम्, युवता, स्थाविरम्, स्थविरत्वम्, स्थविरता ॥

हायनान्तात् । ७ । १ । ६८ ।

अस्मात् तस्य भावे कर्मणि चाण् स्यात् । द्विहाय-
ाम्, द्विहायनत्वम्, द्विहायनता ॥ ६८ ॥

शुचवर्णात् लघ्वादेः । ७ । १ । ६९ ।

लघुरादिः समीपे येषां इ-उ-ऋवर्णानां तदन्तेभ्य-
स्तस्य भावे कर्मणि चाण् स्यात् । शौचम्, शुचित्वम्,
शुचिता, एवं हारीतकम्, पाटवम्, वाधवम्, पैत्रम् ।
लघ्वादेरिति किम् ? पाण्डुत्वम् ॥ ६९ ॥

पुरुष-हृदयादसमासे । ७ । १ । ७० ।

आभ्यामसमासविषयाभ्यां तस्य भावे कर्मणि चाण्
स्यात् । पौरुषम्, पुरुषत्वम्, पुरुषता, एवं हार्दम् ।
असमास इति किम् ? परमपुरुषत्वम्, परमपौरुषमिति
मा भूत् ॥ ७० ॥

श्रोत्रियाद् यलुक् च । ७ । १ । ७१ ।

अस्मात् तस्य भावे कर्मणि चाण् स्यात्, तद्योगे च
यस्य लुक् च । श्रोत्रम्, श्रोत्रियत्वम्, श्रोत्रियता, श्रोत्रि-
यकम् ॥ ७१ ॥

योपान्त्याद् गुरुपोत्तमादसुप्रख्याद-
कञ् । ७ । १ । ७२ ।

ज्यादीनामन्त्यसुत्तमम्, तत्समीपसुपोत्तमम्, तद्-
गुरुषस्य तस्माद् योपान्त्यात् सुप्रख्यवर्जात् तस्य भावे
कर्मणि चाऽकञ् स्यात् । रामणीयकम्, रमणीयत्वम्,
रमणीयता, एवमाचार्यकम् । गुरुपोत्तमादिति किम् ?
क्षत्रियत्वम्, कायत्वम् । असुप्रख्यादिति किम् ? सुप्र-
ख्यत्वम्, सौप्रख्यम् ॥ ७२ ॥

चोराऽऽदेः । ७ । १ । ७३ ।

एभ्यस्तस्य भावे कर्मणि चाकञ् स्यात् । चौरिका,
चोरत्वम्, चोरता, एवं धौत्तिका ॥ ७३ ॥

ह्रन्द्वात् लित् । ७ । १ । ७४ ।

१ श्रोत्रियस्य चौरादिवत्त्वात् "चौरादेः" इतिमृशद् अकम्प्रत्ययोऽपि पक्षे भवति ।

२ दीर्घो विसर्गानुस्वारसंयोगान्तरं वर्णो गुरुरन्यते, तेनानेकज्यञ्जनन्यवधानेऽपि
आचार्यस्य भाव आचार्यकमिव्यपि न्यायः ।

ठन्दात् तस्य भावे कर्मणि च लिट् अकञ् स्यात् ।
 वैत्रिरका, विन्दत्वम्, विन्दता ॥ ७४ ॥

गोत्र-चरणात् श्लाघाऽत्याकार-प्राप्त्यव-
 गमे । ७ । १ । ७५ ।

गोत्रार्थचरणार्थाभ्यां तस्य भावे कर्मणि च लिट्-
 कञ् स्यात्, श्लाघाऽऽदिविषये । गार्गिकया श्लाघते,
 अत्याकुरुते वा, गार्गिकां प्राप्तोऽवगतो वा, एवं काठि-
 कयेत्यादि । श्लाघाऽऽदिविति किम् ? गार्गम्, काठम् ॥

होत्राभ्य ईयः । ७ । १ । ७६ ।

होत्रा ऋत्विग्विशेषः । तदर्थात् तस्य भावे कर्मणि
 चेषः स्यात् । मैत्रावरुणीषम् । त्वतलावपि ॥ ७६ ॥

ब्रह्मणस्त्वः । ७ । १ । ७७ ।

अस्माद् ऋत्विगर्थात् तस्य भावे कर्मणि त्वः स्यात् ।
 ब्रह्मत्वम् ॥ ७७ ॥

शाकट-शाकिनौ क्षेत्रे । ७ । १ । ७८ ।

पठ्यन्तात् क्षेत्रेऽर्थे एती स्याताम् । उक्षुशाकटम्,
 शाकशाकिनम् ॥ ७८ ॥

धान्येभ्य ईनञ् । ७ । १ । ७९ ।

धान्यार्थेभ्यः पठ्यन्तेभ्यः क्षेत्रेऽर्थे ईनञ् स्यात् ।
 मौद्गीनम्, कौद्रवीणम् ॥ ७९ ॥

१ विद्य ना चेति वि-नरो त्वोर्विभोर्भव कर्म वा वैत्रिका-पशुपुत्रमि
 त्थं । लिट्वात् स्त्रीलिङ्गे भवति । लिट्कञ् परत्वात् "पशुपुत्रं..." इति-
 मुनात् प्राप्तोऽण् वाच्यत । परेण पूर्वाप इति वचनात् । लनञ् च भवतः ।
 २ चरण दासानिमित्त इत्यादि । गोप्रभवय प्रवराप्यन्तश्चि च । गर्ग्य-स्य
 भाव कर्म वा गार्गिक्य तथा गार्गिक्या ।

ब्रोहि-शालेरेयण् । ७ । १ । ८० ।

आभ्यां तस्य क्षेत्रे एयण् स्यात् । वैहेयम्, शालेयम् ॥

यव-यवक-पष्टिकाद् यः । ७ । १ । ८१ ।

एभ्यस्तस्य क्षेत्रे यः स्यात् । यव्यम्, यवक्यम्,
पष्टिक्यम् ॥ ८१ ॥

वाऽणु-मापात् । ७ । १ । ८२ ।

आभ्यां तस्य क्षेत्रे यो वा स्यात् । अणव्यम्, आण-
वीनम् । माण्यम्, मापीणम् ॥ ८२ ॥

बोमा-भङ्गा-तिलात् । ७ । १ । ८३ ।

एभ्यस्तस्य क्षेत्रेऽर्थं यो वा स्यात् । उम्यम्, ओमी-
नम् । भङ्ग्यम्, भाङ्गीनम् । तिल्यम्, तैलीनम् ॥ ८३ ॥

अलाव्वाश्च कटो रजसि । ७ । १ । ८४ ।

अस्माद् उमाऽऽदेश्च तस्य रजस्यर्थं कटः स्यात् । अला-
वूकटम्, उमाकटम्, भङ्गाकटम्, तिलकटम् ॥ ८४ ॥

अहा गम्येऽश्वाद् ईनञ् । ७ । १ । ८५ ।

पठ्यन्तादश्वात् एकेनाहा गम्येऽर्थं ईनञ् स्यात् ।
आश्वीनोऽघ्वा ॥ ८५ ॥

कुलात् जल्पे । ७ । १ । ८६ ।

पठ्यन्तात् कुलात् जल्पेऽर्थं ईनञ् स्यात् । कौलीनः ॥

पील्वादेः कुणः पाके । ७ । १ । ८७ ।

एभ्यस्तस्य पाके कुणः स्यात् । पीलुकुणः, शमीकुणः ॥

कर्णाऽऽदेर्मूले जाहः । ७ । १ । ८८ ।

एभ्यस्तस्य मूलेऽर्थं जाहः स्यात् । कर्णजाहम्, अक्षि-
जाहम् ॥ ८८ ॥

पक्षात् तिः । ७ । १ । ८९ ।

पक्षात् तस्य मूलेऽर्थे तिः स्यात् । पक्षतिः ॥ ८९ ॥

हिमाद् एलुः सहे । ७ । १ । ९० ।

हिमात् तस्य सहमानेऽर्थे एलुः स्यात् । हिमेलुः ॥

वल-वातादूलः । ७ । १ । ९१ ।

आभ्यां तस्य सहेऽर्थे ऊलः स्यात् । वःकूलः, वातूलः ॥

शीतोष्ण-तृषाद् [प्राद् ?] आलुरसहे । ७ । १ । ९२ ।

एभ्यस्तस्यासहेऽर्थे आलुः स्यात् । शीतालुः, उष्णालुः,
तृपालुः, [तृप्रालुः ?] ॥ ९२ ॥

यथामुख-संमुखाद् ईनः, तद् दृश्यते-
ऽस्मिन् । ७ । १ । ९३ ।

आभ्यां तदिति स्यन्ताभ्यां, अस्मिन्निति ङ्यर्थे ईनः
स्यात्, स्यन्तं चेद् दृश्यते । यथामुखं प्रतिविम्बम्,
यथामुखीन आदर्शः, एवं संमुखीनः ॥ ९३ ॥

सर्वाऽऽदेः पथ्यङ्ग-कर्म-पत्र-पात्र-शरावं व्या-
प्नोति । ७ । १ । ९४ ।

सर्वशब्दपूर्वेभ्य एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यो व्याप्नोतीत्यर्थं
ईनः स्यात् । सर्वपथीनो रथः, सर्वाङ्गीणस्तापः, सर्वक-
र्मणीणो ना, सर्वपत्रीणो यन्ता, सर्वपात्रीणं भक्तम्,
सर्वशरावीणं ओदनम् ॥ ९४ ॥

आप्रपदम् । ७ । १ । ९५ ।

आ पदाग्राद् आप्रपदम्, अस्मादमन्ताद् व्याप्नोतीत्यर्थं
ईनः स्यात् । आप्रपदीनः पटः ॥ ९५ ॥

३ नुपदं वद्धा । ७ । १ । ९६ ।

अस्मादमन्तात् वद्धेत्यर्थे ईनः स्यात् । अनुपदीनोपा-
नत् । ९६ ॥

अयानयं नेयः । ७ । १ । ९७ ।

अस्माद् द्वितीयान्तात् नेयेऽथ ईनः स्यात् । अयान-
यीनः शारः ॥ ९७ ॥

सर्वाऽन्तमत्ति । ७ । १ । ९८ ।

अस्माद्ब्रह्मन्ताद् अत्यर्थे ईनः स्यात् । सर्वान्तीनो
मिक्षुः ॥ ९८ ॥

परोवरीण-परम्परीण-पुत्रपौत्रीणम् । ७ । १ । ९९ ।

एतेऽनुभवत्यर्थे ईनान्ता निपात्याः । परोवरीणः,
परम्परीणः, पुत्रपौत्रीणः ॥ ९९ ॥

यथाकामाऽनुकामाऽत्यन्तं गामिनि । ७ । १ । १०० ।

एभ्योऽमन्तेभ्यो गामिन्यर्थे इनः । स्यात् । यथाका-
मीनः, अनुकामीनः, अत्यन्तीनः ॥ १०० ॥

पारावारं व्यस्त-व्यत्यस्तं च । ७ । १ । १०१ ।

अस्मात् समस्ताद् व्यस्ताद् व्यत्यस्ताच्चा मन्ताद् गामि-
नीनः स्यात् । पारावारीणः, पारीणः, अवारिणः,
अवारपारीणः ॥ १०१ ॥

अनुग्वलम् । ७ । १ । १०२ ।

अस्मादमन्ताद् अलङ् गामिनि ईनः स्यात् । अनुगवीनो
गोपः ॥ १०२ ॥

अध्वानं येनौ । ७ । १ । १०३ ।

अस्मादमन्ताद् अलङ्गामिनि य-ईनौ स्याताम् ।
अध्वन्यः, अध्वनीनः ॥ १०३ ॥

अभ्यमित्रमीयश्च । ७ । १ । १०४ ।

अस्मादमन्ताद् अलङ्गामिनि ईयो य-ईनौ च स्याताम् ।
अभ्यमित्रीयः, अभ्यमिन्यः, अभ्यमित्रीणः ॥ १०४ ॥

समांसमीनाऽद्यश्वीनाऽद्यप्रातीनाऽऽगवीन-सा-
प्तपदीनम् । ७ । १ । १०५ ।

एते ईनान्ता निपात्याः, साप्तपदीनस्त्वीनग्रन्तः ।
समांसमीना गौः, अद्यश्वीना गौः, अद्यप्रातीनो लाभः,
आगवीनः कर्मकृत्, साप्तपदीनं सत्यम् ॥ १०५ ॥

अपडक्षाऽऽशतंगवलङ्कर्माऽलंपुरुषाद् ईनः । ७ । १ । १०६ ।
एभ्यः स्वार्थे ईनः स्यात् । अपडक्षीणो मन्त्रः, आ-
शितंगवीनं अरण्यम्, अलङ्कर्मीणः, अलंपुरुषीणः ॥ १०६ ॥

अदिक्स्त्रियां वाऽञ्चः । ७ । १ । १०७ ।

अञ्चत्यन्तात् स्वार्थे ईनो वा स्यात्, न चेद् स दिशि
स्त्रियाम् । प्राचीनम्, प्राक् । प्राचीना शाखा, प्राची ।
अदिक्स्त्रियामिति किम् ? प्राची दिक् ॥ १०७ ॥

१ अभ्यमित्र अलङ्गामी अभ्यमित्रीय ।

- समा समासिति वीसया द्वितीयान्ताद् गर्भे धारयतीत्यत्र निपात गमा
समीना गौ । अद्य श्वो वा विननिष्यमाणा अद्यश्वीना गौ, प्रत्यासन्नप्रसवकाले-
त्यर्थः । एवमद्यश्वीना मृत्युर्लाभो भोगो वेत्यादि । अद्य प्रातर्वा भविष्यति अद्य-
प्रातीनो लाभ । आगोप्रतिदाने कर्म आगवीन । साप्तभि परंरवायन्त
साप्तपदीन सत्य मैत्री मित्र च । निन्वाद् वृद्धि ।

३ अविद्यामानानि यद् अभीणि अस्मिन् स मत्र वटुको ग । स्त्रिया अपड-
क्षीणा कीडेति, सामान्येन्द्रियाथे वाऽभ्यसन्द । आशिता गावाऽस्मिन्निति । अल कर्मा
पुरुषाय वाऽलमिति अलङ्कर्मीणि-यादि, "प्राण्यव . " (४० १३५) इति सनाम ।

तस्य तुल्ये कः संज्ञा-प्रतिकृत्योः । ७ । १ । १०८ ।

तस्येति पण्डयन्तात् तुल्येऽर्थे कः स्यात्, संज्ञायां प्रतिकृतौ च विषये । अश्वकः, अश्वकं रूपम् ॥ १०९ ॥

न नृ-पूजाऽर्थ-ध्वज-चित्रे । ७ । १ । १०९ ।

नरि, पूजार्थे, ध्वजे, चित्रकर्मणि चार्थे को न स्यात् । चञ्चा ना, अहंन, ध्वजे सिंहः, चित्रे भीमः ॥ १०९ ॥

अपण्ये जीवने । ७ । १ । ११० ।

जीव्यते येन तस्मिन् पण्यवर्जे को न स्यात् । शिवः । अपण्य इति किम् ? हस्तिकान् विक्रीणीति ॥ ११० ॥

देव-पथाऽऽदिभ्यः । ७ । १ । १११ ।

एभ्यस्तुल्ये संज्ञाप्रतिकृत्योः को न स्यात् । देवपथः, हंसपथः ॥ १११ ॥

बस्तेरेयञ् । ७ । १ । ११२ ।

बस्तेस्तस्य तुल्येऽर्थे एयञ् स्यात् । बात्तेपी प्रणालिका ॥ ११२ ॥

शिलाया एयञ् । ७ । १ । ११३ ।

अस्मात् तस्य तुल्येऽर्थे एयञ् एयञ् च स्यात् । शिलेयम्, शैलेयं दधि ॥ ११३ ॥

शाखाऽऽदेर्यः । ७ । १ । ११४ ।

एभ्यस्तस्य तुल्ये यः स्यात् । शाख्यः, मुह्यः ॥ ११४ ॥

१ शिवप्रतिकृत्या देवलको जीवनीत्वर्थे । शिवस्य तुल्ये शिवः । पण्यं विक्रय्यम्, तद्धिने जीवने ।

२ देवपथेन तुल्यो देवपथ इत्यादि । देवपथादिराहृतिगण ।

३ अत्र सूत्रे तस्य तुल्ये इत्यनुवर्तते, न संज्ञाप्रतिकृत्योरिति । वस्तिरिति यदि वक्ष्यतऽन्यत्र ।

द्रोर्भव्ये । ७ । १ । ११५ ।

द्रोस्तस्य तुल्ये भव्येऽर्थे यः स्यात् । द्रव्यमयं ना,
स्वर्णादि च ॥ ११५ ॥

कुशायाद् ईयः । ७ । १ । ११६ ।

अस्मात् तस्य तुल्ये ईयः स्यात् । कुशाग्रीया बुद्धिः ॥

काकतालीयाऽऽदयः । ७ । १ । ११७ ।

एते तस्य तुल्ये ईयान्ताः साधवः स्युः । काकताली-
यम्, खलतिबिल्वीयम् ॥ ११७ ॥

शर्कराऽऽदेरण् । ७ । १ । ११८ ।

एभ्यस्तस्य तुल्येऽण् स्यात् । शर्करं दधि, कापा-
लिकम् ॥ ११८ ॥

अः सपल्याः । ७ । १ । ११९ ।

अस्मात् तस्य तुल्ये अः स्यात् । सपत्नः ॥ ११९ ॥

एकशालाया इकः । ७ । १ । १२० ।

अस्मात् तस्य तुल्ये इकः स्यात् । एकशालिकम् ॥

गोण्यादेश्चेकण् । ७ । १ । १२१ ।

एभ्य एकशालायाश्च तस्य तुल्ये इकण् स्यात् । गौणि-
कम्, आङ्गुलिकम्, एकशालिकम् ॥ १२१ ॥

कर्कलोहितात् टोकण् च । ७ । १ । १२२ ।

आभ्यां तस्य तुल्ये टोकण् इकण् च स्यात् । कार्कीकः,
कार्कीकः, लौहितीकः, लौहितिकः ॥ १२२ ॥

वेर्विस्तृते शाल-शङ्कटौ । ७ । १ । १२३ ।

वेर्विस्तृतेऽर्थे शालशङ्कटौ स्याताम् । विशालः,
विशङ्कटः ॥ १

कटः । ७ । १ । १२४ ।

वेर्विस्तृतेऽर्थे कटः स्यात् । चिकटः ॥ १२४ ॥

सं-प्रोत्-नेः संकीर्ण-प्रकाशाऽधिक-सं-

मीपे । ७ । १ । १२५ ।

एभ्यो यथासङ्ख्यमेष्वर्थेषु कटः स्यात् । सङ्कटः,
प्रकटः, उत्कटः, निकटः ॥ १२५ ॥

अवात् कुटारश्चावनते । ७ । १ । १२६ ।

अवाद् अवनतेऽर्थे कुटारः कटश्च स्यात् । अवकुटारः,
अवकटः ॥ १२६ ॥

नासानति-तद्वतोः टीट-नाट-भ्रटम् । ७ । १ । १२७ ।

अवात् नासानती तद्वति चार्थे एते स्युः । अवटीटम्,
अवनाटम्, अवभ्रटं नासानमनम्, तद्वद् वा नासादि ॥

नेरिन-पिट-काः चिक्-चि-चिकश्चाऽ-

स्य । ७ । १ । १२८ ।

नेर्नासानती तद्वति चार्थे एते स्युः, तद्योगे च नेर्य-
थासङ्ख्यं चिक्चिचिकः । चिकिनम्, चिपिटम्, चिकर्कं
नासानमनं नासादि च ॥ १२८ ॥

विड-विरीसौ नीरन्धे च । ७ । १ । १२९ ।

१ अवटीऽमित्यादेर्नासानमनमित्थर्थे । नासानमनवती नासिसऽपि अवटीया
इत्युच्यते । पुष्पोऽवटी । अग्रियं गर्भं वा वस्तु विलोक्य वा नागिकनतिर्भवति,
तनावटीयावनाटावभ्रटशब्दा प्रयुज्यन्ते ।

नेर्नीरन्ध्रे, नासानतितदतोश्च एती स्याताम् ।
निविडाः, निविरीसाः केशाः, निविडम्, नविरीसं
नासानमनं नासादि च ॥ १२९ ॥

किलन्नात् लश्चक्षुपि, चिल्-पिल्-चुल

चास्य । ७ । १ । १३० ।

किलन्नात् चक्षुष्यर्थे लः स्यात्, तद्योगे चास्य चिल्-
पिल्-चुलः । चिल्लम्, पिल्लम्, चुल्लं चक्षुः ॥ १३० ॥

उपत्यकाऽधित्यके । ७ । १ । १३१ ।

एती निपात्येते । उपत्यका गिर्यास्त्रिभू भूः, अधि-
त्यका पर्वताऽधिरूढा भूः ॥ १३१ ॥

अवेः संघात-विस्तारे कट-पटम् । ७ । १ । १३२ ।

अवेरर्थात्; पठ्यन्तात् संघाते, विस्तारे चार्थं यथास-
ङ्ख्यं कटपटौ स्याताम् । अविकटः संघातः; अविपटो
विस्तारः ॥ १३२ ॥

पशुभ्यः स्थाने गोष्ठः । ७ । १ । १३३ ॥

पश्वर्थेभ्यः पठ्यन्तेभ्यः स्थानेऽर्थं गोष्ठः स्यात् ।
गोगोष्ठम्, अश्वगोष्ठम् ॥ १३३ ॥

द्वित्वे गोयुगः । ७ । १ । १३४ ।

पश्वर्थेभ्यस्तस्य द्वित्वेऽर्थेऽयं स्यात् । गोगोयुगम् ॥

पट्वे पङ्गवः । ७ । १ । १३५ ।

पश्वर्थेभ्यस्तस्य पट्वेऽयं स्यात् । हस्तिपङ्गवम् ॥ १३५ ॥

तिलाऽऽदिभ्यः स्नेहे तैलः । ७ । १ । १३६ ।

एभ्यस्तस्य स्नेहेऽर्थं तैलः स्यात् । तिलतैलम्,
सर्पपतैलम् ॥ १३६ ॥

तत्र घटते कर्मणष्टः । ७ । १ । १३७ ।

तत्रेति ड्यन्तात् कर्मशब्दाद् घटते इत्यर्थे ठः स्यात् ।
कर्मठः ॥ १३७ ॥

तदस्य सञ्जातं तारकाऽऽदिभ्यः

इतः । ७ । १ । १३८ ।

तदिति स्यन्तेभ्य एभ्योऽस्येति षष्ठ्यर्थे इतः स्यात्,
स्यन्तं सञ्जातं चेत् । तारकितं नभः, पुष्पितस्तरुः ॥ १३८ ॥

गर्भादप्राणिनि । ७ । १ । १३९ ।

गर्भात् तदस्य सञ्जातमित्यर्थे इतः स्यात्, न तु
प्राणिनि । गर्भितो व्रीहिः ॥ १३९ ॥

प्रमाणात् मात्रद् । ७ । १ । १४० ।

स्यन्तात्प्रमाणार्थात् षष्ठ्यर्थे मात्रद् स्यात् । आयामः
प्रमाणम् । जानुमात्रं जलम्, तन्मात्री भूः ॥ १४० ॥

हस्ति-पुरुषाद् वाऽण् । ७ । १ । १४१ ।

स्यन्ताभ्यां प्रमाणार्थाभ्यामाभ्यां षष्ठ्यर्थेऽण् वा
स्यात् । हास्तिनम्, हस्तिमात्रम्, हस्तिद्वयम्, हस्ति-
द्वयसं जलम्, एवं पौरुषम् ॥ १४१ ॥

१ प्रमाण द्विधा ऊर्ध्वतिर्यग्भेदात् । आयमूर्ध्वस्य, द्वितीय च तिर्यग्मानस्यो-
दाहरणम् । जानुनी प्रमाणस्य जानुमात्रम् । द्वित्वात् "अणभेदे..." सूत्राद् ई-
प्रत्यये परे तन्मात्री । एवं दन्तदाशवपि विग्रहः कार्यः । स्यन्तात् प्रथमान्तादिः वर्ग-
दृष्टी प्रमाणस्य हास्तिनं जलम् ।

वोर्ध्वं दघ्नट्-द्वयसट् । ७ । १ । १४२ ।

ऊर्ध्वं यत् प्रमाणं तदर्थं स्यन्तात् पठ्यर्थं वैतौ
स्याताम् । ऊरुदघ्नम्, ऊरुद्वयसम्, ऊरुमात्रं जलम् ।
ऊर्ध्वमिति किम् ? रज्जुमात्री भूः ॥ १४२ ॥

मानादसंशये लुप् । ७ । १ । १४३ ।

मानार्थ एव साक्षाद् यः प्रमाणशब्दो हस्तवितस्त्या-
दिर्नतु रज्जादिः, तस्मात् प्रस्तुतस्य मात्रडादेरसंशये गम्ये
लुप् स्यात् । हस्तः, वितस्तिः । मानादिति किम् ? ऊरु-
मात्रं जलम् । असंशय इति किम् ? शंममात्रं स्यात् ॥

द्विगोः संशये च । ७ । १ । १४४ ।

मानान्तात् द्विगोः संशयेऽसंशये च प्रस्तुतमात्रडा-
देर्लुप् स्यात् । द्विवितस्तिः, द्विपस्थः स्यात् ॥ १४४ ॥

मात्रट् । ७ । १ । १४५ ।

स्यन्तात् मानार्थात् पठ्यर्थं मात्रट् स्यात्, संशये ।
प्रस्थमात्रं स्यात् ॥ १४५ ॥

शन्-शत् विंशतेः । ७ । १ । १४६ ।

शन्नन्तात्, शदन्ताच्च, सङ्ख्याऽर्थाद् विंशतेश्च
मानवृत्तेः स्यन्तात् पठ्यर्थं मात्रट् स्यात्, संशये । दश-
मात्राः स्युः, एवं त्रिंशन्मात्राः, विंशतिमात्राः ॥ १४६ ॥

दिन् । ७ । १ । १४७ ।

शन्शद्विंशतिभ्यः स्यन्तेभ्यो मानार्थेभ्यः पठ्यर्थं
दिन् स्यात् । पञ्चदशो अर्धमासः, त्रिंशी मासः, विंशिनो
भवनेन्द्राः ॥ १४७ ॥

१ शम् चतुर्विंशतिरङ्गुलानि । शम् प्रमाणमस्य स्यात् शममानम् ।

२ डिङाद् "डित्यन्तरात्," इति सूत्रात् स्वग शब्दः । दङिञ्च ह्यणि स्यु ।

इदं-किमोऽतुः, इय-किय् चास्य । ७ । १ । १४८ ।

आभ्यां मानार्थाभ्यां, पष्ठपर्यं मेयेऽतुः स्यात्, तयोरो
चानयोर्थथासद्व्ययमियक्रियौ स्याताम् । इयान्, कियान्,
पठः ॥ १४८ ॥

यत्-तत्-एतदो डावादिः । ७ । १ । १४९ ।

एभ्यः स्पन्तेभ्यो मानार्थेभ्यः पष्ठपर्यं मेयेऽतुर्डावादिः
स्यात् । यावान्, तावान्, एतावान् धान्यराशिः ॥ १४९ ॥

यत्-तत्-किमः सद्व्ययाया 'डतिर्वा । ७ । १ । १५० ।

सद्व्ययरूपं यत् मानं तदर्थेभ्य, एभ्य, स्पन्तेभ्यः
पष्ठपर्यं सद्व्ययेपे डतिर्वा स्यात् । यति, यावन्तः । एवं
तति, तावन्तः । फति, फियन्तः ॥ १५० ॥

अवयवात् तयद् । ७ । १ । १५१ ।

अवयववृत्तेः सद्व्ययार्थात् स्पन्तात् पष्ठपर्यं ऽवयविनि
तयद् स्यात् । पञ्चतयो यमः ॥ १५१ ॥

द्वि-त्रिभ्यामयद् वा । ७ । १ । १५२ ।

आभ्यामवयवार्थाभ्यां स्पन्ताभ्यां पष्ठपर्यं ऽयद् वा
स्यात् । द्वयम्, द्वितयम् । त्रयम्, त्रितयम् ॥ १५२ ॥

द्वयादेर्गुणात् मूल्य-त्रेये मयद् । ७ । १ । १५३ ।

शादेर्गुणवृत्तेः स्पन्तात् पष्ठपर्यं मयद् स्यात्, द्यादि-
षेन् मूल्यार्थः क्रयार्थो वा । द्विमयमुद्विषयवानाम्, एवं
त्रिमयं त्रिमया गया उद्विषयः, एवं त्रिमयाः । गुणाद्विनि
॥ १५३ ॥

अधिकं तत्सङ्ख्यमस्मिन् शत-सहस्रे शति-शत-
दशान्ताया डः । ७ । १ । १५४ ।

स्यन्तात् शत्याद्यन्तात् सङ्ख्यार्थादस्मिन्निति ड्यर्थे,
शतसहस्रे च डः स्यात्, स्यन्तं चेदधिकं शतादिमङ्ख्यं
च वस्तु स्यात् । विंशं योजनशतं, योजनसहस्रं वां, एवं
त्रिंशम्, एकादशम् । तत्सङ्ख्यमिति किम् ? विंशति-
दण्डा अधिका अस्मिन् योजनशते ॥ १५४ ॥

सङ्ख्यापूरणे डट् । ७ । १ । १५५ ।

सङ्ख्या पूर्यते येन तत्रार्थे सङ्ख्याया डट् स्यात् ।
एकादशी । सङ्ख्येति किम् ? एकादशानामुच्छ्रिकाणां
पूरणो घटः ॥ १५५ ॥

विंशत्यादेर्वा तमट् । ७ । १ । १५६ ।

अस्यांः सङ्ख्यायाः सङ्ख्यापूरणे तमट् वा स्यात् ।
विंशतितमः, विंशः । त्रिंशत्तमः, त्रिंशः ॥ १५६ ॥

शतांऽऽदिमासाऽऽर्द्धमास-संबत्सरात् । ७ । १ । १५७ ।

शतादेः सङ्ख्याया मासादेश्च सङ्ख्यापूरणे तमट्
स्यात् । शततमी, सहस्रतमी, मासतमः, अर्द्धमासतमः,
संबत्सरतमो दिनः ॥ १५७ ॥

पष्ट्यादेरसङ्ख्याऽऽदेः । ७ । १ । १५८ ।

सङ्ख्यादिरवयवो यस्य तद्वर्जात् पष्ट्यादेः सङ्ख्या-
पूरणे तमट् स्यात् । पष्टितमः, सप्ततितमः । असङ्ख्याऽऽ-
देरिति किम् ? एकपष्टः ॥ १५८ ॥

नो मट् । ७ । १ । १५९ ।

असङ्ख्यादेर्नान्तायाः सङ्ख्यायाः सङ्ख्यापूरणे मट्
स्यात् । पञ्चमी । असङ्ख्यादेरित्येव ? द्वादशः ॥ १५९ ॥

पित् तिथट् बहु-गण-पूग-संघात् । ७ । १ । १६० ।

एभ्यः संख्यापूरणे तिथट् स्यात्, पित् । बहुतिथी,
गणतिथिः, पूगतिथिः, सङ्घतिथिः ॥ १६० ॥

अतोरिथट् । ७ । १ । १६१ ।

अत्वन्तात् संख्यापूरणे इथट् स्यात्, पित् । इयतिथिः,
तावतिथी ॥ १६१ ॥

षट्-कति-कतिपयात् थट् । ७ । १ । १६२ ।

एभ्यः संख्यापूरणे थट् स्यात् । षष्ठी, कतिथिः, कति-
पयथ १६२ ॥

चतुरः । ७ । १ । १६३ ।

अस्मात् संख्यापूरणे थट् स्यात् । चतुर्थी ॥ १६३ ॥

येयौ च लुक् च । ७ । १ । १६४ ।

चतुरः संख्यापूरणे एतौ स्याताम्, चस्य लुक् च ।
तुर्यः, तुरीयः ॥ १६४ ॥

द्वेस्तीयः । ७ । १ । १६५ ।

द्वेः संख्यापूरणे तीयः स्यात् । त्रितीयः ॥ १६५ ॥

त्रेस्तृ च । ७ । १ । १६६ ।

त्रेः संख्यापूरणे तीयः स्यात्, तथोगे च तृ । तृतीया ॥

पूर्वमनेन साऽऽदेशेन । ७ । १ । १६७ ।

पूर्वमित्यमन्तात् केवलात् सपूर्वाच्चाऽनेनेति टाऽर्थे
कर्त्तरि इन् स्यात् । कृतपूर्वी कटम्, पीतपूर्वी पयः ॥ १६७ ॥

इष्टाऽऽदेः । ७ । १ । १६८ ।

एभ्योऽर्थात् स्पन्तेभ्यष्टाऽर्थे कर्त्तरीन् स्यात् । इष्टी
यज्ञे, पूर्त्ती आदे ॥ १६८ ॥

श्राद्धमद्यभुक्तमिकेनौ । ७ । १ । १६९ ।

श्राद्धात् स्पन्तादद्यभुक्ताद्यर्थे कर्त्तर्येतौ स्याताम् ।
आदिकाः, आदी ॥ १६९ ॥

अनुपद्यन्वेष्टा । ७ । १ । १७० ।

एष इभन्तो निपात्यते, अन्वेष्टा चेत् । अनुपदी
गवाम् ॥ १७० ॥

दाण्डाजिनिकाऽऽयः-शूलिक-पार्श्व-

कम् । ७ । १ । १७१ ।

एते यथायोगमिकण् -कान्ता निपात्याः, अन्वेष्ट्यर्थे ।
दाण्डाजिनिको दाम्भिकः । आयःशूलिकः तीक्ष्णोपायो-
ऽर्थान्वेष्टा, पार्श्वकः अन्जुपायः स एव ॥ १७१ ॥

क्षेत्रेऽन्यस्मिन् नाशये इयः । ७ । १ । १७२ ।

क्षेत्रान्निर्देशात् इयन्तादन्योपाधिकात् नाशयेऽर्थे इयः
स्यात् । क्षेत्रियो व्याधिः, जारश्च ॥ १७२ ॥

छन्दोऽधीते. श्रोत्रश्च वा । ७ । १ । १७३ ।

अस्मादमन्तादधीतेऽर्थे इयो वा स्यात्, तद्योगे चाम्य
श्रोत्रः । श्रोत्रियः, छान्दमः ॥ १७३ ॥

इन्द्रियम् । ७ । १ । १७४ ।

१ अत्र "व्याये जतन (२-२-११) मूलात् समर्था । इयमेव इति
यहे इति विग्रहः ।

२ अत्र शरीरदागविवक्षितार्थकम् । अन्यस्मिन् क्षेत्रे नाशये क्षेत्रियः ।

इन्द्राद् इयो निपात्यः । इन्द्रस्य लिङ्गमिन्द्रियम् ॥

तेन वित्ते चञ्चु-चणौ । ७ । १ । १७५ ।

तेनेति दान्ताद् वित्तेऽर्थं एतौ स्याताम् । विद्याचञ्चुः,
केशचणः ॥ १७५ ॥

पूरणाद् ग्रन्थस्य ग्राहके को लुक्चाऽ-
स्य । ७ । १ । १७६ ।

पूरणप्रत्ययान्तात् दान्ताद् ग्रन्थस्य ग्राहकेऽर्थं कः
स्यात्, तद्योगे च पूरणार्थस्य लुक् । द्विकः शिष्यः ॥

ग्रहणाद् वा । ७ । १ । १७७ ।

गृह्यतेऽनेनेति ग्रहणम् । रूपादिग्रन्थस्य ग्रहणार्थात्
पूरणप्रत्ययान्तात् कः स्वार्थं स्यात्, तद्योगे च पूरणार्थस्य
लुक् वा । द्विकं, द्वितीयकं वा ग्रन्थग्रहणम् ॥ १७७ ॥

सस्याद् गुणात् परिजाते । ७ । १ । १७८ ।

सस्याद् गुणार्थात् दान्तात् परिजातेऽर्थं कः स्यात् ।
सम्पकः शालिर्देशो वा । गुणादिति किम् ? सस्येन
परिजातं क्षेत्रम् ॥ १७८ ॥

धन-हिरण्ये कामे । ७ । १ । १७९ ।

आभ्यां ड्यन्ताभ्यां कामेऽर्थं कः स्यात् । धनकः,
हिरण्यको मैत्रस्य ॥ १७९ ॥

स्वाङ्गेषु सक्ते । ७ । १ । १८० ।

स्वाङ्गार्थेभ्यो ड्यन्तेभ्यः सक्तेऽर्थं कः स्यात् । नग्वकः,
केशनग्वकः, दन्तौष्ठकः ॥ १८० ॥

उदरे त्विकण् आद्यूने । ७ । १ । १८१ ।

अस्माद् ड्यन्तात् सक्ते आद्यूनेऽर्थे इकण् स्यात् ।
औदरिकः, उदरकोऽन्यः ॥ १८१ ॥

अंशं हारिणि । ७ । १ । १८२ ।

अंशादमन्तात् हारिण्यर्थे कः स्यात् । अंशको दायादः
॥ १८२ ॥

तन्त्राद् अचिरोद्धृते । ७ । १ । १८३ ।

तन्त्रात् पञ्चम्यन्ताद् अचिरोद्धृतेऽथ कः स्यात् । तन्त्रकः
पदः ॥ १८३ ॥

ब्राह्मणात् नाम्नि । ७ । १ । १८४ ।

अस्मात् डस्यन्तादचिरोद्धृतेऽर्थे कः स्यात्, नाम्नि ।
ब्राह्मणको नाम देशः ॥ १८४ ॥

उष्णात् । ७ । १ । १८५ ।

उष्णात् डस्यन्तादचिरोद्धृतेऽर्थे कः स्यात्, नाम्नि ।
उष्णिका यवागूः ॥ १८५ ॥

शीताच्च कारिणि । ७ । १ । १८६ ।

शीतोष्णाभ्यामर्थादमन्ताभ्यां कारिण्यर्थे कः स्यात्,
नाम्नि । शीतकोऽलसः, उष्णको दक्षः ॥ १८६ ॥

अधेरारूढे । ७ । १ । १८७ ।

अधेरारूढार्थात् स्वार्ये क स्यात् अधिको द्रोणः
स्वार्थाः, अधिका स्वारी द्रोणेन ॥ १८७ ॥

अनोः कमितरि । ७ । १ । १८८ ।

अनोः कः स्यात्, नदन्तश्चेत् कमितरि । अनुकः ॥

अभेरीश्च वा । ७ । १ । १८९ ।

अभेः कः स्यात्, ईश्वाऽस्य वा, तदन्तश्चेत् कमितरिः।
अभिकः, अभीकः ॥ १८९ ॥

सोऽस्य मुख्यः । ७ । १ । १९० ।

स इति स्यन्ताद् अस्येति षष्ठ्यर्थे कः स्यात्, स्यन्तं
चेत् मुख्यार्थम् । देवदत्तकः सङ्घः ॥ १९० ॥

शृङ्खलकः करभे । ७ । १ । १९१ ।

कान्तो निपात्यः । शृङ्खलकः करभ उष्ट्रशिशुः ॥ १९१ ॥

उदुत्सोरुन्मनति । ७ । १ । १९२ ।

आभ्यामस्येति उन्मनस्यर्थे कः स्यात् । उत्कः, उत्सुकः ॥

काल-हेतु-फलाद् रोगे । ७ । १ । १९३ ।

कालविशेषार्थेभ्यो, हेत्वर्थेभ्यः, फलार्थेभ्यश्च स्यन्ते-
भ्योऽस्येति रोगेऽर्थे कः स्यात् । द्वितीयको ज्वरः, पर्व-
तको रोगः, शीतको ज्वरः ॥ १९३ ॥

प्रायोऽन्नमस्मिन् नास्मि । ७ । १ । १९४ ।

स्यन्तादस्मिन्निति ऊ्यर्थे संज्ञाविषये कः स्यात्,
स्यन्तं चेदन्नं प्रायेण । गुडापूपिका पौर्णमासी ॥ १९४ ॥

कुल्माषादण् । ७ । १ । १९५ ।

अस्मात् स्यन्तात् प्रायोऽन्नमस्मिन्नित्यर्थेऽण् स्यात्,
नास्मि । कौल्माषी, पौर्णमासी ॥ १९५ ॥

१ उदात्त मनोऽस्य म उत्तः । उत्सुगन् मनोऽस्य म समुच्च उत्सुगन् इत्यर्थः ।

२ द्वितीयो दिवस उत्पत्तिबलाऽस्य द्वितीयकी उच्यते । अरंते तु वारणसः ।

द्वेषः प्रसंगिकम् । फल पौर्णमासः ।

वटकादिन् । ७ । १ । १९६ ।

अस्मात् स्यन्तात् प्रायोऽन्नमस्मिन्नित्यर्थे इन् स्यात् ।
वटकिनी पौर्णमासी ॥ १९६ ॥

साक्षाद् द्रष्टा । ७ । १ । १९७ ।

साक्षातो द्रष्टेत्यस्मिन्नर्थे इन् नाम्नि स्यात् । साक्षी ॥

इत्याचार्यहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधान-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ सप्तमस्याध्यायस्य
प्रथमः पादः समाप्तः ॥ ७ । १ ॥

॥ द्वितीयः पादः ॥

तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मनुः । ७ । २ । १ ।

तदिति स्यन्ताद्, अत्येति षष्ठ्यर्थेऽस्मिन्निति ङ्यर्थे वा मनुः स्यात्, चेत् स्यन्तमस्तीति। गोमान्, वृक्षवान् गिरिः। अस्तीति किम् ? गावोऽस्याऽऽसन् । इतः प्रायो भूमादौ मत्वादयः ॥ १ ॥

आ यात् । ७ । २ । २ ।

“रूपात् प्रशस्ताऽऽहतात्” (७-२-५४) इति आ य-
विधेर्वक्ष्यमाणप्रकृतिभ्यो मनुः स्यात्, तदस्यास्ति तदस्मि-
नस्तीतिविषये । कुमारीमान्, व्रीहिमान् ॥ २ ॥

नावादेरिकः । ७ । २ । ३ ।

एभ्यो मत्वर्थे इकः स्यात् नाविकः, नौमान् । एवं
कुमारिकः, कुमारीमान् ॥ ३ ॥

शिखाऽऽदिभ्य इन् । ७ । २ । ४ ।

एभ्यो मत्वर्थे इन् स्यात् । शिखी, शिखावान् । माली,
मालावान् ॥ ४ ॥

व्रीह्यादिभ्यस्तौ । ७ । २ । ५ ।

एभ्यो मत्वर्थे इकेनौ स्याताम् । व्रीहिका, व्रीही,
व्रीहिमान्, मायिकः, मायी, मायावान् ॥ ५ ॥

१ अद्विकपनाद् वरुमानवसायमेव प्रत्ययो भवति, न भूभविषाणसायाम् ।
गौर्गावौ गावो वाऽऽस्यस्ति स्तः सन्तीति वा गोमान् इति षष्ठ्यर्थेण, यत्रान्
निर्गतिरिति च अस्मिन्निति ङ्यर्थेऽप्योदाहरणम् । भूमादिभ्यो मनु इव-इवाऽस्त्यस्मि-
न्प्रत्ययेभ्यो मनुः । यदोक्तम्—

भूमिन्वाप्रशंसाम् निग्ययोगेऽतिगायने ।

संगेऽस्मिन्निष्ठायां प्रायो मत्वादयो मत्वा ॥

अतोऽनेकस्वरात् । ७ । २ । ६ ।

अदन्तादनेकस्वरात् मत्वर्थे इकेनौ स्याताम् । दण्डिकः ।
दण्डी, दण्डवान्, छत्रिकः, छत्री, छत्रवान् । अनेकस्वरा
दिति किम् ? खवान् ॥ ६ ॥

आशिरसोऽशीर्षश्च । ७ । २ । ७ ।

अस्मात् मत्वर्थे इकेनौ स्याताम्, मतुश्च, तद्योगे
चास्याशीर्षः । अशीर्षिकः, अशीर्षी, अशीर्षवान् ॥ ७ ॥

अर्थाऽर्थाऽन्ताद् भावात् । ७ । २ । ८ ।

अर्थादर्थान्ताच्च भावार्थादेव मत्वर्थे इकेनावेव स्या
ताम् । अर्थिकः, अर्थी, प्रत्यर्थिकः, प्रत्यर्थी । मतुर्न स्यात् ।
भावादिति किम् ? धनार्थात् मतुरेव, अर्थवान् ॥ ८ ॥

त्रीह्यर्थ-तुन्दाऽऽदेरिलश्च । ७ । २ । ९ ।

आभ्यां मत्वर्थे इल इकेनौ च स्युः । शालिलः ।
शालिकः, शाली, शालिमान्, तुन्दिलः, तुन्दिकः, तुन्दी,
तुन्दिवान्, उदरिलः, उदरिकः, उदरी, उदरवान् ॥ ९ ॥

स्वाङ्गाद् विवृद्धात् ते । ७ । २ । १० ।

अस्मात् मत्वर्थे इलेकेनाः स्युः । कर्णिलः, कर्णिकः,
कर्णी, कर्णवान् ॥ १० ॥

वृन्दादारकः । ७ । २ । ११ ।

१ भावाथप्रत्ययान्तादर्धशब्दात् तदन्ताच्च शब्दात् इक-इनौ स्त, न मत ।
क्षयनमर्थे इति भावप्रत्ययान्तोऽर्थशब्द । ततोऽर्थाऽस्यास्ति सोऽर्थी उपज्ञाचनावान् इत्येव ।
प्रत्यर्थी इत्यर्थान्तस्योदाहरणम् । धनादियाचवाद् अर्थशब्दान् नेनौ स्त,
विन्तु मतुख स्यात्, अर्थवान् इति । मवन्तान् पुनर्न मतुर्भवति । उक्त च—
शैबिकात् शैबिको नेत्र सरूप प्रत्यय इवित्,
समानवृत्तौ मत्वर्थान् मत्वर्थीयाऽपि नश्यत ॥
विवृद्धात् महत् । ते पूर्वोक्ता इल-इक-इन-मव प्रत्ययाः ।

मत्वर्थे स्यात् । वृन्दारकः, वृन्दवान् ॥ ११ ॥

शृङ्गात् । ७ । २ । १२ ।

मत्वर्थे आरकः स्यात् । शृङ्गारकः, शृङ्गवान् ॥ १२ ॥

फल-वर्हात् चैनः । ७ । २ । १३ ।

आभ्यां शृङ्गाच्च मत्वर्थे इनः स्यात् । फलिनः, फल-
वान्, बर्हिणः, शृङ्गिणः ॥ १३ ॥

मलाद् ईमसश्च । ७ । २ । १४ ।

मलात् मत्वर्थे ईमस इनश्च स्यात् । मलीमसः, मलिनः,
मलवान् ॥ १४ ॥

मरुत्-पर्वणस्तः । ७ । २ । १५ ।

आभ्यां मत्वर्थे तः स्यात् । मरुत्तः, मरुत्वान्, पर्वतः,
पर्ववान् ॥ १५ ॥

वलि-वटि-तुण्डेभः । ७ । २ । १६ ।

एभ्यो मत्वर्थे भः स्यात् । वलिभः, वटिभः, तुण्डिभः,
वलिवान् ॥ १६ ॥

ऊर्णा-हं-शुभमो युस् । ७ । २ । १७ ।

एभ्यो मत्वर्थे युः स्यात् । ऊर्णायुः, अहंयुः, शुभंयुः ॥

कं-शंभ्यां युस्-ति-यस्-तु-त-व-भम् । ७ । २ । १८ ।

आभ्यां मत्वर्थे एते स्युः । कंयुः, शंयुः, कंतिः, शंतिः,
कंयः, शंयः, कंतुः, शंतुः, कंतः, शंतः, कंवः, शंवः,
कंभः, शंभः ॥ १८ ॥

१ सिद्धांतकौमुद्यां यत्रस्थाने यत्रागे लिखित. । विकल्प परत
र्णां भवति । तत्र वंति, वन्तिरादि स्यात् । ध्वान्तस्य च वयु, ययु
५२, ५३ एत्वमुपास्थानं क्रमणा र्णां भवति "तो मुमी..." इति तद्वत् ।

बल-वात-दन्त-ललाटादूलः । ७ । २ । १९ ।

एभ्यो मत्वर्थं जलः स्यात् । बलूलः, वातूल, दन्तूलः, ललाटूलः, बलवान् ॥ १९ ॥

प्राण्यङ्गादातो लः । ७ । २ । २० ।

प्राण्यङ्गार्थाद् आदन्तात् मत्वर्थं लः स्यात् । चूडालः, चूडावान् । प्राण्यङ्गादिति किम् ? जङ्घावान् प्रासादः ॥ २० ॥

सिध्माऽऽदि-क्षुद्रजन्तु-रुग्भ्यः । ७ । २ । २१ ।

सिध्मादेः, क्षुद्रजन्त्वर्थार्थाद् रुग्भ्यां च मत्वर्थं लः स्यात् । सिध्मलः, सिध्मवान्, वर्ध्मलः, यूकालः, मूर्च्छालः ॥ २१ ॥

प्रज्ञा-पर्णोदक-फेनात् लेलौ । ७ । २ । २२ ।

एभ्यो मत्वर्थं लेलौ स्याताम् । प्रज्ञालः, प्रज्ञिलः, पर्णलः, पर्णिलः, उदकलः, उदकिलः, फेनलः, फेनिलः, फेनवान् ॥ २२ ॥

काला-जटा-घाटात् क्षेपे । ७ । २ । २३ ।

एभ्यो मत्वर्थं लेलौ स्याताम् । क्षेपे गम्ये । कालालः, कालिलः, जटालः, जटिलः, घाटालः, घाटिलः । क्षेपे इति किम् ? कालावान् ॥ २३ ॥

वाच आलाऽऽटौ । ७ । २ । २४ ।

मत्वर्थं स्याताम्, क्षेपे गम्ये । वाचालः, वाचाटः ॥ २४ ॥

गिमन् । ७ । २ । २५ ।

वाचो मत्वर्थं गिमन् स्यात् । वाग्मी, वाग्वान् ॥ २५ ॥

मध्वादिभ्यो रः । ७ । २ । २६ ।

१ कुत्सितभारिणि एतो स्याता, प्रसासाया तु "गिमन्" सूत्राद् वाग्मी, वाग्वान् वा स्वादित्थं ।

मत्वर्थे रः स्यात् । मधुरो रसः, खरो गदर्भः ॥ २६ ॥

कृष्यादिभ्यो वलच् । ७ । २ । २७ ।

मत्वर्थे स्यात् । कृषीवलः कुटुम्बी, आसुतीवलः
कल्पपालः, आसुतिमान् ॥ २७ ॥

लोम-पिच्छाऽऽदेः शेलम् । ७ । २ । २८ ।

लोमादेः पिच्छादेश्च मत्वर्थे यथासङ्ख्यं श इलश्च
स्यात् । लोमशः, लोमवान् गिरिशः, पिच्छिलः,
पिच्छवान्, उरसिलः ॥ २८ ॥

नोऽङ्गाऽऽदेः । ७ । २ । २९ ।

एभ्यो मत्वर्थे नः स्यात् । अङ्गना चार्वङ्गी स्त्री,
पामनः, पामवान् ॥ २९ ॥

शाकी-पलालीदर्द्वा ह्रस्वश्च । ७ । २ । ३० ।

एभ्यो मत्वर्थे नः स्यात् तद्योगे चेषां ह्रस्वः । महं-
च्छाकं पलालं च शाकी, पलाली, दर्द्वाव्याधिः, शाकिनः,
शाकीमान्, पलालिनः, दद्रणः ॥ ३० ॥

विष्वचो विषुश्च । ७ । २ । ३१ ।

अस्मात् मत्वर्थे नः स्यात्, विषुश्चास्य । विषुणः
रविर्वायुर्वा, विष्वग्वान् ॥ ३१ ॥

लक्ष्म्या अनः । ७ । २ । ३२ ।

। मत्वर्थे स्यात् । लक्ष्मणः, लक्ष्मीवान् ॥ ३२ ॥ ।

१ "वलच्यपिनादे" सूत्राद् दीर्घः । स्यात् । एवं "देन्तापलरजस्वलादय" ।

"ऊर्जस्वलस्तु "ऊर्जा विनवला .." (७-२-५१) सूत्राद् भवति ।

२ महच्छाक शाकी इत्युच्यते । महलालं च पलालीति भवति ।

प्रज्ञा-श्रद्धाऽर्चा-वृत्तेर्णः । ७ । २ । ३३ ।

एभ्यो मत्वर्थे णः स्यात् । प्राज्ञः, प्रज्ञावान्, श्राद्धः,
श्रद्धावान्, आर्चः, अर्चावान्, वार्त्तः, वृत्तिमान् ॥३३॥

ज्योत्स्नाऽऽदिभ्योऽण् । ७ । २ । ३४ ।

मत्वर्थेऽण् स्यात् । ज्योत्स्नी रात्रिः, तामिस्री ॥३४॥

सिकता-शर्करात् । ७ । २ । ३५ ।

आभ्यां मत्वर्थेऽण् स्यात् । सैकतः, सिकतावान्,
शार्करः ॥ ३५ ॥

इलश्च देशे । ७ । २ । ३६ ।

सिकताशर्कराभ्यां देशे मत्वर्थे इलाणी स्याताम् ।
सिकतिलः, सैकतः, सिकतावान्, शर्करिलः, शार्करो
देशः, शर्करावान् ॥ ३६ ॥

द्यु-द्रोमः । ७ । २ । ३७ ।

आभ्यां मत्वर्थे मः स्यात् । द्युमः, द्रुमः ॥ ३७ ॥

काण्डाऽऽण्ड-भाण्डाद् ईरः । ७ । २ । ३८ ।

एभ्यो मत्वर्थे ईरः स्यात् । काण्डीरः, काण्डवान्,
आण्डीरः, भाण्डीरः ॥ ३८ ॥

कच्छ्वा डुरः । ७ । २ । ३९ ।

मत्वर्थे स्यात् । कच्छुरः, कच्छमान् ॥ ३९ ॥

दन्तादुन्नतात् । ७ । २ । ४० ।

उन्नत्युपाधेर्दन्तात् मत्वर्थे डुरः स्यात् । दन्तुरः ।
उन्नतादिति किम् ? दन्तवान् ॥ ४० ॥

मेधा-रथात् नवेरः । ७ । २ । ४१ ।

आभ्यां मत्वर्थे इरो वा स्यात् । मेधिरः, मेधावान्,
मेधावी । रथिरः, रथिकः, रथी ॥ ४१ ॥

कृपा-हृदयादालुः । ७ । २ । ४२ ।

आभ्यां मत्वर्थे वाऽऽलुः स्यात् । कृपालुः, कृपावान् ।
हृदयालुः, हृदयी ॥ ४२ ॥

केशाद्वः । ७ । २ । ४३ ।

मत्वर्थे वो वा स्यात् । केशवः, केशवान्, केशी ॥

मण्यादिभ्यः । ७ । २ । ४४ ।

एभ्यो मत्वर्थे वः स्यात् । मणिवः, मणिमान्,
हिरण्यवः, हिरण्यवान् ॥ ४४ ॥

हीनात् स्वाङ्गादः । ७ । २ । ४५ ।

हीनत्वोपाधेः स्वाङ्गार्थात् मत्वर्थे अः स्यात् । कर्णः ।
हीनादिति किम् ? कर्णवान् ॥ ४५ ॥

अभ्राऽऽदिभ्यः । ७ । २ । ४६ ।

एभ्यो मत्वर्थे अः स्यात् । अश्रं नभः, अश्रमो मघ्नः ॥

अस्-तपस् माया-मेधा-स्रजो विन् । ७ । २ । ४७ ।

असन्तात्, तपसादेश्च मत्वर्थे विन् स्यात् । यशस्वी,
यशस्वान्, तपस्वी, मायावी, मायावान्, मेधावी,
स्रज्वी ॥ ४७ ॥

आमयाद् दीर्घश्च ७ । २ । ४८ ।

अस्मात् मत्वर्थे चिन् स्यात्, दीर्घश्चास्य । आमयायी,
आमयवान् ॥ ४८ ॥

स्वात् मिन् ईशे । ७ । २ । ४९ ।

स्वात् मत्वर्थ ईशे मिन् स्यात्, दीर्घश्चास्य । स्वामो ।
स्ववान् अन्यः ॥ ४९ ॥

गोः । ७ । २ । ५० ।

गोमत्वर्थे मिन् स्यात् । गोमी, गोमान् ॥ ५० ॥

ऊर्जो विन्-बलावस् चान्तः । ७ । २ । ५१ ।

ऊर्जो मत्वर्थे विन्बलौ स्याताम्, तद्योगे वोजोऽस-
न्तः । ऊर्जस्वी, ऊर्जस्वलः, ऊर्जान् ॥ ५१ ॥

तमिस्राऽर्णव-ज्योत्स्नाः । ७ । २ । ५२ ।

एते मत्वर्थे निपात्याः । तमिस्रा रात्रिः, तमिस्राणि
गुह्यामुखानि, तमस्वान्, अर्णवः समुद्रः, ज्योत्स्ना
चन्द्रप्रभा ॥ ५२ ॥

गुणाऽऽदिभ्यो यः । ७ । २ । ५३ ।

एभ्यो मत्वर्थे यः स्यात् । गुण्यो ना, द्विभ्यो गिरिः,
हिमवान् ॥ ५३ ॥

रूपात् प्रशस्ताऽऽहतात् । ७ । २ । ५४ ।

प्रशस्तोपाधेराहतोपाधेश्च रूपात् मत्वर्थे यः स्यात् ।
रूप्यो गौः, रूप्यं कार्पाणम्, रूपवान् अन्यः ॥ ५४ ॥

पूर्णमासोऽण् । ७ । २ । ५५ ।

मत्वर्थे स्यात् । पौर्णमासी ॥ ५५ ॥

गोपूर्वादत् इकण् । ७ । २ । ५६ ।

१ गुणीत्यत्र 'शाखादिभ्य इत् सूत्रेण इत् भवति । गुणदियादृतिण् ।

२ पूर्णो मा-चन्द्रोऽस्यामिति पौर्णमासी । अणन्तत्वात् ईदृद्विधः ।

गोपूर्वाददन्तात् मत्वर्थे इकण् स्यात् । गौशतिकः ।
अत इति किम् ? गोविंशतिमान् ॥ ५६ ॥

निष्काऽऽदेः शतसहस्रात् । ७ । २ । ५७ ।

निष्काद्यवयवात् परं यत् शतं सहस्रं च तदन्तात्
मत्वर्थे इकण् स्यात् । नैष्कशतिकः, नैष्कसहस्रिकः ।
आदेरिति किम् ? स्वर्णनिष्कशतमस्यास्ति ॥ ५७ ॥

एकाऽऽदेः कमधारयात् । ७ । २ । ५८ ।

अस्माददन्तात् मत्वर्थे इकण् स्यात् । ऐकगविकः ॥

सर्वाऽऽदेरिन् । ७ । २ । ५९ ।

सर्वाऽऽदेरदन्तात् कर्मधारयाद् इन् स्यात् । सर्वधनी
॥ ५९ ॥

प्राणिस्थादस्वाङ्गाद् द्वन्द्व-रुग्-नि-
न्यात् । ७ । २ । ६० ।

प्राणिस्थोऽस्वाङ्गार्थोऽदन्तो यो द्वन्द्वो, यश्च रुग्वाची,
निन्द्यार्थश्च तस्मात् मत्वर्थे इन् स्यात् । कटकवलयिनी,
कुष्टी, ककुदावर्त्ती प्राणिस्थादिति किम् ? पुष्पफल-
वान् वृक्षः । अस्वाङ्गादिति किम् ? स्तनकेशवती ॥ ६० ॥

वाताऽतीसार-पिशाचात् कश्चान्तः । ७ । २ । ६१ ।

एभ्यो मत्वर्थे इन् स्यात्, कश्चान्तः । वातकी,
अतिसारकी, पिशाचकी ॥ ६१ ॥

पूरणाद् वयसि । ७ । २ । ६२ ।

पूरणप्रत्ययान्ताद् वयसि गम्ये मत्वर्थे इन्नेव स्यात् ।
पञ्चमो बालः ॥ ६२ ॥

सुखाऽऽदेः । ७ । २ । ६३ ।

एभ्यो मत्वर्थं इन् एव स्यात् । सुखी, दुःखी ॥ ६३ ॥

मालायाः क्षेपे । ७ । २ । ६४ ।

मत्वर्थं इन्नेव स्यात् । माली । क्षेप इति किम् ?
मालावान् ॥ ६४ ॥

धर्म-शील-वर्णान्तात् । ७ । २ । ६५ ।

धर्माद्यन्तात् मत्वर्थं इन्नेव स्यात् । मुनिधर्मी, यति-
शीली, ब्राह्मणवर्णी ॥ ६५ ॥

बाहूवर्दिर्यलात् । ७ । २ । ६६ ।

बाहूरुपूर्वाद् बलात् मत्वर्थं इन्नेव स्यात् । बाहूबली,
ऊरुबली ॥ ६६ ॥

मन्-माऽब्जाऽऽदेर्नाम्नि । ७ । २ । ६७ ।

मन्नन्तात् मान्तेभ्योऽब्जादेश्च मत्वर्थं इन्नेव स्यात्,
नाम्नि ।-दामिनी, सोमिनी, अब्जिनी, कमलिनी ॥

हस्त-दन्त-करात् जातो । ७ । २ । ६८ ।

एभ्यो मत्वर्थं इन्नेव स्यात्, एतदन्तस्य जातावर्थं ।
हस्ती, दन्ती, करी - ६८ ॥

वर्णात् ब्रह्मचारिणि । ७ । २ । ६९ ।

वर्णात् मत्वर्थं इन्नेव स्यात्, चेद् ब्रह्मचार्यर्थः । वर्णी
ब्रह्मचारीत्यर्थः । वर्णवानन्यः ॥ ६९ ॥

पुष्कराऽऽदेर्देशे । ७ । २ । ७० ।

एभ्यो मत्वर्थं इन्नेव स्यात्, देशेऽर्थे । पुष्करिणि,
पद्मिनी ।-देश इति किम् ? पुष्करवान् हस्ती ॥ ७० ॥

सूक्त-साम्नीरीयः । ७ । २ । ७१ ।

सृक्ते साग्नि चार्थे मत्वर्थे ईयः स्यात् । अच्छावा-
कीयं सृक्तम् , यज्ञायज्ञीयं साम ॥ ७१ ॥

लुप् वाऽध्यायाऽनुवाके । ७ । २ । ७२ ।

अनयोर्मत्वर्थे ईयस्य लुप् वा स्यात् , लुवविधेरैवेयः ।
गर्दभाण्डः, गर्दभाण्डीयोऽध्यायोऽनुवाको वा ॥ ७२ ॥

विमुक्ताऽऽदेरण् । ७ । २ । ७३ ।

एभ्यो मत्वर्थेऽध्यायानुवाकयोरण् स्यात् । विमुक्तः,
देवासुरः अध्यायोऽनुवाको वा ॥ ७३ ॥

घोपदादेरकः । ७ । २ । ७४ ।

एभ्यो मत्वर्थेऽध्यायानुवाकेऽकः स्यात् । घोपदकः,
गोपदकोऽध्यायादिः ॥ ७४ ॥

प्रकारे जातीयर् । ७ । २ । ७५ ।

स्यन्तात् पठ्यर्थेऽयं स्यात् , चेत् स्पन्तं प्रकारार्थम् ।
सामान्यस्य विशेषोऽविशेषान्तरानुयायी प्रकारः ।
पटुजातीयः ॥ ७५ ॥

कोऽणवादेः । ७ । २ । ७६ ।

एभ्यस्त्वादस्य प्रकार इतिविषये कः स्यात् । अणुकः,
स्थूलकः पटः ॥ ७६ ॥

जीर्ण-गोमूत्राऽवदात-सुरा-यव-शृण्णात् शान्त्या-

च्छादन-सुराऽहि-त्रीहि-तिले । ७ । २ । ७७ ॥

एभ्यो यथामदस्यमेत्वर्थेषु तदस्य प्रकार इतिविषये
कः स्यात् । जीर्णकः शान्तिः, गोमूत्रकःमाच्छादनम्,
अवदातिरा सुरा, सुरयोऽहिः, यवको त्रीहिः,
शृण्णकारिणाः ॥ ७७ ॥

भूतपूर्वे 'ज्वरट् । ७ । २ । ७८ ।

पूर्वार्थात् स्वार्थं ज्वरट् स्यात् । आढ्यचरी ॥७८॥

गोष्ठाद् ईनञ् । ७ । २ । ७९ ।

भूतपूर्वे स्यात् । गोष्ठीनो देशः ॥ ७९॥

पण्ड्या रूप्य-ज्वरट् । ७ । २ । ८० ।

भूतपूर्वेऽर्थं एतौ स्याताम् । मैत्ररूप्यो गौः, मैत्रचरः॥

व्याश्रये तसुः । ७ । २ । ८१ ।

पण्ड्यन्तात् नानापक्षाश्रये गम्ये तसुः स्यात् । देवा
अर्जुनतोऽभवन्, रविः कर्णतोऽभवत् ॥ ८१ ॥

रोगात् प्रतीकारे । ७ । २ । ८२ ।

पण्ड्यन्ताद् रोगार्थादपनयने तसुः स्यात् । प्रवाहि-
कातः कुरु । ८२ ॥

पर्यभेः सर्वोभये । ७ । २ । ८३ ।

आभ्यां यथासङ्ख्यं सर्वोभयार्थाभ्यां तसुः स्यात् ।
परितः, अभितः । सर्वोभय इति किम् ? घृशं परि, अभि
वा ॥ ८३ ॥

आद्यादिभ्यः । ७ । २ । ८४ ।

एभ्यः सम्भवंत्याद्यन्तेभ्यस्तसुः स्यात् । आदितः,
मध्यतः ॥ ८४ ॥

क्षेपाऽतिग्रहाऽव्ययेज्वकर्तुस्तृतीया-

याः । ७ । २ । ८५ ।

दान्तादकत्रयात् क्षेपादिविषये तसुः स्यात् । वृत्ततः
क्षिसोऽतिग्राहो न व्यथते वा । अकर्त्तुरिति किम् ?
मंत्रेण क्षिसः ॥ ८५ ॥

पाप-हीयमानेन । ७ । २ । ८६ ।

आभ्यां योगे दान्तादकर्त्तुस्तसुः स्यात् । वृत्ततः पापो
हीयते वा ॥ ८६ ॥

प्रतिना पञ्चम्याः । ७ । २ । ८७ ।

प्रतिना योगे जातपञ्चम्यन्तात् तसुर्वा स्यात् । अभि-
मन्युरर्जुनाद् , अर्जुनतो वा प्रति ॥ ८७ ॥

अहीय-रुहोऽपादाने । ७ । २ । ८८ ।

अपादानपञ्चम्यन्तात् सुर्वा स्यात् , न चेत् तत् हीय-
रुहोः । ग्रामाद् ग्रामतो वेति । अहीयरुह इति किम् ?
सार्थाद् हीनो गिररवरोऽति ॥ ८८ ॥

'किमद्वयादिसर्वाद्यवपुन्यवहोः पित्

तम् । ७ । २ । ८९ ।

किमोऽद्वयादिवर्जमर्वादिभ्योऽर्धपुन्यार्धवहोदप्य इत्य-
न्तात् तम् पित् स्यात् । कुतः, मर्यतः, यमः, पट्टतः ।
द्वयादिवर्जनं किम् ? ङःभ्याम्, त्यत् । अर्धपुन्येति किम् ?
पहोः सृपात् ॥ ८९ ॥

इतोऽतः कुतः । ७ । २ । ९० ।

एते तसन्ता निपात्याः ॥ ९० ॥

भवत्वायुष्मद्-दीर्घाऽऽयुप्-देवानांप्रियैका-
थात् । ७ । २ । ९१ ।

भवत्वाद्यैस्तुल्याधिकरणात् किमद्वादिसर्वाद्यैर्वपुल्य
बहोः सर्वस्याद्यन्तात् पित् तस् वा स्यात् । स भवान्,
ततो भवान् । ते भवन्तः, ततो भवन्तः । स आयुष्मान्,
तत आयुष्मान् । स दीर्घायुः, ततो दीर्घायुः । तं देवा-
नांप्रियम्, ततो देवानांप्रियम् ॥ ९१ ॥

त्रप् च । ७ । २ । ९२ ।

भवत्वाद्यैरेकार्थात् किमद्वादिसर्वाद्यैर्वपुल्यबहोः
सर्वस्याद्यन्तात् त्रप् च वा स्यात् । स भवान्, तत्र
भवान्, ततो भवान् । तस्मिन् भवति, तत्र भवति,
ततो भवति । आयुष्मदादिनाऽप्येवम् ॥ ९२ ॥

क-कुत्राऽत्रेह । ७ । २ । ९३ ।

एते त्रघन्ता निपात्याः ॥ ९३ ॥

सप्तम्याः । ७ । २ । ९४ ।

सप्तम्यन्तात् किमद्वादिसर्वाद्यैर्वपुल्यबहोः त्रप् म्यात् ।
कुत्र, सर्वत्र, तत्र, बहुत्र ॥ ९४ ॥

किम्-यत्-तत्-सर्वैकाऽन्यात् काले दा । ७ । २ । ९५ ।

१ अथ तस् प्रथमाऽऽदिगत्किमन्त्यन्तान्य नामान्य न्यात् । एव त्रयपि ।
तत्र तत्र भवता तता भवन्त, तस्य भवत, तत्र भवन, ततो भवन इति
सप्तस्यपि ।

एभ्यो ड्यतेभ्यः कालेऽर्थे दा स्यात् । कदा, यदा,
तदा, सर्वदा, एकदा, अन्यदा ॥ ९५ ॥

सदाऽधुनेदानीं-तदानीमेतर्हि । ७ । २ । ९६ ।

एते कालेऽर्थे निपात्याः ॥ ९६ ॥

सद्योऽद्य-परेद्यव्यह्नि । ७ । २ । ९७ ।

एतेऽह्नि काले निपात्याः ॥ ९७ ॥

पूर्वाऽपराऽधरोत्तराऽन्याऽन्यतरेतराद्

एद्युस् । ७ । २ । ९८ ।

एभ्यो ड्यन्तेभ्योऽह्नि कालेऽर्थे एद्युम् स्यात् । पूर्वेषुः,
अपरेषुः, अधरेषुः, उत्तरेषुः, अन्येषुः, अन्यतरेषुः, इतरेषुः ।

उभयाद् द्युस् च । ७ । २ । ९९ ।

अतोऽह्न्थर्थे दुस्- एद्युमौ स्याताम् । उभयेषुः, उभ-
येभ्यः ॥ ९९ ॥

ऐपमः-परुत्-परारि वषे । ७ । २ । १०० ।

एते वत्सरेऽर्थे निपात्याः । ऐपमः, परुत्, परारि ॥

अनद्यतने हिः । ७ । २ । १०१ ।

इयन्तादनद्यतनकालार्थाद् यथासम्भवं किमद्यवादि-
सर्वाद्यर्वपुन्यबहोः हिः स्यात् । कर्हि, यर्हि, अमुर्हि,
बहूर्हि । १०१ ।

प्रकारे था । ७ । २ । १०२ ।

प्रकारार्थात् सम्भवत्स्याद्यन्तात् किमद्वयादिमर्वा-
वर्षपुल्यवहोर्था स्यात् । सर्वथा, अन्यथा ॥ १०० ॥

कथमित्यम् । ७ । २ । १०३ ।

एतौ प्रकारं निपात्यौ ॥ १०३ ॥

सङ्ख्याया धा । ७ । २ । १०४ ।

सङ्ख्याऽर्थात् प्रकारवृत्तेर्था वा स्यात् । एकधा।
कतिधा । १०४ ॥

विचाले च । ७ । २ । १०५ ।

एकस्याऽनेकीभावोऽनेकस्य चकीभावो विचालः ।
तस्मिन् गम्ये सङ्ख्यार्थाद् धा वा स्यात् । एको राशिर्द्वौ
द्विधा वा क्रियते, अनेकमेकमेकधा वा करोति ॥ १०५ ॥

वैकाद् ध्यमञ् । ७ । २ । १०६ ।

एकेतिसङ्ख्यार्थात् प्रकारवृत्तेर्विचाले च गम्ये ध्यमञ्
वा स्यात् । एकध्यम्, एकधा भुङ्क्ते, अनेकमेकं करोति
एकध्यं, एकधा वा करोति ॥ १०६ ॥

द्वि-त्रैर्धमजेर्धौ 'वा । ७ । २ । १०७ ।

'आभ्यां प्रकारार्थाभ्यां, विचाले च गम्ये एतौ वा
स्याताम् । द्वैधम्, त्रैधम् । द्वेषा, त्रैषा । द्विधा, त्रिधा भुङ्क्ते।
एकराशिं द्वौ करोति द्वैधम्, त्रैधम् । द्वेषा, त्रैषा । द्विधा,
त्रिधा करोति ॥ १०७ ॥

सद्वृत्ति धण् । ७ । २ । १०८ ।

द्वित्रिभ्यां प्रकारवति विचालवति चार्थे धण् स्यात् ।
द्वैधानि, त्रैधानि ॥ १०८ ॥

१ धमत्-एषाह्वन्तो प्रथमं वा म् । द्वान्या प्रकारान्या द्वेष द्वेषा ।
वाचनानां धाऽपि, द्विभ्यादि ।

वारो कृत्वस् । ७ । २ । १०९ ।

वारवृत्तेः सङ्ख्यांर्थाद् वारवति धात्वर्थे कृत्वम्
स्यात् । पञ्चकृत्वो भुङ्क्ते ॥ १०९ ॥

द्वि-त्रि-चतुरः सुच् । ७ । २ । ११० ।

एभ्यो वारार्थेभ्यस्तद्वति सुच् स्यात् । द्विः, त्रिः,
चतुः भुङ्क्ते ॥ ११० ॥

एकात् सकृच्चस्य । ७ । २ । १११ ।

अस्माद् वारांधात् तद्वति सुच् स्यात्, सकृच्चाऽस्य ।
सकृद् भुङ्क्ते ॥ १११ ॥

बहोर्धाऽऽसन्ने । ७ । २ । ११२ ।

बहोः सङ्ख्यांर्थाद्दूरवारार्थात् तद्वति धां स्यात्
बहुधा भुङ्क्ते ॥ ११२ ॥

दिक्शब्दाद् दिग्-देश-कालेषु प्रथमा-पञ्चमी-
सप्तम्याः । ७ । २ । ११३ ।

दिशि दृष्टाद् दिगाद्यर्थात् सि-ङ्सि-ङ्यन्तात् स्वार्थं
धा स्यात् । प्राची दिग् रम्या प्राग्रम्यम्, प्राग् देशः कालो वा
रम्यः प्राग्रम्यम्, प्राच्या दिशो देशकालाभ्यां वा आगतः
प्रागागतः, प्राच्यां दिशि देशकालयोर्वा वासः प्राग्वासः ॥
॥ ११३ ॥

ऊर्ध्वाद् रि-रिष्टातौ उपश्चास्य । ७ । २ । ११४ ।

ऊर्ध्वाद् दिग्देशकालार्थात् सि-ङ्सि-ङ्यन्तादेतौ स्याताम्,
उपश्चोर्ध्वस्य । उपरि, उपरिष्टात् रम्यं आगतो वासो वा ॥

पूर्वाऽवराऽधरेभ्योऽसस्तातौ, पुर्-अव्-अध-

श्रैषाम् । ७ । २ । ११५ ।

एभ्यो दिग्देशकार्थेभ्यः सिडसिडयन्तेभ्योऽध्.
अस्तात् च स्यात्, एषां च यथासङ्ग्यं पु., अय, अय् वा
पुरः, अयः, अयः, पुरस्तात्, अयस्तात्, अयस्तात् रम्य-
मागतो वासो वा ॥ ११५ ॥

पराऽवरात् स्तात् । ७ । २ । ११६ ।

आभ्यां दिगाश्र्थीभ्यां प्रथमाश्र्न्ताभ्यां स्वार्थे स्तात्
स्यात् । परस्तात्, अवरस्तात् रम्यमागतो वासो वा ॥ ११६ ॥

दक्षिणोत्तरात् चातस् । ७ । २ । ११७ ।

आभ्यां परावराभ्यां च दिगाश्र्थीभ्यां प्रथमाश्र्न्ता-
भ्यां स्वार्थेऽतस् स्यात् । दक्षिणतः, उत्तरतः, परतः, अय-
रतो रम्यमागतो वासो वा ॥ ११७ ॥

अधराऽपरात् चाऽऽत् । ७ । २ । ११८ ।

आभ्यां दक्षिणोत्तराभ्यां च दिगाश्र्थीभ्यां प्रथमाश्र्-
न्ताभ्यामात् स्यात् । अधरात्, पश्चात्, दक्षिणात्, उत्तरात्
रम्यमागतो वासो वा ॥ ११८ ॥

वा दक्षिणात् प्रथमा-सप्तम्या आः । ७ । २ । ११९ ।

अस्माद् दिग्देशार्थात् सिडयन्ताद् आ वा स्यात् ।
दक्षिणा, दक्षिणतः, दक्षिणाद्रम्यं वासो वा ॥ ११९ ॥

आहो दूरे । ७ । २ । १२० ।

दूरदिग्देशार्थात् सिडयन्ताद् दक्षिणादा, आहिडच
स्यात् । ग्रामाद् दक्षिणा, दक्षिणाहि रम्यं वासो वा ॥ १२० ॥

वोत्तरात् । ७ । २ । १२१ ।

दिगाद्यर्थादस्मात् सिङ्घ्यन्तादा, आहिश्च वा स्यात्।
उत्तरा; उत्तराहि, उत्तरतः, उत्तराद् रम्यं वासो वा ॥ १२१ ॥

अदूरे एनः । ७ । २ । १२२ ।

दिग्शब्दाददूरदिगाद्यर्थात् सिङ्घ्यन्तादेनः स्यात् ।
पूर्वेणास्य रम्यं वमति वा ॥ १२२ ॥

लुवञ्चः । ७ । २ । १२३ ।

अञ्चत्यन्ताद् दिक्शब्दाद् दिगादिवृत्तेः सिङ्घसि-
ङ्घ्यन्ताद् विहितो यो धा, एनो वा, तस्य लुप् म्यात् ।
प्राग् रम्यमागतो वासो वा ॥ १२३ ॥

पश्चोऽपरस्य दिक्पूर्वस्य चाऽऽति । ७ । २ । १२४ ।

अपरस्य केवलस्य, दिगर्थपूर्वपदस्य चाति परे पश्चः
स्यात् पश्चात्, दक्षिणपश्चात् रम्यमागतो वासो ॥

वोत्तरपदेऽर्धे । ७ । २ । १२५ ।

अपरस्य केवलस्य, दिक्पूर्वस्य च अर्धे उत्तरपदे पश्चो
वा स्यात् । पश्चार्धम्, अपरार्धम् । दक्षिणपश्चार्धः,
दक्षिणापरार्धः ॥ १२५ ॥

कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कर्तृभ्यां प्रागतत्त्वे

च्चिः । ७ । २ । १२६ ।

कर्मार्थात् कृगा योगे, कर्त्रर्थार्थं भ्वस्तियोगे प्राग-
भूततद्भावे गम्ये च्चिः स्यात् । शुक्लीकरोति पटं, शुक्ली-
भवति, शुक्लीस्यात् पटः । प्रागिति किम् ? अशुक्लं
शुक्लं करोत्येकदा ॥ १२६ ॥

१ "अध्यापरात् चात्" सूत्राद् आन्तरिमन् परे । अपरा दिक् पश्चात्, द्वितीय तु
दिक्पूर्वस्योदाहरणम् ।

२ प्राक् पूर्वम्, अतएव-अतस्य तत्त्वे-तद्भावे, अभूततद्भावे गम्ये इति भावः ।

अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लुक्

चवौ । ७ । २ । १२७ ।

एषां चवौ अन्तस्य लुक् स्यात् । अरुस्यात्, महाऽरु-
म्यात्, चक्षुस्यात्, चेतीस्यात्, रहीस्यात्, रजीस्यात् ॥

इसुसोर्वहुलम् । ७ । २ । १२८ ।

इस-उसन्तस्य चवौ बहुलं लुक् स्यात् । सर्पिं करोति
नवनीतम्, धनूस्थाद् वंशः । न च भवति सर्पिर्भवति,
धनुर्भवति ॥ १२८ ॥

व्यञ्जनस्यान्त ईः । ७ । २ । १२९ ।

व्यञ्जनान्तस्य चवौ बहुलमीरन्तः स्यात् । दृपदी भवति
शिला । न च भवति दृपद्भवति शिला ॥ १२९ ॥

व्याप्तौ स्सात् । ७ । २ । १३० ।

कृभ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्त्वइतिविषये
सादिः सात् स्यात्, व्याप्तौ प्रागतत्त्वस्य सर्वात्मना
द्रव्येण सम्यन्धे गये । अग्निसात् काष्ठं करोति, अग्नि-
साद्भवति, अग्निसात् स्यात् ॥ १३० ॥

जातेः सम्पदा च । ७ । २ । १३१ ।

कृभ्वस्तिभिः, सम्पदा च योगे कृष्कर्मणः, भ्वस्ति-
सम्पत्कर्तुश्च प्रागतत्त्वेन सामान्यस्य व्याप्तौ स्सात् स्यात् ।
अस्यां सेनायां सर्वं शस्त्रमग्निसात् करोति दैवम्, एव-
मग्निसाद् भवति, अग्निसात् स्यात्, अग्निसात् सम्पद्यते
॥ १३१ ॥

१ सर्वं काष्ठं पूर्वमतग्निमग्निं करोति अग्निसात् करोति । एवं जलादीना-
मपि । सर्वं लवणं प्राग् अजलं जलं करोति भवति स्यादिति जलसात् करोति
भवति स्याद् वा । चिदपि भवति । द्विसकारकरणं पत्यनिषेधार्थम् ।

तत्राऽधीने । ७ । २ । १३२ ।

तत्रेति ड्यन्ताद् आयत्तेऽर्थे कृभ्वस्तिसम्पद्योगे सात्
स्यात् । राजसात्करोति, राजसाद्भवति, राजसात्
स्यात् । राजसात् सम्पद्यते ॥ १३२ ॥

देये त्रा च । ७ । २ । १३३ ।

ड्यन्ताद् देये आयत्तेऽर्थे कृभ्वस्तिसम्पद्योगे त्रा स्यात् ।
देवत्रा करोति द्रव्यम्, देवत्रा भवेत् स्यात् सम्पद्यते वा ।
देय इति किम् ? राजसात् स्यात् राष्ट्रम् ॥ १३३ ॥

सप्तमी-द्वितीयाद् देवाऽऽदिभ्यः । ७ । २ । १३४ ।

एभ्यो ड्यमन्तेभ्यः स्वार्थं त्रा स्यात् । देवत्रा वसेत्,
भवेत्, स्यात्, करोति वा, एवं मनुष्यत्रा । १३४ ॥

तीय-शम्ब-वीजात् कृगा कृषौ डाच् । ७ । २ । १३५ ।

तीयान्तात् शम्बवीजाभ्यां च कृग्योगे कृषि विषये
डाच् स्यात् । द्वितीया करोति, शम्बा करोति, वीजा
करोति क्षेत्रम् । कृषाविति किम् ? द्वितीयं पदं करोति ॥

सङ्ख्याऽऽदेर्गुणात् । ७ । २ । १३६ ।

सङ्ख्याया आद्यचयवात् परो यो गुणः तदन्तात्
कृग्योगे कृषि विषये डाच् स्यात् । द्विगुणा करोति
क्षेत्रम् ॥ १३६ ॥

समयाद् यापनायाम् । ७ । २ । १३७ ।

अस्मात् कालक्षेत्रे गम्ये कृग्योगे डाच् स्यात् । ममया
करोति कालं क्षिपतीत्यर्थः ॥ १३७ ॥

सपत्र-निष्पत्राद् अतिव्यथने । ७ । २ । १३८ ।

आभ्यां कृग्योगेऽतिपीडने गम्ये डाच् स्यात् । सपत्रा
करोति मृगम्, निष्पत्रा करोति । अतिव्यथन इति किम् ?
सपत्रं करोति तरुं सेकः ॥ १३८ ॥

निष्कुलात् निष्कोषणे । ७ । २ । १३९ ।

अस्मात् कृग्योगे निष्कोषणेऽर्थे डाच् स्यात् । निष्कुला
करोति दाडिमम् । निष्कोषण इति किम् ? निष्कुलं
करोति शत्रुम् ॥ १३९ ॥

प्रिय-सुखांदानुकूल्ये । ७ । २ । १४० ।

आभ्यां कृग्योगे आनुकूल्ये गम्ये डाच् स्यात् । प्रिया
करोति, सुखा करोति गुरुम् । आनुकूल्य इति किम् ?
प्रियं करोति साम, सुखं करोति पौषधव्रतम् ॥ १४० ॥

दुःखात् प्रातिकूल्ये । ७ । २ । १४१ ।

दुःखात् प्रातिकूल्ये गम्ये कृग्योगे डाच् स्यात् । दुःखा
करोति शत्रुम् । प्रातिकूल्य इति किम् ? दुःखं करोति
रोगः ॥ १४१ ॥

शूलात् पाके । ७ । २ । १४२ ।

शूलात् पाके गम्ये कृग्योगे डाच् स्यात् । शूला करोति
मांसम् ॥ १४२ ॥

सत्यादशपथे । ७ । २ । १४३ ।

अशपथार्थात् सत्यात् कृग्योगे डाच् स्यात् । सत्या
करोति वणिगं भाण्डम् । अशपथ इति किम् ? सत्यं
करोति शपथमित्यर्थः ॥ १४३ ॥

मद्र-भद्राद् वपने । ७ । २ । १४४ ।

आभ्यां मुण्डने गम्ये कृग्योगे डाच् स्यात्। मद्वा करोति
भद्रा करोति नापिनः । वपन इति किम् ? मद्रं करोति,
भद्रं करोति साधुः ॥ १४४ ॥

अव्यक्तानुकरणाद् अनेकस्वरात् कृभ्वस्तिना
अनितौ द्विश्च । ७ । २ । १४५ ।

यस्मिन् ध्वनौ वर्णा विशेषरूपेण नाऽभिव्यज्यन्ते
सोऽव्यक्तः । तदनुकरणार्थादनेकस्वराद् अनितिपरात्
कृभ्वस्तियोगे डाच् वा स्यात्, द्विश्चास्य प्रकृतिः । पटपटा
करोति भवेत् स्याद्वा । अनेकस्वरादिति किम् ? म्वाद्
करोति । अनिताविति किम् ? पटिति करोति ॥ १४५ ॥

इतावतो लुक् । ७ । २ । १४६ ।

अव्यक्तानुकरणस्यानेकस्वरस्य योऽदिति, तस्येति
शब्दे लुक् स्यात् । पटिति ॥ १४६ ॥

न द्वित्वे । ७ । २ । १४७ ।

अव्यक्तानुकरणस्यानेकस्वरस्य द्वित्वे सति इतौ
परेऽतो लुक् न स्यात् । पटत्पटदिति ॥ १४७ ॥

तो वा । ७ । २ । १४८ ।

द्वित्वेऽव्यक्तानुकरणस्यानेकस्वरस्यानस्तो लुग्वा
स्यात् । पटत्पटेति करोति, पटत्पटदिति वा ॥ १४८ ॥

डाच्यादौ । ७ । २ । १४९ ।

अव्यक्तानुकरणस्यानेकस्वरस्याच्छब्दान्तस्य द्वित्वं
सति आद्यतस्तो डाचि लुक् स्यात् । पटपटा करोति ।
आदाविति किम् ? पतपता करोति ॥ १४९ ॥

१ "अव्यक्ताऽतु . 'इति द्वित्वम् । अतो द्वित्वात् "द्वित्वन्..." इत्यन्तस्य-
गणेशो लङ् ।

बह्वल्पाथार्थात् कारकादिष्ठाऽनिष्टे षास् । ७ । २ । १५० ।

बह्वल्पाथार्थाभ्यां कारकवाचिभ्यां गथासङ्ख्यमिष्टेऽनिष्टे च विषये षास् पिद्वा स्यात् । इष्टं प्राशित्रादि । अनिष्टं श्रादादि । ग्रामे बहवो बहुशो वा ददाति, एवं भूरिशः । अल्पमल्पशो वा घनं दत्ते श्राद्धे, एवं स्तोकशः । इष्टानिष्ट इति किम् ? बहु दत्ते श्राद्धे, अल्पं प्राशित्रे ॥ १५० ॥

संख्यैकार्थाद् वीप्सायां षास् । ७ । २ । १५१ ।

सङ्ख्यैकार्थाभ्यां कारकाथार्थाभ्यां वीप्सायां व्योत्यमा नायां षास् वा स्यात् । एकैकमेकशो वा दत्ते, मापं मापं मापशो वा देहि । संख्यैकार्थादिति किम् ? मापौ मापौ दत्ते । वीप्सायामिति किम् ? द्वौ दत्ते ॥ १५१ ॥

सङ्ख्याऽऽदेः पादाऽदिभ्यो दानदण्डे चाकल् लुक च । ७ । २ । १५२ ।

१ षष्ठीवर्जं प्रथमादि सर्वविभक्त्याचिभ्यामय षास् स्यात्, पठ्या सन्धजस्वेन कारकवाभावात् निषेधः । प्रभूतान् स्तोकान् वा ग्रन्थान् पठतीति प्रभूतशः, स्तोकशो वा ग्रन्थान् पठति । बहुभिर्दृष्टं बहुशो दृष्टम् । बहुभ्यो ददाति बहुशो ददाति । बहुभ्यो वृक्षेभ्यः पतति बहुशो वृक्षेभ्यः पतति । बहुषु ग्रहेषु वर्तते इति बहुशो ग्रहेषु वर्तते । पठ्या निषेधाद् बहूनामत्वाना वा स्वामीति वाक्यमेव स्यात् । एव बहुर्थेभ्योऽन्वयेभ्यश्च प्रभूतस्तोवादिभ्यः दत्तु विभक्तिषु प्रयोगा भवन्ति । पिक्वात् श्रीनिष्ठेभ्योऽपि ।

२ एतस्य सख्यागत्वेऽपि एकत्वविशिष्टवस्तुमहणाय सूने ष्यक् पाठः । 'एकैकमेकशो वा दत्ते' इदं सख्योदाहरणम्, एकत्वस्य सख्यात्वाद् 'मापशो देहि, इति तु एकत्वविशिष्टवस्तुन उदाहरणम् । एव द्विश, पञ्चन, तावच्छ, वतिश, गणश, णश इति सख्यार्थेभ्योऽदाहरणानि । शसोऽभावे 'वीप्सायाम्' (७-४-८०) इति द्वित्वम् । "षष्ठ्यु षादावेरस्य स्यादः (७-४-८१) इत्यनेन एतस्य स्यादे पित् लुक्, स्वात् तेनैकमिति मियति ।

सङ्ख्यार्थादवयवात् परे ये पादादयः, तदन्ताद् दाने
दण्डे वीप्सायां च विषयेऽकल् स्यात्, तद्योगे च प्रकृतेर-
न्तस्य लुक् । द्विपदिकां दत्ते दण्डिनो भुङ्क्ते वा । एवं
द्विशक्तिकाम् ॥ १५२ ॥

तीयात् टीकण् न विद्या चेत् । ७ । २ । १५३ ।

तीयान्तादविद्यार्थात् स्वार्थे टीकण् वा स्यात् ।
द्वितीयम्, द्वितीयाकम् । विद्या तु द्वितीया ॥ १५३ ॥

निष्फले तिलात् पिञ्ज-पेजौ । ७ । २ । १५४ ।

निष्फलार्थात् तिलादेतौ स्याताम् । तिलपिञ्जः,
तिलपेजः ॥ १५४ ॥

प्रायोऽतोर्द्वयसट्-मात्रट् । ७ । २ । १५५ ।

अत्वन्तात् स्वार्थे एती स्याताम्, यथालक्ष्यम् ।
यावद्वयसम् . यावन्मात्रम् ॥ १५५ ॥

वर्णाऽव्ययात् स्वरूपे कारः । ७ । २ । १५६ ।

एभ्यः स्वरूपार्थेभ्यः कारो वा स्यात् । अकारः,
अकारः । स्वरूप इति किम् ? अः-विष्णुः ॥ १५६ ॥

राद् एफः । ७ । २ । १५७ ।

वा स्यात् । रेफः । प्रायोऽधिकाराद् रकारः ॥ १५७ ॥

नाम-रूप-भागाद् धेयः । ७ । २ । १५८ ।

एभ्यः स्वार्थे धेयो वा स्यात् । नामधेयम्, रूपधेयम्,
भागधेयम् ॥ १५८ ॥

मर्ताऽऽदिभ्यो यः । ७ । २ । १५९ ।

एभ्यो यः स्यात् । मर्त्यः, मृत्यः ॥ १५९ ॥

नवाद् ईन-तन-त्नं च नू चास्य । ७ । २ । १६० ।

नवात् स्वार्थे एते यश्च वा स्युः, तद्योगे च नवम्य-
नूः । नवीनम्, नूतनम्, नूतनम्, नव्यम् ॥ १६० ॥

प्रात् पुराणे नश्च । ७ । २ । १६१ ।

पुराणार्थात् प्रात् न-ईन-तन-जाश्च स्युः । प्रणम्,
प्रीणम्, प्रतनम्, प्रत्नं पुराणम् ॥ १६१ ॥

देवात् तल् । ७ । २ । १६२ ।

स्वार्थे वा स्यात् । देवता ॥ १६२ ॥

होत्राया ईयः । ७ । २ । १६३ ।

स्वार्थे वा स्यात् । होत्रीयम् ॥ १६३ ॥

भेषजादिभ्यः ह्यण् । ७ । २ । १६४ ।

स्वाथं वा स्यात् । भेषज्यम्, आनन्त्यम् ॥ १६४ ॥

प्रज्ञाऽऽदिभ्योऽण् । ७ । २ । १६५ ।

स्वार्थेऽण् वा स्यात् । प्राज्ञः, चाणिजः ॥ १६५ ॥

श्रोत्रौषधि-कृष्णात् शरीर-भेषज-

मृगे । ७ । २ । १६६ ।

एभ्यो यथासङ्ख्यं शरीराद्यर्थेभ्यः स्वार्थेऽण् वा
स्यात् । श्रौत्रं वपुः, औषधं भेषजम्, काष्णो मृगः ॥

कर्मणः सन्दिष्टे । ७ । २ । १६७ ।

सन्दिष्टार्थात् कर्मणः स्वार्थेऽण् वा स्यात् । अन्धे-
नान्योऽन्यस्मै यदाह त्वयेदं कार्यमिति तत्सन्दिष्टम् ।
कार्मणम् ॥ १६७ ॥

वाच इकण् । ७ । २ । १६८ ।

सन्दिष्टार्थात् स्यात् । वाचिकं वक्ति ॥ १६८ ॥

विनयाऽऽदिभ्यः । ७ । २ । १६९ ।

स्वार्थे इकण् वा स्यात् । वैनयिकम् , सामयिकम् ॥

उपायाद् ह्रस्वश्च । ७ । २ । १७० ।

स्वार्थे इकण् वा स्यात् , तद्योगे च ह्रस्वः । औपयि-
कम् ॥ १७० ॥

मृदस्तिकः । ७ । २ । १७१ ।

स्वार्थे वा स्यात् । मृत्तिका, मृत् ॥ १७१ ॥

स-स्नौ प्रशस्ते । ७ । २ । १७२ ।

प्रशस्तार्थात् मृदः सन्नौ वा स्याताम् । मृत्सा,
मृत्स्ना ॥ १७३ ॥

इत्याचार्यहैमचन्द्रविरचितायां सिद्धहैमचन्द्राभिधान-
स्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ सप्तमस्याध्यायस्य
द्वितीयः पादः समाप्तः ॥ ७ । २ ॥

॥ तृतीयः पादः ॥

प्रकृते मयद् । ७ । ३ । १ ।

प्राचुर्येणं प्राधान्येन वा कृतं प्रकृतम् । तदर्थात् स्वार्थे
मयद् स्यात् । अन्नमयम्, पूजामयम् ॥ १ ॥

अस्मिन् । ७ । ३ । २ ।

प्रकृतार्थादस्मिन्निति विषये मयद् स्यात् । अपूपमयं
पर्व ३ ॥

तयोः समूहवच्च बहुषु । ७ । ३ । ३ ।

प्रकृतेऽस्मिन्निति च विषययोर्बह्वर्थात् समूह इव
प्रत्ययः स्यात्, मयद् च । आपूपिकम्, अपूपमयम्
अपूपास्तत्पर्व वा ॥ ३ ॥

निन्द्ये पाशप् । ७ । ३ । ४ ।

निन्द्यार्थात् स्वार्थे पाशप् स्यात् । छान्दसपाशः ॥ ४ ॥

प्रकृष्टे तमप् । ७ । ३ । ५ ।

प्रकृष्टार्थात् तमप् स्यात् । शुक्लतमः, कारकतमः ॥ ५ ॥

द्वयोर्विभज्ये च तरप् । ७ । ३ । ६ ।

द्वयोर्मध्ये प्रकृष्टे विभज्ये च वर्त्तमानात् तरप् स्यात् ।
पटुतरा स्त्री, साङ्काश्यकेभ्यः पाटलिपुत्रका आढ्यतराः ॥

कचित् स्वार्थे । ७ । ३ । ७ ।

यथालक्ष्यं स्वार्थे तरप् स्यात् । अभिन्नतरकम्,
उच्चैस्तराम् ॥ ७ ॥

किम्-त्याद्ये ऽव्ययादसत्त्वे तयोरन्त-

स्याम् । ७ । ३ । ८ ।

किमस्त्याद्यन्ताद् एकारान्तादव्ययोच्च परयोस्तमर्प-
तरपोरन्तस्याम् स्यात्, न चेत् तौ सत्त्वे द्रव्ये वर्त्ते । किन्त-
राम्, किन्तमाम्, पचत्तिराम्, पचत्तितमाम्,
पूर्वाह्णितराम्, पूर्वाह्णितमां भुङ्क्ते, अत्तिराम्, अत्तितमाम्,
असत्त्वं इति किम् ? किन्तरं दारु ॥ ८ ॥

गुणाङ्गाद् वेष्टेयसू । ७ । ३ । ९ ।

गुणप्रवृत्तिहेतुकात् तमपुत्रपोर्विषये यथासद्व्यमेतौ
वा स्याताम् । पटिष्ठः, पट्टतमः । गरीयान्, गुरुतरः ॥ ९ ॥

त्यादेश्च प्रशस्ते रूपम् । ७ । ३ । १० ।

त्याद्यन्तात् नाम्नश्च प्रशस्तार्थाद् रूपम् स्यात् । पच-
तिरूपम्, दस्युरूपम् ॥ १० ॥

अतमवादेरीषदसमाप्ते कल्पप्-देश्यप्-देशी-

यर् । ७ । ३ । ११ ।

१ तिवाद्याख्यातप्रत्ययान्तेभ्य । द्वयधिकविभज्ये प्रकृष्टे तमप्, द्वयो
र्मध्ये विभज्ये प्रकृष्टेऽर्थे तु तरप् स्यात् । पित्वात् सिन्ध्यामपि । इदमनयो रतिशयेन
किं पचति किं तरा पचति । इदमेयामतिशयेन किं पचति किन्तमा पचति ।
एव पचत्तिराम्, पचत्तितमाम् । तयोः तरप्-तमपोरित्यर्थः ।

२ तिवाद्यन्तेभ्यो रूपकल्पपदेश्यपदेशीयप्रत्ययेषु नपुंसकलिङ्गभेदवचने
च भवत, तिवाद्यन्ताना क्रियाप्रधानत्वात् तस्याथ साप्यत्येन लिङ्गसख्याऽसभवात्
यथा प्रशस्तं पचति पचतिरूपम्, द्वित्वे पचतोरूपम्, बहुत्वे पचन्तिरूपम् ।
बभूवरूपम् ईषदसमाप्त गच्छन्ति इति गच्छन्तिकरूपम् । एव देश्यादिष्वपि ।
नाम्नस्तु प्रकृतिलिङ्ग द्विषद्वचनेऽपि च भवत, यथा पट्टदेशीय पुरप्,
पट्टदेशीया स्त्री च । एव पट्टदेशीयौ पुरुषावित्यादि ।

किञ्चिदसमासार्थात् त्याद्यन्तात् तमवान्द्यन्तवर्जादिते
स्युः । पचतिकल्पम्, पचतिदेश्यम्, पचतिदेशीयम्,
पटुकल्पा, पटुदेश्या, पटुदेशीया ॥ ११ ॥

नाम्नः प्राग् बहुर्वा । ७ । ३ । १२ ।

ईपदपरिसमासार्थात् नाम्नः प्राग् बहुर्वा स्यात् ।
बहुपटुः, पटुकल्पः ॥ १२ ॥

न तमवादिः कपोऽच्छिन्नाऽऽदिभ्यः । ७ । ३ । १३ ।

छिन्नादिवर्जाद् यः कप्, तदन्तात् तमवादिर्न स्यात् ।
अयमेषामनयोर्वा प्रकृष्टः पटुकः । अच्छिन्नादिभ्य इति
किम् ? छिन्नकतमः ॥ १३ ॥

अनत्यन्ते । ७ । ३ । १४ ।

अनत्यन्तार्थात् क्यन्तात् तमवादिर्न स्यात् । इदमे-
षामनयोर्वा प्रकृष्टं छिन्नकम्, भिन्नकम् ॥ १४ ॥

यावाऽऽदिभ्यः कः । ७ । ३ । १५ ।

स्वार्थे कः स्यात् । यावकः, मणिकः ॥ १५ ॥

कुमारीक्रीडनेयसोः । ७ । ३ । १६ ।

कुमारीणां यत् क्रीडनं तदर्थाद्, ईयस्वन्ताच्च स्वार्थे
कः स्यात् । कन्दुकः, श्रेयस्कः ॥ १६ ॥

लोहितात् मणौ । ७ । ३ । १७ ।

अस्मात् मण्यर्थात् स्वार्थे को वा स्यात् । लोहितको
मणिः, लोहितो मणिः ॥ १७ ॥

रक्ताऽनित्यवर्णयोः । ७ । ३ । १८ ।

लाक्षादिरक्तार्थाद् अनित्यवर्णार्थाच्च लोहितात् को वा स्यात् । लोहितकः पटः, लोहितकमक्षि कोपेन ॥१८॥

कालात् । ७ । ३ । १९ ।

कज्जलादिरक्तेऽनित्यवर्णे च वर्त्तमानात् कालात् को वा स्यात् । काल एव कालकः पटः, कालकं मुग्वं शोकेन ॥ १९ ॥

शीतोष्णाद् ऋतौ । ७ । ३ । २० ।

आभ्यामृत्वर्थाभ्यां को वा स्यात् । शीतकः, उष्णक ऋतुः ॥ २० ॥

लून-वियातात् पशौ । ७ । ३ । २१ ।

आभ्यां पश्वर्थाभ्यां को वा स्यात् । लूनकः, वियातकः पशु ॥ २१ ॥

स्नाताद् वेदसमाप्तौ । ७ । ३ । २२ ।

अस्यां गम्यायां स्नातात् कः स्यात् । वेदं समाप्य स्नातः स्नातकः ॥ २२ ॥

तनु-पुत्राऽणु-वृहती-शून्यात् सूत्र-कृत्रिम-निपुणा-
ऽऽच्छादन-रिक्ते । ७ । ३ । २३ ।

तन्वादिभ्यो यथासंख्यं सूत्राद्यर्थेभ्यः कः स्यात् । तनुकं सूत्रम्, पुत्रकः कृत्रिमः, अणुको निपुणः, वृत्तिका आच्छादनम्, शून्यको रिक्तः ॥ २३ ॥

भागेऽष्टमात् जः । ७ । ३ । २४ ।

भागार्थादस्मात् प्रो वा स्यात् । आष्टमो भागः ॥२४॥
पष्ठात् । ७ । ३ । २५ ।

अस्माद् भागार्थात् ओ वा स्यात् । षाष्टो भागः ॥

माने कश्च । ७ । ३ । २६ ।

मीयते येन तद्रूपभागार्थात् षष्ठात् को अश्च वा
स्यात् । षष्ठकः, षाष्ठः भागो मानं चेत् । २६ ॥

एकादाकिन् चाऽसहाये । ७ । ३ । २७ ।

असहायार्थादेकाद् आकिन् कश्च स्यात् । एकाकी,
एककः ॥ २७ ॥

प्राक् नित्यात् कप् । ७ । ३ । २८ ।

नित्यसङ्कीर्तनात् प्राग् येऽर्थास्तेषु व्योत्येषु कप् अधिकृतो
ज्ञेयः । कुत्सितोऽल्पोऽज्ञातो वाऽश्वः—अश्वकः ॥ २८ ॥

त्यादि-सर्वाऽऽदेः स्वरेष्वन्त्यात् पूर्वो-

ऽक् । ७ । ३ । २९ ।

त्याद्यन्तस्य, सर्वादेश्च स्वराणां मध्ये योऽन्त्यस्वरः
तस्मात् पूर्वोऽक् स्यात् । प्राग् नित्यात् कुत्सितमल्प
मज्ञातं वा पचति पचतकि, सर्वके. विश्वके ॥ २९ ॥

युष्मदस्मदोऽसोभादिस्यादेः । ७ । ३ । ३० ।

अनयोः स-ओ-भादिचर्जस्याद्यन्तयोः स्वरेष्वन्त्यात्
पूर्वोऽक् स्यात् । त्वयका, मयका । असोभादिस्यादेरिति
किम् ? युष्मकासु, युवकयोः, युवकाभ्याम् ॥ ३० ॥

अव्ययस्य को ढ् च । ७ । ३ । ३१ ।

१ युष्मकासु इति साद, द्वितीयमोक्षरादे, अन्य तु भादे प्रत्युदाहरणं
ज्ञेयम् । एतेषु प्रत्युदाहरणेषु युष्मदस्मदोरन्त्यस्वरात् पूर्वोऽक् पूर्वसूत्रात् नाननेति ।

प्राक् नित्याद्येऽर्थास्तेषु द्योत्येष्वव्ययस्य स्वरात्
पूर्वोऽक स्यात्, तद्योगे, चाऽस्य को द्वे । कुत्सिताद्युच्चैः
उच्चकैः, एवं धिक्, धकिद् ॥ ३१ ॥

तूष्णीकाम् । ७ । ३ । ३२ ।

तूष्णीमो मः प्राक् का इत्यन्तो निपात्यः, प्राक् नित्यात् ।
कुत्सितादि तूष्णीं तूष्णीकामास्ते ॥ ३२ ॥

कुत्सिताऽल्पाऽज्ञाते । ७ । ३ । ३३ ।

कुत्सिताद्यपाधिकार्थात् यथायोगं कवादयः स्युः ।
अश्वकः, पचतकि, उच्चकैः ३३ ॥

अनुकम्पा-तद्युक्तनोत्योः । ७ । ३ । ३४ ।

अनुकम्पायां तद्युक्तायां च नीतीं गम्यायां यथायोगं
कवादयः स्युः । पुत्रकः, स्वपिषकि, पुत्रकः, एहकि,
उत्सङ्गके उपविश, कर्दमकेनाऽसि दिग्धकः ॥ ३४ ॥

अजातेर्नृनाम्नो बहुस्वरात् इयेकेलं

वा । ७ । ३ । ३५ ।

मनुष्यनाम्नो बहुस्वरादनुकम्पायां एते वा स्युः,
न चेत् नृनामजात्यर्थम् । देवियः, देविकः, देविलः, देव-
दत्तकः । अजातेरिति किम् ? महिषकः ॥ ३५ ॥

वोपादेरडाऽकौ च । ७ । ३ । ३६ ।

१ ककारान्तस्याध्ययस्य दकारान्तादेशो भवतीत्यर्थः । यथा धिक्-
इत्यस्य धकि दकारे च जाते धकिद्, पृथक्कृद्दिक्इत्यनयो पृथक्द् द्विरुदिति
स्यात् । षपोऽपवादः । कुत्सितमन्थम शतमुच्चैरित्यर्थः कुत्सिताद्युच्चैरित्युक्तम् ।

२ अनुकम्पितो देवदत्तो देविय इत्यादि । “द्वितीयात् स्वरादूर्ध्वम्”
(७-३-६१) इत्यकारलुक् । एवं ह्य-ह्ल-अह-अषादिष्वपि ।

उपपूर्वाद्जात्यर्थाव धद्भ्रुम्बरात् नृनाम्नोऽनुकम्पाया-
मडाकौ, इय-इक-इलाश्च वा स्युः । उपडः, उपकः, उपियः,
उपिकः, उपिलः, उपेन्द्रदत्तकः ॥ ३६

ऋवर्णोवर्णात् स्वरादेरादेलुक् प्रकृत्या
च । ७ । ३ । ३७ ।

ऋवर्णान्तोवर्णान्ताभ्यां परस्यानुकम्पोत्पन्नस्य स्वारादेः
प्रत्ययस्याऽऽदेर्लुक् स्यात्, लुकि तु सति प्रकृतेः प्रकृतिः ।
मातृयः, मातृकः, मातृलः, वायुयः, वायुकः, वायुलः ।
स्वरादेरिति किम् ? मद्रवाहुकः ॥ ३७ ॥

लुक् युत्तरपदस्य कप्न् । ७ । ३ । ३८ ।

नृनाम्नो यदुत्तरपदं तस्य, "ते लुग्" (पृ० १८२) वा इति
लुकि सति ततः कप्न् स्यात्, अनुकम्पार्या गम्पायाम् ।
देवदत्ता । लुकि, देवी । अनुकम्पिताऽसौ देवका । उत्तर-
पदस्येति किम् ? दत्तिका ॥ ३८ ॥

लुक् चाऽजिनान्तात् । ७ । ३ । ३९ ।

अजिनान्तात् नृनाम्नोऽनुकम्पायां कप्न् स्यात्,
तन्योगे च लुगुत्तरपदस्य । व्याघ्रकः ॥ ३९ ॥

पड्वर्जैकस्वरपुत्रपदस्य स्वरे । ७ । ३ । ४० ।

पड्वर्जमेकस्वरं पूर्वपदं यस्य, तस्योत्तरपदस्यानुक-
म्पाऽर्थे स्वरादौ प्रत्यये लुक् स्यात् । अनुकम्पिनो वागाशी
वाचियः । पड्वर्जेत्पादीति किम् ? उपेन्द्रेण दत्त. उपेन्द्र-
दत्तः, सोऽनुकम्पित उपडः, पडङ्गुलिस्तु पडियः । स्वर
इति किम् ? वागाशीर्दत्तकः ॥ ४० ॥

द्वितीयात् स्वरादूर्ध्वम् । ७ । ३ । ४१ ।

अनुकम्पाऽर्थे स्वरादौ प्रत्यये प्रकृतेर्द्वितीयात् स्वरा-
दूर्ध्वं लुक् स्यात् । देवियः ॥ ४१ ॥

सन्ध्यक्षरात् तेन । ७ । ३ । ४२ ।

अनुकम्पाऽर्थे स्वरादौ प्रत्यये प्रकृतेर्द्वितीयात् सन्ध्यक्ष-
रस्वरादूर्ध्वं तेन सन्ध्यक्षरेण सह लुक् स्यात् । कुबियः,
कुहिकः ॥ ४२ ॥

शेवलाद्यादेस्तृतीयात् । ७ । ३ । ४३ ।

शेवलादिपूर्वपदस्य नृनाम्नोऽनुकम्पाऽर्थे स्वरादौ
प्रत्यये 'तृतीयात् स्वरादूर्ध्वं लुक् स्यात् । शेवलिय,
सुपरियः ॥ ४३ ॥

क्वचित् तुर्यात् । ७ । ३ । ४४ ।

अनुकम्पोत्पन्ने स्वरादौ प्रत्यये यथालक्ष्यं चतुर्थात्
स्वरादूर्ध्वं लुक् स्यात् । बृहस्पतियः । क्वचिदिति किम् ?
उपहः ॥ ४४ ॥

पूर्वपदस्य वा । ७ । ३ । ४५ ।

अनुकम्पाऽर्थे स्वरादौ प्रत्यये पूर्वपदस्य लुग वा
स्यात् । दत्तियः, देवियः ॥ ४५ ॥

ह्रस्वे । ७ । ३ । ४६ ।

'१ आदितो गणनया यस्तृतीयः' स्वरस्ततः परे एकोऽनेके वा वर्णास्तेषां
लुक् स्यात् । अनुगम्पितः शेवलदत्तः इति शेवलिय इत्यत्र इये प्रत्यये परे तृतीयात्
स्वरादूर्ध्वस्य दत्तस्य लुगजातः ।

हरस्वार्थात् यथायोगं कचादिः स्यात् । पट्कः,
पचतकि ॥ ४६ ॥

कुटी-शुण्डाद् रः । ७ । ३ । ४७ ।

आभ्यां ह्रस्वार्थाभ्यां रः स्यात् । कुटीरः, शुण्डारः ॥

शम्या रु-रौ । ७ । ३ । ४८ ।

अस्माद् ह्रस्वार्थादेनौ स्याताम् । शमीरुः, शमीरः ॥

कुत्वा इपः । ७ । ३ । ४९ ।

अस्मात् हरस्वार्थात् इपः स्यात् । कुतुपः ॥४९॥

कासू-गोणीभ्यां तरद् । ७ । ३ । ५० ।

आभ्यां ह्रस्वार्थाभ्यां तरद् स्यात् । कामृतरौ,
गोणीतरौ ॥ ५० ॥

वत्सोक्षाऽश्वर्षभाद् हासे पित् । ७ । ३ । ५१ ।

एभ्यः स्वप्रवृत्तिहेतोर्द्वासे गम्ये तरद् पित् स्यात् ।
वत्सनरः, उक्षतरः, अश्वतरः, ऋषभतरः । ५१ ॥

वैकाद् द्वयोर्निर्धार्ये डतरः । ७ । ३ । ५२ ।

एकाद् द्वयोरेकस्मिन् निर्धार्ये डतरो वा स्यात् ।
एकतरः, एकको वा भवतोः कटः पदुगन्ता विप्रो दण्डी
वा ॥ ५२ ॥

यत्-तत्-किमन्यात् । ७ । ३ । ५३ ।

एभ्यो द्वयोरेकस्मिन्निर्धार्ये वत्तमानेभ्यो डतरः
स्यात् । यतरो भवनोः कटादिस्तर आगच्छेत्, एवं
कतरः, अन्यतरः ॥ ५३ ॥

बहूनां प्रश्ने डतमश्च वा । ७ । ३ । ५४ ।

यदादिभ्यो बहूना मध्ये निर्द्धार्यार्थिभ्यः प्रश्ने डतमो
डतरश्च वा स्यात् । यतमो यतरो वा भवतां कठस्ततर-
स्ततमो वा यातु । एवं कतमः, कतरः । अन्यतमः,
अन्यतरः । पक्षे, यको यो वा । सकः, स वा भवतां
कठ इत्यादि ॥ ५४ ॥

वैकात् । ७ । ३ । ५५ ।

एकाद् बहूनां मध्ये निर्द्धार्यार्थात् डतमो वा स्यात् ।
एकतमः, एककः, एको वा भवतां कठः ॥ ५५ ॥

क्तात् तमवादेश्चानत्यन्ते । ७ । ३ । ५६ ।

क्तान्तात् केवलात् तमवाद्यन्ताच्चानत्यन्तार्थात्
कप् स्यात् । अनत्यन्तं भिन्नं भिन्नकम्, भिन्नतमकम्,
भिन्नतरकम् ॥ ५६ ॥

न सामिवचने । ७ । ३ । ५७ ।

अर्द्धवचने उपपदे अनत्यन्तार्थात् क्तान्तात् केवलात्
तमवाद्यन्ताच्च कप् न स्यात् । सामि अनत्यन्तं भिन्नम्,
अर्द्धमनत्यन्तं भिन्नम् ॥ ५७ ॥

नित्यं अ-ञिनोऽण् । ७ । ३ । ५८ ।

अञिनन्तात् स्वार्थं नित्यमण् स्यात् । व्यावकोशी,
साङ्कोटिनम् ॥ ५८ ॥

विसारिणो मत्स्ये । ७ । ३ । ५९ ।

१ सामि अर्धपर्यायम् । वचनपाठात् पर्यायशब्दानामपि नेमार्धादीनां ग्रहणं स्यात् ।
अर्धमनत्यन्तं भिन्नतमं भिन्नतरम् । अन्ये तु समास एव मन्यन्ते सामिकृन्मित्यादि ।

अस्मात् मत्स्वार्थात् स्वार्थेऽण् स्यात् । वैसारिणो
मत्स्यः । ५९ ॥

पूगादमुख्यकात् ज्यो द्विः । ७ । ३ । ६० ।

नानाजातीया अनियतवृत्तयोऽर्थकामप्रधानाः सङ्घाः
पूगाः । तदर्थात् स्वार्थे ज्यो द्विः स्यात्, न चेत् पूगार्थं
मुख्यार्थकान्तम् । लौहध्वज्यः, लोहध्वजाः । अमुख्यका-
दिति किम् ? देवदत्तकः पूगः ॥ ६० ॥

व्रातादन्त्रियाम् । ७ । ३ । ६१ ।

नानाजातीया अनियतवृत्तयः शरीरायासजीविनः
सङ्घा व्राताः । तदर्थादस्त्रियां स्वार्थे ज्यो द्वि स्यात् ।
कापोतपाक्यः, स्त्री तु कपोतपाका ॥ ६१ ॥

शस्त्रजीविसङ्घात् ज्यङ् वा । ७ । ३ । ६२ ।

एतदर्थात् स्वार्थे द्विर्ज्यङ् वा स्यात् । शार्बर्यः ।
शबरः, पुलिन्दाः । पक्षे, शबरः । सङ्घादिति किम् ?
वागुरः ॥ ६२ ॥

वाहीकेष्वब्राह्मण-राजन्येभ्यः । ७ । ३ । ६३ ।

एषु यः शस्त्रजीविसङ्घो ब्राह्मणराजन्यवर्जः तद-
र्थात् स्वार्थे द्विर्ज्यङ् स्यात् । कौण्डीविश्यः, कुण्डीविशाः ।
अब्राह्मणेत्यादीति किम् ? गौपालि, राजन्यः ॥ ६३ ॥

वृकात् टेण्यण् । ७ । ३ । ६४ ।

वृकात् शस्त्रजीविसङ्घार्थात् स्वार्थे टेण्यण् द्विः
स्यात् । वार्केण्यः ॥ ६४ ॥

यौधेयाऽऽदेरञ् । ७ । ३ । ६५ ।

एभ्यः शस्त्रजीविसंघार्थेभ्योऽञ् द्विः स्यात् । यौधेयः,
घार्तेयः ॥ ६५ ॥

पश्वर्दिरेण् । ७ । ३ । ६६ ।

एभ्यः शस्त्रजीविसंघार्थेभ्यः स्वार्थेऽण् द्विः स्यात् ।
पार्श्वः, राक्षसः ॥ ६६ ॥

दामन्यादेरीयः । ७ । ३ । ६७ ।

एभ्यः शस्त्रजीविसंघार्थेभ्यः स्वार्थे ईयो द्विः स्यात् ।
दामनीयः, औलपीयः ॥ ६७ ॥

श्रुमत्-शमीवत्-शिखावत्-शालावदृर्णावत्-विद-

भृदभिजितो गोत्रेऽणो यञ् । ७ । ३ । ६८ ।

एभ्यो गोत्राऽणन्तेभ्यः स्वार्थे यञ् द्विः स्यात् ।
श्रीमत्यः, शामीवत्यः, शैखावत्यः, शालावत्यः, और्णा-
वत्यः, वैदभृत्यः, आभिजित्यः ॥ ६८ ॥

समासान्तः । ७ । ३ । ६९ ।

अतः परं विधास्यमानं समासस्यावयवः स्यात्,
ततस्तस्य तत्तत्समाससंज्ञा । सुजम्भे, सुजम्भानौ स्त्रियौ,
उपधुरम्, छिधुरी, स्रक्च्यचिनी ॥ ६९ ॥

न किमः क्षेपे । ७ । ३ । ७० ।

१ इदमपि तत्सुप्रम् । पादपरिगमार्थं यादस्यानुवृत्तिः । अतः परं ये प्रत्यय
वक्ष्यन्ते तं गणागत्यान्ता अवयवा भास्वि तदपहनेन गृह्यन्ते । प्रयोक्तव्य
यास्य षट्पदीति-भ्यः पर्याभास-द्विगु-द्वन्द्व-वर्गभारवादिगणागत्या ।

निन्दार्थात् किम्: परं यद् ऋगादिस्तदन्तात्समासात्
समासान्तो न स्यात्। किंबू: , किंसन्वा। क्षेप इति
किम् ? केपां राजा किराजः ॥ ७० ॥

नञ्त्तत्पुरुषात् । ७ । ३ । ७१ ।

अस्मात् समासान्तो न स्यात्। अनृक्, अराजा।
तत्पुरुषादिति किम् ? न विद्यते घृ: अस्याधुरं शकटम् ॥

पूजा-स्वते: प्राक् टात् । ७ । ३ । ७२ ।

पूजार्थस्वतिभ्यां परं यद् ऋगादि तदन्तात् टात् प्राग् यः
समासान्तः, स न स्यात्। सुघृ:, अतिवूरियम्। पूजेति
किम् ? अतिराजोऽरिः। प्राग् टादिति किम् ? स्वहृलं
काष्ठम् ॥ ७२ ॥

वहोर्डः । ७ । ३ । ७३ ।

डस्य प्राप्त्यैतस्ततः समासान्तो डः कच्च न स्यात्।
उपवहवो घटाः। ड इति किम् ? प्रियवहुकः ॥ ७३ ॥

इच् युद्धे । ७ । ३ । ७४ ।

युद्धे यः समास उक्तस्तस्मादिच् समासान्तः स्यात्।
केशाकेशि ॥ ७४ ॥

द्विदण्ड्यादिः । ७ । ३ । ७५ ।

एते इजन्ताः साधवः स्युः। द्विदण्डि हन्ति, उभा-
दन्ति ॥ ७५ ॥

ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत् । ७ । ३ । ७६ ।

१ कुत्सिताऽप्योऽत्र किशब्द कुत्सित सखा किंसखा, एवं किराजत्यादियु क्षेपार्थत्वान्
समासान्तात्त्व न किं तु "किं क्षेप" (५० १५२) सूत्रेण तत्पुरुष्य कर्मधारय
समास। त्वं समासान्तत्वे तु कस्य केपां वा राजा किराज इत्यत्र "राजन्
सत्वे (७-३-१०३) सूत्रादत्र स्थान्।

ऋगाद्यन्तात् समासादत् समासान्तः स्यात् ।
अर्द्धर्चः, त्रिपुरम्, जलपथः, द्वीपम् ॥ ७३ ॥

धुरोऽनक्षस्य । ७ । ३ । ७७ ।

धुरन्तात् समासादत् समासान्तः स्यात्, चेद् धूर्नाक्ष-
स्य । राजधुरा । अनक्षस्येति किम् ? अक्षधूः ॥ ७७ ॥

। सङ्ख्या-पाण्डूदक्-कृष्णाद् भूमेः । ७ । ३ । ७८ ।

सङ्ख्याऽर्थात् पाण्ड्वादेश्च परो यो भूमिस्तदन्तादत्
समासान्तः स्यात् । द्विभूमम्, पाण्डुभूमम्, उदग्भूमम्,
कृष्णभूमम् ॥ ७८ ॥

उपसर्गादध्वनः । ७ । ३ । ७९ ।

उपसर्गाद् धातुयोग्यात् प्रादेः परादध्वनो अः समा-
सान्तः स्यात् । प्राध्वो रथः ॥ ७९ ॥

समवाऽन्धात् तमसः । ७ । ३ । ८० ।

एभ्यः परो यस्तमस् तदन्तादत् समासान्तः स्यात् ।
सन्तमसम्, अवतमसं, अन्धतमसम् ॥ ८० ॥

तप्तान्ववाद् रहसः । ७ । ३ । ८१ ।

तप्तादिपूर्वा यो रहस् तदन्तादः समासान्तः स्यात् ।
तप्तरहसम्, अनुरहसम्, अवरहसम् ॥ ८१ ॥

प्रत्यन्ववात् साम-लोमः । ७ । ३ । ८२ ।

एभ्यः परौ यौ सामलोमानौ, तदन्तादः समासान्तः
स्यात् । प्रतिसामम्, अनुसामम्, अवसामम्, प्रतिलोमः,
अनुलोमः, अवलोमः ॥ ८२ ॥

ब्रह्म-हस्ति-राजपल्याद् वर्चसः । ७ । ३ । ३८ ।

ब्रह्मादिपूर्वाद् वचंसन्तादत् समासान्तः स्यात् ।
ब्रह्मवचंसम्, हस्तिवचंसम्, राजवचंसम्, पत्न्यवचंसम् ॥

प्रतेरुरसः सप्तम्याः । ७ । ३ । ८४ ।

प्रतिपूर्वात् सप्तम्यन्तोरसन्ताददन्तः स्यात् । प्रत्युर-
सम् । सप्तम्या इति किम् ? पत्युरः ॥ ८४ ॥

अक्षणोऽप्राण्यङ्गे । ७ । ३ । ८५ ।

अप्राण्यङ्गार्थादक्ष्यन्ताददन्तः स्यात् । लवणाक्षम् ।
अप्राण्यङ्ग इति किम् ? अजाक्षि ॥ ८५ ॥

सम्कटाभ्याम् । ७ । ३ । ८६ ।

आभ्यां परादक्ष्यन्ताददन्तः स्यात् । समक्षम् ,
कटाक्षः ॥ ८६ ॥

प्रति-परोऽनोरव्ययीभावात् । ७ । ३ । ८७ ।

प्रत्यादिपूर्वाद्दक्ष्यन्तादव्ययीभावादत् स्यात् । प्रत्य-
क्षम् , परीक्षम् , अन्वक्षम् ॥ ८७ ॥

अनः । ७ । ३ । ८८ ।

अन्नन्तादव्ययीभावादः स्यात् । उपतक्षम् ॥ ८८ ॥

नपुंसकाद्वा । ७ । ३ । ८९ ।

अन्नन्तं यत् क्लीबं तदन्तादव्ययीभावादद् वा स्यात् ।
उपचर्मम्, उपचम्म ॥ ८९ ॥

गिरि-नदी-पौर्णमास्याप्रहायण्यपञ्चम-

वर्ग्याद् वा । ७ । ३ । ९० ।

एतदन्तात् पञ्चमवर्गवर्जवर्गान्ताच्चाव्ययीभावादद् वा
स्यात् । अन्तगिरम्, अन्तगिरि । उपनदम्, उपनदि ।

उपपौर्णमासन्, उपपौर्णमासि । उपाग्रहायणम्, उपाग्रहा-
यणि । उपस्रुचम्, उपस्रुक् ॥ ९० ॥

संख्याया नदी-गोदावरीभ्याम् । ७ । ३ । ९१ ।

सङ्ख्यायार्थात् परौ यावेतौ तदन्तादव्ययीभावादः
स्यात् । पञ्चनदम्, द्विगोदावरम् ॥ ९१ ॥

शरदादेः । ७ । ३ । ९२ ।

शरदाद्यन्तादव्ययीभावादत् स्यात् । उपशरदम्,
प्रतित्यदम् ॥ ९२ ॥

जराया जरस् च । ७ । ३ । ९३ ।

जरायान्तादव्ययीभावादत् स्यात्, तद्योगे च जराया
जरस् । उपजरसम् ॥ ९३ ॥

सरजसोपशुनाऽनुगवम् । ७ । ३ । ९४ ।

एतेऽव्ययीभावा अदन्ता निपात्याः । सरजसं भुङ्क्ते,
उपशुनमास्ते, अनुगवमनेः ॥ ९४ ॥

जात-महद्-वृद्धादुक्षः कर्मधारयात् । ७ । ३ । ९५ ।

एभ्यः परो य उक्षा, तदन्तात् कर्मधारयादत् स्यात् ।
जातोक्षः, महोक्षः, वृद्धोक्षः । कर्मधारयादिति किम् ?
जातस्योक्षा जातोक्षा ॥ ९५ ॥

स्त्रियाः पुंसो द्वन्द्वाच्च । ७ । ३ । ९६ ।

स्त्रियाः परो यः पुमान्, तदन्तात् द्वन्द्वात् कर्मधार-
याच्चाऽत् स्यात् । स्त्रीपुंसौ, स्त्रीपुंसः शिखण्डी ॥ ९६ ॥

१ गामन्वायतमनुगवम् । "द्विषेऽनु." (५० १३६) सूत्रात् समासः ।
अन. दाकटमित्यर्थः ।

ऋक्साम-ऋग्यजुष-धेन्वनडुह-वाङ्मनसाऽ-
होरात्र-रात्रिदिव-नक्तंदिवाऽहर्दि-
वोर्वष्ठीव-पदष्ठीवाऽक्षिभ्रुव-दारग-
वम् । ७ । ३ । ९७ ।

एते द्वन्द्वा अदन्ता निपात्याः । ऋक्सामे, ऋग्य-
जुषम्, धेन्वनडुही, वाङ्मनसे, अहोरात्रः, रात्रिदिवम्,
नक्तंदिवम्, अहर्दिवम्, ऊर्वष्ठीवम्, पदष्ठीवम्, अक्षि-
भ्रुवम्, दारगवम् ॥ ९७ ॥

चवर्ग-द-प-हः समाहारे । ७ । ३ । ९८ ।

एतदन्ताद् द्वन्द्वात् समाहारार्थाद्दत् स्यात् । वाक्त्व-
चम्, संपद्विपदम्, वाक्त्ववचम्, छत्रोपानहम् ।
समाहार इति किम् ? प्रावृट्शरद्भ्याम् ॥ ९८ ॥

द्विगोरन्नहोऽट् । ७ । ३ । ९९ ।

अन्नन्तादहन्नन्ताच्च समाहारार्थाद् द्विगोरट् स्यात् ।
पञ्चतक्षी, पञ्चतक्षम्, द्वयहः । द्विगोरिति किम् ? समहः ॥

द्वि-त्रेरायुषः । ७ । ३ । १०० ।

आभ्यां परो य आयुष्, तदन्तात् समाहारार्थाद् द्वि-
गोरट् स्यात् । द्वयायुषम्, त्रयायुषम् ॥ १०० ॥

वाऽञ्जलेरलुकः । ७ । ३ । १०१ ।

द्वित्रिभ्यां परो योऽञ्जलिः, तदन्ताद् द्विगोरट् वा
स्यात्, न चेद् द्विगुस्तद्वितलुगन्तः ॥ द्वयञ्जलम्, द्वयञ्जलि ।
त्र्यञ्जलमयम्, त्र्यञ्जलिमयम् । अलुक इति किम् ? द्वयञ्ज-
लिर्घटः ॥ १०१ ॥

खार्या वा । ७ । ३ । १०२ ।

खार्यन्ताद् द्विगोरलुकोऽह् वा स्यात् । द्विखारम्,
द्विखारि । पञ्चखारधनः, पञ्चखारीधनः ॥ १०२ ॥

वाऽर्द्धाच्च । ७ । ३ । १०३ ।

अर्द्धात्परा या खारी, तदन्तात् समासादलुकोऽह् वा
स्यात् । अर्द्धखारम्, अर्द्धखारी ॥ १०३ ॥

नावः । ७ । ३ । १०४ ।

अर्थात् परो यो नौः, तदन्तात् समासाद् द्विगोश्वा-
ऽलुकोऽह् स्यात् । अर्द्धनावम्, अर्द्धनावी, पञ्चनावम् ।
अलुक इत्येव ? द्विनौः ॥ १०४ ॥

गोस्तत्पुरुषात् । ७ । ३ । १०५ ।

गवन्तात् तत्पुरुषादलुकोऽह् स्यात् । राजगवी ।
तत्पुरुषादिति किम् ? चित्रगुः । अलुक इत्येव ? पञ्चगुः
पटः ॥ १०५ ॥

राजन-सखेः । ७ । ३ । १०६ ।

एतदन्तात् तत्पुरुषादह् स्यात् । पञ्चराजी, राजसखः ॥

राष्ट्राऽऽख्याद् ब्रह्मणः । ७ । ३ । १०७ ।

राष्ट्रार्थात् परो यो ब्रह्मा, तदन्तात् तत्पुरुषादह् स्यात् ।
सुराष्ट्रब्रह्मः । राष्ट्राऽऽख्यादिति किम् ? देवब्रह्मा नारदः ॥

कु-महद्भ्यां वा । ७ । ३ । १०८ ।

आभ्यां परो यो ब्रह्मा, तदन्तात् तत्पुरुषादह् वा स्यात् ।
कुब्रह्मः, कुब्रह्मा । महाब्रह्मः, महाब्रह्मा ॥ १०८ ॥

ग्राम-कौटात् तक्षणः । ७ । ३ । १०९ ।

आभ्यां परो यस्तक्षा, तदन्तात् तत्पुरुषादद् स्यात् ।
ग्रामतक्षः, कौटतक्षः ॥ १०९ ॥

गोष्ठाऽतेः शुनः । ७ । ३ । ११० ।

आभ्यां परो यः श्वा, तदन्तात् तत्पुरुषादद् स्यात् ।
गोष्ठश्वः, अतिश्वो वराहः ॥ ११० ॥

प्राणिन उपमानात् । ७ । ३ । १११ ।

प्राण्यर्थादुपमानात् परो य श्वा, तदन्तात् तत्पुरुषादद्
स्यात् । व्याघ्रश्वः । प्राणिन इति किम् ? फलकश्वा ॥ १११ ॥

अप्राणिनि । ७ । ३ । ११२ ।

अप्राण्यर्थ उपमानवाची यः श्वा, तदन्तात् तत्पुरुषादद्-
स्यात् । आकर्षश्वः । अप्राणिनीति किम् ? वानरश्वा ॥

पूर्वोत्तर-मृगाच्च सकथनः । ७ । ३ । ११३ ।

एभ्य उपमानार्थाच्च परो यः सकथिः, तदन्तात् तत्पुरुषादद्
स्यात् । पूर्वसकथम्, उत्तरसकथम्, मृगसकथम्, फल-
कसकथम् ॥ ११३ ॥

उरसोऽग्रं । ७ । ३ । ११४ ।

अग्रं मुखं प्रधानं वा । तदर्थो य उरस्, तदन्तात् त
त्पुरुषादद् स्यात् । अश्वोरसं सेनायाः, अश्वोरसं कवि-
कम् ॥ ११४ ॥

सरोऽनोऽग्रमाऽयसो जाति-नाम्नोः । ७ । ३ । ११५ ।

एतदन्तात् तत्पुरुषादद् स्यात्, यथासम्भवं जातावर्थे
संजाविषये च । जालसरसम्, उपानसम्, स्थूलाश्मः,
कालायसम् । जातिनाम्नोरिति किम् ? परमसरः ॥ ११५ ॥

अहः । ७ । ३ । ११६ ।

अहन्नन्तात् तत्पुरुषादह स्यात् । परमाहः ॥ ११६ ॥

सङ्ख्यातादहश्च वा । ७ । ३ । ११७ ।

सङ्ख्यातात् परो योऽहा, तदन्तात् तत्पुरुषादह स्यात्,
अहश्च वाऽहः । सङ्ख्याताहः, सङ्ख्याताहः ॥ ११७ ॥

सर्वांश-सङ्ख्याऽव्ययात् । ७ । ३ । ११८ ।

सर्वादंशार्थात् संख्याार्थादव्ययाच्च परो योऽहा, तद-
न्तात् तत्पुरुषादह स्यात्, अहश्चाहः । सर्वाहः, पूर्वाहः,
द्व्यहः षट्, अत्यही कथा ॥ ११८ ॥

सङ्ख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रे-

रत् । ७ । ३ । ११९ ।

एभ्यः, सर्वांशादेश्च परो यो रात्रिः, तदन्तात्
तत्पुरुषादत् स्यात् । सङ्ख्यातरात्रः, एकरात्रः, पुण्यरात्रः,
वर्षारात्रः, दीर्घरात्रः, सर्वरात्रः, पूर्वरात्रः, द्विरात्रः,
त्रिरात्रः, अतिरात्रः ॥ ११९ ॥

पुरुषायुष-द्विस्ताव-त्रिस्तावम् । ७ । ३ । १२० ।

एते तत्पुरुषा अदन्ता निपात्याः । पुरुषायुषम्,
द्विस्तावा, त्रिस्तावा वेदिः ॥ १२० ॥

श्वसो वसीयसः । ७ । ३ । १२१ ।

श्वसः परो यो वसीयान्, तदन्तात् तत्पुरुषादत्
स्यात् । श्वोवसीयसम् ॥ १२१ ॥

निसश्च श्रेयसः । ७ । ३ । १२२ ।

निसः, श्वसश्च परो यः श्रेयान्, तदन्तात् तत्पुरुषा-
दत् स्यात् । निःश्रेयसम्, श्वःश्रेयसम् ॥ १२२ ॥

नञव्ययात् सङ्ख्याया डः । ७ । ३ । १२३ ।

आभ्यां परो यः सङ्ख्यार्थः, तदन्तात् तत्पुरुषात् डः
स्यात् । अदशाः, निस्त्रिंशः खड्गः ॥ १२३ ॥

सङ्ख्याऽव्ययादङ्गुलेः । ७ । ३ । १२४ ।

आभ्यां परो योऽङ्गुलिः, तदन्तात् तत्पुरुषात् डः स्यात् ।
अङ्गुलम्, निरङ्गुलम् ॥ १२४ ॥

बहुव्रीहेः काष्ठे टः । ७ । ३ । १२५ ।

काष्ठार्थादङ्गुल्यन्ताद् बहुव्रीहेः टः स्यात् । अङ्गुलं
काष्ठम् । काष्ठ इति किम् ? पञ्चाङ्गुलिर्हस्तः ॥ १२५ ॥

सकत्थ्यक्षणाः स्वाङ्गे । ७ । ३ । १२६ ।

स्वाङ्गार्थो यौ सकत्थ्यक्षी, तदन्ताद् बहुव्रीहेः टः
स्यात् । दीर्घसक्थी, स्वक्षी । स्वाङ्ग इति किम् ? दीर्घ-
सक्थि अनः ॥ १२६ ॥

द्वित्रैर्मूर्ध्नो वा । ७ । ३ । १२७ ।

आभ्यां परो यो मूर्द्धा, तदन्ताद् बहुव्रीहेः टो वा
स्यात् । द्विमूर्द्धः, द्विमूर्द्धा । त्रिमूर्द्धः, त्रिमूर्द्धा ॥ १२७ ॥

प्रमाणी-सङ्ख्यात् डः । ७ । ३ । १२८ ।

प्रमाण्यन्तात्, सङ्ख्याऽर्थाच्च बहुव्रीहेर्डः स्यात् । स्त्री-
प्रमाणाः कुटुम्बिनः, द्वित्राः ॥ १२८ ॥

सुप्रात-सुश्र-सुदिव-शारिकुक्ष-चतुरस्रैणीप-

दाऽजपद-प्रोष्ठपद-भद्रपदम् । ७ । ३ । १२९ ।

एते बहुव्रीहयो ङान्ता निपात्याः । सुप्रातो ना,
सुश्रः, सुदिवः, शारिकुक्षः, चतुरस्रः एणीपदः, अजपदः,
प्रोष्ठपदः, भद्रपदः ॥ १२९ ॥

पूरणीभ्यस्तत्प्राधान्येऽप् । ७ । ३ । १३० ।

पूरणप्रत्ययान्ता या स्त्री, तदन्ताद् बहुव्रीहेरप् स्यात्, पूरण्याः प्राधान्ये समासार्थत्वे सति । कल्याणीपञ्चमारात्रयः । तत्प्राधान्य इति, किम् ? कल्याणपञ्चमीकः पक्षः ॥ १३० ॥

नञ्-सु-व्युप-त्रेश्चतुरः । ७ । ३ । १३१ ।

एभ्यो यश्चत्वाः, तदन्ताद् बहुव्रीहेरप् स्यात् । अचतुरः, सुचतुरः, विचतुरः, उपचतुराः, त्रिचतुराः ॥ १३१ ॥

॥ अन्तर्-बहिर्भ्यां लोमः । ७ । ३ । १३२ ।

आभ्यां परो यो लोमा, तदन्ताद् बहुव्रीहेरप् स्यात् । अन्तर्लोमः, बहिर्लोमः प्रावारः ॥ १३२ ॥

भात् नेतुः । ७ । ३ । १३३ ।

नक्षत्रार्थात् परो यो नेता, तदन्ताद् बहुव्रीहेरप् स्यात् । मृगनेत्रा निशा ॥ १३३ ॥

नाभेर्नाम्नि । ७ । ३ । १३४ ।

नाभ्यन्ताद् बहुव्रीहेर्नाम्नप् स्यात् । पद्मनाभः । नाग्नीनि किम् ? विकृतितवारिजनाभिः ॥ १३४ ॥

नञ्-ब्रह्मोर्ऋचो माणव-चरणे । ७ । ३ । १३५ ।

आभ्यां-परो य ऋक्, तदन्ताद् बहुव्रीहेरप् स्यात् । यथासङ्ख्यं माणवे चरणे चार्थे । अनृचो माणवः, बह्वृचश्चरणः । माणवचरण इति किम् ? अनृकं साम, बह्वृकं सूक्तम् ॥ १३५ ॥

नञ्-सु-दुर्भ्यः सक्ति-सक्तिथ-हलेर्वा । ७ । ३ । १३६ ।

नप्रादेः परो यः सक्तथयादिः तदन्ताद् बहुव्रीहेरप्
(चा ?) स्यात् । असक्तः, असक्तिः । सुसक्तः, सुसक्तिः ।
दुःसक्तः, दुःसक्तिः । एवमसक्तथः, असक्तित्थः ।
अहलः, अहलिः ॥ १३६ ॥

प्रजाया अस्र । ७ । ३ । १३७ ।

नप्रादिपूर्वपदात् प्रजान्ताद् बहुव्रीहेरस्त् स्यात् ।
अप्रजाः, सुप्रजाः, दुःप्रजाः ॥ १३७ ॥

मन्दाऽल्पाच्च मेधायाः । ७ । ३ । १३८ ।

आभ्यां नप्रादिभ्यश्च परो यो मेधाशब्दः, तदन्ताद्
बहुव्रीहेरस्त् स्यात् । मन्दमेधाः, अल्पमेधाः, अमेधाः,
सुमेधाः, दुर्मेधा ना ॥ १३८ ॥

जातेरीयः सामान्यवृत्ति । ७ । ३ । १३९ ।

जात्यन्ताद् बहुव्रीहेरीयः स्यात् । सामान्याश्रयेऽन्य-
पदार्थे । ब्राह्मणजातीयः । सामान्यवतीति किम् ? बहुजा-
तिर्ग्रामः ॥ ३९ ॥

भृतिप्रत्ययात् मासाद् इकः । ७ । ३ । १४० ।

भृत्यर्थाद् यः प्रत्ययस्तदन्तात् परो यो मामः, तदन्ताद्
बहुव्रीहेरिकः स्यात् । पञ्चको मासोऽस्य पञ्चकमासिकः ।
मासादिति किम् ? पञ्चकदिवसकः ॥ १४० ॥

द्विपदाद् धर्मादन् । ७ । ३ । १४१ ।

धर्मान्ताद् द्विपदाद् बहुव्रीहेरन् स्यात् । माधुधर्मा ।
द्विपदादिति किम् ? परमस्वधर्मः ॥ १४१ ॥

सु-हरित-तृण-सोमात् जम्भात् । ७ । ३ । १४२ ।

एभ्यः परो यो जम्भस्तदन्ताद् बहुव्रीहेरन् स्यात् ।
सुजम्भा , हरितजम्भा, तृणजम्भा, सोमजम्भा ना ॥

दक्षिणेर्मा व्याधयोगे । ७ । ३ । १४३ ।

अयं बहुव्रीहिरन्तो निपात्यः, व्याधेन योगे सति ।
ईर्मं बहु व्रणं वा । दक्षिणेर्मा मृगः । व्याधयोग इति
किम् ? दक्षिणेर्मः पशुः ॥ १४३ ॥

सु-पूत्युत्-सुरभेर्गन्धाद् इद् गुणे । ७ । ३ । १४४ ।

एभ्यः परो गुणार्थो यो गन्धः, तदन्ताद् बहुव्रीहेरित्
स्यात् । सुगन्धि, एतिगन्धि, उद्गन्धि, सुरभिगन्धि
द्रव्यम् । गुण इति किम् ? द्रव्ये, सुगन्ध आपणिकः ॥

वाऽऽगन्तो । ७ । ३ । १४५ ।

स्वादिभ्यः पर आहार्यगुणार्थो यो गन्धः, तदन्ताद् ब-
हुव्रीहेरिद् वा भ्यात् । सुगन्धिः, सुगन्धो वा कायः । एवं
पृतिगन्धिः, पृतिगन्धः । उद्गन्धिः, उद्गन्धः । सुरभि-
गन्धिः, सुरभिगन्धः ॥ १४५ ॥

वाऽल्पे । ७ । ३ । १४६ ।

अल्पार्थो यो गन्धः, तदन्ताद् बहुव्रीहेरिद् वा भ्यात् ।
मृपगन्धि, मृपगन्धं भोजनम् ॥ १४६ ॥

योपमानात् । ७ । ३ । १४७ ।

उपमानात् परो यो गन्धः, तदन्ताद् बहुव्रीहेरिद् वा
भ्यात् । उपप्लगन्धि, उपप्लगन्धं मृगम् ॥ १४७ ॥

पात् पादस्याऽहस्त्यादेः । ७ । ३ । १४८ ।

हस्त्यादिवर्जादुपमानात् परस्य बहुव्रीहौ पादस्य पाद्
स्यात् । व्याघ्रपात् । अहस्त्यादेरिति किम् ? हस्तिपादः,
अश्वपादः ॥ १४८ ॥

कुम्भपद्यादिः । ७ । ३ । १४९ ।

एते कृतपदन्ता ङ्यन्ता एव बहुव्रीहयो निपात्पाः ।
कुम्भपदी, जालपदी ॥ १४९ ॥

सु-सङ्ख्यात् । ७ । ३ । १५० ।

सोः सङ्ख्यायाश्च परस्य पादस्य बहुव्रीहौ पात् स्यात् ।
सुपाद् , द्विपात् ॥ १५० ॥

वयसि दन्तस्य दतुः । ७ । ३ । १५१ ।

सुपूर्वस्य सङ्ख्यापूर्वस्य च दन्तस्य बहुव्रीहौ वयसि
गम्ये दतुः स्यात् । सुदन् कुमारः, द्विदन् बालः । वयसीति
किम् ? सुदन्तः ॥ १५१ ॥

स्त्रियां नाम्नि । ७ । ३ । १५२ ।

बहुव्रीहौ स्त्रियां नाम्नि दन्तस्य दतुः स्यात् । अयो-
दती । स्त्रियामिति किम् ? वज्रदन्तः ॥ १५२ ॥

श्यावाऽरोकाद्वा । ७ । ३ । १५३ ।

आभ्यां परस्य दन्तस्य बहुव्रीहौ दतुर्वा स्यात् , नाम्नि ।
श्यावदन् , श्यावदन्तः । अरोकदन् , अरोकदन्तः ॥ १५३ ॥

वाऽग्रान्त-शुद्ध-शुभ्र-वृष-वराहाऽहि-मृषिक-शिख-
रात् । ७ । ३ । १५४ ।

अग्रान्तात् , शुद्धादिभ्यश्च परस्य दन्तस्य बहुव्रीहौ
दतुर्वा स्यात् । कुङ्गमलाग्रदन् , कुङ्गमलाग्रदन्तः । शुद्धदन् ,

शुद्धदन्तः । शुभ्रदन् , शुभ्रदन्तः । वृषदन् , वृषदन्तः ।
 वराहदन् , वराहदन्तः । अहिदन् , अहिदन्तः । मूषि-
 कदन् , मूषिकदन्तः । शिखरदन् , शिखरदन्तः ॥ १५४ ॥

सं-प्रात् जानोर्जु-ज्ञौ । ७ । ३ । १५५ ।

आभ्यां परस्य जानोर्बह्व्रीही जुज्ञौ स्याताम् । संजुः,
 संजः । प्रजुः, प्रज्ञः ॥ १५५ ॥

बोध्वात् । ७ । ३ । १५६ ।

ऊध्वात् परस्य जानोर्बह्व्रीही जुज्ञौ वा स्याताम् ।
 ऊर्ध्वजुः, ऊर्ध्वज्ञः, ऊर्ध्वजालुः ॥ १५६ ॥

सुहृद्-दुहृद् मित्राऽमित्रे । ७ । ३ । १५७ ।

सुदुर्भां परस्य हृदयस्य बह्व्रीही यथासंख्यं मित्रेऽ-
 मित्रे चार्थं हृद् निपात्यः॥ सुहृन् मित्रम् । दुहृद् अमित्रः ।
 मित्रामित्र इति किम् ? सुहृदयो मुनिः, दुहृदयो व्याधः ॥

धनुषो धन्वन् । ७ । ३ । १५८ ।

बह्व्रीही स्यात् । शार्ङ्गधन्वा ॥ १५८ ॥

वा नाम्नि । ७ । ३ । १५९ ।

धनुषो बह्व्रीही धन्वन् वा स्यात् , नाम्नि । पुष्प-
 धन्वा , पुष्पधनुः ॥ १५९ ॥

खर-खुरात् नासिकाया नस् । ७ । ३ । १६० ।

आभ्यां परस्य नासिकाया बह्व्रीही नम् स्यात् ,
 नाम्नि । खरणाः, खुरणाः ॥ १६० ॥

अस्थूलाच्च नसः । ७ । ३ । १६१ ।

स्थूलवर्जात् खरखुराभ्यां च परस्या नासिकाया बहु-
व्रीही नसः स्यात्, नाग्नि । द्रुणसः, खरणसः, खुरणसः।
अस्थूलादिति किम् ? स्थूलनासिकः ॥ १६१ ॥

उपसर्गात् । ७ । ३ । १६२ ।

अस्मात् परस्या नासिकाया बहुव्रीही नसः स्यात् ।
प्रणसं मुग्वम् ॥ १६२ ॥

वेः खु-खू-ग्रम् । ७ । ३ । १६३ ।

वेरुपसर्गात् परस्या नासिकाया बहुव्रीहावेते स्युः ।
विखुः, विखूः, विग्रः ॥ १६३ ॥

जायाया जानिः । ७ । ३ । १६४ ।

जायाशब्दस्य जानिर्बहुव्रीही स्यात् । युवजानिः॥

व्युदः काकुदस्य लुक् । ७ । ३ । १६५ ।

आभ्यां परस्यास्य बहुव्रीही लुक् स्यात् । विकाकुत्,
उत्काकुत् ॥ १६५ ॥

पूर्णाद् वा । ७ । ३ । १६६ ।

पूर्णात् परस्य काकुदस्य बहुव्रीही लुग वा स्यात् ।
पूर्णकाकुत्, पूर्णकाकुदः ॥ १६६ ॥

ककुदस्याऽवस्थायाम् । ७ । ३ । १६७ ।

अस्य बहुव्रीही चयसि गम्ये लुक् स्यात् । पूर्णककुद्
युवा, अककुद् बालः ॥ १६७ ॥

त्रिककुद् गिरौ । ७ । ३ । १६८ ।

गिरावर्थे त्रेः परस्य ककुदस्य बहुव्रीहौ ककुत्रिपात्य।
त्रिककुद् गिरिः ॥ १६८ ॥

स्त्रियामूधसो न् । ७ । ३ । १६९ ।

स्त्र्यर्थस्योधसो बहुव्रीहौ न स्यात् । कुण्डोधनी गौः॥

इनः कच् । ७ । ३ । १७० ।

इन्नन्ताद् बहुव्रीहेः स्वयर्थात् कच् स्यात् । बहुदण्डिका
सेना ॥ १७० ॥

ऋत्-नित्यदितः । ७ । ३ । १७१ ।

ऋदन्तात्, नित्यं दिदादेशो यस्मात्, तदन्ताच्च
बहुव्रीहेः कच् स्यात् । बहुकर्तृकः । बहुनदीको देशः ।
नित्येति किम् ? पृथुश्रीः ॥ १७१ ॥

दध्युरस्-सर्पिष्-मधूपानत्-शालेः । ७ । ३ । १७२ ।

एतदन्ताद् बहुव्रीहेः कच् स्यात् । प्रियदधिकः, प्रियो-
रस्कः, बहुसर्पिष्कः, अमधुकः, बहूपानत्कः, अशालिकः॥

पुमनडुत्-नौ-पयो-लक्ष्म्या एकत्वे । ७ । ३ । १७३ ।

एकार्थां येऽमी, तदन्ताद् बहुव्रीहेः कच् स्यात् । अपुं-
स्कः, प्रियानडुत्कः, अनौकः, अपयस्कः, सुलक्ष्मीकः ।
एकत्व इति किम् ? द्विपुमान् ॥ १७३ ॥

नञोऽर्थात् । ७ । ३ । १७४ ।

नञः परो योऽर्थः तदन्ताद् बहुव्रीहेः कच् स्यात् ।
अनर्थकं वचः ॥ १७४ ॥

शेषाद्वा । ७ । ३ । १७५ ।

उपर्युक्तातिरिक्ताद् बहुव्रीहेः कच् वा स्यात् । बहुग्व-
द्वकः, बहुग्वद्वः । शेषादिति किम् ? प्रियपथः ॥ १७५ ॥

न नाम्नि । ७ । ३ । १७६ ।

नाम्नि विषये कच् न स्यात् । बहुदेवदत्तो नाम
ग्रामः ॥ १७६ ॥

ईयसोः । ७ । ३ । १७७ ।

ईयस्वन्तात् समासात् कच् न स्यात् । बहुश्रेयसी
सेना ॥ १७७ ॥

सहात् तुल्ययोगे । ७ । ३ । १७८ ।

तुल्ययोगार्थात् सहाद् बहुव्रीहेः कच् न स्यात् । सपुत्रो
याति । तुल्ययोग इति किम् ? सकर्मकः ॥ १७८ ॥

भ्रातुः स्तुतौ । ७ । ३ । १७९ ।

भ्रात्रन्तात् समासात् कच् न स्यात् ; स्तुतौ गम्या-
याम् । सुभ्राता ॥ १७९ ॥

नाडी-तन्त्रीभ्यां स्वाङ्गे । ७ । ३ । १८० ।

स्वाङ्गार्थात् नाडीतन्त्र्यन्तात् समासात् कच् न स्यात् ।
बहुनाडिः कायः, बहुतन्त्री ग्रीवा । स्वाङ्ग इति किम् ?
बहुनाडीकः स्तम्बः ॥ १८० ॥

निष्प्रवाणिः । ७ । ३ । १८१ ।

अस्मिन् कजभावो निपात्यः । निष्प्रवाणिः पटः ।

सुभ्र्वादिभ्यः । ७ । ३ । १८२ ।

एभ्यः कच् न स्यात् । सुभ्रूः, वरोरूः ॥ १८२ ॥

इत्याचार्यहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभि-
धानस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ सप्तमस्य
ध्यायस्य तृतीयः पादः समाप्तः ॥७॥३॥

॥ चतुर्थः पादः ॥

वृद्धिः स्वरेष्वादेर्जिणति तद्धिते । ७।४।१।

जिति णिति च तद्धिते परे प्रकृते. स्वराणां मध्ये
आद्यस्वरस्य वृद्धिः स्यात् । दाक्षिः, भार्गवः । तद्धित
इति किम् ? चिकीर्षकः ॥ १ ॥

केकय-मित्रयु-प्रलयस्य यादेरिच् च । ७।४।२।

एषां जिणति तद्धिते स्वरेष्वादेः स्वरस्य वृद्धिः, यादे-
श्चांशस्येय् स्यात् । केकेयः, मैत्रेयिक्रया श्लाघते, प्रालेयं
हिमम् ॥ २ ॥

देविका-शिशपा-दीर्घसत्र-श्रेयसस्तत्-

प्राप्तावाः । ७ । ४ । ३ ।

एषां स्वरेष्वादेः स्वरस्य जिणति तद्धिते वृद्धिप्राप्तावाः
स्यात् । दाविकं जलम्, शांशपः स्तम्भः, दीर्घसत्रम्,
श्रायसं द्वादशाङ्गम् । तत्प्राप्ताविति किम् ? सौदेविकः ॥

वहीनरस्यैत् । ७ । ४ । ४ ।

अस्य जिणति तद्धिते स्वरेष्वादेः स्वरस्यैः स्यात् ।
वहीनरिः ॥ ४ ॥

श्वः पदान्तात् प्रागैदौत् । ७ । ४ । ५ ।

जिणति तद्धिते इवर्णोवर्णयोर्वृद्धिप्राप्तौ तयोरेव
स्थाने यौ ग्वौ पदान्तौ, ताभ्यां प्राक् यथासङ्ख्यमैदौतौ

१ "वृद्धिः स्वरेष्वादेर्जिणति तद्धिते" इति साधारणमूत्रविहितं प्रादिस्वरस्य
वृद्धिं बाधित्वाऽत्र ऐर्विहितं । अपत्याद्यर्थे इम् प्रत्ययः ।

स्याताम्, नैयायिकः, सौवश्वः । पदान्तादिति किम् ?
यत इमे याताः ॥ ५ ॥

द्वारादेः । ७ । ४ । ६ ।

एषां यौ य्वौ तयोः समीपस्य स्वरेष्व्वादेः स्वरस्य
वृद्धिप्राप्तौ ताभ्यामेव प्रागैदीतौ स्यातां, जिगति तद्धिते ।
दीवारिकः, सौवरो ग्रन्थः ॥ ६ ॥

न्यग्रोधस्य केवलस्य । ७ । ४ । ७ ।

अस्य केवलस्य यो यः, तत्सम्बन्धिनः स्वरेष्व्वादेः
स्वरस्य वृद्धिप्राप्तौ तस्मादेव यः प्रागैतू स्यात्, जिगति
तद्धिते । न्यग्रोधो दण्डः । केवलस्येति किम् । न्याग्रो-
धमूलाः शालयः ॥ ७ ॥

न्यङ्कोर्वा । ७ । ४ । ८ ।

न्यङ्कोस्तद्धिते जिगति यः प्रागैता स्यात् । न्यङ्कवम्,
न्याङ्कवम् ॥ ८ ॥

न ज-स्वाङ्गाऽऽदेः । ७ । ४ । ९ ।

प्रान्तस्य स्वाङ्गादेश्च जिगति तद्धिते य्वः प्रागैदीतौ
न स्याताम् । व्यावक्रोशी, स्वाङ्गिः, न्याङ्गिः ॥ ९ ॥

इवादेरिति । ७ । ४ । १० ।

इवादिरवयवो यस्य, तस्येदादौ जिगति तद्धिते यः
प्रागैर्न स्यात् । इवाभस्त्रिः । इनीनि किम् ? शौचहानम् ॥

इञः । ७ । ४ । ११ ।

इञन्तस्य इवादेर्जिगति तद्धिते यः प्रागैर्न स्यात् ।
इवाभस्त्रम् ॥ ११ ॥

पदस्थानिति वा । ७ । ४ । १२ ।

पदशब्दान्तस्य श्वादेरिदादिवर्जे ङिति तद्धिते चः प्रागौद् वा स्यात् । श्वापदम् , शौवापदम् । अनितीति किम् ? श्वापदिकः ॥ १२ ॥

प्रोष्ठ-भद्राज्जाते । ७ । ४ । १३ ।

आभ्यां परस्य पदस्योत्तरपदस्य स्वरेष्वादेः स्वरस्य जातेऽर्थे ङिति तद्धिते वृद्धिः स्यात् । प्रोष्ठपादः, भद्र-पादो बहुः ॥ १३ ॥

अंशाद् ऋतोः । ७ । ४ । १४ ।

अंशार्थात् परस्य ऋत्वर्थस्योत्तरपदस्य स्वरेष्वादेः स्वरस्य ङिति तद्धिते वृद्धिः स्यात् । पूर्ववार्षिकः । अंशादिति किम् ? सौवर्षिकः ॥ १४ ॥

सु-सर्वाऽर्द्धाद् राष्ट्रस्य । ७ । ४ । १५ ।

एभ्यः परस्य राष्ट्रार्थोत्तरपदस्य ङिति तद्धिते स्वरेष्वादेः स्वरस्य वृद्धिः स्यात् । सुपाञ्चालकः, सर्वपाञ्चालकः, अर्धपाञ्चालकः ॥ १५ ॥

अमद्रस्य दिशः । ७ । ४ । १६ ।

दिगर्थात् परस्य मद्रवर्जराष्ट्रार्थस्य ङिति तद्धिते स्वरेष्वादेः स्वरस्य वृद्धिः स्यात् । पूर्वपाञ्चालिकः । अमद्र-स्येति किम् ? पौर्वमद्रः ॥ १६ ॥

प्राग्ग्रामाणाम् । ७ । ४ । १७ ।

प्राग्देशे ग्रामार्थानां यः अंशो दिगर्थस्ततः परस्यांशस्य, दिशः परेषां च प्राग्ग्रामार्थानां ङिति तद्धिते स्वरेष्वादेः स्वरस्य वृद्धिः स्यात् । पूर्वकार्णमृत्तकः । पूर्वकान्यकुब्जः ॥

सङ्ख्याऽधिकाभ्यां वर्षस्याऽभा-

विनि । ७ । ४ । १८ ।

सङ्ख्याऽर्थाद् अधिकाच्च परस्य वर्षस्य ङिति तद्धिते स्वरंप्वादेः स्वरस्य वृद्धिः स्यात्, न चेत् तद्धितो भाविन्यर्थे । द्विवापिकः । अधिकवापिकः । अभाविनीति किम् ? द्वैवापिकं घान्यम् ॥ १८ ॥

मान-संवत्सरस्याऽशाण-कुलिजस्याऽ-

नाम्नि । ७ । ४ । १९ ।

सङ्ख्याऽर्थाधिकाभ्यां परस्य शाणकुलिजवर्जस्य मानार्थस्य, संवत्सरस्य च ङिति तद्धिते स्वरंप्वादेः स्वरस्य वृद्धिः स्यात्, अनाम्नि । द्विकौडविकः, अधिक-कौडविकः, द्विसांवत्सरिकः । अशाणकुलिजस्येति किम् ? दशाणम्, द्वैकुलिजिकः । अनाम्नीति किम् ? पाञ्चलोहितिकम् ॥ १९ ॥

अर्द्धात् परिमाणस्याऽनतो वा त्वादेः । ७ । ४ । २० ।

अर्द्धात् परस्य परिमाणार्थस्य स्वरंप्वादेरर्द्धस्वरस्य ङिति तद्धिते वृद्धिः स्यात्, वा त्वर्द्धस्य । अर्द्धकौडवि-कम्, आर्द्धकौडविकम् । अनत इति किम् ? अर्द्धप्रस्थि-कम्, आर्द्धप्रस्थिकम् ॥ २० ॥

प्राद् वाहणस्येये । ७ । ४ । २१ ।

प्रात् परस्य वाहणस्य एये ङिति तद्धिते स्वरंप्वादे-वृद्धिः स्यात्, प्रस्य तु वा । प्रवाहणेयः, प्रावाहणेयः ॥ २१ ॥

एयस्य । ७ । ४ । २२ ।

एयान्तांशात् प्रात् परस्य बाहणस्य ङिति तद्धिते
स्वरेष्वादेर्बृद्धिः स्यात् , प्रस्य तु वा । प्रबाहणेयिः , प्रावा-
हणेयिः ॥ २२ ॥

नञः क्षेत्रज्ञेश्वर-कुशल-चपल-निपुण-

शुचेः । ७ । ४ । २३ ।

नञः परेषां एषां ङिति तद्धिते स्वरेष्वादेर्बृद्धिः
स्यात् , नञस्तु वा । अक्षेत्रज्ञम् , आक्षेत्रज्ञम् । अनैश्वरम् ,
आनैश्वरम् । अकौशलम् , आकौशलम् । अचापलम् ,
आचापलम् । अनैपुणम् , आनैपुणम् । अशौचम् ,
आशौचम् ॥ २३ ॥

जङ्गल-धेनु-वलजस्योत्तरपदस्य तु

वा । ७ । ४ । २४ ।

एतदुत्तरपदानामादेः पूर्वपदस्य स्वरेष्वादेर्नित्यं वृद्धिः
स्यात् , वा तूत्तरपदस्य ङिति तद्धिते । कौरुजङ्गलः ,
कौरुजाङ्गलः । वैश्वधेनवः , वैश्वधैनवः । सौवर्णवलजः ,
सौवर्णवालजः ॥ २४ ॥

हृद्-भृग-सिन्धोः । ७ । ४ । २५ ।

हृदाद्यन्तानां पूर्वपदस्योत्तरपदस्य च स्वरेष्वादेर्बृद्धिः
स्यात् , ङिति तद्धिते । सौहार्दम् , सौभाग्यम् , सा-
क्तुसैन्यवः ॥ २५ ॥

प्राचां नगरस्य । ७ । ४ । २६ ।

प्राग्देशार्थस्य नगरान्तस्य ङिति तद्धिते पूर्वोत्तर-
पदयोः स्वरेष्वादेर्बृद्धिः स्यात् । सौहृत्नागरः । प्राचामिति

किम् ? माडनगरः ॥ २६ ॥

अनुशतिकाऽऽदीनाम् । ७ । ४ । २७ ।

एषां ङिति तद्धिते पूर्वोत्तरपदयोः स्वरेष्व्यादेर्वृद्धिः
स्यात् । आनुशातिरुम्, आनुहोडिकम् ॥ २७ ॥

देवतानामात्वाऽऽदौ । ७ । ४ । २८ ।

आत्यविषये देवताऽर्थानां पूर्वोत्तरपदयोः स्वरेष्व्यादे-
र्वृद्धिः स्यात्, ङिति तद्धिते । आग्नार्चणार्थं सूक्तम् ।
आत्वादाचिति किम् ? ब्राह्मप्रजापत्यम् ॥ २८ ॥

आतो नेन्द्र-वरुणस्य । ७ । ४ । २९ ।

आदन्तात् पूर्वपदात् परस्येन्द्रस्य वरुणस्य चोत्तरपदस्य
स्वरेष्व्यादेर्वृद्धिर्न स्यात् । आग्नेन्द्रं सूक्तम्, ऐन्द्रावरुणम् ।
आत इति किम् ? आग्निवारुणम् ॥ २९ ॥

सारवेक्ष्वाक-मैत्रेय-भ्रौणहत्य-धैवत्य-हि-

रणमयम् । ७ । ४ । ३० ।

एतेऽणाद्यन्ता अप्लोपादी निपात्याः । सारवं ज-
लम्, ऐक्ष्वाकः, मैत्रेयः, भ्रौणहत्यम्, धैवत्यम्, हिर-
ण्यम् ॥ ३० ॥

वाऽन्तमाऽन्तितमाऽन्तितस्-अन्तियाऽन्ति-

पत् । ७ । ४ । ३१ ।

एते तमयाद्यन्ताः कृततिकादिलुको वा निपात्याः ।
अन्तमः, अन्तिकतमः । अन्तितमः, अन्तिकतमः । अन्ति-
तः, अन्तिकतः । अन्तियः, अन्तियः । अन्तिपद्, अ-
न्तिकसद् ॥ ३१ ॥

'विन्-मतोर्णीष्ठेयसौ लुप् । ७ । ४ । ३२ ।

विन्मत्वोरेषु लुप् स्यात् । स्रजयति, स्रजिष्ठः, स्रजी-
यान्, त्वचयति, त्वचिष्ठः, त्वचीयान् ॥ ३२ ॥

अल्प-यूनोः कन् वा । ७ । ४ । ३३ ।

अनयोर्णीष्ठेयसुषु कन् वा स्यात् । कनयति, कनिष्ठः,
कनीयान् । अल्पयति, अल्पिष्ठः, अल्पीयान् । यवयति,
यविष्ठः, यवीयान् ॥ ३३ ॥

प्रशस्यस्य श्रः । ७ । ४ । ३४ ।

अस्य ण्यादौ श्रः स्यात् । श्रयति, श्रेष्ठः, श्रेयान् ॥ ३४ ॥

वृद्धस्य च ज्यः । ७ । ४ । ३५ ।

अस्य प्रशस्यस्य च ण्यादौ ज्यः स्यात् । ज्ययति,
ज्येष्ठः ॥ ३५ ॥

ज्यायान् । ७ । ४ । ३६ ।

ज्यादेशात् परस्येयसोरीत आ निपात्यः । ज्या-
यान् ॥ ३६ ॥

वाढाऽन्तिकयोः साध-नेदौ । ७ । ४ । ३७ ।

अनयोर्ण्यादौ यथासङ्ख्यमेतौ स्याताम् । साधयति,
साधिष्ठः, साधीयान् । नेदयति, नेदिष्ठः, नेदीयान् ॥ ३७ ॥

प्रिय-स्थिर-स्फिरोरु-गुरु-बहुल-तृप्र-दीर्घ-वृद्ध-वृन्दा-
रकस्येमनि च प्रा-स्था-स्फा-वर-गर-वंह-त्रप-
द्राघ-वर्ष-वृन्दम् । ७ । ४ । ३८ ।

१ " अणु तपस्-साधा-मेधा-स्रजो विन् " (७-२-४७) सूत्राद् विन्,
मनुधास्त्यर्थे भवति । तयो, णि-इण्ड-ईयसुप्रत्ययेषु परेषु लुप् स्यात् । सगि
णमाचष्टे स्रजयति, अत्र णी परे विनो लुप् । स्रजिष्ठः, स्रजीयान् इत्यत्र कनडा
इष्टे ईयसौ च पर विनो लुप् जान । सचयनीयादिषु च मतोऽणु गण्यत्र ।

प्रियादीनां यथासंभवमिमानि ण्यादौ च यथासहस्य-
मेते स्युः । प्रेमा, प्रापयति, प्रेष्ठः, प्रेषान्, स्येमा, स्थापय-
ति, स्थेष्ठः, स्थेषान्, स्थापयति, वरिमा, गरिमा, बंहि-
मा, त्रपिमा, द्राधिमा, वर्षिमा, वृन्दिमा ॥ ३८ ॥
पृथु-मृदु-भृश-कृश-दृढ-परिवृढस्य ऋतो रः

। ७ । ४ । ३९ ।

एषामृत इमिन् ण्यादौ च रः स्यात् । प्रथिमा, प्रथय-
ति, प्रथिष्ठः, प्रथीयान् । एवं म्रदिमा, म्रशिमा, म्रशि-
मा, द्रदिमा, परिव्रदिमा ॥ ३९ ॥

वहोर्णीष्ठे भूय् । ७ । ४ । ४० ।

भूययति, भूयिष्ठः ॥ ४० ॥

भूर्लुक्चेवर्णस्य । ७ । ४ । ४१ ।

यहोरीयसायिम्नि च भूः स्यात्, लुक् चाऽनयोरि-
वर्णस्य । भूयान्, भूमा ॥ ४१ ॥

स्थूल-दूर-युव-ह्रस्व-क्षिप्र-क्षुद्रस्यान्तस्थाऽऽदेर्गुणश्च
नामिनः । ७ । ४ । ४२ ।

एषामिम्नि ण्यादौ चान्तस्थादेरंशस्य लुरु स्यात् ।
नामिनश्च गुणः । स्थवयति, स्थविष्ठः, स्थवीयान् । एवं
दवयति, यवयति, यविष्ठः, हसिमा, क्षेपिमा, क्षोदिमा
॥ ४२ ॥

त्रन्त्य-स्वराऽऽदेः । ७ । ४ । ४३ ।

तुरन्त्यस्वरादेश्चांशस्येम्नि ण्यादौ च लुरु स्यात् ।
करयति, करिष्ठः, करीयान्, पटिमा, पटयति, पटिष्ठः,

पटीयान् ॥ ४३ ॥

नैकस्वरस्य । ७ । ४ । ४४ ।

एकस्वरस्य योऽन्त्यस्वरादिरंशः तस्येभिन् ण्यादौ च लृक् न स्यात् । स्रजयति, स्रजिष्ठः, स्रजीयान् ॥४४॥

दाण्डि-हस्तिनोरायने । ७ । ४ । ४५ ।

अनयोरायनप्रत्ययेऽन्त्यस्वरादेर्लृग् न स्यात् । दाण्डि-नायनः, हास्तिनायनः ॥ ४५ ॥

वाशिन आयनौ । ७ । ४ । ४६ ।

अन्त्यस्वरादेर्लृग् न स्यात् । वाशिनायनिः ॥४६॥

एये जिह्वाशिनः । ७ । ४ । ४७ ।

अन्त्यस्वरादेर्लृग् न स्यात् । जैह्वाशिनेयः ॥ ४७ ॥

ईनेऽध्वाऽऽत्मनोः । ७ । ४ । ४८ ।

अन्त्यस्वरादेर्लृग् न स्यात् । अध्वनीनः, आत्मनीनः ॥ ४८ ॥

इकण्यथर्वणः । ७ । ४ । ४९ ।

अन्त्यस्वरादेर्लृग् न स्यात् । आथर्वणिकः ॥ ४९ ॥

यूनोऽके । ७ । ४ । ५० ।

अन्त्यस्वरादेर्लृग् न स्यात् । यौवनिका ॥ ५० ॥

अनोऽट्ट्ये ये । ७ । ४ । ५१ ।

अन्नन्तस्य व्यवर्जे यादावन्त्यस्वरादेर्लृग् न स्यात् । सामन्यः, वैमन्यः, मूर्द्धन्यः । अत्र इति किम् ? राज्यम् ॥ ५१ ॥

अणि । ७ । ४ । ५२ ।

अन्नन्तस्याऽणि अन्त्यस्वरादेर्लृग् न स्यात् । सात्वनः ॥५२॥

संयोगाद् इनः । ७ । ४ । ५३ ।

संयोगात् परो य इन्, तदन्तस्याऽण्यन्त्यस्वरादेर्लु-
ग् न स्यात् । शाङ्खिनः ॥ ५३ ॥

गाथि-विदथि-केशि-पाणि-गणिनः । ७ । ४ । ५४ ।

एषामण्यन्त्यस्वरादेर्लुग् न स्यात् । गाथिनः, विदथि-
नः, केशिनः, पाणिनः, गणिनः पुत्रः ॥ ५४ ॥

अनपत्ये । ७ । ४ । ५५ ।

इन्नन्तस्याऽनपत्यार्थेऽण्यन्त्यस्वरादेर्लुग् न स्यात् ।
सांराविणम् ॥ ५५ ॥

उक्षणो लुक् । ७ । ४ । ५६ ।

उक्षणोऽनपत्येऽण्यन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात् । औक्षं पदम् ।
अनपत्य इत्येव ? औक्षणः ॥ ५६ ॥

ब्रह्मणः । ७ । ४ । ५७ ।

अस्याऽनपत्येऽण्यन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात् । ब्राह्ममस्त्रम्
॥ ५७ ॥

जातौ । ७ । ४ । ५८ ।

ब्रह्मणो जातावर्थेऽनपत्येऽण्यन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात् ।
ब्राह्मी औपधिः । अपत्ये तु ब्राह्मणः । जाताविति किम् ?
ब्राह्मो नारदः ॥ ५८ ॥

अचर्मणो मनोऽपत्ये । ७ । ४ । ५९ ।

चर्मन्वर्जमन्नन्तस्याऽपत्यार्थेऽण्यन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात् ।
सौषामः । अचर्मण इति किम् ? चाक्रचर्मणः ॥ ५९ ॥

हितनाम्नो वा । ७ । ४ । ६० ।

अस्याऽपत्यार्थेऽण्यन्त्यस्वरादेर्लुग् वा स्यात् । हितना-

मः, हतनामनः ॥ ६० ॥

नोऽपदस्य तद्धिते । ७ । ४ । ६१ ।

नन्तस्याऽपदस्य तद्धिते परेऽन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात् ।
मैधावः । अपदस्येति किम् ? मैधाविरूप्यम् ॥ ६१ ॥

कलापि-कुथुमि-तैतलि-जाजलि-लाङ्गलि-शिखण्डि-
शिलालि-सब्रह्मचारि-पीठसर्पि-सूकरसद्म-सुप-
र्वणः । ७ । ४ । ६२ ।

एषामपदानां तद्धितेऽन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात् । काला-
पाः, कौथुमाः, तैतलाः, जाजलाः, लाङ्गलाः, शैखण्डाः,
शैलालाः । साब्रह्मचाराः, पैठसर्पाः, सूकरसद्माः, सू-
पर्वाः ॥ ६२ ॥

वाऽश्मनो विकारे । ७ । ४ । ६३ ।

अस्यापदस्य विकारार्थं तद्धितेऽन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात्
वा । आश्मः, आश्मनः ॥ ६३ ॥

चर्म-शुनः कोश-सङ्कोचे । ७ । ४ । ६४ ।

अनयोरपदयोर्यथासङ्ख्यं कोशे सङ्कोचे चार्थं तद्धिते-
ऽन्त्यस्वरादेर्लुक् स्यात् । चार्म्मः कोशः, शौवः सङ्कोचः
॥ ६४ ॥

प्रायोऽव्ययस्य । ७ । ४ । ६५ ।

अपदस्यास्य तद्धितेऽन्त्यस्वरादेः प्रायो लुक् स्यात् ।
सौवः । प्रायः किम् ? आरातीय ॥ ६५ ॥

अनीनाऽदव्यहोऽतः । ७ । ४ । ६७ ।

ईन-अत्-अद्वर्जे तद्धितेऽपदस्याऽहोऽतो लुक्

म्यात् । आहम् । अनीनादटीति किम् ? द्रथहीनः, प्रत्य-
हम्, द्रथहः ॥ ६६ ॥

विंशतेस्तेडिति । ७ । ४ । ६७ ।

अस्यापदस्य तेडिति तद्धिते लृक् स्यात् । विंशकः
पटः ॥ ६७ ॥

अवर्णेवर्णस्य । ७ । ४ । ६८ ।

एतदन्तस्यापदस्य तद्धिते लृक् स्यात् । दाक्षिः,
चौडिः, नाभेयः, दौलेयः । अपदस्येति किम् ? ऊर्णांयुः ॥
६८ ॥

अकद्रू-पाण्ड्वोरुवर्णस्यैये । ७ । ४ । ६९ ।

एतद्वर्णान्तस्य एये तद्धिते लृक् स्यात् । जाम्बे-
यः । कद्रूवादिवर्जनं किम् ? काद्रवेयः, पाण्डवेयः ॥ ६९ ॥

अस्वयम्भुवोऽव् । ७ । ४ । ७० ।

स्वयंभुवर्णान्तस्यापदस्य तद्धितेऽव् स्यात् ।
औपगवः । अस्वयम्भुव इति किम् ? स्वायम्भुवः ॥ ७० ॥

ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुस्-अशश्वदकस्मात्त इक-
स्येतो लृक् । ७ । ४ । ७१ ।

१ दाक्षि चौडित्विनाऽवर्णस्य, नाभेय इत्यत्र पूर्वकारस्य लृक् जान ।
एवमुत्तरसूत्रे औपगवादिपूर्वर्णादीनामपि यथाप्राप्तं वैशम् ।

२ शश्वदकस्मात्तो तकारान्तो स्त, तो मुक्त्वा तकारान्तात् ऋवर्णादिभ्यश्च परस्य
तद्धितस्य इकप्रत्ययस्य लृक् स्यादित्यर्थः । मानुरागतं मानृकमित्यत्र “ऋत्त इकण्”
(६-३-१५२) सूत्रादिकण् हलोप । निपादकृष्णं भवो नैपादकृष्णः । दोभ्यो
तरति दौष्क । मानृकमिति ऋवर्णान्तस्य, द्वितीयमुवर्णान्तस्य, तृतीयं दोस,
तुर्यं इसन्तस्य, धानुष्क इति उसन्तस्य, औदधिक इति च तान्तस्वोदाहरणानि क्रमशः
सन्ति । इक्णो गित्त्वादादिस्वरस्य वृद्धिः ।

श्रवणोर्वर्णान्ताभ्यां दोसइत्-उसन्ताभ्यां शश्वदकस्मा
 ङर्जतान्ताच्च परस्येकस्थस्येतो लृक् स्यात् । मातृकम् .
 नैषादकर्पुकः, दौष्कः, सार्षिष्कः, धानुष्कः, औदश्वित्कः॥
 शश्वदकस्माङ्गर्जनं किम् ? शाश्वतिकम्, आकस्मिकम् ॥

असकृत् संभ्रमे । ७ । ४ । ७२ ।

भयादिभिः प्रयोक्तुस्त्वरणे चोत्ये पदं वाक्यं वाऽस-
 कृत् प्रयोज्यम् । अहिरहिरहिः, हस्त्यागच्छति हस्त्याग-
 च्छति, लघु पलायध्वं लघु पलायध्वम् ॥ ७२ ॥

भृशाऽऽभीक्षण्याऽविच्छेदे द्विः प्राक् तम-

वादेः । ७ । ४ । ७३ ।

क्रियाया अवयवक्रियाणां कात्स्न्यं भृशार्थः॥ पौनःपुन्य-
 माभीक्ष्यम् । क्रियान्तराव्यवधानमविच्छेदः। एषु चोत्येषु
 पदं वाक्यं वा तमवादेः प्राक् द्विः स्यात् । लुनीहि लुनी-
 हीत्येवाऽयं लुनाति, भोजं भोजं याति, प्रपचति
 प्रपचति ॥ ७३ ॥

नानाऽवधारणे । ७ । ४ । ७४ ।

नानाभूतानामियत्तापरिच्छेदे गम्ये शब्दो द्विः स्यात्।
 अस्मात् कार्षापणादिह भवद्भ्यां मापं मापं देहि ॥७४॥

आधिक्याऽऽनुपूर्व्ये । ७ । ४ । ७५ ।

एतदृत्ति द्विः स्यात् । नमो नमः, मूले मूले स्थूलाः ॥
 डतर-डतमौ समानां स्त्रीभावप्रश्ने । ७ । ४ । ७६ ।

केनचिद् गुणेन तुल्यानां स्त्रीलिङ्गभावस्य प्रश्ने वर्त्त-
 मानो डतरडतमान्तो द्विः स्यात् । उभाविमावाढयौ
 कतरा कतरा अनयोराढयता ? , कतमा कतमा एवामा-

दृश्यता ? । भावेति किम् ? उभाविमौ लक्ष्मीवन्तौ
कनरानयोर्लक्ष्मीः ? ॥ ७६ ॥

पूर्व-प्रथमावन्यतोऽतिशये । ७ । ४ । ७७ ।

एतौ स्वार्थस्यान्यतः प्रकर्षे द्योत्ये द्विः स्याताम् ।
पूर्वं पूर्वं पुष्पन्ति , प्रथमं प्रथमं पच्यन्ते ॥ ७७ ॥

प्रोपोत्-सम् पादपूरणे । ७ । ४ । ७८ ।

एते द्विः स्युश्चेत् पादः पूर्यः ।

प्रप्रशान्तकपायाग्नैरूपोपप्लववर्जितम् ।

उदुज्ज्वलं तपो यस्य संसंश्रयत तं जिनम् ॥७८॥

सामीप्येऽधोऽध्युपरि । ७ । ४ । ७९ ।

एते सामीप्येऽर्थे द्विः स्यात् । अधोऽधः, अध्यधि,
उपर्युपरि ग्रामम् ॥ ७९ ॥

वीप्सायाम् । ७ । ४ । ८० ।

अस्यां वर्तमानं द्विः म्यात् । वृक्षं वृक्षं सिञ्चति, ग्रामो
ग्रामो रम्यः ॥ ८० ॥

प्लुप् चादावेकस्य स्यादेः । ७ । ४ । ८१ ।

एकस्य वीप्सायां द्व्युक्तस्याऽऽद्यस्य स्यादेः पित्
लुप् स्यात् । एकैकस्याः ॥ ८१ ॥

१ एकशब्दस्य वीप्सायां द्विर्भूतस्य पूर्वपामेकशब्दस्याना स्फारीना प्रत्ययाना
पित् लुप् स्यात् । यथा-एकैक, एकैकम्, एकैकाम्, एकैकस्य, एकैकस्या इति
सर्वविभक्तिषु लुप् वा स्यात् । पित्त्वात्, पुस्त्यपि स्यात् । विरामस्वेद् विवक्षितः
पूर्वस्य पुवद्भावे स्वरसधिकार्ये न, यथा-एकएक्य, एकएकस्या, अग्रे अग्रे सूक्ष्मा ।

द्वन्द्वं वा । ७ । ४ । ८२ ।

वीप्सायां द्वयुक्तस्य षेरादेः स्यादेः पितृलुप् स्यात्,
एश्वाम्, उत्तरत्रेतोऽत्वं स्यादेश्चाऽम् वा निपात्यः । द्वन्द्वं,
द्वौ द्वौ वा तिष्ठतः ॥ ८२ ॥

रहस्य-मर्यादोक्ति-व्युत्क्रान्ति-यज्ञपात्र-

प्रयोगे । ७ । ४ । ८३ ।

एषु गम्येषु द्वेर्द्विर्वचनं शेषं च पूर्ववन्ननिपात्यम् ।
द्वन्द्वं मन्त्रघन्ते, पशवो द्वन्द्व मिथुनायन्ते, द्वन्द्व व्युत्क्रा-
न्ताः, द्वन्द्वं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति ॥ ८३ ॥

लोकज्ञातेऽत्यन्तसाहचर्ये । ७ । ४ । ८४ ।

अत्र व्योत्ये द्वेः पूर्ववत् द्वन्द्वमिति निपात्यम्, द्वन्द्वं
रामलक्ष्मणौ ॥ ८४ ॥

आवाधे । ७ । ४ । ८५ ।

मनःपीडाविषये शब्दो द्विः स्यात्, आदौ स्यादेश्च
पितृ लुप् । ऋक् ऋक् ॥ ८५ ॥

नवा गुणः सदृशे रित् । ७ । ४ । ८६ ।

गुणशब्दो मुख्यसदृशे गुणे गुणिनि वा वर्तमानो द्वि-
र्वा स्यात्, आदौ स्यादेः पितृ लुप् च, सा च रित् । शु-
क्लशुक्लं रूपम्, कालककालिका । पक्षे शुक्लजातीयः ॥

प्रियसुखं चाकृच्छ्रे । ७ । ४ । ८७ ।

१ पूर्वस्य द्विशब्दस्य स्यादिप्रत्ययाना प्लुर् स्यात् । पूर्वद्वरिकारस्य च अम् ।
उत्तद्वेदरिकारस्य अकार, स्यादिप्रत्ययानां च अम् इति निपात्यत अतो द्वौ द्वौ
इत्यादिसप्तविभक्तिप्रयोगाना द्वन्द्वमिति सिध्यति । सप्तविभक्तिषु लिङ्गत्रये चैव वा
विशेष, पक्षे द्वौ द्वौ, द्वाभ्या द्वाभ्यामित्यादि स्यात् । एवमुत्तरमूर्ध्वं द्वन्द्वमनेनेव
सूत्रेण साध्यम् ।

एतावकलेशार्थो वा द्वि. स्यानाम, आदौ म्यांदिः
 पिन्लुप् च। प्रियप्रियेण, प्रियेण वा दत्ते। सुगसुमेन, सुगेन
 वाऽधीते ॥ ८७ ॥

वाक्यस्य परिवर्जने । ७ । ४ । ८८ ।

वर्जनार्थो वाक्यांगः परिवर्जो द्वि. म्यात् । परि परि
 परि वा त्रिगर्त्तभ्यो वृष्टो मेघः । वाक्यस्येति किम् ? परि
 त्रिगर्त्तं वृष्टो मेघः ॥ ८८ ॥

सम्मत्यसूया-कोप-कुत्सनेष्वान्यामन्त्यमादौ

स्वरेष्वन्त्यश्च प्लुतः । ७ । ४ । ८९ ।

एतद्वृत्तेर्वाग्यस्याऽऽदिभूतमामन्त्यार्थं पदं द्विः
 स्यात्, द्वित्वे चाऽऽदौ स्वरानां मन्त्येऽन्त्यम्वरः प्लुतो
 वा स्यात् । माणयक ३ माणयरु !, माणयक माणयरु !
 आर्यः खल्यसि । रिक्तं ते आभिरूप्यम्, इदानीं ज्ञाम्य-
 सि जाल्म!, रिक्ता ते शक्तिरिति वा । आदीनि किम् ?
 भव्यः खल्यसि माणयक । ॥ ८९ ॥

भर्त्सने पर्यायेण । ७ । ४ । ९० ।

भत्संनाऽर्थस्य वाक्यस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः, त्याद्यन्तस्य पदस्य वाक्यान्तराऽऽकाङ्क्षस्य अङ्गेन युक्तस्यांशः प्लुतो वा स्यात् । अङ्ग ! कूज रे, अङ्ग ! कूज. इदानीं ज्ञास्पसि जाल्म ! । साऽऽकाङ्क्षस्येति किम् ? अङ्ग ! पच ॥९१॥

क्षियाऽऽशीः-प्रैवे । ७ । ४ । ९२ ।

क्षिया आचारभ्रैवः । [आशीः प्रार्थनाविशेषः । प्रैषोऽ-सत्कारपूर्विका व्यापारणा?] एतद्वृत्तेर्वाक्यस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः, त्याद्यन्तस्य वाक्यान्तराऽऽकाङ्क्षस्यांशः प्लुतो वा स्यात् । स्वयं ह रथेन याति रे, याति वा, उपाध्या यं पदार्तिं गमयति । सिद्धान्तमध्येपीठाः रे, अध्येपीठा वा, तर्कं च तात !, कटं च कुरु रे, कुरु वा, ग्रामं च गच्छ ॥ ९२ ॥

चित्तीवार्थे । ७ । ४ । ९३ ।

सादृश्यार्थे चिति प्रयुक्ते वाक्यस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः प्लुतो वा स्यात् । अग्निश्चिद्रायोरेत्, भायाद् वा । इवार्थे इति किम् ? कर्णवेष्टकांश्चित्कारय ॥ ९३ ॥

प्रतिश्रवण-निगृह्यानुयोगे । ७ । ४ । ९४ ।

एतद्वृत्तेर्वाक्यस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः प्लुतो वा स्यात् । गां मे देहि भोः ! हन्त ते ददामि रे, ददामि वा । अद्य श्राद्धमित्यात्थ रे, आत्थ वा ॥ ९४ ॥

विचारे पूर्वस्य । ७ । ४ । ९५ ।

विचारः संशयः । तद्विषये संशय्यमानस्य यत्पूर्वं तस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः प्लुतो वा स्यात् । अहिनुं रे अहिनुं वा रज्जुनुं ॥ ९५ ॥

ओमः प्रारम्भे । ७ । ४ । ९६ ।

ओमः प्रणामाद्यभ्यादानार्थस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः प्लु-
तो वा स्यात् । ओ३म्, ओम् वा, ऋषभमृषभंगामिनं
प्रणमत् ॥ ९६ ॥

हेः प्रश्नाऽऽख्याने । ७ । ४ । ९७ ।

पृष्टप्रतिवचनार्थं वाक्यस्य हेः स्वरेष्वन्त्यः स्वरः प्लु-
तो वा स्यात् । अकार्षीः कर्त्तं मैत्र ? अकार्षं हि ३, [अका-
र्षं] हि वा ॥ ९७ ॥

प्रश्ने च प्रतिपदम् । ७ । ४ । ९८ ।

प्रश्नार्थस्य प्रश्नाऽऽख्यानार्थस्य च वाक्यस्य यन् पदं,
तस्य स्वरेष्वन्त्यः स्वरः प्लुतो वा स्यात् । अगमः३ पूर्वा३न्
ग्रामा३न् मैत्र३ ? , अगमः पूर्वा३न् ग्रामान् मैत्र ? । अग-
म३म् पूर्वा३न् ग्रामा३न् मैत्र ३ ! . अगमं पूर्वा३न् ग्रामान्
मैत्र ! ॥ ९८ ॥

दूरादामन्वयस्य गुरुर्वैकोऽनन्त्योऽपि

लनृत् । ७ । ४ । ९९ ।

वाक्यस्य यः स्वरेष्वन्त्यस्वरो दूरादामन्वयार्थपदस्थो
गुरुर्वाऽनन्त्योऽपि ऋद्धर्जस्वरलृकारश्चैकोऽसौ प्लुतो वा
स्यात् । आगच्छ भो देवदत्त३ !, देवदत्त ! वा । सक्तून
पिप देशवदत्त !, देवदत्त, देवदत्त वा । आगच्छ भोः क्लृ-
प्तशिख, क्लृप्तशिख वा । अट्टदिति किम् ? कृष्ण-
मिश्र !, कृष्णमिश्र ! [३] ॥ ९९ ॥

हे-हेष्वेषामेव । ७ । ४ । १०० ।

दूरादामन्वयस्य यौ हेहैशब्दौ तयोः प्रयुक्तयोरेव वा-
क्ये यत्र तत्रस्थयोरन्त्यस्वरः प्लुतो वा स्यात् । हे३मैत्र !
आगच्छ, आगच्छ हे३मैत्र!, आगच्छ मैत्र हे ३ !। हे३मै-
त्राऽऽगच्छ, आगच्छ हे३मैत्र !, आगच्छ मैत्र हे ३ ! ॥

अस्त्री-शूद्रे प्रत्यभिवादे 'भो-गोत्र-नाम्नो

वा । ७ । ४ । १०१ ।

यदभिवादितो गुरुः कुशलानुयोगादिमद्वाक्यं प्रयुङ्-
क्ते, तत्राऽस्त्रीशूद्रविषये वर्तमानस्य वाक्यस्य स्वरेष्व
न्त्यस्वरो भोसो गोत्रस्य नाम्नो वाऽऽमन्वयस्यांशः प्लुतो
वा स्यात् । अभिवादये मैत्रोऽहं भोः ३!, [आभिवादये
मैत्रोऽहं भोः!,] आयुष्मानेधि भोः ३! [आयुष्मान् एधि]
भो ! वा । अभिवादये गार्ग्योऽहं भोः!, कुशल्यसि गा-
र्ग्य ३ !, गार्ग्य वा । अभिवादये मैत्रोऽहं भोः, आयु-
ष्मन्नेधि मैत्र ३ !, मैत्र वा । स्त्रीशूद्रवर्जनं किम् ? अभि-
वादये गार्ग्यहं भोः ! आयुष्मनी त्वं भव गार्गि !, अभि-
वादये तुषजकोऽहं भोः !, कुशल्यसि तुषजक ! ॥१०१॥

प्रश्नाऽर्चा-विचारे च सन्धेयसन्धेयक्षरस्याऽऽद्

इदुत्परः । ७ । ४ । १०२ ।

१ भोम् इतिशब्दस्य षड्यागर्गादिगोत्रस्य सहायाथ सम्बोधनात्तो या प्लुतो
भवति । प्रथमे भोस् इत्यस्य, द्वितीये गोत्रस्य गार्ग्य इत्यस्य, तृतीये मैत्र इति
नाम्नो वा प्लुतविधानं जातम् । एधि-भोन्त्यर्षः, अस्नेहिप्रत्यये "साप्त अप्पुन
साधि-एधि-जहि" (४-२-८४) इति एधि आदेशः । कुशल्यसि गार्ग्य ! इत्यादि
पितृत्परत्वेन पूर्वदारत्तर्तनाय गौरभयाप्राप्तं लिख्यते । प्लुतविषये सोदाहरणं
शूद्रां मिद्वहेमपदद्वयुत्तितो वेद्यम् ।

एषु प्रत्यभिवादे च वर्तमानस्य वाक्यस्य स्वरेष्व-
न्त्यः स्वरः सन्धयोग्यसन्ध्यक्षरान्तस्य प्लुतो भवन् इदु-
त्पर आत् स्यात् । अगमः ३ पूर्वाश्न् ग्रामाश्न्, अग्निभू-
ताश्ई, पटाश्उ । अर्चा, शोभनः खल्वसि अग्निभू-
ताश् इ, पटाश् उ । विचारे, वस्तव्यं किं निर्यन्थस्य सा-
गारिकाश् इ, उतानागारिके । प्रत्यभिवादे, आयुष्मानेधि
अग्निभूता ३ इ । सन्धेयेति किम् ? कच्चिश्त् कुशलश्म्
भवत्योः ३ कन्ये ३ ? ॥ १०२ ॥

तयोर्ध्वौ स्वरे संहितायाम् । ७ । ४ । १०३ ।

तयोः प्लुताऽऽकारात् परयोरिदुतोः स्वरे परे संहिता-
विषये यथासङ्ख्यं ध्वौ स्याताम् । अगमः ३ अग्निभू-
ता ३ यंत्रागच्छ, अगमः ३ पटा ३ यत्रागच्छ । संहि-
तायामिति किम् ? अग्ना ३ इ इन्द्रम् । पटा ३ उ उद-
कम् ॥ १०३ ॥

पञ्चम्या निर्दिष्टे परस्य । ७ । ४ । १०४ ।

पञ्चम्या निर्दिष्टे यत् कार्यमुक्तं तत् परस्याऽच्यवधेः
स्यात् । अतः, "भिम् ऐम्" [१-४-२] वृक्षैः । इह मा
भूत्, मालाभिरत्र दृषद्भिः ॥ १०४ ॥
सप्तम्या पूर्वस्य । ७ । ४ । १०५ ।

१ अत्र इत्पर आत् संज्ञात् । 'पय ३ उ' इतीह उरार आत् ।
२ अत्रेक्षरस्य यक्षरो भूत् । उत्तरोदाहारे च उच्चरस्य वक्षरो जातः ।
३ यथा "इवणादिरस्ये स्वरे यवरलम्" (४०१२) इतिमूत्रे स्वरं इत्यत्र गम-
मीत्वात् पूर्वाञ्चवहितस्थानामेवैवर्णादीनां यवरलाः स्युः । अस्योदाहरणानि यथा-
दध्यत्र, मध्विह, विप्रये, त्रित् इति । 'समिदत्र' इत्यत्र यच्चरस्य व्यथानादिच्चरस्य
न चकार । एव "स्वरे वा" इत्यादिमूत्रानि अस्य सप्तम्यानि सन्ति ।

सप्नम्या निर्दिष्टं यत् कार्यमुक्तं तत् पूर्वस्याऽव्य-
वहेः स्यात् । दधत्र । इह मा भूत्, समिदत्र ॥ १०५ ॥

षष्ठ्याऽन्त्यस्य । ७ । ४ । १०६ ।

षष्ठ्या निर्दिष्टं यदुक्तं तत् षष्ठ्युक्तस्य योऽन्त्यस्त-
स्य स्यात् । अष्टाभिः ॥ १०६ ॥

अनेकवर्णाः सर्वस्य^१ । ७ । ४ । १०७ ।

अयं विधिः षष्ठ्योक्तस्य सर्वस्यैव स्यात् । तिस्रभिः
॥ १०७ ॥

प्रत्ययस्य । ७ । ४ । १०८ ।

प्रत्ययस्थानिनो विधिः सर्वस्य स्यात् । सर्वे ॥ १०८ ॥

स्थानीवाऽवर्णविधौ । ७ । ४ । १०९ ।

आदेश आदेशीव स्यात्, न चेत् स्थानिवर्णाऽऽश्रयं
कार्यम् । भव्यम्, कर्म, राजा, प्रकृत्य, प्रस्तुत्य, धर्मो
वो रक्षतु । अवर्णविधाविति किम् ? घौः, क इष्टः,
प्रदीव्य ॥ १०९ ॥

स्वरस्य परे प्राग्विधौ । ७ । ४ । ११० ।

स्वरस्यादेशः परनिमित्तकः पूर्वविधौ विधेये स्था-
नीव स्यात् । कथयति, पादिकः, संस्पते । पर इति किम् ?
द्विपदिकां दत्ते । प्राग्विधाविति किम् ? नैधेयः ॥ ११० ॥

१ अथानु इत्यत्र "वाऽऽन आ स्यदौ" एतेनान्यस्यैवाऽऽसर सन्वयः ।

२ तिस्रभिरित्यत्र "त्रिचतुरस्तिपचतस्य स्यादौ" (२-१-१) इत्यत्र समस्तस्य प्रे
स्यात् । एव 'मिन्न ऐत्' (१-४-२) इत्यत्रापि सर्वस्यैव मित्र स्थाने आदेश
स्यात्, अनेकवर्णादेशात् ।

न सन्धि-डी-य-क्वि-द्वि-दीर्घाऽसद्विधावस्कलुकि

। ७।४।१११।

सन्धिविधौ डीविधौ यविधौ क्विविधौ द्वित्वविधौ दीर्घविधौ “संयोगस्याऽऽदौ स्कोर्लुक्” (२-१-८८) इति स्कलुग्वर्जे चाऽसद्विधौ स्वरस्याऽऽदेशः स्थानीव न स्यात् । सन्धिः, वियन्ति । डी, विम्बम् । यः, कण्ठ-तिः । क्विः, द्यूः । द्विः, दध्यत्र । दीर्घः, शामंशामम् । असद्विधिः, यायष्टिः । अस्कलुकीति किम् ? सूक्तः, काण्ठतक् ॥ १११ ॥

लुप्यख्वल्लेनत् । ७।४।११२।

प्रत्ययस्य लुपि सत्यां लुभृतपरनिमित्तकं पूर्वं कार्यं न स्यात्, ख्वत् लं एनच्च मुक्त्वा । तद्, गर्गाः । लुपी-त्युक्ते लुकि स्यादेव, गोमान् । अख्वल्लेनदिति किम् ? जरीगृहीति, निजागलीति, एनत् पश्य ॥ ११२ ॥

विशेषणमन्तः । ७।४।११३।

अभेदेनोक्तोऽवयवो विशेषणं विशेषस्य समुदाय-स्यान्तः स्यात् । “अतः स्यमोऽम्” (१-४-५७ पृ० ३७) कुण्डम् । इह न स्यात्, तद् ॥ ११३ ॥

सप्तम्या आदिः । ७।४।११४।

सप्तम्यन्तस्य विशेष्यस्य यद् विशेषणं तत् तस्याऽऽदिः स्यात् । “इन् डीस्वरे लुक्” । (१-४-७९ पृ० ४०) पथः । इह मा भूत्, पथिपु ॥ ११४ ॥

प्रत्ययः प्रकृत्यादेः । ७ । ४ । ११५ ।

यस्माद् यः प्रत्ययो विधीयते सा तस्य प्रकृतिः। प्रत्ययः प्रकृत्यादेः समुदायस्य विशेषणं स्यात्, नानाधिकस्य । मातृभोगीणः ॥ ११५ ॥

गौणो ङयादिः । ७ । ४ । ११६ ।

ङीमारभ्य ष्यं यावत् ङयादिः प्रत्ययः। स गौणः सन् प्रकृत्यादेः समुदायस्य विशेषणं स्यात् । अतिकारीषगन्ध्यबन्धुः । गौण इति किम् ? मुख्योऽधिकस्यापि विशेषणं स्यात्, परमकारीषगन्धीबन्धुः ॥ ११६ ॥

कृत्सगतिकारकस्यापि । ७ । ४ । ११७ ।

कृत्प्रत्ययः प्रकृत्यादेः समुदायस्य गतिकारकपूर्वस्य, केवलस्य च विशेषणं स्यात्। यथेह समासो भस्मनिहुतं, तथा उदकेविशीर्णम्, अवतप्तेनकुलस्थितम् ॥ ११७ ॥

परः । ७ । ४ । ११८ ।

प्रत्ययः प्रकृतेः पर एव स्यात् । अजा, वृक्षः, जुगुप्सते ॥

स्पर्द्धे । ७ । ४ । ११९ ।

द्वयोर्विध्योरन्यत्र सावकाशयोस्तुल्यचल्योरंकत्राऽ-नेकत्र चोपनिपातः स्पर्द्धेः। तत्र यः सूत्रपाठे परः स विधिः स्यात् । वनानि, अत्र “शसोऽता सक्ष नः पुंसि” [१-४-४९] इत्यतो नपुंसकस्य शिरित्येव स्यात् ॥ ११९ ॥

आसन्नः । ७ । ४ । १२० ।

यथास्वं स्थानार्थप्रमाणादिभिरासन्न एव विधिः स्यात्। दण्डाग्रम् अत्र कण्ठ्यपोरतोः कण्ठ्य एव आ दीर्घः ।

१ न न्यूनस्य नाधिकस्य चेत्यर्थः ।

२ एउ “यत्रेन” (१० १४७) सूत्रेण सप्तम्यन्तं तन्पुंस्यमात्रं स्यात् ।

वातण्ड्ययुवतिः । वतण्डयाः , पुंवद्भावावर्धत आसन्नः,
वातण्डवः, अमुष्मै "मादुवर्णोऽनु" (२-१-४७, पृ० ५१)
इति मात्रिकस्य मात्रिकः ॥ १२० ॥

सम्बन्धिनां सम्बन्धे । ७ । ४ । १२१ ।

सम्बन्धिशब्दानां यत् कार्यमुक्तं तत् सम्बन्ध एव
सति स्यात् । श्वशुर्यः । संज्ञायास्तु इमेव , श्वाशुरिः ॥
॥ १२१ ॥

समर्थः पदविधिः । ७ । ४ । १२२ ।

समर्थपदाश्रयत्वात् समर्थः, पदसम्बन्धी विधिः पद-
विधिः, सर्वपदविधिः समर्थो ज्ञेयः । सामर्थ्यं च व्यपेक्षा
एकार्थीभावश्च । पदविधिस्तु समास-नामघातु-कृत-त-
द्धितोपपदविभक्ति-युष्मदस्मदादेश-प्लुतरूपः । धर्मश्रितः,
पुत्रीयति , कुम्भकारः , औपगवः , नमो देवेभ्यः , धर्मस्ते
समर्थ इति किम् ? पश्य धर्म श्रितो मंत्रो गुरुकुलम् , पश्य-
ति पुत्रमिच्छति सुखम् , पश्य कुम्भं करोति कटम् ,
गृहमुपगौरपत्यं तव , इदं नमो देवाः ! शृणुत , ओदनं पच
तव मम वा भविष्यति । अद्ग! कूजत्ययमिदानीं ज्ञास्यति
जाल्मः । पदोक्तवर्गविधिरसामर्थ्येऽपि स्यात् । तिष्ठतु
दध्यशान त्वं शाकेन । एवं समासनामघातुकृतद्धितेषु

१ पदविषयस्य विधिः पदविधिः । पदान् पदे पदयो , पदानां वा विधिः सर्व-
पदविधित्वोच्यते । तादृशः पदविधिः मनसो भवतीत्यर्थः । समर्थश्च नाम परम्-

‘ राकाङ्क्षास्वरूपत्वमेकार्थीभावरूपत्वं वा । धार्यं वान्ये भवति । एकार्थीभावस्तु समासे स्यात् । धर्मं धितो धर्मधित इत्यत्र “धितादिभिः” (पृ० १४२.) सूत्रेण तत्पुरुषसमासस्य, पुत्रमिच्छति पुत्रीयतीति नामधातोः, कुम्भकार इति कृतः, औपगव इत्यत्र “अस्त्यम्भुवोऽव्” (७-४-७०) सूत्रेणऽपि परेऽव् इति तद्धितस्य, नमो देवेभ्यः इत्युपपदविभक्ततेः, धर्मस्ते एवम्, धर्मो मे स्वमिति युष्मदस्मदादेशयोः, अह्ना कृञ् ३.....इति च प्लुतस्य क्वमस उदाहरणानि सन्ति ।

पद्य धर्मं धितो मैत्रो गुरुकुलमित्यादीनि समासादीनां प्रत्युदाहरणानि सन्ति । राज्ञः पुरुषमानयेत्यत्र वाक्ये योऽर्थो भवति, राजपुरुषमानयेत्यनेनाऽपि समासे स एवार्थे भाविर्भवति, तत् कः खलु व्यपेक्षैकार्थीभावयोः प्रतिविशेष इत्यारेकामाचार्य (हैमचन्द्राचार्यः) एव स्वोपशब्दवृत्तौ (यद्यपि महदर्थको वृहत्शब्दो वृह वृद्धौ धातोर्बक रादिरेव ८८४ उणादिमूत्रतो निष्पद्यते तथाऽपि यवयोरैक्यात् शतशोऽस्माभिरन्यैश्च वकारादिवृहत् इति लिख्यते । कौशकाव्यादिष्वपि प्रायो वकारादिरेव दृश्यतेऽतो वृहवृत्तौ इति वकारादिलेखनेऽपि न कश्चिद् दोषो भाव्यो दोषज्ञैः ।) निराचकार, अतो जिज्ञासुभिस्तत एव ज्ञातव्यं, गौरवभिया नात्र लिख्यतेऽस्माभिः ।

“समर्थः पदविधिः” सूत्रं समासे मुख्यतयोपयुज्यतेऽतो निपुणं ज्ञातव्यं छात्रैः । मूलरूपेण सप्तपञ्चाशत् न्याया (परिभाषाः) इदंशब्दानुशासनकर्त्राऽऽचार्येण वृहद्वृत्तौ प्रतिपादिताः । शास्त्रे सूचिता लोकसिद्धाश्च तदभिन्ना ये व्याकरणोपयुक्ता न्यायाः सन्ति तान्, वृहद्वृत्तिसूचितैश्च सर्वान् १४० संख्यकान् न्यायान् संगृह्य महावैयाकरणेन हैमहंसगणिना स्वोपशब्दितिन्याससमलङ्कृते न्यायसंग्रहे ग्रन्थे स्फुटतया विवृताः सन्ति ।

अत्र सप्तमाध्याये संस्कृतभाषाया व्याकरणं पूर्णं भवति । अतः परं समभेद-प्रमाध्याये प्राकृत-शौरसेनी-मागधी-पैशाची-बुलिकापैशाची-अपभ्रंशइतिभाषापदकस्य १११९ संस्कृतसूत्रैः सरलमनोहारिण्या पद्यत्या सोदाहरणमनुशासनं (व्याकरणम्) विरचितमार्थधुर्येण श्रीहैमचन्द्राचार्येणेति विदाहनुर्वन्तु कोविदशुन्दानि ।

वाक्ये व्यपेक्षावृत्तावेकार्थीभावः । शेषेषु पुनर्व्यपेक्षैव
सामर्थ्यम् ॥ १२२ ॥

इत्याचार्यहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधा-
नस्वोपज्ञशब्दानुशासनलघुवृत्तौ सप्तमस्याध्या-
यस्य चतुर्थः पादः समाप्तः ॥

॥ सम्पूर्णा चासौ लघुवृत्तिः ॥

(सम्पूर्णमेतत् लघुवृत्तिभूपितं
संस्कृतहेमव्याकरणम् ।)

श्रीहेमचन्द्रं प्रभुमानमाम्यहं वृत्ति तदीयां महतीं च लक्षणे ।
तत्सन्निधेरेव मयाऽल्पमेघसा बाल्योचितं चेष्टितमेतदल्पकम् ॥१॥
सीम्नि स्थितोऽहं खलु मन्दमेघसां, हरिः स धुर्यस्तु सुमेघसां स्मृतः ।
तथाऽपि मोहाद् विषम प्रचेष्टितं तत् क्षाम्यत क्षाम्यत साधवो बुधाः ॥२॥
यथाऽऽयासं हि सङ्कुच्य मया सारांशतो लघु ।
दृढं छात्रोपकाराय क्वचित् श्रीबालटिप्पणम् ॥ ३ ॥
पूज्यविषाविजेतृणां प्रसत्तेस्तत्पुरे स्थितः ।
खनिध्यङ्गहिमांश्वन्दे हिमांशुः टिप्पणं व्यधात् ॥ ४ ॥
इति श्रीसिद्धहेमचन्द्रनाम्नि व्याकरणे टिप्पणं पूर्णम् ।

शुद्धि पत्रकम् ।

शुद्धम् ।	पृष्ठपङ्क्ति । अशुद्धम् ।	शुद्धम् ।	पृष्ठपङ्क्ति । अशुद्धम् ।	शुद्धम् ।
११-१९	०धौदादौ ।	०वोदादौ ।	६२-२१	भूतः ।
११-२०	स्यात् ।	स्यात् ।	६३-१	०द्युद्- ।
१२-११	नदी ।	नदि ।	६४-२०	घुभवति ।
१२-२२	उपोयेते ।	उपोयते ।	६६-७	मघ्रेण ।
१४-६	इद्वेदिति ।	इद्वेदिति ।	७२-२	स्वीकार्कांऽशो ।
१५-३	असत्त्वात् ।	असत्त्वात् ।	७२-१५	संगृहीतारः ।
१७-२	पदान्तरस्यस्य ।	पदान्तरस्यस्य ।	७३-१८	याह्नणो ।
१८-४	नृः पाहि ।	०	७५-२	०ऽधर्म्य ।
२०-२३	२ ।	असाविन्दुः ।	" "	०ऽनृतीया ।
" "	२ ।	तस्माविन्दुः ।	७५-३	पन्त्ये ।
२१-५	०द्वङ्णनो ।	इ ०द्वङ्णनो ।	७५-१९	आप्यात० ।
२१-२२	अकः ।	अकः ।	७७-१७	०नाऽशिपि ।
२२-१३	०द्व ।	०द्व ।	७९-१५	आपत् ।
२२-२१	०न् पु० ।	०न्-पु० ।	८०-१	०मभ्यासं ।
२४-१	पदार्था ।	पदार्था ।	८१-१४	द्वयोः ।
२४-२३	अघोषे ।	अघोषे ।	८२-११	परिपहान् ।
२५-९	इत्त ।	इत्त ।	८४-११	वा ।
२७-६	भवाल्लूनाति ।	भवाल्लूनाति ।	८५-१३	प्रतिता ।
३०-१२	पुवादिभ्यो ।	पूर्वादिभ्यो ।	८५-२२	पठो ।
३३-६	भ्रवाम् ।	भ्रवाम् ।	८७-२१	०भ्यासेने० ।
३८-१६	गोमन्ति ।	गोमन्ति ।	८८-७	न चेत् ।
५६-११	गोः ।	गोः ।	८९-१५	०शिरः पदम् ।
५६-२३	संस- ।	संस- ।	८९-२३	यस्य ।
५८-७	अशुद्धम् ।	अशुद्धम् ।	९२-१	विसम् ।
५८-१४	०पर्जा० ।	०पर्जा० ।		
६२-१८	प्राग दोर्घश्च ।	प्राग्दीर्घश्च ।		

अथुद्धम् ।	शुद्धम् ।
मातुः स्वसा०	मातुःस्वसा ।
पितुः प्वसा,	पितुःप्वसा,
पितुः स्वसा ।	पितुःस्वसा।
०स्नः पेयः ।	०स्नः यः ।
-निःष्टानः ।	-निष्टानः ।
०निःष्टानो ।	०निष्टानो ।
क्वइ—गु-।	क्वइगु-।
नासेवायाम् ।	०नासेवायाम्।
०पीवत् ।	०पिवत् ।
परयोः ।	परस्य ।
प्रनिद्वष्टि ।	प्रनिद्वेष्टि ।
०दुतरस्य ।	०दुत्तरस्य ।
०देरेति ।	०ऽऽदेरिति ।
स्वात् ।	स्यात् ।
परावत , ।	पारावतः, ।
पचन्तौ ।	पचन्ती ।
रुढेः ।	रुढेः ।
रोहिणो	रोहिणी ।
अर्थपु ।	अर्थेषु ।
०दित्पेव ।	०दित्येव ।
आचार्यानी ।	१आचार्यानी ।
०सुरैः ।	०सुरेः ।
ग्रहथयन्धुः।	ग्रहयन्धुः ।
०विशेषण ।	०विशेषणं ।
उयां ।	इर्था ।
०रये ।	०रीये ।
सूगे ।	सूरी ।
गजन्य ॥	राजन्य- ।
मतो ।	मितो ।
०देय्ये ।	०दैय्ये ।

पृ३पङ्क्ती ।	अथुद्धम् ।	शुद्धम्
१२९-६	व्यवहितः।	न व्यवहितः ।
१२९-७	०र्थवधि०।	०थांवधि० ।
१२९-२१	०सज्ञा०।	०संज्ञा०।
१३२-११	सुजूऽवार्थे।	सुज्वाऽर्थे ।
१३५-१०	अन्तर्गिरि ।	अन्तर्गिरि ।
१३७-२०	स्त्रियामधि ।	आधारार्थकस सम्यन्तेनाधिगच्छेत् समासः स्यात् । 'स्त्रियाम्' इत्यर्थे
१३७-२२	०मित्त्वरूपम्।	मित्यनुरूपम्
१४०-१५	भिन्नेन ।	अभिन्नेन ।
१४१-११	सामीकृतम् ।	सामिकृतम् ।
१४१-२५	रात्र्याऽऽरूढाः ।	रात्र्यारूढा
१४२-२३	प्राप्त ।	प्राप्ता ।
१४४-१६	सू० २-२-८।	सू० २-२-८१ ।
१४४-१७	०कार्थ्य ।	०कार्थ्ये ।
१४५-१८	इत्यादिर्य०।	इत्यादेर्य०
१४६-१५	पयः पायिका।	पयःपायिका
१४८-१०	एकार्थ्य०	एकार्थ्य० ।
१४८-१३	कर्मधा यश्च।	कर्मधारयश्च।
१४९-९	०रूढः ।	०रूढः (?) ।
१५०-९	उकृता ।	उकृताः ।
१५०-२३	च्यप्रत्यया०।	च्यप्रत्यया०
१५२-१९	अश्रोत० ।	अश्रीत० ।
१५५-६	सदधे ।	सदधे ।
१६०-१५	असपाणि।	असिपाणि ।
१६६-२५	युधिष्टि ।	युधिष्टि ।
१६८ १२	षष्टयाः ।	षष्टयाः ।
१६८-२५	च यः।	च अर् ।

पृष्ठपङ्क्ती । अशुद्धम् । शुद्धम् ।	पृष्ठपङ्क्ती । अशुद्धम् । शुद्धम् ।
१७४-२ (द्वितीयपङ्क्तिः प्रथमपङ्क्तिस्थाने, प्रथमा च द्वितीयपङ्क्तिस्थाने परिवर्त्य पठनीया)	२१३-२३ गहां-। गहां-।
१७४-७ ऋदुदीत्० । ऋदुदित्० ।	२१५-२० मुमोर्त्य० मुमोर्त्य० ।
१७५-१२ क्षिप्रया । क्षिप्रया ।	२१६-१७ (पृ० २२१। (पृ० २२१।)
१७८-१० फौ । फौ ।	२१७-१० ०कर्मकत्वम् । ०कर्मकत्वम् ।
१७९-२३ षोडशोपचन्द्रोपचन्द्रो	२१७-२४ स्यादित्यर्थः । स्यादित्यर्थः ।
१८२-२२ ०विषयकः प्र० ०विषयकप्र०	२२२-१० ०यमूय । ०यमूय ।
१८३-८ मोऽन्ता । मोऽन्तो ।	२२३-१४ यमयामाम । यमयामाम ।
१८३-१४ ०नग्यास० ०नभ्याश०	२२४-१६ ०नयाद्दम् ० ०नयाद्दम् ०
१८३-१६ अतभ्यास० अतभ्याश०	२२५-५ -म् । -म् ।
१८८-२ बहुव्रीहौ । बहुव्रीहौ ।	२२६-८ -स्तुच-। -स्तुच-।
१८८-७ " " ।	२२७-८ प्रिटया प्रिट्या ।
१९१-१ इदांग, । इदांग, ।	२२७-१५ यधिपीष्ट । यधिपीष्ट ।
१९१-४ तिव्-। -। तिव्-।	२३८-६ म्यरस्यैर्न । म्यरस्यैर्न ।
१९२-१७ ४ । २ ।	२३९-१७ घतेरिः । घतेरिः ।
१९२-२३ ? । ? ।	२४०-३ मृत् । मृत् ।
१९५-२४ धातो, धातोः । धातोः, धातोः ।	२४०-२३ -।...। -।...।
१९८-१ आशिपि । आशिपि ।	२४१-७ -पशः । -पशः ।
१९८-६ ओष्ठौ । ओष्ठौ ।	२४१-२४ मेनिरे । मेनिरे ।
१९८-१९ सपिपो । सपिपो ।	२४३-१७ -इ-। -इ-।
१९९-८ शीयते । शीयते ।	२४८-१२ शीट्रय० । शीट्रय० ।
१९९-२३ विभक्तः । विभक्तयः ।	२४९-१० इ-उ-ऋत् । इ-उ-ऋत् ।
२००-११ स्फातता । स्फातता ।	२५०-१६ जू० । जूः ।
२०४-६ आशुधपति । आशुधपति ।	२५१-२४ गच्छतीति । गच्छन्तीति ।
२०६-१६ कामने० । कर्त्तर्याम्नने० ।	२५४-१९ नस्फुरोणां । नस्फुरोणां ।
२१२-७ णिगन्तान् । णिगन्तान् ।	२५५-२ तग्म् । तग्म् ।
२१२-११ व्रीहीन् । व्रीहीन् ।	२५६-६ स्फाय । स्फाय ।
२१२-१२ ड-सु । ड-सु-।	-२६४-१६ क्यो० । क्यो० ।
२१२-१४ ०हारार्थेभ्यः । ०हारार्थेभ्यः ।	२६५-१४ सिता । सिता ।
	२६५-२३ (४२-९८) (४-२-९८)

। अशुद्धम् । शुद्धम् ।

प्रतीतः । प्रतीतः ॥
परस्योता । परस्योतो ।
स्तातइ । स्तातइ ।
लघोरूपान्तस्या लघोरुपा—
न्त्यस्य ।

एः । ऐः ।

द्वपदिप्यति । द्वपदिप्यते ।

स्तोऽन्तः । स्तोऽन्तः ।

भजो । भृजो ।

निदत्तम् । निदत्तम् ।

स्वरहनंघुंष्टि । स्वरहनंघुंष्टि ।

प्रकर्मितुम् । प्रकर्मितुम् ।

जम्भः । जम्भ ।

एथगेव । एते पृथगेव ।

समस्तयोः । समस्तस्थोः ।

घनघात्यः । घनघात्यः ।

कारः । कारः ।

द्वि-ए- । द्वि-ए- ।

गहथ । गहथ- ।

नादे । यदेः ।

मुञ्ज० । मुञ्ज० ।

भृगाऽ० । भृगाऽ० ।

म्रोणः । म्रोणः ।

सम्भ्राः । सम्भ्राः ।

संपूर्यांश । संपूर्यांश ।

हायना । हायना ।

द्वयगत्यः । द्वयगत्यः ।

चक्र-कृत् । चक्र-कृत्- ।

तो । भृत् ।

पृष्पङ्क्ती । अशुद्धम् । शुद्धम् ।

३३१-२४ ०नैनेव । ०नैनेव ।

३३४-१४ आढ्यो । आढ्यो ।

३३६ ४ अग्रतः सरः । अग्रतः सरः ।

३३६-२१ दुहे ईघः । दुहेईघः ।

३३८-५ आजात्यर्थाद् । अजात्यर्थात् ।

३४०-१३ घनिप् । घनिप् ।

३४३-२३ यायावारः । यायावरः ।

३४४-१५ पवित्रो० । पवित्रो० ।

३४४-२४ आदिदिकः । आदिदिकः ।

३४६ - - - यत्स्यति । यत्स्यति ।

३४८-२० घञ् । घञ् ।

३४९-१६ भाषकर्मो० । भाषाऽकर्मो० ।

३४९-२३ इत्यस्यऽभावः । इत्यस्याऽभावः ।

३६०-११ ०र्भावाकर्मो० । ०र्भावाकर्मो० ।

३६०-१३ भाषकर्मो० । भाषाकर्मो० ।

३६१-११ घनघणा० । घन घणा० ।

३६०-१५ आड । आड ।

३६१-२३ ऽयाः । ऽस्याः ।

३६८-२४ दुभ्रादिभट्टसंज्ञात् । दुभ्राजः ।

३७० १५ क्षतिः । क्षतिः ।

३७३-११ पर्यधेयां । पर्यधेयां ।

३७३-१६ परादि० । परादि० ।

३७३-१७ म् । म् ।

३७५-५ भाषकर्मो० । भाषाकर्मो० ।

३७६-२ भोजनम् । भोजनम् ।

३७६-१४ यादुलक्षान् । यादुलक्षान् ।

३७६ १५ नृ स्तृभ्याम् । नृ स्तृभ्याम् ।

३७८-१५ दुर्धरणः । दुर्धरणः ।

३७८ २१ ०राशितायां । ०राशितायां ।

पृष्ठपङ्क्ति । अशुद्धम् ।

शुद्धम् ।

३७२-१	चतुर्थः ।	चतुर्थः ।
३७९-१३	०गोप्महे ।	०गोप्महि ।
३८०-६	धात्वर्थस्य ।	धात्वर्थस्य ।
३८३-१०	किंकिले० ।	किंकिले० ।
३८३-२०	तत्र भवा० ।	तत्रभवा० ।
३८४-१६	शक्तश्चत्रो ।	शक्तश्चत्रो ।
३८५-२२	०चारः स्तदा०	०चारस्तदा०
३८५-२३	रुढ्या ।	तु योगरुढितः ।
३८५-५	०विशेष्य०	०विशेष्य० ।
३८९-१०	०मधीष्य ।	०मधीष्यं ।
३९०-२०	अन्यथैवं-	अन्यथैव ।
३९१-६	कृगो ? ।	कृगो ।
३९१-७	त्व ।	त्वं ।
३९१-२१	०कर्तृके ।	०कर्तृके ।
३९२-६	०कर्तृकार्यात् ।	०कर्तृकार्यात् ।
३९२-१८	०ल्यर्तृकार्यात् ।	०ल्यर्तृकार्यात् ।
३९३-६	०स्तस्यैव ।	०स्तस्यैव ।
३९४-३	कौञ्च० ।	कौञ्च० ।
३९४-९	जाघनाशं ।	जीघनाशं ।
३९४-२३	सुवण०	सुवर्ण० ।
३९५-१४	उपरार्थं ।	उपरोधं ।
३९६-१९	०भाक्ष्ये ।	०भीक्ष्ये ।
३९७-२५	क तर्हि ।	किं तर्हि ।
३९८-५	०व्यर्थ-नाना-	०व्यर्थनाना ।
३९८-९	मूखतो० ।	मुखतो० ।
३९८-२३	०मूखे० ।	०मूखे० ।
३९९-६	शस्या० ।	शस्या० ।
४०१-७	असौ ।	असौ ।
४०२-१६	जिताये० ।	जितीये० ।
४०६-१२	वैदः ।	वैदः ।

पृष्ठपङ्क्ति । अशुद्धम् ।

शुद्धम् ।

४०६-१७	ऽप्रत्ये ।	ऽप्रत्ये ।
४०८-१६	यान्स्य ।	यान्स्यः ।
४०८-२२	द्रौणि ।	द्रौणिः ।
४०९-१९	हमातुरः ।	हमातुरः ।
४१०-८	ऽप्रत्ये ।	ऽप्रत्ये ।
४११-२	गोघाया० ।	गोघाया० ।
४१६-१३	०कार्याणिः ।	०कार्याणिः ।
४१८-१	कोशलाऽऽजा०	कोशलाऽऽजा० ।
४१८-२४	ईदन्तस्य ।	ईदन्तस्य ।
४१९-११	विदाः ।	विदाः ।
४२०-१९	यथापूर्वम् ।	यथापूर्वम् ।
४२१-३	विदा० वैद०	विदा० वैद० ।
४२३-१६	उदिता ।	उदिता ।
४२३-१९	कालेऽथ ।	कालेऽथं ।
४२६-८	प्रत्- ।	प्रत्- ।
४२६-१४	ऽप्र	ऽप्र ।
४२६-१६	०दिभ्यां ।	०दिभ्यां ।
४२६-२१	चेयत् ।	चेयत् ।
४२७-८	०विहित ।	०विहित ।
४२९-२५	०सिद्धत्वाच्च ।	मिद्धत्वाच्च ।
४३३-६	विसवान् ।	विसवान् ।
४३३-१९	इरुण-	इरुण- ।
४३७-१२	०वृचातः ।	०वृचातः ।
४३७-२०	कौयम् ।	कौयम् ।
४३९-१६	मोहृत्तः ।	मोहृत्तः ।
४३९-१८	वेत्यथ ।	वेत्यथं ।
४४०-२५	विद्यादमधीते ।	विद्या त्रिविधा तां वेत्यधीते वा ।
४४३-९	क्षरेया ।	क्षरेयी ।
४४६-१३	क्षेपेऽथ ।	क्षेपेऽथं ।

। अशुद्धम् । शुद्धम् ।	पृष्ठपङ्क्तौ । अशुद्धम् । शुद्धम् ।
प्रत्यया स्यु । प्रत्ययाः स्युः ।	४८६-१६ निदेशा० । निदेशा० ।
चैदि० चैदि० चैदि० । चैदि० ।	४८६-२१ ०त्वारिशा । ०त्वारिशी ।
चक्रकीयः । चैत्रकीयः ।	४८६-२२ ०मांस्यन्तौ । ०मांस्यं तौ ।
ऽथ । ऽथे ।	४८८-१ चाथऽण् । चार्थेऽण् ।
आमावास्यः । आमावास्यः ।	४९४-१९ कर्मा० । कार्पा० ।
बहुलः । बहुलः ।	५००-५ षशोऽऽ । चंशाऽऽ ।
सोदय- । सोदर्य- ।	५०३-३ भृश्चत । धृश्चेति ।
ऽथ । ऽथे ।	५०४-११ हृय- । इहृय- ।
लुप । लुप् ।	५०४-२० गज । गजः ।
रेयण् । रेयण् ।	५०९-३ हेतावर्थ । हेतावर्थे ।
ग्रन्थात् । ग्रन्थात् ।	५१०-२४ तद्धर्म० । तद्धर्म० ।
ग्रन्थार्थेभ्यः । ग्रन्थार्थेभ्यः ।	५१०-२६ ०तुत्यादयः । ०तुल्यादयः ।
एयणाय । एयणादयः ।	५११-२४ विहितात् पति-पतिराजान्ता
होतकम् । होतकम् ।	राजान्ते । दिभ्यो विहित
आय० । आयः० ।	५१४-४ परम० । परम० ।
वैदम् । वैदम् ।	५१५-१० ऋत्वि० । ऋत्वि० ।
विदुरारव्यः । वैदुर्ये ।	५१५-१३ " " " " " "
विदुरारव्यः । वैदुर्ये ।	५१८-५ नेयेऽथ । नेयेऽथे ।
प्रास्ते । प्रास्ते ।	५१८-१४ इनः । ईनः ।
चूर्ण- । चूर्ण- ।	५१८-२३ अध्यानं । अध्यानं ।
इत्यथे । इत्यथे ।	५१९-८ एते । एते ।
" " " " " "	५१९-११ ०शतं० । ०शिते० ।
विग्रह । विग्रहः ।	५२०-१४ वास्तेयी । वास्तेयी ।
तिष्ठत्यथ । तिष्ठत्यथे ।	५२०-२१ ०नीत्यर्थेः । ०नीत्यर्थे ।
द्विगुणिकः । द्विगुणिक ।	५२२-२१ अयटीऽमि० । अयटीऽमि० ।
पठघान्ता० । पठघन्ता० ।	५२२-२२ नासिकन० । नासिकाऽऽन० ।
द्वैष्टिकः । द्वैष्टिकः ।	५२३-२ नयिरीमं । नयिरीमं ।
०यिये । ०यिये ।	५२३-४ चुल् । चुल् ।
०पूयाद् । ०पूयाद् ।	५२८-११ ०पयथ । ०पयथी ।
०ध्याऽर्द० । ०ध्यार्द० ।	५३१-७ ऽथ । ऽथे ।

पृष्ठपङ्क्ति।	अशुद्धम्।	शुद्धम्।	पृष्ठपङ्क्ति।	अशुद्धम्।	शुद्धम्।
५३६-१६	ऊर्णा-हं-।	ऊर्णाऽहं-।		गन् पूर्वोऽऽ	
५३८-८	उर्गंसलः ।	उरसिलः।	५६६-८	पूर्वमूत्राज्ञान	नानेनेति ।
५३८-१२	दर्श्या ।	दर्श्या ।	५६६-२४	०शाधि० ।	०शपाधि०।
५३८-१३	न स्यात् ।	नः स्यात् ।।	५६७ ११	०लुक ।	०लुक ।
५३८-१५	दृद्रणः ।	दर्द्रुणः ।	५६७-२०	'ते लुगू'	'ते लुगवा'
५४४-१०	पभ्यां ।	पभ्यो ।		(पृ० १८२, वा।	(पृ० १८२)।
५४५-४	गोष्ठीनी ।	गोष्ठीनी	५६७-२०	वागारी ।	वागारी ।
५४६-१५	वपुल्य०।	वैपुल्य० ।	५६९-१	हम्वाधान् ।	हम्वाधान् ।
५४८-१३	उभयेद्यः ।	उभयेद्युः ।	.. -८	"	"
५४८-१६	हिः ।	हिः ।	५६०-१	यहूना ।	यहूना ।
५४९-२५	वावचयनाद् ।	वावचनाद् ।	५७३-२३	०मान्ताद् न।	०मान्तन् न ।
५५०-८	वाराथात् ।	वाराथात् ।	५८०-८	अद् भ्वाद् ।	अद्भ्वाद् ।
५५१-३	पु ।	पुः ।	५८१-८	०ल्यन्ताद् ।	०ल्यन्ताद् ।
५५२-१२	वासो ।	वासो वा ।	५८२-२२	यहृष्टुर्क ।	यहृष्टुर्क ।
५५६-२२	पटपटा ।	पटपटा ।	५८४-९	पृतिगन्धि ।	पृतिगन्धि ।
५५७-१२	पादाऽदिभ्यो ।	पादाऽऽदिभ्यो	५८९-२२	सप्तमस्य ।	सप्तमस्या-।
५५७-१४	प्रथमादि सर्व०यहृवल्पायांभ्यां	०प्रथमाऽऽदिमर्व०	५९२-१२	सौर्यधिकः ।	सौर्यधिकः ।
५५९-३	नूतनम्, नूतनम्, नूतनम्, नूतनम्,।		५९३-१३	दशाणम् ।	दशाणम् ।
५५९-१२	स्वाथ ।	स्वाथे ।	५९४-१८	-भृग-।	-भृग ।
५६५-२२	पतेषु प्रत्युदाहरणेषु	०	५९५-१६	हिरण्यम् ।	हिरण्यम् ।
	युष्मद्स्मदोरन्त्यस्थ-		५९६-२३	तयो, ।	तयोः, ।
			६०४-८	दृढ । दृढ । दृढं । दृढं ।	

इति श्रीसिद्धहेमचन्द्ररायानुशासनतपुत्रो

शुद्धिपत्रकं पूर्ति प्रप्तम् ।

स
मा
प्तोऽ
यं
स
म
ग्रो
ग्र
न्थः